ISSN 2616-406X

Національний університет «Одеська юридична академія»
Південно-український центр гендерних проблем

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИКИ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Заснований в 1997 р.

Випуск 75

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

ISSN 2616-406X

National University "Odesa Law Academy"
South-Ukrainian Centre of Gender Problems

ACTUAL PROBLEMS OF POLITICS

COLLECTION OF SCIENTIFIC WORKS

Founded in 1997

Issue 75

Publishing house
«Helvetica»
2025

DOI https://doi.org/10.32782/app.v75.2025

Засновники:
Національний університет «Одеська юридична академія»,
Південно-український центр гендерних проблем

Головний редактор:
Кормич Людмила Іванівна, доктор історичних наук, професор, академік УАПН,
завідувач кафедри політичних теорій, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, Заслужений діяч науки і техніки України, Researcher ID D-8560-2019, orcid.org/0000-0002-6417-8620.

Виконавчий редактор:
Краснопольська Тетяна Миколаївна, кандидат політичних наук, доцент,
Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0001-5936-5889.

Голова редакційної ради:
Ківалов Сергій Васильович, доктор юридичних наук, професор, Президент Національного університету «Одеська юридична академія», академік НАПрН України, академік НАПН України, Заслужений юрист України, Одеса, Україна, ResearcherID AAG-7107-2019, orcid.org/0000-0002-4651-1805.

Члени редакційної колегії:
Аверочкіна Тетяна Володимирівна, доктор юридичних наук, професор, старший науковий співробітник, завідувач лабораторії кафедри морського та митного права, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, ResearcherID - L-6668-2018, orcid.org/0000-0003-0652-7658;

Афанасьєва Мар'яна Володимирівна, доктор юридичних наук, професор, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, Заслужений юрист України, ResearcherID - F-1141-2019, orcid.org/0000-0003-0497-6759;

Вітман Костянтин Миколайович, доктор політичних наук, професор, Директор центру підготовки магістрів публічної служби та професійних суддів Національного університету «Одеська юридична академія», Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, Заслужений працівник освіти України, orcid.org/0000-0003-3586-9614;

Коваль Ігор Миколайович, доктор політичних наук, професор, академік УАПН, секретар Одеської міської ради, Одеса, Україна, Заслужений діяч науки і техніки України, orcid.org/0000-0002-3192-5044;

Кормич Борис Анатолійович, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри морського та митного права Національного університету «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, Заслужений юрист України, Researcher ID K-5883-2018, orcid.org/0000-0001-5948-5944;

Мамонтова Елла Вікторівна, доктор політичних наук, професор, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0003-2761-8217;

Наумкіна Світлана Михайлівна, доктор політичних наук, професор, академік УАПН, завідувач кафедри політичних наук і права Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського, Одеса, Україна, orcid.org/0000-0002-2268-5181;

Сіленко Алла Олексіївна, доктор політичних наук, професор, академік УАПН, професор кафедри філософії, історії та політології, Одеський національний економічний університет, orcid.org/0000-0001-9420-0019;

Федотов Олексій Павлович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри морського та митного права, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0001-7659-3023;

Харитонов Євген Олегович, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, Заслужений діяч науки і техніки України, orcid.org/0000-0001-5521-0839;

Щедрова Галина Петрівна, доктор політичних наук, професор, член-кореспондент УАПН, завідувач кафедри політології та міжнародних відносин,
Університет ім. Альфреда Нобеля, Дніпро, Україна, orcid.org/0000-0003-1884-0799;

Arkadiusz Adamczyk, габілітований доктор гуманітарних наук, професор,
Університет імені Яна Кохановського в Кельце, Польща, orcid.org/0000-0003-0561-0230;

Dudinsky Vladislav, доктор філософії, професор, Пряшівський університет у Пряшеві, Словацька Республіка;

Mirica Stefania-Cristina, доктор філософії, Університет «Dunarea de Jos», м. Галац, Румунія.

Збірник «Актуальні проблеми політики» включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі політичних та юридичних наук (052 «Політологія», 081 «Право») на підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 409 від 17.03.2020 р. (додаток 1).

Збірник входить до наукометричних баз: Index Copernicus (Республіка Польща); Google Scholar; Scientific Periodicals in National Library of Ukraine Vernadsky, Scientific Periodicals of Ukraine; eNUOLAIR – репозаритарій Національного університету «Одеська юридична академія».

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Зареєстровано Нацрадою України з питань телебачення і радіомовлення, Рішення від 27.07.2023 № 614, Ідентифікатор R30-01103

© Національний університет «Одеська юридична академія», 2025
© Південно-український центр гендерних проблем, 2025

Founders:
National University "Odesa Law Academy",
South-Ukrainian Centre of Gender Problems

Editor-In-Chief:
Kormych Liudmyla, Doctor of History, Professor, Academician of UAPS, Head of Department of Political Theories, National University "Odessa Law Academy", Researcher ID D-8560-2019, orcid.org/0000-0002-6417-8620.

Assistant Editor:

Krasnopolskaya Tatyana, PhD in Political Science, Docent, Associate Professor of Department of Political Theories, National University "Odessa Law Academy", orcid.org/0000-0001-5936-5889.

Head of Editorial Council:
Kivalov Sergiy, Doctor of Law, Professor, Academician of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Academician of National Academy of Educational Sciences of Ukraine, President of National University "Odessa Law Academy", ResearcherID - AAG-7107-2019, orcid.org/0000-0002-4651-1805.

Editorial Board Members:
Averochkina Tetyana, Doctor of Law, Senior Research Worker, Professor, Head of the Laboratory, Department of Maritime and Customs Law, National University "Odessa Law Academy", ResearcherID L-6668-2018, orcid.org/0000-0003-0652-7658;

Afanasieva Mariana, Doctor of Law, Professor, Depratment of Constitutional Law, National University "Odessa Law Academy", ResearcherID - F-1141-2019, orcid.org/0000-0003-0497-6759;

Witman Konstantin, Doctor of Political Science, Professor, Professor of the Department, Dean of the Graduate School of Public Service, National University "Odessa Law Academy" orcid.org/0000-0003-3586-9614;

Koval Ihor, Doctor of Political Sciences, Professor, Academician of UAPS, Secretary at Odesa City Council, orcid.org/0000-0002-3192-5044;

Kormych Borys, Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Maritime and Customs Law of National University "Odessa Law Academy", Researcher ID K-5883-2018, orcid.org/0000-0001-5948-5944;

Mamontova Ella, Doctor of Political Sciences, Professor, Professor of Department of Political Theories of National University "Odessa Law Academy", orcid.org/0000-0003-2761-8217;

Naumkina Svitlana, Doctor of Political Sciences, Professor, Academician of UAPS, Head of Department of Political Sciences and Law, K.D. Ushynskii South-Ukrainian National Pedagogical University orcid.org/0000-0002-2268-5181;

Silenko Alla, Doctor of Political Sciences, Professor, Academician of UAPS, Professor at the Department of Philosophy, History and Political Science, Odesa National Economic University, orcid.org/0000-0001-9420-0019;

Fedotov Oleksii, Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Maritime and Customs Law of National University "Odessa Law Academy", orcid.org/0000-0001-7659-3023;

Kharytonov Evhen, Doctor of Law, Professor, Head of Department of Civil Law, National University "Odessa Law Academy", orcid.org/0000-0001-5521-0839;

Shchedrova Halina, Doctor of Political Sciences, Professor, Head of Department of Political Science and International Relations, Alfred Nobel University (Dnipro), orcid.org/0000-0003-1884-0799;

Arkadiusz Adamczyk, Doctor Hab. (Social Sciences), Professor, Jan Kochanowski University, Kielce, Poland, orcid.org/0000-0003-0561-0230;

Dudinsky Vladislav, PhD, Professor, University of Presov, Slovak Republic;

Mirica Stefania-Cristina, PhD, "Dunarea de Jos" University of Galati, Romania;

"Actual problems of politics" is included in the List of scientific professional publications of Ukraine of category "B" in the field of political and legal sciences (052 "Political Science", 081 "Law") based on the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 409 of 17.03.2020 (Annex 1).
Is included in the: Index Copernicus (Poland); Google Scholar; ScientificPeriodicals in National Library of Ukraine Vernadskyi, Scientific Periodicals of Ukraine; eNUOLAIR – the repository of the National University "Odesa Law Academy".

The articles were checked for plagiarism using the software StrikePlagiarism.com developed by the Polish company Plagiat.pl.

Registered by the National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine, Decision of 27/07/2023 No. 614, Identifier R30-01103

© National University "Odesa Law Academy", 2025
© South-Ukrainian Centre of Gender Problems, 2025

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПРАВА ТА ПОЛІТИКИ

УДК 342.78:329
DOI https://doi.org/10.32782/app.v75.2025.1

І. В. Банний
orcid.org/0009-0004-5361-0002
аспірант
Київського університету права Національної академії наук України

СУТНІСТЬ І ДІЄВІСТЬ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД СВОБОДИ ОБ'ЄДНАННЯ У ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ ТА ЇЇ ОБМЕЖЕННЯ

Вступ. В сучасних суспільно-політичних реаліях одним із першочергових завдань на шляху побудови демократичної правової держави постає формування ефективної політичної системи та громадянського суспільства, що, у свою чергу, є неможливим без існування багатопартійності та розвинутих політичних партій. Конституційне право на свободу об'єднання в політичні партії є одним із ключових політичних прав громадян. Реалізація права на об'єднання в політичні партії є необхідною передумовою для створення нових та розширення наявних політичних партій, підвищення їх ефективності та значення для захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, національних інтересів, прав і свобод людини та громадянина.

Постановка проблеми. Випробовування Української держави, її політичних сил на міцність породжує стрімкий поступ в різних сферах життєдіяльності суспільства і держави, поглиблення політичної структурованості суспільства, що в свою чергу, викликає непідробний інтерес до конституційно-правових засад свободи об'єднання у політичні партії і забезпечення їх дієвості в разі обмеження відповідного права з передбачених Конституцією і законами України підстав допустимості його обмеження, зокрема, з міркувань національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей. Дедалі більше уваги приділяється науково-теоретичних напрацюванням, що стосуються розуміння спрямування передбачених законодавством заходів з обмеження права людини на свободу об'єднання в політичні партії, конституційних гарантій їх утворення та діяльності, як засобу забезпечення всебічної охорони й захисту цього права і, водночас, забезпечення прозорого й ефективного функціонування державних інститутів та інститутів громадянського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти легітимних обмежень права на свободу об'єднання, права на свободу діяльності політичних партій, інших об'єднань громадян, прийнятних для захисту демократії в умовах різних викликів і загроз; законодавчих змін у сфері регулювання діяльності політичних партій та громадських організацій з урахуванням міжнародних стандартів свободи об'єднання та відповідної судової практики висвітлюються в працях таких вітчизняних і зарубіжних дослідників як Н. Батанова (Батанова, 2023), Б. Бернацький (Бернадський, 2019), Н. Раданович (Раданович, 2023), В. Росіхіна (Росіхіна, 2013), М. Хмай (Хмай, 2006). Втім, не втрачає своєї актуальності подальша розробка конституційно-правових засад свободи об'єднання у політичні партії та її обмеження з безумовним урахуванням юрисдикційної практики.

Метою нашого дослідження є характеристика конституційно-правових засад свободи об'єднання у політичні партії та її обмеження в контексті покладення на державу позитивно-

го обов'язку із забезпечення реалізації громадянами відповідного права та підтримання дієвості цих засад внаслідок їх узгодження з передбаченими Конституцією і законами України підставами допустимості обмеження окремих конституційних прав і свобод. При цьому право на свободу об'єднання розглядається як найважливіший правовий інститут, покликаний забезпечувати проголошену ст. 15 Конституції України економічну, політичну та ідеологічну багатоманітність у суспільному житті та свободу політичної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Конституційно закріплена відповідальність держави перед людиною за свою діяльність (Конституції України, 1996) в очікуванні суттєвих результатів участі України в євроінтеграційному процесі і долучення її, передусім до стандарту відповідальності держави-члена за правом ЄС (Водянніков, 2023), цілком справедливо актуалізується в контексті визнання фундаментальною цінністю дієвої конституційної демократії свободи, «наявність якої у особи є однією з передумов її розвитку та соціалізації» (Конституційний Суд України, 2016 № 2-рп/2016), встановлення «*позитивного обов'язку держави щодо захисту свободи* осіб, які перебувають під її юрисдикцією» (Конституційний Суд України, 2016 № 2-рп/2016).

Значущість принципу відповідальності держави перед людиною за свою діяльність, вираження якого Конституційний Суд України вбачає як у визначенні обов'язків держави приписами статей 3, 16, 22 Конституції України, так і в потребі повного та своєчасного виконання цих обов'язків (Конституційний Суд України, 2024 № 1-р(II)/2024), забезпечує, зокрема втілення принципу захисту прав і свобод людини у тих приписах частини другої статті 3 Конституції України, відповідно до яких «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави», «утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави», а також узгодження цього принципу (за формулюванням в Рішенні Конституційного Суду України від 18 липня 2024 року № 8-р(II)/2024 – принципу захисту людських прав (Конституційний Суд України, 2024 № 8-р(II)/2024)) із наведеним в Рішенні Конституційного Суду України від 22 травня 2018 року № 5-р/2018 конституційним трактуванням людської гідності як права і як конституційної цінності (Конституційний Суд України, 2018 № 5-р/2018) та викладеною в Рішенні Конституційного Суду України від 18 липня 2024 року № 8-р(II)/2024 конституційною доктриною розуміння права на свободу та особисту недоторканність (Конституційний Суд України, 2024 № 8-р(II)/2024).

В співставних з розвитком і конкретизацією принципу відповідальності держави перед людиною за свою діяльність, визнанням свободи основоположною конституційною цінністю в Україні, яка «дає змогу особі робити вільний вибір із-поміж більшості життєвих питань без утручання держави» підходах до аналізу змісту приписів статті 21 Конституції України, за якими «усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах», «права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними», юридичних позиціях Конституційний Суд України доходить висновку, за яким «свобода (вільність) людини *a priori* є визначальною та пріоритетною для шанування державою загалом, органами державної влади, органами місцевого самоврядування, іншими суб'єктами» (Конституційний Суд України, 2022 № 5-р(II)/2022), що мимоволі слугує появі подальших висловлювань про повагу до прав і свобод людини. Конституційний Суд України керується тим, що конституційна презумпція людської свободи обумовлює доконечність потреби обґрунтування будь-якого істотного її обмеження з боку держави (Конституційний Суд України, 2022 № 5-р(II)/2022). Під впливом такого чинника як «легітимне втручання держави у приватну автономію індивіда з метою забезпечення загального блага» (Савчин, 2019, с. 10, 151–52) на обмеження фундаментальних прав людини «обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими, вони мають встановлюватися виключно Конституцією і законами України, переслідувати легітимну мету, бути обумовленими суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційними та обґрунтованими, у разі обмеження конституційного права або свободи законодавець зобов'язаний запровадити таке правове регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права або свободи і не порушувати сутнісний зміст такого права» (Конституційний Суд України, 2016 № 2-рп/2016).

Відповідно до своєї усталеної практики Конституційний Суд України розрізняє загальну свободу дій, яка поряд із людською гідністю міститься в каталозі конституційних прав лю-

дини, є їх сутнісним змістом, і право на свободу та особисту недоторканність, гарантоване статтею 29 Основного Закону України, як свободу людини від свавільного ув'язнення (Конституційний Суд України, 2024 № 8-р(II)/2024).

В співзвучних з конституційним визначенням верховенства Конституції України та її принципів, зокрема <…> поваги до прав і свобод людини, як основ демократичного конституційного ладу України (Конституційний Суд України, 2024 № 8-р(II)/2024), теоретичних позиціях прихильників більш широкого контексту свободи особи, а саме загальної свободи особи та її діяльності в усіх сферах життя, простежується сумісність загальної свободи дій із природою одного з її різновидів, а саме свободи політичної діяльності. В ході аналізу юридичних позицій Конституційного Суду України, які стосуються передбачених на конституційному і законодавчому рівні гарантій свободи політичної діяльності, а відтак – визнання (проєктування) різних носіїв (адресатів) загального дозволу (як основи загальнодозвільного типу юридичного регулювання) в цьому випадку, Н. М. Раданович спостерігає інтерпретацію такої свободи щодо: окремих громадян (Конституційний Суд України, 2009 № 26-рп/2009; Раданович, 2023, с. 16–17); політичних партій (Конституційний Суд України, 2007 № 2-рп/2007; Раданович, 2023, с. 16–17); інших громадських об'єднань, як інститутів громадянського суспільства, що складають природний фундамент конституційної демократії у забезпеченні політичного розвитку українського суспільства та держави, сприяють самореалізації громадян, надають їм можливість самостійно або разом з іншими реалізовувати та/або захищати свої права, свободи та інтереси, що визначаються та гарантуються Основним Законом України, а також брати участь у вирішенні суспільно важливих справ на місцевому чи загальнодержавному рівні (Конституційний Суд України, 2019 № 3-р/2019; Раданович, 2023, с. 16-17).

Вчений помічає перерахунок можливих форм об'єднань громадян, який здійснюється завдяки «відкритому переліку» (техніко-юридичному прийому, що характеризує загальнодозвільний тип юридичного регулювання), як власне і санкціонування їх *загальнодозвільної правосуб'єктності*. Йдеться про відзначення Конституційним Судом України можливості утворювати різні форми функціонування об'єднань громадян, як-от: *політичні партії, громадські організації, громадські чи професійні спілки, інші об'єднання*, з метою забезпечення участі громадян у суспільно-політичному та соціально-економічному житті суспільства і держави, в тому числі в антикорупційній сфері (Конституційний Суд України, 2019 № 3-р/2019; Раданович, 2023, с. 16-17).

Важливим проявом проголошеної приписами частини першої статті 15 Конституції України економічної, політичної та ідеологічної багатоманітності українського суспільного життя є визначення і втілення її політичного аспекту, з одного боку, у тих приписах частини четвертої статті 15, відповідно до яких держава гарантує «свободу політичної діяльності, не забороненої Конституцією і законами України», а відтак – на конституційному та законодавчому рівні можуть встановлюватися певні обмеження, умови реалізації права громадян на свободу політичної діяльності (Конституційний Суд України, 2009 № 26-рп/2009), а з іншого боку, у тих приписах частини першої, четвертої ст. 36 Конституції України, якими вона гарантує свободу об'єднання, що означає, зокрема, правову і фактичну можливість добровільно без примусу чи попереднього дозволу утворювати об'єднання громадян або вступати до них (Конституційний Суд України, 2001 № 18-рп/2001). Слід зауважити, що в жодному з цих контекстів, як власне і контексті тих приписів частини першої статті 36, частини першої статті 37 Конституції України, відповідно до яких держава передбачає певні обмеження, в тому числі і права громадян на свободу об'єднання у політичні партії, відповідним законом з міркувань національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей Конституційний Суд України не визнає Конституційну партію Радянського Союзу і Компартію України у складі КПРС політичними партіями і громадськими організаціями (Конституційний Суд України, 2001 № 20-рп/2001)

Політичний аспект багатоманітності базується, передусім, на беззаперечному визнанні свободи людини як основної цінності суспільства та розкривається через нормативно-політичну теорію правової доктрини плюралізму, яка передбачає існування в одному суспільстві диференційованих, але рівноправних політичних поглядів, забезпечення співіснування різ-

них політичних партій як окремих, але пов'язаних між собою елементів політичної системи за допомогою інтегративних правових норм (Конституція України. Науково-практичний коментар, 2024, с. 120–121). Поширення *загальнодозвільної правосуб'єктності* на політичні партії, інші громадські об'єднання, як інститути громадянського суспільства, дозволяє Н. М. Раданович обґрунтувати специфіку такої правосуб'єктності на основі юридичного інструментарію загальнодозвільного типу юридичного регулювання – юридичних заборон, як базових «ідентифікаторів», «маркерів» цього типу юридичного регулювання, а також юридичних дозволів і зобов'язувань, виходячи, щонайперше, з наступного:

– визначення відповідним конституційним правом громадян на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів (стаття 36 Конституції України), тобто *юридичним дозволом конституційного рівня фіксації* (закріпленості) (Раданович, 2023, с. 17).

– характеристики низкою прав – *законодавчих дозволів*, які конкретизують конституційний дозвіл, сприяючи гарантуванню свободи політичної діяльності (інакше кажучи сприяють втіленню загального дозволу, «підсилюють» його), з-поміж яких дослідник, звертаючись до Закону «Про політичні партії в Україні» від 5 квітня 2001 року № 2365-III (далі – Закон) вказує на права та гарантії, надані політичним партіям: «1) *вільно провадити* свою діяльність у межах, передбачених Конституцією України, цим Законом та іншими законами України; …4) підтримувати міжнародні зв'язки з політичними партіями, громадськими організаціями інших держав, міжнародними і міжурядовими організаціями, засновувати (вступати між собою у) міжнародні спілки…; 5) ідейно, організаційно та матеріально підтримувати молодіжні, жіночі та інші об'єднання громадян, подавати допомогу у їх створенні», «*свобода опозиційної діяльності*»» (стаття 12 Закону); «право на кошти та інше майно для здійснення своїх статутних завдань, матеріальну та фінансову підтримку… у формі: 1) внесків на підтримку партій; 2) державного фінансування статутної діяльності політичних партій…» (стаття 14 Закону) (Раданович, 2023, с. 17).

Підтримання дієвості принципу багатоманітності суспільного життя як відправного у визначенні загальних засад реалізації права громадян на свободу об'єднання і встановлення інститутів громадянського суспільства, складовою якого є різноманітні об'єднання громадян, що представляють певні ідеологічні та інші погляди, інтереси різних соціальних груп та індивідів (Конституційний Суд України, 2001 № 18-рп/2001) передбачає покладення на державу позитивного обов'язку, який <…> полягає, зокрема, «в забезпеченні належної системи національного захисту конституційних прав людини шляхом розроблення відповідного нормативно-правового регулювання; впровадженні ефективної системи захисту життя, здоров'я та гідності людини; створенні умов для реалізації людиною її фундаментальних прав і свобод» (Конституційний Суд України, 2018 № 3-р/2018; Конституційний Суд України, 2022 № 3-р/2018 № 3-р/2022).

В умовах існуючого правопорядку Україна як демократична та правова держава, в якій визнається і діє принцип верховенства права, зобов'язана, зокрема, не втручатися як у реалізацію громадянами права на свободу об'єднання, так і в діяльність самого об'єднання (Конституційний Суд України, 2001 № 18-рп/2001), за винятком обмежень, встановлених Конституцією і законами України. Конкретизація юрисдикційної практики в напрямі забезпечення створення умов для належного правового регулювання конституційного права на свободу об'єднання з огляду на гарантії збереження змісту і обсягу конституційних прав і свобод, втілення конституційної цінності людської гідності, яка <…> є, зокрема, «критерієм допустимості можливих обмежень таких прав» (Конституційний Суд України, 2022 № 5-р(II)/2022) дозволяє звернути увагу на те, що частина друга статті 64 Конституції України не відносить право на свободу утворення політичних партій до переліку тих свобод, які ніким і в жодний спосіб не можуть бути обмежені (Конституційний Суд України, 2007 № 2-рп/2007) і тим самим підкреслити *неабсолютність (обмеженість)* цього права. Конституційний Суд України визнає допустимим додаткове унормування законом загальних засад утворення і діяльності політичних партій за умови дотримання загальнодемократичних принципів» (Конституційний Суд України, 2007 № 2-рп/2007)

Отже, конституційне закріплення відповідальності держави перед людиною за свою діяльність, виконання нею свого головного обов'язку – утвердження і забезпечення прав і свобод людини, а також принципу багатоманітності суспільного життя як відправних у визначенні загальних засад реалізації громадянами права на свободу об'єднання і встановлення інститутів громадянського суспільства, породжує позитивне зобов'язання держави із забезпечення реалізації громадянами цього права. Від держави вимагається не лише не втручатися в реалізацію громадянами права на свободу об'єднання, але й гарантувати можливість його фактичної реалізації та захисту, зокрема шляхом додаткового унормування законом загальних засад утворення і діяльності політичних партій.

Конкретизація юрисдикційної практики в напрямі запровадження належного правового регулювання права громадян на свободу утворення політичних партій дозволяє звернути увагу на *неабсолютність (обмеженість)* цього конституційного права та виокремити з поміж підстав допустимості його обмеження додаткове унормування законом загальних засад утворення і діяльності політичних партій за умови дотримання загальнодемократичних принципів.

Література

Батанова Н. М. Конституційно-правова відповідальність політичних партій в умовах викликів сьогодення. *Alfred Nobel university journal of law*. 2023. № 2. С. 50-60.

Бернацький Б.В. Формування української моделі заборони політичних партій у світлі міжнародних стандартів і практик. Дис. … на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.11. Національний університет «Києво-Могилянська академія», Київ, 2019. 210 с.

Водяннiков О. Ю. Відповідальність держав-членів ЄС перед приватними особами за невиконання зобов'язань за правом ЄС. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2023. Вип. 75. Ч. 3. С. 162–170.

Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 245к/96-ВР із змінами, внесеними згідно Закону України № 1401-VIII від 2 червня 2016 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 28. Ст. 532.

Конституція України. Науково-практичний коментар / [редкол.: Р. О. Стефанчук (співголова), О. В. Петришин (співголова), Ю. Г. Барабаш та ін.; вступ. сл. В. Зеленського]; за заг. ред. Р. О. Стефанчука й О. В. Петришина; Нац. акад. прав. наук України; Конст. Суд України. Харків: Право, 2024. 1176 с.

Раданович Н. М. Загальнодозвільний тип юридичного регулювання в Україні: суб'єктна характеристика. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2023. Вип. 2 (49). С. 16-22.

Рішення Конституційного Суду України від 18 липня 2024 року № 8-р(II)/2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-24#Text

Рішення Конституційного Суду України від 22 травня 2018 року № 5-р/2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-18#Text

Рішення Конституційного Суду України від 22 червня 2022 року № 5-р(II)/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-22#Text

Рішення Конституційного Суду України від 27 грудня 2001 року N 20-рп/2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-01/print

Рішення Конституційного Суду України від 23 грудня 2022 року № 3-р/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va03p710-22#Text

Рішення Конституційного Суду України від 24 квітня 2018 року № 3-р/2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-18/print

Рішення Конституційного Суду України від 19 жовтня 2009 року № 26–рп/2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v026p710-09/print ;

Рішення Конституційного Суду України від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16#Text

Рішення Конституційного Суду України від 6 червня 2019 року № 3-р/2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-19/print

Рішення Конституційного Суду України від 14 лютого 2024 року № 1-р(II)/2024. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/1_r_2_2024.pdf

Росіхіна В. Конституційні нормативно-правові гарантії забезпечення права громадян на публічні об'єднання: теорія і практика. *Вісник Конституційного Суду України*. 2013. № 4. С. 72-79.

Савчин М.В. Порівняльне конституційне право: навч. посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2019. 328 с.

Chmaj M. Wolność tworzenia i działania partii politycznych : studium porównawcze. *Olsztyn*: Wydawnictwo Uniwersytetu WarmińskoMazurskiego, 2006. 200 s.

References

Batanova N. M. (2023) Konstytutsiino-pravova vidpovidalnist politychnykh partii v umovakh vyklykiv sohodennia [Constitutional and legal responsibility of political parties in the context of today's challenges]. *Alfred Nobel university journal of law.* 2 [in Ukrainian].

Bernatskyi B.V. (2019). Formuvannia ukrainskoi modeli zaborony politychnykh partii u svitli mizhnarodnykh standartiv i praktyk [Formation of a Ukrainian model of banning political parties in the light of international standards and practices]. Dys. … na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata yurydychnykh nauk za spetsialnistiu 12.00.11. Natsionalnyi universytet «Kyievo-Mohylianska akademiia» [in Ukrainian].

Vodyannikov O. (2023) EU member-state responsibility before individuals for breach of EU law. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriia Pravo*, , (75), 162–170 [in Ukrainian].

Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku № 245k/96-VR iz zminamy, vnesenymy zghidno Zakonu Ukrainy № 1401-VIII vid 2 chervnia 2016 roku. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2016. № 28. St. 532 [in Ukrainian].

Konstytutsiia Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar [The Constitution of Ukraine. Scientific and practical commentary] / [redkol.: R. O. Stefanchuk (spivholova), O. V. Petryshyn (spivholova), Yu. H. Barabash ta in.; vstup. sl. V. Zelenskoho]; za zah. red. R. O. Stefanchuka y O. V. Petryshyna; Nats. akad. prav. nauk Ukrainy; Konst. Sud Ukrainy. Kharkiv: Pravo, 2024. 1176 s.

Radanovych N. M. (2023) Generally permissive type of legal regulation in Ukraine: subject characteristics. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*, 2 (49), 16-22 [in Ukrainian].

Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 18 lypnia 2024 roku № 8-r(II)/2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-24#Text [in Ukrainian].

Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 22 travnia 2018 roku № 5-r/2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-18#Text [in Ukrainian].

Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 22 chervnia 2022 roku № 5-r(II)/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-22#Text [in Ukrainian].

Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 27 hrudnia 2001 roku N 20-rp/2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-01/print [in Ukrainian].

Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 23 hrudnia 2022 roku № 3-r/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va03p710-22#Text [in Ukrainian].

Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 24 kvitnia 2018 roku № 3-r/2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-18/print [in Ukrainian].

Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 19 zhovtnia 2009 roku №26– rp/2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v026p710-09/print [in Ukrainian].

Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 1 chervnia 2016 roku № 2-rp/2016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16#Text [in Ukrainian].

Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 6 chervnia 2019 roku № 3-r/2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-19/print [in Ukrainian].

Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 14 liutoho 2024 roku № 1-r(II)/2024. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/1_r_2_2024.pdf [in Ukrainian].

Rosikhina V. (2013). Konstytutsiini normatyvno-pravovi harantii zabezpechennia prava hromadian na publichni obiednannia: teoriia i praktyka [Constitutional and Legal Guarantees of the Right of Citizens to Public Associations: Theory and Practice]. Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy. 4 [in Ukrainian].

Savchyn M. (2019). Porivnialne konstytutsiine pravo [Comparative Constitutional Law]: navch. posibnyk. Kyiv: Yurinkom Inter, 328 s. [in Ukrainian].

Chmaj M. (2006) Wolność tworzenia i działania partii politycznych: studium porównawcze [Freedom to Create and Operate Political Parties: A Comparative Study]. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko Mazurskiego, 2006. 200 s. [in Polish].

Анотація

Банний І. В. **Сутність і дієвість конституційно-правових засад свободи об'єднання у політичні партії та її обмеження. –** Стаття.

Випробовування Української держави, її політичних сил на міцність породжує стрімкий поступ в різних сферах життєдіяльності суспільства і держави, поглиблення політичної структурованості суспільства, що в свою чергу, викликає непідробний інтерес до конституційно-правових засад свободи об'єднання у політичні партії і забезпечення їх дієвості в разі обмеження відповідного права з передбачених Конституцією і законами України підстав допустимості його обмеження, зокрема, з міркувань національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей. Дедалі більше уваги приділяється науково-теоретичних напрацюванням, що стосуються

розуміння спрямування передбачених законодавством заходів з обмеження права людини на свободу об'єднання в політичні партії, конституційних гарантій їх утворення та діяльності, як засобу забезпечення всебічної охорони й захисту цього права і, водночас, забезпечення прозорого й ефективного функціонування державних інститутів та інститутів громадянського суспільства.

Конституційне закріплення відповідальності держави перед людиною за свою діяльність, виконання нею свого головного обов'язку – утвердження і забезпечення прав і свобод людини, а також принципу багатоманітності суспільного життя як відправних у визначенні загальних засад реалізації громадянами права на свободу об'єднання і встановлення інститутів громадянського суспільства, породжує позитивне зобов'язання держави із забезпечення реалізації громадянами цього права. Від держави вимагається не лише не втручатися в реалізацію громадянами права на свободу об'єднання, але й гарантувати можливість його фактичної реалізації та захисту, зокрема шляхом додаткового унормування законом загальних засад утворення і діяльності політичних партій.

Конкретизація юрисдикційної практики в напрямі запровадження належного правового регулювання права на свободу утворення політичних партій дозволяє звернути увагу на неабсолютність (обмеженість) цього конституційного права та виокремити з поміж підстав допустимості його обмеження додаткове унормування законом загальних засад утворення і діяльності політичних партій за умови дотримання загальнодемократичних принципів.

Ключові слова: конституційно-правові засади, дієвість конституційно-правових засад, свобода об'єднання, свобода політичної діяльності, політичні партії, обмеження права на свободу об'єднання у політичні партії.

Summary

Bannyi I. V. **The essence and effectiveness of the constitutional and legal framework for the freedom of association in political parties and its restrictions.** – Article.

The challenge of the Ukrainian state and its political forces generates rapid progress in various spheres of life of society and the State, deepening of political structure of society, which in turn arouses a genuine interest in the constitutional and legal framework for freedom of association in political parties and ensuring their effectiveness in case of restriction of the relevant right on the grounds of admissibility of its restriction provided for by the Constitution and laws of Ukraine, the admissibility of its restriction, in particular, for reasons of national security and public order, public health protection or protection of the rights and freedoms of others. More and more attention is being paid to scientific and theoretical developments related to understanding the direction of the measures provided for by law to restrict the human right to freedom of association in political parties, constitutional guarantees of their formation and activities, as a means of ensuring comprehensive protection and defense of this right and, at the same time, ensuring transparent and effective functioning of state and civil society institutions.

The constitutional enshrining of the state's responsibility to the individual for its activities, fulfillment of its primary duty to establish and ensure human rights and freedoms, as well as the principle of diversity of social life as the starting point in determining the general principles of the exercise of the right to freedom of association and establishment of civil society institutions, gives rise to a positive obligation of the state to ensure the exercise of this right by citizens. The state is required not only not to interfere with the exercise of the right to freedom of association by citizens, but also to guarantee the possibility of its actual realization and protection, in particular by additionally regulating by law the general principles of formation and operation of political parties.

Concretization of jurisdictional practice in the direction of introducing proper legal regulation of the right to freedom of formation of political parties allows us to draw attention to the non-absoluteness (limitation) of this constitutional right and to single out among the grounds for its restriction the additional regulation by law of the general principles of formation and operation of political parties, subject to compliance with general democratic principles.

Key words: constitutional and legal framework, effectiveness of the constitutional and legal framework, freedom of association, freedom of political activity, political parties, restrictions on the right to freedom of association in political parties.

УДК 340.111
DOI https://doi.org/10.32782/app.v75.2025.2

Д. В. Бойчук
orcid.org/0009-0006-7001-7256
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри публічного права
факультету права та міжнародних відносин
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

РОЛЬ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ДЕМОКРАТИЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Постановка проблеми. З моменту проголошення Україною незалежності та конституційного закріплення її статусу як суверенної, демократичної, соціальної та правової держави, питання становлення та розвитку ефективного громадянського суспільства набуває критично важливого значення для забезпечення прогресу у відповідності до європейських та світових демократичних стандартів. Успішний досвід розвинених країн демонструє, що міцне та дієве громадянське суспільство, з розвиненою системою суспільних інститутів, є невід'ємною передумовою для формування повноцінної демократії та консолідації нації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний обсяг наукових праць вітчизняних дослідників присвячено вивченню питань, пов'язаних з розвитком громадських організацій в Україні, зокрема аналізу проблем їх функціонування, ролі у розбудові демократичного суспільства та їх впливу на державні процеси.

Теоретико-методологічні та емпіричні дослідження діяльності громадських організацій знайшли відображення у роботах таких науковців, як В. Балабін, О. Клименко, С. Левченко, О. Михайловська, В. Новохацький, В. Нанівська, О. Стегній, О. Тарасов, та інші. Особливої уваги серед сучасних досліджень заслуговують роботи Л. Газуди, В. Пащенко, Є. Пожидаєва, С. Круглик, Ю. Мосейко, В. Слюсаренко та ін., в яких автори зосереджується на дослідженні впливу громадських організацій на формування демократичного суспільства та їхньої ролі в процесах утвердження демократичних принципів.

Метою статті є комплексний аналіз діяльності громадських організацій в Україні, спрямованого на визначення їхньої ролі та впливу на процес розбудови демократичного суспільства в умовах війни.

Виклад основного матеріалу. В українському правовому полі найбільш поширеним та усталеним є термін «громадська організація», який закріплений у Законі України «Про об'єднання громадян». Відповідно до цього законодавчого акту, громадська організація визначається як добровільне об'єднання громадян, створене з метою задоволення та захисту їхніх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів (Закон України «Про об'єднання громадян», 2012).

З наведеного визначення випливає, що громадяни України мають невід'ємне право на об'єднання в громадські організації для реалізації та захисту своїх прав і свобод, а також для задоволення політичних, економічних, культурних та інших інтересів. Це право є фундаментальним елементом прав людини і громадянина, що гарантується Загальною декларацією прав людини, Конституцією України та іншими законами України, забезпечуючи можливість активної участі громадян у суспільному житті та розбудові демократичної держави.

Як зауважує Ю. Мосейко, громадські організації є невід'ємним елементом будь-якого демократичного суспільства, виступаючи важливим інструментом реалізації громадянських прав та свобод. Як добровільні об'єднання громадян, вони створюються з метою вирішення актуальних суспільних проблем, представництва та захисту спільних інтересів різних соціальних груп (Мосейко, 2019, с. 5).

Наявність розгалуженої мережі громадських організацій є важливим індикатором рівня розвитку громадянського суспільства в державі. В Україні спостерігаються позитивні тенден-

ції у цій сфері, зокрема, стійка динаміка кількісного зростання громадських організацій й на сьогоднішній день в нашій країні сформована широка мережа таких організацій, що охоплює всі регіони країни (Державна служба статистики України, 2023).

За даними Державної служби статистики України, станом на 1 січня 2023 року в Україні було зареєстровано 99 556 громадських організацій, 28 757 професійних спілок, 27 091 релігійна організація, 26 846 благодійних організацій, 2 212 асоціацій громадських об'єднань, 1 762 органи самоорганізації населення та 318 творчих спілок.

За результатами соціологічного дослідження «Громадянське суспільство України в умовах війни – 2022» ІСАР «Єднання», у 2022 році створено 6 367 нових благодійних організацій задля реагування на нагальні виклики війни. Для порівняння – у 2021 році створено 830 благодійних організацій (ГО «Детектор Медіа», 2023).

В аналітичній доповіді «Стан розвитку громадянського суспільства в Україніу 2023–2024 роках» зауважується, що громадські організації продемонстрували надзвичайну здатність до адаптації та оперативної мобілізації, взявши на себе критичну роль у підтримці обороноздатності країни та забезпеченні життєдіяльності населення. У перші місяці війни, коли державні механізми ще не були повністю адаптовані до надзвичайних обставин, саме громадські організації стали важливим елементом забезпечення стійкості як на лінії фронту, так і в тилу. Вони оперативно організовували збір та доставку гуманітарної допомоги, надавали підтримку внутрішньо переміщеним особам, а також координували зусилля волонтерів (Аналітична доповідь, 2024, с. 12).

Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки, разом із розробленими планами її реалізації, є ключовим елементом державної політики, спрямованим на підтримку інститутів громадянського суспільства та посилення демократичних процесів у країні. Ця стратегія визначає стратегічні цілі та пріоритетні напрями діяльності держави у сфері розвитку громадянського суспільства, а також передбачає комплекс заходів, спрямованих на створення сприятливих умов для його ефективного функціонування (Національна стратегія, 2021).

У 2023 році в Україні відзначалося загальне зниження рівня довіри до соціальних та політичних інститутів, що, в свою чергу, підкреслило важливість та ефективність діяльності громадських організацій в очах українців. Результати опитувань свідчать, що половина громадян вважає громадські організації більш ефективними у вирішенні соціальних проблем, ніж урядові та бізнесові структури. Це відображає зростаюче усвідомлення ролі громадянського суспільства як ключового актора у вирішенні нагальних проблем та підтримці стабільності в умовах кризи (Соціологічне опитування, 2023).

Окрім того, спостерігаються зміни у векторі активності організацій громадянського суспільства щодо задоволення потреб різних цільових аудиторій, впровадження ініціатив, соціально-гуманітарних проєктів. Ці зміни, ймовірно, відображають адаптацію організацій громадянського суспільства до еволюціонуючих потреб суспільства, спричинених тривалою війною та її наслідками.

Зокрема, було зафіксовано зменшення кількості інституцій, що надають допомогу тим, хто постраждав від російської збройної агресії, на 11% (з 43% у 2022 році до 32% у 2023 році). Це може свідчити про:

1. Зміну пріоритетів у зв'язку зі стабілізацією ситуації. Можливо, після першого року повномасштабної війни, коли основний акцент робився на наданні екстреної допомоги, ситуація дещо стабілізувалася, що дозволило організаціям громадянського суспільства переключитися на інші важливі напрями діяльності.

2. Перерозподіл функцій між організаціями громадянського суспільства та державними структурами. З налагодженням роботи державних механізмів, частина функцій з надання допомоги постраждалим від війни могла перейти до державних органів, що дозволило організаціям громадянського суспільства зосередитися на інших аспектах, таких як довгострокова підтримка та відновлення.

3. Вигорання та перевантаження організацій. Тривала робота в умовах кризи може призводити до вигорання та перевантаження організацій, що може змусити їх скорочувати масштаби діяльності у певних напрямах.

Водночас, зростає роль організацій громадянського суспільства у сфері міжнародної адвокації. Близько 10% громадських організацій, благодійних фондів та волонтерських ініціатив активно займаються міжнародною адвокацією, що свідчить про їхнє прагнення впливати на міжнародну політику та привертати увагу світової спільноти до проблем України (Соціологічне опитування, 2023).

На думку Л. Тягнирядно, за останній рік майже у чверті (23%) неурядових інституцій змінилися пріоритети щодо сфер діяльності, проте значна більшість (77%) громадських організацій продовжили роботу за означеними раніше напрямами. Це підкреслює здатність організацій громадянського суспільства до адаптації та їхню відданість місії підтримки українського суспільства в умовах війни (Тягнирядно, 2024).

Аналіз діяльності організацій громадянського суспільства у 2023 році демонструє позитивну тенденцію до розширення їхньої участі у різних сферах, що свідчить про зростаючу роль громадянського суспільства у вирішенні нагальних соціальних проблем.

Зокрема, дослідження показали значне збільшення залученості організацій громадянського суспільства у таких сферах:

1. Робота з підлітками та молоддю. Зростання на 29% відображає збільшення уваги до потреб молодого покоління, їхньої підтримки та розвитку, що є надзвичайно важливим в умовах війни та післявоєнного відновлення. Це може включати програми з психологічної підтримки, освітні ініціативи, проєкти з розвитку лідерських якостей та залучення молоді до активної участі у суспільному житті.

2. Допомога вразливим верствам населення та людям з особливими потребами. Зростання на 14% свідчить про збільшення зусиль, спрямованих на підтримку тих, хто найбільше постраждав від війни та потребує особливої уваги. Це може включати надання гуманітарної допомоги, психологічної підтримки, медичних послуг, а також підтримку у соціальній адаптації та інтеграції.

3. Надання послуг у системі охорони здоров'я. Зростання на 7% відображає збільшення участі організацій громадянського суспільства у підтримці системи охорони здоров'я, яка зазнала значного навантаження внаслідок війни. Це може включати надання медичної допомоги, забезпечення ліками та обладнанням, психологічну підтримку медичних працівників, а також впровадження програм профілактики та реабілітації (Тягнирядно, 2024).

Як вказує М. Баранівська, спостерігається зростання кількості зареєстрованих неприбуткових організацій. Станом на грудень 2023 року в Україні було зареєстровано 208 385 неприбуткових організацій, майже 10% з яких – благодійні фонди, а 27,6% – різні громадські об'єднання. У Реєстрі волонтерів України було зареєстровано майже 7 тисяч осіб (Баранівська, 2023).

Отже, результати досліджень та статистичні дані свідчать про зростаючу роль громадянського суспільства в Україні. Громадські організації відіграють важливу роль у вирішенні соціальних проблем, підтримці вразливих груп населення, сприянні розвитку молоді та допомозі у відновленні країни після війни. Підтримка та розвиток громадянського суспільства є важливим фактором для зміцнення демократії та забезпечення сталого розвитку України.

Варто зазначити, що на формування правової бази діяльності громадських організацій значний вплив має процес євроінтеграції України, що є визначальною рисою сьогодення. Євроінтеграційні зобов'язання України передбачають гармонізацію законодавства з європейськими стандартами, зокрема у сфері демократії участі та залучення громадян до прийняття рішень.

Так, згідно з Планом Ukraine Facility, в рамках реформи «Посилення інструментів залучення громадян до процесів прийняття рішень на місцевому рівні», були прийняті наступні законопроєкти:

1. Законопроєкт № 7283 від 13 квітня 2022 року «Про внесення змін до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» та інших законодавчих актів України щодо народовладдя на рівні місцевого самоврядування». Цей закон спрямований на розширення прав та можливостей громадян у процесі прийняття рішень на місцевому рівні, посилення місцевої демократії та забезпечення більшої підзвітності органів місцевого самоврядування перед громадою.

2. Законопроєкт № 4254 від 23 жовтня 2020 року «Про публічні консультації». Цей закон регулює порядок проведення публічних консультацій з громадськістю при прийнятті рішень органами державної влади та місцевого самоврядування, забезпечуючи прозорість та врахування думки громадян.

3. Крім того, на черзі ухвалення перебуває законопроєкт № 4298 від 30 жовтня 2020 року «Про внесення змін до Закону України «Про місцеві державні адміністрації» та деяких інших законодавчих актів України щодо реформування територіальної організації виконавчої влади в Україні». Цей законопроєкт спрямований на реформування територіальної організації виконавчої влади, децентралізацію повноважень та посилення ролі органів місцевого самоврядування.

Ухвалення цих законопроєктів сприятиме створенню більш сприятливого правового середовища для діяльності громадських організацій, розширенню їхніх можливостей впливу на прийняття рішень на місцевому рівні, а також посиленню демократичних процесів в Україні. Реалізація норм цих законів забезпечить більш ефективну участь громадянського суспільства у формуванні державної політики та сприятиме реалізації принципів народовладдя (Аналітична доповідь, 2024, с. 23).

У середньостроковій перспективі перед організаціями громадянського суспільства постає одне з найважливіших завдань – активна участь у реалізації заходів Плану Ukraine Facility, який є ключовим інструментом підтримки економічного розвитку та відновлення України на шляху до членства в Європейському Союзі. Цей план, розроблений за підтримки міжнародних партнерів, передбачає значні фінансові ресурси для відновлення інфраструктури, підтримки економіки та проведення реформ в Україні.

Важливо підкреслити, що міжнародні партнери висувають досить високі вимоги до громадських організацій щодо їхньої здатності ефективно використовувати надані законодавством повноваження, зокрема у сфері громадського контролю та участі у прийнятті управлінських рішень. Це означає, що громадські організації повинні не лише володіти знаннями та навичками для проведення аналізу політики, моніторингу діяльності органів влади та захисту прав громадян, а й бути здатними ефективно комунікувати з владою та громадськістю, представляти інтереси різних соціальних груп та сприяти досягненню консенсусу (Аналітична доповідь, 2024, с. 11).

Згідно з Планом Ukraine Facility, розробка планових документів та реалізація проєктів відновлення України має відбуватися за активного залучення та консультацій з громадянським суспільством. Обов'язковою умовою є дотримання принципів прозорості та підзвітності при використанні коштів, виділених на відновлення. З метою забезпечення прозорого та демократичного процесу відновлення країни Планом передбачено запуск модуля eDem екосистеми DREAM. Відповідно до рекомендацій Ради Європи, цей модуль розроблений з урахуванням чотирьох рівнів громадської участі та міститиме інструменти для повідомлення про події, інтерактивне подання інформації та проведення публічних презентацій ідей проєктів, що сприятиме активізації залучення громадян. Також передбачається подання пропозицій, що дозволить громадським організаціям вносити свої ідеї, підвищуючи якість проєктів відновлення (Аналітична доповідь, 2024, с. 25).

Особлива увага приділяється підготовці законопроєктів «Про основні засади житлової політики» та «Про засади відновлення України», які мають визначити правові засади механізмів громадської участі у сфері будівництва та повоєнного відновлення країни на всіх етапах: від створення проєктів до їх впровадження та звітування. Важливо, щоб у цих законопроєктах участь громадського сектору була виписана не на декларативному рівні, а чітко визначені конкретні механізми та інструменти залучення громадськості до процесу прийняття рішень. Від участі громадського сектору у процесах відновлення багато в чому залежить довіра міжнародних партнерів, а також і надання необхідного фінансування на відновлення України. Отже, участь громадських організацій у реалізації Плану Ukraine Facility стане серйозним іспитом для інститутів громадянського суспільства щодо їхньої спроможності впливу на державну політику (Аналітична доповідь, 2024, с. 26).

Для повноцінної реалізації потенціалу, закладеного у новому законодавстві, організаціям громадянського суспільства необхідно активно розвивати відповідні навички та поглиблю-

вати спеціальні знання, щоб ефективно використовувати затверджені законом інструменти громадської участі та здійснювати кваліфікований вплив на діяльність органів місцевого самоврядування. Потребується активний зустрічний рух з боку інститутів громадянського суспільства для підвищення ефективності застосування інструментів демократії участі, аби максимально використати можливості, передбачені цими законами. Це вимагає від громадських організацій не лише розуміння правових норм, але й здатності до їх практичного застосування, вміння організовувати та проводити публічні консультації, громадські слухання, ефективно використовувати механізми електронної демократії та здійснювати моніторинг діяльності органів влади.

Водночас, незважаючи на позитивні зрушення, залишаються проблеми, що потребують вирішення:

1. Необхідність зміцнення організаційної спроможності громадських організацій. Багато грмадських організацій потребують підтримки у розвитку своїх організаційних структур, стратегічного планування, фінансового управління, залучення волонтерів та комунікації з громадськістю.

2. Недостатнє використання законодавчо прийнятих механізмів впливу на органи влади. Не всі громадські організації повною мірою використовують наявні механізми для впливу на діяльність органів влади, що може бути пов'язано з недостатньою обізнаністю, відсутністю необхідних навичок або недовірою до влади.

3. Складність упровадження адвокаційної діяльності відповідно до вимог законодавства. Адвокаційна діяльність вимагає від громадських організацій знання законодавства, вміння проводити аналіз політики, представляти інтереси своїх цільових груп та ефективно комунікувати з органами влади та громадськістю тощо.

Вирішення цих проблем значно посилить ефективність діяльності організацій громадянського суспільства у контексті задоволення потреб суспільства та сприятиме зміцненню прямої демократії. Це потребує спільних зусиль як з боку самих громадських організацій, так і з боку держави, міжнародних організацій та інших зацікавлених сторін. Держава повинна забезпечити сприятливе правове та фінансове середовище для діяльності громадських організацій, а також надавати підтримку у розвитку їхньої організаційної спроможності та професійних навичок. Міжнародні організації можуть надавати технічну та фінансову допомогу для реалізації проєктів, спрямованих на підтримку розвитку громадянського суспільства.

Висновки. Підсумовуючи, варто підкреслити, що громадські організації є невід'ємною складовою демократичного суспільства, втілюючи в собі дух і сутність громадянської активності. Розвиток громадянського суспільства в Україні тісно пов'язаний з суспільно-політичною активністю громадських організацій, що проявляється у збільшенні їхньої кількості, розширенні спектру діяльності, зміцненні матеріально-технічної бази та організаційної спроможності.

Проте, незважаючи на позитивні тенденції, якість діяльності багатьох громадських організацій залишається недостатньою. Активність громадських організацій в Україні стримується низкою факторів, серед яких низький рівень довіри громадян до громадських організацій, їхня недостатня ефективність, низька поінформованість населення про їхню діяльність та обмежена участь громадян у їхній роботі.

Для вирішення цих проблем, необхідним є комплексний підхід, що включає забезпечення поінформованості населення, тобто активізацію інформаційної діяльності громадських організацій за допомогою засобів масової інформації та проведення просвітницьких кампаній; вдосконалення фінансової підтримки, тобто врегулювання процедури надання державних грантів та особливостей державних закупівель послуг у громадських організацій, а також створення державного фонду розвитку громадянського суспільства, що на конкурсних засадах здійснюватиме підтримку довгострокових програм і проектів громадських організацій; налагодження ефективного діалогу з владою, тобто розширення та підвищення якості роботи консультативно-дорадчих органів (громадських рад) при урядових органах, а також активізація проведення громадсько-урядових консультацій на постійній основі; вдосконалення законодавчого регулювання, тобто прощення процедур створення, реєстрації та діяльності

громадських організацій, а також перегляд та доповнення чинного законодавства, зокрема, шляхом прийняття нової редакції Закону України «Про громадські організації».

Належна міцність та сталість громадських організацій залежатиме від їхньої здатності залучити широку соціальну підтримку у вигляді членів, волонтерів та донорів. Для цього, громадські організації повинні довести свою необхідність та ефективність, а громадяни – усвідомити важливість їхньої ролі у розвитку демократичного суспільства.

Література

Баранівська М. Регістрація волонтерів. Детектор медіа. 2023. 15 груд. URL: https://cs.detector.media/community/texts

Закон України «Про об'єднання громадян» URL: Про громадські об'єднання | від 22.03.2012 № 4572-VI

Мосейко Ю. В. Роль громадських організацій в розвитку громадянського суспільства на прикладі ГО «Десантно-Козацькій рій». Автореф. дисерт. на зд. наук. ст. канд. юрид. наук. Спец: 281 Публічне управління та адміністрування. Тернопіль, 2019. 25 с.

Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки. URL: Про Національну стратегію с... | від 27.09.2021 № 487/2021

Підсумки 2023 р.: громадська думка українців. Загальнонаціональне соціологічне опитування (8–15 грудня 2023 р.). Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва; Центр Разумкова. 2023. 27 груд. URL: https://dif.org.ua/article/pidsumki-2023-roku-gromadska-dumka-ukraintsiv

Стан розвитку громадянського суспільства в Україні у 2023 – 2024 роках: аналіт. доп. [Каплан Ю., Скворцова В., Валевський О. та ін.]; за ред. В. Потапенка, Ю. Каплан, Ю. Тищенко, В. Токмана. Київ: НІСД, 2024. 47 с.

Тягнирядно Л. Чим живе громадянське суспільство протягом двох років війни – дослідження. Zmina. 2024. 17 квіт. URL: https://zmina.info/articles/chym-zhyve-gromadyanske-suspilstvo-protyago

Державна служба статистики України http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2023/edrpoy/edrpoy_u/opfg/ks_za_ opf0109.htm

ГО «Детектор Медіа» https://cs.detector.media/law-and-money/texts/185703/2023-10-26-ukraina-pokrashchyla-pokaznyk-stalosti-organizatsiy-gromadyanskogo-suspilstva

References

Baranivska, M. (2023). Reyestratsiya volonteriv. [Volunteer Registration]. Detektor media. 2023. 15 hrud. URL: https://cs.detector.media/community/texts/185787/2023-12-15-stanom-na-g… [in Ukrainian].

Zakon Ukrayiny «Pro obyednannya hromadyan». (1992). [Law of Ukraine «On Associations of Citizens»]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. № 34. st. 504. [in Ukrainian].

Moseyko, YU. V. (2019). Rol hromadskykh orhanizatsiy v rozvytku hromadyanskoho suspilstva na prykladi HO «Desantno-Kozatskiy riy». [The role of public organizations in the development of civil society on the example of the NGO «Desantno-Cossack Raid»]. Avtoref. dysert. na zd. nauk. st. kand. yuryd. nauk. Spets: 281 Publichne upravlinnya ta administruvannya. 25 p. [in Ukrainian].

Natsionalna stratehiya ta plany zakhodiv z yiyi realizatsiyi. [National strategy and action plans for its implementation]. URL: URL: Про Національну стратегію с... | від 27.09.2021 № 487/2021 [in Ukrainian].

Pidsumky 2023 r.: hromadska dumka ukrayintsiv. Zahalnonatsionalne sotsiolohichne opytuvannya (8–15 hrudnya 2023 r.). Fond «Demokratychni initsiatyvy» imeni Ilka Kucheriva; Tsentr Razumkova. [Results of 2023: Public Opinion of Ukrainians. Nationwide Sociological Survey (December 8–15, 2023). Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation; Razumkov Center. 2023. December 27]. URL: https://dif.org.ua/article/pidsumki- [in Ukrainian].

Stan rozvytku hromadyanskoho suspilstva v Ukrayini u 2023 – 2024 rokakh: analit. Dop (2024). [The state of development of civil society in Ukraine in 2023-2024: analytical supplement]. 47 p. [in Ukrainian].

Tyahnyryadno, L. (2024). Chym zhyve hromadyanske suspilstvo protyahom dvokh rokiv viyny – doslidzhennya. [How civil society lives during two years of war – a study]. URL: https://zmina.info/articles/chym-zhyve-gromadyanske-suspilstvo-protyago…[in Ukrainian].

Derzhavna sluzhba statystyky Ukrayiny http://www.ukrstat.gov.ua [in Ukrainian].

HO «Detektor Media» https://cs.detector.media/law-and-money/texts/185703/2023-10-26-ukraina-pokrashchyla-pokaznyk-stalosti-organizatsiy-gromadyanskogo-suspilstva/\ [in Ukrainian].

Анотація

Бойчук Д. В. **Роль громадських організацій у демократичному суспільстві в умовах війни. –** Стаття.

У статті здійснено аналіз діяльності громадських організацій в в Україні. Автор розглядає питання, що стосуються функціонування громадських організацій, зокрема актуальний стан громадянського суспільства в умовах війни, ключові напрями активності громадських організацій, проблемні аспекти нормативно-правового забезпечення діяльності громадських організацій, основні вектори змін у владно-громадській комунікації тощо.

Досліджується роль громадських організацій у підтримці та зміцненні демократичних принципів в умовах війни. У роботі аналізується, як громадські організації адаптуються до викликів воєнного часу, забезпечуючи гуманітарну допомогу, захист прав людини та сприяючи соціальній згуртованості. Особлива увага приділяється їхній участі у формуванні громадської думки, моніторингу дій влади та підтримці місцевих громад.

Автор доводить, що громадські організації є невід'ємною складовою демократичного суспільства, втілюючи в собі дух і сутність громадянської активності. Розвиток демократичного суспільства в Україні тісно пов'язаний з суспільно-політичною активністю громадських організацій, що проявляється у збільшенні їхньої кількості, розширенні спектру діяльності, зміцненні матеріально-технічної бази та організаційної спроможності тощо.

Автором доведено, що активність громадських організацій в Україні стримується низкою факторів, серед яких низький рівень довіри громадян до громадських організацій, їхня недостатня ефективність, низька поінформованість населення про їхню діяльність та обмежена участь громадян у їхній роботі.

Автор доходить висновку, що в останні роки відбувається збільшення залученості організацій громадянського суспільства у таких сферах, як робота з підлітками та молоддю, допомога вразливим верствам населення та людям з особливими потребами, надання послуг у системі охорони здоров'я тощо й підкреслює вирішальну роль громадських організацій у підтримці демократії та соціальної стабільності в умовах війни, а також їхню здатність до швидкої адаптації й ефективної діяльності в кризових ситуаціях.

Ключові слова: демократичне суспільство, громадські організації, громадянські права та свободи, громадська думка, місцеві громади.

Summary

Boychuk D. V. **The role of public organizations in a democratic society in wartime. –** Article.

The article analyzes the activities of public organizations in Ukraine. The author considers issues related to the functioning of public organizations, in particular, the current state of civil society in wartime, key areas of activity of public organizations, problematic aspects of regulatory and legal support for the activities of public organizations, the main vectors of change in government-public communication, etc. The role of public organizations in supporting and strengthening democratic principles in wartime is studied.

The work analyzes how public organizations adapt to the challenges of wartime, providing humanitarian assistance, protecting human rights and promoting social cohesion. Special attention is paid to their participation in shaping public opinion, monitoring government actions and supporting local communities.

The author proves that public organizations are an integral part of a democratic society, embodying the spirit and essence of civic activism. The development of a democratic society in Ukraine is closely related to the socio-political activity of public organizations, which is manifested in an increase in their number, expansion of the spectrum of activities, strengthening of the material and technical base and organizational capacity, etc.

The author proves that the activity of public organizations in Ukraine is constrained by a number of factors, including the low level of citizens' trust in public organizations, their insufficient efficiency, low awareness of the population about their activities and limited participation of citizens in their work.

The author concludes that in recent years there has been an increase in the involvement of civil society organizations in such areas as working with adolescents and youth, helping vulnerable groups of the population and people with special needs, providing services in the health care system, etc. and emphasizes the crucial role of public organizations in supporting democracy and social stability in war conditions, as well as their ability to quickly adapt and effectively operate in crisis situations.

Key words: democratic society, public organizations, civil rights and freedoms, public opinion, local communities.

УДК 324:(91)
DOI https://doi.org/10.32782/app.v75.2025.3

В. В. Бунь
orcid.org/0000-0002-1349-2011
кандидат політичних наук,
доцент кафедри теорії та історії політичної науки
Львівського національного університету імені Івана Франка

ТЕОРІЯ ПОДІЛІВ У ПОЛІТИЦІ: КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Категорія «cleavage», яку в українському науковому дискурсі перекладають дуже по різному як розмежування, поділ, розкол, клівідж тощо, дуже міцно закріпилася у політичній науці. Також з цим терміном вживають різні синоніми, зокрема політичний, соціальний, соціополітичний, структурний. Народившись у 50-60 их роках ХХ ст. ця теорія ще більше актуалізувалася у 21 столітті у контексті популярності нових правих, антимігрантських настроїв тощо. До прикладу, автори монографії «Формування поділів у XXI столітті: як соціальні ідентичності впливають на електоральну поведінку в умовах електоральної переорієнтації» (Борншір С., 2024) у 2024 році пишуть про актуалізацію цієї теорії і навіть формування нового поділу між універсалізмом і партикуляризмом. Тому метою статті є дослідження того, як цей концепт виник, що варто називати соціополітичним поділом, які достатні умови для констатації його формування та чи є він релевантним інструментом для

Концепцію «cleavage» (соціополітичний поділ) запропонували С. Ліпсет і С. Роккан. Вони описали чотири типи поділів, що виникли під впливом національних та індустріальних революцій: протистояння держави та церкви, протиріччя між центром і периферією, конфлікт власників із робітниками, суперечності між аграрними та промисловими інтересами (місто проти села). Ця класифікація поклала основу для багатьох наступних досліджень у галузі політології.

У своїй теорії соціальних поділів С. Ліпсет і С. Роккан також запропонували важливу концепцію «заморожених партійних систем». Дослідивши структуру європейських партійних систем 1960-х років за допомогою власного методологічного підходу, вони виявили, що ці системи «відображають, з деякими виключеннями, структуру «поділів», що існувала в 1920-их рр.» (Ліпсет, Роккан, 1967, с. 58). Вчені пояснюють цю закономірність тим, що політичні партії та їхні програми часто існують довше, ніж живуть їхні виборці. Як наслідок, електоральні уподобання формулюються ще в дитинстві і, завдяки стабільності партійної системи, залишаються незмінними у дорослому житті.

Дослідження Р. Роуза та Д. Урвіна підтвердили концепцію «замороженості» партійних систем у Західній Європі. Аналізуючи динаміку підтримки політичних партій у 22 країнах у період з 1945 по 1969 роки, науковці виявили високий рівень стабільності виборчих уподобань. Зокрема, було встановлено, що партійні орієнтації залишалися незмінними протягом приблизно семи з половиною виборчих циклів (Роуз, Урвін, 1990, с. 192–194). Ці результати підтверджують важливу роль соціополітичних поділів у формуванні політичних уподобань. Серед усіх типів поділів у європейських країнах найбільш виразними та впливовими виявилися: соціально-класовий поділ (протистояння між робітничим класом та власниками), релігійний поділ (конфлікт між різними конфесіями або релігійними та світськими групами).

Дослідження П. Майера (Майер, 1997) підтверджують актуальність теорії стабільності виборчих переваг, якщо розглядати їх не на рівні окремих партій, а у ширшому контексті політичних напрямів. Разом із С. Бартоліні він довів, що партійні системи демонструють значну стійкість, причому ця тенденція з часом не слабшає, а навпаки посилюється.

Соціальні трансформації та зрушення в політичних уподобаннях населення США і Західної Європи стали причиною переосмислення класичної концепції соціальних поділів С. Ліпсета і С. Роккана. Численні дослідники, серед яких Р. Далтон, М. Франклін, Т. Маккі, Х. Валлен, О. Кнутсен, Е. Скарброугх, П. Пеннінгс, Я. Лейн, С. Ерссон, М. Доган та інші, зазначають

зменшення впливу традиційних ліній поділів – зокрема, класової та релігійної. Паралельно науковці (зокрема, Р. Інглхарт, Р. Далтон) фіксують формування нових суспільних поділів, пов'язаних із підтримкою постматеріальних цінностей. Ці зміни свідчать про трансформацію традиційних моделей електоральної поведінки.

Аналізуючи зменшення впливу релігійного та класового факторів на поведінку виборців, М. Доган (Доган, 2005) акцентує на першочерговій ролі поточних економічних питань у формуванні виборчих рішень. Дослідник виділяє низку ключових чинників, що сприяли послабленню традиційних соціальних та релігійних чинників голосування, а саме посилення соціальної різноманітності, підвищення освітнього рівня громадян, зміни у чисельності та структурі робітничого класу, урбанізаційні процеси, зменшення регіональних відмінностей, секуляризація суспільства. Ці зміни призвели до формування нової моделі електоральної поведінки, для якої характерні індивідуалізація політичного вибору та поява «автономного» виборця, що приймає рішення незалежно від групової приналежності (релігійної, соціальної чи територіальної).

У вступі до монографії «Порівняння змін партійних систем» П. Пеннінгс та Я. Лейн (Пеннінгс, Лейн, 1998) аналізують еволюцію соціополітичних поділів. Вони заперечують тезу С. Ліпсета і С. Роккана про нібито незмінність партійних систем і виділяють сучасні тенденції, що свідчать про їхню трансформацію: слабшання партійної ідентифікації (виборці все рідше відчувають тривкий зв'язок із конкретними партіями); зростання електоральної нестабільності (частіші коливання підтримки партій); поява нових політичних сил, що порушують традиційний партійний ландшафт; розрив історичних зв'язків між партіями та їхньою соціальною базою. Таким чином, дослідники підкреслюють динамічність сучасних партійних систем, що суттєво відрізняє їх від «заморожених» структур минулого.

У своїй науковій роботі С. Ерссон та Я. Лейн (Ерссон, Лейн, 1998) заперечують актуальність теорії «заморожених» партійних систем у сучасному політичному контексті. Досліджуючи феномен електоральної нестабільності, науковці пропонують двоступеневий аналіз. Вони виділяють макрорівень (трансформації в структурі партійної системи) та мікрорівень (зміни в індивідуальній виборчій поведінці). На індивідуальному рівні спостерігається суттєва зміна мотиваційних чинників: довготривалі соціальні поділи втрачають свою визначальну роль, поступаючись місцем короткостроковим політичним факторам. Ключовим доказом цієї тенденції є формування так званого «мінливого електорату» (floating voters), чиї політичні переваги суттєво змінюються між виборчими циклами. Ці висновки дозволяють авторам стверджувати про значне послаблення впливу традиційних соціополітичних поділів, потенціал для виникнення нових ліній суспільних поділів та необхідність переосмислення класичних теорій у світлі сучасних політичних реалій.

У своєму аналізі французької виборчої системи Ж. Бодуен виявляє суттєве ослаблення впливу традиційних чинників, що становили основу класичної теорії соціополітичних поділів (Бодуен, 1995, с. 88–92). Дослідник фіксує три ключові тенденції, а саме слабшання релігійного фактора (зменшення впливу католицької ідентичності на політичні уподобання), загострення соціальних суперечностей та ідеологічних протиріч. Також автор фіксує зростання значущості ситуативних чинників, а саме ефект політичних ставок (наголос на актуальній під час конкретних виборів політичній проблематиці, ролі особистісних якостей кандидатів (ефект лідерства), а також вплив медіа (ЗМІ підсилює дію інших факторів). Як наслідок, Бодуен описує формування нового типу виборця який більш автономний в своїх рішеннях, менше керується традиційними ідентичностями та схильний до змін у голосуванні. Отже, автор демонструє межі застосування класичних теорій, вказує на необхідність врахування ситуативних факторів та фіксує еволюцію електоральної поведінки у сучасних умовах.

У своєму масштабному дослідженні К. Діген-Краузе аналізує еволюцію політичних поділів у різних регіонах світу, включаючи Західну та Східну Європу, Латинську Америку та Азію. Особливу увагу вченого привертає формування нового виміру поділів у посткомуністичних країнах. Як зазначає дослідник, посткомуністичні держави демонструють значно більше активних конфліктних ліній порівняно із Західною Європою: «Посткомуністична Європа демонструє не лише ширший діапазон активних проблемних поділів, ніж Західна Європа, але

й також більшу різноманітність можливих комбінацій» (Діген-Краузе, 2007, с. 544). Цю особливість автор пояснює специфікою історичного розвитку регіону, недостатньою сформованістю структурних основ соціальних поділів. Найпоширенішим у Східній Європі (включаючи Україну), на думку автора, є поділ між авторитарними та демократичними політичними силам, який часто поєднується з етнічними, регіональними та економічними підставами поділів. Парадоксальним чином, на думку К. Діген-Краузе, множинність поділів може сприяти політичній стабільності, оскільки дозволяє точніше прогнозувати виборчу поведінку, сприяє становленню громадянської політичної культури. Це дослідження підкреслює важливість врахування регіональної специфіки при аналізі політичних процесів.

А. Рьоммеле вказує на ослаблення традиційних зв'язків між виборцями та політичними партіями, що проявляється через два ключові процеси, а саме «старі» партії розширюють свої програми, намагаючись залучити нові, раніше нехарактерні для них категорії виборців та виникнення нових політичних проблем, які репрезентуються нещодавно створеними партіями. Цікаво, що дослідник вважає процес розмерзання партійних систем більш раннім явищем, ніж припускалося: «процес розмерзання відбувався вже в той час, коли С. Ліпсет і С. Роккан формулювали свою гіпотезу» (Рьомелле, 1999, с. 10). Як наслідок, А. Рьоммеле підкреслює значну трансформацію виборчих уподобань у країнах Центральної та Східної Європи за останні десятиліття, що робить теорію «заморожених» партійних систем застарілою і вимагає її суттєвого перегляду.

Р. Далтон у своєму дослідженні також констатує значну еволюцію традиційних соціополітичних поділів, які хоч і продовжують впливати на партійні системи, але вже в трансформованому вигляді. Вчений виділяє послаблення класичних основ партійної ідентичності, а саме соціально-економічної, релігійної та регіональної. До чинників таких трансформацій автор відносить формування нового середнього класу, зміну громадянських цінностей та виникнення нових актуальних суспільних проблем. У результаті маємо формування нових поділів, що «приваблюють ті соціальні групи, які слабо інтегровані в систему поділів старої політики: молодь, новий середній клас, більш освічених та нерелігійних». (Далтон, 1988, с. 170) Ця «нова політика» висуває на перший план постматеріальні цінності, відбувається акцент на екологічних проблемах, на захисті прав меншин, підвищенні політичної активності, боротьбі за соціальну справедливість та прийнятті альтернативних стилів життя. Таким чином, Р. Далтон підкреслює перехід від традиційних форм політичної мобілізації та класичних поділів до нових ліній поділів, що відповідають сучасним соціальним реаліям.

Р. Інглхарт у своїх дослідженнях виявляє суттєву трансформацію ціннісних орієнтирів сучасних суспільств. Вчений фіксує перехід від матеріалістичних цінностей (економічна стабільність, фізична безпека) до постматеріальних пріоритетів (самореалізація, якість життєвого середовища). Ця тенденція має міжгенераційну природу оскільки носіями нових цінностей стали представники покоління, що формувалися в умовах післявоєнного економічного підйому та соціальної стабільності. Автор зазначає : «Зсув від матеріалістичних до постматеріальних ціннісних пріоритетів висунув на перший план нові політичні проблеми і стимулював нові політичні рухи». (Інглхарт, 1984, с.59) Також відбувається модифікація класичного класового поділу шляхом включення у політичну дискусію деяких постматеріальних цінностей (якість життя, зокрема). Як частина глобальних культурних змін постмодернізація, на думку Р. Інглхарта, кардинально трансформує політичний простір, сприяючи перегляду традиційних політичних пріоритетів, появі нових форм громадянської активності, формуванню інноваційних політичних практик, зміні характеру політичної мобілізації, актуалізації проблемно-орієнтованої участі, загальної переорієнтації виборчих уподобань та виникненню нових ліній політичних поділів.

У своєму дослідженні О. Кнутсен також виявляє тенденцію до послаблення традиційних соціальних поділів у розвинених західних країнах, що пов'язано з переходом до постіндустріального суспільства. Вчений зазначає, що виникнення нових політичних проблем дозволило залучити до політичного процесу такі групи як молодь, представників нового середнього класу, атеїстично налаштоване населення. Це, у свою чергу, сприяло зменшенню впливу традиційних соціальних зв'язків на політичну поведінку. До основних чинників зниження

значущості класового поділу автор відносить підвищення економічного рівня життя, зменшення рівня безробіття, структурні зміни на ринку праці (зростання сфери послуг, скорочення промислового сектора), зменшення чисельності робітничого класу, зростання соціальної нерівності, послаблення релігійної єдності, зменшення ідеологічної поляризації по лінії «ліві-праві». Важливо, що О. Кнутсен не заперечує існування поділів як таких, а лише констатує їх трансформацію та підвищення гнучкості. Особливу цінність для нашого дослідження становить аналіз О. Кнутсеном східноєвропейських партійних систем, де спостерігається певне зростання впливу соціально-економічних поділів. Проте вчений підкреслює, що «усі дані свідчать, що класове голосування в цих країнах буде залишатися нижчим, ніж в західних державах протягом індустріальної фази». (Кнутсен, 2007, с. 475)

Концепція поділу між матеріалістами та постматеріалістами, запропонована Р. Інглхартом, викликала суттєву критику з боку низки дослідників. Найважливішим аргументом стало неспівпадіння методології Р. Інглхарта з класичною теорією соціальних поділів С.Ліпсета і С. Роккана. До основних критичних аргументів відносять неспівмірність масштабів, недостатній вплив на партійні системи. Зокрема, Д.-Л. Сейле (Сейле, 2002) вказував, що Р. Інглхарт аналізує короткострокові зміни у цінностях, тоді як С. Ліпсет і С. Роккан базуються на макроісторичних процесах (йдеться про національні та промислові революції). На його думку, «тиха революція цінностей» не має такої ж трансформаційної сили, щоб вважатися повноцінним соціальним поділом. Також Д.-Л. Сейле заперечував, що цей поділ може структурувати партійну систему, оскільки він не формує глибоких і довготривалих соціальних розколів.

Незважаючи на критику, реальна політична динаміка підтверджує актуальність теорії Р. Інглхарта. Такими свідченнями є поява численних партій «нової політики», що базуються на постматеріаліальних цінностях (екологія, права людини, соціальна рівність тощо).

Хоча критика Д.-Л. Сейле вказує на методологічні відмінності між підходами, політична практика останніх десятиліть підтверджує, що поділ на матеріалістів і постматеріалістів справді впливає на сучасні партійні системи. Це свідчить про те, що теорія Р. Інглхарта, попри дискусійність, залишається важливим інструментом для аналізу сучасних політичних процесів.

До прикладу А. Лійпхарт у своїй монографії «Демократії. Моделі мажоритарного та консенсусного правління в двадцять одній країні» поєднав у єдину класифікацію класичні поділи та поділи на основі ставлення до постматеріальних цінностей. На думку дослідника, ключові лінії поділів, що формують поведінку виборців, включають: соціально-економічні, релігійні, культурно-етнічні, місто-село, підтримка уряду, міжнародна політика та індустріальні і постіндустріальні протиріччя. (Лійпхарт, 1984, с. 128) Подібна систематизація свідчить про те, що обидва підходи (класичний і сучасний) можуть бути інтегровані в єдину аналітичну модель і між ними не існує суттєвих методологічних розбіжностей.

Отже, з моменту, коли С. Ліпсет і С. Роккан ввели концепцію соціальних поділів для дослідження партійних систем і виборчих переваг, ця модель зазнала суттєвих змін: виникли нові поділи на основі постматеріальних цінностей, традиційні партії адаптували свої програми для залучення виборців, а електоральний вибір став більш раціональним. Проте сама ідея поділів не втратила значущості й успішно використовується для аналізу формування виборчих уподобань як у країнах Західної Європи, так і в посткомуністичних державах.

У контексті змін у конфігурації соціополітичних поділів виникає питання щодо еволюції змістовного наповнення самого поняття «поділ». Як ми вже зазначали, цей термін використовується з різними прикметниками, такими як «політичний», «соціальний», «структурний», «соціополітичний» або «ціннісний», що суттєво впливає на його інтерпретацію. Зокрема, А. Рьоммеле зазначає, що поняття «поділ» охоплює два типи компонентів: структурні та сутнісні. За сутнісною ознакою розрізняють соціальні та політичні поділи: «Соціальні поділи зазвичай визначаються в термінах соціальних установок і моделей поведінки та розглядаються як такі, що відображають традиційні відмінності у соціальній стратифікації. Натомість політичні поділи визначаються в термінах політичних установок та моделей поведінки». (Рьомелле, 1999, с. 4). Таким чином, політичний поділ є суто політологічною категорією, яка застосовується для аналізу політичних чинників, що формують електоральну поведінку.

Однак, незважаючи на поширену практику використання категорій «соціальний поділ» і «політичний поділ» як взаємозамінних, слід визнати, що в будь-якому суспільстві існує значна кількість розмежувань, які далеко не завжди трансформуються у соціополітичні. Перехід соціального поділу до статусу соціополітичного можна констатувати лише за наявності певних умов. А. Романюк виділяє дві ключові передумови. По-перше, необхідний стійкий взаємозв'язок між соціальною групою та політичною партією (чи іншим політичним інститутом), який би відображав інтереси цієї групи. По-друге, соціополітичний поділ має демонструвати довговічність – зв'язок між групою та політичним представництвом має підтверджуватися щонайменше протягом двох парламентських каденцій (Романюк, 2007, с. 50). Лише за таких умов можна говорити про сформований соціополітичний поділ, який є синтетичною категорією, що інтегрує соціальну структуру та специфіку політичної динаміки. Таким чином обов'язковою компонентою соціополітичного поділу є наявність щонайменше двох політичних партій, що конкурують за владу в електоральному процесі та репрезентують протилежні інтереси відповідних соціальних груп.

Проте в науковому середовищі існують різні підходи щодо критеріїв соціополітичного поділу. Так, С. Бартоліні та П. Майер обґрунтовують триетапну модель формування поділу. Перший – емпіричний рівень – характеризується наявністю розбіжностей інтересів між соціальними групами без сформованої групової ідентичності. Другий – нормативний (конфліктний) рівень – передбачає усвідомлення цих розбіжностей та готовність до відстоювання групових інтересів. На завершальному – організаційному рівні – виникають спеціальні інституції для захисту інтересів групи. (Майер, 2006, с. 373)

Український науковець А. Романюк вказує на обов'язковість інституційного оформлення поділів через політичні партії як необхідну умову їх формування. Дослідник пропонує трифазну модель трансформації соціально-групових поділів у соціально-політичні:

Латентна фаза – характеризується наявністю соціальної диференціації, яка потенційно може стати основою політичного поділу, але поки не має чіткого політичного вираження.

Фаза ідентифікації – передбачає процес усвідомлення членами групи спільних інтересів та формування колективної ідентичності.

Інституційна фаза – полягає у формалізації поділу через створення спеціалізованих організацій, серед яких ключову роль відіграють політичні партії.

Натомість Я.-Е. Лейн та С. Ерссон заперечують обов'язковість інституційного оформлення для виникнення соціополітичних поділів, акцентуючи на необхідності наявності потенційного конфлікту як ключової умови. Вони концептуалізують поділ як диференціацію індивідів, груп та організацій за певними критеріями, що створює передумови для можливого конфлікту (Лейн, Ерссон, 1999, с. 35). За їхнім підходом, існування поділу передбачає обов'язкову присутність у латентній чи актуалізованій формі протиріч між політичними інтересами різних соціальних груп, які можуть, але не обов'язково повинні, реалізуватися у відкритий конфлікт.

Польський науковець Р. Хербут у своїх дослідженнях соціополітичних поділів запропонував таке концептуальне визначення: «соціополітичний поділ можна визначити як стабільний стан поляризації політичної спільноти, у межах якої певні суспільні групи надають підтримку конкретним політичним напрямам або політичним структурам, які є представниками цих напрямів, тоді як інші суспільні групи підтримують опозиційні напрями політики, або політичні партії, що їх репрезентують» (Хербут, 1999, с. 107). Згідно з цією концепцією, обов'язковими критеріями визнання соціополітичного поділу виступають: біполярність конфлікту (обов'язкова присутність як мінімум двох протилежних соціальних груп з різними політичними орієнтаціями), інституалізація (організаційне втілення поділу через систему політичних партій).

А. Рьоммеле концептуалізує категорію поділу як «довготерміновий структурний конфлікт, який призводить до появи протилежних позицій, що представлені політичними організаціями, що змагаються» (Рьоммеле, 1999, с. 7). Дане визначення акцентує на двох ключових характеристиках поділу, а саме обов'язковість інституційного втілення та наявність конфліктного потенціалу. Важливо відзначити, що ця концепція інтегрує як соціальні, так і політичні аспекти поділів. К. Лоусон, адаптуючи визначення А. Рьоммеле для дослідження соціополі-

тичних поділів, вносить істотну корективу: «протилежні позиції можуть (або не можуть) бути представлені політичними партіями» (Лоусон, 1999, с. 22). Таким чином, К. Лоусон розширює можливі форми інституалізації поділів, включаючи до них громадські організації, групи інтересів, інші форми колективного представництва.

Таким чином, аналіз теоретичних підходів дозволяє виділити дві фундаментальні передумови формування соціополітичного поділу: конфліктний потенціал (обов'язкова присутність як мінімум двох соціальних груп із суттєво різними, часто взаємовиключними інтересами); інституційне представництво (довготривала інституалізація конфлікту через систему політичних партій, які виступають організованими виразниками групових інтересів).

Література

Bornschier S., Haffert L., Häusermann S., Steenbergen M., Zollinger D. Cleavage Formation in the 21st Century: How Social Identities Shape Voting Behavior in Contexts of Electoral Realignment. Cambridge: Cambridge University Press, 2024. 92 p. URL: https://www.cambridge.org/core/elements/cleavage-formation-in-the-21st-century/A7813D354376C34B969B0094B2B1FAEF (дата звернення: 28.03.2025)

Dalton R. J. Citizen politics in western democracies : public opinion and political parties in the United States, Great Britain, West Germany and France. Chatham, New Jersey : Chatham House Publishers, 1988. 270 p.

Deegan-Krause K. New dimensions of political cleavage / Kevin Deegan-Krause // The Oxford handbooks of political behavior / Ed. by Russell J. Dalton, Hans-Dieter Klingemann. Oxford : Oxford University Press, 2007. P. 538–556.

Ersson S., Lane J.-E. Electoral instability and party system change in Western Europe // Comparing party system change / Ed. by Pennings P., Lane J.-E. L., N-Y. : Pourtledge, 1998. P. 23–39.

Herbut R. Podziały sociopolityczne / Ryszard Herbut // Studia z teorii polityki / Pod redakcią W. Jabłońskiego, Leszka Sobkowiaka. Wrocław : Wydawnictwo Universytetu Wrocławskiego, 1999. Tom 1. S. 105–116.

Inglehart R. The Changing Structure of Political Cleavages in Western Society // In Electoral Change in Advanced Industrial Democracies: Realignment or Dealignment? edited by Russell J. Dalton, Scott Flanagan, C., and Paul Allen Beck. Princeton: Princeton University Press,1984. P. 25–69.

Knutsen O. The decline of social class? / Oddbjorn Knutsen // The Oxford handbooks of political behavior / ed. by Russell J. Dalton, Hans-Dieter Klingemann. Oxford : Oxford University Press, 2007. P. 457–480.

Lane J.-E. Politics and society in Western Europe / Jan-Eric Lane, Svante O. Ersson. [4th ed.] London ; Thousand Oaks ; New Delhi : Sage, 1999. – 386 p.

Lawson K. Cleavages, parties and voters / Kay Lawson // Cleavages, parties, and voters : studies from Bulgaria, the Czech Republic, Hungary, Poland, and Romania / Ed. by Kay Lawson, Andrea Römmele, Georgi Karasimeonov. Westport : Greenwood Publishing Group, 1999. P. 19–36.

Lijphart A. Democracies : Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries / Arend Lijphart. New Haven : Yale University Press, 1984. 229 p.

Lipset S. M., Rokkan S. Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments: An Introduction // Party Systems and Voter Alignments, edited by Lipset, S. M. Rokkan, Stein. New York: The Free Press, 1967. P. 1–64.

Mair P. Cleavages / Peter Mair // Handbook of party politics / Ed. by Richard S. Katz, William J. Crotty. London : Sage, 2006. P. 371–375.

Mair P. Party System Change: Approaches and Interpretations. Oxford: Clarendon Press, 1997. 260 p.

Pennings P., Lane J.-E. Introduction // Comparing party system change / Ed. by Pennings P., Lane J.-E. L., N-Y. : Pourtledge, 1998. P. 1–18.

Political Mistrust and the Discrediting of Politicians / Edited by Mattei Dogan. Brill, Leiden, Boston: Koninklijke Brill NV, 2005. 248 p.

Römmele A. Cleavage structure and party systems in East and Central Europe / Andrea Römmele // Cleavages, parties, and voters : studies from Bulgaria, the Czech Republic, Hungary, Poland, and Romania / Ed. by Kay Lawson, Andrea Römmele, Georgi Karasimeonov. Westport : Greenwood Publishing Group, 1999. P. 3–17.

Rose R., Urwin D.W. Persistence and change in Western party systems, 1945–1969 / Richard Rose, Derek W. Urwin // The west European party system / edited by Peter Mair. – Oxford : Oxford University Press, 1990. – P. 185–194.

Seiler D.-L. Peut-on appliquer les clivages de Rokkan à l'Europe centrale? // Partis politiques et démocratie en Europe centrale et orientale / Edité par Jean-Michel De Waele. Bruxelles: Université de Bruxelles, 2002. P. 115–144.

Бодуен Ж. Вступ до політології К. : Основи, 1995. 174 с.

Романюк А. С. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи: монографія. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. 391 с.

References

Bornschier, S., Haffert, L., Häusermann, S., Steenbergen, M., & Zollinger, D. (2024). Cleavage formation in the 21st century: How social identities shape voting behavior in contexts of electoral realignment. Cambridge University Press. https://www.cambridge.org/core/elements/cleavage-formation-in-the-21st-century/A7813D354376C34B969B0094B2B1FAEF (Accessed: 28.03.2025)

Dalton, R. J. (1988). Citizen politics in western democracies: Public opinion and political parties in the United States, Great Britain, West Germany and France. Chatham House Publishers.

Deegan-Krause, K. (2007). New dimensions of political cleavage. In R. J. Dalton & H.-D. Klingemann (Eds.), The Oxford handbooks of political behavior (pp. 538-556). Oxford University Press.

Ersson, S., & Lane, J.-E. (1998). Electoral instability and party system change in Western Europe. In P. Pennings & J.-E. Lane (Eds.), Comparing party system change (pp. 23-39). Routledge.

Herbut, R. (1999). Podziały sociopolityczne [Socio-political cleavages]. In W. Jabłoński & L. Sobkowiak (Eds.), Studia z teorii polityki [Studies in political theory] (Vol. 1, pp. 105-116). Wydawnictwo Universytetu Wrocławskiego.

Inglehart, R. (1984). The changing structure of political cleavages in Western society. In R. J. Dalton, S. C. Flanagan, & P. A. Beck (Eds.), Electoral change in advanced industrial democracies: Realignment or dealignment? (pp. 25-69). Princeton University Press.

Knutsen, O. (2007). The decline of social class? In R. J. Dalton & H.-D. Klingemann (Eds.), The Oxford handbooks of political behavior (pp. 457-480). Oxford University Press.

Lane, J.-E., & Ersson, S. O. (1999). Politics and society in Western Europe (4th ed.). Sage.

Lawson, K. (1999). Cleavages, parties and voters. In K. Lawson, A. Römmele, & G. Karasimeonov (Eds.), Cleavages, parties, and voters: Studies from Bulgaria, the Czech Republic, Hungary, Poland, and Romania (pp. 19-36). Greenwood Publishing Group.

Lijphart, A. (1984). Democracies: Patterns of majoritarian and consensus government in twenty-one countries. Yale University Press.

Lipset, S. M., & Rokkan, S. (1967). Cleavage structures, party systems, and voter alignments: An introduction. In S. M. Lipset & S. Rokkan (Eds.), Party systems and voter alignments (pp. 1-64). The Free Press.

Mair, P. (2006). Cleavages. In R. S. Katz & W. J. Crotty (Eds.), Handbook of party politics (pp. 371-375). Sage.

Mair, P. (1997). Party system change: Approaches and interpretations. Clarendon Press.

Pennings, P., & Lane, J.-E. (1998). Introduction. In P. Pennings & J.-E. Lane (Eds.), Comparing party system change (pp. 1-18). Routledge.

Dogan, M. (Ed.). (2005). Political mistrust and the discrediting of politicians. Brill.

Römmele, A. (1999). Cleavage structure and party systems in East and Central Europe. In K. Lawson, A. Römmele, & G. Karasimeonov (Eds.), Cleavages, parties, and voters: Studies from Bulgaria, the Czech Republic, Hungary, Poland, and Romania (pp. 3-17). Greenwood Publishing Group.

Rose, R., & Urwin, D. W. (1990). Persistence and change in Western party systems, 1945-1969. In P. Mair (Ed.), The west European party system (pp. 185-194). Oxford University Press.

Seiler, D.-L. (2002). Peut-on appliquer les clivages de Rokkan à l'Europe centrale? [Can Rokkan's cleavages be applied to Central Europe?]. In J.-M. De Waele (Ed.), Partis politiques et démocratie en Europe centrale et orientale [Political parties and democracy in Central and Eastern Europe] (pp. 115-144). Université de Bruxelles.

Baudouin, J. (1995). Vstup do politolohii [Introduction to political science]. Osnovy.

Romanyuk, A. S. (2007). Porivnialnyi analiz politychnykh instytutiv krain Zakhidnoi Yevropy [Comparative analysis of political institutions in Western European countries]. Vydavnychyi tsentr LNU imeni Ivana Franka.

Анотація

Бунь В. В. **Теорія поділів у політиці: концептуальний аналіз. –** Стаття.

У статті авторка досліджує концепцію соціополітичних поділів (cleavages) як один з ключових інструментів аналізу партійних систем та електоральної поведінки. Доведено, що вперше запропонована С. Ліпсетом і С. Рокканом у 1960-х роках, концепція зазнала суттєвої трансформації у XXI столітті через появу нових суспільних конфліктів (наприклад, між універсалізмом і партикуляризмом, як зазначають С. Борншір та ін., 2024). У статті досліджуються основні теоретичні підходи до визначення соціополітичних поділів, зокрема: класична теорія (С. Ліпсет, С. Роккан) з її чотирма історичними поділами (держава-церква, центр-периферія, власники-робітники, місто-село) та концепцією «заморожених» партійних систем (твердження, що європейська партійна система 1960-х років відображає структуру «поділів», що існувала в 1920-их рр., як наслідок електоральні уподобання формуються ще в дитинстві і, завдяки стабільності партійної системи, залишаються незмінними у дорослому житті); модернізаційні теорії (Р. Інглхарт, Р. Далтон), що акцентують на переході від матеріалістичних (економічна стабіль-

ність, фізична безпека) до постматеріальних цінностей (самореалізація, якість життєвого середовища) і появі нових ліній конфліктів. Авторка визначає, що критерії констатації існування поділу політичній науці варіюються від інституалізації через партії (А. Романюк, Р. Хербут) до акценту на потенційному конфлікті без обов'язкової організаційної оформленості (Я. Лейн, Е. Ерссон). У статті окрему увагу приділено сучасним дискусіям щодо послаблення традиційних поділів (класового, релігійного) на користь нових (екологічних); регіональним особливостям (наприклад, множинність поділів у посткомуністичних країнах, згідно з К. Діген-Краузе); критиці теорії Р. Інглхарта (зокрема, аргументи Д.– Л. Сейле про недостатню глибину впливу постматеріальних цінностей на партійні системи).

Таким чином констатовано, що категорія «соціополітичний поділ» залишається актуальною, але вимагає адаптації до сучасних політичних реалій.

Ключові слова: соціополітичні поділи, електоральна поведінка, партійні системи, постматеріальні цінності.

Summary

***Вип V. V.* The theory of cleavages in politics: a conceptual analysis. –** Article.

The article examines the concept of sociopolitical cleavages as a key analytical tool for studying party systems and electoral behavior. The author demonstrates that while initially proposed by S. Lipset and S. Rokkan in the 1960s, the concept has undergone significant transformation in the 21st century due to emerging social conflicts (e.g., between universalism and particularism, as noted by Bornschier et al., 2024). The study analyzes major theoretical approaches to defining sociopolitical cleavages, including: the classical theory (Lipset, Rokkan) with its four historical cleavages (state-church, center-periphery, owner-worker, urban-rural) and the «frozen» party systems concept (the assertion that the European party system of the 1960s reflects the structure of «cleavage» that existed in the 1920s, as electoral preferences are formed in childhood and, due to the stability of the party system, remain unchanged in adulthood); modernization theories (Inglehart, Dalton) emphasizing the shift from materialist (economic stability, physical safety) to postmaterialist values (self-actualization, quality of the environment) and new conflict dimensions.

The author identifies varying scholarly criteria for recognizing cleavages – from institutionalization through parties (Romanyuk, Herbut) to emphasis on potential conflict without mandatory organizational manifestation (Lane, Ersson). Special attention is given to contemporary debates regarding: the decline of traditional (class, religious) cleavages in favor of new (ecological) ones, regional specificities (e.g., multiple cleavages in post-communist countries per Deegan-Krause); critiques of Inglehart's theory (particularly Seiler's arguments about limited impact of postmaterialist values on party systems). The study concludes that while the «sociopolitical cleavage» category remains relevant; it requires adaptation to contemporary political realities.

Key words: sociopolitical cleavages, electoral behavior, party systems, postmaterialist values.

УДК 343.1
DOI https://doi.org/10.32782/app.v75.2025.4

А. І. Виноградова
orcid.org/0009-0007-3147-0821
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

В. І. Бондар
orcid.org/0000-0003-2510-6496
студент ІІ року навчання ОР «Магістр»
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ДО ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНО-ЗАКРІПЛЕНОЇ СИСТЕМИ ГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Попри досить чітке нормативне закріплення та регулювання слідчих (розшукових) дій в чинному Кримінальному процесуальному кодексі України 2012 року (далі також – **КПК України**), потреба його вдосконалення незмінно залишається актуальною з огляду на зміни об'єктивних обставин, суспільного устрою, розвиток технологій та напрацювання як в науковій сфері, так і в частині судової практики. Дослідженню системи та різновидів слідчих (розшукових) дій присвячені наукові доробки багатьох українських учених-кримінал-процесуалістів, зокрема: В. П. Шибіко, М. А. Погорецького, В. Т. Нор, М. М. Михеєнка, О. В. Капліної, Д. Б. Сергєєвої, В. В. Вапнярчука та інших.

Кожна із передбачених у главі 20 КПК України гласних слідчих (розшукових) дій (далі також – **СРД**) є самостійною та незалежною від інших, але водночас спільність мети усіх СРД та можливість їх поєднання у процесі проведення свідчить про комплексність СРД та існування їх як системи, а не сукупності. Тому ми погоджуємося з думкою В. В. Вапнярчука, який зазначає, що всі слідчі (розшукові) дії , не зважаючи на те, що зберігають свій власний юридичний зміст, у своїй єдності являють незмінну цінність для здійснення кримінального провадження, а тому їх доцільно розглядати не просто як певну сукупність, а як систему (Вапнярчук, 2018, с. 74).

Без шкоди їх системності, всі СРД можуть бути класифіковані за різними критеріями, що дає змогу комплексно дослідити їх сутність та зміст, вспівставити та прослідкувати зв'язки між окремими з них.

Базовим, на наш погляд, для розуміння усіх слідчих (розшукових) дій є їх поділ залежно від того, чи підлягає розповсюдженню інформація про наявність та способи їх реалізації, з огляду на що виокремлюються гласні (глава 20 КПК України) та негласні слідчі (розшукові) дії (глава 21 КПК України). З огляду на те, що об'єктом нашого дослідження є саме гласні слідчі (розшукові) дії, усі подальші відображені нами в цій роботі класифікації здійснюватимуться з урахуванням такого розподілу та в межах першого різновиду.

У темпоральній залежності від факту відкриття досудового розслідування (внесення відомостей до ЄРДР) СРД поділяються на 1) ті, здійснення яких закон дозволяє до моменту внесення відомостей до ЄРДР. Такою СРД є огляд місця події в невідкладних випадках (ч. 3 ст. 214 КПК України); 2) ті, здійснення яких можливе лише після внесення відомостей до ЄРДР (усі інші). Останні, у свою чергу, можемо розділити на а) ті, проведення яких можливо лише на досудовому розслідуванні, й б) ті, що проводяться на стадії судового розгляду у порядку, передбаченому ч. 3 ст. 333 КПК України – з метою встановлення або перевірки обставин, які мають істотне значення для кримінального провадження і не можуть бути встановлені іншим шляхом.

З огляду на порядок здійснення СРД поділяються на первинні, подальші та повторні. До *первинних* відносяться ті СРД, з яких у більшості випадків першочергово розпочинається досудове розслідування. Вони проводяться до моменту внесення відомостей в ЄРДР або з моменту їх внесення до моменту повідомлення особі про підозру. Усі інші слідчі (розшукові) дії відносяться до *подальших* (фактично це всі ті СРД, які проводяться після повідомлення особі про підозру). *Повторними* є ті СРД, які уже проводилися, але щодо яких виникла потреба у їх новому проведенні, зокрема з огляду на наявність вмотивованої підозри у помилковості здійснення первинних, якщо висновки, зроблені за результатом їх проведення суперечать іншим матеріалам провадження, а також за наявності суттєвих порушень засад матеріального чи процесуального права, зокрема порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами (Лобойко, 2014, с. 250]). Слід зауважити, що не всі СРД можуть бути проведені повторно. Зокрема, ч. 6 ст. 228 КПК України забороняє повторне пред'явлення особи до впізнання, якщо мало місце її впізнання за фотознімками чи матеріалами відеозапису (Закон України, 2012).

Залежно від об'єму та повноти їх проведення СРД поділяються на *основні* (тобто ті, що здійснюються в загальному об'ємі та у визначеному законом порядку) та *додаткові* (здійснюються після основних для встановлення окремих обставин чи фактів, що вимагають додаткового пояснення) (Албул, 2014, с. 150).

З огляду на процесуальні підстави проведення СРД можемо поділити на ті, що проводяться (можуть бути проведені): 1) без будь-якого документу дозвільного характеру, зокрема постанови прокурора чи ухвали слідчого судді (допит); 2) на підставі постанови слідчого чи прокурора (пред'явлення до впізнання в режимі відеоконференції); 3) лише на підставі постанови прокурора (обшук); 4) на підставі ухвали слідчого судді (обшук житла та іншого володіння особи).

Зважаючи на потребу залучення свідків (понятих), СРД поділяються на ті, що можуть бути проведені без їх залучення, й ті, для яких залучення понятих є обов'язковим (ч. 7 ст. 223 КПК України).

СРД також класифікують з огляду на природу джерела фактичних даних, що отримуються в ході її проведення, на ті, в яких дані отримуються від осіб (допит), від речей (обшук, огляд), від осіб і речей (слідчий експеримент) (Осауленко, Самодін, Степанова, 2015 с. 14). У свою чергу за способом одержання такої інформації слідчі (розшукові) дії поділяються на:

– *вербальні*, тобто такі, в ході яких інформація отримується шляхом мовного сіплкування (Кобилянський, Кофанов, Кузьмічов, 2011, с. 140). До вербальних слідчих дій І. Гукова відносить допит (Гукова, 2020, 271–274);

– *невербальні*, у ході проведення яких інформація отримується безпосередньо уповноваженими особами при взаємодії із об'єктами матеріального світу (обшук, огляд, освідування);

– *змішані*, що поєднують в собі два попередні різновиди й передбачають отримання інформації як шляхом комунікації з особами, так і від об'єктів матеріального світу (пред'явлення до впізнання, слідчий експеримент).

Залежно від мети, з якою здійснюється СРД, їх можна поділити на ті, що *спрямовані на збирання доказів* (допит, огляд) й ті, що *спрямовані на перевірку вже отриманих доказів* (слідчий експеримент, освідування, пред'явлення до впізнання). Окремо в даній класифікації виділяти СРД, що спрямовані на встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб (наприклад, обшук) (Осауленко, Самодін, Степанова, 2015, с. 13).

На нашу думку саме критерію мети дотримувався законодавець при визначенні порядку в викладу норм щодо окремих видів СРД у КПК України. Пропонуємо уточнити такий підхід та відобразити його наступним чином: 1) СРД спрямовані на фіксацію доказів (допит, пред'явлення для впізнання); 2) СРД спрямовані на виявлення та фіксацію слідів кримінального правопорушення (обшук, огляд); 3) СРД, які стосуються перевірки вже отриманої інформації та можливого отримання нової (слідчий експеримент, залучення експерта). Таке групування СРД додатково вказує на існування їх як системи, а не сукупності.

Зміст статей Глави 20 КПК України не дає можливості сформулювати чіткий перелік передбачених у ній видів СРД. У даному аспекті слід зауважити, що в криміналістиці та науці кри-

мінального процесу окремі (основні) види СРД прийнято поділяти на різновиди в залежності від об'єкта спрямованості, форми виразу властивостей об'єкта, способу чи поряду проведення конкретної слідчої дії тощо. Наприклад, передбачене ст. 228 КПК України пред'явлення особи до впізнання як окрему самостійну СРД розподіляють на такі різновиди: впізнання особи в натурі; впізнання за фотознімком чи матеріалами відеозапису; впізнання за функціональними ознаками – голосом або ходою; впізнання поза візуальним та аудіо спостереженням тощо (Колесник, 2021, с. 31).

Існують підходи, за яких кількість видів СРД за КПК України зводять до 6-8 основних (традиційних) з подальшим розподілом на різновиди. Для прикладу, А. С. Амеліна та К. В. Кащук виділяють 8 основних СРД: допит, пред'явлення до впізнання, огляд, ексгумація трупа, освідування особи, обшук, слідчий експеримент, проведення експертизи (Амеліна, Кащук, 2024, с. 131). Такого ж підходу притримуються автори підручника «Криміналістика» (2019) за редакцією В. Ю. Шепітька (Шепітько, Журавель, Коновалова, 2019, с. 276). Натомість А. Б. Антонюк вирізняє пред'явлення особи до впізнання та пред'явлення речей до впізнання як дві самостійні слідчі дії (Антонюк, 2023, с. 293).

У даному аспекті погоджуємося з позицією В. А. Колесника, який зазначає, що в Главі 20 КПК України поряд із загальними нормами проведення окремих СРД, викладенні особливості проведення деяких з них, що іноді стає приводом для деяких науковців і практиків висловлювати думки щодо віднесення до інституту СРД також і процесуальних рішень про надання дозволу на проведення слідчих дій чи положень про умови й учасників їх проведення. Так, наприклад, ст. 226 КПК України не встановлює окремий вид СРД, а вказує особливості допиту окремих осіб з огляду на їх особливі вікові характеристики. У свою чергу, ст. 233 КПК України не передбачає проведення такої самостійної СРД як «проникнення до житла чи іншого володіння особи», а лише встановлює порядок такого проникнення з метою проведення огляду або обшуку житла чи іншого володіння особи, а також проведення в них слідчого експерименту. І хоча про це прямо не йдеться в самій нормі, такий висновок випливає з аналізу положень ст. ст. 234, 237, 240 КПК України (Колесник, 2021, с. 30).

У контексті викладеного не можна не погодитися із думкою О. В. Капліної, яка звертає увагу на нерівномірність нормативного врегулювання провадження окремих СРД, наприклад, присвячення п'яти статей пред'явленню до впізнання та лише по одній статті слідчому експерименту та освідуванню особи. Дослідниця вбачає можливість побудувати алгоритм (логіко-правову схему) нормативної побудови статей Глави 20 КПК України (Капліна, 2015, с. 41).

З огляду на зазначене, пропонуємо викласти перелік передбачених Главою 20 КПК України СРД з поділом на види та різновиди наступним чином:

1) Допит: допит учасника кримінального провадження (ст. 224 КПК України); одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб (ч. 9 ст. 224 КПК України); допит під час досудового розслідування в судовому засіданні (ст. 225 КПК України); допит малолітньої або неповнолітньої особи (ст.ст. 226, 227 КПК України); допит у режимі відеоконференції під час досудового розслідування (ст. 232 КПК України);

2) Пред'явлення до впізнання: особи (ст. 228 КПК України); речей (ст. 229 КПК України); трупа (ст. 230 КПК України); осіб чи речей в режимі відеоконференції під час досудового розслідування (ст. 232 КПК України);

3) Обшук (ст. ст. 234–236 КПК України); у тому числі – проникнення до житла чи іншого володіння особи (ст. 233 КПК Украни);

4) Огляд: місцевості, приміщення, речей, документів та комп'ютерних даних (ст. 237 КПК України); трупа, у т.ч. пов'язаний з ексгумацією (ст.ст. 238-239 КПК України); огляд місця події до внесення відомостей в ЄРДР (ст. 214 КПК України);

5) Слідчий експеримент (ст. 240 КПК України);

6) Освідування особи (ст. 241 КПК України);

7) Залучення експерта для проведення експертизи (ст.ст. 242–244 КПК України), у тому числі – отримання зразків для експертизи (ст. 245 КПК України);

8) Зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису (ст. 245-1 КПК України).

Описана нами вище наукова проблема щодо відмінності підходів до систематизації СРД (виокремлення основних видів та в їх межах – різновидів) вказує на доцільність нормативного закріплення в КПК України (наприклад – у ст. 223) переліку основних слідчих (розшукових) дій.

Якщо порівнювати запропоновану чинним КПК України систему СРД із тією, що була передбачена Кримінально-процесуальним кодексом України 1960 року, вбачається низка відмінностей та новел у регулюванні та використанні термінології. Так, використовувані та сформовані довготривалою практику найменування деяких СРД фактично втрачені та виключені з системи, зокрема очна ставка, виїмка, перевірка показань на місці, допит експерта на досудовому слідстві тощо. Натомість урегульовано їх замінники. Наприклад, замість виїмки чинний КПК України містить положення про тимчасовий доступ до речей і документів (глава 15 КПК України) й тимчасове вилучення майна (глава 16 КПК України), які віднесені до інших процесуальних дій, а не до СРД (Вапнярчук, 2018, с. 74). Як зауважує В. Ю. Шепітько, така заміна не є повноцінною, адже в ході розслідування може виникнути необхідність вилучення не лише майна, що має майнову вартість, але й інших предметів (записок, наркотичних засобів, знаряддя вчинення злочинів тощо) (Шепітько, 2015, с. 68-69). Однак слід зауважити, що на практиці така проблема вирішена, адже в розумінні судової практики тимчасовому вилученні підлягають речі незалежно від їхньої майнової цінності.

На заміну очної ставки з прийняттям КПК України введено таку СРД як одночасний допит двох та більше вже допитаних свідків (ч. 9 ст. 224 КПК України), що за своєю суттю та порядком має риси очної ставки. Одночасний допит двох та більше вже допитаних свідків пропонують виділяти як різновид допиту (Карпіка, 2014, с. 161). Й така пропозиція відповідає раніше викладені нами позиції (з посиланням на роботу В. А. Колесника) про те, що у ч. 9 ст. 224 КПК України передбачено не самостійну СРД, а окремі особливості проведення допиту.

З огляду на пропозиції вчених (В. Я. Тація, М. І. Панова, В. Ю. Шепітька, В. О. Коновалова (Коновалов, Панов, Тацій, Шепітько, 2007, с. 144–148) та інших) щодо поділу «відтворення обстановки та обставин події» на дві окремі СРД – «перевірку показань на місці» та «слідчий експеримент» відповідні особливості в певній мірі були враховані при прийнятті чинного КПК України. Відтворення обстановки та обставин події було виключено з переліку СРД, однак на її заміну включено лише слідчий експеримент, тоді як перевірку показань на місці як окрему СРД не передбачено. На думку деяких дослідників такий підхід законодавця є необґрунтованим та на практиці призводить до процесуальної підміни показань на місці слідчим експериментом (Карпіка, 2014, с. 161–162).

Новелою останніх років є така СРД як «Зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису», що передбачена ст. 245-1 КПК та внесена на підставі відповідного закону 15.03.2022.

Доповнення КПК України новою статтею такого змісту зумовило наукові дослідження з приводу правильності законодавчої техніки та доцільності внесення змін та доповнень до неї. А. М. Соцький в першу чергу вказує на проблеми визнання результатів такої СРД доказами, адже показання технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото– і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото– і кінозйомки, відеозапису передбачено як засоби доказування лише у кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків (ст. 298-1 КПК України), натомість у ст. 84 КПК України такий вид засобу доказування не передбачений й не випливає із положень інших статей. Ба більше, у ст. ст. 84, 94 КПК України вбачається, що законодавець під «показаннями» розуміє відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження. А в положеннях самої ст. 245-1 КПК України вказано, що відповідна СРД проводиться тільки на підставі постанови слідчого, прокурора, та, за необхідності, за участю спеціаліста (Закон України, 2012). Тобто дізнавач не уповноважений приймати рішення щодо проведення такої СРД, хоча його процесуальні рішення також оформлюються у вигляді постанови. Тому для усунення таких колізій науковець пропонує викласти ч. 2 ст. 84 КПК України в новій редакції та віднести відповідні засоби до засобів доказування (Соцький, 2022, с. 385–386).

Щодо формулювання самої статті 245-1 КПК України, то А. М. Соцький визначає як недолік відсутність у вимогах до змісту постанови слідчого, прокурора про проведення відповідної слідчої (розшукової) дії вказівки про зазначення правової кваліфікації кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) Кримінального кодексу України; початку, тривалості і мети слідчої (розшукової) дії; відомостей про особу (осіб), яка буде проводити слідчу (розшукову) дію; обґрунтування прийнятої постанови). Учений також пропонує вказати, що у випадку залучення до проведення слідчої (розшукової) дії спеціаліста до протоколу має додаватися довідка спеціаліста з питань, що належать до сфери його знань (Соцький, 2022, с. 385-386).

Окремі пропозиції та зауваження в юридичній науковій літературі стосуються наразі закріпленої системи СРД, необхідності доповнення чи виключення окремих з них.

М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, В. П. Шибіко (Михеєнко, Нор, Шибіко, 1999, с. 234), Ю. М. Грошевий, В. М. Хотенець (Грошевий, Хотенець, 2000, с. 211) та інші науковці як окрему СРД пропонують розглядати ексгумацію трупа (виймання трупа з місця поховання), аргументуючи свою позицію тим, що така процесуальна дія спрямована на отримання нових або перевірку вже наявних доказів як у ході огляду місця поховання, так і в ході огляду трупа й об'єктів, що з ним поховані, а отже має самостійне пізнавальне значення (Карпіка 2014, с. 162).

Натомість В. В. Вапнярчук критикує таку пропозицію й заперечує самостійність ексгумації трупа як СРД з огляду на відсутність ключової ознаки – пізнавальної спрямованості та отримання доказової інформації. Він розглядає ексгумацію як технічну (організаційну) передумова для огляду трупа (а пізніше – залучення експерта та проведення експертизи), які власне вже і є тими СРД, в результаті яких отримується доказова інформація. На підтвердження зазначеного вчений покликається на назву ст. 239 КПК України, у якій використано формулювання «огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією» (Вапнярчук, 2018, с. 74).

Аналогічні заперечення, а саме відсутність самостійної пізнавальної спрямованості, вчений озвучує на противагу необхідності виокремлювати як самостійну СРД отримання зразків для експертизи (ст. 245 КПК України). Дослідник не виключає можливість одержання нової інформації в ході відібрання зразків для експертизи, однак наголошує, що не вся інформація є доказами: отримані зразки не є доказами, оскільки грають допоміжну роль для проведення досудового розслідуванні і не пов'язані безпосередньо із розслідуваною подією. До того ж, вони можуть бути відібрані експертом, а не уповноваженою на це в порядку ст. 245 КПК України особою, в результаті чого отримання зразків є елементом (окремим етапом) проведення експертизи (Вапнярчук, 2018, с. 74). На противагу зазначеному В. О. Горбачов, Ю. М. Грошевий та М. А. Погорецький наголошують, що ознака пізнавальності СРД «отримання зразків для експертизи» полягає в тому, що під час її проведення створюються окремі відображення ознак об'єкта, внаслідок чого отримані результати містять нову інформацію, що може використовуватися в процесі доказування (Горбачов, 1997, с. 130; Грошевий, Хотенець, 2000, с. 201–211; Погорецький, 2007, с. 153).

Вважаючи обґрунтованими обидві позиції, зауважимо, що на нашу думку, отримання зразків для експертизи слід вважати самостійною СРД за умов, що воно проводиться уповноваженою на те за ст. 245 КПК України особою й якщо в результаті неї отримуються матеріали (інформація), що можуть мати самостійне доказове значення для досудового розслідування.

Як окрему СРД М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, В. П. Шибіко, Є. Г. Коваленко розглядають затримання підозрюваного, мотивуючи свою позицію тим, що в протоколі про затримання підозрюваного зазначаються підстави, мотиви, дата, місце затримання, пояснення затриманого тощо, а оскільки за ст. 99 КПК України протокол процесуальних дій є документом, то викладені у ньому фактичні дані мають значення для кримінального провадження, то останній і є безпосереднім джерелом доказів на підставі ст. 84 КПК України (Михеєнко, Нор, Шибіко, 1999, с. 243; Коваленко, 2008, с. 298; Закон України, 2012).

Однак з такою думкою вчених вважаєм за необхідне не погодитись, адже інформація, що міститься в протоколі про затримання у більшості випадків безпосередньо стосується не обставин розслідуваного кримінального правопорушення, а процедурних питань затримання, тобто досудового розслідування. За таким критерієм до слідчих (розшукових) дій слід було б

віднести всі процесуальні дії, що підлягають протоколювання. Це призвело б до нівелювання ознаки пізнавальної спрямованості СРД як однієї із визначальних.

В. В. Вапнярчук наголошує на необхідності та важливості розроблення й закріплення процесуальних правил застосування поліграфа (так званого «детектора брехні») у кримінальному провадженні з огляду на позитивний досвід та збільшення випадків його використання в цілях досудового розслідування, й пропонує доповнити чинний перелік слідчих (розшукових) дій в КПК України ще однією – «перевірка показань на поліграфі» (Вапнярчук, 2018, с. 75).

Водночас освідування окремі дослідники розглядають не як самостійну СРД, а як різновид огляду, а тому пропонують виключити його із переліку. В. В. Вапнярчук проти такого виключення заперечує, з огляду на те, що специфічний об'єкт огляду – тіло живої людини – зумовлює особливі умови й порядок проведення, пов'язаний із забезпеченням гарантій прав людини та особисту недоторканість (Вапнярчук, 2018, с.75).

Не стихають і наукові дискусії (зокрема за участі представників закладів судової експертизи) щодо доцільності виокремлення як самостійного виду СРД проведення судової експертизи. До Глави 20 КПК України включенні положення щодо залучення експерта та проведення експертизи, які регулюють низку відповідних питань, однак не містять жодних положень щодо порядку проведення певної СРД, яку можна було б назвати «проведенням експертизи». Тому в даному аспекті В. А. Колесник погоджується з позицією В. Г. Гончаренка та зазначає, що судова експертиза є лише однією з процесуальних дій у системі засобів розслідування (Бояров, Варфоломеєва, Гончаренко, 2011, с. 344), а не самостійною слідчою (розшуковою) дією (Колесник, 2021, с. 31-32).

Висновки. Проведений нами аналіз наукових підходів до класифікації, а також критики нормативно-закріпленої системи гласних слідчих (розшукових) дій в КПК України вказує на наявність низки актуальних проблем та напрямків для подальшого її удосконалення. Зокрема, пропонуємо на нормативному рівні у ст. 223 КПК України закріпити чіткий та вичерпний перелік основних видів слідчих (розшукових) дій, що можуть бути проведені на досудовому розслідуванні, уніфікувати термінологію, доповнити існуючий перелік новим видом слідчої (розшукової) дії – «перевірка показань на поліграфі». Подальше дослідження проблем, пов'язаних із застосуванням слідчих (розшукових) дій, є важливим для забезпечення ефективності кримінального провадження та захисту прав і свобод учасників кримінального процесу.

Література

Албул С. В. Кримінальний процес: навч. метод. посіб. Одеса: ОДУВС, 2014. 266 с.

Амеліна А. С., Кащук К. В. Види слідчих (розшукових) дій – сучасні виклики та технології. Молодий вчений. 2024. № 4 (128). С. 130–134.

Антонюк А. Б. Застосування окремих слідчих (розшукових) дій при розслідуванні злочинів, пов'язаних із ухиленням від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів). Фінансова політика: теоретичні та практичні аспекти юридичної науки : Зб. тез доп. V Міжнар. науково-практ. конф., м. Ірпінь, 6 квіт. 2023 р. Ірпінь, 2023. С. 293–295.

Бояров В. І., Варфоломеєва Т. В., Гончаренко В. Г. Криміналістика. Академічний курс : Підручник . Київ : Юрінком Інтер, 2011. 504 с.

Вапнярчук В. В. Поняття і система слідчих (розшукових) дій. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2018. Т. 2, № 2. С. 73– 77.

Горбачов О. В. Слідчі дії: термінологія, поняття, види. Вісник Академії правових наук України. 1997. № 2. С. 125–130.

Грошевий Ю. М., Мірошніченко Т. М., Хоматов Ю. В. та ін. Кримінальний процес України : Підруч. для студентів юрид. спец. вищ. закл. України / ред.: Ю. М. Грошевий, В. М. Хотенець. Харків : Право, 2000. 496 с.

Gukova I. Tactics of some verbal investigator (search) actions in the investigation of fraud in the field of employment. Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs. 2020. Special issue 1. P. 271–274.

Капліна О. В. Проблеми вдосконалення нормативного регулювання проведення слідчих (розшукових) дій. Вісник кримінального судочинства. 2015. № 1. С. 40– 48.

Карпіка С. М. Види слідчих (розшукових) дій у кримінальному процесі. Юридичний вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2014. Т. 2, № 12. С. 161–163.

Кобилянський О. Л., Кофанов А. В., Кузьмічов Я. В. Криміналістика: питання і відповіді : Навч. посіб. Київ : Центр учб. літ., 2011. 280 с.

Коваленко Є. Г., Маляренко В. Т. Кримінальний процес України : Підручник. 2-ге вид. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 712 с.

Колесник В. А. Класифікація слідчих дій. Інновації в криміналістиці та судовій експертизі : Матеріали міжвідом. науково-практ. конф., м. Київ, 25 листоп. 2021 р. Київ, 2021. С. 29–31.

Коновалов В. О., Панов М. І., Шепітько В. Ю. та ін. Настільна книга слідчого : Науково-практ. посіб. / ред. В. Я. Тацій. 2-ге вид. Київ : Ін Юре, 2007. 726 с.

Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI : станом на 26 груд. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 23.03.2025).

Лобойко Л. М. Кримінальний процес: підручник. Київ: Істина, 2014. 432 с.

Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. Кримінальний процес України : Підручник. 2-ге вид. Київ : Либідь, 1999. 466 с.

Осауленко О. А., Самодін А. В., Степанова Г. М. та ін. Слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні : Навч. наоч. посіб. у схемах і табл. Київ : Центр учб. літ., 2015. 140 с.

Погорецький М. А. Слідчі дії: поняття та класифікація. Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. 2007. № 1. С. 153.

Соцький А. М. Зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 4. С. 384–386.

Шепітько В. Ю., Журавель В. А., Коновалова В. О. Криміналістика / ред. В. Ю. Шепітько. Харків : Право, 2019. Т. 1. 456 с.

References

Albul, S. V. (2014). Criminal process: Educational method. manual. Odesa: ODUVS. [in Ukrainian]

Amelina, A. S., & Kashchuk, K. V. (2024). Types of investigative (search) actions – modern challenges and technologies. Young scientist, 4(128), 130–134. [in Ukrainian]

Antoniuk, A. B. (2023). Application of certain investigative (search) actions in the investigation of crimes related to tax evasion, fees (mandatory payments). In Fiscal policy: theoretical and practical aspects of legal science: Collection of abstracts of the 5th International scientific and practical conference, Irpin, April 6, 2023 (pp. 293–295). Irpin. [in Ukrainian]

Boiarov, V. I., Varfolomeeva, T. V., & Honcharenko, V. H. (2011). Criminalistics. Academic course. Kyiv: Yurinkom Inter. [in Ukrainian]

Vapniarchuk, V. V. (2018). The concept and system of investigative (search) actions. Scientific Bulletin of Kherson State University, 2(2), 73–77. [in Ukrainian]

Gukova, I. (2020). Tactics of some verbal investigator (search) actions in the investigation of fraud in the field of employment. Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Special issue 1, 271–274.

Horbachov, O. V. (1997). Investigative actions: terminology, concept, types. Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine, 2, 125–130. [in Ukrainian]

Hroshevyi, Yu. M., Miroshnichenko, T. M., Khomatov, Y. V., & others. (2000). Criminal procedure of Ukraine: Textbook for students of legal specialties of higher education institutions of Ukraine (Yu. M. Hroshevyi & V. M. Khotenets, Eds.). Kharkiv: Law. [in Ukrainian]

Kaplina, O. V. (2015). Problems of improving the regulatory regulation of investigative (search) actions. Bulletin of Criminal Proceedings, 1, 40–48. [in Ukrainian]

Karpika, S. M. (2014). Types of investigative (search) actions in criminal proceedings. Legal Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Jurisprudence, 2(12), 161–163. [in Ukrainian]

Kobylianskyi, O. L., Kofanov, A. V., & Kuzmichov, Ya. V. (2011). Criminalistics: questions and answers: Tutorial. Kyiv: Center for Educational Literature. [in Ukrainian]

Kovalenenko, Ye. H., & Malyarenko, V. T. (2008). Criminal procedure of Ukraine: Textbook (2nd ed.). Kyiv: Yurinkom Inter. [in Ukrainian]

Kolesnyk, V. A. (2021). Classification of investigative actions. In Innovations in criminalistics and forensic examination: Materials of the interdepartmental scientific and practical conference, Kyiv, November 25, 2021 (pp. 29–31). Kyiv. [in Ukrainian]

Konovalov, V. O., Panov, M. I., Shepitko, V. Yu., & others. (2007). Investigator's handbook: Scientific and practical guide (V. Ya. Tatsiy, Ed.) (2nd ed.). Kyiv: In Yure. [in Ukrainian]

Criminal Procedure Code of Ukraine: Code of Ukraine No. 4651-VI of April 13, 2012: as of December 26, 2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (accessed: 23.03.2025). [in Ukrainian]

Loboiko, L. M. (2014). Criminal process: textbook. Kyiv: Istyna. [in Ukrainian]

Mykheenko, M. M., Nor, V. T., & Shybyko, V. P. (1999). Criminal procedure of Ukraine: Textbook (2nd ed.). Kyiv: Lybid. [in Ukrainian]

Osaulenko, O. A., Samodin, A. V., Stepanova, H. M., & others. (2015). Investigative (search) actions in criminal proceedings: Educational visual aid in diagrams and tables. Kyiv: Center for Educational Literature. [in Ukrainian]

Pohoretskyi, M. A. (2007). Investigative actions: concept and classification. Scientific Bulletin of Kyiv National University of Internal Affairs, 1, 153. [in Ukrainian]

Sotskyi, A. M. (2022). Taking readings from technical devices and technical means that have photo, film, video recording functions or photo, film, video recording means. Legal Scientific Electronic Journal, 4, 384–386. [in Ukrainian]

Shepitko, V. Yu., Zhuravel, V. A., & Konovalova, V. O. (2019). Criminalistics (V. Yu. Shepitko, Ed.). Kharkiv: Law. [in Ukrainian]

Анотація

Виноградова А. І., Бондар В. І. **До питання удосконалення нормативно-закріпленої системи гласних слідчих (розшукових) дій. –** Стаття.

У статті розглянуто актуальний стан наукової розробки питань щодо вдосконалення нормативно-закріпленої системи гласних слідчих (розшукових) дій. Автори наголошують на системності слідчих розшукових дій та важливості їх класифікації для кращого визначення їх сутності, змісту та взаємозв'язку між окремими слідчими (розшуковими) діями в межах єдиної системи. Проведено аналіз критерії класифікації та визначених на їх основі різновидів слідчих (розшукових) дій, встановлено кореляцію між класифікацією залежно від мети та послідовністю переліку слідчих (розшукових) дій у Кримінальному процесуальному кодексі України. Авторами запропоновано власний підхід до визначення основних різновидів слідчих (розшукових) дій, який передбачає виокремлення восьми основним видів гласних слідчих (розшукових) дій.

Виявлено недоліки законодавчої техніки (зокрема, нерівномірної розподіл статей на види слідчих (розшукових) дій, проаналізовано ключові зауваження та пропозиції, що висуваються в юридичній науковій літературі відносно чинної нормативно-закріпленої системи слідчих (розшукових) дій.

Також авторами статті проведено ретроспективний порівняльний аналіз між положеннями чинного Кримінального процесуального кодексу України та Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року у частині нормативно-передбачених видів слідчих (розшукових) дій, підкреслено основні відмінності та новели у регулюванні та використанні термінології. Автори статті висловлюють власні міркування щодо доцільності нормативного закріплення в Кримінальному процесуальному кодексі України переліку основних слідчих (розшукових) дій.

Результати дослідження можуть бути використані для подальшого вдосконалення кримінально-процесуального законодавства України, а також у правозастосовній діяльності органів досудового.

Ключові слова: слідчі (розшукові) дії, кримінальне провадження, досудове розслідування, класифікація, нормативне закріплення, системність.

Summary

Vynohradova A. I., Bondar V. I. **To the issue of improving the regulatory system of public investigative (search) actions. –** Article.

The article examines the current status of scientific development regarding the improvement of the legally established system of overt investigative (search) actions. The authors emphasize the systematic nature of investigative (search) actions and the importance of their classification for better defining their essence, content, and the interrelationship between individual investigative (search) actions within a unified system. An analysis of the classification criteria and the types of investigative (search) actions defined on their basis was conducted, and a correlation was established between the classification based on purpose and the sequence of the list of investigative (search) actions in the Criminal Procedure Code of Ukraine. The authors proposed their own approach to defining the main types of investigative (search) actions, which involves identifying eight main types of overt investigative (search) actions.

Shortcomings in legislative technique were identified (in particular, the uneven distribution of articles on the types of investigative (search) actions), and key remarks and proposals put forward in the legal scientific literature regarding the current legally established system of investigative (search) actions were analyzed.

Additionally, the authors of the article conducted a retrospective comparative analysis between the provisions of the current Criminal Procedure Code of Ukraine and the Criminal Procedure Code of Ukraine of 1960 regarding the legally prescribed types of investigative (search) actions, emphasizing the main differences and novelties in regulation and terminology. The authors of the article express their own considerations regarding the expediency of legally enshrining a list of the main investigative (search) actions in the Criminal Procedure Code of Ukraine.

The results of the study can be used for further improvement of the criminal procedural legislation of Ukraine, as well as in the law enforcement activities of pre-trial investigation bodies.

Key words: investigative (search) actions, criminal proceedings, pre-trial investigation, classification, legal establishment, consistency.

УДК 340.12
DOI https://doi.org/10.32782/app.v75.2025.5

О. С. Волохов
orcid.org/0009-0007-7559-3567
кандидат юридичних наук,
докторант відділу теорії держави і права
Інституту держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України

СПІВПРАЦЯ УКРАЇНИ ТА МВФ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Створення ефективного законодавства є пріоритетом для роботи як уряду, так і парламенту будь-якої демократичної та правової держави. Здатність закону вирішувати соціально-правові проблеми та створювати кращий правопорядок закладається на етапі визначення напрямів правової політики та формування законопроєкту. Така здатність закону досягати своєї мети та забезпечувати інтереси всіх суб'єктів правових відносин, свідчить про ефективність його дії (Волохов, 2024, с. 26).

Окремим питанням забезпечення ефективності законодавства є приведення його у відповідність до міжнародних стандартів, апробованих міжнародним співтовариством. Міжнародні стандарти правотворчості, формалізовані в актах міжнародних організацій, містять загальновизнані правила щодо формування ефективного національного законодавства відповідно до принципів демократичного розвитку, верховенства права. Закладені у актах міжнародних організацій норми та принципи консолідують досягнення різних правових систем, а їх використання у національній правотворчості дозволяє говорити про «розвиненість» та «сучасність» законодавства.

Важливу роль у формуванні міжнародного фінансового правопорядку загалом і фінансової політики та національного законодавства держав зокрема, відіграють міжнародні фінансові організації. Особливе значення серед таких організацій для України має Міжнародний валютний фонд (надалі – МВФ, Фонд), створений 27 грудня 1945 року після підписання 29-ма державами угоди, розробленої на Конференції ООН з валютно-фінансових питань 22 липня 1944 року. У 1947 році Фонд розпочав свою діяльність і став органічною частиною сучасної світової валютної системи. Україна стала членом МВФ у 1992 році, що ознаменувало початок довготривалої та інтенсивної співпраці з цією організацією (Вайцеховська, 2021, с. 118).

За період своєї діяльності МВФ перетворився на універсальну організацію, адже він досяг широкого визнання як головного наднаціонального органу регулювання міжнародних валютно-кредитних відносин, авторитетного центру міжнародного кредитування. Проте ця Організація не лише здійснює регулювання міжнародних фінансових відносин, але й надає державам-членам різноманітну технічну допомогу, яка передбачає здійснення реформ законодавства, професійну підготовку кадрів (Финник, 2013, с. 3). Юридичний департамент Фонду надає правову технічну допомогу урядам держав-членів з питань розробки законодавства у фінансовому секторі, використання найкращої міжнародної практики у цій сфері (Leckow, 2006, с. 9). Як наслідок, зростає роль МВФ в національній правотворчості. При цьому, участь експертів Фонду у процесах визначення напрямів здійснення правових реформ, підготовки та погодження законопроєктів, оцінки ефективності реалізації окремих актів законодавства свідчить про політику МВФ щодо внутрішньодержавних питань, яка часто характеризується у ЗМІ однією вкрай неоднозначною за змістом фразою: «гроші в обмін на реформи».

Проблематика з'ясування зростаючого впливу МВФ на національну правотворчість та формування законодавства досліджувалась як у вітчизняній, так і у зарубіжній правовій доктрині. Питанням дослідження діяльності та особливостей функціонування МВФ були присвячені праці: Вайцеховської О. Р., Лекова Р., Петрик О. І., Старинського М. В., Финник С. Г. та інших. Незважаючи на певну кількість наукових розробок, присвячених дослідженню ді-

яльності МВФ, питання впливу цієї Організації на розвиток національного законодавства, все ж таки потребує подальших досліджень. Це пов'язане передусім з пошуком оптимальних напрямів здійснення правової реформи, зважаючи на євроінтеграційні наміри нашої держави; необхідність оновлення національного законодавства та підвищення його ефективності, зокрема шляхом його гармонізації із правом ЄС та міжнародними стандартами.

Окремі міжнародні стандарти правотворчості містяться в самих статтях угоди МВФ від 22 липня 1944 року (надалі – Договір про МВФ). На думку М. Старинського, сам лише аналіз тексту Договору про МВФ дає змогу констатувати той факт, що він стосується не лише особливостей створення та функціонування Фонду, а й встановлює низку вимог до держав-членів у процесі проведення ними своєї валютної політики та розвитку законодавства (Старинський, 2013, с. 41).

Зобов'язання держав-членів закріплені у статті VIII Договору про МВФ. Так, кожна держава-член бере на себе зобов'язання:

– уникати обмежень щодо поточних платежів;
– уникати дискримінаційної валютної політики;
– здійснювати конвертованість залишків своєї валюти, що зберігається за кордоном;
– надавати МВФ усю інформацію, яку Фонд визнає за необхідну для ведення його справ;
– співпрацювати в галузі політики щодо резервних активів.

Слід зазначити, що МВФ також зобов'язує держави-члени реалізувати взяті на себе зобов'язання шляхом внесення змін до національних законодавств. Зокрема, відповідно до розділу 10 ст. IX кожна держава-учасник робить на своїх територіях дії, необхідні для набрання чинності через своє законодавство принципів, викладених у цій статті, та надає Фонду відомості про вжиті заходи. Вказане вище свідчить про те, що Договір про МВФ є джерелом правового регулювання валютних відносин на території держав та закріплює принципи правового регулювання валютних відносин на території держав-учасниць Фонду (Старинський, 2012, с. 23).

При розробці та здійсненні національної економічної та фінансової політики МВФ рекомендує застосовувати сформовані нею стандарти та кодекси. Робота Фонду в співпраці із фахівцями Світового банку над цими стандартами і кодексами почалася після кризових 1990-х років. Пізніше, коли світова фінансова криза вказала на певні прогалини і слабкі місця, деякі стандарти і кодекси були переглянуті або оновлені з урахуванням мінливої міжнародної практики. Періодичні перегляди стандартів та кодексів спрямовані на постійне підвищення їхньої ефективності. МВФ та Світовий банк мають визнані міжнародні стандарти за 12 напрямками розробки економічної та фінансової політики. Організації оцінюють дотримання країнами цих стандартів і, у разі потреби, допомагають проводити реформи (IMF Fiscal Policies).

Сформовані Фондом міжнародні стандарти експерти МВФ умовно розділяють на три великі групи:

– Стандарти щодо прозорості;
– Стандарти для фінансового сектору;
– Стандарти для інституційної та ринкової інфраструктури.

1. Стандарти щодо прозорості передбачають:

Поширення даних. МВФ має Спеціальний стандарт поширення даних, Спеціальний стандарт поширення даних-плюс та розширену Загальну систему поширення даних, які разом становлять Ініціативи МВФ щодо стандартів даних. Ці Ініціативи сприяють добровільній та своєчасній публікації країнами-членами МВФ основних макроекономічних та фінансових даних. Крім цього, основа оцінки якості даних МВФ використовується для оцінки якості даних, що надаються країнами. Стандарти закріплені у спеціальному Бюлетені стандартів поширення даних.

Прозорість податково-бюджетної політики. Щодо прозорості податково-бюджетної політики, в рамках оцінок прозорості в бюджетно-податковій сфері проводиться оцінка країн щодо відповідності Кодексу щодо забезпечення прозорості в бюджетно-податковій сфері.

Прозорість діяльності центральних банків. Кодекс прозорості для центральних банків МВФ є міжнародним кодексом практики центральних банків щодо забезпечення прозорості.

Він спрямований на підвищення підзвітності та ефективності політики центральних банків за рахунок прозорої діяльності у п'яти сферах: управління, політика, операції, результати та публічна діяльність.

2. Стандарти для фінансового сектору включають наступні:

Банківський нагляд. Основні засади ефективного банківського нагляду Базельського комітету з банківського нагляду.

Регулювання ринку цінних паперів. Цілі та принципи регулювання ринку цінних паперів Міжнародної організації комісій з цінних паперів.

Врегулювання кризових ситуацій та страхування депозитів. Основні принципи ефективних систем страхування депозитів Міжнародної асоціації органів страхування депозитів, а також Основні характеристики ефективних режимів остаточного врегулювання для фінансових організацій Ради фінансової стабільності.

Страховий нагляд. Основні засади нагляду за страховою діяльністю Міжнародної асоціації органів страхового нагляду.

Інфраструктура фінансового ринку. Принципи для інфраструктури фінансового ринку Комітету з питань платіжної та ринкової інфраструктури та Технічного комітету Міжнародної організації комісій із цінних паперів (IOSCO).

3. Стандарти для інституційної та ринкової інфраструктури

Неплатоспроможність та права кредиторів. Стандарт, заснований на Принципах ефективного функціонування режимів неплатоспроможності та відносин між кредиторами та позичальниками.

Корпоративне керування. Принципи корпоративного управління Групи 20-ти та Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР).

Бухгалтерський облік та аудит. Міжнародні стандарти аудиту Ради з міжнародних стандартів фінансової звітності та міжнародних стандартів аудиту та забезпечення Ради з міжнародних стандартів бухгалтерського обліку.

Добросовісність учасників ринку. 40 рекомендацій щодо боротьби з відмиванням грошей та фінансування тероризму Цільової групи з фінансових заходів щодо боротьби з відмиванням грошей 2012 року, схвалені Виконавчою радою МВФ з метою роботи МВФ у цій галузі. Рекомендації у цій сфері час від часу оновлюються. Востаннє МВФ запровадив ряд заходів щодо віртуальних активів та бенефіціарної власності. МВФ використовують загальну методологію для оцінки системи боротьби з відмиванням грошей окремих країн.

Для відповідності національного законодавства та національної політики держав-членів стандартам МВФ, Організація здійснює регулярні та періодичні оцінки відповідності. Наприклад, у сфері прозорості податково-бюджетної (фіскальної) політики МВФ проводиться оцінка країн щодо відповідності їх законодавства Кодексу із забезпечення прозорості у цій сфері. Станом на кінець березня 2023 року було проведено понад 40 таких заходів (36 з яких було опубліковано), що охоплюють країни у різних регіонах та з різним рівнем ВВП (IMF Fiscal Policies).

Хоча держави не несуть юридичної відповідальності за виконання рекомендацій МВФ, наданих за підсумками такої оцінки, багато з них звертаються до МВФ та інших міжнародних органів із проханням про надання технічної допомоги щодо виконання таких рекомендацій (IMF Standards and Codes).

Якщо дотримання загальних стандартів МВФ не є прямим юридичним обов'язком держави, а лише випливає з членства в Фонді, то фінансова співпраця з МВФ вже базується на ряді прямих юридичних зобов'язань, які держава бере на себе при укладанні угод із Фондом. Ці угоди, відомі як програми кредитування, супроводжуються низкою умов, що спрямовані на формування макроекономічної стабільності та передбачають фінансові та адміністративні реформи законодавства.

Протягом усього періоду співпраці з МВФ Україна отримувала фінансування за такими програмами, як Системна трансформаційна позика (STF), Stand-by, Програма розширеного кредитування (EFF), Механізм розширеного фінансування (EFF), а також одержала консультативно-технічну підтримку стосовно вирішення проблем в національній фінансовій системі (Вайцеховська, 2021, с. 119).

Юридичні зобов'язання України перед МВФ передбачають кілька ключових аспектів, таких як прозорість державних фінансів, контроль за державним боргом і виконання умов структурних реформ. Наприклад, однією з основних та найбільш поширених вимог МВФ є зниження бюджетного дефіциту, що стимулює уряд здійснювати зважену податкову політику та скорочувати державні витрати. Також передбачено моніторинг щодо впровадження реформ у фінансовому секторі, енергетиці, пенсійній системі та інших сферах.

Один із важливих аспектів фінансових угод з МВФ полягає у тому, що вони базуються на умовах заохочення урядів до співпраці, адже невиконання зобов'язань щодо здійснення реформ може призвести до припинення фінансової підтримки або навіть фінансових санкцій з боку Фонду. МВФ постійно здійснює моніторинг національної правової політики, перевіряючи її відповідність умовам угод та виконанню контрольних її пунктів, більш відомих як структурних маяків. У випадку виявлення порушень у здійсненні реформ, фінансування може бути призупинено до моменту корекції державної політики (Петрик, 2019, с. 9).

Наразі МВФ виконує чотирирічну програму з Україною на 2023-2027, відому як Програма Механізму розширеного фінансування Extended Fund Facility, EFF. Метою програми залишається відновлення фіскальної та боргової стійкості України на перспективу, а також середньострокової життєздатності. На виконання цієї Програми Уряд України формує Листи про наміри та меморандуми для МВФ, де зазначаються виконані структурні маяки щодо ключових реформ із Програми, які зазвичай формуються у вигляді окремої таблиці до меморандуму (Меморандум з МВФ про економічну та фінансову політику).

Фактично Програма Механізму розширеного фінансування EFF від МВФ передбачає створення чітких вимог щодо формування ефективного законодавства у фіскальній та бюджетній сферах. Постійний контроль експертів МВФ щодо дотримання цієї Програми (наразі завершено вже 7-й перегляд Програми Механізму розширеного фінансування EFF) дозволяє МВФ коректувати внутрішньодержавну політику, використовуючи розроблені нею стандарти, кращі практики та рекомендації тощо.

Реальний вплив МВФ на розробку та реалізацію законодавства в Україні є значним. Так, в рамках реалізації Програми Механізму розширеного фінансування Extended Fund Facility, EFF лише на період з листопада 2023 року по січень 2024 року було передбачено виконання 16 структурних маяків, які стосувалися різних питань від розробки Дорожньої карти управління публічними інвестиціями до вдосконалення управління державними підприємствами та процедури призначення керівництва у органи виконавчої влади (Виконавча рада МВФ затвердила сьомий перегляд програми EFF).

На нашу думку, структурні маяки Програми Механізму розширеного фінансування Extended Fund Facility, EFF є унікальними за своєю правовою природою міжнародними стандартами у сфері правотворчості, які формують напрямки державної політики для здійснення правових реформ в рамках однієї країни та відображають систему цінностей Фонду. При цьому ці стандарти Фонду є досить дієвими та враховуються державами, оскільки їх дотримання передбачає продовження фінансування МВФ.

Кількість нових напрямів правових реформ та сформованих законопроєктів на виконання Програми Механізму розширеного фінансування Extended Fund Facility свідчить про позитивну співпрацю Уряду та МВФ. При цьому, Україна отримала сім траншів у межах програми EFF загальним обсягом близько $9,8 млрд із запланованих $15,5 млрд на період 2023–2027 років (Структурні маяки МВФ на 2024 рік), а отже прогрес України у виконанні умов програми EFF, зокрема виконанні структурних маяків є високим.

Наприклад, в рамках затвердженого 18 жовтня 2024 року п'ятого перегляду Програми розширеного фінансування (EFF) були передбачені такі структурні маяки: внесення змін до Бюджетного кодексу на виконання плану дій реформи управління публічними інвестиціями (до кінця січня 2025); призначення нового голови БЕБ відповідно до умов відбору, визначених законом (до кінця лютого 2025); затвердження КМУ методологічної рамки, що підкріплює управління публічними інвестиціями (до кінця лютого 2025); подання законопроєкту до ВРУ щодо вимог податкової звітності для операторів цифрових платформ – мова про Uber, Uklon, Glovo та ін. (до кінця квітня 2025); вчасна подача бюджетної декларації на 2026–2028 рр, яка

відповідатиме параметрам програми EFF (до кінця червня 2025) тощо (Структурні маяки МВФ на 2024 рік).

Крім того, від України вимагають реформи Рахункової палати (до кінця грудня 2024), призначення незалежних експертів для аудиту НАБУ, публікацію звіту із зовнішнього аудиту НАБУ (до кінця лютого 2025), внесення змін до КПК для посилення боротьби із корупцією шляхом скасування «Поправок Лозового»[1].

МВФ акцентує увагу на необхідності збільшення надходжень до державного бюджету, зокрема, шляхом оновлення законодавства для підвищення ефективності роботи БЕБ та Держмитслужби, призначення нового керівництва та реформування цих структур. Позитивними факторами, що свідчать про наміри виконання вимог МВФ, є прийняття Кабінетом Міністрів України розпорядження № 941-р від 4 жовтня 2024 року щодо затвердження складу комісії з проведення конкурсу на зайняття посади директора БЕБ. Крім того, Президент України 17 жовтня 2024 року підписав Закон 3977-IX Про внесення змін до Митного кодексу України, яким визначено порядок формування Конкурсної комісії з проведення конкурсу на зайняття посади керівника Держмитслужби. Вирішальний голос у цій Конкурсній комісії матимуть саме міжнародні експерти.

Цікаво, що залучення міжнародних експертів до проведення конкурсу на зайняття вакантних посад в органах виконавчої влади пропонується в рамках сформованих міжнародних стандартів прозорості МВФ, які, на думку окремих вітчизняних політиків, передбачають втручання в питання суверенітету держави.

Так, 20 грудня 2024 року до КСУ було зареєстровано Конституційне подання від 56 народних депутатів № 3/428 щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Законів України, які передбачають залучення міжнародних експертів до процесів управління державними справами в Україні.

Залучення міжнародних експертів до державних органів або процесів призначення посадовців, говорять автори Конституційного подання, може розглядатися як передача частини національних повноважень до зовнішніх суб'єктів, що ускладнює забезпечення повної незалежності управління, як це має місце у відборі членів ВРП, ВККС, РП, доборі суддів КСУ та ВАКС, призначенні керівництва НАБУ, НАЗК, ДБР, БЕБ, САП, Держмитслужби (Конституційне подання № 3/428(24) від 20.12.2024).

Можна дійти висновків, що мова йде саме про імплементацію сформованих МВФ міжнародних стандартів, які передбачають прозорість процедур призначення державних топ-посадовців. Вважаємо, що проведення конкурсів на зайняття відповідальних посад в державних органах за участі міжнародних експертів є правомірним та необхідним кроком на шляху до євроінтеграції. Враховуючи залучення технічної допомоги від міжнародних експертів у команди для розробки проєктів законів, створення дорожніх карт та планів реформ, допомога від іноземних експертів у питаннях зваженої кадрової політики не може бути чимось екстраординарним. Технічна допомога від міжнародних партнерів, зокрема, окремих держав та міжнародних організацій, є тривалою і стосується різних сфер державного життя, включаючи правотворчість[2].

Варто зазначити, що деякі запропоновані МВФ національні реформи, такі як збільшення повноважень Рахункової палати, спеціальна податкова звітність про прибуток користувачів операторів цифрових платформ типу Bolt, Uber, Uklon тощо потребують внесення концеп-

[1] Поширене у ЗМІ поняття для законодавчих змін до Господарського процесуального (ГПК), Цивільного процесуального (ЦПК), Кримінального процесуального (КПК), а також до Кодексу адміністративного судочинства України (КАСУ) та Закону України «Про судову експертизу», що були запропоновані народним депутатом А. Лозовим для обчислення строків досудового розслідування та здійснення судово-експертної діяльності у кримінальному провадженні лише державними спеціалізованими установами. Перші призвели до збільшення кількості закритих за закінченням строків досудового розслідування кримінальних справ, в т.ч. щодо корупційних злочинів.

[2] Наприклад, за програмою USAID «РАДА: наступне покоління» №4965-03 американський уряд виділив 25 мільйонів доларів США фінансування в рамках технічної допомоги Апарату ВРУ на проведення круглих столів Комітетів ВРУ щодо обговорення Законопроєктів та прозорості роботи парламентарів. Детальніше: https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/mizhnarodna-dopomoga/pereliki-zareyestrovanih-proektiv-z-planami-zakupivel

туальних змін до податкового законодавства, що передбачає проходження тривалих законодавчих процедур (Деякі маяки потребують законодавчих змін) та, як і будь-які реформи контрольно-ревізійної та податкової сфери, можуть отримати негативну реакцію у суспільстві. При цьому, концепція запропонованих МВФ реформ, яка передбачає підтримку макроекономічної стабільності та досягнення кращих економічних результатів, навіть в умовах повномасштабної війни наразі не має альтернатив.

Отже, участь МВФ у національній правотворчості збільшується пропорційно до зростання обсягів фінансування Фондом, адже кредитні програми МВФ передбачають чіткі напрямки реформ законодавства. Позитивний сьомий перегляд Виконавчою радою МВФ програми розширеного фінансування EFF щодо України свідчить про дотримання державою стандартів МВФ, виконання визначених структурних маяків та є надзвичайно важливим сигналом для офіційних партнерів України, адже держава виконує взяті на себе зобов'язання та впроваджує важливі структурні реформи в умовах війни. Подальша співпраця з МВФ передбачає реформування Держмитслужби та правоохоронної системи, а також розширення повноважень органів фінансового контролю та внесення змін до державної фіскальної політики. Варто зазначити, що експерти МВФ, надаючи технічну допомогу в формуванні національного законодавства та визначаючи пріоритети правової реформи, зацікавлені в швидких діях уряду та парламенту, що зважаючи на деякі строки виконання структурних маяків, створює ризики належного здійснення всіх законодавчих процедур, зокрема публічних консультацій тощо. Адже деякі законопроєкти потребують проведення детального узгодження із нормами чинного законодавства, оцінки їх впливу та можливостей реалізації, а також перевірки на відповідність Конституції України та стану розвитку суспільних відносин.

Література

Волохов О. С. До питання визначення поняття «ефективність законодавства» та його використання. Актуальні проблеми політики. 2024 Вип. 73, С. 25-30.

Вайцеховська О. Р. Міжнародно-правові аспекти співпраці України з міжнародними фінансовими організаціями. Юридичний вісник. 2021. № 4. С. 118-126.

Финник С. Г. Международный валютный фонд в системе международных экономических организаций. Теорія і практика правознавства. 2013. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_2_79

Leckow R. The International Monetary Fund's Legal Instruments to Promote Financial Stability. IMF Seminar on Current Developments in Monetary and Financial Law. Law and Financial Stability Washington, D.C. October 23-27, 2006. 15 p.

Старинкский Н. Статьи соглашения Международного валютного фонда как источник правового регулирования валютных отношений в государствах-членах Международного валютного фонда. Журнал «Legea și viața». 2013. № 8. С. 40-43.

Старинський М. В. Теоретико– методологічні засади дослідження становлення і розвитку правового регулювання валютних відносин в Україні. Правовий вісник УАБС. 2012. No 2 (7). С. 22-25.

IMF Fiscal Policies: | Fiscal Transparency URL: https://www.imf.org/en/Topics/fiscal-policies/fiscal-transparency

Standards and Codes: The Role of the IMF URL: https://www.imf.org/About/Factsheets/Sheets/2023/Standards-and-Codes-the-role-of-the-IMF

Петрик О.І. Україна та МВФ: основні аспекти співробітництва. Економіка України. 2019. No 5. С. 6-18.

МВФ Меморандум про економічну та фінансову політику URL: https://mof.gov.ua/uk/memorandum_of_economic__financial_policies-677

Виконавча рада МВФ затвердила сьомий перегляд програми EFF URL: https://www.kmu.gov.ua/news/vykonavcha-rada-mvf-zatverdyla-somyi-perehliad-prohramy-eff

Структурні маяки МВФ: виконання та оновлення на 2024 рік URL: https://iaa.org.ua/articles/imf-structural-beacons-implementation-and-update-for-2024

Конституційне подання 56 народних депутатів України №3/428(24) від 20.12.2024 URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/03_428_2024.pdf

Деякі маяки потребують законодавчих змін, які не приймають швидко, кажуть експерти URL: https://focus.ua/uk/economics/681309-novi-tarifi-i-podatki-shcho-chekaye-ukrajinciv-nastupnogo-roku

References

Volokhov O. S. Do pytannia vyznachennia poniattia «efektyvnist zakonodavstva» ta yoho vykorystannia. Aktualni problemy polityky. 2024 Vyp. 73, S. 25-30. [in Ukrainian]

Vaitsekhovska O. R. Mizhnarodno-pravovi aspekty spivpratsi Ukrainy z mizhnarodnymy finansovymy orhanizatsiiamy. Yurydychnyi visnyk. 2021. № 4. S. 118-126. [in Ukrainian]

Fynnyk S. H. Mezhdunarodnii valiutniy fond v systeme mezhdunarodnikh ekonomycheskykh orhanyzatsyi. Teoriia i praktyka pravoznavstva. 2013. Vyp. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_2_79 [in Russian]

Leckow R. The International Monetary Funds Legal Instruments to Promote Financial Stability. IMF Seminar on Current Developments in Monetary and Financial Law. Law and Financial Stability Washington, D.C. October 23-27, 2006. 15 p. [in Ukrainian]

Starynkskyi N. Staty sohlashenyia Mezhdunarodnoho valiutnoho fonda kak ystochnyk pravovoho rehulyrovanyia valiutnыkh otnoshenyi v hosudarstvakh-chlenakh Mezhdunarodnoho valiutnoho fonda. Zhurnal «Legea și viața». 2013. №8. S. 40-43. [in Russian]

Starynskyi M. V. Teoretyko– metodolohichni zasady doslidzhennia stanovlennia i rozvytku pravovoho rehuliuvannia valiutnykh vidnosyn v Ukraini. Pravovyi visnyk UABS. 2012. No 2 (7). S. 22-25. [in Ukrainian]

IMF Fiscal Policies: | Fiscal Transparency URL: https://www.imf.org/en/Topics/fiscal-policies/fiscal-transparency

Standards and Codes: The Role of the IMF URL: https://www.imf.org/About/Factsheets/Sheets/2023/Standards-and-Codes-the-role-of-the-IMF

Petryk O.I. Ukraina ta MVF: osnovni aspekty spivrobitnytstva. Ekonomika Ukrainy. 2019. No 5. S. 6 -18. [in Ukrainian]

MVF Memorandum pro ekonomichnu ta finansovu polityku URL: https://mof.gov.ua/uk/memorandum_of_economic__financial_policies-677

Vykonavcha rada MVF zatverdyla somyi perehliad prohramy EFF URL: https://www.kmu.gov.ua/news/vykonavcha-rada-mvf-zatverdyla-somyi-perehliad-prohramy-eff

Strukturni maiaky MVF: vykonannia ta onovlennia na 2024 rik URL: https://iaa.org.ua/articles/imf-structural-beacons-implementation-and-update-for-2024

Konstytutsiine podannia 56 narodnykh deputativ Ukrainy №3/428(24) vid 20.12.2024 URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/03_428_2024.pdf

Deiaki maiaky potrebuiut zakonodavchykh zmin, yaki ne pryimaiut shvydko, kazhut eksperty URL: https://focus.ua/uk/economics/681309-novi-tarifi-i-podatki-shcho-chekaye-ukrajinciv-nastupnogo-roku

Анотація

Волохов О. С. **Співпраця України та МВФ в контексті формування ефективного національного законодавства. –** Стаття.

У статті розглянуто питання участі МВФ у здійсненні правових реформ та розвитку національного законодавства. Встановлено, що реальний вплив МВФ на розробку та реалізацію законодавства в Україні є значним, а участь МВФ у національній правотворчості збільшується пропорційно до зростання обсягів фінансування Фондом, адже кредитні програми МВФ передбачають чіткі напрямки реформ законодавства. Так, в рамках реалізації Програми Механізму розширеного фінансування Extended Fund Facility, EFF лише на період з листопада 2023 року по січень 2024 року було передбачено виконання 16 структурних маяків, які стосувалися різних питань від розробки Дорожньої карти управління публічними інвестиціями до вдосконалення управління державними підприємствами та процедури призначення керівництва у органи виконавчої влади. Структурні маяки Програми EFF є унікальними за своєю правовою природою міжнародними стандартами у сфері правотворчості, які формують напрямки державної політики для здійснення правових реформ в рамках однієї країни та відображають систему цінностей Фонду. При цьому ці стандарти Фонду є досить дієвими та враховуються державами, оскільки їх дотримання передбачає продовження фінансування МВФ. Позитивний сьомий перегляд Виконавчою радою МВФ програми розширеного фінансування EFF щодо України свідчить про дотримання державою стандартів МВФ, виконання визначених структурних маяків. Подальша співпраця з МВФ передбачає реформування Держмитслужби та правоохоронної системи, а також розширення повноважень органів фінансового контролю та внесення змін до державної фіскальної політики. Експерти МВФ, надаючи технічну допомогу в формуванні національного законодавства, зацікавлені в швидких діях уряду та парламенту, що зважаючи на деякі строки виконання структурних маяків створює ризики належного здійснення всіх законодавчих процедур, зокрема публічних консультацій тощо. Адже деякі законопроєкти потребують проведення детального узгодження із нормами чинного законодавства, оцінки їх впливу, а також перевірки на відповідність Конституції України та стану розвитку суспільних відносин.

Ключові слова: ефективне законодавство, МВФ, здійснення правових реформ, розвиток національного законодавства, Програма Механізму розширеного фінансування, міжнародні стандарти.

Summary

Volokhov O. S. **Cooperation between Ukraine and the IMF in the context of forming effective national legislation.** – Article.

The article examines the issue of IMF participation in the implementation of legal reforms and the development of national legislation. It was established that the real influence of the IMF on the development and implementation of legislation in Ukraine is significant, and the IMF's participation in national lawmaking increases in proportion to the growth of the Fund's financing since IMF credit programs provide clear directions for legislative reforms. Thus, within the framework of the implementation of the Extended Fund Facility, EFF Program, only for the period from November 2023 to January 2024, it was envisaged to implement 16 structural beacons, which concerned various issues from the development of a Roadmap for public investment management to improving the management of state enterprises and the procedure for appointing management to executive bodies. The structural beacons of the EFF Program are unique in their legal nature and international standards in the field of lawmaking, which form the directions of state policy for the implementation of legal reforms within one country and reflect the Fund's system of values. At the same time, these Fund standards are quite effective and are considered by states, since their compliance provides for the continuation of IMF financing. The positive seventh review by the IMF Executive Board of the EFF Extended Fund Facility for Ukraine indicates that the state complies with IMF standards and fulfills the specified structural beacons. Further cooperation with the IMF involves reforming the State Customs Service and the law enforcement system, expanding the powers of financial control bodies, and making changes to state fiscal policy. IMF experts, providing technical assistance in the formation of national legislation, are interested in the prompt actions of the government and parliament, which, due to some deadlines for the implementation of structural beacons, creates risks for the proper implementation of all legislative procedures, including public consultations, etc. After all, some draft laws require detailed coordination with the norms of current legislation, an assessment of their impact on its implementation, compliance with the Constitution of Ukraine.

Key words: effective legislation, the IMF, the implementation of legal reforms, the development of national legislation, the EFF Extended Fund Facility, international standards.

УДК 323.2:911.6
DOI https://doi.org/10.32782/app.v75.2025.6

О. О. Заславська
orcid.org/0000-0003-1608-1530
кандидатка політичних наук, доцентка,
завідувачка кафедри міжнародної комунікації та політології
Хмельницького національного університету

О. А. Посвістак
orcid.org/0000-0002-8462-3584
докторка психологічних наук, професорка,
професорка кафедри міжнародної комунікації та політології
Хмельницького національного університету

В. В. Налімова
orcid.org/0000-0001-6540-5197
викладачка кафедри міжнародної комунікації та політології
Хмельницького національного університету

ВЛАСТИВОСТІ ПОЛІТИЧНОГО ПОЛЯ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПОЛІТИЧНОГО АНАЛІЗУ

Постановка проблеми. Сучасний політичний світ характеризується зростаючою складністю, невизначеністю та динамікою, змінюється роль символічних факторів, таких як ідеології, наративи та медіа і традиційні підходи до політичного аналізу часто виявляються недостатніми для розуміння цих процесів. Крім того, за таких умов політичний аналіз вимагає використання знань з різних галузей, включаючи політологію, соціологію, історію, психологію та інші. З огляду на це зростає роль інтегративного підходу, який поєднує системний та суб'єктно-орієнтований аналіз, що дозволяє більш повно та глибоко досліджувати політичні явища, міждисциплінарного підходу до політичного аналізу, що дозволяє отримати більш об'єктивні та комплексні результати. Важливо також враховувати символічну складову політичного світу, що дозволяє краще розуміти механізми впливу на політичні процеси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інституціювання політичного аналізу пов'язане з виходом монографії Г. Лассауелла та Д. Лернера у 1951 році, де аналізувалися політико-управлінські аспекти, а також з початком викладання А.Вілдавскі спеціалізованого курсу з політичного аналізу в Каліфорнійському університеті у 1969 р. Загалом, проблематика політичного аналізу є предметом активного дослідження як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Серед зарубіжних дослідників, які зробили значний внесок у розвиток цієї галузі, слід відзначити Д. Веймера, Е. Вайнінґа, Б. Гогвуда та Л. Ґана, чиї праці заклали теоретичні та методологічні основи політичного аналізу (Веймер, Вайнінг, 2000). В Україні дослідження в галузі політичного аналізу також активно розвиваються. Серед вітчизняних науковців, які зробили вагомий внесок у цю сферу, слід виділити В. Рубанова, Л. Бабкіну, С. Вонсовича, К. Ващенка, О. Л. Валевського, Ю. Г. Кальниша, В. А. Ребкала, С. О. Телешуна, О. Р. Титаренка, І. В. Рейтеровича, С. І. Вирового (Ващенко, 2007; Вонсович, 2023; Ключник, 2019). Їхні дослідження охоплюють широкий спектр питань, пов'язаних з політичним аналізом, включаючи методологічні аспекти, аналіз політичних процесів та інститутів, а також прикладні дослідження політичних явищ.

Ведучи мову про сучасні зарубіжні дослідження проблем політичного аналізу варто, насамперед, звернути увагу на журнал «Політичний аналіз» (“Political Analysis”), на шпальтах якого можна знайти статті, що стосуються проблем політичної методології. Це офіційний журнал Товариства політичної методології та Секції політичної методології Американської асоціації політичних наук, що виходив у видавництві Cambridge University Press з 1989 по

2021 р. З фундаментальних робіт, присвячених політичному аналізу, варто згадати посібник SAGE з методів дослідження в політичних науках і міжнародних відносинах, що пропонує вичерпний огляд дослідницьких процесів у соціальних науках – від ідеї та дизайну дослідницьких проєктів, через побудову теоретичних аргументів до концептуалізації, вимірювання та збору даних, а також кількісного та якісного емпіричного аналізу (Curini, Franzese, 2020). Ще однією фундаментальною роботою є «Оксфордський довідник з контекстуального політичного аналізу», де синтезовано підходи до детального якісного аналізу політичного світу. Автори враховують контекстуальні нюанси, які зникають із великомасштабного кількісного моделювання (The Oxford Handbook., 2009). У контексті нашого дослідження варто згадати роботи К. Ф. Войнеа (C. F. Voinea), яка аналізує методи політичної науки, що використовують передові технології та методології для вивчення політичних явищ у складних гібридних соціально-політичних системах, які поєднують фізичне та віртуальне середовища (Voinea, 2023).

Мета статті полягає в тому, щоб дослідити інтегративний підхід до політичного аналізу, який поєднує системну та суб'єктно-орієнтовану модель; визначити та проаналізувати ключові властивості політичного світу, які необхідно враховувати при політичному аналізі, показати практичне застосування запропонованого підходу та виявлених властивостей для вивчення конкретних політичних явищ.

Виклад основного матеріалу. Предмет політичного аналізу – дослідження різних аспектів поточної політичної ситуації – відбувається в контексті ширшого «політичного світу», який є складовою «соціального світу». Аналіз політики базується на двох конкуруючих моделях, що претендують на мета-опис політичного світу: системної, що розглядає політику як цілісну структуру, та суб'єктно-орієнтованої, що зосереджується на взаємодії незалежних учасників. Використання цих підходів дозволяє визначити ключові характеристики соціального та політичного просторів, важливі для аналітиків. Це – системність, «невидимість», «самодетермінація», історичність, співприсутність у теперішньому минулого і майбутнього, контекстуальність, процесуальність, інерційність, наділеність значеннями, підвищена невизначеність, внутрішня напруженість. Деякі з них є взаємодоповнюваними, інші, здавалося б, суперечать одна одній.

Р. Джервіс пояснює поняття «складності» через поєднання множинності та різноманітності. Множина – це сукупність однорідних елементів, тоді як різноманітність – це їх якісна відмінність. Складність утворюється, коли різноманітність організовується, використовуючи реальні або символічні зв'язки. Розвиток політики – це зростання цієї складності, хоча процес не завжди лінійний. Ієрархія, як форма складності, є ключовою в політиці, попри поширення мережевих моделей. Мережі не скасовують ієрархії, а лише змінюють її форму, роблячи її гнучкішою та множинною. Важливо, що ієрархії завжди заперечуються, особливо тими, хто займає вищі позиції (Jervis, 1998).

Системність, або цілісність, є важливою характеристикою політичних об'єктів. Проте вона не постійна і може зникати, поступаючись місцем хаосу. Аналітик повинен враховувати як системні, так і нестабільні стани політичного світу (Jervis, 1998).

«Невидимість»: політичний світ часто здається «невидимим», не через таємниці, а через відсутність видимих аналогів. Безпосередньо спостережуваною є лише сфера публічної політики: дії політиків, вибори тощо. Глибинні ж процеси залишаються «невидимими» та можуть бути тільки реконструйованими «в голові». У політиці важливо розрізняти видимі прояви та глибинний зміст. Перше можна спостерігати, друге – лише відтворити. На відміну від, наприклад, біології, яка вивчає видимі об'єкти, політична наука має справу з невидимим. Політичний світ не має фізичних аналогів, він складається з людських взаємодій та їх інтерпретацій.

Для аналізу політики важливим є принцип «методологічного індивідуалізму». Він закликає аналітика обережно ставитися до колективних суб'єктів, дій та явищ, що виходять за рамки індивіда. Цей принцип нагадує, що в основі політичного світу лежать люди, їхні дії та відносини. Розуміння «невидимого» політичного світу починається з аналізу видимих дій політиків та громадян. Ці дії є першим кроком до глибшого розуміння. Хоча вони не є вичерпними, без них неможливо обійтися. Біхевіоризм вивчає політику через призму «людської дії», зосереджуючись на «плані прояву». Він ігнорує глибинний "план змісту", вважаючи їх

тотожними. «План прояву» можна виміряти кількісно, тоді як «план змісту» потребує реконструкції. «План змісту» можна виразити через символізацію та візуалізацію. «Невидимість» політики робить особливо важливим використання символів для позначення позицій та відносин, а також візуалізацію знань аналітика (Bellido, 2024).

Необхідним для аналізу політики є врахування та розуміння історичного контексту. «Історичність» політичного світу означає, що минуле постійно впливає на сьогодення. Будь-які політичні явища мають передісторію, навіть якщо її заперечують. Розуміння історії є ключем до аналізу. Для політичного аналітика важливо враховувати генезису явищ, особливості їх розвитку та взаємозв'язків – це все допомагає зрозуміти їх структуру та властивості. Аналітик повинен пам'ятати про історичний контекст, щоб не стати жертвою поточної ситуації. Без історичної пам'яті аналіз може бути упередженим. Якісний аналіз передбачає дослідження динаміки розвитку явищ протягом тривалого часу (Mahoney, Terrie, 2009).

Будь-яке явище слід розглядати у зв'язку з ширшим оточенням, враховувати контекст, зважати на укоріненість (включеність). Термін походить від латинського «contextus», що означає зв'язок. У лінгвістиці контекст – це частина тексту, необхідна для розуміння значення окремих слів або фраз. У ширшому сенсі контекст – це сукупність обставин, в яких щось відбувається. Синонімами слова «контекст» є оточення, середовище, ситуація. Основна функція контексту – впливати, визначати та пояснювати. Будь-який текст є частиною ширшої системи, пов'язаної з часом і місцем його створення. Правильна інтерпретація можлива лише через контекст. Наприклад, слово «банк» має певне об’єктивне значення – це фінансова установа, що здійснює грошові операції. Однак сенс слова «банк» може бути абсолютно різним для різних людей і в різних ситуаціях. Для людини, яка прагне взяти кредит на розвиток бізнесу – це можливість, шанс на успіх та реалізацію її підприємницьких ідей. Для чоловіка, який взяв кредит, не впорався з його виплатою та, врешті, в якого ця установа відібрала майно – це те, що принесло йому неприємні переживання. Соціологи можуть вивчати роль банків у суспільстві, їхній вплив на соціальну нерівність, доступ до фінансових послуг тощо. Для пенсіонера, який отримує пенсію на банківську картку, банк – це зручний спосіб отримання грошей та оплати комунальних послуг. Отже, банк для одних – це можливості, для інших – неприємності, для третіх – предмет вивчення, а для когось – зручності. Це правило стосується не лише окремих слів, але й повідомлень. Дослідження показали, що розуміння повідомлення залежить від соціального контексту, в якому воно передається. Без контексту висловлювання можуть бути незрозумілими (Tilly, Goodin, 2013).

У політичному аналізі поняття контексту часто відіграє ключову роль. Неможливо досліджувати політичні явища ізольовано від їхнього оточення. Кожна політична постать або подія пов'язана з ширшим контекстом. Хоча іноді необхідно штучно відокремити об'єкт аналізу для визначення його меж та властивостей, важливо пам'ятати, що всі політичні явища проявляються лише у взаємодії з іншими. Принцип контекстуальності застосовується до різних об'єктів, включаючи системні. Будь-яка система існує у взаємодії з зовнішнім середовищем. Розуміння контексту вимагає усвідомлення цілісності явищ. Межі між об'єктами аналізу є умовними. Контекстуальна залежність політичних ситуацій стає очевидною при застосуванні історичного підходу. Горизонтальні зв'язки легше виявити ретроспективно, ніж у поточному часі. Проте історичні знання сприяють об'єктивному аналізу сучасних проблем. Історики, дійсно, мають досвід «горизонтального мислення» (The Oxford Handbook…, 2009).

Важливість контексту полягає в тому, що він показує неможливість точного відтворення політичних подій. Політики часто шукають настанови в історії, але італійський історик Відродження Франческо Гвічардіні критикував такий підхід, використовуючи принцип контексту. Він стверджував, що використання історичних прецедентів є помилковим, оскільки ігнорує історичний контекст. Для того, щоб прецедент був ефективним, необхідні аналогічні умови, але час вносить зміни, що вимагають нових підходів. Зв'язок з минулим ускладнюється через історичну дистанцію, що робить посилання на минуле безплідним. Необхідно розрізняти різні аспекти контексту. Зокрема, слід виділити контекст як мережу реальних зв'язків між акторами та системами, і контекст як систему символів і значень. Політичні актори, дії та системи завжди включені в ширший контекст, який впливає на їхнє розуміння. Американський

політолог Гарольд Лассвелл був одним із перших, хто активно використовував і концептуалізував поняття контексту в політичній науці.

Принцип контексту знаходить відображення в інших наукових сферах, наприклад, у концепції «вкоріненості». В економічній соціології термін "embeddedness" означає, що економічні дії залежать від соціального контексту, в якому відбуваються. Марк Грановеттер популяризував це поняття, пов'язавши його з аналізом соціальних мереж. Важливість контексту поширилася на політологічні дослідження. Наприклад, концепція «the embedded state» описує державу, інтегровану в соціальні структури, на відміну від веберівського уявлення про державу як автономну «залізну клітку» (Granovetter, 1973). Політичний аналіз вимагає врахування того факту, що політичний світ характеризується процесуальним характером, що тісно пов'язаний з історичністю та контекстуальністю. На відміну від історизму, який акцентує увагу на минулому, процесуальність підкреслює безперервність змін. Політичні явища постійно розвиваються, не досягаючи статичних форм. Навіть стабільні структури є результатом динамічної рівноваги. Розуміння процесуальності дозволяє прогнозувати майбутні зміни. Процесуальність контрастує з системністю, акцентуючи увагу на постійних змінах. Ця парадигма використовує концепцію «поля» та принцип постійних змін, як фундаментальну властивість соціального світу. Процесуальність передбачає послідовність, де теперішнє зумовлене минулим, а майбутнє – теперішнім, що є основою для концепції «зумовленого розвитку». Процесуальне мислення допомагає розкрити альтернативу статичним уявленням про соціальні ідентичності, наприклад, нації. Вони є динамічними утвореннями. Важливо пам'ятати, що процесуальність не означає детермінізму, а послідовність може бути порушена нелінійними змінами.

У політиці значну роль відіграє інерція, тобто продовження руху в заданому напрямку. Інерційність пов'язана з процесуальним характером, але відрізняється від нього. Якщо процесуальність акцентує на змінах, то інерційність – на незмінності. Інерція тісно пов'язана з лінійним розвитком. Існують фактори інерції, які впливають на поточні події, хоча сформувалися раніше. Це традиції, інститути та стереотипи. Наприклад, традиція патерналізму, коли громадяни очікують від держави вирішення всіх своїх проблем, успадковується з покоління в покоління. Прикладом інерційності стереотипів можуть бути уявлення про те, що певні партії є «лівими» або «правими», навіть якщо їхня політика змінюється (Hay, 2002).

Політичний світ складається з «самостійних» суб'єктів, чиї дії визначаються їхніми власними цілями. Тут мова йде про «самодетермінацію». Люди в політиці мають свідомість і свободу, що дозволяє їм самостійно обирати напрямок своїх дій. Макс Вебер виділив чотири типи дій: цілераціональні, ціннісно-раціональні, традиційні та афективні. У політиці важливі перші два типи, де мотиви та цілі усвідомлені. Політичний світ є результатом свідомого конструювання людьми, це «штучна» реальність, створена діями політичних акторів. Політична реальність – це соціально сконструйована реальність, що створюється діями раціональних акторів. Хоча їхня раціональність обмежена, вони діють згідно з певними цілями. Політичний аналітик повинен шукати раціональні підстави в їхніх діях. Загалом, у політиці діє «презумпція раціональності». Важливо оцінювати дії гравців як раціональні, але враховувати, що раціональність може бути різною. Наприклад, помилково вважати всіх політиків такими, що мають лише короткострокові інтереси (The Oxford Handbook…, 2009).

Політичний аналіз передбачає врахування того факту, що політичний світ характеризується присутністю у теперішньому не тільки «минулого», а й «майбутнього». Для аналізу ситуації необхідні як розуміння минулого, так і перспективні цілі. Це пов'язано з самостійністю політичних акторів, які самі визначають свої цілі та керують своїми діями. Майбутнє присутнє в сьогоденні у вигляді цих цілей. Існують різні форми присутності майбутнього: майбутнє як можливість – це інтелектуальні конструкції, що відображають різні версії майбутнього; майбутнє як мета – це проєкт, «бажане майбутнє», яке стає активним чинником, що формує сьогодення. Таке «актуальне майбутнє» також впливає на сприйняття минулого. Проєктне мислення в політиці передбачає формування колективних цілей. Ці цілі формулюються за допомогою ідеологій, які поєднують образи минулого, сьогодення та майбутнього. Ідеології структурують політичний простір і надають інструменти для інтерпретації подій. Хоча «великі ідеології» зазнають критики, вони зберігають свою цінність (The Oxford Handbook…, 2009).

Політичний світ, що сприймається ззовні, – процесуальний або інерційний, а політичний світ, що сприймається зсередини, з погляду учасників процесу та акторів – дискретний. Дискретність (гетерогенність), тобто фрагментарність має враховуватися в процесі аналізу, оскільки це явище протилежне безперервності процесу та інерції. Дискретність виникає, коли процесуальність переривається діями, подіями або значеннями. Вона з'являється завдяки впливу активних суб'єктів, які руйнують безперервність. Дискретність необхідна для існування людського та політичного світу, оскільки лише окремі фрагменти можуть бути: зафіксовані; використані для планування; використані для свідомих дій. Прикладами дискретних елементів є дії політичних акторів, події, а також мова та символи (Curini, Franzese, 2020).

Політичний світ є повністю штучним, тому він, наповнений значеннями. У ньому немає нічого природного, і все має значення для людини. Значення вказує на властивості, важливі для людини, і визначає характер зв'язку між ними. Значення фіксуються знаками, а їхні комплекси – символами. Символізація – це надання значення властивостям або закріплення зв'язків за допомогою знаків. Значення можуть мати різне тлумачення, що означає можливість різних висновків з одних і тих самих фактів. Факти невіддільні від інтерпретацій. Політичний світ пронизаний значеннями, вираженими знаками та символами, що створюють мережу посилань. Символізація необхідна для складних систем, щоб надати їм цілісності. Замість повторення на кожному рівні ієрархії, використовуються знаки та символи, що відсилають до попередніх станів. Символізація узагальнює значення. Знак стає символом, коли несе багато значень (Curini, Franzese, 2020).

Людський світ відрізняється високим рівнем невизначеності, яка проявляється в декількох аспектах. По-перше, це відсутність чітких меж між явищами. Політичний світ, як і світ живої природи, складається з «цілісних комплексів», де важко виділити окремі елементи. Проте, на відміну від біології, у політиці відсутні прямі спостережувані аналоги, а суб'єкти мають здатність до самостійного визначення цілей. По-друге, невизначеність проявляється в мінливості властивостей і зв'язків. Явища можуть змінювати свої характеристики залежно від ситуації. По-третє, існує можливість одночасного існування декількох інтерпретацій, які доповнюють одна одну. Це явище описується «принципом додатковості», вперше сформульованим у квантовій фізиці. У політичному аналізі це означає, що для повного розуміння об'єкта необхідно використовувати взаємовиключні, але додаткові підходи, наприклад, системний і суб'єктно-орієнтований. По-четверте, невизначеність вказує на можливість нелінійного розвитку подій. Це особливо важливо для політичного аналізу, який має справу з «відкритими» ситуаціями. Отже, повна ясність у політичному аналізі неможлива. Результати завжди є ймовірними гіпотезами, сформульованими на основі припущень. Тому важливо навчитися працювати в умовах невизначеності (Dimova, 2024).

Політичний світ характеризується нерівномірним розподілом ресурсів і постійною боротьбою за їхній перерозподіл, що створює конфліктність і нестабільність. Він є «напруженою системою». Постійне змагання за ресурси робить політичний світ динамічним, з різними потенціалами в його частинах, що призводить до конфліктів. Внутрішня диференціація, нерівновага, суперництво та прихована конфліктність – ознаки «напруженої системи». Сучасний політичний устрій – це спосіб регулювання конфліктів, щоб вони не призводили до катастроф. Політичний світ – це «жива система», яка може переживати кризи та хаос (Politics and Uncertainty, 1998).

Висновки. Отже, на основі проведеного аналізу та з урахуванням мети дослідження запропоновано інтегративний підхід, що поєднує системний та суб'єктно-орієнтований аналіз, є ефективним інструментом для дослідження складного та динамічного політичного світу. Цей підхід дозволяє враховувати як структурні, так і акторні фактори, що впливають на політичні процеси. Для розуміння особливостей політичних явищ та процесів варто враховувати ключові властивості політичного світу, такі як системність, невидимість, самодетермінація, історичність, контекстуальність, процесуальність, інерційність, наділеність значеннями, невизначеність та внутрішня напруженість. Важливо враховувати ці властивості для розробки більш ефективних стратегій політичного аналізу та прогнозування. Вони також будуть корисними для політичних акторів, аналітиків та дослідників, які прагнуть краще розуміти

сучасний політичний світ. Загалом, інтеграція різних методологічних підходів є необхідною для адекватного відображення складності політичних явищ.

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на поглиблене вивчення окремих властивостей політичного світу та їхнього впливу на конкретні політичні явища. Також перспективним є розробка практичних рекомендацій для політичних акторів на основі результатів дослідження. Враховуючи динамічність політичних процесів, необхідні постійні дослідження, для того щоб підтримувати актуальність політичного аналізу.

Література

Ващенко К. О. Історичний генезис прикладного політичного аналізу й прогнозу. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. Київ, 2007. Вип. 35. С. 227–241.

Веймер Д.Л., Вайнінг Е.Р. Аналіз політики: концепція і практика. Київ: «Основи», 2000. 654 с.

Вонсович С. Г. Політичний аналіз і прогноз: навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2023. 228 с.

Ключник Р. М. Політичний аналіз. Політична кризологія: навч. посіб. Дніпро: Унт ім. А. Нобеля, 2019. 84 с.

Bellido F. J. The research programme of methodological individualism: back to its foundations. *The Journal of Philosophical Economics XVII.* Annual issue. 2024. P. 281–308.

Curini L., Franzese R. The SAGE Handbook of Research Methods in Political Science and International Relations. SAGE, 2020. 1332 p.

Dimova G. Political Uncertainty. A Comparative Exploration. Ibidem Press, 230 p.

Granovetter M. Granovetter – Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology,* 1973, №78(6). P. 1360–1380.

Hay C. Political Analysis. London: Red Globe Press, 2002. 314 p.

Jervis R. Complexity and the Analysis of Political and Social Life. *Political Science Quarterly*. Vol. 112, №. 4. 1997-1998. P. 569-593.

Mahoney J., Terrie L. Comparative-Historical Analysis in Contemporary Political Science. *The Oxford Handbook of Political Methodology*. Oxford University Press, 2009. P. 737–755.

Politics and Uncertainty: Theory, Models and Applications. By C.Cioffi-Revilla. Cambridge: Cambridge University Press, 1998. 343p.

Tilly Ch., Goodin R. Overview of Contextual Political Analysis it Depends Get access Arrow. *The Oxford Handbook of Political Science*. Oxford University Press: 2013. P. 431–459.

The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis Get access Arrow. / ed. Robert Goodin, Charles Tilly. Oxford University Press, 2009. 882 p.

References

Vashchenko, K. O. (2007). Historical genesis of applied political analysis and forecasting]. In: *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. f. Kurasa NAN Ukrainy*. Kyiv, 2007, 35, 227–241 [in Ukrainian].

Veimer, D.L., Vaininh E.R. (2000). Policy Analysis: Concept and Practice. Kyiv: «Osnovy», 654 [in Ukrainian].

Vonsovych, S. G. (2023). Political Analysis and Forecast. Kamianets-Podilskyi, 228 [in Ukrainian].

Klyuchnyk, R. M. (2019). Political analysis. Political crisisology: a teaching aid. Dnipro: A. Nobel University, 84 [in Ukrainian].

Bellido, J. Francisco (2024). The research programme of methodological individualism: back to its foundations. *The Journal of Philosophical Economics: Reflections on Economic and Social Issues*, XVII (Annual issue), 281–308.

Curini, L., Franzese, R. (2020). The SAGE Handbook of Research Methods in Political Science and International Relations. SAGE, 1332 p.

Dimova, G. (2024). Dr. Political Uncertainty. A Comparative Exploration. Ibidem Press, 230.

Granovetter, M. (1973). Granovetter – Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology,* 78(6), 1360–1380.

Hay, C. Political Analysis. London: Red Globe Press, 2002. 314.

Jervis, R. Complexity and the Analysis of Political and Social Life. *Political Science Quarterly,* 112, №. 4. 1997–1998, 569–593.

Mahoney, J., Terrie, L. (2009). Comparative-Historical Analysis in Contemporary Political Science. *The Oxford Handbook of Political Methodology*. Oxford University Press, 737–755.

Politics and Uncertainty: Theory, Models and Applications (1998). By C.Cioffi-Revilla. Cambridge: Cambridge University Press, 343.

Tilly Ch., Goodin R. (2013). Overview of Contextual Political Analysis it Depends Get access Arrow. *The Oxford Handbook of Political Science*. Oxford University Press, 431–459.

The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis Get access Arrow (2009) / ed. Robert Goodin, Charles Tilly. Oxford University Press, 882.

Анотація

Заславська О. О., Налімова В. В., Посвістак О. А. **Властивості політичного поля: теоретичні засади політичного аналізу. –** Стаття.

У статті досліджено інтегративний підхід до політичного аналізу, який поєднує системну та суб'єктно-орієнтовану модель, що дозволяє отримати більш глибоке та комплексне розуміння політичних явищ. Визначено та проаналізовано ключові властивості політичного світу, які необхідно враховувати при політичному аналізі, а саме: системність, невидимість, самодетермінація, історичність, контекстуальність, процесуальність, інерційність, наділеність значеннями, невизначеність та внутрішня напруженість. Виходячи з того, що політичний світ є складною, динамічною та багатогранною системою, яка вимагає комплексного підходу до дослідження, доведено ефективність запропонованого інтегративного підходу для дослідження політичного світу. Цей підхід дозволяє враховувати як структурні, так і акторні фактори, що впливають на політичні процеси, та сприяє більш об'єктивному та повному аналізу політичних явищ. Виявлено та розкрито сутність ключових властивостей політичного світу, які є необхідними для розуміння його особливостей та динаміки. Зокрема, досліджено вплив історичного контексту на сучасні політичні процеси, роль символічних факторів у формуванні політичної реальності, а також значення невизначеності та внутрішньої напруженості для аналізу політичних конфліктів. Показано практичне застосування розробленого підходу та виявлених властивостей для аналізу конкретних політичних явищ, таких як політичні кризи, виборчі процеси та міжнародні конфлікти. Це демонструє ефективність запропонованої методології для аналізу реальних політичних ситуацій та прогнозування їхнього розвитку. Наголошено на важливості використання міждисциплінарного підходу, який поєднує знання з політології, соціології, історії, психології та інших галузей, для отримання більш об'єктивних та комплексних результатів.

Ключові слова: політичний аналіз, інтегративний підхід, політичний світ, системність, невидимість, самодетермінація, контекстуальність, процесуальність, невизначеність.

Summary

Zaslavska O. O., Nalimova V. V., Posvistak O. A. **Properties of the political field: theoretical foundations of political analysis. –** Article.

The article explores an integrative approach to political analysis, combining systemic and subject-oriented models, which allows for a deeper and more comprehensive understanding of political phenomena. The key properties of the political world, which must be considered in political analysis, are identified and analyzed, namely: systemic nature, invisibility, self-determination, historicity, contextuality, processuality, inertia, value-ladenness, uncertainty, and internal tension. Given that the political world is a complex, dynamic, and multifaceted system, requiring a comprehensive research approach, the effectiveness of the proposed integrative approach for studying the political world is proven. This approach allows for considering both structural and actor-based factors that influence political processes, and contributes to a more objective and complete analysis of political phenomena. The essence of key properties of the political world, necessary for understanding its peculiarities and dynamics, is identified and revealed. In particular, the influence of historical context on modern political processes, the role of symbolic factors in shaping political reality, and the significance of uncertainty and internal tension for analyzing political conflicts are studied. The practical application of the developed approach and identified properties for analyzing specific political phenomena, such as political crises, electoral processes, and international conflicts, is demonstrated. This showcases the effectiveness of the proposed methodology for analyzing real political situations and predicting their development. The necessity for continuous improvement of political analysis methods, taking into account the changes occurring in the political world, is substantiated. In particular, the importance of using an interdisciplinary approach, combining knowledge from political science, sociology, history, psychology, and other fields, to obtain more objective and comprehensive results, is emphasized.

Key words: political analysis, integrative approach, political world, systemic nature, invisibility, self-determination, contextuality, processuality, uncertainty.

УДК 327:341.171(ЄС+477)
DOI https://doi.org/10.32782/app.v75.2025.7

Л. І. Кормич
orcid.org/0000-0002-6417-8620
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри політичних теорій
Національного університету «Одеська юридична академія»

А. І. Кормич
orcid.org/0000-0002-2496-1186
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри загальної теорії права і держави
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДИНАМІКА ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ: ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ПРАВА ЄС ТА КОНЦЕПЦІЯ ПРАВОВОГО ПЛЮРАЛІЗМУ

Розглядаючи євроінтеграцію як складову більш широкого поняття глобалізації, ми, перш за все, аналізуємо фактори, тенденції, процеси, які набули загальнозначущого характеру для всієї європейської спільноти, виражають інтереси і потреби громадян європейських країн, що обрали об'єднавчу модель взаємодії і розвитку, яка за оцінками результативності стала привабливою і для нашої держави.

Україна за період набуття незалежності пройшла складний шлях поетапної реалізації своїх євроінтеграційних прагнень. І хоч остаточно мета ще не досягнута, але багато важливих кроків вже зроблено. При чому можна констатувати прискорення темпів вирішення цього перспективного завдання. Адже ще в 1994 році була підписана Угода про партнерство і співробітництво з ЄС. Але знадобилось майже 20 років для конкретизації практичних дій в цьому напрямку. Лише в 2014 році в результаті Революції Гідності нарешті була підписана Угода про Асоціацію з ЄС, яка включала конкретні вимоги, виконання яких було необхідне для отримання статусу країни-кандидата. Хоч в документі були відсутні чіткі перспективи вступу до ЄС, обмежуючи асоціацію з Україною лише зоною вільної торгівлі, він передбачав важливі зобов'язання щодо організації державної влади асоційованої держави. Стаття 14 Угода про Асоціацію визначила зобов'язання України щодо зміцнення інституцій всіх рівнів, зокрема, у сферах управління, правоохоронної діяльності, відправлення правосуддя, боротьби з корупцією (Угода про асоціацію, 2014). Тобто, Угода містила чіткі вимоги до України щодо приведення системи управління у відповідність до правил і стандартів ЄС, адаптації національного законодавства до норм права ЄС. І ця робота проводилась достатньо швидкими темпами, отримавши в 2019 році оцінку експертів з виконання умов Угоди в 4+. Наприклад, до вересня 2020 року Україна імплементувала 3139 актів різних європейських організацій, що становило 21,3% від 14712 актів міжнародних організацій, імплементованих у національне законодавство України (Радишевська, 2020, с. 714). Успіхи імплементації обумовили можливість розпочати переговорний процес щодо вступу до ЄС, що означало значний рівень узгодження норм і принципів української системи управління з правом ЄС. Таке узгодження охоплює дві головні сфери: основні принципи належного управління та адміністративні процедури, що застосовуються в окремих сферах державної політики (Cremona, 2017). Це ставить у порядок денний питання про складність правового життя в рамках європейської інтеграції, що характеризується поширенням нормативних порядків, режимів і систем, які зазвичай розглядаються через призму правового плюралізму (Mac Amhlaigh, 2018). Що стосується асоційованих держав і держав-кандидатів, правовий плюралізм дозволяє зрозуміти взаємодію міжнародного правопорядку, правопорядку ЄС і національного правопорядку при європеїзації національного законодавства. Крім того, це дає змогу досліджувати асиметричні відносини між ЄС та асоційованими державами або державами-кандидатами. Ці відносини виникають

через необхідність узгодження національного законодавства з джерелами права, у формуванні яких дана держава не приймала участі, тож її правові традиції можуть мати значну специфіку.

Тим не менш, успішне виконання багатьох завдань дало змогу Україні подати Заявку на отримання статусу кандидата вже 28 лютого 2022 року. Не зважаючи на повномасштабне вторгнення РФ в Україну 24 лютого 2022 року, вже 9 березня 2022 р. Польща закликала підтримати прискорений вступ України до ЄС. Були сформульовані основні 7 вимог, виконання яких дозволило б вирішити це питання. І вже 23 червня 2022 року Європейська Рада ухвалила рішення про надання Україні статусу країни-кандидата (European Council, 2022).

Це можна вважати як великим успіхом України, так і демонстрацією широкої підтримки її європейських прагнень з боку наших партнерів. Спільні демократичні цінності і процедури, людиноцентристська стратегія державної політики і відповідне спрямування реформ системи врядування ставали платформою співпраці і розглядались як гарантії безпеки розвитку.

Однак, від кандидатства до реального членства шлях дуже непростий. Тож слід проаналізувати можливі перешкоди, ризики, виклики тощо, які можуть проявитись в цей складний період. Використовуючи концепцію правового плюралізму можна дати оцінку потенційних конфліктів і побічних ефектів, які пов'язані з гармонізацією законодавства під час процесу виконання асоційованою державою чи державою-кандидатом своїх зобов'язань щодо європейської інтеграції. Саме ця концепція становить методологічну основу дослідження комплексу проблем, обумовлених процесом євроінтеграції України.

Згідно змісту даної концепції, правовий плюралізм виникає, коли суспільство визнає численні джерела права в межах певної соціальної сфери (Tamanaha, 2008, p. 396) або, що більше стосується ЄС, коли правові системи співіснують в одному географічному просторі (Twining, 2000, p. 228). У ЄС ця теорія акцентована на стійкості держави як автономного юридичного суб'єкта з власною правовою системою, з одного боку, і на ЄС з його «конституційними» повноваженнями, що все більше нагадують державу, з іншого (Walker, 2018, p. 407). Таким чином, у контексті ЄС правовий плюралізм виникає не лише через співіснування кількох правопорядків, але й через їх постійну взаємодію, яка може породжувати конфлікти. Це означає, що правопорядки в межах ЄС є взаємопов'язаними, вимагають певних спільних процесів прийняття рішень і повинні містити норми, які регулюють вплив норм і рішень одного порядку на інші (Kirchmair, 2018, p. 63). Тобто, правовий плюралізм дозволяє характеризувати узгодженість цих множинних правових порядків у межах ЄС, завдяки різноманітним механізмам зв'язку, встановленим між різними правовими та політичними інститутами цих різних центрів суверенної влади, а також враховувати їх здатність до гармонійного взаємного пристосування (Walker, 2005).

Крім того, концепція правового плюралізму дає розуміння проблем в контексті різних глобальних і міжнародних правових рамок, які накладають певні зобов'язання як на ЄС в цілому, так і на його держави-члени, зокрема. Таким чином, правовий плюралізм ЄС формується концепцією публічного права, яке визначає межі правового порядку ЄС відносно національного правопорядку або по відношенню до міжнародного правопорядку (Zysset, 2015, p. 177). З регуляторної точки зору правовий плюралізм проявляється в багаторівневій системі нормотворчих інституцій, яка об'єднана в мережу, завдяки відносинам координації та взаємних домовленостей.

Спостерігаючи такі мережі на державному, регіональному та глобальному рівнях, науковці доводять відповідність плюралістичного підходу експертизі складних взаємодій правових порядків, сформованих кількома суб'єктами на різних рівнях, з різними юрисдикціями та природою (Golia, 2021). Правовий плюралізм також виявився ефективним інструментом пом'якшення потенційної напруженості між глобальними, наднаціональними та національними правовими системами, а також між публічною та приватною нормотворчістю.

Оцінюючи перспективи євроінтеграції України слід визнати, що саме плюралізм дозволить вирішувати численні специфічні для ЄС проблеми, наприклад, стосовно «правового верховенства» ЄС, яке часто критикують за спотворення відносин з державами-членами та за ієрархічний і адміністративний обхід національних демократичних процедур (Bohman, 2004).

В свою чергу, це може породжувати свого роду національний опір законодавству ЄС в деяких національних політичних та адміністративних процесах (Baquero Cruz, 2008, p. 419). Плюралістичний підхід також спроможен пом'якшити асиметричні відносини між ЄС та асоційованими державами, в разі, коли ті «виключені з місць прийняття рішень ЄС, але не від наслідків рішень ЄС» (Eriksen, 2018, p. 991).

В науковій літературі виділяють два основні плюралістичні підходи до розуміння відносин між різними правопорядками в ЄС. Гетерархічний підхід визнає однакову правдоподібність претензій на остаточну юридичну владу в межах відповідних сфер як для наднаціонального, так і для національного правового порядку. Однак їхня автономія не є повною, оскільки соціальні системи не можуть існувати ізольовано від свого середовища. З іншого боку, ієрархічний підхід розглядає відносини між правовими системами держав-членів і наднаціональним правопорядком ЄС як ознаки взаємного визнання автономії обох систем, підпорядкованих загальним правилам і принципам міжнародного права, забезпечуючи вирішення можливих конфліктів (Avbelj, 2006, p. 358). Плюралістичний підхід до права ЄС спирається на «правило перевірки» або «правило визнання». Це правило встановлює конкретне джерело права, яке застосовується до конкретних справ у рамках правової системи держави-члена та може переважати інше конкуруюче джерело права. Проте, в межах ЄС ці правила можуть змінюватися в кожному конкретному випадку, оскільки суди по-різному тлумачать верховенство певних наборів правил (Barber, 2006). Тож загальний аспект будь-якого «правила визнання» включає взаємне визнання правових порядків та їх зв'язок (Dickson, 2012, p. 30–31).

На практиці на «правило визнання» впливають політичні цінності ЄС щодо різноманітності та плюралізму. Ці цінності передбачають, що країни-члени ЄС взаємопов'язані, водночас зберігаючи свою унікальну ідентичність (Wolthuis, 2023, p. 5). Отже, концепція «правила визнання» виходить за межі юридичних документів і часто передбачає домовленості в політичній сфері. Була запропонована загальна основа застосування плюралістичного підходу до конфліктів між різними правовими системами в межах ЄС, яка базується на таких чотирьох основних ідеях (Mac Cormick,1995):

– Доктрина верховенства права ЄС не підпорядковує закон держави-члена закону ЄС.

– Правові системи держав-членів і загальна правова система ЄС є окремими, але взаємопов'язаними правовими системами.

– Кожна правова система є джерелом чинного права в межах свого контексту та відповідного кола тем, вищим за інші джерела, визнані в конкретній державі-члені.

Критерії дієвості в «правилі визнання» за своєю суттю ранжуються в ієрархічному порядку.

Первинна плюралістична теорія права ЄС була конституційною за своєю природою, але нині вона розширилася, щоб більш ефективно вирішувати сучасні проблеми. Це передбачає вирішення труднощів, пов'язаних з концепцією «єдності в різноманітності», шляхом розгляду та узгодження різноманітних джерел європейського правопорядку (Walker, 2018). Аналогічно можна розглядати будь-яку сферу життєдіяльності суспільств, що йдуть шляхом інтеграції.

Наприклад, успішність реформ в системі публічного управління передбачає, щоб за «конституційним» правовим плюралізмом слідував «адміністративний». Це потребує спільності в традиційному сприйнятті адміністративного права в якості конкретизованого конституційного як державами-членами так і асоційованими державами та державами-кандидатими в члени ЄС.

Питання суперечливих джерел права є менш очевидним у взаємодії між адміністративними правовими системами ЄС та адміністративними правовими системами його держав-членів. Це пов'язано з обмеженою присутністю *acquis communautaire* у сфері державного управління (Matei, 2010). Однак тісна співпраця між різними наднаціональними та національними органами влади обмежує адміністративну автономію держав-членів ЄС (Trondal, 2020, p. 121). Крім того, склад адміністративного права ЄС вимагає втручання в адміністративні правопорядки держав-членів. У той час як адміністративне право ЄС ґрунтується на певних основних принципах належного адміністрування, включених до Договорів ЄС і прецедентного права Суду Європейського Союзу (CJEU), ці положення доповнюються більш актуальним вторинним законодавством для конкретних питань політики, в рамках яких адміністративно-процесуальні правила почали розвиватися в 1960-1970-х роках (Cremona, 2017). Отже, бага-

то аспектів імплементації права ЄС передбачають непряме застосування адміністративного права ЄС національними адміністративними органами за схемою, відомою як «комбінована адміністрація» (Handrlica, 2020, p. 102). Крім того, вторинне законодавство ЄС має регулювати адміністративний плюралізм для реалізації спільного економічного та правового простору (De Lucia, 2012). Це також призводить до значного збільшення повноважень і взаємного впливу між урядами та взаємного впливу між ЄС та органами влади на національному рівні (Schakel, 2020). Для ефективної реалізації політики ЄС національні закони держав-членів повинні узгоджуватися з основними правилами та принципами права ЄС, такими як стандарти належного управління. Однак при цьому присутнім залишається плюралістичний аспект, оскільки загальні стандарти менш чітко визначені та зрозумілі, ніж положення законодавства ЄС у сферах виключної компетенції. Тому ці стандарти вважаються «напівгармонізованими» (Chamon, 2012). Але загалом адміністративне право ЄС встановлює стандарти для органів влади Союзу та його держав-членів. І це має бути чітким орієнтиром для кандидатів.

Крім того, у багатьох випадках адміністративне право ЄС висуває чіткі вимоги до третіх країн через зовнішні дії ЄС, політику сусідства чи процедури для держав-кандидатів. Подібні стандарти можуть одночасно виникати з міжнародного права та з національних законів держав-членів у межах горизонтальних взаємодій. Таким чином, адміністративний простір ЄС та пов'язаних з ним країн стають ареною взаємовідносин між принципами різних правопорядків (von Bogdandy, 2014).

На цьому етапі плюралізм відіграє навіть більш важливу роль, оскільки держави, які беруть участь в асоціації з ЄС або переговорах про вступ, повинні чітко прийняти ієрархічний стиль відносин з ЄС (Austers, 2016, p. 19). Це включає взяття на себе зобов'язань щодо виконання відповідних умов, приведення національного законодавства у відповідність із законами ЄС та надання повноважень ЄС оцінювати стан виконання цих зобов'язань.

Плюралістичний підхід може допомогти збалансувати асиметричні відносини між ЄС та асоційованими державами або державами-кандидатами. Як зазначалося раніше, ці країни «виключені з місць прийняття рішень ЄС, але підпадають під вплив рішень ЄС» (Eriksen, 2018, p. 991). Асоційовані країни або країни-кандидати та їхні громадяни не мають представництва в нормотворчому процесі ЄС, але на них поширюються зазначені правила. У цьому випадку національні нормотворці виконують функцію посередника між ЄС і національними правовими системами. Проте, дискреція забезпечується вибором між різними джерелами права (наприклад, різними моделями імплементації правил ЄС), а також різними пріоритетами, обсягами та часовими рамками узгодження з такими джерелами. Плюралізм, який проявляється в концепції диференційованої інтеграції ЄС, передбачає використання поєднання стимулів і наслідків для просування зовнішньої політики. Такий підхід прискорює зусилля щодо приєднання до ЄС через обіцянку участі в передовій структурній співпраці, яка вважається вигідною для держави, а також через ризик бути виключеним із вищого рівня інтеграції (Neve, 2007, p. 512). Різноманітність у цьому контексті забезпечує асоційованій державі чи державі-кандидату вибір необхідного набору та пріоритетів для застосування правил. Це дозволяє державі визначати сфери, обсяг і окремі джерела права ЄС, які імплементуються до її національної правової системи.

Право вибору забезпечує оптимальні варіанти впровадження важливих для інтеграційного процесу рішень задля набуття членства в ЄС. Це і стає каталізатором демократичних реформ в Україні, які не припиняються навіть в умовах воєнного стану, стимулюючи суспільну єдність, необхідну для досягнення перемоги та повоєнного відродження країни.

Тож євроінтеграція перетворює економічне, політичне, соціокультурне зближення в пріоритетні і загальнозначущі тенденції сучасного розвитку України, разом з тим, розкриваючи нові можливості для всіх суб'єктів взаємодії в рамках цього цивілізаційного процесу та створюючи умови вдосконалення чинних норм, інститутів, механізмів, в тому числі і в оборонній сфері. Це шлях трансформації існуючих систем задля використання переваг об'єднаних ресурсів в інтересах людини, суспільства, держави; впровадження спільних цінностей, вдосконалення систем публічного управління, а також формування безпекового середовища на національному, регіональному та й глобальному рівнях, з відповідним правовим полем ефективної взаємодії та співпраці.

Література

Радишевська О.Я. (2020). Адміністративне право України в умовах європеїзації: монографія. Київ: Талком.

Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. 27 липня, 2014. *Рада Законодавство України*. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

Austers A. (2016). From the EU's Economic Presence to Successful Europeanisation: Theoretical Insights. *In A. Austers, I. Bruge, A. Spruds (Eds.) Dilemmas of Europeanisation: Political Choices and Economic Transformations in the Eastern Partnership Countries.* Riga: Latvian Institute of International Affairs and Friedrich-Ebert-Stiftung.

Avbelj, Matej. (2006). The EU and the Many Faces of Legal Pluralism toward a Coherent or Uniform EU Legal Order? *Croatian Yearbook of European Law & P*olicy, 2, 377–391. https://hrcak.srce.hr/28527

Barber, N.W. (2006). Legal Pluralism and the European Union. *European Law Journal*, 12, 306–329. https://doi.org/10.1111/j.1468-0386.2006.00319.x

Baquero Cruz, J. (2008). The Legacy of the Maastricht-Urteil and the Pluralist Movement. *European Law Journal*, 14 (4), 389-422. https://doi.org/10.1111/j.1468-0386.2008.00419.x

Bohman, James. (2004). Constitution Making and Democratic Innovation: The European Union and Transnational Governance. *European Journal of Political Theory*, 3(3), 315–337. https://doi.org/10.1177/1474885104043586

Chamon, Merijn. (2012). The Influence of 'Regulatory Agencies' on Pluralism in European Administrative Law. *Review of European Administrative Law*, 5(2), 61–91. https://www.uitgeverijparis.nl/reader/192030/6874

Cremona, Marise & Leino, Päivi. (2017). Introduction: The New Frontiers of EU Administrative Law and the Scope of Our Inquiry. *European Papers: A Journal on Law and Integration*, 2(2), 467–488. https://doi.org/10.15166/2499-8249/165

De Lucia, Luca. (2012). Administrative Pluralism, Horizontal Cooperation and Transnational Administrative Acts. Law. *Review of European Administrative Law*, 5(2), 17–45. https://www.uitgeverijparis.nl/reader/192030/6823

Dickson J. (2012). Towards a Theory of European Union Legal Systems. In J. Dickson & P. Eleftheriadis (eds) *Philosophical Foundations of European Union Law*., Oxford, Oxford University Press. pp. 30–31.

Eriksen, E. (2018). Political differentiation and the problem of dominance: Segmentation and hegemony. *European Journal of Political Research*, 57(4), 989–1008. https://doi.org/10.1111/1475-6765.12263

European Council. (2022). European Council conclusions on Ukraine, the membership applications of Ukraine, the Republic of Moldova and Georgia, Western Balkans and external relations. *European Council*, June 23. https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/06/23/european-council-conclusions-on-ukraine-the-membership-applications-of-ukraine-the-republic-of-moldova-and-georgia-western-balkans-and-external-relations-23-june-2022/

Golia, A., & Teubner, G. (2021). Networked statehood: an institutionalised self-contradiction in the process of globalisation? *Transnational Legal Theory*, *12*(1), 7–43. https://doi.org/10.1080/20414005.2021.1927608

Handrlica, Jakub. (2020). Is There an EU International Administrative Law? A Juristic Delusion Revisited. *European Journal of Legal Studies*, 2(2), 79–116. https://doi.org/10.2924/EJLS.2019.025

Kirchmair, Lando. (2018). Who Has The Final Say? The Relationship between International, EU and National Law. *European Journal of Legal Studies,* 10(2), 47-100. http://ejls.eui.eu/wp-content/uploads/sites/32/2018/11/3.-EJLS-Special-Issue-2018-Kirchmair.pdf

Mac Amhlaigh, Cormac. (2018). The anatomy of constitutional pluralism in the European Union. In Gareth Davies and Matej Avbelj (Eds.) *Research Handbook on Legal Pluralism and EU Law*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Ltd. https://doi.org/10.4337/9781786433091.00011

MacCormick, Neil. (1995), The Maastricht-Urteil: Sovereignty Now. *European Law Journal*, 1(3), 259–266. https://doi.org/10.1111/j.1468-0386.1995.tb00031.x

Matei L., Matei A., Zanoschi D., Stoian O. (2010) Comparative Studies on the Administrative Convergence Revealed by national Strategies of Administrative Reform in Some South-Eastern European States. *AEI.* http://aei.pitt.edu/15146/

Neve, J. de. (2007). The European Onion? How Differentiated Integration is Reshaping the EU. *Journal of European Integration*, 29(4), 503–521. https://doi.org/10.1080/07036330701502498

Schakel, A.H. (2020). Multi-level governance in a 'Europe with the regions.' *The British Journal of Politics and International Relations*, 22(4), 767–775. https://doi.org/10.1177/1369148120937982

Tamanaha, Brian. (2008). Understanding Legal Pluralism: Past to Present, Local to Global. Sydney Law Review, 30(3), 375–411. https://www.austlii.edu.au/au/journals/SydLRev/2008/20.pdf

Trondal, Jarle. (2020). Public Administration and the Study of Political Order: Towards a Framework for Analysis. *Politics and Governance*, 8(4), 120–130. https://doi.org/10.17645/pag.v8i4.3264

Twining, William. (2000). *Globalisation and Legal Theory*. London: Northwestern University Press

von Bogdandy, Armin. (2014). Common principles for a plurality of orders: A study on public authority in the European legal area. *International Journal of Constitutional Law*, 12(4), 980–1007. https://doi.org/10.1093/icon/mou066

Walker, Neil. (2005). Legal Theory and the European Union: A 25th Anniversary Essay, *Oxford Journal of Legal Studies*, 25(4), 581–601. https://doi.org/10.1093/ojls/gqi031

Walker, Neil. (2018). Pluralism then and now. In Gareth Davies and Matej Avbelj (Eds.) *Research Handbook on Legal Pluralism and EU Law*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Ltd. https://doi.org/10.4337/9781786433091.00032

Zysset, Alain. (2015). Legal and Moral Pluralism: A Rejoinder (in European Human Rights Law). *Oslo Law Review*, 2(3), 176–199. http://dx.doi.org/10.5617/oslaw2765

References

Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part, June 27, 2014. *OJ*. L 161, 29.5.2014, 3–2137. http://data.europa.eu/eli/agree_internation/2014/295/oj

Austers A. (2016). From the EU's Economic Presence to Successful Europeanisation: Theoretical Insights. *In A. Austers, I. Bruge, A. Spruds (Eds.) Dilemmas of Europeanisation: Political Choices and Economic Transformations in the Eastern Partnership Countries*. Riga: Latvian Institute of International Affairs and Friedrich-Ebert-Stiftung.

Avbelj, Matej. (2006). The EU and the Many Faces of Legal Pluralism toward a Coherent or Uniform EU Legal Order? *Croatian Yearbook of European Law & P*olicy, 2, 377–391. https://hrcak.srce.hr/28527

Barber, N.W. (2006). Legal Pluralism and the European Union. *European Law Journal*, 12, 306–329. https://doi.org/10.1111/j.1468-0386.2006.00319.x

Baquero Cruz, J. (2008). The Legacy of the Maastricht-Urteil and the Pluralist Movement. *European Law Journal*, 14 (4), 389-422. https://doi.org/10.1111/j.1468-0386.2008.00419.x

Bohman, James. (2004). Constitution Making and Democratic Innovation: The European Union and Transnational Governance. *European Journal of Political Theory*, 3(3), 315–337. https://doi.org/10.1177/1474885104043586

Chamon, Merijn. (2012). The Influence of 'Regulatory Agencies' on Pluralism in European Administrative Law. *Review of European Administrative Law*, 5(2), 61–91. https://www.uitgeverijparis.nl/reader/192030/6874

Cremona, Marise & Leino, Päivi. (2017). Introduction: The New Frontiers of EU Administrative Law and the Scope of Our Inquiry. *European Papers: A Journal on Law and Integration*, 2(2), 467–488. https://doi.org/10.15166/2499-8249/165

De Lucia, Luca. (2012). Administrative Pluralism, Horizontal Cooperation and Transnational Administrative Acts. Law. *Review of European Administrative Law*, 5(2), 17–45. https://www.uitgeverijparis.nl/reader/192030/6823

Dickson J. (2012). Towards a Theory of European Union Legal Systems. In J. Dickson & P. Eleftheriadis (eds) *Philosophical Foundations of European Union Law*., Oxford, Oxford University Press. pp. 30–31.

Eriksen, E. (2018). Political differentiation and the problem of dominance: Segmentation and hegemony. *European Journal of Political Research*, 57(4), 989–1008. https://doi.org/10.1111/1475-6765.12263

European Council. (2022). European Council conclusions on Ukraine, the membership applications of Ukraine, the Republic of Moldova and Georgia, Western Balkans and external relations. *European Council*, June 23. https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/06/23/european-council-conclusions-on-ukraine-the-membership-applications-of-ukraine-the-republic-of-moldova-and-georgia-western-balkans-and-external-relations-23-june-2022/

Golia, A., & Teubner, G. (2021). Networked statehood: an institutionalised self-contradiction in the process of globalisation? *Transnational Legal Theory*, *12*(1), 7–43. https://doi.org/10.1080/20414005.2021.1927608

Handrlica, Jakub. (2020). Is There an EU International Administrative Law? A Juristic Delusion Revisited. *European Journal of Legal Studies*, 2(2), 79–116. https://doi.org/10.2924/EJLS.2019.025

Kirchmair, Lando. (2018). Who Has The Final Say? The Relationship between International, EU and National Law. *European Journal of Legal Studies,* 10(2), 47-100. http://ejls.eui.eu/wp-content/uploads/sites/32/2018/11/3.-EJLS-Special-Issue-2018-Kirchmair.pdf

Mac Amhlaigh, Cormac. (2018). The anatomy of constitutional pluralism in the European Union. In Gareth Davies and Matej Avbelj (Eds.) *Research Handbook on Legal Pluralism and EU Law*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Ltd. https://doi.org/10.4337/9781786433091.00011

MacCormick, Neil. (1995), The Maastricht-Urteil: Sovereignty Now. *European Law Journal*, 1(3), 259–266. https://doi.org/10.1111/j.1468-0386.1995.tb00031.x

Matei L., Matei A., Zanoschi D., Stoian O. (2010) Comparative Studies on the Administrative Convergence Revealed by national Strategies of Administrative Reform in Some South-Eastern European States. *AEI.* http://aei.pitt.edu/15146/

Neve, J. de. (2007). The European Onion? How Differentiated Integration is Reshaping the EU. *Journal of European Integration*, 29(4), 503–521. https://doi.org/10.1080/07036330701502498

Radyshevska, O. (2020) *Administrative law of Ukraine in the conditions of Europeanization*. Kyiv: Talkom

Schakel, A.H. (2020). Multi-level governance in a 'Europe with the regions.' *The British Journal of Politics and International Relations*, 22(4), 767–775. https://doi.org/10.1177/1369148120937982

Tamanaha, Brian. (2008). Understanding Legal Pluralism: Past to Present, Local to Global. Sydney Law Review, 30(3), 375–411. https://www.austlii.edu.au/au/journals/SydLRev/2008/20.pdf

Trondal, Jarle. (2020). Public Administration and the Study of Political Order: Towards a Framework for Analysis. *Politics and Governance*, 8(4), 120–130. https://doi.org/10.17645/pag.v8i4.3264

Twining, William. (2000). *Globalisation and Legal Theory*. London: Northwestern University Press

von Bogdandy, Armin. (2014). Common principles for a plurality of orders: A study on public authority in the European legal area. *International Journal of Constitutional Law*, 12(4), 980–1007. https://doi.org/10.1093/icon/mou066

Walker, Neil. (2005). Legal Theory and the European Union: A 25th Anniversary Essay, *Oxford Journal of Legal Studies*, 25(4), 581–601. https://doi.org/10.1093/ojls/gqi031

Walker, Neil. (2018). Pluralism then and now. In Gareth Davies and Matej Avbelj (Eds.) *Research Handbook on Legal Pluralism and EU Law*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Ltd. https://doi.org/10.4337/9781786433091.00032

Zysset, Alain. (2015). Legal and Moral Pluralism: A Rejoinder (in European Human Rights Law). *Oslo Law Review*, 2(3), 176–199. http://dx.doi.org/10.5617/oslaw2765

Анотація

Кормич Л. І., Кормич А. І. **Динаміка євроінтеграції України: імплементація права ЄС та концепція правового плюралізму. –** Стаття.

У статті аналізуються теоретико-методологічні аспекти реалізації євроінтеграційної стратегії України, з акцентом на адаптацію національного законодавства до правових норм ЄС.

Європейська інтеграція є суттєвою складовою ширшого явища глобалізації, з конкретними процесами, що розгортаються в сучасному світі. Як і будь-яке явище, воно несе певні виклики та загрози, які потребують прийняття важливих рішень для забезпечення успіху процесу інтеграції та гарантування безпеки розвитку.

Одним із ключових питань є адаптація національного законодавства до законодавства ЄС. Як інтегрована інституція, ЄС створює оптимальні умови для розвитку, шляхом тісної взаємодії та співпраці в різних сферах життєдіяльності суспільства, що регулюються законодавством.

Розглянуто основні кроки європейської інтеграції України з моменту набуття незалежності. Акцент – на вимогах, викладених в Угоді про асоціацію з ЄС 2014 року. У документі визначені конкретні завдання впровадження правових стандартів ЄС в українське законодавство для створення спільної правової бази ефективної співпраці.

Застосування нових регулятивних порядків, режимів і систем обумовлює складність правового життя в контексті європейської інтеграції. Ця складність аналізується через призму правового плюралізму, який допомагає зрозуміти взаємодію між міжнародним правопорядком, правопорядком ЄС і національними правопорядками під час європеїзації національного законодавства.

Крім того, ця концепція дозволяє досліджувати асиметричні відносини між ЄС та державами-кандидатами, зокрема після отримання Україною статусу кандидата у 2022 році. Такі відносини виникають через необхідність узгодження національного законодавства з правовими джерелами, у формуванні яких держава-кандидат не брала участі, що визначає значну специфіку її правових традицій.

Визнання множинності правових джерел і співіснування різних правових систем закладає основу інтеграційних процесів. Встановлення спільних демократичних цінностей і процедур, разом із удосконаленням державного управління на всіх рівнях на такій основі, підтримує розвиток сучасних моделей ефективної взаємодії та співпраці, спрямованих на створення безпечних умов співіснування.

Ключові слова: євроінтеграція України, концепція правового плюралізму, правові традиції і системи, імплементація норм ЄС, демократичні цінності і процедури, публічне управління, безпека.

Summary

Kormych L. I., Kormych A. I. **Dynamics of Ukraine's European integration: implementing EU law and the concept of legal pluralism. –** Article.

The article analyzes the theoretical and methodological aspects of implementing Ukraine's European integration strategy, focusing on aligning national legislation with EU legal norms.

European integration is an essential aspect of the broader phenomenon of globalization, with specific processes unfolding in the modern world. Like any phenomenon, it presents certain challenges and threats that require important decisions to ensure the success of the integration process and guarantee security in development.

One key issue is the adaptation of national legislation to align with EU law. As an integrated institution, the EU creates optimal conditions for development through close interaction and cooperation across various areas of society regulated by law.

The main steps of Ukraine's European integration since gaining independence are examined. The emphasis is on the requirements outlined in the 2014 Association Agreement with the EU. The text describes specific actions to incorporate EU legal standards into Ukrainian legislation to establish a common legal framework for practical cooperation.

The proliferation of regulatory orders, regimes, and systems shapes the complexity of legal life within the context of European integration. This complexity can be analyzed through the lens of legal pluralism, which helps us understand the interactions among the international legal order, the EU legal order, and national legal orders during the Europeanization of national legislation.

Furthermore, this perspective allows for examining the asymmetric relations between the EU and candidate states, particularly after Ukraine achieved candidate status in 2022. These relationships arose from the need to align national legislation with legal sources in which the candidate state did not participate, resulting in significant specificity in its legal traditions.

Recognizing the plurality of legal sources and the coexistence of different legal systems lays the foundation for integrative processes. Establishing common democratic values and procedures, along with enhancing public administration at all levels based on these principles, supports the development of modern models for effective interaction and cooperation aimed at fostering safe conditions for coexistence.

Key words: European integration of Ukraine, the concept of legal pluralism, legal traditions and systems, implementation of EU norms, democratic values and procedures, public administration, security.

УДК 37(091):327.39(477)
DOI https://doi.org/10.32782/app.v75.2025.8

С. С. Котляревська
orcid.org/0009-0008-4020-6544
здобувачка ОС PhD ОНП «Зовнішня політика»
кафедри міжнародних відносин та стратегічних студій
Державного університету «Київський авіаційний інститут»

СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ПОЯВИ ОСВІТНЬОЇ ДИПЛОМАТІЇ: СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА ВІТЧИЗНЯНА ПРАКТИКА

Постановка проблеми. Освіта та наука займають важливе місце у формуванні зовнішньої політики держави та її зовнішньополітичного іміджу. Освітня дипломатія, як інструмент міжнародних відносин, має глибоке історичне «коріння», оскільки формувалася під впливом соціально-економічних, політичних і культурних чинників. Отже, їхнє становлення та аналіз є надзвичайно важливим, бо дає можливість визначити, що стало каталізатором появи такого виду дипломатії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема соціально-історичних передумов зародження освітньої дипломатії, зокрема – української, активно досліджувалася й досліджується широким колом українських дослідників. Серед вітчизняних науковців, які займалися обгрунтуванням даної теми варто відзначити З. І. Хижняк, Ю. Ю. Федько, А. Л. Георгієва, Я. В. Бондарчук, М. В. Кашубу, І. С. Захару, Г. В. Касьянова, С. В. Віднянського, В. І. Головченка, Н. Л. Яковенко.

Так, З. І. Хижняк досліджувала роль Києво-Могилянської академії у міжнародних, культурних зв'язках («Києво-Могилянська Академія: суспільно-політичні й ідеологічні передумови виникнення вищої освіти на Україні»); Ю. Ю. Каліберда А. В. Федько та А. Л. Георгієва аналізували особливості навчально-виховної діяльності Острозької академії та її вплив на сучасну освіту («Використання досвіду навчальної діяльності Острозької академії у XVI–XVII ст.»), у праці Я. В. Бондарчука «Історія Острозької академії» детально розглядаються питання розвитку цієї установи, як першої школи вищого типу серед східнослов'янських народів. Окремо, варто відзначити дослідження І. Огієнка щодо культурно-освітньої діяльності князя Василя-Костянтина Острозького, який відіграв важливу роль у розвитку української просвіти.

Формування цілей статті. У даній статті ми ставимо собі за мету встановити та дослідити соціально-історичні передумови зародження освітньої дипломатії в Україні.

Виклад основного матеріалу. Аналіз появи освітньої дипломатії в Україні не можливий без детального вивчення зарубіжного досвіду. Тож, кінець XVI-початок XVII століття характеризувалися розширенням міжнародних зв’язків між державами, що супроводжувалося зростанням ролі освіти у формуванні національних еліт. У цей період відбулися релігійні війни, що призвели до активного використання освіти як інструменту релігійної пропаганди. Протестанти та католики намагалися здобути підтримку через навчальні заклади, де проводили лекції, публікували літературу та створювали школи для поширення своїх вірувань серед широких верств населення. Лютеранські та кальвіністські школи активно навчали дітей основам своєї релігії і ставили великі акценти на важливості грамотності, оскільки самі принципи Реформації передбачали прямий доступ до Біблії і особисте її читання (Кіку, 2005). Для католиків важливим інструментом стала діяльність єзуїтів, які заснували численні навчальні заклади по всій Європі і сприяли поширенню католицької ідеології.

Орден єзуїтів зробив освіту своїм ключовим інструментом у боротьбі за вплив. Єзуїтські колегіуми та університети пропонували високий рівень освіти не лише в богослов’ї, а й у філософії, риториці, математиці та природничих науках. Як відомо, єзуїтські колегії були середнього та вищого рівнів. У колегіях першого типу надавали типову освіту гуманістичного рівня з трьох граматичних класів і двох «гуманістичних» (поетики і риторики). Повні колегії малий вищі класи – філософії та теології (Яковенко, 1997, с. 13).

Єзуїтські навчальні заклади відігравали значну роль у політичному та культурному житті. Вони готували освічених проповідників, державних діячів і науковців, що допомагало католицькій церкві зміцнювати свій вплив. Єзуїтська освітня система, одна з найстаріших і найвідоміших у світі, з моменту свого заснування зробила акцент на розвитку розумових здібностей, моральних якостей і духовного виховання учнів (Кіку, 2005). Це в свою чергу формувало специфічний зв'язок між випускниками і навчальними закладами, який зберігається й до сьогодні.

Необхідно зазначити, що у Речі Посполитій саме єзуїти сприяли поширенню католицької освіти серед шляхти, зміцнюючи позиції католицизму на тлі релігійних суперечностей. Це сприяло формуванню міжнародних академічних зв'язків.

Аналізуючи досвід становлення зарубіжної освітньої дипломатії, варто звернути увагу на академічні товариства, просвітницькі спільноти того часу та їх вплив на розвиток міжнародних зв'язків. Перші академічні товариства виникли ще в середньовіччі, коли науковці та філософи почали збиратися для обговорення нових ідей. Одним з найбільш відомих є Лондонське королівське товариство (засноване в 1660 році), яке стало одним з перших наукових об'єднань в Європі (Рубльова, 2004, с. 80). Воно стало осередком для обміну знаннями та розвитку природничих наук. Від цього часу традиція академічних товариств поширилася на інші країни Європи, зокрема на Францію, Німеччину та Італію. Важливу роль у розвитку академічних товариств відігравали університети та освітні інституції, що стали осередками наукових пошуків і дискусій. У Франції, наприклад, було засновано Французьку академію наук в середині XVII століття, яка здійснювала активну роботу з розвитку різних галузей знань, особливо в галузі математичних і фізичних наук. В Німеччині сформувалися такі інституції, як Берлінська академія наук, яка стала важливим центром філософських і наукових дебатів (Посохова, 2009,с. 225).

Також варто відзначити торгові спілки, купецькі гільдії та меценатів того часу, які мали вплив на формування соціальних і культурних інститутів та на розвиток освіти зокрема. Їхня діяльність не обмежувалась лише економічною вигодою або отриманням прибутку. Вони активно інвестували в освіту, в тому числі фінансуючи стипендії для талановитих студентів, підтримуючи університети та інші навчальні заклади (Лазанська, 2008). У період Відродження в Європі деякі купці були вкрай зацікавлені в розвитку науки та мистецтва. Вони не лише фінансували університети, а й встановлювали стипендії для студентів, що дозволяло молодим людям з бідних родин отримати доступ до якісної освіти, а іноді й до великих наукових досліджень. Відомі меценати, такі як Медичі в Італії або Рокфеллери в США, створювали можливості для навчання талановитих молодих людей, які мали потенціал змінити світ (Посохова, 2009, с. 190). Вони фінансували наукові дослідження, засновували нові університети і школи, а також виплачували стипендії, щоб дати шанс найбільш здібним студентам реалізувати свої ідеї та стати лідерами в своїх галузях.

Зародження освітньої дипломатії в Україні (XVI–XVII ст.) супроводжувалась появою перших організованих спільнот, братств. Церковні братства стали важливим елементом культурної та освітньої історії України. Вони виникли в середньовіччі і, окрім релігійної діяльності, значно вплинули на розвиток освіти, книгодрукування та міжнародних контактів, зокрема в освітньому контексті. Львівське, Київське та Луцьке братства стали не тільки осередками духовного життя, але й важливими центрами для розвитку освітніх ініціатив, які в той час мали велике значення для формування культури та суспільства (Ямчук, 2009, с. 137).

Братства були створені для об'єднання віруючих мирян, які прагнули допомогти церкві в організації релігійного життя, а також для розвитку освітніх та культурних ініціатив. З часом їх діяльність значно розширилася, і вони стали важливими центрами для поширення освіти, наукових знань, а також для захисту національної ідентичності (Мединський, 1958,с. 134).

Окрім внутрішніх ініціатив, братства також активно займалися міжнародними освітніми контактами. Львівське, Київське та Луцьке братства встановлювали зв'язки з іншими країнами, зокрема з Польщею, Литвою та Московією, обмінюючись досвідом у галузі освіти та культури. Це дозволяло Україні бути в центрі європейських освітніх процесів і сприяло розвитку національної культури, науки та освіти.

Варто зазначити, що головна роль у появі освітньої дипломатії в Україні відведена Острозькій академії (1576 р.) та Києво-Могилянській колегії (1632 р.). Саме в Острозі завдяки старан-

ням знаменитого роду князів Острозьких зародилася освіта і наука у Східній Європі. Осередком української освіти та культури, провідною науковою установою наприкінці XVI на початку XVII століття стала Острозька академія (протягом 1576–1636 рр.). Вона відіграла роль інтелектуального центру України і стала першою українською школою вищого рівня.

Завдяки контактам із європейськими університетами Острозька академія запозичила передові методи навчання, що сприяло інтеграції України в загальноєвропейський освітній простір. Викладання у закладі велося кількома мовами, зокрема латиною, грецькою та старослов'янською, що дозволяло його випускникам вільно спілкуватися з науковцями та дипломатами різних країн.

Одним із ключових інструментів впливу Острозької академії була її друкарська діяльність. Завдяки друкарні Івана Федорова в Острозі видавалися не лише богословські та освітні тексти, а й полемічні твори, що поширювали українські культурні та наукові досягнення за межами держави. Видання Острозької Біблії (1581) стало визначною подією для всього православного світу, а сам факт її друку свідчив про високий рівень освітнього процесу в академії. Через друковані видання академія поширювала ідеї, що зміцнювали культурний та релігійний фронт православного світу в умовах контрреформації. Відомий Остромадський буквар, який був виданий у стінах академії, став важливим етапом в розвитку української писемності. Видання першої друкованої Біблії старослов'янською мовою стало знаковим моментом для української культури і символом її духовної незалежності (Ісаєвич, 1975, с. 128–178).

Випускники Острозької академії відігравали важливу роль у міжнародному контексті. Вони обіймали високі церковні та державні посади в Речі Посполитій, Московському царстві, Молдові, сприяючи зміцненню православної традиції та розвитку дипломатичних контактів. Багато вихованців академії стали впливовими фігурами в інтелектуальному та політичному житті свого часу, що робило академію одним із ключових центрів підготовки освітніх і дипломатичних кадрів.

Діячами цієї установи стали Еммануїл Росхопулос, який перекладав тексти Біблії; Діонісій Раллі, який привіз з Ватикану деякі списки Біблії; Кирило Лукаріс, який згодом став патріархом Александрійським і Константинопольським (Соланський, Ластовецька-Соланська, с. 19).

У сучасних умовах Острозька академія є важливим елементом освітньої дипломатії України. Вона активно розширює міжнародне партнерство, беручи участь у програмах академічної мобільності (Erasmus+, Fulbright, Mevlana), залучаючи іноземних студентів і науковців, а також налагоджуючи співпрацю з провідними університетами світу.

Академія реалізує низку освітніх програм, які формують її міжнародну репутацію. Зокрема, розвиваються міждисциплінарні дослідження в галузі гуманітарних наук, права, політології, економіки та інформаційних технологій. Важливим кроком стало запровадження курсів, які акцентують увагу на європейській інтеграції, розвитку демократії та глобалізації.

Значну роль відіграє активне залучення академії до світових наукових процесів. Її викладачі та студенти беруть участь у міжнародних дослідницьких проєктах, а сама академія отримує підтримку від фондів, таких як DAAD, USAID, Open Society Foundations. Це сприяє розвитку наукової дипломатії, підвищенню конкурентоспроможності української освіти та інтеграції України у світовий інтелектуальний простір.

Значна роль у появі освітній дипломатії в Україні відведена Києво-Могилянській академії. Заснування Києво-Могилянської академії в 1632 році стало переломним моментом у розвитку освіти на теренах України. У 1615 році внаслідок об'єднання Лаврської та Київської братських шкіл була заснована колегія, яка згодом трансформувалася в академію (Хижняк, 1981, с. 165). Київський колегіум у XVII столітті за своєю структурою відповідав західноєвропейським навчальним закладам. Водночас у навчальному процесі реалізовувалася концепція тримовності, що передбачала вивчення латинської, грецької та гебрайської мов, що відповідало інтелектуальним тенденціям епохи Відродження.

У XVII столітті Києво-Могилянська академія функціонувала як освітній центр міжнародного значення, приваблюючи студентів з різних країн. Окрім українців, тут навчалися представники інших народів, зокрема болгари, румуни, серби, росіяни, а також греки й араби (Дем'яненко, 2005). Викладачі академії проходили підготовку в провідних західноєвропей-

ських університетах, що сприяло інтеграції освітнього процесу в європейський інтелектуальний простір. Таким чином, Києво-Могилянська академія стала осередком гуманістичних ідеалів, філософії та класичних мов, що забезпечило інтеграцію української освіти в загальноєвропейський освітній контекст.

Академія зберігала статус освітнього центру міжнародного значення, що підтверджується даними про кількість іноземних студентів. Зокрема, у 1736 році в академії навчалося 127 студентів-іноземців, у 1737 році – 122, а у 1790 році – 47 (Богуцький, Андрущенко, Безвершук, Новохатько, 2007). Значну частину студентського складу становили вихідці з південних слов'янських країн, зокрема Болгарії, Білорусі, Молдови, а також з Греції. З моменту заснування Києво-Могилянська академія підтримувала тісні зв'язки з провідними європейськими університетами. Вихованці Академії часто продовжували освіту в Варшавському, Віленському, Болонському та Паризькому університетах, що сприяло поширенню європейських освітніх традицій в Україні.

Співпраця з Віленським університетом була особливо важливою, оскільки Академія багато в чому наслідувала його освітню модель. Варшавський університет став місцем, де українські інтелектуали розширювали свої знання в галузі права та державного управління. Болонья, як один із центрів юридичної науки, вплинула на правові традиції, які потім відобразилися в діяльності українських політиків. Париж, своєю чергою, був осередком філософських ідей, які проникали через могилянських випускників до України (Папазова, 2016, с. 138).

Академія стала прообразом майбутніх університетських закладів у Східній Європі. Її навчальні плани, викладацькі підходи та наукові досягнення лягли в основу реформ багатьох освітніх закладів. Випускники Академії стали викладачами та адміністраторами в освітніх установах Польщі, Росії та Балканських країн, поширюючи передові педагогічні практики.

Отже, можна стверджувати, що Києво-Могилянська академія відіграла важливу роль у формуванні освітньої дипломатії, сприяючи створенню нових зв'язків між Україною та іншими європейськими країнами. Випускники академії, стали важливими фігурами в релігійній, науковій і культурній дипломатії, здійснювали обмін ідеями та поглядами з іншими європейськими інтелектуалами та релігійними лідерами.

Висновки. За результатами детального аналізу наукових праць стосовно появи та розвитку освітньої дипломатії в Україні можна зробити наступні висновки: соціально-історичні умови XVI–XVII століть сприяли становленню освітньої дипломатії не тільки за кордоном, але й в Україні також. Розвиток братств, друкарень, освітніх установ та міжнародних контактів сприяв становленню України як частини європейського інтелектуального простору. Завдяки своїй діяльності церковні братства стали не лише осередками релігійної підтримки, але й важливими культурними інституціями, що відіграли ключову роль у появі освітньої дипломатії в цілому. Острозька академія стала першим українським центром, що здійснював міжнародний освітній вплив, а Києво-Могилянська академія зміцнила цей процес, посилюючи європейську інтеграцію української освіти.

Література

Богуцький, Ю. П., Андрущенко, В. П., Безвершук, Ж. О., & Новохатько, Л. М. (2007). Українська культура в європейському контексті (Ю.П. Богуцький, Ред.). Знання.

Висоцький, О. Ю. (2020). Публічна дипломатія: конспект лекцій. Частина ІІ. СПД «Охотнік».

Герасимчук, Т. Ф. (2006). Теоретико-концептуальні основи та методи дослідження міжнародних відносин. Український історичний журнал, 5, 188.

Глодний, Я. С. (2023). Острозька академія як прояв європеїзації культури ранньомодерної України. Євроінтеграційні процеси в Україні: історичні, культурні, політико-правові та психологічні аспекти. https://doi.org/10.36059/978-966-397-311-1-3

Дем'яненко, Н. (2005). Києво-Могилянська академія: еволюція освітньо-виховної системи (1615-1632-1701-1817 рр.). Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету ім. В.Г. Короленка. Педагогічні науки, 7, 131–139.

Дзюба, О. М. (2010). Могила Петро Симеонович [Електронний ресурс]. Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О (В. А. Смолій, Ред.). Наукова думка. http://www.history.org.ua/?termin=Mohyla_P

Ісаєвич, Я. Д. (1975). Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні (Ф.І. Стеблій, Ред.). Вища школа.

Брюховецький, В. С. (Ред.). (2001). Києво-Могилянська академія в іменах, XVII-XVIII ст. КМ Академія.

Кіку, В. А. (2005). Єзуїтські школи [Електронний ресурс]. Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й (В. А. Смолій, Ред.). Наукова думка. http://www.history.org.ua/?termin=Ezuitski_shkoly

Кулеша, С. (2023). Information and ommunication provision of the national university of Ostroh Academy: a problem-target approach. Агора. Журнал соціальних наук, 1(2), 27–40. https://doi.org/10.25264/2786-9202/1.2-27-40

Лазанська, Т. І. (2008). Купецькі гільдії [Електронний ресурс]. Енциклопедія історії України: Т. 5: Кон – Кю (В. А. Смолій, Ред.). Наукова думка. http://www.history.org.ua/?termin=Kupetski_Gildii

Мицько, І. З. (Упоряд.). (1990). Матеріали до історії Острозької академії (1576-1636): Бібліографічний довідник. http://history.org.ua/LiberUA/966-95166-0-9/966-95166-0-9.pdf

Мединський, Є. М. (1958). Братські школи України і Білоруссії в 16-17 ст.

Папазова, А. В. (2016). Орден єзуїтів в сучасній Україні. Гілея, 114(11), 107–110.

Пахльовська, О. (1998). Києво-Могилянська академія як фактор формування національної самобутності української культури. Україна: Культурна спадщина, національна свідомість, державність, 5, 457.

Полонська – Василенко, Н. (1995). Історія. Енциклопедія Українознавства, 3, 919.

Посохова, Л. Ю. (2009). Європейська університетська культура та православні колегіуми України (кінець XVIII -початок XX ст.). Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті, 7, 131–142.

Посохова, Л. Ю. (2010). Православні колегіуми України XVIII ст.: дискусії про ознаки моделі. Харківський історіографічний збірник, 10, 224–234.

Рубльова, Н. С. (2004). Духовні навчальні заклади [Електронний ресурс]. Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д (В. А. Смолій, Ред.). Наукова думка. http://www.history.org.ua/?termin=Dukhovni_navchalni_zaklady

Соланський, С., & Ластовецька-соланська, З. (б.д.). Культурно-освітня парадигма національного університету "Острозька Академія" Рецензія на: Острозька академія: історія та сучасність культурно-освітнього осередку / ред. І. Пасічника, П. Кралюка, Д.

Хижняк, З. І. (1981). Києво-Могилянська академія (2-е вид.). Вища школа. http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000716

Шевченко, Т. (б.д.). Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверти XVI – середини XVII ст., 53–57.

Яковенко, Н. (1997). Латинське шкільництво і «шкільний гуманізм» в Україні кінця XVI – середини XVII ст. КС, 1/2, 17.

Ямчук, П. (2009). Братські школи та їхня роль у формуванні релігійно-духовного світогляду українців доби пізнього Середньовіччя та барокко. Наука. Релігія. Суспільство, 1, 134–139.

Anholt, S. (2013). Beyond the Nation Brand: The Role of Image and Identity in International Relations. The Journal of Public Diplomacy, 2(1), 1-7. https://surface.syr.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1013&context=exchange

Bednarski, S. (1994). Podstawowe zasady szkolnictwa jezuickiego. In J. Paszenda (Red.), Z dziejów szkolnictwa jezuickiego w Polsce (S. 20–24).

Szondi, G. (2008). Public diplomacy and nation branding: conceptual similarities and differences. Discussion papers in Diplomacy. The Netherlands Institute of International Relations «Clingendael». https://www.researchgate.net/publication/253744488_Public_Diplomacy_and_Nation_Branding_Conceptual_Similarities_and_Differences

References

Bohuts'kyi, Yu. P., Andrushchenko, V. P., Bezvershuk, Zh. O., & Novokhat'ko, L. M. (2007). *Ukrains'ka kul'tura v yevropeis'komu konteksti* (Yu.P. Bohuts'kyi, Red.). Znannia.

Vysots'kyi, O. Yu. (2020). *Publichna dyplomatiia: konspekt lektsii. Chastyna II*. SPD «Okhotnik».

Herasymchuk, T. F. (2006). Teoretyko-kontseptual'ni osnovy ta metody doslidzhennia mizhnarodnykh vidnosyn. *Ukrains'kyi istorychnyi zhurnal*, *5*, 188.

Hlodnyi, Ya. S. (2023). Ostroz'ka akademiia yak proiav yevropeizatsii kul'tury rann'omodernoi Ukrainy. *Yevrointehratsiini protsesy v Ukraini: istorychni, kul'turni, polityko-pravovi ta psykholohichni aspekty*. https://doi.org/10.36059/978-966-397-311-1-3

Dem'ianenko, N. (2005). Kyiv-Mohylians'ka akademiia: evoliutsiia osvitn'o-vykhovnoi systemy (1615-1632-1701-1817 rr.). *Zbirnyk naukovykh prats Poltavs'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. V.H. Korolenka. Pedahohichni nauky*, *7*, 131–139.

Dziuba, O. M. (2010). Mohyla Petro Symeonovych [Elektronnyi resurs]. V. A. Smolii (Red.), *Entsyklopediia istorii Ukrainy: T. 7: Mi-O*. Naukova dumka. http://www.history.org.ua/?termin=Mohyla_P

Isaievych, Ya. D. (1975). *Pershodrukar Ivan Fedorov i vynykennia drukarstva na Ukraini* (F.I. Steblii, Red.). Vyshcha shkola.

Briukhovets'kyi, V. S. (Red.). (2001). *Kyievo-Mohylians'ka akademiia v* imenakh, XVII-XVIII st. KM Akademiia.

Kiku, V. A. (2005). Iezuits'ki shkoly [Elektronnyi resurs]. V. A. Smolii (Red.), Entsyklopediia istorii Ukrainy: T. 3: E-I. Naukova dumka. https://doi.org/10.25264/2786-9202/1.2-27-40

Kulesha, S. (2023). Information and communication provision of the national university of Ostroh Academy: a problem-target approach. Agora. Zhurnal sotsial'nykh nauk, 1(2), 27–40. https://doi.org/10.25264/2786-9202/1.2-27-40

Lazans'ka, T. I. (2008). Kupets'ki hil'dii [Elektronnyi resurs]. V. A. Smolii (Red.), Entsyklopediia istorii Ukrainy: T. 5: Kon – Kiu. Naukova dumka. http://www.history.org.ua/?termin=Kupetski_Gildii

Myts'ko, I. Z. (Uporiad.). (1990). *Materialy do istorii Ostroz'koi akademii* (1576-1636): Bibliohrafichnyi dovidnyk. http://history.org.ua/LiberUA/966-95166-0-9/966-95166-0-9.pdf

Medyns'kyi, Ye. M. (1958). Brats'ki shkoly Ukrainy i Bilorussii v 16-17 st.

Papazova, A. V. (2016). Orden yezuyitiv v suchasniy Ukrayini. Hileya, 114(11), 107–110.

Pakhlovska, O. (1998). Kyievo-Mohylianska akademiya yak faktor formuvannia natsionalnoi samobutnosti ukrainskoi kultury. Ukraina: Kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist, 5, 457.

Polonska-Vasylenko, N. (1995). Istoriia. Entsyklopediia Ukrainoznavstva, 3, 919

Posokhova, L. Yu. (2009). Yevropeiska universytetska kultura ta pravoslavni kolehiumy Ukrainy (kinets XVIII – pochatok XX st.). Naddniprianska Ukraina: istorychni protsesy, podii, postati, 7, 131–142.

Posokhova, L. Yu. (2010). Pravoslavni kolehiumy Ukrainy XVIII st.: dyskusii pro oznaky modeli. Kharkivskyi istoriohrafichnyi zbirnyk, 10, 224–234.

Rublova, N. S. (2004). Dukhovni navchalni zaklady [Elektronnyi resurs]. Entsyklopediia istorii Ukrainy: T. 2: H-D (V. A. Smolii, Ed.). Naukova dumka. [Online]. Retrieved from http://www.history.org.ua/?termin=Dukhovni_navchalni_zaklady

Solanskyi, S., & Lastovetska-Solanska, Z. (n.d.). Kulturno-osvitnia paradyhma natsionalnoho universytetu "Ostrozka Akademiia" [Review of the book Ostrozka akademiia: istoriia ta suchasnist kulturno-osvitnoho oseredku, edited by I. Pasichnyk, P. Kraliuk, D.]

Khizhniak, Z. I. (1981). Kyievo-Mohylianska akademiia (2-e vyd.) Vyshcha shkola. [Online]. Retrieved from http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000716

Shevchenko, T. (n.d.). Yezuitske shkilnytstvo na ukrainskykh zemliakh ostannoi chverti XVI – seredyny XVII st., 53–57.

Yakovenko, N. (1997). Latynske shkilnytstvo i «shkilnyi humanizm» v Ukraini kintsia XVI – seredyny XVII st. KS, 1/2, 17

Yamchuk, P. (2009). Bratski shkoly ta yikhnia rol u formuvanni relihiino-dukhovnoho svitohliadu ukraintsiv doby piznoho Serednovichchia ta barokko. Nauka. Relihiia. Suspilstvo, 1, 134–139

Anholt, S. (2013). Beyond the Nation Brand: The Role of Image and Identity in International Relations. *The Journal of Public Diplomacy*, *2*(1), 1-7. Beyond the Nation Brand: The Role of Image and Identity in International Relations

Bednarski, S. (1994). Podstawowe zasady szkolnictwa jezuickiego. W J. Paszenda (Red.), *Z dziejów szkolnictwa jezuickiego w Polsce* (s. 20–24).

Szondi, G. (2008). *Public diplomacy and nation branding: conceptual similarities and differences*. Discussion papers in Diplomacy. The Netherlands Institute of International Relations «Clingendael». https://www.researchgate.net/publication/253744488_Public_Diplomacy_and_Nation_Branding_Conceptual_Similarities_and_Differences

Анотація

Котляревська С. С. **Соціально-історичні передумови появи освітньої дипломатії. –** Стаття.

У статті розглянуто соціально-історичні передумови становлення освітньої дипломатії як важливого напряму міжнародного співробітництва, який став невід'ємною частиною зовнішньополітичної стратегії багатьох країн світу. Автор детально аналізує етапи розвитку цієї сфери, від її зародження до сучасних форм міжнародної взаємодії в освітній галузі. Особливу увагу приділено визначенню ключових факторів, які сприяли становленню освітньої дипломатії, серед яких важливу роль відіграли політичні, економічні та культурні зміни, що супроводжували розвиток національних ідентичностей та глобалізацію.

Перш за все, було проведено ґрунтовний аналіз впливу академічних товариств, наукових організацій, студентських братств і релігійних об'єднань дозволив виявити, як ці інституції стали рушіями освітньої дипломатії. Саме через них поширювались знання, укріплювалась національна свідомість і відбувався активний обмін ідеями між різними культурами та націями.

Особливий акцент у статті зроблено на ролі українських освітніх установ у розширенні міжнародних контактів та інтеграції в європейський освітній простір. Острозька та Києво-Могилянська академії виявилися не лише важливими центрами освіти в Україні, але й основними рушіями освітньої дипломатії, через які Україна встановлювала наукові та культурні зв'язки з іншими європейськими країнами. Їхня діяльність сприяла зміцненню міжнародних наукових зв’язків, розвитку обміну культурними ідеями та ідей, які впливали на формування освічених еліт, здатних до дипломатичних і культурних комунікацій.

Стаття також підкреслює значення історичних тенденцій, що визначили подальший розвиток освітньої дипломатії, наголошуючи на її ролі в сучасному світі. Освітня дипломатія стає важливою частиною міжнародних відносин, адже вона не тільки сприяє обміну знаннями, але й підтримує мир і стабільність у глобальному вимірі через розвиток міжкультурного діалогу та взаємоповаги.

Ключові слова: освітня дипломатія, братства, просвітницькі організації, соціально-економічні чинники, міжнародні зв'язки, Острозька академія, Києво-Могилянська академія.

Summary

Kotliarevska S. S. **The socio-historical preconditions for the emergence of educational diplomacy. –** Article.

The article discusses the socio-historical preconditions for the emergence of educational diplomacy as an important direction in international cooperation, which has become an integral part of the foreign policy strategy of many countries worldwide. The author provides a detailed analysis of the stages of development in this field, from its inception to the modern forms of international interaction in education. Special attention is given to identifying key factors that contributed to the establishment of educational diplomacy, among which political, economic, and cultural changes played a significant role, accompanying the development of national identities and globalization.

First and foremost, a thorough analysis of the influence of academic societies, scientific organizations, student fraternities, and religious associations reveals how these institutions became the driving forces of educational diplomacy. It was through these channels that knowledge was disseminated, national consciousness was strengthened, and active exchanges of ideas took place between different cultures and nations.

The article particularly emphasizes the role of Ukrainian educational institutions in expanding international contacts and integrating into the European educational space. The Ostroh and Kyiv-Mohyla Academies emerged not only as significant centers of education in Ukraine but also as key drivers of educational diplomacy through which Ukraine established scientific and cultural ties with other European countries. Their activities contributed to the strengthening of international scientific connections, the development of cultural idea exchanges, and the formation of educated elites capable of diplomatic and cultural communication.

The article also highlights the significance of historical trends that defined the further development of educational diplomacy, emphasizing its role in the modern world. Educational diplomacy has become an important part of international relations, as it not only facilitates the exchange of knowledge but also supports peace and stability on a global scale through the development of intercultural dialogue and mutual respect.

Key words: educational diplomacy, brotherhoods, enlightenment organizations, socio-economic factors, international relations, Ostroh Academy, Kyiv-Mohyla Academy.

УДК 355.02:32
DOI https://doi.org/10.32782/app.v75.2025.9

П. Л. Лисянський
orcid.org/0000-0003-3997-9335
доктор філософії з політичних наук, директор
ГО «Інститут стратегічних досліджень та безпеки»,
докторант
Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса
Національної академії наук України

А. Р. Саліхов
orcid.org/0009-0004-3748-347X
аспірант кафедри політичних теорій
Національного університету «Одеська юридична академія»

В. А. Ястребова
orcid.org/0000-0002-0757-2090
аспірант кафедри політичних теорій
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПСИХОЛОГІЧНІ ОПЕРАЦІЇ (PSYOP) ЯК ВПЛИВ НА ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ

Вступ. Психологічні операції (PSYOP) становлять собою цілеспрямований інформаційний та психологічний вплив на масову свідомість з метою зміни громадської думки, соціальної поведінки та політичних рішень. В умовах глобальної інформаційної війни ці операції стали невід'ємною складовою як військових стратегій, так і політичних кампаній, міжнародних конфліктів, а також новітніх форм агресії, зокрема ментальної та когнітивної війни. Сучасні PSYOP ґрунтуються на широкому використанні інформаційних технологій, цифрових медіа, алгоритмів обробки та маніпуляції даними, а також масштабному поширенні дезінформації. До основних методів відносяться пропаганда, кібератаки, створення фальшивих новинних приводів, поширення вірусного контенту (мемів) та використання технологій deepfake для дискредитації політиків або спотворення історичних фактів. У контексті України Російська Федерація активно застосовує психологічні операції як елемент комплексного тиску. З 2014 року, після початку збройної агресії, РФ систематично використовує PSYOP для підриву української державності, деморалізації населення, дестабілізації внутрішньополітичної ситуації та розколу українського суспільства. Ці операції включають кампанії з дискредитації Збройних Сил України, поширення міфів про «громадянську війну», «утиски російськомовного населення», «неонацизм» та інші фейки, що транслюються через підконтрольні медіа, соціальні мережі, блогерів та месенджери. Особливу небезпеку становить використання Росією розважального контенту як інструменту психологічного впливу: фільмів, телесеріалів, пісень, книг і відеоігор, які транслюють вигідні Кремлю наративи, формують образ ворога, виправдовують агресію і створюють ілюзію «визвольної місії». Психологічні операції супроводжуються інформаційним терором – систематичним вкиданням фейків про «поразки» України, «зраду» на вищих рівнях, з метою дезорієнтації та емоційного виснаження населення. Таким чином, психологічні операції є не лише інструментом зовнішнього тиску, а й засобом ведення повномасштабної війни нового покоління – війни за свідомість, ідентичність та майбутнє України. Протидія таким операціям потребує не лише технологічної стійкості, а й високого рівня медіаграмотності, критичного мислення та посилення державної стратегії з інформаційної безпеки.

Серед вітчизняних дослідників цієї тематики варто відзначити Сергія Федонюка (Федонюк, 2024, с. 106–113), Михайла Коваля (Коваль, 2025, с. 388–410), Сергія Чернобровченка (Чернобровченко, 2024, с. 97–114) та Павла Лисянського (Лисянський, 2024, с. 140–144). Також

серед дослідників цієї наукової проблематики слід згадати американських військових теоретиків: Джеймса Меттіса та Франка Гофмана (Mattis & Hoffman, 2005, с. 18–19), Томаса Хеммса (Hammes, 2006) і Деніела Лесіку (Lasica, 2012).

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві, де інформація є ключовим ресурсом, її поширення та споживання суттєво впливають на формування світогляду людини та ухвалення нею рішень. Величезна кількість засобів отримання інформації – від традиційних медіа до соціальних мереж, цифрових платформ, блогів, відеохостингів та месенджерів – створює сприятливе середовище для впровадження цілеспрямованих впливів на масову свідомість. Психологічні операції стали важливим інструментом маніпуляції громадською думкою, оскільки дозволяють формувати суспільні настрої, змінювати поведінкові моделі та конструювати бажану реальність. Завдяки використанню різних каналів комунікації, такі операції мають здатність впливати на широку аудиторію та коригувати її сприйняття подій, створюючи вигідні наративи. Однією з ключових характеристик психологічних операцій є їхній прихований характер. Вплив здійснюється таким чином, що адресат часто не усвідомлює маніпулятивного компоненту, що робить цей механізм особливо ефективним. Використання психологічних операцій у політичних, військових та соціальних процесах сприяє не лише зміні суспільних поглядів, а й формуванню контрольованої поведінки, що може мати довготривалі наслідки для стабільності держав та глобальної безпеки.

Актуальність дослідження. Сучасні психологічні операції стали потужним інструментом впливу на суспільну свідомість та політичні процеси, особливо в умовах інформаційної війни. З розвитком цифрових технологій маніпулятивні методи набули ще більшої ефективності, поширюючись через традиційні медіа, соціальні мережі та розважальний контент – фільми, музику, відеоігри та літературу. Актуальність дослідження зумовлена активним використанням психологічних операцій проти України для дестабілізації суспільства, розпалювання конфліктів та підриву державних інституцій. Вивчення цих процесів сприятиме розробці ефективних заходів для нейтралізації загроз, зміцнення інформаційної безпеки та формування критичного мислення громадян.

Метою статті є дослідження психологічних операцій як інструменту впливу на масову свідомість та політичні процеси. Особливу увагу приділено аналізу механізмів, стратегій і методів реалізації таких операцій через сучасні засоби отримання інформації – традиційні медіа, соціальні мережі, цифрові платформи, месенджери, а також розважальний контент, зокрема фільми, музика, література та відеоігри. У статті розкрито прихований характер психологічного впливу, його здатність трансформувати суспільні наративи, формувати поведінкові установки та підривати інформаційну безпеку держав. Також окреслено можливі напрями протидії цим загрозам та шляхи підвищення стійкості суспільства до маніпулятивного впливу.

Виклад основного матеріалу. Сучасне інформаційне середовище, насичене комунікаційними потоками, дедалі більше впливає на формування поглядів, цінностей і поведінки людини. В умовах постійного інформаційного тиску громадяни часто не усвідомлюють, що їхні переконання, смаки та рішення формуються не випадково, а є результатом цілеспрямованих впливів. Цю думку ще на початку XX століття висловив один із засновників теорії масових комунікацій: «Нами керують, нашу свідомість програмують, наші смаки нав'язують, наші ідеї нам пропонують – і все це здійснюють люди, про яких ми ніколи не чули. Такий є логічний результат організації нашого демократичного суспільства» (Bernays, 1928, p. 4). Інформаційно-психологічний вплив та психологічних операцій (PSYOP) які часто ототожнюють з інформаційно-пропагандистським або ідеологічним впливом, здійснюється через поширення інформації та використання мовних і візуальних засобів комунікації. Його основною метою є формування у суспільства певних ідеологічних, соціальних уявлень, переконань і поглядів, що супроводжується викликом відповідних емоційних реакцій – як позитивних, так і негативних. Такий вплив здатен провокувати суспільний резонанс, зміну громадської думки або навіть масову мобілізацію на підтримку чи протидію певним політичним процесам (Кісіль, Швець, 2023, с.139). Сьогодні ці принципи стали невід'ємною частиною психологічних операцій (PSYOP) – комплексних заходів, спрямованих на вплив на сприйняття, емоції та поведінку мас через інформаційні механізми. Проте сучасні інформаційні війни виходять за межі класичних пропагандистських методів, набуваючи форми когнітивної та ментальної війни.

– **Когнітивна війна** спрямована на спотворення логічного мислення, створення альтернативної реальності та викривлення фактів, що змушує людину приймати рішення на основі маніпулятивно змінених даних. Вона передбачає нав'язування фейкових наративів, переписування історії та поширення пропагандистських конструкцій, які викликають довготривалу зміну в сприйнятті реальності.

– **Ментальна війна** зосереджується на глибшому психологічному впливі, використовуючи страх, невпевненість, емоційне виснаження та соціальну поляризацію як інструменти управління суспільною поведінкою. Вона спрямована на формування почуття безнадії, деморалізації або сліпої лояльності до певних політичних ідей, держав або лідерів.

Використання засобів масової інформації, соціальних мереж, цифрових технологій і навіть розважального контенту дозволяє здійснювати прихований, але ефективний контроль над суспільними настроями. У глобальному контексті психологічні операції, когнітивна та ментальна війна стали ключовими елементами інформаційної боротьби, міжнародних конфліктів і гібридних протистоянь. Вони дозволяють досягати стратегічних цілей без застосування військової сили, змінюючи суспільні орієнтири, послаблюючи держави зсередини та формуючи вигідний агресору світогляд у цілих соціальних груп.

Як може виглядати алгоритм впливу психологічних операцій на політичні процеси у певній країні. Першим етапом реалізації психологічної операції через розважальний контент є визначення стратегічної мети впливу. Це може бути зміна суспільного ставлення до певного політичного явища, легітимізація дій політичного режиму, дискредитація опонентів або дестабілізація політичної ситуації в державі. Далі відбувається підбір відповідного контенту – фільмів, серіалів, відеоігор, музики, книг чи мультимедійних продуктів, – здатних охопити широку аудиторію. Цей контент модифікується або створюється з нуля таким чином, щоб у ньому були закладені потрібні ідеологічні смисли, вигідні наративи або символічні конструкції. На наступному етапі створюється емоційний зв'язок між аудиторією та контентом: персонажі, сюжети та події викликають співпереживання, ідентифікацію чи обурення, що сприяє глибшому засвоєнню запропонованого повідомлення. Після цього контент просувається через популярні платформи – стрімінгові сервіси, соціальні мережі, відеохостинги, а також за допомогою інфлюенсерів і рекламних кампаній. Забезпечується його масове поширення, створюється враження природної популярності та авторитетності. П'ятий етап полягає у поступовому закріпленні змін у свідомості аудиторії. Через багаторазове повторення заданих меседжів, використання механізмів когнітивного упередження та ефекту «вікна Овертона» відбувається нормалізація нових політичних ідей або переоцінка вже наявних. Формуються нові соціальні установки, політичні симпатії чи антипатії. Завершальним етапом є використання зміненого громадського сприйняття в реальних політичних процесах: від впливу на результати виборів до зміни зовнішньополітичного курсу, зменшення протестного потенціалу або виправдання агресивних дій держави на міжнародній арені. Таким чином, розважальний контент стає не лише засобом комунікації, а й технологічним інструментом психологічного впливу з чітко структурованою послідовністю дій.

У XXI столітті психологічні операції набули гібридного характеру, поєднуючи традиційні методи пропаганди з цифровими технологіями впливу. Держави, політичні угруповання, корпорації та навіть окремі актори використовують інформаційні атаки для досягнення стратегічних цілей. Вплив психологічних операцій найбільш помітний у виборчих кампаніях та політичних кризах, де активно застосовуються маніпуляція громадською думкою, поширення дезінформації, атаки на кандидатів і створення фальшивих соціологічних опитувань. У військових конфліктах вони використовуються для деморалізації противника, поширення паніки та формування ілюзій перемог або поразок. У міжнародних відносинах психологічні операції спрямовані на послаблення геополітичних конкурентів, розкол міжнародних союзів і дискредитацію політичних лідерів. В економічній сфері вони можуть застосовуватися для санкційного тиску, маніпуляцій на фінансових ринках та створення панічних настроїв. Також важливою складовою є розпалювання соціальних протестів, підштовхування суспільства до радикалізації та штучне загострення внутрішніх конфліктів.

Росія активно використовує інструменти гібридної війни, де психологічні операції відіграють ключову роль. Одним із найгучніших прикладів стало втручання у вибори в США

у 2016 та 2020 роках (Укрінформ,2020). Російська дезінформаційна кампанія, підтверджена розслідуванням спецпрокурора Роберта Мюллера та американськими спецслужбами, включала масове використання «фабрики тролів», хакерські атаки на сервери Демократичної партії, розповсюдження фейкових новин через соціальні мережі та активне розпалювання расових і соціальних конфліктів. Аналогічні методи застосовувалися у 2020 році, коли через Telegram-канали та анонімні платформи поширювалися дезінформаційні матеріали про Джо Байдена та «фальсифікації» виборів. З 2014 року після анексії Криму та початку війни на Донбасі Росія розгорнула масштабну інформаційну кампанію проти України. Основними тактиками стали створення міфів про «геноцид російськомовного населення», фейки про «каральні батальйони» та «неонацистів», дискредитація Збройних сил України через постановочні відео, а також просування проросійських наративів у медіа та соціальних мережах (Радіо Свобода, 2024). Важливу роль відігравали кібератаки на державні установи та критичну інфраструктуру, зокрема атака на енергосистему України у 2015 році. У 2022-2023 роках Росія посилила інформаційну війну, спрямовану на дискредитацію українських біженців у Європі, розповсюджуючи міфи про те, що вони «отримують надмірну допомогу», «створюють кримінальні угруповання» та «працюють на розвідку НАТО» (Українська правда, 2023). Крім того, Росія підтримує екстремістські та сепаратистські рухи у Європі та США (Голос Америки, 2024). Варто зазначити, що в період з 2007 по 2014 рік Росія активно застосовувала технології зовнішньо-інспірованого сепаратизму в Україні, що стало одним із ключових факторів ескалації військового конфлікту на сході країни. Кремль цілеспрямовано формував проросійські настрої, використовуючи інформаційно-психологічний вплив, фінансування та координацію діяльності сепаратистських груп. Це призвело до збройного протистояння на Донбасі, яке у 2022 році переросло у повномасштабне вторгнення Росії в Україну. (Лисянський, Ястребова, 2022, с. 151–160). Франції російські банки надавали фінансову підтримку Марін Ле Пен, у Каталонії російські інформаційні кампанії сприяли руху за незалежність, у Великій Британії маніпуляції у соцмережах впливали на референдум щодо Brexit, а у США російські структури сприяли поширенню конспірологічних теорій, таких як QAnon(Радіо Свобода 2020).

Ще однією важливою тактикою є використання «гуманітарної дезінформації», коли через російські медіа та проксі-структури поширюється наратив про те, що лише Росія «рятує світ» від західного імперіалізму, тоді як гуманітарні місії США та ЄС нібито є прикриттям для шпигунства і колоніальної політики. Особливо активно такі кампанії реалізуються через RT, Sputnik та Telegram-канали, що орієнтовані на аудиторію в Сирії, Африці та Латинській Америці (Аналітичний портал, 2023). Сучасні психологічні операції стали ключовим інструментом гібридних війн, де інформаційне домінування може бути не менш важливим, ніж військові успіхи. Росія є одним із лідерів у використанні маніпулятивних технологій, дезінформації, фейкових новин та цифрових платформ для зміни політичної реальності у свою користь. Протидія таким операціям вимагає комплексного підходу, включаючи розвиток медіаграмотності, цифрової безпеки та механізмів виявлення дезінформації й кіберзагроз.

У сучасному світі застосовуються наступні методи психологічних операцій: **Інформаційно-психологічний вплив.** Цей метод спрямований на зміну сприйняття реальності через інформаційні канали та медіа-простір. Росія активно використовує пропаганду, дезінформацію та фальшиві новини для впливу на міжнародне суспільство. Наприклад, з 2014 року Кремль веде кампанію з дискредитації України, просуваючи міфи про «нацистський режим» та «утиски російськомовного населення» (Детектор медіа, 2023). **Психогенний вплив**. Маніпуляція страхом і тривожністю є дієвим засобом підпорядкування суспільної думки. Російські ЗМІ регулярно формують загрозливі наративи про НАТО, «змови Заходу» та можливість ядерної війни. У 2022 році Москва поширювала фейкові повідомлення про «падіння Києва за 48 годин», що мало на меті деморалізацію українців (НАТО, 2024). **Психоаналітичний вплив.** Цей метод передбачає маніпуляцію підсвідомими страхами та емоціями через архетипи, символіку та мистецтво. Російські фільми, такі як «Крим» та «Сонцепек», створюють образ "фортеці в облозі", а пропагандистські ток-шоу підсилюють відчуття ворожнечі до Заходу (Супільне, 2022). **Нейролінгвістичне програмування (НЛП).** НЛП використовується для закріплення

певних наративів через постійне повторення ключових фраз. В російських медіа часто звучать конструкції на кшталт «денацифікація України», «Захід хоче знищити Росію», що впливає на сприйняття аудиторії (Укрінформ, 2022). **Психотронний вплив.** Технологічні методи, такі як інфразвук, електромагнітне випромінювання та звукові атаки, можуть використовуватися для маніпуляції людською психікою. Під час анексії Криму у 2014 році повідомлялося про застосування звукових гармат для дезорієнтації українських військових (Бедь, Петрик с. 157). **Психотропний вплив.** Це застосування хімічних речовин для придушення волі та зміни поведінки. Російські спецслужби неодноразово використовували нервово-паралітичні агенти, такі як «Новічок», як засіб політичних вбивств, наприклад, у випадках отруєння Сергія Скрипаля у 2018 році та Олексія Навального у 2020 році/

Висновки. У сучасному світі людство зіткнулося з новими викликами впливу на політичні процеси, які потребують ретельного аналізу та ефективних стратегій протидії психологічним операціям. PSYOP стали не лише інструментом інформаційної боротьби, а й складовою глобальної конкуренції, що використовується для маніпуляції суспільною свідомістю, формування політичних наративів та підриву стабільності держав. Росія є одним із провідних гравців у цій сфері, використовуючи широкий спектр методів, зокрема інформаційно-психологічний вплив, психогенний, психоаналітичний, нейролінгвістичне програмування, психотронний та психотропний вплив. Кожен із цих методів націлений на зміну сприйняття реальності, нав'язування потрібних ідеологічних конструкцій, деморалізацію супротивника та контроль суспільних настроїв. Важливою складовою стало використання розважального контенту як інструменту психологічного впливу, що дозволяє поступово формувати потрібні емоційні установки та політичні погляди. Гібридний характер сучасних конфліктів свідчить про те, що психологічні операції є невід'ємною частиною глобального протистояння, у якому інформаційна перевага часто визначає хід політичних і військових подій. В умовах активної інформаційної агресії проти України особливо актуальним є посилення національної інформаційної безпеки, розвиток критичного мислення серед громадян та впровадження ефективних заходів протидії дезінформації.

Суспільство повинно усвідомлювати загрози, пов'язані з інформаційними маніпуляціями, та бути готовим до їхнього виявлення й нейтралізації. Інформаційна грамотність, стійкість до маніпулятивних технологій, міжнародна співпраця у сфері кібербезпеки та боротьба з пропагандою є ключовими елементами стратегії захисту від психологічних операцій. В умовах сучасного інформаційного протистояння лише комплексний підхід, що включає законодавчі, освітні, технологічні та дипломатичні інструменти, здатний забезпечити ефективний захист від маніпулятивного впливу на масову свідомість та політичні процеси. З огляду на це, необхідно активізувати наукові дослідження у сфері інформаційної безпеки та психологічного впливу, спрямовані на ідентифікацію нових методів маніпуляції та їхню нейтралізацію. Особливо важливо розробляти національні стратегії інформаційного захисту, що поєднуватимуть державний контроль за інформаційним простором, розвиток механізмів розпізнавання фейкових наративів та зміцнення незалежних медіа як джерел об'єктивної інформації.

Крім того, слід посилювати міжнародну співпрацю у боротьбі з інформаційною війною, розвиваючи партнерство між державами, що зазнають подібних атак. Спільні ініціативи, обмін досвідом і технологіями дозволять ефективніше протидіяти інформаційно-психологічним загрозам та знижувати вплив деструктивних сил на суспільство. Одним із ключових напрямів має стати впровадження політичної освіти для широких верств населення. Така освіта повинна мати сучасний формат, бути доступною та цікавою для різних вікових груп – через інтерактивні платформи, соціальні мережі, подкасти, відеоконтент і освітні ігри. Її мета – підвищення рівня розуміння політичних процесів, критичного мислення, вміння розпізнавати маніпулятивні техніки та дезінформацію. Сучасна політична просвіта здатна стати щитом від психологічних атак, забезпечуючи свідомий вибір та активну громадянську позицію. Таким чином, психологічні операції є потужним інструментом сучасних гібридних конфліктів, що вимагає комплексної відповіді з боку держав, наукової спільноти та громадянського суспільства. Лише всебічний підхід, що включає правові, технічні, освітні та дипломатичні заходи, здатний забезпечити захист від інформаційних маніпуляцій і сприяти формуванню стійкого демократичного суспільства.

Література

Федонюк С. В. Інформаційно-психологічні операції на геополітичній арені: навч. посіб. / Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк : Вежа-Друк, 2024. С. 106.

Коваль Михайло. Організація ведення операцій в інформаційному середовищі: осмислення досвіду США. *Суспільно-політичні процеси*, 2025, № 24. с. 388-410.

Чернобровченко Сергій. Лінгвістичні технології інформаційно-психологічного впливу на масову свідомість (на матеріалі промов політичних лідерів). *Філологічний часопис*, 2024, 2 (24): с. 97-114.

Лисянський, П. (2024). Вплив процесів мілітаризації на розвиток сучасних політичних відносин. *Літопис Волині*, (31), с. 140-144.

Mattis, J. N., & Hoffman, F. G. (2005). Future Warfare: The Rise of Hybrid Wars. Proceedings, 132(131), 18–19.

Hammes, T. X. (2006). The Sling and the Stone: On War in the 21st Century. Zenith Press

Lasica D. T. (2012). Strategic Implications of Hybrid War: A Theory of Victory. BiblioScholar.

Bernays, E. (1928) Propaganda. New York, 128 p.

Кісіль, З. Р. і Швець, Д. В. (2023) Психологія суспільної свідомості : навчальний посібник у схемах, таблицях, коментарях. Видавництво ОДУВС. Одеса, 139 с.

Уркніформ. Росія втручалася в американські вибори 2016 року – доповідь комітету Сенату. Електронне видання. 2020. Посилання: https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3083861-rosia-vtrucalasa-v-amerikanski-vibori-2016-roku-dopovid-komitetu-senatu.html

Радіо Свобода. Фахівці розповіли, як російська дезінформація про Україну просочується в політику США. Електронне видання. 2024. Посилання: https://www.radiosvoboda.org/a/rosiyska-dezinformatsiya-ukrayina-amerykanska-polityka/32903040.html

Українська правда. "Украинские бешенцы": Як російська пропаганда атакує українських біженців. Електронне видання. 2023. Посилання:https://www.pravda.com.ua/columns/2023/02/1/7387448/

Голос Америки. Війна в Україні вплинула на активізацію екстремістських рухів в ЄС – звіт Держдепу щодо тероризму. Електронне видання. 2024. https://www.holosameryky.com/a/7900356.html

Лисянський П., Ястребова В. Створення РФ квазідержавних утворень, як інструмент дестабілізації політичної ситуації України //Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії. – 2022. – №. 45. – С. 151-160.

Радіо Свобода. Комітет парламенту Британії закликає розслідувати, чи втручалася Росія у референдум 2016 року. Електронне видання. 2020. Посилання: https://www.radiosvoboda.org/a/news-brexit-2016/30739733.html

Аналітичний портал України. Інформаційно-психологічні операції росії в державах "глобального півдня" Електронне видання. 2023 Посилання: https://analytics.intsecurity.org/russia-information-psychological-operations/?utm_source=chatgpt.com

Детектор медіа. Війна і битва наративів: Як російська пропаганда діє в медійному просторі Глобального Півдня. Електронне видання. 2023. Посилання: https://detector.media/infospace/article/210274/2023-04-19-viyna-i-bytva-naratyviv-yak-rosiyska-propaganda-diie-v-mediynomu-prostori-globalnogo-pivdnya/

НАТО. Гібридна війна Росії проти Заходу. Електроний ресурс. 2024. Посилання: https://www.nato.int/docu/review/uk/articles/2024/04/26/index.html

Суспільне. Повнометражні снаряди війни: як Росія використовує кінематограф у пропаганді. Електронне видання. 2022. Посилання: https://suspilne.media/culture/266695-povnometrazni-snaradi-vijni-ak-rosia-vikoristovue-kinematograf-u-propagandi/

Уркніформ. «Денацифікація» по-кремлівськи: росіяни оприлюднили програму геноциду українців. Електронне видання. 2022. Посилання: https://www.ukrinform.ua/rubric-uarazom/3451395-denacifikacia-pokremlivski-rosiani-opriludnili-programu-genocidu-ukrainciv.html

Петрик, В., Бедзь, В., & Присяжнюк, М. (2018). Інформаційно-психологічне протиборство. Підручник. 2-ге вид. *Київ: ПАТ «ВІПОЛ*.

References

Fedoniuk, S. V. (2024). Informatsiino-psykholohichni operatsii na heopolitychnii areni: navchalnyi posibnyk [Information-psychological operations on the geopolitical arena: a textbook]. Volyn National University named after Lesya Ukrainka. Lutsk: Vezha-Druk. [in Ukrainian]

Koval, M. (2025). Orhanizatsiia vedennia operatsii v informatsiinomu seredovyshchi: osmyslennia dosvidu SShA [Organization of operations in the information environment: Understanding the U.S. experience]. Suspilno-politychni protsesy, (24), 388–410. [in Ukrainian]

Chernobrovchenko, S. (2024). Linhvistychi tekhnolohii informatsiino-psykholohichnoho vplyvu na masovu svidomist [Linguistic technologies of information-psychological influence on mass consciousness]. Filolohichnyi chasopys, 2(24), 97–114. [in Ukrainian]

Lysianskyi, P. (2024). Vplyv protsesiv militarizatsii na rozvytok suchasnykh politychnykh vidnosyn [Impact of militarization processes on modern political relations]. Litopys Volyni, (31), 140–144. [in Ukrainian]

Mattis, J. N., & Hoffman, F. G. (2005). Future warfare: The rise of hybrid wars. Proceedings, 132(131), 18–19.

Hammes, T. X. (2006). The sling and the stone: On war in the 21st century. Zenith Press.

Lasica, D. T. (2012). Strategic implications of hybrid war: A theory of victory. BiblioScholar.

Bernays, E. (1928). Propaganda. New York. 128 p.

Kisil, Z. R., & Shvets, D. V. (2023). Psykholohiia suspilnoi svidomosti: navchalnyi posibnyk u skhemakh, tablytsiakh, komentarakh [Psychology of public consciousness: a textbook in schemes, tables, and comments]. Odesa: ODUVS Publishing. [in Ukrainian]

Ukrinform. (2020). Rosiia vtruchalasia v amerykanski vybory 2016 roku – dopovid komitetu Senatu [Russia interfered in the 2016 US elections – Senate Committee report]. Retrieved from https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3083861-rosia-vtrucalasa-v-amerikanski-vibori-2016-roku-dopovid-komitetu-senatu.html

Radio Svoboda. (2024). Fakhivtsi rozpovily, yak rosiiska dezinformatsiia pro Ukrainu prosokchuietsia v polityku SShA [Experts explained how Russian disinformation about Ukraine infiltrates US politics]. Retrieved from https://www.radiosvoboda.org/a/rosiyska-dezinformatsiya-ukrayina-amerykanska-polityka/32903040.html

Ukrainska Pravda. (2023). "Ukrainski beshentsy": Yak rosiiska propaganda atakuie ukrainskykh bizhentsiv ["Ukrainian refugees": How Russian propaganda attacks Ukrainian refugees]. Retrieved from https://www.pravda.com.ua/columns/2023/02/1/7387448/

Holos Ameryky. (2024). Viina v Ukraini vplynula na aktyvizatsiiu ekstremistskykh rukhiv v YeS – zvit Derzhdepu shchodo teroryzmu [The war in Ukraine influenced the activation of extremist movements in the EU – US State Department terrorism report]. Retrieved from https://www.holosameryky.com/a/7900356.html

Lysianskyi, P., & Yastrebova, V. (2022). Stvorennia RF kvaziderzhavnykh utvoren, yak instrument destabilizatsii politychnoi sytuatsii Ukrainy [Creation of quasi-state entities by the Russian Federation as a tool to destabilize Ukraine's political situation]. Visnyk Lvivskoho Universytetu. Seriia: Filosofsko-politolohichni studii, (45), 151–160. [in Ukrainian]

Radio Svoboda. (2020). Komitet parlamentu Brytanii zaklykav rozsliduvaty, chy vtruchalas Rosia u referendum 2016 roku [UK parliament committee calls to investigate Russian interference in the 2016 referendum]. Retrieved from https://www.radiosvoboda.org/a/news-brexit-2016/30739733.html

Analitychnyi portal Ukrainy. (2023). Informatsiino-psykholohichni operatsii Rosii v derzhavakh "hlobalnoho pivdnia" [Russia's information-psychological operations in Global South countries]. Retrieved from https://analytics.intsecurity.org/russia-information-psychological-operations/

Detector Media. (2023). Viina i bytva naratyviv: Yak rosiiska propaganda diie v mediinomu prostori Hlobalnoho Pivdnia [The war and the battle of narratives: How Russian propaganda works in the media space of the Global South]. Retrieved from https://detector.media/infospace/article/210274/2023-04-19-viyna-i-bytva-naratyviv-yak-rosiyska-propaganda-diie-v-mediynomu-prostori-globalnogo-pivdnya/

NATO. (2024). Hibrydna viina Rosii proty Zakhodu [Russia's hybrid war against the West]. Retrieved from https://www.nato.int/docu/review/uk/articles/2024/04/26/index.html

Suspilne. (2022). Povnometrazhni snariady viiny: Yak Rosia vykorystovuie kinematohraf u propahandi [Feature-length war shells: How Russia uses cinema in propaganda]. Retrieved from https://suspilne.media/culture/266695-povnometrazni-snaradi-vijni-ak-rosia-vikoristovue-kinematograf-u-propagandi/

Ukrinform. (2022). Denatsyfikatsiia po-kremlivsky: Rosiany opryliudnyly prohramu henotsydu ukraintsiv ["Denazification" Kremlin-style: Russians published a genocide program against Ukrainians]. Retrieved from https://www.ukrinform.ua/rubric-uarazom/3451395-denacifikacia-pokremlivski-rosiani-opriludnili-programu-genocidu-ukrainciv.html

Petryk, V., Bedz, V., & Prysiazhniuk, M. (2018). Informatsiino-psykholohichne protyborstvo [Information-psychological confrontation] (2nd ed.). Kyiv: PAT "VIPOL". [in Ukrainian]

Анотація

Лисянський П. Л., Саліхов А. Р., Ястребова В. А. **Психологічні операції (PSYOP) як вплив на політичні процеси. –** Стаття.

У статті досліджуються психологічні операції (PSYOP) як ефективний інструмент інформаційно-психологічного впливу, що використовується для маніпуляції суспільною свідомістю та зміни політичних процесів. Визначено основні концепції когнітивної та ментальної війни, що спрямовані на нав'язування вигідних агресору наративів, спотворення реальності та підрив довіри до державних інституцій. Особливу увагу приділено інформаційним стратегіям країни агресора РФ, спрямованим проти України, які реалізуються через кампанії дезінформації, пропаганду в традиційних медіа, соціальних мережах, а також у розважальному контенті – кіно, музиці, відеоіграх та літературі. Аналізуються механізми предиктивно-

го програмування, що використовуються для поступового формування суспільних переконань, а також принципи інформаційного впливу через повторювані сигнали та підсвідоме сприйняття. Розглянуто застосування Росією методів інформаційного тиску, зокрема в межах інформаційних кампаній, спрямованих на деморалізацію українського суспільства, виправдання збройної агресії, розпалювання соціальних конфліктів та конструювання фальшивих історичних наративів.

Окремо висвітлюються інструменти маніпуляції громадською думкою, що використовуються РФ для впливу на внутрішню ситуацію в Україні та створення умов для політичної нестабільності. Аналізується вплив російських пропагандистських матеріалів, що поширюються через контрольовані ЗМІ, месенджери та соціальні платформи, а також їхній ефект на суспільне сприйняття подій в Україні та за її межами. Стаття також містить аналіз ефективних підходів до протидії інформаційним загрозам, розпізнавання дезінформації, нейтралізації ворожих інформаційних операцій та розробки комплексної стратегії інформаційної безпеки України. Акцентовано увагу на необхідності впровадження заходів для підвищення рівня інформаційної стійкості суспільства перед зовнішніми загрозами, які є ключовими в умовах сучасних гібридних конфліктів.

Зроблено висновок про те, що інформаційно-психологічні операції є невід'ємною складовою сучасних політичних і воєнних конфліктів, а їхній вплив на суспільство може мати довгострокові наслідки. Важливим аспектом протидії таким загрозам є не лише розвиток державних стратегій інформаційної безпеки, але й підвищення рівня критичного мислення громадян, розширення освітніх програм із медіаграмотності та формування суспільного імунітету до інформаційних маніпуляцій.

Ключові слова: психологічні операції, PSYOP, когнітивна війна, ментальна війна, інформаційний вплив, пропаганда, дезінформація, предиктивне програмування, інформаційна безпека України.

Summary

Lysianskyi P. L., Salikhov A. R., Yastrebova V. A. **Psychological operations (PSYOP) as an influence on political processes.** – Article.

The article examines psychological operations (PSYOP) as an effective tool of information-psychological influence used to manipulate public consciousness and alter political processes. The fundamental concepts of cognitive and mental warfare are defined, focusing on their role in imposing favorable narratives, distorting reality, and undermining trust in state institutions. Special attention is given to the information strategies of the Russian Federation targeting Ukraine, implemented through disinformation campaigns, propaganda in traditional media, social networks, and entertainment content, including cinema, music, video games, and literature. The mechanisms of predictive programming that shape public perceptions over time are analyzed, along with the principles of informational influence through repetitive signals and subconscious perception. The study examines Russia's methods of informational pressure, particularly in campaigns aimed at demoralizing Ukrainian society, justifying armed aggression, inciting social conflicts, and constructing false historical narratives.

The article highlights the tools of public opinion manipulation employed by Russia to influence Ukraine's internal situation and create conditions for political instability. The impact of Russian propaganda materials disseminated through controlled media, messaging platforms, and social networks is assessed, along with their effect on public perception in Ukraine and beyond. Additionally, the study provides an analysis of effective approaches to countering information threats, detecting disinformation, neutralizing hostile information operations, and developing a comprehensive strategy for Ukraine's information security. Emphasis is placed on the need to implement measures to enhance societal resilience against external threats, which are crucial in modern hybrid conflicts.

The conclusion is drawn that information-psychological operations are an integral part of contemporary political and military conflicts, with long-term societal consequences. A crucial aspect of countering such threats lies not only in developing state-level information security strategies but also in fostering critical thinking among citizens, expanding media literacy education programs, and building societal immunity to information manipulation.

Key words: psychological operations, PSYOP, cognitive warfare, mental warfare, information influence, propaganda, disinformation, predictive programming, Ukraine's information security.

УДК 32: 303.442.3
DOI https://doi.org/10.32782/app.v75.2025.10

Е. В. Мамонтова
orcid.org/0000-0003-2761-8217
доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політичних теорій
Національного університету «Одеська юридична академія»

ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИ І ТЕХНОЛОГІЇ В ПОЛІТИЧНІЙ АНАЛІТИЦІ ТА ЕКСПЕРТИЗІ

Сьогодні в умовах російської агресії проти України, що поставила під загрозу не тільки суверенітет та територіальну цілісність нашої країни, але й всю світову систему міжнародного права, як ніколи актуалізується роль політичної аналітики та експертизи. Перед працівниками експертно-аналітичного цеху постало завдання цілісного опанування ситуацією на всіх рівнях інформаційно-аналітичної діяльності: емпіричному, прикладному та теоретичному. Суспільство очікує від них фахової аналітики як об'єктивного відображення специфіки процесів, що відбуваються; професійного консультування щодо прийняття та впровадження оптимальних політико-управлінських рішень; якісного прогнозування та моделювання розвитку подій. Реалізація цих суспільно значущих завдань неможлива без ґрунтовної методологічної бази.

Традиційно під методологією аналітичних досліджень розуміють «сукупність принципів, методів, способів та підходів до організації дослідницької діяльності, де підхід – це «спосіб організації принципів та методів; принципи – вироблені наукою та практикою, сформульовані в концентрованому вигляді найбільш важливі ідеї, установки; метод (шлях дослідження та пізнання) – сукупність прийомів та способів емпіричного та теоретичного пізнання. Прийом – окрема дія, яка спрямована на досягнення мети дослідження» (Мамонтова, 2023). Класична тріада наукової методології включає загальнонаукові (моделювання, формулювання гіпотез, створення теорій), філософські (діалектика, об’єктивація, верифікація тощо) та спеціальні методи, які використовуються в окремих галузях наукової діяльності (приміром, соціологічні, історичні, лінгвістичні тощо). Так, в політичній аналітиці та експертизі добре зарекомендували себе компаративний аналіз, метод мережі зав’язків, контент-, івент – та інтент-різновиди дискурс-аналізу, когнітивне картування, такі різновиди методу експертних оцінок, як: «мозковий штурм», методи ситуаційного аналізу (сценарний метод, SWOT-аналіз), метод перехресного впливу, метод морфологічного аналізу тощо.

Втім слід відзначити, що дослідження та розробка методології політичної аналітики та експертизи є міждисциплінарним напрямом, який охоплює роботи багатьох вчених з різних галузей, включаючи політологію, соціологію, економіку, психологію та інформатику.

Серед тих, хто заклав методологічні підвалини сучасної політичної аналітики та експертизи згадаємо імена Девіда Істона – автора концепції політичної системи та моделі «входу-виходу», яка описує взаємодію між суспільством та політичними інститутами, Габріеля Алмонда – розробника структурно-функціональної моделі політичної системи, Гарольда Лассвела, який розробив концепцію «політичного циклу» та запропонував модель аналізу політичних рішень, Карла Дойча, відомого своїми роботами з політичної комунікації та кібернетичного аналізу політичних систем, та інших.

Серед сучасних методологічних напрямків, активно задіяних у політичній аналітиці та експертизі, назвемо, перед усім, аналіз державної політики, у межах якого досліджуються процеси формування, реалізації та оцінки державної політики (Юджин Бардах, Девід А. Веймер, Ейден Р. Вайнінґ, Пол Сабат`є та ін.). Кількісні методи політичної аналітики зосереджені відповідно на використанні статистики та моделюванні для аналізу політичних даних (Гері Кінг, Джеймс Д. Фоулер та ін.). Арсенал якісної методології у політичній аналітиці та експертизі складають інтерв'ю, фокус-групи та аналіз документів для вивчення політич-

них процесів (Джованні Сарторі, Роберт Патнем та ін.). Окремо слід відзначити напрямок, що вивчає вплив інформаційних технологій на політичні процеси (Мануель Кастельс, Маршалл Маклюен та ін.).

Серед вітчизняних дослідників, що займаються проблематикою політичної аналітики та експертизи, варто назвати імена таких відомих вчених, як В. Бебик, О. Гарань, В. Горбатенко, Є. Головаха, Ю. Кальниш, Л. Кормич, Ю. Левенець, Г. Почепцов, В. Ребкало, В. Рубанов, С. Телешун, В. Тертичка та ін. Втім, не зважаючи на досить потужний загал теоретиків та практиків в сфері методологічного забезпечення політичної аналітики та експертизи, інноваційним дослідницьким методам і технологіям приділено недостатньо уваги.

Метою статті є виявлення специфіки інноваційних методів і технологій в політичній аналітиці та експертизі у фокусі взаємовпливу динаміки сучасних політичних процесів та технологічного прогресу.

До інноваційних технологій політичної аналітики та експертизи, які дозволяють на новому методологічному рівні отримувати більш точні, глибокі та оперативні результати, ми пропонуємо віднести аналіз великих даних (Big Data Analytics), штучний інтелект (Artificial Intelligence), геоінформаційні системи (GIS), соціальні мережі та веб-аналітику, інструменти візуалізації даних, технології блокчейн (Blockchain), системи моніторингу та раннього попередження тощо.

Найбільш широко апробованою на сьогодні є техніка аналізу великих даних (Big Data Analytics), яка активно використовується у багатьох сферах діяльності, і, перед усім, у маркетингу, і базується на технології збору та обробці даних, які отримуються із соціальних мереж, новинних агрегаторів, державних та недержавних баз, геопросторових ресурсів за допомогою таких методів, як мережевий аналіз, аналіз настроїв (sentiment analysis), прогнозування трендів. У політичній аналітиці та експертизі даний метод задіяний у виявленні громадської думки, аналізі електоральної поведінки, прогнозуванні політичних ризиків, моніторингу інформаційного простору. Непередбачувані результати масових політичних кампаній останніх років (президентські вибори у багатьох країнах, Brexit-голосування тощо) доводять, що «сформовані масиви цифрової інформації про поведінку, уподобання та інші суб'єктивні характеристики користувачів, безумовно, дозволяють говорити про суттєвий потенціал Big Data в аспекті впливу на сучасні політичні процеси» (Стешенко, 2022).

Невідворотно входить у життя суспільства XXI століття Штучний Інтелект (Artificial Intelligence). У Регламенті Європейського парламенту та ради 2024/1689 на встановлення гармонізованих правил щодо штучного інтелекту міститься таке визначення штучного інтелекту: «Штучний інтелект (ШІ) – це сімейство технологій, що швидко розвиваються, та можуть принести широкий спектр економічних і соціальних переваг у всьому спектрі галузей і соціальних видів діяльності. Покращуючи прогнозування, оптимізуючи операції та розподіл ресурсів, а також персоналізуючи надання послуг, використання штучного інтелекту може підтримувати соціально й екологічно вигідні результати та надавати ключові конкурентні переваги компаніям і європейській економіці (Regulation (eu) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council, 2024). У політичній аналітиці та експертизі ШІ вже звично застосовується у практиках обробки природної мови (NLP), приміром, при аналізі політичного дискурсу, виявленні дезінформації, а також для автоматичного перекладу та резюмування текстів. Машинне навчання (Machine Learning) як «підгалузь штучного інтелекту, яка застосовує статистичні алгоритми обробки даних, які здатні покращувати результати на основі попереднього досвіду» (Winston, 1993), надає суттєву допомогу при таких аналітичних процедурах, як прогнозування політичних подій, кластеризація та класифікація політичних акторів, виявлення аномалій та загроз тощо. У виробленні політики та аналітичному супроводженні процесу прийняття політичних та управлінських рішень, а також для моделювання політичних сценаріїв незамінним стають Експертні Системи.

Важливе місце у арсеналі інноваційних технологій у сфері політичної аналітики та експертизи займають геоінформаційні системи (GIS). За їх допомогою у межах практики геопросторового аналізу як «процесу пошуку просторових закономірностей у розподілі географічних даних і взаємозв'язків між об'єктами» (Шипулін, 2014) реалізуються візуалізація політичних

даних на картах, аналіз просторових патернів та залежностей, моніторинг політичних процесів у регіонах тощо. Серед сфер застосування GIS – електоральна географія, конфліктний та кризовий моніторинг, планування політичних кампаній тощо.

Вже традиційним об'єктом політичної аналітики та експертизи виступають соціальні мережі. Їх аналіз дозволяє фахівцям виявляти лідерів думок, аналізувати вектори та щільність поширення інформації, проводити моніторинг громадської активності тощо. Опанування можливостей веб-аналітики як сервісу для вимірювання, отримання та аналізу відомостей про відвідувачів інтернет-ресурсу, дозволяє проводити аналіз трафіку на політичних веб-сайтах, виявляти онлайн-тренди, оцінювати ефективність політичних онлайн-кампаній тощо.

Технологія автоматизованого збору та аналізу даних, впроваджена через системи моніторингу та раннього попередження, допомагає у політологічних розвідках виявити ранні ознаки політичної нестабільності, спрогнозувати конфлікти та кризи, окреслити наявні політичні ризики, попередити про загрози національній безпеці тощо.

Сьогодні якісний аналітичний продукт неможливий без використання технік структуризації інформації через візуалізацію даних. Зокрема, це стосується презентаційної частини експертної роботи. Так, використання інтерактивних інфорпанелей – дашбордів (Dashboard) дозволяє візуалізовувати складні політичні дані та фіксувати результати моніторингу ключових показників, що є невід'ємною складовою аналітичного супроводження процесу прийняття політичних рішень. А інфографіка та інтерактивні карти – незамінні помічники при представленні політичних даних у доступній формі та покращенні комунікації з громадськістю.

У якості інструменту забезпечення прозорості та безпеки виборів, зменшення ризику фальсифікацій сьогодні в світі вже досить активно використовуються практики електронного голосування, побудовані на технології блокчейн (Blockchain). На думку багатьох експертів, децентралізовані блокчейн-платформи мають величезний потенціал щодо підвищення прозорості державного управління, у справі боротьби з корупцією, для моніторингу публічної активності політичних діячів. Блокчейн – це ланцюжок блоків з інформацією, які не можливо фальсифікувати. Фактично це величезна база відкритих даних, яка існує розподільно, а не централізовано, що запобігає їх монополізації. «Черги за довідками, хабарі за пришвидшення їх отримання, роздутий чиновницький апарат – все це незабаром може бути в минулому. Якщо застосовується блокчейн, держава фактично втрачає монополію на видачу довідок та іншої публічної інформації. Відповідно відпадає потреба у послугах різного роду реєстраторів, аудиторів та інших держслужбовців, які нині контролюють достовірність інформації. Адже усі учасники системи мають рівні права та умови доступу до інформації» (Драбок, 2017). За словами засновника і президента компанії Decent Матєя Міхалко, «Блокчейн – це єдина висока технологія, яка прийшла знизу вгору. Усі решта, зокрема нанотехнології, біотехнології чи віртуальна реальність – усі згори вниз через урядові дослідження, наукові центри і так далі. А блокчейн – це фактично революція низів. Кожен може долучитися. Відбувається децентралізація. Люди позбавляються зайвих посередників» (Драбок, 2017). За оцінками експертів, у найближчі роки через технологію блокчейн відбудуться радикальні зміни в усіх сферах суспільного буття: від економіки до політики. «Усі обіцянки політиків фіксуються і кожен може перевірити, що і де вони казали, бо з часом це забувається. Це такий своєрідний реєстр політиків, де можна зберігати усі передвиборні і післявиборні заяви, витрати і статки політиків. На відміну від ЗМІ та їхніх ресурсів – це більш надійне джерело, бо не можна буде маніпулювати, робити так звані «альтернативні факти»» (Драбок, 2017).

Безумовно, ці та інші інноваційні методи і технології дозволяють політичним аналітикам та експертам отримувати більш глибоке розуміння політичних процесів, приймати більш обґрунтовані політичні рішення, прогнозувати майбутні політичні події, більш ефективно комунікувати з громадськістю.

Але в чому криються причини суттєвого переформатування методологічного арсеналу політичної аналітики та експертизи, яке спостерігається останнім часом? Чому традиційні підходи у політологічних розвідках поступаються місцем новітнім дослідницьким технологіям?

Перед усім, на нашу думку, ключовими факторами виходу методології політичної аналітики та експертизи на якісно новий – інноваційний рівень є інформаційна революція та

цифровізація. Сучасний світ характеризується стрімким зростанням обсягів інформації, що циркулює в цифровому просторі. Інноваційні методи політичної аналітики, такі як аналіз великих даних, машинне навчання та штучний інтелект, дозволяють обробляти та аналізувати ці величезні обсяги даних для виявлення тенденцій, патернів та зв'язків, які можуть бути корисними для розуміння політичних процесів. Крім того, важливим інструментом політичної комунікації та мобілізації сьогодні стали саме соціальні мережі та онлайн-платформи. Інноваційні методи аналізу соціальних мереж дозволяють вивчати громадську думку, виявляти лідерів думок та аналізувати поширення інформації в онлайн-просторі.

Не менш суттєвим чинником посилення методологічного арсеналу політичної аналітики та експертизи з рахунок інноваційних методів та технологій стали гібридні війни сучасності та інформаційні загрози. Адже у сучасному світі політичні конфлікти часто ведуться не лише на полі бою, але й в інформаційному просторі. Саме інноваційні методи політичної аналітики дозволяють виявляти та протидіяти дезінформації, пропаганді та маніпуляціям, які використовуються для впливу на громадську думку та політичні процеси.

Додамо до цього переліку також тенденцію зростання складності політичних процесів, яка зумовлена, перед усім, глобалізацією у всіх її проявах: економічних, міграційних, безпекових, культурних, кліматичних тощо. У ситуації, коли глобальні виклики роблять політичні процеси все більш складними та взаємопов'язаними, саме інноваційні методи політичної аналітики дозволяють моделювати та аналізувати ці складні процеси для прогнозування їх розвитку та оцінки наслідків політичних рішень. Наголосимо, що обґрунтовані та ефективні політичні рішення надзвичайно важливо приймати в умовах швидких змін та численних викликів, що стоять перед сучасними суспільствами. Інноваційні методи політичної аналітики дозволяють отримувати більш точну та своєчасну інформацію, що є необхідною для прийняття правильних рішень.

Окремо слід відзначити роль інноваційних методів політичної аналітики у сприянні розвитку демократії та громадянського суспільства, зокрема у справі забезпечення більшої прозорості політичних процесів та підзвітності політико-управлінських рішень, у вивченні громадської думки, у виявленні потреб громадян та підвищенні ефективності політичної комунікації. Це стає особливо актуальним у часи, коли демократії загрожує підйом право-консервативних настроїв у середовищі політичної еліти країн – носіїв демократичної традиції.

Усе вище зазначене повною мірою торкається й України. Сьогодні наша країна не тільки здійснює гідний спротив російським загарбникам на полях битв, але й перебуває в стані гібридної війни, де інформаційна складова відіграє ключову роль. Інноваційні методи аналізу великих даних та штучного інтелекту дозволяють ефективніше виявляти та протидіяти дезінформації, пропаганді та маніпуляціям. Відстежувати та аналізувати інформаційні потоки, виявляти фейкові новини та ботоферми допомагають наліз соціальних мереж, веб-аналітика та обробка природної мови (NLP).

Окрім факторів інформаційної війни та дезінформації підвищення попиту на інноваційні методи і технології в політичній аналітиці та експертизі зумовлюють трансформаційні процеси, що відбувається сьогодні в політичній системі України. Інноваційні методи політичної аналітики дозволяють більш точно аналізувати політичні процеси, прогнозувати їх розвиток та оцінювати ефективність змін. Зокрема, використання великих даних та моделювання дозволяє виявляти тенденції та закономірності в політичній поведінці, а також прогнозувати результати виборів та інших політичних подій.

Технології блокчейн та аналіз великих даних можуть бути використані для підвищення прозорості публічного управління і налагодженні конструктивного діалогу громадськості та влади, а також у боротьбі з однією з головних проблем українського суспільства – корупцією. Як доводить досвід цивілізованих країн, зробити процеси публічного управління та адміністрування більш відкритими та підзвітними дозволяє використання децентралізованих платформ та інструментів візуалізації даних. Інноваційні технології, такі як системи моніторингу, раннього попередження та штучний інтелект, надають можливість отримувати більш точну та своєчасну інформацію, що є необхідною для прийняття ефективних політико-управлінських рішень.

Отже, впровадження інноваційних методів і технологій у політичну аналітику є надзвичайно актуальним для України. Це дозволяє у складних умовах прямої та інформаційної агресії рф забезпечити національну безпеку, підвищити ефективність публічного управління та адміністрування, зміцнити демократію, боротися з корупцією. Втім, слід наголосити, що використання цих технологій потребує відповідних знань та навичок, а також дотримання етичних норм та принципів. Важливо, щоб визначення їх прикладного потенціалу в цілому не було інкорпоровано у систему методів маніпулятивного впливу.

Література

Драбок М. Технологія блокчейн: від біткоїна до е-декларацій. *DW*. 20.12. 2017. URL: https://www.dw.com/uk/від-біткоїна-до-е-декларацій-чому-технологія-блокчейн-несе-революційні-зміни

Мамонтова Е. В. Експертно-аналітичний супровід політико-управлінської діяльності: навчально-методичний посібник для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти. Одеса. 2023. 72 с. – С. 18.

Основи ГІС-аналізу: навч. посібник / В. Д. Шипулін ; Харк. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Х.: ХНУМГ. 2014. 330 с. – С. 16.

Стешенко Н., Болотіна Є., Чоста К. Технології big data як система сучасних методів політичного впливу. *Регіональні студії.* 2022. № 31. С.44 – 48. – С. 45

Regulation (eu) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=OJ:L_202401689

Winston P. H. Artificial Intelligence. Third Edition. 1993. URL: https://courses.csail.mit.edu/6.034f /ai3/rest.pdf.

References

Drabok M. (2017) Tekhnolohiia blokchein: vid bitkoina do e-deklaratsii [Blockchain technology: from Bitcoin to e-declarations]. DW. 20.12. 2017. URL: https://www.dw.com/uk/від-біткоїна-до-е-декларацій-чому-технологія-блокчейн-несе-революційні-зміни [in Ukrainian].

Mamontova E. V. (2023) Ekspertno-analitychnyi suprovid polityko-upravlinskoi diialnosti: navchalno-metodychnyi posibnyk dlia zdobuvachiv druhoho (mahisterskoho) rivnia vyshchoi osvity [Expert and analytical support of political and administrative activities: a teaching and methodological manual for students of the second (master's) level of higher education]. Odesa. 2023. 72 s. – S. 18. [in Ukrainian].

Shypulin V. D. (2014) Osnovy HIS-analizu: navch. posibnyk [Fundamentals of GIS Analysis: tutorial]. Khark. nats. un-t misk. hosp-va im. O. M. Beketova. Kh.: KhNUMH. 330 s. – S. 16. [in Ukrainian].

Steshenko N., Bolotina Ye., Chosta K. (2022) Tekhnolohii big data yak systema suchasnykh metodiv politychnoho vplyvu [Big data technology as a system of modern methods of political influence]. Rehionalni studii. 2022. № 31. S.44 – 48. – S. 45. [in Ukrainian].

Regulation (eu) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=OJ:L_202401689

Winston P. H. (1993) Artificial Intelligence. Third Edition. URL: https://courses.csail.mit.edu/6.034f /ai3/rest.pdf.

Анотація

Мамонтова Е. В. **Інноваційні методи і технології в політичній аналітиці та експертизі. –** Стаття.

Метою статті є виявлення специфіки інноваційних методів та технологій в політичній аналітиці та експертизі у фокусі взаємовпливу динаміки сучасних політичних процесів та технологічного прогресу. Сьогодні в умовах російської агресії проти України, що поставила під загрозу не тільки суверенітет та територіальну цілісність нашої країни, але й всю світову систему міжнародного права, як ніколи актуалізується роль політичної аналітики та експертизи. Перед працівниками експертно-аналітичного цеху постало завдання цілісного опанування ситуацією на всіх рівнях інформаційно-аналітичної діяльності: емпіричному, прикладному та теоретичному. Реалізація цього завдання неможлива без ґрунтовної методологічної бази, яка сьогодні суттєво розширилась за рахунок таких інноваційних дослідницьких технологій, як аналіз великих даних (Big Data Analytics), штучний інтелект (Artificial Intelligence), геоінформаційні системи (GIS), соціальні мережі та веб-аналітика, інструменти візуалізації даних, технології блокчейн (Blockchain), системи моніторингу та раннього попередження тощо. Розкрито їх мето-

дологічні спроможності та аналітичний потенціал. Показано, що дані інноваційні методи і технології дозволяють політичним аналітикам та експертам отримувати більш глибоке розуміння політичних процесів, приймати більш обґрунтовані політичні рішення, прогнозувати майбутні політичні події, більш ефективно комунікувати з громадськістю.

Окреслено та схарактеризовано ключові чинники виходу методології політичної аналітики та експертизи на якісно новий – інноваційний рівень: інформаційна революція та цифровізація; гібридні війни сучасності та інформаційні загрози; тенденції зростання складності політичних процесів під впливом глобалізації; розвиток демократії та громадянського суспільства.

Усе вище зазначене повною мірою торкається й України. Впровадження інноваційних методів і технологій у вітчизняну політичну аналітику та експертизу дозволяє у складних умовах прямої та інформаційної агресії рф забезпечити національну безпеку, підвищити ефективність публічного управління та адміністрування, зміцнити демократію, боротися з корупцією. Втім, важливо зазначити, що використання цих технологій потребує відповідних знань та навичок, а також дотримання етичних норм та принципів. Важливо, щоб визначення їх прикладного потенціалу в цілому не було інкорпоровано у систему методів маніпулятивного впливу.

Ключові слова: політична аналітика, політична експертиза, методологія, інновації, штучний інтелект, блокчейн.

Summary

Mamontova E. V. **Innovative methods and technologies in political analysis and expertise. –** Article.

The aim of the article is to identify the specifics of innovative methods and technologies in political analytics and expertise in the focus of the mutual influence of the dynamics of modern political processes and technological progress. Today, in the conditions of Russian aggression against Ukraine, which has threatened not only the sovereignty and territorial integrity of our country, but also the entire global system of international law, the role of political analytics and expertise is more relevant than ever. The employees of the expert and analytical department were faced with the task of comprehensively mastering the situation at all levels of information and analytical activity: empirical, applied, and theoretical. The implementation of this task is impossible without a solid methodological base, which today has significantly expanded due to such innovative research technologies as Big Data Analytics, Artificial Intelligence, Geographic Information Systems (GIS), social networks and web analytics, data visualization tools, Blockchain technologies, monitoring and early warning systems, etc. Their methodological capabilities and analytical potential are revealed. It is shown that these innovative methods and technologies allow political analysts and experts to gain a deeper understanding of political processes, make more informed political decisions, predict future political events, and communicate with the public more effectively.

The key factors that have brought the methodology of political analytics and expertise to a qualitatively new and innovative level are outlined and characterized: the information revolution and digitalization; modern hybrid wars and information threats; trends in the increasing complexity of political processes under the influence of globalization; the development of democracy and civil society.

All of the above fully applies to Ukraine. The introduction of innovative methods and technologies into domestic political analytics and expertise allows, in difficult conditions of direct and informational aggression of the Russian Federation, to ensure national security, increase the efficiency of public management and administration, strengthen democracy, and fight corruption. However, it is important to note that the use of these technologies requires appropriate knowledge and skills, as well as compliance with ethical norms and principles. It is important that the determination of their applied potential as a whole is not incorporated into the system of methods of manipulative influence.

Key words: political analytics, political expertise, methodology, innovative technologies, Artificial Intelligence, Blockchain.

УДК 342.1
DOI https://doi.org/10.32782/app.v75.2025.11

О. В. Стогова
orcid.org/0000-0001-7010-556X
кандидат політичник наук,
доцент кафедри фундаментальної юриспруденції
та конституційного права
Сумського державного університету

ПРОБЛЕМА ТЕРИТОРІЇ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНОСТІ У КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРАВІ

Територія є фактичною передумовою суспільно-політичного життя, фізичним та інституційним каркасом суспільства, влади і держави. Територія є елементом природної, фізичної реальності і виміром простору як фактичного контексту соціального життя та відносин. Відповідно територія є полем функціонування конституціоналізму, а також основою формування державного устрою, внутрішньої та зовнішньої політик. Таким чином, територія є об'єктом дослідження публічного права в цілому та конституційного і міжнародного права зокрема.

Метою дослідження є уточнення та систематизація підходів до розуміння поняття «територія» і концепту «територіальності» та їх відображення в дискурсі конституційного права. Територію можно розглядати за трьома підходами: емпіричним (фактичним), нормативно-інституційним та концептуальним. Територіальність є відображенням території в конституціоналізмі, тобто є визначенням території як факту та інституції в науковому дискурсі. Спробуємо оцінити концепт територіальності в парадигмах вестфальської, поствестфальської та неовестфальської моделей державності (Belov, 2018).

В теорії права чітко визначено, що територія – це та частина простору, яка заселена народом. Територія як факт передує своїй теоретичній концептуалізації, проте територія також є об'єктом моделювання правом. Онтологічно територія передує своїй правовій інституалізації та концептуалізації у конституційному та міжнародному публічному праві (Paasi, 2003, с. 117). Територіальність демонструє здатність території бути об’єктом людського освоєння як у чинному праві, так і в теорії права. Територія є незалежною константою конституційного і міжнародного правового порядку, адже вона не може бути змінена або інституціоналізована, але може бути легально впорядкована через інтелектуальну концептуалізацію, тобто через територіальність. Територіальність як концепт формує ідеальну конституційну модель території (Vollaard, 2009, с. 687–706). Отже, територія є об’єктом подвійного представлення – у політико-правовому порядку як реально існуючий життєвий простір та у конституціоналізмі у формі територіальності. Саме цей подвійний статус території – як факту і як правового інституту – і є джерелом непорозумінь. Територія як факт має бути представлена в інституційно-нормативному порядку, встановленому законом і у свідомості членів соціально-правової спільноти. Фактична територія має трансформуватися в правову категорію з нормативно-інституційним виміром і з проекцією в людській свідомості. Саме це уявлення про територію, що сформувалося у колективній свідомості має велике значення для політики територіальності, адже воно концептуалізує територію як територіальність. Територіальність є ідеальною концептуальною моделлю території. Територія може бути визначена як автономна, незалежна чи залежна територія, може бути спірною або безспірною, окупованою чи юридично регульованою, може бути опосередковано визначена через державні кордони. У зв’язку з цим різні типи території підпадають під дію різних правових режимів. Вони є об'єктом різних інструментів здійснення територіальної політики і залежать від різних концептів територіальності в праві. Ми повинні розрізняти територію як елемент фактичної реальності (фізичний простір) і територію як елемент нормативної реальності (правовий інститут, інститут конституційного, міжнародного права). Отже, територіальність представляє територію в ідеальному дискурсі конституціоналізму, а територія як факт представле-

на в правовій реальності. Проте вона може бути представлена і у сфері символічно-уявного, такий собі конституційний міф або елемент конституційних спогадів чи мрій, що формує основу територіальної політики.

Подвійність репрезентації території через територіальність створює можливість для безлічі варіантів спекулятивного спотворення. Територіальні суперечки, сепаратистські претензії та мрії про територіальне об'єднання зазвичай процвітають на основі невідповідності між фактичним, нормативним і символічно-уявним представленням території в територіальності.

Традиційна модель територіальності концептуалізує державу як «територіальний контейнер» (Brenner, 1999, с. 55; Taylor, 1995, с. 1–15). Вона була успадкована державою раннього модерну, яка пізніше була модернізована та перетворилася на національну державу. Конституційно структурована модель територіальності влади, запропонована національною державою прагне до ідеальної відповідності між територією, нацією та владою. Модель територіальності держави як «територіального контейнера» дуже добре працює разом із «теорією трьох елементів» Георга Єллінека (Jellinek, 2010), який визначає державу як єдність влади, народу і території. Обидві концепції отримали статус офіційної ідеології національної держави та були основою територіальної політики в період з другої половини XIX століття до початку XXI століття. Держава як «територіальний контейнер» була ядром вестфальської моделі державності, вестфальського конституціоналізму і вестфальської територіальної політики. Однак ця модель територіальності, заснована на національній уніфікації, зазнає викликів у контексті глобалізації та її територіальних ефектів. Виділяють два основні виклики: поява атериторіальних і посттериторіальних форм влади (Belov, 2018), пов'язаних з IT революцією; руйнування «територіального контейнеру» національної державності іміграційними потоками, потоками фінансового капіталу та інформації (Chandler, 2007, с. 116–119).

Пандемія COVID-19 наочно продемонструвала неадекватність націоналістичного підходу до територіальності та територіальної політики. Те ж саме справедливо і для інших глобальних явищ, таких як зміна клімату, екологічних катастроф, тероризму і міграції. Дійсно, здається, що пандемія COVID-19 спровокувала відродження вестфальської територіальної політики закритості держав. Проте, як це не парадоксально, вона неявно сприяла і неовестфальській політиці обмеження вільного пересування проведенням нових демаркаційних ліній між стратегічними противниками, які донедавна були близькими союзниками. Більш того, пандемія COVID-19 продемонструвала, що тимчасово можуть бути запроваджені форми «надзвичайної територіальності». Поєднання «надзвичайних режимів територіальності», посилення територіальних суперечок на Близькому Сході, у Північній Африці та Східному Середземномор'ї, прояви сепаратизму можуть спричинити згубні наслідки як для традиційної моделі «контейнерної» територіальності, так і для поствестфальської відкритої державності. Таким чином, територіальна політика може змінитися від юрисдикційного управління «територіальним контейнером» і мирного вирішення міжнародних спорів (Вестфальська модель) до «надзвичайних і спеціальних заходів для стримування загроз і катастроф».

Більшість теорій держави і права використовують територіальність як conditio sine qua non. Поняття незалежності, самостійності, самовизначення та самоврядування, принципи державного суверенітету та невтручання у внутрішнє функціонування держав пов'язані із територією як правовим інститутом і територіальністю як її концептуальною проекцією. Територіальність влади впливає і на такі менш територіально прив'язані поняття як демократія та верховенство права, принцип розподілу влади також є територіально закріпленим і територіально залежним.

Проте нині територія та територіальність переживають глибоку кризу, адже ми є свідками появи атериторіальних і навіть позатериторіальних форм влади. Масова цифровізація соціального життя породжує також цифровізацію суспільства, влади та держави. З'являються форми громадського залучення і навіть формування політики, які є територіально відокремленими та розміщеними переважно або навіть виключно у віртуальній реальності.

Таким чином, необхідним стає переформулювання традиційних концептів територіальності, або формулювання нових, здатних забезпечити основу для транстериторіальних, посттериторіальних та атериторіальних проявів публічної влади. Співіснування територіальності

з транстериторіальністю, посттериторіальністю та атериторіальністю є серйозним викликом сучасній територіальній політиці. Демократична територіальна політика зосереджена на забезпеченні узгодженої, справедливої і ефективної структури влади, здатної до інтеграції різноманітних суспільств мирним шляхом в демократичних і правових рамках.

Конституційне право акцентує увагу на територіальному устрої державної влади, інтеграції, сецесії та інших формах вираження територіальних інтересів та ідентичності. Однак, конституціоналізм не готовий до концептуалізації нетериторіальних форм державної та публічної влади. Цифрова інтеграція, цифрова сецесія, цифрова групова ідентичність ще не розглядаються як конституційні явища та питання, які повинні бути інтегровані в загальну конституційну модель публічної влади. Отже, конституційна модель і концептуалізація влади залишаються закріпленими у фізичній реальності – на території, територіальності як її репрезентації, тоді як існує цілком нова реальність – цифровий світ. Насправді це глибока нова реальність із конституційними наслідками, які ще не враховані належним чином поточною територіальною політикою. Отже, глобалізація та ІТ-революція можуть мати серйозні наслідки для територіальної політики.

Територіальна політика – це особливий тип публічної політики, який пов'язаний з територіальною структурою та територіальними наслідками публічної влади. Вона має кілька вимірів – конституційний, адміністративний, міжнародний, які взаємопов'язані. Територіальна політика звертається до території як до ключової передумови державності і стратегічної детермінанти існування і функціонування публічної влади. Актуальність територіальної політики зростає у державах з територіальними одиницями, що мають особливий статус і державах, частиною яких є території з сепаратистськими претензіями або які є об’єктами територіального спору. Але територіальна політика важлива і в унітарних державах, адже сам вибір унітаризму є результатом цілеспрямованої територіальної політики. Крім держав, територіальна політика здійснюється міжнародними організаціями і ЄС. У контексті ЄС слід розрізняти територіальну політику міжнародної організації (ЄС) і територіальну політику держав-членів. У 20 рр. XXI ст. помітною стала нефункціональність територіальної політики міжнародних організацій і її залежність від рішень держав-членів, особливо у випадках вирішення територіальних суперечок і гуманітарного втручання.

Територіальна політика, що здійснюється державою, має внутрішній на зовнішній напрямки. Держави-члени ЄС реалізують її додатковий напрямок – квазізовнішній, що регулює територіальну політику ЄС як квазіфедеративну. Існування вищезазначених напрямків державної територіальної політики є незалежним від того, чи держава є національною чи поліетнічною, демократичною чи авторитарною, унітарною державою, федерацією чи гібридною системою. Звичайно, внутрішній напрямок державної територіальної політики набагато помітніший у багаторівневих системах, ніж в унітарних. Це пояснюється участю кількох акторів, залучених до здійснення територіальної політики, наприклад, другої палати парламенту, верховного чи/та конституційного суду з розширеними повноваженнями щодо вирішення конфліктів між рівнями публічної влади.

Територіальну політику можуть здійснювати також субдержавні одиниці – штати, кантони, землі тощо, а також суб’єкти регіонального та місцевого самоврядування (регіони, муніципалітети). Іншими словами, вони є не тільки об'єктами територіальної політики держави, а й активними суб'єктами. Тим не менш, територіальна політика субдержавних одиниць – субнаціональна територіальна політика – визначається конституційним ладом і, відповідно, загальною територіальною політикою держави. Отже, субнаціональна територіальна політика є вторинною і значною мірою похідною від державної територіальної політики. Винятком є революційна територіальна політика субнаціональних одиниць, яка здійснюється або як одностороння сецесія, або як спроба отримати додаткову автономію. Територіальна політика може здійснюватися також кількома державами, які одночасно вирішують спільні політичні проблеми, пов'язані з територією через взаємний обмін територіями або військові конфлікти. Це означає, що територіальна політика може здійснюватися законними чи незаконними засобами.

Як вже зазначалося вище, територіальна політика може здійснюватися міжнародними організаціями та наднаціональними режимами, такими як ЄС. Цей тип територіальної політи-

ки не обмежується вирішенням міжнародних територіальних суперечок, а включає всі види територіальної політики. Територіальна політика держави може стосуватися національного рівня або здійснюватися на різних субнаціональних рівнях публічної влади – регіональному, місцевому тощо. Дослідники також розрізняють конституційну та адміністративну територіальну політику. Конституційна територіальна політика закріплена в конституції держави. Отже, навіть в унітарній державі, де існує лише одна конституція на національному рівні, ця політика є багаторівневою та ієрархічною. Багаторівнева конституційно-територіальна політика є не лише проекцією конституційної моделі територіальної політики, закріпленої в національній конституції. Вона випливає з принаймні двох рівнів конституціоналізму – федерального (національного) та субфедерального (субнаціонального). Адміністративно-територіальна політика формально відрізняється від конституційної територіальної політики на основі двох основних критеріїв. По-перше, у той час як конституційна політика закріплена в конституції та має чіткий конституційний вимір, адміністративно-територіальна політика визначається законодавчими актами парламенту, актами органів виконавчої влади тощо. По-друге, конституційна територіальна політика стосується фундаментальних питань, тоді як адміністративна – охоплює політику меншого політичного значення, пов'язану з реалізацією технічних і конкретних деталей формування територіальної політики. Адміністративно-територіальна політика має відповідати конституції.

Зовнішню територіальну політику також можна розділити на дві основні групи. Можна виділити зовнішню територіальну політику держави, яка зазвичай є конституційною і зовнішню територіальну політику міжнародних організацій. Остання заснована на міжнародному праві, маючи також конституційні основи в конституціях держав-членів.

Територіальна політика ніколи не була виключно внутрішнім явищем. Визначення державних кордонів, вирішення територіальних спорів, пошук рішень для транскордонних проблем завжди були елементами зовнішньої політики держав в часи Античності, Середньовіччі та ранньому Новому часі (Hobsbawm, 1996). Прикладами є територіальні плебісцити, які проводилися для визначення належності прикордонних територій одній із кількох сусідніх держав. Однак з появою міжнародного права і міжнародних і наднаціональних режимів цей зовнішній вимір територіальної політики набув ширшого значення. Отже, з другої половини XX століття можна говорити про міжнародну територіальну політику.

Але слід звернути увагу на важливу відмінність між унітарною, федеративною та конфедеративною територіальною політикою. Усі конституційні моделі територіальності спрямовані на досягнення певного ступеня єдності та інтеграції, але досягають цього різними шляхами. Унітарна територіальна політика спрямована на забезпечення інтеграції, узгодженості та об'єднання території на основі простої моделі територіальності, яка не акцентує увагу на соціокультурних відмінностях і не структурує їх за територіальною ознакою. Федеративна модель територіальної політики надає перевагу відображенню соціально-культурних відмінностей через складну структуру територіального розподілу влади. Така структура повинна забезпечувати вищий ступінь автономії територіальних одиниць, розширений конституційний та адміністративний інструментарій для захисту територіальної цілісності федеративної держави та ідентичності і інтересів складних підгруп, які складають суспільство.

Нарешті, можна розрізнити еволюційно-інтегративну, деволюційну та революційну територіальну політику. Еволюційно-інтегративна територіальна політика є основним і переважаючим типом територіальної політики, що базується на конституційних засадах, спрямована на збереження територіальної цілісності держави та забезпечення правових інструментів для здійснення територіальної політики. Деволюційна територіальна політика здійснюється в державах з децентралізацією публічної влади. Типовим прикладом є Великобританія, але деволюційні процеси наявні також в Іспанії, Бельгії, Канаді та меншою мірою в Італії. Надання територіальної автономії також є формою деволюційної територіальної політики. Крім того, можно визначити поняття революційної територіальної політики. Поняття революції в конституційному праві надзвичайно різноманітне. Революція може бути концептуалізована як фактична подія, що веде до радикальної зміни встановленого конституційного, політичного та/або суспільного ладу. Під революцією також можна розуміти як радикальний

розрив правової спадкоємності, так і масову «неконституційну конституційну поправку», яка не обов'язково має радикальний вплив на соціально-політичне поле. Отже, революція може бути суто юридичним, суто фактичним або змішаним явищем, може стосуватися правового порядку, політичного порядку, соціального порядоку, стадії інтелектуального або технологічного розвитку. Революційна територіальна політика зазвичай нелегальна і неконституційна, вона приймає форму односторонньої сецесії або громадянської непокори, викликана невдоволенням територіальною політикою, яка де facto служить радикальним порятунком від нього. Таким чином, революційна територіальна політика охоплює всі форми, які заперечують територіальну цілісність конституційного ладу.

Висновки. Територія є одним із стовпів конституціоналізму, його фундаментальною передумовою і основою. Територія має численні проекції в конституційному праві, є інтелектуальним інструментом для побудови, деконструкції та реконструкції різних режимів території в чинному праві та різних концептуальних моделях територіальності у теорії права та в дискурсі конституціоналізму. Таким чином, територія і територіальність мають величезне прагматичне значення для юридичної практики і для правового порядку – особливо для конституційного та міжнародного права. Територіальна політика – це публічна політика, пов'язана з питаннями території та територіальності, яка здійснюється переважно засобами, передбаченими конституційним і міжнародним правом.

References

Belov, M. (2018). The Challenges to Westphalian Constitutional Geometry in the Age of Supranational Constitutionalism, Global Governance and Information Revolution. In M. Belov (Ed.), Global Constitutionalism and Its Challenges to Westphalian Constitutional Law. Oxford: Hart.

Brenner, N. (1999). Beyond State-Centrism? Space, Territoriality and Geographical Scale in Globalization Studies. Theory and Society, 28(1), 39–78.

Chandler, D. (2007). The Possibilities of Post-Territorial Political Community. Area, 39(1), 116–119.

Hobsbawm, E. (1996). The Age of Revolution: 1789–1848. New York: First Vintage Books.

Jellinek, G. (2010). Allgemeine Staatslehre. Paris: Nabu Press.

Paasi, A. (2003). Territory. In J. Agnew et al. (Eds.), A Companion to Political Geography. Malden: Blackwell.

Taylor, P. J. (1995). Beyond Containers: Internationality, Interstateness, Interterritoriality. Progress in Human Geography, 19(1), 1–15.

Vollaard, H. (2009). The Logic of Political Territoriality. Geopolitics, 14(4), 687–706.

Анотація

Стогова О. В. **Проблема території та територіальності у конституційному праві.** – Стаття.

У статті розглянуто поняття території та територіальності у конституційному праві, запропоновано їх визначення. Метою дослідження є уточнення та систематизація підходів до розуміння поняття «територія» і концепту «територіальності» та їх відображення в дискурсі конституційного права. Територія як факт передує своїй теоретичній концептуалізації, проте територія також є об'єктом моделювання правом. Територіальність є відображенням території в конституціоналізмі, тобто є визначенням території як факту та інституції в науковому дискурсі. Територію автор розглядає за трьома підходами: емпіричним (фактичним), нормативно-інституційним та концептуальним. Концепт територіальності аналізується в парадигмах вестфальської, поствестфальської та неовестфальської моделей державності. Зроблено висновок, що територія є об'єктом подвійного представлення – у політико-правовому порядку як реально існуючий життєвий простір та у конституціоналізмі у формі територіальності. Саме цей подвійний статус території, на думку автора, є джерелом непорозумінь. Фактична територія має трансформуватися в правову категорію з нормативно-інституційним виміром і з проекцією в людській свідомості. Наголошується, що уявлення про територію, що сформувалося у колективній свідомості певного народу має велике значення для територіальної політики. Підсумовано, що територія та територіальність переживають глибоку кризу, адже ми є свідками появи атериторіальних і навіть позатериторіальних форм влади. Розглянуто проблему територіальної політики через концепт територіальності. Виділені основні види територіальної політики. Автор звертає увагу на відмінності між унітарною, федеративною та конфедеративною територіальною політикою. Здійснено аналіз еволюційно-інтегративної, деволюційної та революційної територіальної політики.

Ключові слова: територія, територіальність, територіальна політика, концепт територіальності, конституційне право.

Summary

Stohova O. V. **The problem of territory and territoriality in constitutional law. –** Article.

The article examines the concepts of territory and territoriality in constitutional law, proposes their definition. The purpose of the study is to clarify and systematize approaches to understanding the concept of "territory" and the concept of "territoriality" and their reflection in the discourse of constitutional law. Territory as a fact precedes its theoretical conceptualization, but territory is also an object of modeling by law. Territoriality is a reflection of territory in constitutionalism, that is, it is a definition of territory as a fact and institution in scientific discourse. The author considers territory from three approaches: empirical (factual), normative-institutional and conceptual. The concept of territoriality is analyzed in the paradigms of the Westphalian, post-Westphalian and neo-Westphalian models of statehood. It is concluded that the territory is an object of double representation – in the political and legal order as a really existing living space and in constitutionalism in the form of territoriality. It is this dual status of the territory, in the author's opinion, that is a source of misunderstandings. The actual territory should be transformed into a legal category with a normative and institutional dimension and with a projection in the human consciousness. It is emphasized that the idea of the territory that has been formed in the collective consciousness of a certain people is of great importance for territorial policy. It is concluded that the territory and territoriality are experiencing a deep crisis, because we are witnesses of the emergence of aterritorial and even extraterritorial forms of power. The problem of territorial policy is considered through the concept of territoriality. The main types of territorial policy are highlighted. The author draws attention to the differences between unitary, federal and confederal territorial policies. An analysis of evolutionary-integrative, devolutionary and revolutionary territorial policies was carried out.

Key words: territory, territoriality, territorial policy, concept of territoriality, constitutional law.

УДК 342
DOI https://doi.org/10.32782/app.v75.2025.12

В. А. Явір
orcid.org/0000-0002-1854-5012
доктор політичних наук,
провідний науковий співробітник відділу конституційного права
та місцевого самоврядування
Інституту держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР ДЕКОЛОНІЗАЦІЇ УКРАЇНИ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ОБМЕЖЕННЯ

Актуальність досліджуваної теми деколонізації України обумовлена низьким рівнем наукової розробки при надзвичайному високому рівні її значимості. Поза сумнівом, у західних дослідженнях постколоніальні студії займають чільне місце. Але новизна прочитання полягає в тому, що Радянський Союз раніше переважно не розглядався як імперія, яка поневолила нації, що входили до його складу, та території, на яких відбувалися процеси їх державотворення. До того ж, у пострадянській етнополітології СРСР традиційно розглядався як осередок націогенезу багатьох націй, оформлення яких у держави та волюнтаристське територіальне розмежування кордонів яких, опосередковано і призвело до розвалу цієї наддержави. Наприклад, вчені не сумніваються у тому, що СРСР невдало або недбало окреслив державні кордони між етносами Центральної Азії, що в майбутньому спричинило тривалі міжетнічні конфлікти між ними, позаяк на території кожної держави залишилися анклави компактного проживання представників націй сусідніх держав. Так, Ошський етнічний конфлікт 1990 р. у Киргизстані між узбеками та киргизами позбавив життя кількох тисяч людей. Варто лишень поглянути на політичну карту регіону, щоб зрозуміти весь обсяг проблем зі спільним кордоном між цими країнами – Киргизстаном, Узбекистаном, Таждикистаном.

За твердженням К. Вітмана, «встановлені в радянський період, політичні кордони багато в чому не відповідали етнічному розселенню в регіоні», оскільки «територіальне змішання народів, черезсмужне проживання населення різних національностей… перетворювали етнічні кордони в більш-менш широку зону, яку було складно розмежувати між державами» (Вітман, 2007, с. 80). І на момент державного оформлення так звані державотворчі нації не становили більшості населення їх етнічного складу, що є головним критерієм закріплення етнічних кордонів та формування держав-націй. Виникає питання, чи йдеться про західне розуміння колонізації у випадку радянських держав Центральної Азії, які постали у період колонізації, яка ж і посприяла інституціоналізації їх державності? Назагал колонізація визначається як встановлення окупації або контролю над чужими територіями та націями, які їх населяють, з метою поневолення, експлуатації їх ресурсів, створення колоній (Colonialism, 2023). Водночас не варто залишати поза увагою, що території сучасних Казахстану, Киргизстану, Таджикистану, Туркменістану та Узбекистану (Бухарського, Хівинського і Кокандського ханств) все ж були завойовані і колонізовані попередницею СРСР Російською імперією раніше у XIX ст.

Якщо звернемо погляд у бік Балтійських держав, то простежимо всі ознаки колонізації у вигляді радянізації у 40-х рр. XX ст. Естонія, Латвія та Литва були окуповані та включені до складу СРСР як союзні республіки, вони не могли чинити значного опору (O'Connor, 2015). Їх колонізація супроводжувалася масовими розстрілами, депортаціями та репресіями проти місцевого населення (The Soviet, 2025). Натомість до Латвії, Естонії та Литви була переселена велика кількість етнічних росіян та російськомовних, що розмило їх національний склад та негативно позначилося на етнокультурному розвитку. Західні вчені у контексті радянської колонізації Балтійських держав навіть запровадили термін оберненої або зворотної культурної колонізації, яка відбувається у випадку, коли колонізовані нації перебувають на вищому щаблі цивілізаційного розвитку і сприймають колонізаторів як етнокультурно нижчих

за себе. (Moore, 2021). А колоніальний статус не сприяє їх прогресу, навпаки призводить до деградації та гальмує національний розвиток.

Саме з цієї причини у попередніх працях ми не наважилися назвати Україну постколоніальною державою, позаяк «Україна ж за більшістю показників цивілізаційного розвитку випереджає Російську Федерацію, тому свідоме втягування розвиненої європейської демократичної держави у колоніальний дискурс, наповнений іншим змістом на Заході, шляхом запровадження терміна «деколонізація», є серйозною помилкою, з якої користає держава-агресор» (Явір, 2024, с. 679). Йдеться про ворожі спекуляції на тому, що Україна здається Росії прикладом failed state – позбавленою самостійності в прийнятті рішень, цивілізаційної суб'єктності, державою, яка начебто не відбулася. Україна не є колоніальною державою лише у традиційному розумінні західної колоніальної парадигми, де така держава у абсолютній більшості випадків постає менш розвиненою, відсталою порівняно з колонізатором. Але й Росію ми там не знайдемо під ярликом колонізатора.

Назагал Російська імперія, СРСР, а тепер Російська Федерація як їх правонаступниця не фігурують у західних колоніальних студіях та теоріях як держава-колонізатор, метрополія, яка володіє колоніями. Це вказує на успішне маскування російської колонізаційної політики, яка, хоч і надавала номінальну державність, перешкоджала процесам націогенезу націй, що входили до складу СРСР, дискримінувала їх культури, мови та експлуатувала їх ресурси. Наприклад, радянський міф про єдність трьох начебто братніх народів – російського, українського та білоруського, відомий навіть на Заході, був колоніальним інструментом радянської влади, спрямованим на підкорення та асиміляцію українців і білорусів. Через його призму Україна сприймалася як частина Росії, російського мовного, культурного та політичного просторів.

Ці деструктивні наративи належить спростувати, а пострадянські держави інтегрувати у світовий постколоніальний науковий дискурс. Спочатку гібридне, потім повномасштабне військове вторгнення Росії в Україну – загарбницька війна проти незалежної держави з порушенням принципів суверенітету та територіальної цілісності чітко продемонстрували, що Росія залишається імперією, яка прагне відновити втрачені кордони шляхом реколонізації колишніх держав-колоній. Об'єктом її експансії є не лише Україна, а й Молдова, Грузія (частина території цих держав також окупована Росією), а Білорусь взагалі фактично втратила незалежність і перебуває на межі остаточного поглинання метрополією. Це дає підстави конституювати феномен «пострадянської колонізації», суб'єктом якої спочатку був СРСР, а нині Росія, а об'єктами – практично всі пострадянські держави, на території яких зазіхає нинішня РФ. Всі ці країни потребують деколонізації – очищення від колоніальних маркерів, розірвання зав'язків з метрополією, які перешкоджають розвитку їх національної свідомості та загрожують державності. Це становить величезний пласт матеріалу для наукового дослідження. Однак чи не найбільше системної деколонізації у всіх сферах життя потребує Україна, яка стала головним об'єктом реколонізації з боку Російської Федерації у вигляді війни.

Колишня метрополія розпочала захоплення України в 2014 р., анексувавши Автономну Республіку Крим та приєднавши її до складу РФ, потім гібридним засобами забезпечила сепаратизацію Донбасу, внаслідок чого Україна втратила контроль як над АРК, так і ОРДЛО. У 2022 р. Росія поставила під сумнів право української нації на власну державу і розпочала конвенційну війну з метою знищення української державності та поглинення України.

Для українського суспільства та еліт стало як ніколи очевидним, що максимальне відмежування від держави-агресора, російської мови, знищення всіх ознак колоніального впливу може стати запобіжником чергового історичного витка поневолення України Росією. Дистанціювання, заперечення та викорінення всього російського як чужого, нав'язаного українській нації та українській державі, найкраще забезпечує деколонізація. Західні словники узагальнено визначають деколонізацію як процес, в ході якого країна, яка раніше була колонією, тобто контролювалася іншою країною, здобуває політичну, економічну, культурну незалежність, виходить з-під контролю метрополії (Decolonization, 2022).

Саме тому після анексії Криму та окупації Донбасу була проведена декомунізація як перший етап деколонізації України без використання терміну та формування цілеспрямованої політики деколонізації. Власне, деколонізація як політика подолання наслідків російської ко-

лоніальної залежності, що спирається на деколонізаційне законодавство, стартувала в 2022 р. після повномасштабного вторгнення з прийняттям законів України: Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну (2022); Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії (2023).

Ці нормативно-правові акти закладають підвалини політики деколонізації як засудження та заборони всіх проявів та символів російської колонізаційної активності, включаючи ліквідацію спадщини попередніх форм російської держави-колонізатора, якої досі повною мірою не позбулася Україна за 35 років незалежності. У зв'язку з цим Закон України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії» нарешті закладає розгорнуте розуміння російської колоніальної політики, яка визначається як «система заходів, що здійснювалися органами управління, збройними формуваннями, політичними партіями, недержавними організаціями, установами, підприємствами, групами чи окремими громадянами (підданими) Російського царства (Московського царства), Російської імперії, Російської республіки, Російської держави, Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки, Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки, Союзу Радянських Соціалістичних Республік, Російської Федерації, спрямованих на підкорення, експлуатацію, асиміляцію Українського народу» (Закон України «Про засудження, 2023).

Таке широке правове визначення, покликане охопити всі можливі прояви російського колоніалізму, панування та окупації в Україні, які владно-політичні та інституційні оформлення вони не набували б впродовж історії. Це ж стосується і форм російської державності – чи то Російської імперії, чи то СРСР, чи то Російської Федерації. Адже всі вони ставили собі чітку зовнішньополітичну мету щодо України – унеможливити становлення української державності шляхом окупації територій, встановлення політичного панування, геноциду української нації та перешкоджання етнокультурного розвитку (мови, традицій, культури), в тому числі шляхом етнокультурної апропріації. Закон України «Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму…» містить визначення ідеології «русского міра», в основу якої покладені ці цілі та практики зі знищення України, української нації та держави (Закон, 2022).

На нашу думку, Закон України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії» значно більше уваги приділяє формам російської колонізації та їх засудженню, ніж власне деколонізації, адже остання обмежується деколонізацією топонімії. В принципі, це можна пояснити тим, що Україна лише входить у фазу системної деколонізації як невід'ємної складової державотворення, очищення від усього російського як колоніального імперського спадку. А для того, щоб ефективно його деколонізувати, необхідне чітке правове розуміння, в чому ж полягала колонізація, які вона мала і має прояви, включаючи сучасний етап колонізації Російською Федерацією України у вигляді збройної дезінтеграції та окупації, який пропонуємо неймувати як реколонізацію.

Саме тому у преамбулі вищезгаданого деколонізаційного закону підкреслюється, що «метою збройної агресії Російської Федерації є позбавлення Українського народу незалежності і суверенітету та повернення його до стану залежності, як було за часів Російської імперії та Союзу Радянських Соціалістичних Республік» (Закон України «Про засудження, 2023), тобто колонізація. Також уточнюється, що століття російського панування на українській території (тобто століття колонізації) супроводжувалися системними заходами асиміляції українців, зокрема заборони та викорінення української мови, культури, руйнування етнічної самобутності, а також систематичними масовими знищеннями українців, які стали жертвами російського імперського панування в Україні (Закон України «Про засудження, 2023), тобто тієї ж російської колонізації. Відповідно, деколонізація України ніяк не може обмежуватися боротьбою з колоніальними маркерами та символами і завершуватися деколонізацією топонімії, найбільш видимої складової колоніальної спадщини. Цим законом Україна також засуджує всі форми колоніалізму і вказує на те, що примусове підпорядкування народів чужому домінуванню призводить до їх експлуатації, суперечить принципу захисту прав людини, Статуту ООН, Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам (1960).

Деколонізація України є унікальним етнополітичним процесом, обумовленим вищезгаданою низкою факторів та особливостей. А також тим, що відбувається вона в складних умовах агресивної збройної реколонізації – Росія не може змиритися з втратою контролю над Україною і намагається повернути незалежну державу в колоніальний стан всупереч всім принципам міжнародного права і здорового глузду. Це задає тональність не лише політики деколонізації, а й українського деколонізаційного законодавства, на якому вона базується, включаючи правові обмеження, про які йтиметься згодом. Не лише розглянуті у статті, а й усі українські деколонізаційні закони, є досить цікавими з точки зору правотворчості загалом і законотворчості зокрема, що, як відомо, полягає у створенні державою у взаємодії з громадянським суспільством нових норм права (Душек, 2014). Як для нормативно-правових актів, вони емоційно забарвлені, у їх базових визначеннях російської колонізаційної політики, спадщини, злочинів проти України, політичного режиму простежуються біль та національна колективна історична травма, якої завдає Україні Росія століттями триваючої колонізації. Починаючи від геноциду Голодомору і завершуючи геноцидом цивільних українців під час цієї війни. Але закони і постанови мають чітке призначення – формують, точніше починають формувати, правове поле протидії сучасному російському колоніальному впливу та системного очищення від колоніального спадку.

Оскільки об'єктом цього дослідження визначено конституційно-правовий вимір деколонізації, варто звернути увагу на обмеження деколонізації України, які лежать у площині перетину конституції та війни. Розглядаючи особливості розвитку українського конституціоналізму в умовах війни, А. Крусян вказує на проблему трансформації конституційного законодавства при незмінності Конституції України. А саме на те, що «війна обумовила прийняття нормативно-правових актів, які слід віднести до спеціального законодавства, спрямованого на створення законодавчого підґрунтя для загальнонаціонального оборонного спротиву, що потребує свого подальшого розвитку» (Крусян, 2023, с. 17). Це також стосується законодавчого регулювання та супроводу процесу деколонізації України. Безумовно, спеціальне деколонізаційне законодавство потребує подальшого розвитку та вдосконалення, але наштовхується на суттєву перешкоду – обмеження незмінності тексту Основного Закону в умовах воєнного стану.

Правовий режим воєнного стану діє в Україні від початку повномасштабного вторгнення РФ і послідовно продовжується (Закон, 2025). А згідно зі ст. 157 Конституція України не може бути змінена в умовах воєнного або надзвичайного стану (Конституція, 2020). Це суттєво гальмує процес напрацювання спеціального деколонізаційного законодавства, який постійно створює ситуацію юридичної колізії з текстом Основного Закону. Наприклад, Закон України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії» містить деколонізаційні заходи з протидії русифікації та наслідків русифікації як складової російської імперської політики, спрямованої зокрема на нав'язування використання російської мови, витіснення з ужитку української мови, звуження українського культурного та інформаційного простору (Закон України «Про засудження, 2023).

Також у 2023 р. були внесені зміни до деяких законів України щодо врахування експертної оцінки Ради Європи стосовно прав національних меншин (спільнот) в окремих сферах. Йдеться переважно про сферу освіти і зміст цих змін полягав у гарантуванні права на використання мови національних меншин, які є офіційними мовами Європейського Союзу, в освітньому процесі поряд з державною мовою. Але ці зміни містять винятки, що стосуються «мов національних меншин (спільнот), що є державною (офіційною) мовою держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором або державою-окупантом» (Закон України «Про внесення, 2023).

Проблема полягає в тому, що ці та інші нормативно-правові акти, що регулюють протидію та подолання наслідків русифікації (дерусифікації), яка є невід'ємною складовою деколонізації України, створюють колізію норм права з Конституцією, а саме зі ст. 10, відповідно до якої в Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України (Конституція, 2020). З цього випливає, що конституційний статус та захист російської мови, закладений в Основному Законі, текст якого наразі захищений від внесення змін правовим режимом воєнного стану, прямо суперечить суті та змісту деколонізації України, гальмує напрацювання і, щонайголовніше, правозастосування, деколоніза-

ційного законодавства. Адже у випадку суперечності норм закону та Конституції України, така «колізія вирішується на користь Конституції, яка має найвищу юридичну силу» (Щодо практики, 2008).

Висновки. Таким чином деколонізація України є унікальним етнополітичним процесом, обумовленим низкою факторів, особливостей та обмежень. По-перше, Російська Федерація не фігурує у західних колоніальних теоріях як держава-колонізатор, а Україна – як постколоніальна держава. Водночас спільний досвід поневолення дає всі підстави інтегрувати пострадянські держави у світовий постколоніальний науковий дискурс та конституювати феномен «пострадянської колонізації», суб'єктом якої спочатку був СРСР, а нині Росія, а об'єктами – практично всі пострадянські держави, на території яких зазіхає нинішня РФ. Всі вони потребують деколонізації – очищення від колоніальних маркерів, розірвання зав'язків з метрополією, які перешкоджають розвитку їх національної державності.

По-друге, Україна лише входить у фазу системної деколонізації як невід'ємної складової державотворення, яка відбувається у складних умовах агресивної збройної реколонізації – Росія не може змиритися з втратою контролю над Україною і намагається повернути незалежну державу в колоніальний стан всупереч принципам міжнародного права і здорового глузду. Це задає емоційну тональність політики деколонізації та українського деколонізаційного законодавства, як і правові обмеження.

По-третє, спеціальне деколонізаційне законодавство наштовхується на суттєву перешкоду в подальшому розвитку та правозастосуванні – конституційну заборону щодо внесення змін до тексту Основного Закону в умовах воєнного стану. Конституційний статус та захист російської мови, закладений в Основному Законі, прямо суперечить суті та змісту деколонізації України, гальмує напрацювання та вдосконалення деколонізаційного законодавства і реалізацію деколонізаційної політики України.

Література

Colonialism, Coloniality and Settler Colonialism. (2023). York University. https://bit.ly/444SjjB.

Decolonization. (2022). Definition of decolonization from the Cambridge Academic Content Dictionary. https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/decolonization.

Moore, D.C. (2021). *Is the Post– in Postcolonial the Post– in Post-Soviet? Toward a Global Postcolonial Critique.* Cambridge University Press.

O'Connor, K. (2015) *The History of the Baltic States.* Greenwood.

The Soviet occupation and incorporation of Latvia. (2025). Encyclopedia Britannica. https://www.britannica.com/place/Latvia/The-Soviet-occupation-and-incorporation.

Вітман, К.М. (2007). *Етнонаціональна політика постсоціалістичних країн: моделі, особливості, проблеми.* Логос.

Душек, Н. (2014). Правоутворення: до постановки проблеми. *Юридичний вісник, 6, 19-23.*

Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо врахування експертної оцінки Ради Європи та її органів щодо прав національних меншин (спільнот) в окремих сферах». (2023). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3504-20#Text.

Закон України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії». (2023). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20#Text.

Закон України «Про затвердження Указу Президента України "Про продовження строку дії воєнного стану в Україні". (2025). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4220-20#Text.

Конституція України. (2020). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

Крусян, А. (2023) Український конституціоналізм в умовах війни: до постановки основних науково-практичних проблем та повоєнних тенденцій. *Український часопис конституційного права, 3, 16-28.*

Щодо практики застосування норм права у випадку колізії. (2008). *Лист Міністерства юстиції України, 758-0-2-08-19.* https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0758323-08#Text.

Явір, В.А. (2024). Етнополітика в Україні: політико-правові механізми забезпечення. *Стратегічні пріоритети політико-правового розвитку України в контексті європейської інтеграції: монографія*. (С. 658-708). Інститут держави і права імені В. М. Корецького; Норма права.

References

Colonialism, Coloniality and Settler Colonialism. (2023). York University. https://bit.ly/444SjjB.

Decolonization. (2022). Definition of decolonization from the Cambridge Academic Content Dictionary. https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/decolonization.

Moore, D.C. (2021). *Is the Post– in Postcolonial the Post– in Post-Soviet? Toward a Global Postcolonial Critique.* Cambridge University Press.

O'Connor, K. (2015) *The History of the Baltic States.* Greenwood.

The Soviet occupation and incorporation of Latvia. (2025). Encyclopedia Britannica. https://www.britannica.com/place/Latvia/The-Soviet-occupation-and-incorporation.

Vitman, K.M. (2007). *Etnonatsionalna polityka postsotsialistychnykh krain: modeli, osoblyvosti, problemy* [Ethnonational policy of post-socialist countries: models, features, problems]. Lohos. [in Ukrainian]

Dushek, N. (2014). Pravoutvorennia: do postanovky problemy. [Law formation: to the problem statement]. *Yurydychnyi visnyk, 6, 19-23.* [in Ukrainian]

Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo vrakhuvannia ekspertnoi otsinky Rady Yevropy ta yii orhaniv shchodo prav natsionalnykh menshyn (spilnot) v okremykh sferakh [On Amendments to Certain Laws of Ukraine Concerning the Consideration of the Expert Opinion of the Council of Europe and its Bodies on the Rights of National Minorities (Communities) in Certain Areas]. (2023). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3504-20#Text. [in Ukrainian]

Zakon Ukrainy «Pro zasudzhennia ta zaboronu propahandy rosiiskoi imperskoi polityky v Ukraini i dekolonizatsiiu toponimii» [On the condemnation and prohibition of propaganda of Russian imperial policy in Ukraine and decolonization of place names]. (2023). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20#Text. [in Ukrainian]

Zakon Ukrainy «Pro zatverdzhennia Ukazu Prezydenta Ukrainy "Pro prodovzhennia stroku dii voiennoho stanu v Ukraini" [On Approval of the Decree of the President of Ukraine "On Extension of the Martial Law in Ukraine]. (2025). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4220-20#Text. [in Ukrainian]

Konstytutsiia Ukrainy [The Constitution of Ukraine]. (2020). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text. [in Ukrainian]

Krusian, A. (2023) Ukrainskyi konstytutsionalizm v umovakh viiny: do postanovky osnovnykh naukovo-praktychnykh problem ta povoiennykh tendentsii [Ukrainian Constitutionalism in the Time of War: Toward the Formulation of the Main Scientific and Practical Problems and Postwar Trends]. *Ukrainskyi chasopys konstytutsiinoho prava, 3, 16-28.* [in Ukrainian]

Shchodo praktyky zastosuvannia norm prava u vypadku kolizii (2008) [Regarding the practice of applying legal norms in case of conflict]. *Lyst Ministerstva yustytsii Ukrainy, 758-0-2-08-19.* https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0758323-08#Text. [in Ukrainian]

Yavir, V.A. (2024). Etnopolityka v Ukraini: polityko-pravovi mekhanizmy zabezpechennia. *Stratehichni priorytety polityko-pravovoho rozvytku Ukrainy v konteksti yevropeiskoi intehratsii: monohrafiia* [Ethnopolitics in Ukraine: Political and Legal Mechanisms for Ensuring] (S. 658-708). Instytut derzhavy i prava imeni V. M. Koretskoho; Norma prava. [in Ukrainian]

Анотація

Явір В. А. **Конституційно-правовий вимір деколонізації України: особливості та обмеження. –** Стаття.

У статті з'ясовано, що деколонізація України є унікальним етнополітичним процесом, обумовленим низкою факторів, особливостей та обмежень. Російська Федерація не фігурує у західних колоніальних теоріях як держава-колонізатор, а Україна – як постколоніальна держава. Водночас спільний досвід поневолення дає всі підстави інтегрувати постраднянські держави у світовий постколоніальний науковий дискурс та конституювати феномен «постраднянської колонізації», суб'єктом якої спочатку був СРСР, а нині Росія, а об'єктами – практично всі постраднянські держави, на території яких зараз зазіхає РФ. Всі вони потребують деколонізації – очищення від колоніальних маркерів, розірвання зав'язків з метрополією, які перешкоджають розвитку їх національної свідомості та загрожують державності.

Україна лише входить у фазу системної деколонізації як невід'ємної складової державотворення, яка відбувається у складних умовах агресивної збройної реколонізації – Росія не може змиритися з втратою контролю над Україною і намагається повернути незалежну державу в колоніальний стан всупереч принципам міжнародного права і здорового глузду. Це задає емоційну тональність політики деколонізації України та деколонізаційного законодавства, включаючи правові обмеження.

Вони полягають у тому, що спеціальне деколонізаційне потребує подальшого розвитку та вдосконалення, але наштовхується на суттєву перешкоду – обмеження щодо незмінності тексту Основного Закону в умовах воєнного стану. З цього випливає, що конституційний статус та захист російської мови,

закладений в Конституції України, текст якої наразі захищений від внесення змін правовим режимом воєнного стану, прямо суперечить суті та змісту деколонізації України, гальмує напрацювання і, що найголовніше, правозастосування деколонізаційного законодавства, а відтак реалізацію деколонізаційної політики України.

Ключові слова: деколонізація, колоніальна політика, конституціоналізм, етнополітика, русифікація, російсько-українська війна.

Summary

Yavir V. A. **The constitutional and legal dimension of Ukraine's decolonization: features and limitations. –** Article.

The article establishes that the decolonization of Ukraine is a unique ethnopolitical process shaped by a range of factors, characteristics, and constraints. The Russian Federation is not recognized in Western colonial theories as a colonizing state, nor is Ukraine considered a postcolonial state. However, the shared experience of subjugation provides a solid basis for integrating post-Soviet states into the global postcolonial academic discourse and for conceptualizing the phenomenon of "post-Soviet colonization," initially exercised by the USSR and now by Russia. The objects of this process include virtually all post-Soviet states whose territories are currently under threat from the Russian Federation. All of these states require decolonization–cleansing from colonial markers, severing ties with the former metropole that hinder the development of national consciousness, and mitigating threats to their statehood.

Ukraine is only entering the phase of systemic decolonization as an integral component of state-building. This process is occurring under complex conditions of aggressive military recolonization, as Russia refuses to accept the loss of control over Ukraine and seeks to return the independent state to a colonial status, in direct violation of the principles of international law and rational geopolitical order. This context defines the emotional tone of Ukraine's decolonization policy and legislation, including legal constraints.

These constraints manifest in the fact that specialized decolonization legislation requires further development and refinement but encounters a significant obstacle–the constitutional prohibition on amending the text of the Fundamental Law under martial law conditions. Consequently, the constitutional status and protection of the Russian language, enshrined in the Constitution of Ukraine and currently safeguarded from amendments due to the legal framework of martial law, directly contradict the essence and objectives of Ukraine's decolonization process. This legal barrier impedes the development and, more importantly, the enforcement of decolonization legislation, thereby obstructing the implementation of Ukraine's decolonization policy.

Key words: decolonization, colonial policy, constitutionalism, ethnopolicy russification, Russian-Ukrainian war.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ТА ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ

УДК 342.843.5
DOI https://doi.org/10.32782/app.v75.2025.13

М. В. Афанасьєва
orcid.org/0000-0002-1139-0265
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

К. О. Щербина
orcid.org/0009-0009-5936-5585
студентка II курсу
факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ГОЛОСУВАННЯ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ ЗА КОРДОНОМ НА ПОВОЄННИХ ВИБОРАХ: ВИКЛИКИ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ

Вступ. Голосування є наріжним каменем будь-якого демократичного суспільства, надаючи громадянам засоби для формування державної та місцевої політики. Це фундаментальна демократична практика, яка відображає волю народу та забезпечує публічну владу, що є підзвітною та контрольованою. Акт голосування – втілює сутність народовладдя. Це не просто позначка у списку громадянських справ, це механізм, за допомогою якого громадяни активно формують траєкторію розвитку своєї країни.

У 2022 році Україна зіткнулася з повномасштабним вторгненням, що кардинально змінило соціально-політичний ландшафт країни. Мільйони громадян були змушені покинути свої домівки та шукати притулок за кордоном, що призвело до безпрецедентного збільшення української діаспори по всьому світу. Сьогодні, за оцінками різних організацій, за межами України проживають кілька мільйонів громадян, які натомість зберігають право брати участь у політичному житті своєї країни. Як буде організовано голосування для цих людей на повоєнних виборах? Чи будуть враховані всі правові та організаційні аспекти, які гарантують їхні демократичні права?

Питання голосування громадян України за кордоном на повоєнних виборах є складним та багатогранним завданням. Воно охоплює юридичні аспекти, логістичні виклики, а також політичну волю забезпечити прозорість та інклюзивність виборчого процесу. У світовій практиці вже існують приклади дострокового голосування, голосування через пошту та в електронному форматі, однак їх застосування потребує ретельної адаптації до українського контексту. В умовах повоєнного відновлення України необхідно враховувати не тільки технічні питання організації виборів, а й довіру громадян до виборчої системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасне доктринальне забезпечення голосування громадян України за кордоном на повоєнних виборах є досить обмеженим. Ця тематика більше привертає увагу міжнародних організацій з виборчих питань (IFES, International IDEA) та представників органів публічної влади України, які безпосередньо забезпечують організацію та проведення виборів у Закордонному виборчому окрузі (Центральна виборча

комісія, Міністерство закордонних справ, дипломатичні установи). Зазначене викликає необхідність проведення комплексного аналізу можливих моделей голосування українських виборців за кордоном та їхньої відповідності конституційним принципам, а також оцінювання ризиків та перспектив впровадження нових способів голосування у виборчий процес.

Мета дослідження – аналіз ключових викликів та можливостей, пов'язаних із забезпеченням активного виборчого права громадян України, які перебувають за кордоном, під час повоєнних виборів. Основна увага буде приділена правовим механізмам, організаційним аспектам та міжнародному досвіду, які можуть бути корисними при розробці ефективної та прозорої системи голосування для українців за кордоном.

У дослідженні застосовано комплексний підхід, що включає аналіз нормативно-правових актів, порівняльний аналіз міжнародного досвіду, експертні оцінки, а також методи прогнозування та моделювання можливих сценаріїв організації виборчого процесу. Використано емпіричні методи, зокрема аналіз статистичних даних щодо української діаспори, а також контент-аналіз офіційних документів та досліджень міжнародних організацій.

Виклад основного матеріалу. За даними Інституту демографії та проблем якості життя Національної академії наук України, чисельність населення країни на початок 2022 року складала 42 мільйони осіб. Однак, на липень 2024 року ця кількість знизилась до 35,8 мільйона осіб. Зазначену зміну в чисельності можна пояснити значними демографічними втратами, спричиненими збройним конфліктом. Зокрема, на територіях України, де органи державної влади здійснюють свої повноваження в повному обсязі, на липень 2024 року проживало лише 31,1 мільйона осіб. Ці дані відображають не тільки загальне скорочення населення, але й процеси переміщення осіб та зміни демографічної ситуації в умовах воєнного стану (*Білоус*, 2024).

З початку повномасштабного вторгнення у лютому 2022 року значна кількість українців була змушена залишити країну. Згідно з оцінками Агентства ООН у справах біженців (УВКБ ООН), на сьогодні 10,6 мільйона українців стали переміщеними особами внаслідок війни, що складає майже чверть довоєнного населення країни. З цієї кількості 3,7 мільйона осіб змушені були покинути свої домівки, перебуваючи на території України, в той час як 6,9 мільйона громадян продовжують перебувати за кордоном, отримуючи статус тимчасового захисту переважно у європейських країнах (*Леклерк*, 2025).

За даними Міністерства закордонних справ України, станом на червень 2023 року за межами України перебуває 8 мільйонів 177 тисяч громадян, що становить близько 20% від загальної чисельності населення країни до початку повномасштабного вторгнення. Ці цифри були надані у відповідь на запит Громадянської мережі ОПОРА (*Опора*, 2023). Однак, необхідно зазначити, що точні дані про кількість українських громадян за кордоном відсутні, оскільки різні організації та установи застосовують різні методології для підрахунку цього показника.

За даними Євростату кількість українських громадян на кінець листопада 2024 року по країнам складає: у Німеччині перебуває 1,2 млн осіб, у Польщі – 988 тис., у Чехії – 385 тис. Водночас, у Чехії на 1 тисячу населення припадає 35,3 українських біженці – найбільше серед усіх країн ЄС (*Перун*, 2024). Лише дві інші європейські країни, які не є членами ЄС, мають більшу частку: у Молдові – 47,3 українців, а в Чорногорії – 34 українці на 1 тис. жителів. Ще 1,3 млн українців, за даними ООН, стали біженцями в Росії чи Білорусі (*Центр економічної стратегії,2025)*.

Крім того, відсутня точна статистика щодо кількості дітей, які виїхали з України внаслідок повномасштабного вторгнення. Як зазначає Освітній омбудсмен України, «немає точної статистики, скільки дітей виїхали з України з 24.02.2022» (*Cedos*). За оцінками О. Зеленської, «понад 2 мільйони наших дітей виїхали за межі країни, щоб урятуватися» (*Укрінформ*). Подібні дані наводить і Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ), зазначаючи, що війна змусила понад 2 мільйони українських дітей залишити країну (*UNICEF*, 2022).

Статистичні дані щодо структури українських громадян, які отримали статус тимчасового захисту в країнах Європи, свідчать про наступний розподіл: 46,1% становлять жінки, 33,2% – діти, 20,7% – чоловіки (*Леклерк*, 2025). Виходячи з цього, з 6,9 мільйонів громадян України, які виїхали за кордон, приблизно 2,3 мільйона є дітьми, а решта 4,6 мільйона – дорослими, серед яких переважна більшість має право голосу на виборах.

За даними Державного реєстру виборців, щодо динаміки зміни кількості виборців станом на 31 грудня 2019 року загальна кількість виборців складала – 35 477 188 виборців. Станом на день голосування в першому турі президентських виборів 2019 року, в Закордонному виборчому окрузі налічувалось 552 357 виборців (що складало приблизно 1.5% всіх виборців). А станом на 31 січня 2025 року за даними Державного реєстру виборців кількість зареєстрованих виборців у Закордонному виборчому окрузі – 569 224 виборців (*Центральна виборча комісія,* 2025).

Таким чином, кількість виборців за кордоном зараз складає близько 4,6 мільйона дорослих громадян України, що виїхали та близько 500 тисяч, що вже мешкали за кордоном та були зареєстровані у консульстві, це близько 5,1 мільйонів виборців. Ймовірно певний відсоток громадян України після скасування чи припинення воєнного стану повернуться в Україну, але як зазначила Віце-Прем'єр-Міністр – Міністр економіки: «без безпекових гарантій мільйони українців за кордоном не повертатимуться» (*Свириденко*, 2025). Тобто маємо виходити з того, що кількість виборців за кордоном в порівнянні з довоєнним періодом збільшилась у 8–9 разів і потрібні нормативні та організаційні заходи реагування з боку держави.

Закордонний виборчий округ традиційно відрізняється від звичайних округів низькою явкою виборців, яка становить лише 10–15% порівняно з понад 50% в Україні. Так у 2014 році на закордонних виборчих дільницях під час виборів Президента України проголосували майже 73 тисячі українців, у першому турі президентських виборів 2019 року – ледве більше 53 тисяч. У країнах із добре організованими українськими громадами явка трохи вища (*Радіо Свобода*, 2019). Основною причиною цього є великі територіальні розміри виборчих дільниць, що ускладнює доступ виборців до місць голосування. Навіть ті, хто дістається до дільниць, часто змушені стояти в довгих чергах.

За даними Центральної виборчої комісії під час чергових президентських виборів у 2019 році було утворено 101 виборчу дільницю на закордонному виборчому окрузі. А станом на день голосування на парламентських виборах 2019 року у 72 країнах світу діяли 102 виборчі дільниці. Зокрема, 5 виборчих дільниць було відкрито у Німеччині, по 4 – в Польщі, Італії, США, по 3 – в Іспанії, Туреччині, Китаї та Канаді (*Центральна виборча комісія*, 2019).

Ці ж країни входять у перелік країн, в яких українці традиційно активно голосують, це Італія, Німеччина, США, Чехія, Португалія. У 2019 році на виборах Президента України українці саме в Празі, Берліні, Мюнхені та Дюссельдорфі вишикувалися у великі черги, щоб проголосувати (*Айвазовська*, 2019).

Давайте порівняємо на прикладі Німеччини кількість виборців на виборчих дільницях у 2019 році та ймовірну кількість виборців на повоєнних виборах. Відомо, що у Німеччині статус тимчасового захисту мають близько 1,2 млн осіб. Станом на березень 2024 року, в Федеративній Республіці зареєстровано понад 350 тисяч дітей з України віком до 18 років (*Аровић*, 2024). Тобто близько 850 тисяч українських виборців перебуває у Німеччині.

Згідно з відомостями ЦВК кількість виборців, включених до списків виборців на п'ятьох виборчих дільницях у Німеччині (Берлін, Гамбург, Дюссельдорф, Мюнхен, Франкфурт-на-Майні) під час проведення президентських виборів у 2019 році складала 91 369 виборців (*Центральна виборча комісія*, 2019). Тобто можемо припустити, що кількість українських виборців у Німеччині зросла з того часу у 9 разів. Таким чином, наявність 5 виборчих дільниць, які існували на попередніх виборах у Німеччині, є критично недостатньою для проведення повоєнних виборів і має бути збільшена.

Голосування за кордоном завжди супроводжувалося низькою явкою виборців та недостатньою мотивацією через логістичні труднощі та значні черги на виборчих дільницях. У разі якщо умови організації та проведення всеукраїнських виборів за кордоном залишаться на довоєнному рівні, то кількість осіб, які фактично зможуть проголосувати буде катастрофічно малою.

Для подолання вірогідних викликів щодо організації та проведення голосування громадян України за кордоном на повоєнних виборах можна запропонувати кілька шляхів.

1. ***Відкриття додаткових дипломатичних представництв***. Посол України в Польщі ще у 2019 році в інтерв'ю BBC News Україна повідомив, що направив до Міністерства закордонних справ запит щодо створення додаткових дипломатичних представництв у зв'язку зі значним зростанням кількості громадян України в Польщі. У Міністерстві підтвердили, що на той момент

планували відкрити лише одне нове консульство у Вроцлаві в 2020 році (*Червоненко*, 2019). Водночас, масштабне впровадження цієї ініціативи у повоєнний період є малоймовірним через значні фінансові витрати, необхідні для створення та утримання нових дипломатичних установ.

2. Альтернативним підходом є внесення змін до законодавства, які дозволять ***відкривати одразу дві виборчі дільниці при одному консульстві***. Такий варіант пропонує експерт з виборчого права А. Магера, зазначаючи, що це забезпечить мінімальні фінансові витрати порівняно з відкриттям нових дипломатичних установ (*Червоненко*, 2019).

Цей крок може частково покращити організацію виборчого процесу за кордоном, зменшивши черги на виборчих дільницях і підвищивши загальну ефективність голосування. Водночас такий підхід не стане комплексним вирішенням проблеми, оскільки значна частина громадян України, які перебувають за кордоном, усе ще матиме обмежений доступ до виборчих дільниць через значні відстані до консульських установ. Таким чином, хоча запропоноване рішення є фінансово доцільним, воно не усуває ключові логістичні бар'єри, які перешкоджають реалізації виборчих прав громадян України за кордоном.

3. Один з можливих підходів до поліпшення ситуації з голосуванням за кордоном полягає ***у зміні правил його проведення***. Одним із ключових кроків, що може суттєво змінити ситуацію, є надання дозволу на відкриття виборчих дільниць не лише на території офіційних дипломатичних установ України.

Центральна виборча комісія виступила з пропозицією, що міститься в Постанові від 27 вересня 2022 року № 102 «Про пропозиції щодо вдосконалення законодавства України, спрямовані на забезпечення підготовки та проведення виборів після припинення чи скасування воєнного стану в Україні». Вона передбачає створення додаткових закордонних виборчих дільниць для виборців, які перебувають або будуть перебувати на день голосування за кордоном. Такі дільниці можуть бути організовані при закордонних дипломатичних установах або поза їх межами та матимуть відповідні приміщення для голосування і роботи комісії (*Центральна виборча комісія*, 2022).

У Постанові також пропонується дозволити утворення виборчих дільниць як при дипломатичних установах, так і за їх межами, за згодою компетентних органів іноземних держав. Міністерство закордонних справ України буде залучено до цього процесу, оскільки питання утворення дільниць за кордоном стосується міжнародних відносин.

4. Ще один з можливих варіантів – голосування до дня виборів. Мова йде про ***дострокове або багатоденне голосування***, тобто коли у виборця є декілька днів, коли можна звернутися до виборчої дільниці.

Слід зазначити, що у Європі дострокове голосування дозволено всім виборцям (навіть в межах країни) у Данії, Естонії, Фінляндії, Латвії, Норвегії, Португалії, Швеції та Швейцарії. Ісландія, Мальта та Словенія дозволяють дострокове голосування лише для деяких категорій виборців. В Америці дострокове голосування дозволено всім виборцям у Канаді, Колумбії та більшість штатів США. У 2020 році, з початком пандемії Covid-19, деякі країни розширили або вперше запропонували дострокове голосування з метою зменшити ризик інфікування в день виборів (*International IDEA*, 2023).

У процесі громадських обговорень в Україні, що проводилися в межах підготовки законодавчих ініціатив Центральною виборчою комісією, одним із можливих варіантів було запропоновано впровадження як раз механізму дострокового голосування (*Центральна виборча комісія*, 2022). Зокрема, йшлося про можливість надання виборцям за кордоном права проголосувати напередодні основного дня виборів, тобто в суботу.

Запропонований підхід зумовлений необхідністю розширення доступу виборців до виборчих дільниць, враховуючи значну кількість громадян України, які на момент проведення виборів перебуватимуть за кордоном. До того ж обмежена кількість закордонних виборчих дільниць та потреба у додаткових ресурсах і часу для їх відвідування можуть негативно позначитися на загальній явці виборців. Впровадження дострокового голосування може сприяти збільшенню участі виборців у виборах за кордоном, пом'якшуючи логістичні труднощі.

Разом із тим, постає необхідність врахування конституційних аспектів цього питання. Відповідно до статей 77 та 103 Конституції України, чергові вибори до Верховної Ради України

мають проводитися в останню неділю жовтня, а вибори Президента України – в останню неділю березня. Відтак голосування в будь-який інший день окрім неділі може бути розцінене як відхід від конституційних норм. Для вирішення можливих правових колізій щодо запровадження дострокового голосування може бути ініційовано звернення до Конституційного Суду із конституційним поданням. Це дозволить отримати офіційне тлумачення норм Основного Закону щодо проведення виборів «в останню неділю» відповідного місяця та визначити можливість законодавчого закріплення дострокового голосування без зміни основного дня виборів і з дотриманням усіх процедур підрахунку голосів та встановлення результатів виборів відповідно до чинного законодавства.

5. Ще один варіант вирішення питання голосування виборців за кордоном це ***дистанційне голосування*** (електроне голосування, голосування поштою).

Голосування поштою означає метод голосування, за якого виборці отримують і заповнюють свої паперові бюлетені в неконтрольованому середовищі (наприклад, удома), а потім надсилають заповнені бюлетені в зворотному конверті з особистими даними до виборчих органів для обробки та підрахунку. У сучасних версіях цього методу виборці також можуть помістити заповнений бюлетень в спеціальний контейнер чи захищену виборчу скриньку (*International IDEA*, 2023).

Європейський виборчий стандарт (CDL (2002) 7rev), передбачає, шо голосування поштою можна допускати тільки у тому разі, якщо пошта працює надійно й безпечно; коло тих, хто має право голосувати поштою, може бути звужене до осіб, які перебувають у лікарнях або в ув'язненні, або людей з обмеженими можливостями пересуватися, або осіб, що проживають за кордоном, виключаючи всяку можливість махінацій і залякування (*Ключковський*, С. 55).

Окрім того, на рівні міжнародного досвіду існують різні практики організації поштового голосування, зокрема у деяких країнах поштові служби працюють з високим рівнем чіткості та надійності, тоді як в інших – практика залишається ненадійною. У такій ситуації виникає ризик, що бюлетені, доставлені із запізненням або пошкоджені, не будуть враховані належним чином, що вплине на загальну довіру до виборчого процесу.

Таким чином, введення поштового голосування в Україні має як переваги, так і значні недоліки. Одним із основних ризиків є неможливість забезпечити таємницю голосування, оскільки бюлетені заповнюються в неконтрольованому середовищі. Відсутність належного контролю за процесом може призвести до маніпуляцій, впливу та втручання у результат голосування. Додатково, робота поштових служб, зокрема під час воєнного стану, може бути ненадійною. Поштові бюлетені можуть бути не доставлені вчасно або взагалі не доставлені, що ставить під сумнів легітимність результатів голосування.

Електронне голосування являє собою систему, що забезпечує можливість подання бюлетенів за допомогою комп'ютерного з'єднання. Застосування цього методу голосування породжує обґрунтовані занепокоєння щодо забезпечення таємниці волевиявлення. Формування правової та організаційної бази для впровадження електронного голосування є складним завданням, оскільки воно передбачає суттєві зміни в підходах до організації виборів. Важливим аспектом є забезпечення гарантій для виборців і захисту результатів голосування незалежно від форми його проведення – традиційної чи електронної. Для мінімізації ризиків, пов'язаних із потенційними кібератаками або зовнішнім втручанням, необхідно передбачити впровадження таких механізмів, як сертифікація виборчих систем, а також залучення ІТ-фахівців для розробки відповідних засобів захисту. Проведення досліджень щодо можливостей застосування електронного голосування, а також реалізація пілотних проєктів, розглядається як необхідний етап перед його повноцінним запровадженням (*International IDEA*, 2023).

Повоєнні вибори в Україні, за словами голови Центральної виборчої комісії, є надзвичайно складними та відповідальними подіями. В умовах післявоєнної ситуації будь-які кардинальні нововведення у виборчому процесі можуть бути ризикованими, оскільки вони здатні дестабілізувати ситуацію (*Радіо Свобода,* 2025). Зокрема, електронне та поштове голосування розглядаються як потенційні інструменти, що, незважаючи на певні переваги, мають численні недоліки, які роблять їх застосування в Україні на даний момент проблематичним.

Одним із головних аргументів проти використання електронного голосування є недосконалість технологічного та правового забезпечення, що не гарантує належного рівня безпеки

та захисту даних. Це питання вже було зняте з порядку денного Центральною виборчою комісією, оскільки на сьогоднішній день Україна не готова до запровадження такого нововведення в умовах війни. Поштове голосування, яке практикується в низці країн, є новим для України і, на думку експертів, є небезпечним. На даний момент, враховуючи специфічні умови та виклики, що постають перед країною під час війни, ці механізми голосування не можуть бути реалізовані без відповідних гарантій безпеки та конфіденційності.

Оптимальним рішенням для повоєнних виборів може бути комбінація кількох запропонованих варіантів: розширення кількості та географії виборчих дільниць і запровадження дострокового багатоденного голосування. Водночас необхідно враховувати фінансову складову та конституційні аспекти, що дозволить забезпечити легітимність виборчого процесу та дотримання виборчих прав громадян України, незалежно від їхнього місця перебування. Однак, який би варіант чи варіанти подолання викликів закордонного голосування не були впроваджені в Україні, слід пам'ятати, що законодавчого забезпечення потребують: визначення місця підрахунку голосів, належний ланцюг збереження та транспортування бюлетенів та ефективна система передачі результатів.

Таким чином, подолання викликів щодо організації та проведення голосування за кордоном є ключовими для забезпечення демократичних стандартів, справедливості та точності результатів волевиявлення в повоєнній Україні і потребують свого вирішення вже зараз.

Висновки. Масштаби вимушеної міграції громадян внаслідок збройного конфлікту та їхній виборчий потенціал вказують на серйозні зміни в демографічній ситуації України. За оцінками міжнародних організацій, понад 6,9 мільйона українців перебувають за кордоном, що значно змінює електоральну картину. Розглянута проблематика голосування громадян України за межами країни демонструє складність та багатовимірність цього питання, зумовлену організаційними, фінансовими, правовими та технічними чинниками. Аналіз існуючих викликів та запропонованих рішень дозволяє дійти кількох важливих висновків.

Однією з основних проблем є недостатня кількість виборчих дільниць за кордоном, що ускладнює реалізацію виборчих прав громадян. Рішенням може бути відкриття додаткових виборчих дільниць або дипломатичних установ, але це потребує значних фінансових ресурсів. Зміни в законодавстві, що дозволяють відкриття двох дільниць при одному консульстві, є більш доцільними, але не вирішують проблему віддаленості. Створення виборчих дільниць поза дипломатичними установами дозволяє розширити географію, але потребує узгодження з урядами інших країн і забезпечення безпеки. Впровадження дострокового голосування може підвищити явку виборців, однак вимагає змін до законодавства та узгодження з Конституцією України. Дистанційне голосування, зокрема електронне та поштове, є перспективним, але потребує вирішення питань безпеки, збереження таємниці голосування та мінімізації ризиків маніпуляцій, що малоймовірно забезпечити у скорочений та складний передвиборчий період по завершенню воєнного стану.

Загалом, підвищення доступності виборчого процесу для громадян України за кордоном є складним завданням, що потребує всебічного аналізу, законодавчих ініціатив та міжнародного співробітництва. Забезпечення виборчих прав громадян України, що перебувають за кордоном, вимагає комплексного підходу, який включає покращення інфраструктури голосування, підвищення поінформованості серед виборців та адаптацію виборчої системи до нових реалій. Це буде одним з ключових факторів у забезпеченні демократичності виборчого процесу в умовах повоєнного відновлення країни.

Література

Айвазовська, О. (2019, лютий 1). Айвазовська про вибори за кордоном: найбільше українці голосують в країнах, де є об'єднана громада. *Українське радіо.* https://ukr.radio/news.html?newsID=84706

Аровіч, В. (2024, березень 29). «Путін натисне червону кнопку – й українців не буде». Історії дітей-біженців, яких цькують у школах Німеччини. *Радіо Свобода.* https://www.radiosvoboda.org/a/ty-iak-buling-ksenofobiia-nimechchyna-bizhentsi/32881331.html

Білоус, О. (2024, жовтень 2). Скільки населення в Україні: оцінка на сьогодні та прогноз до 2051 року. *РБК-Україна.* https://www.rbc.ua/rus/news/skilki-naselennya-ukrayini-otsinka-sogodni-1727847652.html

Червоненко, В. (2019, квітень 9). Вибори 2019: чому так мало українців голосують за кордоном. *BBC News Україна.* https://www.bbc.com/ukrainian/features-47852365

Cedos. (н.д.). Вплив війни на середню освіту в Україні: виклики та перспективи. *Cedos.* https://cedos.org.ua/events/vplyv-vijny-na-osvitu-v-ukrayini-vyklyky-ta-perspektyvy/

Центральна виборча комісія. (2025). *Державний реєстр виборців.* https://www.drv.gov.ua/portal/cm?option=ext_num_voters&pdt=1&pmn_id=127

Ключковський, Ю. (Ред.). (2009). *Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права: Матеріали Венеціанської Комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету Міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи* (2-е вид., випр. і допов.).

UNICEF. (2022, червень 17). Зараз у світі переміщено майже 37 мільйонів дітей – більше, ніж коли-небудь. *UNICEF Україна.* https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/copy-nearly-37-million-children-displaced-worldwide-highest-number-ever-recorded

Свириденко, Ю. (2025, лютий 23). Найбільша проблема української економіки – брак кадрів. Без гарантій безпеки люди не повернуться в Україну. *Hromadske.* https://hromadske.ua/ekonomika/240216-naybilsha-problema-ukrayinskoyi-ekonomiky-brak-kadriv-bez-harantiy-bezpeky-liudy-ne-povernutsia-v-ukrayinu-svyrydenko

Перун, В. (2024). Євростат: 4,3 мільйона громадян, що залишили Україну, мають статус тимчасового захисту в ЄС. *LB.ua.* https://lb.ua/society/2024/03/10/602675_ievrostat_43_milyona_gromadyan_shcho.html

Леклерк, Ф. (2025, лютий 18). Після 3 років війни українці потребують миру та допомоги. *Організація Об'єднаних Націй Україна.* https://goo.su/2bxmEbi

Центральна виборча комісія. (2022, вересень 27). Про пропозиції щодо вдосконалення законодавства України, спрямовані на забезпечення підготовки та проведення виборів після припинення чи скасування воєнного стану в Україні: Постанова № 102. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0102359-22#Text

Центральна виборча комісія. (2019, квітень 5). *Протокол Центральної виборчої комісії про підсумки голосування в межах закордонного виборчого округу.* https://www.cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2019/11/vpu_2019_protokol_zvo_05.04.2019.pdf

Радіо Свобода. (2025, лютий 19). Голова ЦВК розповів, чи можливо в Україні провести вибори онлайн або поштою. *Радіо Свобода.* https://www.radiosvoboda.org/a/news-holova-tsvk-vybory-v-ukrayini-onlayn-poshta/33320851.html

Радіо Свобода. (2019, квітень 1). Клімкін: явка на українських виборах за кордоном впала з 2014 року на 27%. *Радіо Свобода.* https://www.radiosvoboda.org/a/news-klimkin-vybory-svit/29854745.html

Центр економічної стратегії. (2025, березень 3). Українські біженці після трьох років за кордоном: четверта хвиля дослідження. *Центр економічної стратегії.* https://ces.org.ua/refugees_fourth_wave/

ОПОРА. (2023, липень 5). Через повномасштабне вторгнення Росії за кордоном перебуває близько 20% українців – дослідження ОПОРИ. *ОПОРА – Громадянська мережа.* https://www.oporaua.org/viyna/cherez-povnomasshtabne-vtorhennia-rosiyi-za-kordonom-perebuvaie-blizko-20-ukrayintsiv-doslidzhennia-opori-24792

Укрінформ. (н.д.). Понад 2 мільйони дітей виїхали з України через війну. *Укрінформ.* https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3831526-ponad-2-miljoni-ditej-viihali-z-ukraini-cerez-vijnu.html

International IDEA. (2023). *Special Voting Arrangements: International IDEA Handbook.* International Institute for Democracy and Electoral Assistance. https://www.idea.int/sites/default/files/2023-11/special-voting-arrangements-international-idea-handbook_0.pdf

References

Aivazovska. O (2019, February 1). Aivazovska pro vybory za kordonom: naibil'she ukraintsi holosuiut v krainakh, de ye obiednana hromada [Aivazovska on elections abroad: Ukrainians vote the most in countries where there is a united community]. Retrieved from [https://ukr.radio/news.html?newsID=84706] (accessed March 11, 2025). [in Ukrainian]

Arovych, V. (2024, March 29). "Putin natysne chervonu knopku – y ukraintsiv ne bude": istorii ditei-bizhentsiv, yakhykh tskuiut u shkolakh Nimechchyny ["Putin will press the red button – and there will be no Ukrainians": stories of refugee children bullied in German schools]. Radio Svoboda. Retrieved from [https://www.radiosvoboda.org/a/ty-iak-buling-ksenofobiia-nimechchyna-bizhentsi/32881331.html] (accessed March 11, 2025). [in Ukrainian]

Bilous, O. (2024, October 2). Skilky naselennia v Ukraini: otsinka na sohodni ta prohnoz do 2051 roku [How many people live in Ukraine: an estimate for today and a forecast until 2051]. RBC-Ukraine. Retrieved from [https://www.rbc.ua/rus/news/skilki-naselennya-ukrayini-otsinka-sogodni-1727847652.html] (accessed March 11, 2025). [in Ukrainian]

Chervonenko, V. (2019, April 9). Vybory 2019: chomu tak malo ukraintsiv holosuiut za kordonom [Elections 2019: why do so few Ukrainians vote abroad]. BBC News Ukraina. Retrieved from [https://www.bbc.com/ukrainian/features-47852365] (accessed March 11, 2025). [in Ukrainian]

Vplyv viiny na seredniu osvitu v Ukraini: vyklyky ta perspektyvy [The impact of war on secondary education in Ukraine: challenges and perspectives]. Cedos. Retrieved from [https://cedos.org.ua/events/vplyv-vijny-na-osvitu-v-ukrayini-vyklyky-ta-perspektyvy] (accessed March 11, 2025). [in Ukrainian]

Derzhavnyi reiestr vyborciv [State Voter Register]. Retrieved from [https://www.drv.gov.ua/portal/cm?option=ext_num_voters&pdt=1&pmn_id=127] (accessed March 11, 2025). [in Ukrainian]

Yevropeiskyi demokratychnyi dorobok u haluzi vyborchoho prava [European democratic achievements in the field of electoral law]. (2009). Venetian Commission, Parliamentary Assembly, Committee of Ministers, Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe (2nd ed., revised and supplemented). Edited by Yu. Kliuchkovskyi. Kyiv. [in Ukrainian]

Zaraz u sviti peremishcheno maizhe 37 milioniv ditei – bilshe, nizh koly-nebud [Nearly 37 million children displaced worldwide – the highest number ever recorded]. (2022, June 17). UNICEF. Retrieved from [https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/copy-nearly-37-million-children-displaced-worldwide-highest-number-ever-recorded] (accessed March 11, 2025). [in Ukrainian]

Naibilsha problema ukrainskoi ekonomiky – brak kadriv. Bez harantii bezpeky liudy ne povernutsia v Ukrainu – Svyrydenko [The biggest problem of the Ukrainian economy is the lack of personnel. Without security guarantees, people will not return to Ukraine – Svyrydenko]. (2025, February 23). Hromadske. Retrieved from [https://hromadske.ua/ekonomika/240216-naybilsha-problema-ukrayinskoyi-ekonomiky-brak-kadriv-bez-harantiy-bezpeky-liudy-ne-povernutsia-v-ukrayinu-svyrydenko] (accessed March 11, 2025). [in Ukrainian]

Perun, V. (2024, March 10). Yevrostat: 4,3 miliona hromadian, shcho zalyshyly Ukrainu, maiut status tymchasovoho zakhystu v YeS [Eurostat: 4.3 million citizens who left Ukraine have temporary protection status in the EU]. LB.ua. Retrieved from [https://lb.ua/society/2024/03/10/602675_ievrostat_43_milyona_gromadyan_shcho.html] (accessed March 11, 2025). [in Ukrainian]

Leclerc, F. (2025, February 18). Pislia 3 rokiv viiny ukraintsi potrebuiut myru ta dopomohy [After 3 years of war, Ukrainians need peace and aid]. United Nations Ukraine. Retrieved from [https://goo.su/2bxmEbi] (accessed March 11, 2025). [in Ukrainian]

Pro propozytsii shchodo vdoskonalennia zakonodavstva Ukrainy, spriamovani na zabezpechennia pidhotovky ta provedennia vyboriv pislia prypynennia chy skasuvannia voiennoho stanu v Ukraini [On proposals for improving Ukrainian legislation aimed at ensuring the preparation and conduct of elections after the termination or cancellation of martial law in Ukraine]. (2022, September 27). Resolution of the Central Election Commission No. 102. Retrieved from [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0102359-22#Text] (accessed March 11, 2025). [in Ukrainian]

Protokol Tsentralnoi vyborchoi komisiї pro pidsumky holosuvannia v mezhakh zakordonnoho vyborchoho okruhu [Protocol of the Central Election Commission on the results of voting within the foreign electoral district]. (2019, April 5). Central Election Commission. Retrieved from [https://www.cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2019/11/vpu_2019_protokol_zvo_05.04.2019.pdf] (accessed March 11, 2025). [in Ukrainian]

Holova TsVK rozpoviv, chy mozhlyvo v Ukraini provesty vybory onlain abo poshtoiu [The head of the Central Election Commission spoke about the possibility of conducting elections online or by mail in Ukraine]. (2025, February 19). Radio Svoboda. Retrieved from [https://www.radiosvoboda.org/a/news-holova-tsvk-vybory-v-ukrayini-onlayn-poshta/33320851.html] (accessed March 11, 2025). [in Ukrainian]

Klimkin: yavka na ukrainskykh vyborakh za kordonom vpala z 2014 roku na 27% [Klimkin: voter turnout in Ukrainian elections abroad has fallen by 27% since 2014]. (2019, April 1). Radio Svoboda. Retrieved from [https://www.radiosvoboda.org/a/news-klimkin-vybory-svit/29854745.html] (accessed March 11, 2025). [in Ukrainian]

Ukrainski bizhentsi pislia tr'okh rokiv za kordonom: chetverta khvylia doslidzhennia [Ukrainian refugees after three years abroad: fourth wave of research]. (2025, March 3). Center for Economic Strategy. Retrieved from [https://ces.org.ua/refugees_fourth_wave] (accessed March 11, 2025). [in Ukrainian]

Cherez povnomasshtabne vtorhnennia Rosii za kordonom perebuvaie blyzko 20% ukraintsiv – doslidzhennia OPORY [Due to Russia's full-scale invasion, about 20% of Ukrainians are abroad – OPORA research]. (2023, July 5). OPORA – Civic Network. Retrieved from [https://www.oporaua.org/viyna/cherez-povnomasshtabne-vtorgnennia-rosiyi-za-kordonom-perebuvaie-blizko-20-ukrayintsiv-doslidzhennia-opori-24792] (accessed March 11, 2025). [in Ukrainian]

Ponad 2 milioni ditei viikhaly z Ukrainy cherez viinu [More than 2 million children left Ukraine because of the war]. Ukrinform. Retrieved from [https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3831526-ponad-2-miljoni-ditej-viihali-z-ukraini-cerez-vijnu.html] (accessed March 11, 2025). [in Ukrainian]

International IDEA. (2023). Special Voting Arrangements: International IDEA Handbook. International Institute for Democracy and Electoral Assistance. Retrieved from [https://www.idea.int/sites/default/files/2023-11/special-voting-arrangements-international-idea-handbook_0.pdf] (accessed March 11, 2025).

Анотація

Афанасьєва М. В., Щербина К. О. **Голосування громадян України за кордоном на повоєнних виборах: виклики та шляхи подолання.** – Стаття.

Дослідження присвячене аналізу проблеми організації та проведення голосування громадян України, які перебувають за кордоном, у контексті повоєнних виборів. Актуальність теми зумовлена безпрецедентними масштабами вимушеної міграції українців унаслідок повномасштабного вторгнення у 2022 році. За різними оцінками, кількість громадян України, що перебувають за межами країни, перевищує 6,9 мільйона осіб, що суттєво змінює електоральну картину та створює значні виклики для виборчого процесу. У зв'язку з цим необхідно виробити ефективні механізми, які гарантуватимуть реалізацію виборчих прав цієї категорії громадян та забезпечать прозорість і доступність виборчого процесу.

У документі здійснено аналіз основних проблем, пов'язаних із голосуванням за кордоном, зокрема складнощів у формуванні виборчих списків, обмеженої кількості виборчих дільниць, низької явки виборців, логістичних перешкод та необхідності адаптації законодавства. На основі міжнародного досвіду розглянуто можливі рішення, що дозволять забезпечити ефективне голосування українців за кордоном, включно з розширенням мережі виборчих дільниць, запровадженням дострокового голосування, удосконаленням механізмів реєстрації виборців, а також використанням дистанційних технологій, таких як голосування поштою та електронне голосування.

Дослідження також акцентує увагу на правових аспектах виборчого процесу, враховуючи міжнародні стандарти та рекомендації Венеціанської комісії щодо забезпечення виборчих прав громадян, які перебувають за кордоном. Розглядається можливість внесення змін до українського виборчого законодавства з метою спрощення процедур реєстрації та голосування, що дозволить підвищити рівень політичної участі виборців за кордоном. Водночас у документі наголошується на необхідності створення ефективної системи контролю, яка мінімізує ризики маніпуляцій, фальсифікацій і зовнішнього втручання у виборчий процес.

Одним із ключових викликів є питання довіри громадян до виборчої системи, особливо в умовах повоєнного періоду. У зв'язку з цим у дослідженні пропонуються заходи, спрямовані на підвищення прозорості виборчого процесу, зокрема забезпечення незалежного моніторингу, удосконалення механізмів підрахунку голосів та впровадження інформаційних кампаній для виборців.

Ключові слова: вибори, виборчий процес, закордонне голосування, повоєнні вибори, дистанційне голосування.

Summary

Afanasieva M. V., Shcherbyna K. O. **Voting by Ukrainian citizens abroad in post-war elections: challenges and solutions.** – Article.

This study analyzes the issues related to organizing and conducting the voting process for Ukrainian citizens residing abroad in the context of post-war elections. The relevance of this topic is underscored by the unprecedented scale of forced migration following the full-scale invasion in 2022. According to various estimates, the number of Ukrainian citizens abroad exceeds 6.9 million, significantly altering the electoral landscape and posing considerable challenges to the voting process. Therefore, it is essential to develop effective mechanisms that will ensure the realization of voting rights for this category of citizens while maintaining the transparency and accessibility of the electoral process.

The article examines key challenges associated with voting abroad, including difficulties in compiling voter lists, the limited number of polling stations, low voter turnout, logistical barriers, and the need to adapt the legislative framework. Based on international experience, the study explores possible solutions to facilitate effective voting for Ukrainians abroad, such as expanding the network of polling stations, introducing early voting, improving voter registration mechanisms, and utilizing remote voting technologies, including postal and electronic voting.

The research also focuses on the legal aspects of the electoral process, considering international standards and the recommendations of the Venice Commission regarding the protection of voting rights for citizens abroad. It discusses the possibility of amending Ukrainian electoral legislation to simplify registration and voting procedures, which could increase political participation among expatriate voters. At the same time, the study emphasizes the need for establishing an effective oversight system to minimize the risks of manipulation, fraud, and external interference in the electoral process.

One of the key challenges is ensuring public trust in the electoral system, particularly in the post-war period. In this regard, the study proposes measures to enhance the transparency of the voting process, including independent monitoring, improved vote-counting mechanisms, and voter information campaigns.

Key words: elections, electoral process, out-of-country voting, post-war elections, remote voting.

УДК 32.019.52:004.8
DOI https://doi.org/10.32782/app.v75.2025.14

І. В. Бубнов
orcid.org/0000-0001-5155-0780
кандидат історичних наук,
доцент кафедри політології
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК ФАКТОР ПОЛІТИЧНОГО ВПЛИВУ В МЕДІЙНІЙ СФЕРІ

Постановка проблеми. Динамічні процеси глибокої інтеграції технологій штучного інтелекту у сучасне медіасередовище призводять до серйозної трансформації усталеної парадигми політичної комунікації. Вплив нейромереж на когнітивні конструкції соціуму, опосередкований алгоритмічною модифікацією інформаційних потоків, створює небезпечні і неконтрольовані умови щодо латентного маніпулювання суспільними наративами. Поєднання та конвергенція потенціалу машинного навчання з медійними технологіями спричиняють еволюцію методів інформаційного впливу та зумовлюють необхідність критичного осмислення новітніх механізмів цифрової пропаганди.

Використання штучного інтелекту як інструмента політичного впливу проявляється передусім у феномені гіперперсоналізованої дезінформації, яка здатна модифікувати сприйняття реальності через адаптивні алгоритмічні конструкти (Postill, 2020). Прикладом чого може бути практика широкого використання дипфейків під час виборчих кампаній, зокрема в Словаччині у 2023 році. Де за кілька днів до голосування у мережі було поширено фальсифіковане аудіозвернення, нібито записане лідером опозиції Міхалом Шімеком, у якому той начебто планував підкуп виборців. Аудіозапис, створений на основі генеративної нейромережі, став потужним тригером суспільної реакції, що спричинило зміну електоральних орієнтацій частини громадян та поставило під загрозу демократичну легітимність процесу (Suherlan, 2023). Ще одним кейсом, який демонструє алгоритмічну маніпуляцію громадською думкою, стала ситуація з виборами в США у 2020 році, коли платформи соціальних мереж, керовані системами машинного навчання, нерівномірно модифікували видимість політичних матеріалів. Зокрема, алгоритми Facebook та Twitter пріоритезували одні політичні наративи, водночас маргіналізуючи інші через механізми зміни рейтингу публікацій та обмеження охоплення аудиторії. Дослідження, проведене Стенфордським університетом, підтвердило, що алгоритмічна персоналізація новинних стрічок сприяла формуванню когнітивних резонансних камер, у яких користувачі отримували викривлену або фрагментарну картину політичної дійсності (Gulson, 2022).

Сучасні науковці означеної проблеми зазначають, що глобальний масштаб впливу штучного інтелекту на політичні процеси зумовлює потребу у створенні концептуального нормативного каркасу, здатного врегулювати функціональність таких технологій у межах демократичного ландшафту (Farkas, 2021). Ускладнення етичної дихотомії між свободою інформаційного вибору та алгоритмічним патерналізмом зумовлює необхідність мультидисциплінарного підходу до розв'язання проблеми регуляції цих процесів. Отож, запровадження когнітивних і юридичних механізмів контролю за штучним інтелектом у політичному дискурсі постає нагальною вимогою сучасної доби (Papakyriakopoulos, 2020).

Сучасна політична практика доводить, що штучний інтелект функціонує як політичний модератор, який не лише детермінує зміст інформаційного простору, а й впливає на стратегічне конструювання суспільних уявлень. Інтенсифікація алгоритмічного втручання у політичні процеси вимагає комплексного аналізу, здатного віднайти баланс між технологічним прогресом й збереженням демократичної легітимності інформаційного середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження ролі штучного інтелекту у парадигмі медіаполітичного дискурсу останнім часом стали предметом особливої уваги нау-

ковців. Серед пріоритетних задач у цьому контексті виділяється проблема трансформації концептуальних засад політичної комунікації під впливом широкого поширення маніпулятивних стратегій ШІ та рефреймінгу суспільної думки. Зокрема, А. Гесс (2023), М. Екман (2024), Д. Нгуєн (2024), У. Петерс (2022), Л. Соренсен (2024) відзначають, що автоматизовані когнітивні системи та генеративні нейромережі, інкорпоровані у політично ангажовані медійні екосистеми, здійснюють латентну редукцію плюралізму думок, ускладнюючи детекцію штучно сконструйованих наративних конструкцій.

Серед актуальних питань досліджуваної проблеми науковці також відзначають небезпеку інтеграції неконтрольованих алгоритмічних кластерів у медійно-комунікативні матриці. Ці процеси, зокрема, здатні продукувати рефлексивно знеособлені інформаційні конструкти, які вже призводять до руйнування традиційної ієрархії політичної легітимації. К. Гулсон (2022), Р. Перлофф (2021), Й. Постілл (2020), С. Сухерлан (2023), Х. Фаркаш (2021) відзначають, що інерційні механізми алгоритмічного підбору контенту спричиняють когнітивну стратифікацію суспільства, каталізуючи поляризаційні тенденції та конструюючи сегментовані інформаційні резервації. Систематична експлуатація генеративних мереж для створення політичних меседжів ініціює редукцію евристичних механізмів критичного мислення, викликаючи ефект епістемологічної ентропії.

Інституціоналізація штучного інтелекту як агента політичного впливу формує нові вектори інформаційного домінування, детермінуючи феномен політично-цифрової гегемонії. Т. Вестінг (2022), К. Кронке (2019), Н. Лікарчук (2023), О. Папакіріакопулос (2020), К. Порлецца (2023) зауважують, що синкретичне поєднання предиктивної аналітики та гіперперсоналізованої медійної інженерії сприяє формуванню квазіавтономних інформаційних полігонів, де користувачі нейромереж інкорпоруються в алгоритмічно детерміновані інформаційні патерни. Контрольоване моделювання суспільного дискурсу крізь призму штучного інтелекту спричиняє редукцію електоральної свідомості та створює небезпеку переходу від традиційних демократичних процедур до алгоритмічно-модульованих форм політичного адміністрування.

Мета дослідження – з'ясувати специфіку впливу штучного інтелекту на механізми політичної комунікації в медійному просторі.

Виклад основного матеріалу. Глобальна трансформація інформаційно-комунікативного середовища, детермінована перманентною експансією технологій штучного інтелекту, призводить до радикальної перебудови структур владної артикуляції, зумовлюючи значне розширення кола політичного дискурсу. Штучний інтелект, функціонуючи в межах кібернетично орієнтованих механізмів дискурсивної регуляції, не лише реорганізує парадигмальні засади політичної комунікації, а й спричиняє багатовекторну модуляцію когнітивних алгоритмів соціальної перцепції (Peters, 2022). В умовах гіпертрофованої медіатизації владних практик відбувається конвергенція традиційних механізмів політичного впливу та високотехнологічних засобів алгоритмічного прогнозування, що змінює саму природу політичної суб'єктності. Дискретизація інформаційних потоків, інтенсифікована автономними алгоритмічними системами, призводить до глибокої фрагментації суспільного дискурсу, у межах якого відбувається формування нових форм політичної легітимації (Krönke, 2019). Залежність політичного простору від селективного представлення інформації штучним інтелектом спричиняє редукції традиційних механізмів формування громадської думки, витісняючи класичні методи комунікації у сферу інформаційної резидуальності (Guess, 2023). Отже, адаптивні інструменти когнітивного маніпулювання, засновані на взаємодії політичної аналітики та персоналізованих медіанаративів, призводять до еволюції стратегій політичного контролю, який невід'ємно і поступово набуває латентного характеру.

Інтенсифікація алгоритмічної медіації політичних процесів актуалізує необхідність комплексного аналізу механізмів штучного інтелекту як інтегрального чинника владної динаміки. Сучасні дослідники проблеми, зокрема, вказують на небезпеку того, що гіперперсоналізація контенту не лише створює умови ддля реконфігурації соціальних ідеологем, але й спричиняє зростаючу асиметрію політичної суб'єктності, що функціонує у межах предетермінованих когнітивних конструкцій (Vesting, 2022). Ця обставина, на нашу думку, вимагає того, щоб аналіз впливу штучного інтелекту на політичну сферу здійснювався на підставі багатовимірного

теоретико-методологічного осмислення, орієнтованого на виявлення латентних механізмів влади, прихованих у структурах алгоритмічної обчислюваності.

Актуальність дослідження штучного інтелекту як механізму політичного впливу в медійній площині зумовлена його здатністю до трансформації когнітивних орієнтацій суспільства через багаторівневі інформаційні інтервенції. Зокрема, на думку автора дослідження «Динаміка політичної комунікації: медіа і політика в цифрову добу» Р.Перлоффа, алгоритмічна трансмутація семантичних наративів є прикладом віртуозного поєднання автоматизованих методів адаптації повідомлень та маніпулятивного впливу (Perloff, 2021). У контексті референдуму щодо Brexit, де використовувалися такі техніки, була застосована стратегія сегментованого таргетингу. Наприклад, аудиторії у промислових регіонах Великої Британії отримували повідомлення з наголосом на економічну самодостатність, тоді як жителям сільської місцевості транслювали меседжі про національну ідентичність та культурну унікальність (Porlezza, 2023). Ще одним прикладом є інтенсифікація афективного резонансу, що дозволяє маніпулювати емоційною сферою індивідуумів, блокуючи критичні механізми мислення. У цьому контексті слід згадати діяльність аналітичних компаній, як-от Cambridge Analytica, що використовували психологічне профілювання для створення адаптивного контенту. Зокрема, під час виборчої кампанії в США поширювалися емоційно насичені матеріали, що підкреслювали загрози, пов'язані з нелегальною міграцією (Sorensen, 2024). Це сприяло консолідації певних політичних сил навколо радикальних ідей, які отримали підтримку завдяки мобілізації базових емоцій, а саме, страху та гніву.

Водночас практика ретрансляції ідеологічних симулякрів демонструє здатність штучно створених інформаційних конструктів змінювати соціальні установки. Наприклад, російські кампанії впливу під час виборів 2016 року у США поширювали провокативні ідеї через тисячі фейкових акаунтів й ботів (Nguyen, 2024). Це формувало уявлення про «масову підтримку» певних рухів, що відповідним чином спотворювало суспільну думку і ускладнювало ідентифікацію автентичних соціальних процесів.

Саме через зазначені процеси, штучний інтелект стає не лише технологічним феноменом, а й потужним інструментом епістемологічної маніпуляції, що заслуговує на глибоке і всебічне дослідження. Розроблена нами таблиця ілюструє багатогранність сучасних підходів до використання штучного інтелекту як інструменту політичного впливу в медійній сфері, акцентуючи увагу на складних концептуальних і практичних аспектах цих стратегій (Таблиця 1).

У сучасному науковому просторі, сповненому інтелектуальних пошуків та методологічної розмаїтості, проблема впливу штучного інтелекту на політичні процеси в медійній сфері виступає предметом багатоаспектного аналізу.

Графічне представлення статистичних даних дозволяє розкрити не лише емпіричну варіативність застосування технологій, але й виявити латентні тенденції у трансформації механізмів соціального контролю та управління громадською думкою. Примітним є факт, що рівень використання штучного інтелекту у політичних комунікаціях демонструє не лише кількісну неоднорідність, але і якісну диференціацію за регіонально-культурними параметрами. Зокрема, у Китаї, де показники досягають 89% контролю, акцент зроблено на гіперцентралізованій стратегії моніторингу і маніпулятивного керування інформаційними потоками. Використання штучного інтелекту як інструмента для аналізу великих даних забезпечує оптимізацію контролю над суспільними процесами, що ілюструє високий ступінь технологічної залежності від алгоритмічних систем (Indicators of the use of artificial intelligence in the media sector. Statista, 2025). У Сполучених Штатах Америки інтеграція штучного інтелекту в політичні процеси через медіасередовище характеризується прагматичною спрямованістю. Зокрема, частка використання технологій у створенні персоналізованої політичної реклами сягає 50%. Подібний підхід базується на складних алгоритмах машинного навчання, які спрямовані на аналіз поведінкових патернів аудиторії та формування відповідного адаптивного контенту, орієнтованого на максимізацію електорального впливу. У країнах Європейського Союзу, таких як Німеччина та Франція, пріоритетом є когнітивна модерація інформаційного простору, що охоплює 35% та 30% відповідно. Використання штучного інтелекту в цих країнах спрямоване на деконструкцію інформацій-

них масивів з метою забезпечення ефективної профілактики маніпулятивних впливів та досягнення суспільної прозорості.

Представлені діаграми розкривають багатовимірний характер технологічного прогресу, де інтеграція штучного інтелекту не лише змінює систему політичного дискурсу, але й утворює нові парадигматичні основи для подальшого розвитку комунікативних моделей.

Отож, дослідження вказують на наростання складних феноменів у взаємодії між технологіями та політичними інституціями, що вимагає подальших концептуальних і емпіричних зусиль.

Таблиця 1

Медіаінструменталізація штучного інтелекту: когнітивно-маніпулятивні техніки політичної інтервенції

Інтелектуальні парадигми	Теоретико-практичні аспекти та функціональні імплікації	Емпіричні ілюстрації та прикладні кейси
Алгоритмічна трансмутація інформаційних наративів	Систематичне впровадження автоматизованих механізмів для перетворення семантичних і прагматичних структур інформаційного контенту з метою модифікації когнітивних установок реципієнтів, що зумовлює розрив традиційних кореляцій між повідомленням і його сприйняттям.	Використання автоматизованого моделювання для адаптації політичного меседжу залежно від регіональних етнокультурних особливостей у передвиборчих кампаніях.
Діахронна стратифікація когнітивної рецепції	Використання комп'ютеризованих моделей для аналізу змін у сприйнятті інформаційних потоків у різних хронологічних контекстах, що дозволяє ідентифікувати латентні патерни соціального впливу.	Застосування історичних даних для створення спрямованих кампаній у соціальних мережах, що активують емоційну пам’ять певних поколінь.
Епістемологічна редукція інформаційних потоків	Навмисне спрощення складних структур знань через медійні платформи для підвищення доступності меседжів серед широкої авдиторії, водночас сприяючи виникненню упереджених інтерпретацій і формуванню однобічних оцінок.	Поширення спрощених графічних матеріалів про складні економічні реформи для створення ілюзії їхньої простоти й досяжності.
Дигітальна сегментація соціальних кластерів	Використання великих даних для ідентифікації соціальних угруповань, чутливих до певних інформаційних сигналів, з метою спрямованого впливу на їхні політичні переконання та соціальну поведінку.	Використання даних з платформ соціальних медіа для таргетованої реклами політичних ідей серед молодіжних активістів у мегаполісах.
Ретрансляція ідеологічних симулякрів	Моделювання уявних суспільних конструкцій, що покликані спровокувати відчуття автентичності й необхідності, водночас залишаючись далекими від реального соціального контексту.	Створення штучного уявлення про «масову підтримку» політичного руху через ботів у соціальних мережах і фейкові акаунти.
Інтенсифікація афективного резонансу	Акцентуація емоційного компонента інформаційних повідомлень із метою створення імпульсивної реакції аудиторії, що перешкоджає раціональному аналізу і критичному мисленню.	Використання драматичних відеороликів із зображенням катастроф для підтримки екологічної політики, що має фінансову вигоду для певних груп.
Семантична агрегативна модифікація контенту	Застосування складних алгоритмічних методів для інтеграції багатошарових смислів у медійні матеріали, що забезпечує водночас враження простоти та прихованої складності.	Генерація контенту для одночасного впливу на експертів і широку аудиторію шляхом використання термінології, що викликає подвійні смислові асоціації.
Інтерференція віртуалізованих комунікаційних сфер	Створення умов для взаємопроникнення альтернативних реальностей, які формуються через віртуалізовані платформи, що спотворює сприйняття авдиторією об'єктивної реальності й утруднює її критичну оцінку.	Застосування технологій доповненої реальності для популяризації політичного лідера як «реформатора», що демонструє успішні моделі, які не існують у реальному світі.

Джерело: розроблено автором на основі (Ekman, 2024; Gulson, 2022; Vesting, 2022).

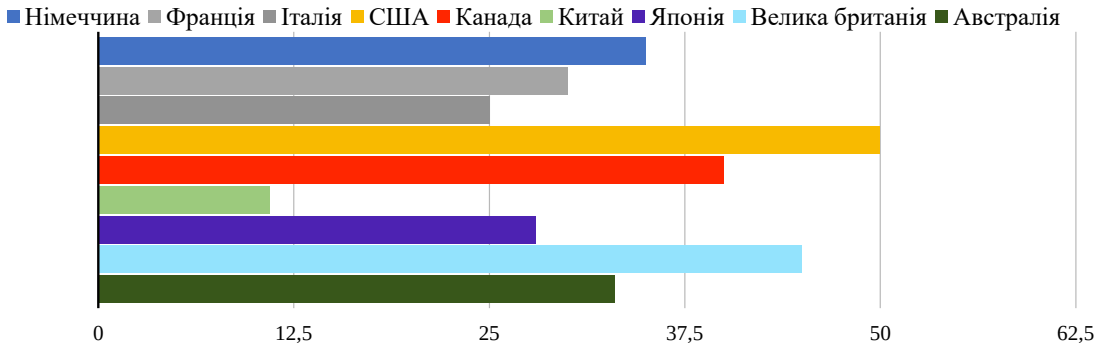

Рис. 1. Вплив штучного інтелекту на політичні процеси в медійній сфері (Indicators of the use of artificial intelligence in the media sector. Statista, 2025)

У контексті сучасної парадигми суспільно-політичних трансформацій вплив штучного інтелекту на процеси інформаційного посередництва та стратегічного моделювання політичних дискурсів визначається як багатовекторний і полісемантичний феномен. Зокрема, за спостереженнями вітчизняної дослідниці Н. Лікарчук, глибина інтеграції технологій ШІ у структуру політичних комунікацій різниться залежно від регіональних особливостей, культурної специфіки та інституціональних пріоритетів (Likarchuk, 2023). Якщо у Китаї переважає використання аналітичних моделей штучного інтелекту для централізованого управління інформаційними потоками, то у США застосування цих технологій орієнтоване на мікротаргетинг і персоналізовану рекламу, тобто, як зазначалося, спостерігається домінування адаптивно-прагматичного підходу.

Європейські країни демонструють інший вектор впровадження технологій штучного інтелекту з акцентом на когнітивне моделюванні громадської думки та профілактику маніпулятивних стратегій. Такий підхід, на думку шведського науковця М. Екмана, зумовлює підвищення відповідного рівня суспільної транспарентності (Ekman, 2024).

Усі ці тенденції ілюструють глобальну поляризацію підходів до використання штучного інтелекту в медійній сфері, що формує нові методологічні виклики для аналізу впливу технологій на політичні інституції. Така різноплановість свідчить про наростання комплексності взаємодії між алгоритмічними інноваціями та соціальними процесами, вимагаючи багатовимірного аналізу і рефлексії над потенційними ризиками.

Висновки. В умовах невпинної трансформації медійного простору, детермінованої інтенсивною інкорпорацією штучного інтелекту, спостерігається радикалізація політичного дискурсу та гіпертрофована маніпулятивність інформаційних потоків. Емерджентні алгоритмічні конструкції, що оперують у межах когнітивної парадигми постправди, уможливлюють селективну модифікацію громадської думки, спричиняючи ефект когнітивної резонансності. Відбувається ерозія класичних механізмів політичної комунікації, оскільки експоненційне зростання інформаційної насиченості посилює фрагментацію дискурсивного поля та контингентну реконфігурацію владних наративів. Синергетична взаємодія алгоритмічного контенту та соціально-політичної агентивності провокує феномен аномічної комунікації, що характеризується латентною дестабілізацією інституційних механізмів демократичного волевиявлення. Унаслідок перманентного впливу автоматизованих систем аналізу та прогнозування, суб'єкти політичної діяльності зазнають адаптивної редукції власних стратегій, трансформуючи тактичні засади комунікативного впливу відповідно до імперативів алгоритмічної предиктивності. Парадигмальна зміна семіотичного коду політичного дискурсу призводить до девальвації традиційних структур раціонального осмислення суспільно-політичних процесів.

Поширення алгоритмічних засобів моделювання політичної поведінки в медіасфері спричиняє парадоксальний ефект: з одного боку, формується ілюзія плюралістичної політичної участі, з іншого – відбувається консеквентна редукція дискурсивної автономії індивідів. Ав-

томатизовані механізми генерації контенту та персоналізованого надання інформації сприяють не лише інтенсифікації ефекту ехокамер, а й конструюванню емерджентних когнітивних спільнот, в яких репродукується гомогенізований політичний досвід. Це створює небезпеку латентного регулювання масових настроїв через точкову інтенсифікацію або формування відповідних наративних траєкторій.

Гносеологічні аспекти алгоритмічного впливу на політичну сферу засвідчують необхідність критичного осмислення феномену штучного інтелекту як інтегрального атрибута сучасного медійного ландшафту. Умовна автономність цих систем від суб'єктивної верифікації створює передумови для розмивання кордонів між автентичним політичним волевиявленням та алгоритмічно визначеною рефлексивністю.

Дилема кореляції між технологічною прогресією та етико-політичними імперативами засвідчує нагальну потребу у формуванні багаторівневих механізмів етичного регулювання процесів алгоритмічного медіапосередництва.

Перспективні напрями подальших досліджень зазначеної проблеми полягають у детальному вивченні когнітивно-евристичних механізмів алгоритмічного прогнозування, аналізі феноменологічних аспектів адаптивної суб'єктності в умовах алгоритмізованого дискурсивного поля, а також у формулюванні нормативних підходів до регулювання штучного інтелекту в політико-медійній сфері. Особливу увагу варто приділити проблематиці семантичної інтеграції алгоритмічних патернів у політичну комунікацію, які вже сьогодні агресивно спричиняють реконфігурацію традиційних механізмів владної легітимації та електоральної мобілізації.

Література

Ekman M., Widholm A. Parasitic news: Adoption and adaption of journalistic conventions in hybrid political communication. *Journalism.* 2024. № 25.2. P. 295-312.

Farkas X., Bene M. Images, politicians, and social media: Patterns and effects of politicians' image-based political communication strategies on social media. *The International Journal of Press/Politics.* 2021. № 26.1. P. 119-142.

Guess A., Munger K. Digital literacy and online political behavior. *Political Science Research and Methods.* 2023. № 11.1. P. 110-128.

Gulson K. N., Sellar S., Webb P. T. Algorithms of education: How datafication and artificial intelligence shape policy. Minneapolis: U of Minnesota Press, 2022. 200 p.

Indicators of the use of artificial intelligence in the media sector. Statista. 2025. URL:https://www.statista.com/search/?q=artificial+intelligence+in+the+media+sector&p=1

Krönke C. Artificial intelligence and social media. Regulating Artificial Intelligence. *Cham: Springer International Publishing*, 2019. C. 145–173.

Likarchuk N., Velychko Z., Andrieieva O., Lenda R., Vusyk H. Manipulation as an element of the political process in social networks. *Cuestiones Políticas.* 2023. № 41(76). P. 769-779.

Nguyen D., Hekman E.The news framing of artificial intelligence: a critical exploration of how media discourses make sense of automation. *AI & Society*. 2024. T. 39, № 2. C. 437–451.

Papakyriakopoulos O., Serrano J., Hegelich S. Political communication on social media: A tale of hyperactive users and bias in recommender systems. *Online Social Networks and Media.* 2020. № 15. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2468696419300886

Perloff R.M. *The dynamics of political communication: Media and politics in a digital age.* Routledge, 2021. 524 p.

Peters U.Algorithmic political bias in artificial intelligence systems. *Philosophy & Technology.* 2022. T. 35, № 2. URL: https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s13347-022-00512-8.pdf

Postill J. *Digital politics and political engagement.* Digital Anthropology. Routledge. 2020. P. 165-184.

Porlezza C. Promoting responsible AI: A European perspective on the governance of artificial intelligence in media and journalism. *Communications.* 2023. T. 48, № 3. C. 370–394.

Sorensen L. Populist disruption and the fourth age of political communication. *European Journal of Communication.* 2024. № 39.1. P. 71-85.

Suherlan S. Digital Technology Transformation in Enhancing Public Participation in Democratic Processes. *Technology and Society Perspectives (TACIT).* 2023. № 1.1. P. 10-17.

Vesting T. The Impact of Artificial Intelligence on the Structures of the Modern Public Sphere. *The Rule of Law in Cyberspace. Cham: Springer International Publishing,* 2022. C. 149–164.

References

Ekman, M., & Widholm, A. (2024). Parasitic news: Adoption and adaption of journalistic conventions in hybrid political communication. *Journalism,* 25(2), 295–312. [in English]

Farkas, X., & Bene, M. (2021). Images, politicians, and social media: Patterns and effects of politicians' image-based political communication strategies on social media. *The International Journal of Press/Politics,* 26(1), 119–142. [in English]

Guess, A., & Munger, K. (2023). Digital literacy and online political behavior. *Political Science Research and Methods,* 11(1), 110–128. [in English]

Gulson, K. N., Sellar, S., & Webb, P. T. (2022). *Algorithms of education: How datafication and artificial intelligence shape policy.* University of Minnesota Press. [in English]

Indicators of the use of artificial intelligence in the media sector. Statista. (2025). Retrieved from https://www.statista.com/search/?q=artificial+intelligence+in+the+media+sector&p=1 [in English]

Krönke, C. (2019). Artificial intelligence and social media. *In Regulating Artificial Intelligence* (pp. 145–173). Springer International Publishing. [in English]

Likarchuk, N., Velychko, Z., Andrieieva, O., Lenda, R., & Vusyk, H. (2023). Manipulation as an element of the political process in social networks. *Cuestiones Políticas,* 41(76), 769–779. [in English]

Nguyen, D., & Hekman, E. (2024). The news framing of artificial intelligence: A critical exploration of how media discourses make sense of automation. *AI & Society,* 39(2), 437–451. [in English]

Papakyriakopoulos, O., Serrano, J., & Hegelich, S. (2020). Political communication on social media: A tale of hyperactive users and bias in recommender systems. *Online Social Networks and Media,* 15. Retrieved from https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2468696419300886 [in English]

Perloff, R. M. (2021). *The dynamics of political communication: Media and politics in a digital age* (3rd ed.). Routledge. [in English]

Peters, U. (2022). Algorithmic political bias in artificial intelligence systems. *Philosophy & Technology,* 35(2). Retrieved from https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s13347-022-00512-8.pdf [in English]

Postill, J. (2020). Digital politics and political engagement. *In Digital Anthropology* (pp. 165–184). Routledge. [in English]

Porlezza, C. (2023). Promoting responsible AI: A European perspective on the governance of artificial intelligence in media and journalism. *Communications,* 48(3), 370–394. [in English]

Sorensen, L. (2024). Populist disruption and the fourth age of political communication. European Journal of Communication, 39(1), 71–85. [in English]

Suherlan, S. (2023). Digital technology transformation in enhancing public participation in democratic processes. *Technology and Society Perspectives (TACIT, 1)*(1), 10–17. [in English]

Vesting, T. (2022). The impact of artificial intelligence on the structures of the modern public sphere. *In The Rule of Law in Cyberspace* (pp. 149–164). Springer International Publishing. [in English]

Анотація

Бубнов І. В. **Штучний інтелект як фактор політичного впливу в медійній сфері. –** Стаття.

У сучасному науковому дискурсі штучний інтелект дедалі частіше розглядається як суттєвий інструмент політичного впливу в медійній площині, що спричиняє трансформації комунікаційних практик й соціального сприйняття інформації. Інтеграція алгоритмічно складних систем штучного інтелекту у медійні процеси спричиняє радикальну перебудову комунікативного ландшафту, модифікуючи способи формування політичних наративів і змінюючи усталені парадигми суспільного дискурсу. Особлива увага приділяється вивченню ефектів алгоритмічного керування контенту, здатного формувати політичну свідомість шляхом прихованого маніпулювання. Такий підхід викликає запитання щодо меж допустимості технократичного втручання у суспільні процеси та підкреслює необхідність міждисциплінарного аналізу феномену штучного інтелекту в інформаційному середовищі. Методологічний інструментарій цього дослідження базується на синергетичному підході, що поєднує кількісно-аналітичні та дискурсивні методи аналізу. Використано компаративний аналіз політичного впливу через медійні платформи, доповнений застосуванням контент-аналізу, що виявляє латентні закономірності маніпулятивних практик.

Результати демонструють, що впровадження штучного інтелекту у медійні процеси спричиняє парадигматичний зсув у розумінні комунікаційної динаміки. Ідентифіковано кореляції між рівнем використання алгоритмів у політичних кампаніях та змінами в електоральних поведінкових патернах. Зокрема, висвітлено асиметрію у розподілі інформації, що сприяє зміцненню соціальної поляризації.

Висновки свідчать про необхідність створення етичних й нормативних рамок для регулювання алгоритмічного впливу на медіапроцеси, що враховували б як ризики, так і потенційні переваги. Особлива увага має бути приділена забезпеченню прозорості алгоритмів і захисту інформаційної безпеки.

Встановлено, що недостатність правового регулювання сприяє експоненційному зростанню маніпулятивних практик, які можуть призводити до дестабілізації політичних систем. Таким чином, штучний інтелект постає важливим фактором політичної трансформації в умовах інформаційного суспільства, що вимагає подальших наукових досліджень для розробки стратегій гармонізації технічного прогресу із соціально-політичними реаліями.

Ключові слова: штучний інтелект, політичний вплив, медійна сфера, когнітивні механізми, інформаційна динаміка, маніпулятивні технології, алгоритмічна регуляція, соціальні комунікації, цифрова пропаганда, дискурсивний контроль.

Summary

Bubnov I. V. **Artificial intelligence as a factor of political influence in the media sphere. –** Article.

In contemporary academic discourse, artificial intelligence (AI) is increasingly viewed as a significant tool of political influence within the media sphere, driving transformations in communication practices and altering the social perception of information. The integration of algorithmically complex AI systems into media processes is causing a radical restructuring of the communicative landscape, modifying the mechanisms of political narrative formation and shifting established paradigms of public discourse. Particular attention is given to studying the effects of algorithmic content curation, which has the potential to shape political consciousness through covert manipulation. This approach raises questions about the boundaries of technocratic intervention in societal processes and underscores the necessity of interdisciplinary analysis of the AI phenomenon within the information environment. The methodological framework of this study employs a synergistic approach, combining quantitative-analytical and discursive methods of analysis. Comparative analysis of political influence through media platforms is supplemented by content analysis, which reveals latent patterns of manipulative practices.

The findings demonstrate that the implementation of AI in media processes induces a paradigmatic shift in the understanding of communicative dynamics. Correlations were identified between the extent of algorithm usage in political campaigns and changes in electoral behavioral patterns. In particular, asymmetry in information distribution was highlighted, contributing to the intensification of social polarization. The conclusions emphasize the need to establish ethical and regulatory frameworks for governing algorithmic influence on media processes, addressing both risks and potential benefits. Special attention should be devoted to ensuring algorithmic transparency and safeguarding informational security. It was found that insufficient legal regulation facilitates the exponential growth of manipulative practices, which may destabilize political systems. Thus, AI emerges as a critical factor in political transformation within the information society, necessitating further scientific research to develop strategies for harmonizing technological progress with socio-political realities.

Key words: artificial intelligence, political influence, media sphere, cognitive mechanisms, informational dynamics, manipulative technologies, algorithmic regulation, social communications, digital propaganda, discursive control.

УДК 323.1:327.5
DOI https://doi.org/10.32782/app.v75.2025.15

С. М. Внучко
orcid.org/0000-0001-9176-1304
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЕВОЛЮЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ: ВІД КЛАСИЧНИХ МОДЕЛЕЙ ДО ТРЕНДОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ ВПЛИВУ

Вступ. Розвиток медіапростору, технологічні інновації та зміни в політичних процесах визначають актуальність дослідження еволюції моделей та технологій політичної комунікації. Зміни в медіа середовищі та політичному ландшафті, які від традиційних каналів комунікації, таких як преса та телебачення трансформувалися до цифрових платформ та соціальних мереж, не лише перерозподілили політичний вплив, але й створили нові можливості для маніпуляцій і більш точного цілеспрямованого впливу на аудиторію. Якщо класичні моделі політичної комунікації (лінійні та інтерактивні) підходять до розуміння комунікаційного процесу як одностороннього чи зворотного, то з розвитком цифрових технологій, виникають нові моделі транзакційної комунікації, які вимагають переосмислення принципів взаємодії між політиками та виборцями. Сьогодні політики і громадяни взаємодіють у реальному часі через соціальні медіа. Політики більше не мають справу лише з масовими аудиторіями, а можуть точково націлюватися на конкретні групи виборців. Це викликає потребу в нових підходах до політичної комунікації, які мають адаптуватися до швидко змінюваного технологічного середовища.

Дослідження політичної комунікації, зокрема її еволюції, дає змогу зрозуміти, як зміни в комунікаційних моделях впливають на громадську думку та політичну активність. Ключовою проблемою в сучасних демократіях є падіння рівня критичного мислення та інформаційної грамотності серед населення. Розуміння того, як технології впливають на політичну свідомість, допомагає сприяти формуванню обізнаного суспільства, здатного до активної участі в політичних процесах.

Технології, що виникають у сфері політичної комунікації, ставлять перед суспільством нові етичні питання. Як зберігати демократичні принципи та прозорість, коли технології дозволяють приховувати маніпуляції та формувати «спотворену реальність»? Аналіз еволюції політичної комунікації також дає змогу висвітлити ці проблеми та запропонувати способи боротьби з ними через розвиток етичних норм та стандартів.

Таким чином, дослідження еволюції політичної комунікації має високу актуальність у зв'язку з технологічними змінами, що відбуваються у політичному та медійному середовищі, а також з необхідністю розвитку критичного мислення та етичних стандартів у політичній практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові дослідження еволюції політичної комунікації від класичних моделей до сучасних технологій впливу охоплюють різні аспекти даного процесу. Так, в роботах Е. Крейна, М. Мейсона, М. Вебера аналізуються класичні моделі комунікації та розкриваються їхні особливості. Моделям політичної комунікації в умовах глобалізації та цифрових трансформацій присвячені праці Г. Пейдж, Т. Гудвіна та інших. Серед українських дослідників моделей політичної комунікації необхідно відмітити праці Т. Висоцької «Політична комунікація: теорія, практика та моделі», А. Дьякова «Політична комунікація в Україні: від традиційних медіа до постмодерністських підходів» тощо. Ці роботи дають змогу зрозуміти, як політична комунікація в Україні еволюціонує, як вона адаптується до нових умов, зокрема цифрових технологій та глобалізаційних процесів.

Розкриттю питань як технології політичної комунікації змінюють спосіб взаємодії політиків із громадянами, а також роль новітніх медіа в формуванні політичних рішень і мобілізації

виборців у різних контекстах присвячені праці Ю. Шевченка, В. Різуна, Н. Хомскі, Ф. Новарда, Ш. МакГрегора, М. Кастельса тощо.

Метою статті є аналіз еволюції політичної комунікації, від класичних моделей, що фокусуються на лінійних та взаємодіючих процесах, до сучасних трендових технологій впливу.

Методологія дослідження, використана в цьому тексті, є комплексною та багаторівневою, поєднуючи історичний, порівняльний та аналітичний підходи. *Історичний підхід* застосовано при розкритті питання еволюції моделей політичної комунікації від класичних до сучасних. Історичний контекст також дозволив простежити, як медіа канали та комунікативні стратегії змінювалися з часом: від преси і телебачення до цифрових платформ. *Порівняльний аналіз* використано при співставленні різних моделей політичної комунікації, зокрема лінійної, інтерактивної та транзакційної. Цей підхід також дозволив з'ясувати переваги та обмеження кожної моделі та оцінити їх ефективність у сучасних умовах цифрових технологій. *Кейс-метод* застосовано до аналізу реальних прикладів (таких як політичні маніпуляції через медіа, приклад з Cambridge Analytica тощо), що служить для демонстрації теоретичних аспектів у реальному політичному контексті та додає практичної цінності дослідженню.

Виклад основного матеріалу. Політична комунікація описується через моделі, що відображають реальні процеси взаємодії в політичному просторі. У найбільш загальному вигляді їх умовно поділяють на процесуальні (акцентують увагу на структурі комунікації) та мережеві (акцентують увагу на системності та взаємодії акторів) моделі. Загалом, комунікація (в тому числі і політична комунікація) може здійснюватися за трьома схемами: «лінійна» (або одновекторна), «інтерактивна» (або взаємодіюча), транзакційна.

Лінійна модель бере початок з *Аристотеля*, який визначив три складові: оратор, мова та аудиторія (Шевченко, 1972). З часом, ця схема трансформувалася в модель «комунікатор – повідомлення – комунікант» та була основою подальших моделей дослідження політичної комунікації. *Г. Лассвелл* у 1948 році представив формулу: «Хто говорить, що, яким каналом, кому і з яким ефектом?» (Lasswell, 1948) Вона і досі застосовується при аналізі масової політичної комунікації. Модель *Шеннона–Вівера*, створена на основі досліджень телекомунікацій, ввела поняття кодування, декодування та «шуму», як важливих складових політичної комунікації (Shannon, 1949). Вона дозволила кількісно аналізувати комунікацію, але критикується за відсутність зворотного зв'язку.

Інтерактивна модель, на відміну від лінійної, враховує зворотний зв'язок та зміну ролей між комунікаторами. Увага приділяється не лише передачі повідомлення, а й взаємодії. Враховуються також фізичний та психологічний контексти. Так, модель *де Флера* додає до процесу зворотній зв'язок, що підвищує ефективність передачі інформації (Defleur, 1982). *Шрамм і Осгуд* запропонували циклічну модель, де комунікація постає як безперервний обмін ролями відправника й одержувача (Schramm, 1974).

Транзакційна модель акцентує на взаємному створенні смислів і соціальних реальностей. Вона розглядає комунікацію як процес, у якому беруть участь комунікатори одночасно як відправники і реципієнти. В процесі політичної комунікації, на думку представників даного напряму, важливу роль відіграють соціальні, реляційні та культурні контексти. В рамках даних концепцій, комунікація не лише передає інформацію, а й формує взаємини та самоконцепції. Так, модель *Ньюкомба* (А-В-Х) аналізує вплив відносин між учасниками комунікації та ґрунтується на прагненні до симетрії в оцінках. На думку дослідника, потреба в орієнтації, тобто емоційній оцінці об'єкта, мотивує людину до спілкування (Newcomb, 1953). *Д. Барнлунд* у 1970 році створив модель міжособистісної комунікації, яка враховує багатошарову зворотну інформацію, вербальні й невербальні сигнали, особистісний вплив і вплив середовища. Комунікація в даній моделі виступає одночасним процесом надсилання й отримання багатьох сигналів (Barnlund, 1963).

Таким чином, еволюція моделей комунікації демонструє перехід від лінійного передавання інформації до складних багаторівневих взаємодій у контекстах соціальної динаміки.

В XX столітті телебачення та газети стали основними каналами передачі політичної інформації від влади до масового суспільства. Відповідно, виникають нові моделі комунікації, які також починають досліджуватися та аналізуватися. Так, роль телебачення та газет покладена

в основу низки моделей політичної комунікації: моделі припливу інформації, двоступеневої моделі, моделі селекції Вестлі-МакЛіна та моделі привернення уваги.

У центрі цих теорій – *теорія культивації Дж. Гербнера*, згідно з якою телебачення не лише відображає, а й формує уявлення про реальність (Gerbner, 1998). Воно є творцем «телемейнстріму», що впливає на мислення та культурні моделі в суспільстві. *К. Левін* вперше описав комунікацію як *приплив інформації* з «воротами», через які одні повідомлення проходять, інші – ні. Так виникла теорія гейткіпінгу, що пояснює механізм відбору інформації. Двоступенева *модель Катца-Лазарсфельда* показує, що інформація передається не напряму, а через «лідерів думок», які впливають на суспільну свідомість (Katz, 1957). В подальшому вона була покладена в основу моделей дифузії інформації. *Модель Вестлі-МакЛіна* підкреслює роль професійного посередника (медійної інституції), що адаптує повідомлення між відправником і одержувачем, зважаючи на їх потреби (Westly, 1976; Maclean, 1976). *Модель привернення уваги* зосереджена не на змісті повідомлень, а на їх здатності утримувати інтерес аудиторії. Комунікація тут виступає як шоу, орієнтоване на комерційні цілі, а не діалог. Таким чином, розвиток медіа породив нові моделі комунікації.

Політична комунікація спрямована на досягнення розуміння, інформування, переконання та впливу на аудиторію. Її якість оцінюється через ефект, результативність і ефективність. *Ефект* – миттєва реакція аудиторії (емоційна, когнітивна, поведінкова). *Результативність* – досягнення поставленої мети (наприклад, зростання рейтингу політика). *Ефективність* – співвідношення результату до витрат (час, ресурси, засоби впливу). Ефективність не дорівнює результативності, оскільки остання вимірює факт досягнення мети, тоді як ефективність враховує ще й доцільність витрат. У політичній комунікації вона може визначатись через KPI, соціологічні опитування, онлайн-залучення тощо (Пономаренко, 2014).

Загальне співвідношення понять ефект, ефективність та результативність в політичній комунікації схематично можна відобразити наступним чином:

Термін	**Що означає**	**На що робить акцент**
Ефект	Безпосередня реакція аудиторії на комунікаційне повідомлення	*Факт впливу / зрушення*
Результативність	Досягнення конкретної мети або показника комунікації	*Конкретний, вимірюваний результат*
Ефективність	Співвідношення між досягнутими результатами і витраченими ресурсами	*Цілеспрямованість + доцільність + вигода*

Головним інструментом, що дозволяє досягати мети політичної комунікації, яка визначається саме категоріями ефект, ефективність та результативність, виступають технології політичної комунікації. Технології політичної комунікації – це системи дій, методів і засобів, спрямованих на досягнення політичної мети через вплив на свідомість і поведінку громадян. Вони мають гнучку, адаптивну природу, оскільки об'єкт впливу – суспільство – є динамічним. Такі технології не є універсальними – кожна політична ситуація вимагає унікальної стратегії, яка включає аналіз ситуації, визначення аудиторії, вибір каналів і ключових меседжів (Олещук, 2018).

У політичному процесі технології виконують роль посередника між теорією і практикою. Вони виникли раніше, ніж наукове осмислення політичної комунікації, і спочатку існували як «ремесло» політиків. Сьогодні технології – це інструменти системної реалізації політичної стратегії, які постійно вдосконалюються у відповідь на зміну комунікаційного середовища.

Цікаву класифікацію комунікативних ефектів запропонував український дослідник Ю. Шевченко. Вона враховує вплив медіа на п'яти рівнях: фізіологічному, психологічному, етичному, інтелектуальному та соціальному.

Фізіологічний ефект виявляється у зміні стану організму – розслабленні чи напрузі, розладах сну, порушеннях дихання, гіподинамії, зниженні зору, звиканні до пасивності. *Психологічний ефект* включає емоційні реакції (радість, гнів, страх), появу залежності від інформації («інфоманія»), копіювання поведінки публічних осіб, адаптацію до змін. *Етичний ефект* полягає у трансляції вигідних ідеологічних наративів, що може впливати на моральні орієнтири суспільства, викликаючи критику щодо руйнування моральних засад. *Інтелектуальний*

ефект – це приріст знань, розвиток мислення й мовлення. Водночас ЗМІ формують спрощене уявлення про світ через стереотипи, створюючи «псевдореальність». *Соціальний ефект* пов'язаний із перевантаженням інформацією, що вимагає формування особистості, здатної адаптуватися до інфосередовища, критично мислити й ефективно діяти (Шевченко, 2013).

Американський лінгвіст і медіакритик Ноам Хомскі сформулював десять стратегій масової комунікації, які активно застосовуються у сфері політики для маніпуляції громадською свідомістю (Chomsky, 1997). Ці стратегії є ефективними інструментами впливу на поведінку виборців, формування наративів та зменшення рівня критичного мислення в суспільстві.

Першою є стратегія *відволікання уваги*. Її суть полягає в тому, щоб відвернути громадськість від дійсно важливих питань шляхом насичення інформаційного простору другорядними темами, зокрема новинами шоу-бізнесу, спортивними змаганнями або гучними скандалами. Наприклад, у періоди політичних криз у Росії медіа масово транслюють новини про «зовнішні загрози» або розважальні шоу, відволікаючи увагу громадян від реальних соціально-економічних проблем.

Друга стратегія – *створення проблеми і пропозиція рішення*. У цьому випадку штучно створюється або перебільшується загроза, яка викликає суспільне занепокоєння, і в результаті населення саме починає вимагати дій, вигідних для правлячої еліти. Класичним прикладом є реакція на теракти у Франції, після яких були введені жорсткі обмеження громадянських свобод під гаслом забезпечення безпеки.

Третя стратегія – *поступовість змін, або принцип «малих кроків»*. Непопулярні рішення (наприклад, пенсійна реформа) впроваджуються поступово, аби уникнути спротиву. Зміни розтягуються у часі, представляються як технічні чи тимчасові заходи, що дає змогу знизити рівень протестної активності.

Четверта – *відтермінування болючих рішень*. Політики оголошують про складні заходи, які наберуть чинності у майбутньому, розраховуючи на те, що суспільство з часом змириться або втратить інтерес. Наприклад, уряд може повідомити про підвищення тарифів, яке відбудеться «з наступного року», що дозволяє уникнути негайного обурення.

П'ята стратегія – *інфантилізація аудиторії*. Вона передбачає подачу політичних повідомлень у спрощеній формі, з апеляцією до емоцій і виключенням складних міркувань. Політики виступають у ролі «батьків», які знають, що краще для народу-«дітей». У демократичних державах це проявляється у гаслах на кшталт: «Не думай – просто голосуй».

Шостою є *апеляція до емоцій замість логіки*. Маніпулятори свідомо використовують страх, гнів або гордість, щоб обійти раціональне осмислення ситуації. Яскравий приклад – гасло «Хто не з нами – той проти нас», що розділяє суспільство і нав'язує лише один варіант прийнятного вибору.

Сьома стратегія – *тримання людей у невігластві*. Це свідоме заниження якості освіти та аналітики в медіа з метою обмежити здатність громадян розуміти механізми управління. У тоталітарних режимах це виливається у контроль над ЗМІ, спрощення публічного дискурсу, уникнення складних тем.

Восьма стратегія – *культ посередності*. Пропагуються «звичайні» лідери та спрощені ідеї, які зменшують потребу в критичному мисленні. Прикладом є політична риторика Дональда Трампа, який підкреслював свою «простоту» як силу: «Я не політик, я бізнесмен – я вас розумію».

Дев'ята стратегія – *провина за невдачі на самих громадян*. Політики звинувачують людей у їхніх проблемах, замість того щоб визнати провали системи. Наприклад, у країнах з високим безробіттям влада може заявити, що «люди просто не хочуть працювати», ігноруючи структурні проблеми.

Десята стратегія – *знати про людей більше, ніж вони самі про себе*. Завдяки Big Data, психології та соціології еліти здатні глибоко аналізувати поведінку громадян і використовувати ці знання для впливу. Скандал з Cambridge Analytica, коли використовували дані Facebook для маніпуляцій під час виборів у США і референдуму щодо Brexit, є одним із найяскравіших прикладів.

Усі ці стратегії показують, наскільки тонкими можуть бути форми контролю над свідомістю. Їх розуміння є ключовим для побудови свідомого суспільства, здатного критично мислити та чинити опір маніпуляціям.

Висновки. Політична комунікація включає різноманітні моделі, які відображають процеси взаємодії в політичному просторі. Вони умовно поділяються на процесуальні та мережеві, з акцентом на структуру комунікації або на взаємодію акторів. Моделі політичної комунікації можуть бути лінійними, інтерактивними або транзакційними, кожна з яких має свої особливості в передачі та обміні інформацією. Лінійна модель, відома з робіт Аристотеля, Шеннона та Лассвелла, розглядає комунікацію як одномірний процес. Інтерактивна та транзакційна моделі враховують зворотний зв'язок, взаємодію та соціальні контексти, що дозволяє більш точно передати суть політичної комунікації.

Моделі політичної комунікації змінюються залежно від розвитку медіа. У XX столітті телебачення та газети стали основними каналами передачі політичної інформації, що призвело до створення нових моделей комунікації. Моделі припливу інформації, двоступеневої комунікації та гейткіпінгу стали основою для аналізу політичних процесів. Теорія культивації Дж. Гербнера підкреслює, що медіа не лише відображають, але й формують уявлення про реальність. Важливими є також дослідження впливу медіа через професійних посередників, таких як журналісти, і через комерційні стратегії привернення уваги.

Технології політичної комунікації є інструментами впливу на свідомість громадян та важливими для досягнення політичних цілей. Вони враховують динамічність суспільства і потребують індивідуального підходу в кожній ситуації. Технології політичної комунікації допомагають здійснювати вплив через різноманітні стратегії, зокрема через маніпуляції, відволікання уваги та створення проблем для суспільства. Стратегії, такі як поступовість змін чи інфантилізація аудиторії, показують, як можна впливати на громадську думку, знижуючи рівень критичного мислення серед населення.

Література

Олещук П. Новітні політичні технології інформаційного впливу: монографія. К. Видавець Вадим Карпенко. 2018. 288с.

Пономаренко Т.М. Ефект, ефективність і результативність діяльності підприємства. Менеджмент і стратегічне управління. Scientific Works NUFT 2014. С. 115-122

Шевченко В.Ф. Преса і соціологічні дослідження читача. К.: Вид-во Київ. ун-ту. 1972. С. 3-8.

Шевченко Ю. О. Журналістика і соціальна комунікація. Київ: Інтерпрес. 2013.

Barnlund D. Toward a meaning-centered philosophy of communication. Published By: Institute of General Semantics. ETC: A Review of General Semantics. Vol. 20, No. 4. 1963. pp. 454-469

Chomsky, N. Media Control: The Spectacular Achievements of Propaganda. 1997. 64p.

Defleur, M.L. and Ball-Rokeach, S.T. Theories of Mass Communication. Longman,.New York. 1982. 196p.

Gerbner, G. Cultivation analysis: An overview. Mass Communication and Society. 1998. P. 175–194.

Katz E. The Two-Step Flow of Communication: An Up-To-Date Report on an Hypothesis. Public Opinion Quarterly. 21 (1). 1957. P. *61*–78.

Lasswell H. D. The Structure and function of communication for society / Harold Dwight Lasswell. Harper and Brothers. 1948. P. 215–228

Newcomb T. An approach to the study of the communicative acts. University of Michigan. 1953. С. 394.

Schramm W., D.F.Roberts (eds.) The Process and Effects of Mass Communication. Univ. of Illinoise Press. 1974

Shannon C. Є., Weaver W. The Mathematical Theory of Communication. Urbana. Univ.of Illiniyce Press. 1949.

Westly B. H., Maclean M. S. A Conseptual Model for Communication Research. Journalism Quarterly. 1976. № 34.

References

Oleshchuk, P. (2018). *Novitni politychni tekhnolohii informatsiinoho vplyvu: Monohrafiia*. Kyiv: Vydavets Vadym Karpenko.

Ponomarenko, T. M. (2014). Efekt, efektyvnist i rezultatyvnist diialnosti pidpryiemstva. *Menedzhment i stratehichne upravlinnia. Scientific Works NUFT*, 2014, 115–122.

Shevchenko, V. F. (1972). *Presa i sotsiolohichni doslidzhennia chytacha*. Kyiv: Vydavnytstvo Kyivskoho Universytetu.

Shevchenko, Yu. O. (2013). *Zhurnalistyka i sotsialna komunikatsiia*. Kyiv: Interpres.

Barnlund, D. (1963). Toward a meaning-centered philosophy of communication. *ETC: A Review of General Semantics*, *20*(4), 454–469.

Chomsky, N. (1997). *Media control: The spectacular achievements of propaganda*. New York: Seven Stories Press.

DeFleur, M. L., & Ball-Rokeach, S. T. (1982). *Theories of mass communication*. New York: Longman.

Gerbner, G. (1998). Cultivation analysis: An overview. *Mass Communication and Society*, *1*(3–4), 175–194.

Katz, E. (1957). The two-step flow of communication: An up-to-date report on an hypothesis. *Public Opinion Quarterly*, *21*(1), 61–78.

Lasswell, H. D. (1948). The structure and function of communication in society. In L. Bryson (Ed.), *The communication of ideas* (pp. 215–228). New York: Harper and Brothers.

Newcomb, T. (1953). An approach to the study of the communicative acts. *Psychological Review*, *60*(6), 393–404. (Note: уточнено видавничу інформацію та журнал)

Schramm, W., & Roberts, D. F. (Eds.). (1974). *The process and effects of mass communication*. Urbana: University of Illinois Press.

Shannon, C. E., & Weaver, W. (1949). *The mathematical theory of communication*. Urbana: University of Illinois Press.

Westley, B. H., & MacLean, M. S. (1957). A conceptual model for communication research. *Journalism Quarterly*, *34*, 31–38.

Анотація

Внучко С. М. **Еволюція політичної комунікації: від класичних моделей до трендових технологій впливу. –** Стаття.

Дослідження еволюції моделей політичної комунікації, яка охоплює трансформації від класичних лінійних та інтерактивних моделей до сучасних технологій впливу, є надзвичайно актуальною в умовах швидких змін медіа середовища та технологічних інновацій. З розвитком політична комунікація зазнала суттєвих змін, що призвело до нових можливостей для точкового впливу на виборців, а також до підвищення ризику маніпуляцій через персоналізовану інформацію. Технології, які виникли в цій сфері, дозволяють не тільки зміщувати традиційні канали комунікації, а й значно змінювати характер взаємодії між політиками та громадянами, що вимагає нових підходів до формування політичної свідомості і критичного мислення серед населення.

Основні напрями дослідження полягають у порівнянні різних моделей комунікації: лінійної, інтерактивної та транзакційної. Кожна з них має свої переваги та обмеження, що були проаналізовані через історичний, порівняльний та аналітичний підходи. Важливим є вивчення впливу новітніх технологій на політичний процес, зокрема через приклади політичних маніпуляцій. Дослідження еволюції політичної комунікації також піднімає питання етики та прозорості, ставлячи нові виклики для демократії в умовах цифрових технологій.

У науковій літературі вивчаються різні аспекти розвитку політичної комунікації, зокрема, праці зарубіжних і українських дослідників, акцентують увагу на впливі глобалізації та цифровізації на політичні стратегії. Розвиток комунікаційних технологій дає змогу точніше визначати цільові аудиторії та ефективно взаємодіяти з ними, що дозволяє здійснювати більш ефективний вплив на виборців. Однак це також підвищує ризик маніпуляцій і потребує посилення етичних норм і стандартів у політичній практиці.

Дослідження підкреслює важливість розуміння еволюції моделей політичної комунікації в контексті сучасних технологій, що допомагає не лише краще розуміти політичні процеси, а й сприяє розвитку обізнаного та критично налаштованого суспільства.

Ключові слова: політична комунікація, моделі політичної комунікації, технології політичної комунікації, масовокомунікативний ефект, ефективність.

Summary

Vnuchko S. M. **Evolution of political communication: from classical models to trending influence technologies. –** Article.

The study of the evolution of political communication models, which covers transformations from classical linear and interactive models to modern influence technologies, is extremely relevant in the context of rapid changes in the media environment and technological innovations. With the development of political communication has undergone significant changes, which has led to new opportunities for targeted influence on voters, as well as to an increased risk of manipulation through personalized information. The technologies that have emerged in this area allow not only to shift traditional communication channels, but also to significantly change the nature of interaction between politicians and citizens, which requires new approaches to shaping political awareness and critical thinking among the population.

The main areas of research are to compare different models of communication: linear, interactive, and transactional. Each of them has its own advantages and limitations, which were analyzed through historical, comparative and analytical approaches. It is important to study the impact of new technologies on the political process,

in particular through examples of political manipulation. The study of the evolution of political communication also raises issues of ethics and transparency, posing new challenges for democracy in the digital age.

The scientific literature examines various aspects of the development of political communication, in particular, the works of foreign and Ukrainian researchers who focus on the impact of globalization and digitalization on political strategies. The development of communication technologies makes it possible to more accurately identify target audiences and interact with them effectively, which allows for more efficient influence on voters. However, it also increases the risk of manipulation and requires strengthening ethical norms and standards in political practice.

The study emphasizes the importance of understanding the evolution of political communication models in the context of modern technologies, which helps not only to better understand political processes but also contributes to the development of an informed and critical society.

Key words: political communication, models of political communication, political communication technologies, mass communication effect, efficiency.

УДК 329 (437.6) (477)
DOI https://doi.org/10.32782/app.v75.2025.16

В. А. Войтович
orcid.org/0009-0007-3533-8705
аспірант кафедри політології
Львівського національного університету імені Івана Франка

ОЦІНКА СФОРМОВАНОСТІ БАГАТОРІВНЕВИХ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ В УКРАЇНІ ТА СЛОВАЧЧИНІ

Постановка проблеми. За останні десятиліття низка європейських країн прийняли децентралізацію влади як головний механізм для проведення інституційних реформ і підвищення ефективності місцевих органів самоврядування. Такі реформи, безпосередньо впливають і на зміни в структуруванні партійного простору, ускладнення партійних організацій, створення додаткового рівня виборчої політики та партійного врядування. Представниками академічної спільноти було здійснено небагато спроб оцінити вплив процесу децентралізації влади на трансформацію партійної організації. На нашу думку, визначена проблематика має неабиякий дослідницький інтерес у контексті протікання політичних процесів в регіонах тієї чи іншої країни. Для аналізу ми обрали дві країни, в яких проведені доволі успішні реформи децентралізації влади: Україну (реформа розпочалась у 2014 році, до 2020 року було завершено процес утворення територіальних громад) та Словаччину (децентралізація державного управління була проведена протягом 1998–2005 рр.).

Припускаючи можливі реакції партій, їх адаптацію до нових адміністративних реалій, може суттєво змінюватись політико-електоральне структурування у регіональному вимірі. Очевидно, що політичні партії, які намагаються діяти, змагатися в політичному просторі та ефективно виконувати свої основоположні функції, повинні враховувати зміни у своєму середовищі (як внутрішньому, так і зовнішньому). Створення багаторівневої партійної системи є чи не найбільш очевидною стратегію політичної партії реагувати на такі зміни у зовнішньому середовищі функціонування партій (на децентралізацію владних відносин, зокрема).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика багаторівневих партійних систем є мало дослідженою в політичній науці. Найбільш системно особливості формування багаторівневих партійних систем досліджує К. Дешувер (2006). На прикладі окремих країн розглядають взаємовідносини регіонального і національного рівнів політики Е. Фабре (Сполучене Королівство та Іспанія), (2008); Д. Сагліє (Норвегія), (2019); Д. Фельтеніус (Швеція), (2016). Деталізований аналіз стратегій, які обирають політичні партії в умовах формування багатопартійної партійної системи, здійснила Б. Косовська-Гастоль (2018). В. Свенден та Б. Меденс (2008) фахово розкрили особливості територіальної політики політичних партій в країнах Західної Європи. У фокусі досліджень П. ван Готена (2009) – підхід делегування у багаторівневій партійній системі. П. Веб і Д. Кейс (2017) вдало оцінили питання сили організації ресурсів політичних партій на різних рівнях політики. Серед українських науковців теоретичні аспекти та підходи до дослідження багаторівневих партійних систем висвітлив М. Волгов (2013). Комплексно тенденції змін партійних систем в Україні досліджують А. Романюк (2018), Ю. Остапець (2019), Р. Манайло-Приходько (2017).

Враховуючи це, **мета дослідження** полягає у визначенні ключових особливостей формування багаторівневої партійної системи, оцінці її сформованості (чи ні?) в Україні та Словаччині.

Виклад основного матеріалу. Децентралізована політична система створює додаткові територіальні відносини між громадянами та політичними партіями, тобто сторони в різних масштабах зобов'язані взаємодіяти зі своїми виборцями різними способами. Відтак, національні партії повинні конкурувати, адаптуючи свої стратегії в контексті багаторівневої виборчої політики. Багаторівнева виборча політика неминуче ускладнює для всієї країни політичні партії, які прагнуть отримати владу на національному рівні (Van Biezen, 2006). Певною мірою ефекти, які створює багаторівнева політика є універсальними для багатьох країн, що дозволяє проводити порівняльний аналіз.

Переважно, магістральна увага в дослідженнях багаторівневих партійних систем приділяється країнам з федеративним устроєм. Такі науковці як Н. Болієр та Д. Фельтеніус, навпаки ж, вважають за доцільне вивчати багаторівневі партійні системи, на прикладі унітарних держав, у яких регіональний рівень політики розвивається не менш стрімко, ніж у за умови федерального устрою (Bolleyer, 2012; Feltenius, 2016).

Інтеграція багаторівневої партійної системи залежить від того, наскільки самі політичні партії представлені на різних рівнях політичної системи та від того, наскільки рівномірно збалансовано їхню підтримку між різними регіонами однієї держави. Багаторівнева партійна система є повністю інтегрованою, якщо однакові партії представлені на національному та регіональному рівнях. Багаторівнева партійна система є слабко інтегрованою, якщо підтримка національних партій суттєво різниться між регіонами та між національним і регіональним рівнями (Swenden, 2008).

К. Дешувер зауважує, що існують деякі відмінності між акторами, які діють у багаторівневих партійних системах. Він виділив два основні виміри цих варіацій: участь у виборах на різних рівнях політичної системи та територіальне поширення. Партії в багаторівневих системах можуть брати участь у виборах лише на одному рівні (регіональному чи національному) або на обох рівнях (регіональному та національному). Отже, беручи до уваги перший вимір, партії можна поділити на ті, які беруть участь у виборах: 1) лише на регіональному рівні; 2) лише на національному рівні; 3) як на регіональному, так і на національному рівнях. З точки зору територіальної поширеності (другий вимір) партії можна упорядкувати від партій, що діють лише в одному регіоні, до партій, що охоплюють територію всієї держави (Kosowska-Gąstoł, 2018).

Комбінації обох вимірів (участь у виборах, територіальна поширеність) дозволяють виділити дев'ять типів партій, які: 1) беруть участь лише у регіональних виборах і діють в одному регіоні; 2) беруть участь лише в регіональних виборах і діють у деяких регіонах; 3) беруть участь лише у регіональних виборах і діють у всіх регіонах; 4) беруть участь лише у загальнонаціональних виборах і діють в одному регіоні; 5) беруть участь лише у загальнонаціональних виборах і активні в деяких регіонах; 6) беруть участь лише в національних виборах і є активними в усіх регіонах; 7) беруть участь у регіональних і національних виборах і є активними в одному регіоні; 8) беруть участь у регіональних і національних виборах і є активними в деяких регіонах; 9) беруть участь у регіональних і національних виборах і є активними в усіх регіонах (Deschouwer, 2006).

Беручи за основу класифікацію К. Дешувера, можна розподілити політичні партії в Україні та Словаччині, відповідно до їх рівня інтеграції в багаторівневій партійній системі та пріоритетів політичної участі. Відтак, для визначення типу політичної партії, за доцільне вважаємо брати лише політичні організації, які проявили активність на останніх парламентських та місцевих (та регіональних у випадку Словаччини) виборах. Зокрема, це парламентські вибори 2019 року в Україні, місцеві вибори в Україні 2020 року, парламентські вибори в Словаччині 2023 року, місцеві та регіональні вибори в Словаччині 2022 року.

Провівши типологізацію політичних партій за К. Дешувером в Україні та Словаччині, доцільними видаються наступні висновки. В Україні, політичні партії більш варіативно підходять до вибору стратегії територіального поширення та участі у виборах різних рівнів, це засвідчує кількість виявлених типів політичних партій – 6, із запропонованої типології. Доволі обмежені організаційні можливості партій щодо участі у регіональних і національних виборах та діяльності в усіх областях України, в рамках одного електорального циклу лише 7 партій відповідали цьому критерію. Діяти в окремих регіонах та брати участь в національних та місцевих виборах, мали змогу 9 партій, які переважно чітко асоціюються з лідером своєї партії, областю в якій вони діють, сталими традиціями регіонального представництва. Доволі цікавий випадок помічаємо з політичною силою «Факел», яка брала участь у парламентських виборах 2019 року, проте не висунула жодного кандидата на місцевих виборах 2020 року (Вибори, 2019; Місцеві вибори, 2020). Взяти участь лише у місцевих виборах 2020 року і чинно діяти у всіх регіонах України має інституційну спроможність – Народний рух України, одна з флагманських політичних партій, яка в українському політикумі ще з 1993 року (Місцеві вибори, 2020).

Таблиця 1

Тип основних партій за К. Дешувером в Україні та Словаччині

Тип партії за К. Дешувером	Приклади політичних партій в Україні	Приклади політичних партій в Словаччині*
1. Бере участь лише у регіональних виборах і діють в одному регіоні	Довіряй ділам; Рідне Закарпаття; Всеукраїнське об'єднання «Платформа Громад»; Команда Андрія Балоги; Рідний дім; Всеукраїнське об'єднання "ЧЕРКАЩАНИ": За конкретні справи; "КМКС" Партія угорців України; "Партія Вінничан"; Демократична партія угорців України; "Добрий самарянин"; "Команда Михайлішина".	Team Bratislava; Šanca; Tím Ružinov; Tím Kraj Nitra; ÚSVIT.
2. Бере участь лише в регіональних виборах і діє у деяких регіонах	Пропозиція; Політична партія "УДАР (Український Демократичний Альянс за Реформи) Віталія Кличка"; "Перемога Пальчевського"; Політична партія "Українська Галицька Партія"; «Довіра»; Рідне місто; ВАРТА; Громадський рух «Народний контроль».	NOVA; Zmena Zdola; Som Slovensko; STANK; Dobrá Voľba; Skúsme To Inak.
3. Бере участь лише у регіональних виборах і діє у всіх регіонах	Народний рух України.	-
4. Бере участь лише у загальнонаціональних виборах і діє в одному регіоні	-	-
5. Бере участь лише у загальнонаціональних виборах і активна в деяких регіонах	Факел	-
6. Бере участь лише в національних виборах і є активною в усіх регіонах	-	-
7. Бере участь у регіональних і національних виборах і є активною в одному регіоні	-	-
8. Бере участь у регіональних і національних виборах і є активною в деяких регіонах	Сила і честь; Українська Стратегія Гройсмана; Партія зелених України; Самопоміч; Аграрна партія України; Сила людей; Патріот; Соціальна справедливість; Незалежність.	Spoločne občania Slovenska; Občianski demokrati Slovenska; Za regióny; Rómska koalícia; Maďarské fórum, Demokratická strana; Modrí, Most-Híd; Spravodlivosť; Slovenské Hnutie Obrody; Kresťanskodemokratické hnutie; PRINCÍP.
9. Бере участь у регіональних і національних виборах і є активною в усіх регіонах	Слуга народу; Батьківщина; Європейська Солідарність; Голос; Радикальна партія Олега Ляшка; ВО «Свобода»; Громадянська позиція.	Pirátska strana – Slovensko; Progresívne Slovensko; OĽANO A PRIATELIA; Komunistická strana Slovenska; Vlastenecký blok; Sloboda a Solidarita; SME RODINA; My Slovensko; Slovenská národná strana; Smer – Sociálna demokracia; HLAS – sociálna demokracia; SZÖVETSÉG – Magyarok. Nemzetiségek. Regiók. ALIANCIA – Maďari. Národnosti. Regióny; Srdce vlastenci a dôchodcovia – Slovenská národná jednota; SDKÚ – DS – Slovenská demokratická a kresťanská únia – Demokratická strana; Kotlebovci – Ľudová strana Naše Slovensko; Demokrati; REPUBLIKA.

**Перелік словацьких партій українською; Team Bratislava – «Команда Братислави»; Šanca – «Шанс»; Tím Ružinov – «Команда Ружинова»; Tím Kraj Nitra – «Команда краю Нітра»; ÚSVIT – «Зоря»; NOVA – «Нова більшість»; Zmena Zdola – «Зміна знизу»; Som Slovensko – «Партія муніципалітетів і міст – Я Словаччина»; STANK – – «Мери та незалежні кандидати»; Dobrá Voľba – «Хороший вибір і поміркованість», Skúsme To Inak – «Давайте спробуємо це по-іншому»; Spoločne občania Slovenska – «Громадяни Словаччини разом»; Občianski demokrati Slovenska – «Громадянські демократи Словаччини»; Za regióny – «Для регіонів»; Rómska koalícia – «Ромська коаліція»; Maďarské fórum, Demokratická strana – «Угорський форум, Демократична партія»; Modrí, Most-Híd – «Європейська Словаччина, Міст»; Spravodlivosť – «Справедливість»; Slovenské Hnutie Obrody – «Словацький рух Відродження»; Kresťanskodemokratické hnutie – «Християнсько-демократичний рух»; PRINCÍP – «Принцип»; Pirátska strana Slovensko – «Піратська партія Словаччини»; Progresívne Slovensko – «Прогресивна Словаччина»; OĽANO A PRIATELIA – «Звичайні люди та незалежні особистості»; Komunistická strana Slovenska – «Комуністична партія Словаччини»; Vlastenecký blok – «Патріотичний блок»; Sloboda a Solidarita – «Свобода і солідарність»; SME RODINA – «Ми сім'я»; My Slovensko – «Ми словаки»; Slovenská národná strana – «Словацька народна партія»; Smer – Sociálna demokracia «Напрям – Соціал-демократія»; HLAS – sociálna demokracia – «Голос – соціал-демократія»; SZÖVETSÉG – Magyarok. Nemzetiségek. Regiók. ALIANCIA – Maďari. Národnosti. Regióny – «Альянс – Угорці. Національності. Регіони»; Srdce vlastenci a dôchodcovia – Slovenská národná jednota – «Серце патріотів і пенсіонерів – Словацька національна єдність»; SDKÚ – DS – Slovenská demokratická a kresťanská únia – Demokratická strana – «Словацький демократичний і християнський союз – Демократична партія»; Kotlebovci – Ľudová strana Naše Slovensko – «Котлеба – Народна партія «Наша Словаччина»; Demokrati – «Демократи»; REPUBLIKA – «Республіка».*

В Словаччині ж, з поміж аналізованих політичних партій, 18 мають організаційну спроможність брати участь у національних, регіональних і місцевих виборах і бути активними в усіх краях Словаччини (Výsledky 2022; Výsledky 2023). Окрім того, що менша територія Словаччини та менша кількість територіальних одиниць допомагає політичним партіям поширити свій вплив та діяти в усіх краях, важливими є і законодавчі норми діяльності партій. Відтак, в країні передбачена процедура ліквідації неактивної партії, тому більш оптимальним виявляється, розбудовувати потенціал партії щодо участь у виборчому процесі та територіальному поширенню в краях, ніж створювати нові чи активізовувати чинні структури, напередодні нового електорального циклу. В контексті партій, які беруть участь у національних, регіональних і місцевих виборах і є активним в деяких регіонах, серед прикладів, переважно зустрічаємо партії, які мають свою електоральну нішу та не розпорошуються на інші краї (діють компактно на сході, заході чи в центрі країни).

Щодо партій, які беруть участь лише у регіональних виборах і діють в одному чи декількох регіонах, як в Словаччині так і в Україні, простежується тенденція функціонування локальних політичних проєктів, що серед кандидатів мають відомих, впливових і впізнаваних політиків в окремій області України чи краю Словаччини.

Паралельно із цим, важливо зауважити й такий факт, партії, які охоплюють більше одного регіону (в тому числі ті, що діють по всій країні) і конкурують на виборах як на регіональному, так і на національному рівнях, стикаються з проблемою узгодження своїх стратегій, щоб партія була успішною на виборах на всіх рівнях і водночас зберігала згуртованість. Також партії, як правило, приділяють більше уваги виборам, де «на кону більше». У напівпрезидентських системах, якими є Україна та Словаччина, більш важливими є, як правило, вибори до парламенту, оскільки їх переможець зможе сформувати центральний уряд. Таким чином, місцеві (регіональні) вибори вважаються «виборами другого порядку» з нижчою явкою, гіршими результатами для правлячих партій і посиленням відносно менших партій (Kosowska-Gąstoł, 2018).

Головним чином, саме політичні партії є визначальними елементами зв'язку національної та регіональної партійних систем. Проте, далеко не всі партії забезпечують однаково міцний зв’язок між державною та регіональною системами, багаторівневої партійної системи. Потенціал зв’язку партії залежить від територіального охоплення та міцності організаційних зв’язків з регіональними осередками партії. Теоретично всі партії, які беруть участь у національних та місцевих (регіональних) виборах, потребують певної форми вертикальної інтеграції. Для порівняння, в масштабах держави партії повинні мати окремі організаційні відділення на загальнодержавному рівні та в кожному з регіонів, у яких вони беруть участь у виборах. Тому загальнодержавні партії повинні забезпечувати найширші форми вертикальної та горизонтальної (міжрегіональної) координації політики (Swenden, 2008).

Щоб оцінити рівень організаційної спроможності політичних партій в Україні та Словаччині, важливо простежити динаміку створення та діяльності регіональних осередків політичних партій в областях України та краях Словаччини.

Відтак, окремі організаційні відділення в кожному з регіонів України, станом на 2020 рік, мали в середньому 11 політичних партій. Найбільша кількість політичних партій, які мали свої структурні підрозділи була у Львівській (20) та Волинській областях (16). Найнижчі показники були відповідно у Харківській (6), Донецькій (7) та Луганській (7) областях (Громадянська мережа, 2020). Переважно політичні партії мали зареєстровані обласні осередки партії або міські осередки партії в обласному центрі, дуже обмеженими залишалися показники створення партійних структур на рівні територіальних громад.

Такі парламентські партії, як ВО «Батьківщина», «Європейська Солідарність» та «Голос» стали лідерами за кількістю реєстрації осередків в областях України. Серед політичних партій, які не мають представництва у Верховній Раді чинного скликання, зареєстровані партійні осередки мають такі партії: «Слуга народу», Об’єднання «Самопоміч», Аграрна партія України, Радикальна партія Олега Ляшка, Народний Рух України, ВО «Свобода», «Відродження», Українська стратегія Гройсмана, «УКРОП», «Совість України», «Поруч», «Рідне місто».

	Кількість партійних осередків станом на 2020 рік
Вінницька	14
Волинська	16
Дніпропетровська	9
Донецька	7
Житомирська	12
Закарпатська	12
Запорізька	11
Івано-Франківська	14
Київська	12
Кіровоградська	11
Луганська	7
Львівська	20
Миколаївська	12
Одеська	8
Полтавська	15
Рівненська	15
Сумська	12
Тернопільська	12
Харківська	6
Херсонська	15
Хмельницька	10
Черкаська	10

Діаграма 1. Кількість політичних партій, які мають партійні осередки в областях України*

**Складено автором на основі даних розміщених на сайті Громадянської мережі ОПОРА https://www.oporaua.org/*

Враховуючи, що на початок війни в України, в Міністерстві юстиції України було зареєстровано 378 політичних партій, спроможність лише 11 політичних партій діяти та створювати регіональні відділення (осередки) політичних партій, показує вкрай низьку партійну організацію та здатність координувати діяльність партії. Примітно, що лише на офіційних сайтах всіх парламентських політичних партій – «Слуга народу», ВО «Батьківщина», «Європейська солідарність», «Голос» задекларована діяльність обласних осередків політичних партій в усіх 24 областях України в умовах воєнного стану.

Очевидно, що в умовах воєнного стану, діяльність політичних партій в усіх регіонах України (а особливо в тимчасово окупованих та найбільше постраждалих), значно знизилась і з 260 осередків політичних партій, які діяли з 2020 року до початку повномасштабного вторгнення, на момент дослідження може діяти значно менша їх кількість. Очевидно, що на момент перших повоєнних виборів, може різко збільшитись кількість нових політичних партій, а з 378 вже зареєстрованих, лише певна частина буде мати спроможність висувати кандидатів та отримати електоральну підтримку виборців. З цієї точки зору, вкрай важливо на законодавчому рівні в Україні, розробити механізми, які б ліквідовували неактивні політичні партії та партії, які існують лише формально, на папері.

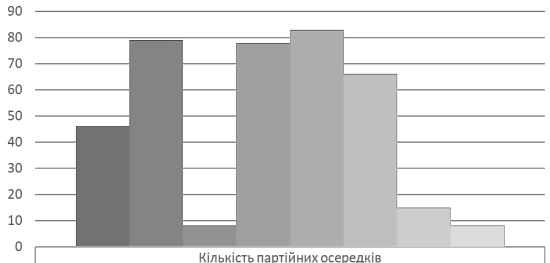

	Кількість партійних осередків
Прогресивна Словаччина	46
Напрям – Словацька соціал-демократія	79
Християнсько-демократичний рух	8
Свобода і солідарність	78
Словацька національна партія	83
Республіка	66
Альянс	15
Звичайні люди та незалежні особистості	8

Діаграма 2. Кількість партійних осередків політичних партій в краях Словаччини*

**Складено автором на основі аналізу даних з офіційних сайтів політичних партій Словаччини*

Оскільки, офіційні дані щодо кількості осередків політичних партій, не надаються Міністерством юстиції Словаччини, для аналізу діяльності організацій основних політичних партій в Словаччині, був використаний метод контент-аналізу офіційних сайтів основних політичних партій Словаччини. Примітно, що в усіх парламентських партій та партій, які були найближче до подолання виборчого бар'єру на парламентських виборах 2023 року, офіційні сайти політичної партії діючі та містять оновлену інформацію. Враховуючи, що за адміністративним устроєм в Словаччині 8 регіонів та 79 районів, основні політичні партії в Словаччині мають осередки в більшості адміністративних одиниць вищого рівня.

Відтак, найбільшу розгалуженість має Словацька національна партія – 83 осередки (8 крайових та 75 районних). Високий рівень мережі осередків фіксуємо і в політичної сили «Напрям – Словацька соціал-демократія», найбільше в Банськобистрицькому та Пряшівському краях. Закріпити свою позицію як парламентської партії вдалось і партії «Свобода і солідарність», завдяки розвиненій структурі у 78 партійних осередків. Політична сила «Республіка» більшою мірою має представництва у Пряшівському (12), Жилінському (12) та Банськобистрицькому (13) краях, а у краях з низькою електоральною підтримкою, розбудова осередків політичної партії ведеться на низькому рівні (Братиславський край – 2 осередки, Нітранський край – 4 осередки). За схожим принципом, діє і «Прогресивна Словаччина» – 46 осередків, значна частина яких, розміщені у столичному Братиславському краї. «Альянс», який представляє інтереси угорської меншини на політичній арені Словаччини, загалом має 15 осередків у районах компактного проживання етнічних угорців. Політичні партії «Звичайні люди та незалежні особистості» та «Християнсько демократичний рух» на своїх офіційних сайтах, не розміщують інформацію про діяльність районних осередків політичних партій, лише про 8 крайових.

Загалом, маючи доволі розвинену мережу крайових та районних осередків, залишається актуальним питання їх дієвості та забезпечення зв'язку між різними підсистемами багаторівневої партійної системи. Створення осередків політичних партій в Словаччині, значною мірою залежить від здатності отримати електоральну підтримку тією чи іншою політичною силою в усіх краях Словаччини на національних і регіональних виборах.

В цьому ключі, для політичної партії важливо обрати оптимальну виборчу стратегію. У слабко інтегрованій партійній системі національні партії зможуть отримати сильні позиції на регіональній арені лише в тому випадку, якщо вони успішно пристосуються до особливостей регіональної виборчої арени, на якій вони змагаються. Іншими словами, чим більше національні партії досягають успіху в різних регіонах, наприклад, перемагаючи партії одного регіону, тим більше буде інтегруватися багаторівнева партійна систем (Swenden, 2008).

Очевидно, сучасні партії національного масштабу, які беруть участь у виборах на кількох рівнях, часто змушені конкурувати з різними гравцями на кожному з них. При цьому, інтереси виборців, які проживають в конкретному регіоні, часто відрізняються від інтересів виборців в інших регіонах. У цьому контексті варто згадати концепцію виборів другого порядку. Відповідно до якої, політичні партії зосереджують свою виборчу активність на тому рівні, де «поставлено більше» (зазвичай національний), тоді як інші вибори (на субнаціональному рівні) вважаються менш важливими (Kosowska-Gąstoł, 2018). Тому багаторівнева виборча конкуренція має свої особливості і їх неодмінно потрібно враховувати у визначенні виборчих стратегій політичних партій.

Акцентуючи увагу на тому, що національні партії повинні забезпечувати різні форми міжрегіональної координації політики, постає питання, як відбувається прийняття рішень на вищих рівнях політичного керівництва партій. Щоб інтегрувати різні регіони однієї країни, до багаторівневої партійної системи, на нашу думку, необхідно враховувати позиції представників партії в регіонах. На рівні обласних осередків, мають функціонувати керівні органи, які українські партії в прийнятих статутах називають – рада територіальної організації партії, конференція обласної організації. На рівні вищого керівництва мають обов'язково відбуватися з'їзди політичної партії, на постійній основі проводитись засідання консультативних чи політичних рад партій, за участі представників від регіонів. Залучаючи делегатів від регіонів до формування порядку денного партії, вдасться досягнути ефектів сталості та найважливі-

ше – артикулювати інтереси своїх виборців. Знову ж, в такій ситуації, буде приділятися більша увага регіональним виборам, оскільки від їх результатів залежить і імідж партії в регіоні, та чи вдасться їй переобратися вже на наступних виборах, що перш за все, пріоритетно для функціонерів вищого рівня політичної партії.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Загалом констатовано, що децентралізація влади та передача повноважень від центральних до регіональних органів впливає на виборчі стратегії політичних партій та змінює політико-електоральне структурування на рівні регіонів. Перевіряючи теорію багаторівневої партійної системи на прикладі України та Словаччини, підтвердилась теза про різні реакції політичних партій щодо взаємовідносини регіонального та національного рівнів політики у середовищі функціонування політичних сил.

Оскільки, багаторівнева партійна система є повністю інтегрованою, якщо однакові партії представлені на національному та регіональному рівнях, партійні системи України та Словаччини можна оцінити, наразі як слабко інтегровані. Відтак, залишаються доволі обмежені організаційні можливості партій щодо участі у регіональних і національних виборах та діяльності в усіх областях України, в рамках одного електорального циклу. На момент перших повоєнних виборів, може різко збільшитись кількість нових політичних партій, а з 378 вже зареєстрованих, лише певна частина буде мати спроможність висувати кандидатів та отримати електоральну підтримку виборців. Враховуючи особливості адміністративного устрою Словаччини, основні політичні партії в Словаччині мають осередки в більшості адміністративних одиниць вищого рівня. Загалом, маючи доволі розвинену мережу крайових та районних осередків, залишається актуальним питання їх дієвості та забезпечення зв'язку між різними підсистемами багаторівневої партійної системи. Створення осередків політичних партій в Словаччині, значною мірою залежить від здатності отримати електоральну підтримку тією чи іншою політичною силою в усіх краях Словаччини на національних і регіональних виборах. Тому багаторівнева виборча конкуренція має ряд особливостей, які неодмінно потрібно враховувати у визначенні виборчих стратегій політичних партій. Визначені особливості поточного стану функціонування багаторівневих партійних систем в Україні та Словаччині зумовлюють подальшу оцінку ефективності та життєздатності політичних партій в Україні та Словаччині, що особливо актуально в контексті номінального існування більшості політичних партій, не виконання ними своїх основоположних функції та відсутності організаційних зв'язків з регіональним рівнем політики, який в сучасних умовах набуває динамічних трансформацій.

Література

Вибори народних депутатів України 2019. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp001.

Волгов М. Багаторівневі політичні партії та тренд децентралізації: теоретичний аспект у сучасному англомовному науковому дискурсі. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2013. №6 (68). С.198–207.

Громадянська мережа "ОПОРА". Спроможність осередків політичних партій. 2020. URL: https://www.oporaua.org/.

Манайло-Приходько Р. Націоналізація партійної системи України: методологія дослідження. Регіональні студії, 2017. № 1. С.34–39.

Місцеві вибори 2020. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/wm001pt001f01=695.html

Остапець Ю. Дилемність розвитку партійної системи України в контексті її націоналізації та регіоналізації. Регіональні студії, 2019. № 18. С. 116–126.

Романюк А. Внутрішньопартійна демократія як чинник розвитку та оцінки політичних партій України. Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії, 2018. №. 18. С. 354–362.

Bolleyer N. New Party Organization in Western Europe: Of Party Hierarchies, Stratarchies and Federations. Party Politics, 2012. №18 (3) pp. 315–336.

Deschouwer K. Political Parties as Multi-Level organisations. Handbook of party politics, 2006. pp. 291–300.

Fabre E. Party organization in a Multi-level System: Party organizational Change in Spain and the UK. Regional & Federal Studies, 2008. №18(4). pp. 309–329.

Feltenius D. Divided Interests: Multi-level Parties and the Politics of Territorial Reform in Sweden. Scandinavian Political Studies, 2016. №39 (1). pp. 95–114.

Kosowska-Gąstoł B. External Factors Determining the Electoral Strategies of Political Parties in Multi-Level Systems. The Copernicus Journal of Political Studies, 2018. pp. 52–67.

Register politických strán a politických hnutí Slovenskej republiky. 2025. URL: https://rez.vs.minv.sk/PolitickeStrany/.

Saglie J. Do party organizations integrate multi-level states? The case of the Norwegian Local Government Reform. Regional & Federal Studies, 2019. 19 p.

Swenden W., Madden B. Introduction: Territorial Party Politics in Western Europe: A Framework for Analysis. Territorial Party Politics in Western Europe, 2008. pp. 1-30.

Van Biezen I., Hopkin J. Party Organisation in Multi-level Contexts. Devolution and Electoral Politics, 2006. pp. 14–52.

Van Houten P. Multi-Level Relations in Political Parties: A Delegation Approach. Party Politics, 2009. №15(2). pp. 137–156.

Výsledky parlamentných volieb 2023. URL: https://volby.sme.sk/parlamentne-volby/2023/vysledky.

Výsledky Spojených Regionálnych Volieb 2022. URL: https://volby.sme.sk/regionalne-volby/2022/vysledky.

Webb P., Keith D. Assessing the Strength of Party Organizational Resources: A Survey of Evidence from the Political Party Database. In Organizing Political Parties: Representation, Participation, and Power. Oxford: Oxford University Press, 2017. pp. 31–61.

References

Vybory narodnykh deputativ Ukrainy 2019 [Elections of people's deputies of Ukraine 2019]. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp001. [in Ukrainian]

Volhov M. (2013) Bahatorivnevi politychni partii ta trend detsentralizatsii: teoretychnyi aspekt u suchasnomu anhlomovnomu naukovomu dyskursi [Multilevel political parties and the decentralisation trend: a theoretical aspect in the modern English-language scientific discourse]. Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy, 2013. №6 (68). C.198–207. [in Ukrainian]

Hromadianska merezha "OPORA". Spromozhnist oseredkiv politychnykh partii [The Civil Network "OPORA". Capacity of political party branches]. 2020. URL: https://www.oporaua.org/. [in Ukrainian]

Manailo-Prykhodko R. Natsionalizatsiia partiinoi systemy Ukrainy: metodolohiia doslidzhennia [Nationalisation of Ukraine's party system: research methodology]. Rehionalni studii, 2017. № 1. C.34–39. [in Ukrainian]

Mistsevi vybory 2020 [Local elections 2020]. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/wm001pt001f01=695.html [in Ukrainian]

Ostapets Yu. Dylemnist rozvytku partiinoi systemy Ukrainy v konteksti yii natsionalizatsii ta rehionalizatsii [The dilemma of the development of Ukraine's party system in the context of its nationalisation and regionalisation]. Rehionalni studii, 2019. № 18. C. 116–126. [in Ukrainian]

Romaniuk A. Vnutrishnopartiina demokratiia yak chynnyk rozvytku ta otsinky politychnykh partii Ukrainy [Internal party democracy as a factor in the development and evaluation of political parties in Ukraine]. Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia filosofsko-politolohichni studii, 2018. №. 18. C. 354–362. [in Ukrainian]

Bolleyer N. (2012) New Party Organization in Western Europe: Of Party Hierarchies, Stratarchies and Federations. Party Politics, 2012. №18 (3) pp. 315–336. [in English]

Deschouwer K. (2006) Political Parties as Multi-Level organisations. Handbook of party politics, 2006. pp. 291–300. [in English]

Fabre E. (2008) Party organization in a Multi-level System: Party organizational Change in Spain and the UK. Regional & Federal Studies, 2008. №18(4). pp. 309–329. [in English]

Feltenius D. (2016) Divided Interests: Multi-level Parties and the Politics of Territorial Reform in Sweden. Scandinavian Political Studies, 2016. №39 (1). pp. 95–114. [in English]

Kosowska-Gąstoł B. (2018) External Factors Determining the Electoral Strategies of Political Parties in Multi-Level Systems. The Copernicus Journal of Political Studies, 2018. pp. 52–67. [in English]

Register politických strán a politických hnutí Slovenskej republiky [Register of political parties and political movements of the Slovak Republic]. 2025. URL: https://rez.vs.minv.sk/PolitickeStrany/. [in Slovak]

Saglie J. (2019) Do party organizations integrate multi-level states? The case of the Norwegian Local Government Reform. Regional & Federal Studies, 2019. 19 p. [in English]

Swenden W., Madden B. (2008) Introduction: Territorial Party Politics in Western Europe: A Framework for Analysis. Territorial Party Politics in Western Europe, 2008. pp. 1-30. [in English]

Van Biezen I., Hopkin J. (2006) Party Organisation in Multi-level Contexts. Devolution and Electoral Politics, 2006. pp. 14–52. [in English]

Van Houten P. (2009) Multi-Level Relations in Political Parties: A Delegation Approach. Party Politics, 2009. № 15(2). pp. 137–156. [in English]

Výsledky parlamentných volieb 2023 [Results of the 2023 parliamentary elections]. URL: https://volby.sme.sk/parlamentne-volby/2023/vysledky. [in Slovak]

Výsledky Spojených Regionálnych Volieb 2022 [Results of the 2022 United Regional Elections]. URL: https://volby.sme.sk/regionalne-volby/2022/vysledky. [in Slovak]

Webb P., Keith D. (2017) Assessing the Strength of Party Organizational Resources: A Survey of Evidence from the Political Party Database. In Organizing Political Parties: Representation, Participation, and Power. Oxford: Oxford University Press, 2017. pp. 31–61. [in English]

Анотація

Войтович В. А. **Оцінка сформованості багаторівневих партійних систем в Україні та Словаччині. –** Стаття.

У статті охоплено і проаналізовано сучасні дослідження багаторівневих партійних систем у контексті реакції політичних акторів на зміни у середовищі їх функціонування. Встановлено, що інституційні реформи спричиняють зміни в структуруванні партійного простору, ускладнення партійних організацій, створення додаткового рівня виборчої політики та партійного врядування. Прослідковано, що інтеграція багаторівневої партійної системи залежить від того, наскільки самі політичні партії представлені на різних рівнях політичної системи, та від того, наскільки рівномірно збалансовано їхню підтримку між різними регіонами однієї держави. На основі класифікації К. Дешувера визначено типи основних політичних партій в Україні та Словаччині, відповідно до їх рівня інтеграції в багаторівневій партійній системі. Простежено динаміку створення та діяльності регіональних осередків політичних партій в областях України та краях Словаччини. Підтверджено, що партії у Словаччині, маючи доволі розвинену мережу крайових і районних осередків, цікаві з погляду питань їх дієвості та забезпечення зв'язку між різними підсистемами багаторівневої партійної системи. Констатовано, що як в Словаччині, так і в Україні, простежується тенденція функціонування локальних політичних проєктів, задля участі у виборах в окремій області України чи краю Словаччини. Доведено, що чим більше національні партії досягають успіху в різних регіонах, наприклад, перемагаючи партії одного регіону, тим більше буде інтегруватися багаторівнева партійна система. Акцентовано увагу на тому, що оскільки національні партії повинні забезпечувати різні форми міжрегіональної координації політики, важливо як відбувається прийняття рішень на вищих рівнях політичного керівництва партій. Аргументована необхідність інтегрувати різні регіони однієї країни до багаторівневої партійної системи з урахуванням позиції представників окремих партій у регіонах.

Ключові слова: багаторівневі партійні системи, політична партія, регіон, Україна, Словаччина.

Summary

Voitovych V. A. **Assessing the formation of Multilevel Party Systems in Ukraine and Slovakia. –** Article.

The article covers and analyzes current research on multi-level party systems in the context of the reaction of political actors to changes in their environment. It is established that institutional reforms lead to changes in the structuring of the party space, the complexity of party organizations, and the creation of an additional level of electoral politics and party governance. It is shown that the integration of a multi-level party system depends on the extent to which political parties themselves are represented at different levels of the political system and on how evenly their support is balanced between different regions of the same state. Based on the classification of K. Deschouwer, the types of major political parties in Ukraine and Slovakia are identified according to their level of integration in the multi-level party system. The dynamics of the creation and activity of regional branches of political parties in the regions of Ukraine and Slovakia is traced. It is confirmed that parties in Slovakia, having a fairly developed network of regional and district branches, still face the issue of their effectiveness and ensuring communication between different subsystems of the multi-level party system. It is stated that in both Slovakia and Ukraine, there is a tendency for local political projects to operate in order to participate in elections in a particular region of Ukraine or a region of Slovakia. It is proved that the more national parties succeed in different regions, for example, by defeating parties from the same region, the more the multi-level party system will be integrated. It is emphasized that since national parties should provide various forms of interregional policy coordination, it is important how decision-making takes place at the highest levels of the political leadership of the parties. The author argues the need to integrate different regions of one country into a multi-level party system, taking into account the position of representatives of individual parties in the regions.

Key words: multi-level party systems, political party, region, Ukraine, Slovakia.

УДК 321.015:352.071.6]:342.4(477)"1996"
DOI https://doi.org/10.32782/app.v75.2025.17

А. Ю. Войчук
orcid.org/0000-0002-1925-1307
доктор філософії з галузі соціальних та поведінкових наук
зі спеціальності політологія,
асистент кафедри політичних наук
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

СИСТЕМА СТРИМУВАНЬ І ПРОТИВАГ В УКРАЇНІ ЗА КОНСТИТУЦІЄЮ 1996 РОКУ

Система стримувань і противаг є одним із ключових принципів демократії, що забезпечує поділ владних повноважень між законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади. Вона сприяє стабільному функціонуванню державного механізму, запобігає узурпації влади та гарантує взаємний контроль між органами державної влади. В Україні система стримувань і противаг була офіційно закріплена з ухваленням Конституції 1996 року, яка стала важливим етапом у формуванні незалежної держави та створенні правової основи її функціонування.

Серед численних досліджень і публікацій, у яких висвітлюється питання системи стримувань і противаг України з часів прийняття Конституції України 1996 року, особливої уваги заслуговують праці таких дослідників: О. Валевський, Н. Гайдаєнко, Х. Забавська, В. Ребкало, І. Сало, Л. Силенко, В. Сурнін тощо.

Метою статті є аналіз функціонування системи стримувань і противаг в Україні після ухвалення Конституції 1996 року.

Під час розробки та прийняття Конституції України 1996 року питання взаємовідносин гілок влади було одним з найбільш дискусійних. Його вирішення вбачалося у створенні такої форми республіканського правління, яка зводила б до мінімуму можливість конфліктів між гілками влади на основі чіткого поділу влади. Прийнята Конституція України повинна була закріпити форму державного правління, що отримала назву «м'якої президентської республіки», з проголошеною рівністю усіх гілок влади (з наголосом на особливу роль Президента України) (Бульба, 2008, с. 82). Відтак, для успішної реалізації своїх державно-владних повноважень гілки влади зобов'язані були погоджувати свої дії між собою. Однак, на думку деяких вчених, жодна з гілок влади не посіла те місце, яке повинна була посісти за класичної моделі (Цвік, 2001, с. 11). Слушною також є думка, що було закріплено швидше конфліктність, ніж майбутня взаємодія (Литвин, 2005).

28 червня 1996 року Конституція України була прийнята. За Конституцією Україна визначалась як суверенна і незалежна, демократична, соціальна і правова держава. Принциповим визначенням державного устрою стало положення статті 6: «Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову» (Конституція України, 1996). Виходячи з цього іншої влади в Україні не повинно бути.

Уперше в системі державної влади України було здійснено чіткий поділ гілок влади. Так, єдиним органом законодавчої влади в Україні Конституція визначила Верховну Раду України (ст. 75), вищим органом виконавчої влади – Кабінет Міністрів України (ст. 113). Судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції (ст. 124, 125). Статус Президента України визначала ст. 102: «Президент України є главою держави і виступає від її імені. Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина» (Конституція України, 1996). Тобто, дана стаття формально виключала норми про те, що Президент є главою виконавчої влади.

Президент України за Конституцією 1996 року був більше ніж глава держави. Президент України не належав до жодної з гілок державної влади. Це нерідко породжує твердження, що він стоїть над усіма іншими державними органами. Ф.Г. Бурчак визначав правовий статус

Президента України як учасника діяльності кожної гілки влади, який, однак, не ідентифікується із жодною. Він, начебто, «міжструктурний» носій влади, який поєднує повноваження інших інститутів держави (Бурчак, 1997, с. 28–29).

За Конституцією України 1996 року «Президент отримував право призначати за згодою Верховної Ради Прем'єр-міністра, затверджувати запропонованих Прем'єр-міністром інших членів Кабінету Міністрів, призначав за поданням Прем'єр-міністра керівників інших центральних органів виконавчої влади, голів місцевих державних адміністрацій та припиняв їхні повноваження на цих посадах» (ст. 106) (Конституція України, 1996). Більше того, Президент мав право на власний розсуд вирішувати питання про відставку не лише Уряду в цілому і його окремих членів, а й керівників держкомітетів та голів місцевих державних адміністрацій без узгодження з Прем'єр-міністром України. Парламент у свою чергу міг стримувати владу Президента через висловлення вотуму недовіри Уряду.

Елементом системи стримувань і противаг за Конституцією України 1996 року є наділення Президента України права законодавчої ініціативи (ч. 1 ст. 93) (Конституція України, 1996), що може реалізуватися у позачерговому порядку. Відповідно до Рішення Конституційного Суду України у справі про позачерговий розгляд законопроектів від 28 березня 2001 року проекти законів, визначені Президентом України як невідкладні, мають бути терміново включені Верховною Радою України до порядку денного сесії розглянуті раніше від інших законопроектів на всіх стадіях законодавчого процесу відповідно до процедури, встановленої Конституцією та Регламентом Верховної Ради України (Рішення Конституційного Суду України, 2001). Президент України, як суб'єкт законодавчої ініціативи, також може вносити законопроекти про внесення змін і доповнень до всіх розділів Конституції України (ст. 154, ч. 1 ст. 156) (Конституція України, 1996).

Наступним елементом системи стримувань і противаг є наділення Президента України права вето (п. 30 ч. 1 ст. 106) (Конституція України, 1996). Це, на думку творців Конституції України 1996 року, мало забезпечувати ефективність законотворчості, слід спонукати парламент до політичної виваженості, відпрацьованості прийнятих законів.

Відповідно до статті 94 Конституції України практично не в змозі вирішити колізію, коли парламент долає вето конституційно встановленою більшістю голосів (двома третинами від конституційного складу), а Президент все ж відмовляється підписати згаданий закон. Саме такою була ситуація довкола законів «Про місцеві державні адміністрації», «Про Кабінет Міністрів України» та «Про тимчасові спеціальні та тимчасові слідчі комісії Верховної Ради України.

Іншим важливим елементом стримування законодавчої діяльності парламенту стало визнання відповідних законів неконституційними через звернення Президента України чи інших уповноважених суб'єктів до Конституційного Суду України. При цьому сам парламент не наділявся правом скасовувати акти Президента України, а міг лише оскаржувати їх на предмет неконституційності. Як випливає з Рішення Конституційного Суду України у справі щодо права вето на закон про внесення змін до Конституції України від 11 березня 2003 року, згадане право поширюється не лише на звичайні закони, але й на закони про внесення змін до Основного Закону держави (Рішення Конституційного Суду України, 2003).

Президент України мав право видавати на основі Конституції України закони та на його виконання нормативні та індивідуальні акти – укази та розпорядження (п. 31 ч. 1 ст. 106). Інститут контрасигнації встановлений у частині 4 статті 106 Конституції України: «Акти Президента України, видані в межах повноважень, передбачених пунктами 3, 4, 5, 8, 10, 14, 15, 17, 18, 21, 22, 23, 24 цієї статті, скріплюються підписами Прем'єр-міністра України і міністра, відповідального за акт та його виконання» (Конституція України, 1996). Це повноваження може підміняти звичайну парламентську законотворчість, що призводить до масштабного втручання в управлінську діяльність органів виконавчої влади. При цьому інститут контрасигнації актів Президента був змодельований так, що міністри змушені нести відповідальність навіть за ті акти, з якими вони можуть фактично і не погоджуватися.

Повноваження Президента видавати укази та розпорядження, на думку В. Б. Авер'янова, відображає підконтрольність уряду Президенту України і право останнього скасовувати

нормативні акти Кабінету Міністрів України, визначати діяльність Ради національної безпеки і оборони України (РНБО), яку очолює Президент України, координувати та контролювати діяльність органів виконавчої влади у сфері національної безпеки та оборони (ст. 107 Конституції України) (Конституція України, 1996). Фактично інститут РНБО став інструментом впливу глави держави на діяльність всієї системи органів виконавчої влади (Авер'янов, 1997, с. 183).

Важливим інструментом системи стримувань і противаг Президента України по відношенню до парламенту було його право на дострокове припинення повноважень Верховної Ради України, якщо протягом тридцяти днів однієї чергової сесії пленарні засідання не можуть розпочатися (ст. 90), а також призначення позачергових виборів Верховної Ради України (п. 7 ст. 106) (Конституція України, 1996). Фактично це повноваження перетворювало Президента на гаранта характеру парламентської діяльності і давало можливість критикувати недостатньо активну та недієву, з його точки зору, роботу парламенту.

Розглядаючи конституційні важелі запобігання концентрації влади з боку Президента України, Верховна Рада України наділялася такими елементами системи стримувань і противаг: усунення глави держави з поста в порядку імпічменту; формування виконавчої гілки влади (надання згоди на призначення Президентом України Прем'єр-міністра України); резолюція недовіри Кабінету Міністрів України; затвердження Програми діяльності уряду; вирішення питання про призначення на посаду та звільнення з посади Президентом Голови Антимонопольного комітету України, Голови Фонду державного майна, Голови Державного комітету телебачення і радіомовлення); формування органів судової влади та прокуратури (обрання суддів, призначення третини складу Конституційного Суду України, надання згоди на призначення Президентом Генерального прокурора, висловлення йому недовіри, що має наслідком його відставку); формування інших державних органів (призначає та звільняє з посади членів Центральної виборчої комісії за поданням Президента України, призначає половину складу Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, призначає та звільняє з посади Голову Національного банку України за поданням Президента, призначає та звільняє половину складу Ради Національного банку України) (Конституція України, 1996).

Парламентський контроль в Україні являв собою передбачену Конституцією і законами України діяльність Верховної Ради, утворених нею органів та обраних посадових осіб, а також народних депутатів України щодо отримання інформації про діяльність інших органів та посадових осіб публічної влади, підприємств, установ та організацій і вжиття на основі цієї інформації заходів реагування відповідно до Конституції та законів України (Журавський, 2001, с. 247). Контрольна функція Верховної Ради України охоплювала майже всі напрямки діяльності: контроль за діяльністю Кабінету Міністрів України, за виконанням урядом Державного бюджету України, утворення тимчасових слідчих комісій для проведення розслідування з питань, що становлять суспільний інтерес, направлення депутатських запитів до Президента України, державних органів і посадових осіб, висловлення недовіри до окремих посадових осіб держави, наслідком якої є їхня відставка, заслуховування щорічних та позачергових послань Президента України про внутрішнє і зовнішнє становище України, проведення днів Уряду (ст. 85, 87, 89, 96, 97, 98, 101 і 111) (Конституція України, 1996). Парламент здійснював контроль як безпосередньо, так і через підпорядковані йому органи. Контроль за використанням коштів Державного бюджету здійснювався від імені Верховної Ради України Рахункова палата, за додержанням конституційних прав людини – Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (Висовець, 2001, с. 398).

Таким чином, у сфері виконавчої влади, крім надання згоди на призначення глави уряду, парламент був позбавлений важелів впливу на його діяльність, при тому, що він формально не ніс відповідальності за урядову діяльність. Якщо парламент міг прийняти резолюцію недовіри уряду, то наслідком ставала його відставка (ч. 1 ст. 87 Конституції України, а також ст. 13–14 Закону України «Про Кабінет міністрів України»), то питання його відповідальності не могло розглядатися парламентом більше одного разу протягом однієї чергової сесії, а також протягом року після схвалення Програми діяльності Уряду (ч. 2 ст. 87) (Конституція України, 1996).

Водночас Президент України обмежений у своїх можливостях у будь-який час міг відправити уряд у відставку, оскільки резолюція недовіри Верховної Ради України може бути прийнятою за пропозицією Президента України (п. 1 ст. 14) (Конституція України, 1996). При цьому слід мати на увазі, що Конституція України 1996 року не визначала формальних підстав для такої відставки. Згідно з Рішенням Конституційного Суду України у справі щодо підвідомчості актів про призначення або звільнення посадових осіб від 7 травня 2002 року прийняття парламентом резолюції недовіри означає, що відповідна оцінка діяльності членів уряду може стосуватися як законності їхніх дій, так і мати суто політичний характер (Рішення Конституційного Суду України, 2002).

Важливим елементом системи стримувань і противаг був вплив Президента України на виконавчу владу через його право утворювати, реорганізувати та ліквідувати, за поданням Прем'єр-міністра України, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади (п. 15 ч. 1 ст. 106) (Конституція України, 1996).

Повноваження глава держави були широкими. Він міг призначати голів місцевих державних адміністрацій (п. 10 ч. 1 ст. 106), мав право скасовувати розпорядження Кабінету Міністрів (п. 16 ч. 1 ст. 106) (Конституція України, 1996). Наділення Президента України відповідними повноваженнями у сфері виконавчої влади наближали його до статусу реального керівника виконавчої влади.

Президент України наділявся значними повноваженнями у сфері судової влади. Так, він призначав третину складу Конституційного Суду України, призначав суддів на перший п'ятирічний термін, утворював суди у визначеному законом порядку. Цікаво, що конституційно не зумовлено призначення суддів на адміністративні посади. Для врівноваження і Верховна Рада України призначала іншу третину Конституційного Суду України та обирала суддів безстроково.

Отже, інститут президента в Україні згідно Конституції 1996 року був сконструйований таким чином, що він здатний спричиняти конфлікти з іншими суб'єктами влади на ґрунті здійснення Президентом України своїх повноважень.

Згідно з Конституцією України 1996 року, Кабінет Міністрів України мав певні механізми впливу як на Верховну Раду України, так і на Президента України. Хоча виконавча влада формально залишалася підконтрольною законодавчій і значною мірою залежала від Президента, уряд наділявся інструменти впливу на них. Кабінет Міністрів України наділялася такими елементами системи стримувань і противаг: наділення його правом законодавчої ініціативи, висловлення питання про довіру парламенту (відбувається це тоді, коли уряд добивається від парламенту прийняття якого-небудь необхідного для нього акта. У разі відмови парламентом у довірі уряду останній або йде у відставку, або ініціює розпуск самого парламенту главою держави); інститут контрасигнатури тощо.

Таким чином, запровадження системи стримувань і противаг України у Конституції України 1996 року стало важливим кроком у формуванні демократії. Вона передбачала поділ влади між законодавчою, виконавчою та судовою гілками, регламентуючи механізми взаємодії та контролю між ними. Президентсько-парламентарна республіка наділяла главу держави широкими повноваження, зокрема у сфері виконавчої влади, що вплинуло на загальний баланс гілок влади. Верховна Рада України отримала важливі функції щодо законодавчого контролю та формування уряду, але її можливості у противазі Президенту були обмеженими. Судова влада залишалася формально незалежною, однак на практиці значною мірою залежала від виконавчої влади, що створювало ризики для ефективного функціонування механізмів правосуддя.

Література

Авер'янов В.Б. Деякі питання правового статусу Кабінету Міністрів України. Матеріали науково-практичної конференції 22-23 листопада 1996 року «Ідеологія державотворення в Україні: історія і сучасність». К.: Генеза, 1997. С. 182-185.

Бульба О.Ю. Конституційно-правові аспекти реалізації принципу поділу влади в Україні: національна традиція та сучасність: дис. …канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2008. 214 с.

Бурчак Ф. Конституційний статус Президента України. Правова держава: щорічник наукових праць. К., 1997. Вип. 8. С.28-33.

Висовень О.В. Контрольні функції українського парламенту як одна з умов його ефективної діяльності. Парламентаризм в Україні: теорія та практика: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 10-й річниці з дня проголошення незалежності України та 5-й річниці з дня прийняття Конституції України, 26 червня 2001 р. Верховна Рада України; Інститут законодавства / С.Б. Гавриш (ред.). К., 2001. С. 392-403.

Журавський В.С. Український парламентаризм на сучасному етапі. Теоретико-правовий аспект. К.: Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2001. 248 с.

Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 2-го скликання 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

Литвин В. Конституційна реформа і першочергові пріоритети державного будівництва в Україні. Голос України. 2005 25 червня.

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення положення частини другої статті 93 Конституції України (справа про позачерговий розгляд законопроектів). Офіційний вісник України. 2001. № 15 (27.04.2001). Ст. 658.

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення положень частин другої, третьої статті 124 Конституції України (справа щодо підвідомчості актів про призначення або звільнення посадових осіб). Офіційний вісник України. 2002. № 20 (31.05.2002). Ст. 993.

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 73 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) здійсненого Президентом України права вето стосовно прийнятого Верховною Радою України Закону України «Про внесення змін до статті 98 Конституції України» та пропозицій до нього (справа щодо права вето на закон про внесення змін до Конституції України). Вісник Конституційного Суду України. 2003. № 2.

Цвік М.В. Деякі особливості сучасного українського конституціоналізму. Конституція України – основа модернізації держави та суспільства. Харків, 2001. С.11-16.

References

Averyanov, V. B. (1997). Deiaki pytannia pravovoho statusu Kabinetu Ministriv Ukrainy. In Proceedings of the scientific-practical conference «Ideology of State Building in Ukraine: History and Modernity» (November 22-23, 1996). Kyiv: Geneza. S. 182-185.

Bulba, O. Yu. (2008). Konstytutsiino-pravovi aspekty realizatsii pryntsypu podilu vlady v Ukraini: natsionalna tradytsiia ta suchasnist: dys. …kand. yuryd. nauk: 12.00.02. Kyiv. 214 s.

Burchak, F. (1997). Konstytutsiinyi status Prezydenta Ukrainy. Pravova derzhava: Shchorichnyk naukovykh prats. K., (8), S. 28-33.

Vysoven, O. V. (2001). Kontrolni funktsii ukrainskoho parlamentu yak odna z umov yoho efektyvnoi diialnosti. In Proceedings of the International Scientific and Practical Conference "Parliamentarism in Ukraine: Theory and Practice," dedicated to the 10th anniversary of Ukraine's independence and the 5th anniversary of the adoption of the Constitution of Ukraine (June 26, 2001). Verkhovna Rada of Ukraine, Institute of Legislation; Edited by S. B. Havrysh. Kyiv. S. 392-403.

Zhuravskyi, V. S. (2001). Ukrainskyi parlamentaryzm na suchasnomu etapi. Teoretyko-pravovyi aspekt. K.: Instytut derzhavy i prava im. V.M.Koretskoho NAN Ukrainy. 248 s.

Konstytutsiia Ukrainy (1996). Pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 2-ho sklykannia 28 chervnia 1996 roku. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 30. St. 141.

Lytvyn, V. (2005, June 25). Konstytutsiina reforma i pershocherhovi priorytety derzhavnoho budivnytstva v Ukraini. Holos Ukrainy.

Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Prezydenta Ukrainy shchodo ofitsiinoho tlumachennia polozhennia chastyny druhoi statti 93 Konstytutsii Ukrainy (sprava pro pozacherhovyi rozghliad zakonoproektiv). Ofitsiinyi Visnyk Ukrainy, (15), April 27, 2001, Art. 658.

Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Prezydenta Ukrainy shchodo ofitsiinoho tlumachennia polozhen chastyn druhoi, tretoi statti 124 Konstytutsii Ukrainy (sprava shchodo pidvidomchosti aktiv pro pryznachennia abo zvilnennia posadovykh osib). Ofitsiinyi Visnyk Ukrainy, (20), May 31, 2002, Art. 993.

Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 73 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinocti) zdiisnenoho Prezydentom Ukrainy prava veto stosovno pryiniatoho Verkhovnoiu Radoiu Ukrainy Zakonu Ukrainy "Pro vnesennia zmin do statti 98 Konstytutsii Ukrainy" ta propozytsii do noho (sprava shchodo prava veto na zakon pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy). Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy, (2), 2003.

Tsviik, M. V. (2001). Deiaki osoblyvosti suchasnoho ukrainskoho konstytutsionalizmu. In Konstytutsiia Ukrainy – Osnova modernizatsii derzhavy ta suspilstva Kharkiv. S. 11-16.

Анотація

Войчук А. Ю. **Система стримувань і противаг в Україні за Конституцією 1996 року. –** Стаття.

Система стримувань і противаг є ключовим механізмом забезпечення поділу влади в демократичних державах. Прийняття Конституції України у 1996 році закріпило цей принцип, визначивши поділ і взаємодію між законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади. Конституція встановила президентсько-парламентарну форму правління. За цієї форми республіканського правління Президент наділявся широкими повноваження, що включали право призначати та звільняти Прем'єр-міністра за згодою Верховної Ради, застосовувати право вето на закони, розпускати парламент у передбачених Конституцією випадках, а також формувати зовнішню політику і контролювати силові структури.

Верховна Рада, як єдиний законодавчий орган, мала право затверджувати державний бюджет, контролювати діяльність Кабінету Міністрів, а також висловлювати недовіру уряду. Виконавча влада, представлена Кабінетом Міністрів, була підзвітною як перед Президентом, так і перед Верховною Радою України, що створювало складний баланс владних відносин. Судова система, хоча й проголошувалася незалежною, на практиці залежала від виконавчої влади, оскільки механізм призначення суддів та фінансування судової гілки влади залишався під контролем Президента України та парламенту.

Запроваджена у 1996 році система стримувань і противаг мала як переваги, так і виклики. З одного боку, вона заклала основу для поділу влади та політичної стабільності, з іншого – створила ризики концентрації влади в руках Президента, що згодом викликало дискусії щодо необхідності конституційних змін. Надмірна роль глави держави у виконавчій владі та слабкість парламентського контролю стали причинами подальших реформ. У статті аналізуються основні аспекти функціонування системи стримувань і противаг в Україні після ухвалення Конституції 1996 року, її ефективність та вплив на подальшу еволюцію державного управління.

Ключові слова: система стримувань і противаг, Конституція України, поділ влади, Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України.

Summary

Voichuk A. Yu. **The system of checks and balances in Ukraine under the 1996 Constitution. –** Article.

The system of checks and balances is a key mechanism for ensuring the separation of powers in democratic states. The adoption of the Constitution of Ukraine in 1996 enshrined this principle by defining the separation and interaction between the legislative, executive and judicial branches of government. The Constitution established a presidential-parliamentary form of government. Under this form of republican government, the President was vested with broad powers, including the right to appoint and dismiss the Prime Minister with the consent of the Verkhovna Rada, to veto laws, to dissolve the Parliament in cases provided for by the Constitution, and to formulate foreign policy and control the security forces.

The Verkhovna Rada, as the sole legislative body, had the right to approve the state budget, control the activities of the Cabinet of Ministers, and express no confidence in the government. The executive branch, represented by the Cabinet of Ministers, was accountable to both the President and the Verkhovna Rada, creating a complex balance of power. The judiciary, although proclaimed to be independent, was in practice dependent on the executive branch, as the mechanism of appointing judges and financing the judiciary remained under the control of the President and the Parliament.

The system of checks and balances introduced in 1996 had both advantages and challenges. On the one hand, it laid the foundation for the separation of powers and political stability, but on the other hand, it created risks of concentration of power in the hands of the president, which later led to discussions about the need for constitutional changes. The excessive role of the head of state in the executive branch and the weakness of parliamentary control have led to further reforms. The article analyzes the main aspects of the functioning of the system of checks and balances in Ukraine after the adoption of the Constitution of 1996, its effectiveness and impact on the further evolution of public administration.

Key words: system of checks and balances, Constitution of Ukraine, separation of powers, President of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Cabinet of Ministers of Ukraine.

УДК 930.1
DOI https://doi.org/10.32782/app.v75.2025.18

О. В. Дручек
orcid.org/0000-0002-7460-8137
кандидатка юридичних наук, доцентка,
професорка кафедри правового забезпечення та правоохоронної діяльності
факультету забезпечення державної безпеки
Київського інституту Національної гвардії України

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ: ОСОБЛИВОСТІ ЗМІСТУ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Постановка проблеми. Історичній пам’яті, як певному колективному соціальному та психологічному феномену, завжди належала ключова роль у визначенні ментального обличчя нації, збереженні національної ідентичності та формуванні національної свідомості. Особливого значення проблема історичної пам’яті набуває у періоди боротьби нації за існування своєї держави, її державний суверенітет та територіальну цілісність. Війна, розв’язана понад десять років тому росією проти України, характеризується не лише злочинами геноциду проти українців, а й складним, гібридним характером, розширенням дій ворога на сферу ідеології та суспільної свідомості, у межах яких формується національна ідентичність та історична пам'ять. Як справедливо зазначає Г. Філіпчук у своїй монографії, присвяченій культурно-освітньому виміру національної ідентичності, «з 2014 року російсько-українська війна стала не лише важливою гранню політичного та економічного життя України, а й суттєвим фактором впливу на цінності українців. Повномасштабне вторгнення Росії відзначене відчутним зростанням патріотизму та національної свідомості серед українського населення. Більшість громадян країни вбачають необхідність захисту власної держави від зовнішньої агресії та готові протистояти російській агресії» (Філіпчук Г., 2016, с. 5).

Воєнні виклики, які вже понад десять років формують порядок денний свідомого українського соціуму, сприяють тому, що український народ об’єднався та сформував спільну національну ідентичність, об’єднану навколо таких маркерів, як спротив ворогу, взаємодопомога, волонтерство, жертовність, національні символи, традиції, рідна мова (Горінов П. В., Драпушко Р. Г., 2022, с. 26). Ключову роль у цьому процесові відіграли спільне бачення своєї історії та спільна ідентифікація свого споконвічного ворога.

Незважаючи на більш ніж трьохсотрічне колоніальне панування росії над Україною, колосальне поширення російської мови та російської культури, саме історична пам’ять українців, як складова їх національної свідомості, була і залишається перепоною для численних спроб росії остаточно затягнути Україну в орбіту свого впливу. Імперське та радянське минуле, трагічні, організовані росією, злочини проти українців, мають величезний вплив на національну свідомість українців, їх колективну самоідентифікацію, осмислення політичних, культурних, ідеологічних явищ минулого і сьогодення. У даному контексті погоджуємося із Д. Судиним у тому, що «російсько-українська війна, не дивлячись на увесь її трагізм, відіграла ключову роль у формуванні української ідентичності, що, у свою чергу, позначилося у змінах в ієрархії цінностей українського суспільства. Важкий психолого-емоційний стан, біль через безпідставну агресію з боку сусіда спричинив необхідність єднання та солідарності не лише рядових членів суспільства, а й навіть колишніх політичних противників, змушуючи переосмислити та піддати сумніву колишні цінності» (Судин Д., 2022).

Важливо враховувати, що трансформація традиційних цінностей та формування національної ідентичності є динамічним процесом, який може відрізнятися залежно від конкретних історичних обставин, соціокультурних чинників, інших контекстуальних факторів. Відтак, погоджуємося із О. Пометун у тому, що «майбутнє української держави, її зміцнення і подальший стратегічний розвиток неможливі без сформованої, розвинутої і стійкої української національної й громадянської ідентичності всіх її громадян» (Пометун О. І., 2023, с. 64).

Таким чином, вивчення проблем змісту та особливостей функціонування історичної пам'яті у сучасному українському суспільстві є актуальним завданням історичної та інших суспільних наук. Важливість реалізації зазначеного напряму обумовлюється роллю, яку історична пам'ять відіграє у контексті процесів націє- та державотворення, збереженні традиційних та формуванні нових національних цінностей, визначенні політичного майбутнього Української держави і української нації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен історичної пам'яті цікавить представників різних наук: істориків, соціологів, філософів, психологів. Поняття історичної (національної) пам'яті досліджували В. Бабка (Бабка В.Л., 2016), О. Готра (Готра О., 2015), М. Гурик (Гурик М., 2015), М. Козловець (Козловець М.А., 2009), Н. Кузьмінець (Кузьмінець Н., Стадник О., Букіна Т., 2023), Л. Нагорна (Нагорна Л., 2012, Нагорна Л., 2014), А. Подольський (Подольський А., 2008) та ін. Проблеми, пов'язані із змістом та реалізацією політики історичної (національної) пам'яті в Україні розробляли Т. Василевська (Василевська Т., лютий 2024), І. Ковальська-Павелко (Ковальська-Павелко І., 2022), В. Яблонський (Яблонський В. М., Лозовий В. С., Валевський О. Л., Здірук С. І., Зубченко С. О., 2019), Н. Яковенко (2005) та ін. дослідники.

Завдяки зазначеним працям сформовано поняття історичної пам'яті; визначено місце історичної пам'яті у процесах суспільного розвитку; встановлено взаємозв'язки історичної пам'яті із національною свідомістю; розкрито роль історичної пам'яті у процесах націє– та державотворення в Україні. Водночас, особливості прояву та функціонування історичної пам'яті у сучасному українському суспільстві залишаються малодослідженими.

Метою статті є – визначення особливостей структури, змісту та функціонування історичної пам'яті української нації у сучасних умовах. Для цього є необхідним виконання завдань: 1) дослідити підходи до розуміння історичної пам'яті, сформувати її поняття; 2) розглянути структуру та зміст колективної історичної пам'яті; 3) визначити особливості прояву та функціонування історичної пам'яті українського суспільства за сучасних умов.

Виклад основного матеріалу. Найчастіше під поняттям історичної пам'яті розуміють соціально-психологічне явище, здатність людського розуму зберігати індивідуальний і колективний досвід міжлюдських взаємин і формувати на його підставі уявлення про перебіг історичного процесу та своє місце у ньому. Термінологічний і понятійний довідник «Історична наука» (2002) визначає історичну пам'ять як «здатність людської свідомості відтворювати минуле. Без «пам'яті історичної» неможливе відтворення історії суспільства. Вона є успадкуванням минулого досвіду, що опредметнюється у відповідних культурних формах (традиціях, пам'ятках, мемуарах тощо), а також існує у вигляді історичної свідомості народу».

Аналіз наукових і науково-публіцистичних праць із проблем історичної пам'яті свідчить, що, ведучи мову про історичну пам'ять, автори поряд із зазначеним вживають такі термінологічні синоніми, як «національна пам'ять», «соціальна пам'ять», «історичне мислення», «історична свідомість», «історична культура», «пам'ять поколінь» тощо. Все ж, у більшості випадків поняття колективної історичної пам'яті вважають близьким до поняття національної пам'яті, що є цілком виправданим.

Складний комплекс гносеологічних, онтологічних, аксіологічних, антропологічних проблем, пов'язаних із вивченням історичної пам'яті, зумовлює величезний діапазон її трактувань. Так, поняття історичної пам'яті трактують як: а)спосіб збереження і пам'яті трансляції минулого в епоху втрати традицій; б) індивідуальну чи колективну пам'ять про минулий досвід; в) соціальну пам'ять (колективну, національну); г) ідеологізовану історію (пов'язану із виникненням держави-нації); ґ) синонім історичної свідомості (пізнання); д) аналог національної ідентичності; е) канал (спосіб) передачі досвіду про минуле; є) складову самоідентифікації людини (соціальних груп).

Зазначений термінологічний плюралізм дозволяє виділити кілька *основних підходів* до поняття історичної пам'яті, а саме: а)ідентифікаційний; б) ціннісний; в) об'єднавчий.

Так, *ідентифікаційний* підхід ґрунтується на визнанні історичної пам'яті фундаментом національної ідентичності, ключовим критерієм процесу відповідного осмислення. Зокрема, на думку Н. Яковенко, історична пам'ять – це колективне уявлення про минуле, яке не лише фіксує величезну кількість подій, а й синтезує, сплітає їх у єдине цілісне мереживо національної

історії (Яковенко Н. М., 2005). У зазначеному контексті мислить і Л. Нагорна, коли пише, що історична пам'ять – це не стільки масове знання про минуле, скільки сприйняття минулого як спадщини, яке набуває значення інструментальної цінності (Нагорна Л., 2014, с. 311–312).

Ціннісний підхід грунтується на ідеї про те, що історична пам'ять є формою (способом) збереження та передачі наступним поколінням основних суспільно-історичних і національно-культурних цінностей. Зокрема, у межах зазначеного підходу О. Дудок та М. Школяр розуміють історичну пам'ять як сукупність уявлень етнічної (національної) спільноти про своє минуле у формі знань, переконань, культурних стереотипів, цінностей, норм, символів і міфів, які стосуються, передовсім, історичних подій, та реалізуються у формі рефлексії щодо історичного досвіду (Дудок О., Школяр М., 2019, с. 8).

Об'єднавчий(консолідаційний) підхід об'єктивується у поглядах на історичну пам'ять як на процес збереження та відтворення минулого досвіду (історичних уроків) народу, країни, держави для можливого його використання у сучасній діяльності людей. Зокрема, В. Яблонський вважає, що через ототожнення певної маси громадян із сконструйованою моделлю історичної пам'яті, у процесі їх соціалізації, відбувається конституювання самого феномену нації. Відповідно, нація може вважати себе сформованою тоді, коли переважна більшість населення країни ототожнює себе із нацією у минулому, теперішньому і майбутньому. Складовою такого ототожнення є формування т. зв. «консолідованої моделі пам'яті», сутністю якої є безумовне і позитивне сприйняття себе у якості складової певної нації (Яблонський В. М., Лозовий В. С., Валевський О. Л., Здірук С. І., Зубченко С. О., 2019, с. 16).

З урахуванням зазначеного, під *історичною пам'яттю* пропонуємо розуміти відображені у колективній свідомості знання і рефлексії щодо подій, традицій, ідей та теорій, за допомогою яких народ (етнічна спільнота) усвідомлює та зберігає своє минуле.

Реалізацію завдання визначення особливостей колективної історичної пам'яті українського суспільства почнемо з того, що історична пам'ять, як суспільне та психологічне явище, є складним та багаторівневим утворенням. Якщо брати до уваги критерій сфери реалізації, доцільно виділяти *офіційний* (консолідований та узгоджений із суб'єктами політичної діяльності) та *неофіційний* (представлений у буденній свідомості) *рівні* історичної пам'яті. За критерієм кількісного охоплення можливе виділення: а)індивідуальної; б) групової; в) колективної (загальносоціальної, національної) історичної пам'яті. За критерієм змісту слід розрізняти *історико-патріотичну та історико-соціальну* пам'ять. Зокрема, якщо пам'ять стосується історичних подій та їх інтерпретацій і пов'язана із пам'ятними подіями політичного, героїко-патріотичного чи націєтворчого змісту – це історико-патріотична, історико-національна пам'ять. У структурі історико-соціальної пам'яті переважає соціальна, приватна складова. У цьому контексті погоджуємося із В. Савкою та С. Ставковою у тому, до складу колективної історичної пам'яті входять не будь-які історичні факти та події, а лише ті, які актуалізувалися у свідомості суспільства та стали складовою ментальності нації (Savka V., Stavkova S., 201, с. 165).

Соціологічні дослідження останніх десятиліть, присвячені змісту історичної пам'яті українського суспільства, свідчать про існування кількох моделей колективної історичної пам'яті, притаманних різним віковим та регіональним групам. Основою формування таких моделей слугують різні підходи до розуміння і оцінки тих чи інших значимих подій національної історії. Найбільш неоднозначним оцінкам піддаються події новітнього періоду історії України, пов'язані, зокрема, із: радянською історією та комуністичною ідеологією; Другою світовою війною та боротьбою УПА; політичним курсом того чи іншого президента та євроінтеграційним курсом України; Революцією гідності та подіями постмайданного періоду; російською військовою агресією. Помітною є тенденція до переважання політичної складової у структурі історичної пам'яті українців, а також досить значний вплив радянських ідеологічних наративів. Ще однією особливістю історичної пам'яті сучасного українського суспільства є те, що респондентами, які на лежать до однакових вікових і географічних груп, даються різні, часто взаємовиключні або протилежні, оцінки. Зазначене, на нашу думку, є наслідком історичної розділеності України між колишніми імперіями, періоду радянської бездержавності та наступних десятиліть відсутності ефективної державної політики національної пам'яті. В останній час кризові явища у структурі колективної (національної) історичної пам'яті українського соціуму викликаний

впливом ворожої російсько пропаганди. Хоча, слід зазначити, що російська агресія, розв'язана одинадцять років тому, стала потужним каталізатором для формування національної свідомості у значної частини українців, що, безсумнівно, пов'язане із переосмисленням колективного історичного досвіду, змінами у структурі колективної історичної пам'яті.

Аналіз підходів до класифікації існуючих підходів до класифікації моделей (типів) історичної пам'яті свідчить про поєднання двох критеріїв для їх оцінки – територіального і змістового. Так, Л. Стрільчук вважає, що історична пам'ять української нації представлена двома головними моделями: а) українська європейська; б) радянсько-російська євразійська (Стрільчук Л., 2015, с. 124). На думку В. Артюха, в Україні має місце накладання трьох типів історичної пам'яті: а)української; б) російської; в) комуністичної (Артюх В., 2013, квітень).

Натомість, Д. Судин (Судин Д., 2022, серпень) вважає, що для характеристики історичної пам'яті українського суспільства слід підходити не з позицій дихотомії (протиставлення радянського та українського національного наративу), а з позиції континууму, відповідно до якого на полюсах існують дві основні моделі, а між ними розташовуються проміжні варіанти. Відповідно, автор виділяє шість типів історичної пам'яті, три версії яких («пам'ять опору», «реалітетна», «пострадянська») тяжіють до української національної моделі, а ще три («українська радянська», «пам'ять братніх народів» та «пам'ять возз'єднання») – до радянської. Важливим для аналізу особливостей змісту та функціонування історичної пам'яті сучасного українського суспільства вважаємо висновки Д. Судина: про відсутність чіткого регіонального поширення зазначених основних моделей пам'яті; про виразну тенденцію до формування змішаних типів пам'яті, коли кілька видів поєднуються у свідомості однієї людини; про те, що радянська та українська національна моделі не завжди конкурують одна з одною, а їх зв'язок із українською ідентичністю не є однозначним.

У інших дослідженнях також акцентується на неоднорідності історичної пам'яті українського суспільства та її «прив'язці» до ключових подій української політичної історії. Зокрема, М. Козловець виділяє а) власне українську; б) постколоніальну модель, що вбирають в себе, відповідно, національний, націонал-патріотичний, а також малоросійський, східнословянський, радянський типи (Козловець М. А., 2009, с. 486).

З урахуванням зазначеного, приходимо до висновку, що у межах української національної моделі пам'яті можливе виділення: а) національно-патріотичного; б) національно-центричного; в) національно-європейського її типів, із існуванням таких різновидів, як «пам'ять опору», «реалітетна», «пострадянська». Натомість, у межах постколоніальної моделі можливе виділення: а) малоросійського; б) східнословянського, радянського типу, з існуванням таких різновидів, як «українська» версія «радянської пам'яті», «пам'ять братніх народів» та «пам'ять возз'єднання».

Зазначимо, що наведені вище моделі історичного пам'яті українського суспільства сформовано на основі досліджень, зроблених ще до початку повномасштабного збройного нападу російської федерації на Україну, і що в останні роки спеціалізованих опитувань, метою яких би було виявлення змін у історичній пам'яті, не проводилося. Відповідно, здійснення таких досліджень визначаємо актуальним завданням соціологічної та історичної наук.

Як і будь-який інший складний соціальний феномен, історична пам'ять виконує у суспільстві не одну, а кілька функцій. Найчастіше, до функцій історичної пам'яті відносять: а) *пізнавальну,* яка полягає у наданні новим поколінням інформації про історію їх народу, минулі звершення; б) *виховну,* яка об'єктивується у знаннях, що впливають на духовний світ сучасного покоління, формують його світогляд, психологію, ідеали тощо; в) *акумулятивну,* змістом якої є надання актуальності історичному досвіду. Крім того, історична пам'ять виконує також: г*) адаптаційну*; ґ) *синтезуючу;* д) *консолідуючу* функції. Так, зміст *адаптаційної* функції історичної пам'яті Л. Нагорна справедливо вбачає у тому, що через історичну пам'ять минуле торкається свідомості та почуттів людини, сприяючи при цьому виробленню її світовідчуття та поведінки. Позитивні цінності закладають духовноорієнтаційний фундамент суспільного буття, надають смисл життю індивіда, стимулюють почуття гідності і самореалізації. Але й ті символи й коди, що формуються на основі відчуття втрат і травм як своєрідні «антиціннності», також мають регулятивне значення, застерігаючи від повторення минулих помилок (Нагорна Л. П., 2012, с. 20).

На *синтезуючу* (об'єднавчу) роль історичної пам'яті вказує Л. Зашкільняк, коли пише, що «основна функція історичної пам'яті полягає у можливості визначати та закріплювати принципово важливі для конкретного індивіда та суспільства історичні цінності та орієнтири» (Зашкільняк Л., 2006–2007, с. 855). А Н. Яковенко (Яковенко Н. М., 2005) слушно зазначає, що історична пам'ять сучасного українського соціуму не лише фіксує величезну кількість подій, а й синтезує, сплітає їх у єдиний контекст національної історії, де кожен факт, подія займають свою ціннісну нішу. Через механізм історичної пам'яті відбувається своєрідне сортування надбаного нацією чи народом досвіду на позитивний, який треба засвоювати і примножувати, та негативний, який є застереженням.

Обґрунтовуючи *консолідуючу* функцію історичної пам'яті, М. Козловець наголошує, що історична пам'ять, як невід'ємна складова ідентифікації особистості, соціальної групи, нації, є не лише сумою знань, а набуває значення потужного джерела ретрансляції історичного досвіду. У кожній державі, нації місток між минулим і майбутнім визначається саме наявністю історичної пам'яті та історико-культурної перспективи. Втрата історичної пам'яті продукує відчуття меншовартості, безперспективності, духовного дискомфорту як в окремої людини, так і в цілої нації (Козловець М. А., 2009, с. 482–483).

І все ж, ключовою функцією історичної пам'яті є збереження та передача досвіду про минуле своєї соціальної спільноти, нації чи усього народу для того, щоб знати і розуміти своє місце у колективному минулому, сьогоденні та майбутньому, що, по суті, збігається із поняттями національної ідентифікації та національної свідомості – процесів і явищ, які визначають етапи розвитку індивіда та нації, відображаючи при цьому основні засади їх буття.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

1. Вивчення змісту та особливостей функціонування історичної пам'яті сучасного українського соціуму є важливим науковим завданням, оскільки зазначений феномен відіграє ключову роль у процесах націє– та державотворення, збереженні традиційних та формуванні нових національних цінностей, визначенні політичного майбутнього української державності та української нації.

2. Існують кілька підходів до поняття історичної пам'яті, найголовнішими серед яких є: а) ідентифікаційний; б)ціннісний; в) консолідаційний (об'єднавчий). Під поняттям колективної історичної пам'яті українського суспільства розуміти відображені у колективній свідомості знання і рефлексії щодо подій, традицій, ідей та теорій, за допомогою яких українська нація усвідомлює та зберігає своє минуле.

3. Історична пам'ять має складну, багаторівневу структуру. Доцільним є виділення: а) офіційного (консолідованого, узгодженого із суб'єктами політичної діяльності); б) неофіційного (представленого у буденній свідомості) рівнів, а також індивідуального, групового, колективного (загальносоціального, національного) видів історичної пам'яті. Структура історична пам'ять складається із політичних та соціальних аспектів, з переважанням того чи іншого.

4. За сучасних умов основними чинниками впливу на зміст історичної пам'яті українського суспільства є різні підходи до розуміння і оцінки певних значимих подій національної історії, властиві різним соціальним і регіональним групам населення. До особливостей історичної пам'яті сучасного українського суспільства пропонуємо відносити: а) переважання у її структурі політичної складової; б) значний вплив радянсько-російських ідеологічних наративів; в) надмірна поляризація; змішаність; нестабільність.

5. Основними відносно консолідованими моделями історичної пам'яті сучасного українського суспільства є: українська (національно-патріотичного, національно-центричного, національно-європейського типів) та постколоніальна (малоросійського, східнословянського, радянського типів). Зазначені моделі існують, переважно, не у «чистому» вигляді, а змішуються, поєднуються, доповнюються іншими характеристиками.

6. У сучасному українському суспільстві колективна історична пам'ять реалізує комплекс функцій, зокрема: а) пізнавальну; б) виховну; в) акумулятивну; в) адаптаційну; г) синтезуючу; ґ)консолідуючу. Основним призначенням історичної пам'яті на сучасному етапі розвитку української держави та нації є: сприяння процесам національної ідентифікації; збереження національної ідентичності; підвищення рівня національної свідомості українців.

Перспективи подальших досліджень із означеної проблематики пов'язуємо із розширенням наукового складника історичної пам'яті української нації, з тим, щоб прискорити формування у суспільстві та державі об'єктивної, несуперечливої політики національної пам'яті.

Література

Артюх, В.О. Що таке історична пам'ять? *Гуманізм. Трансгуманізм. Постгуманізм:* матеріали доповідей та виступів Міжнародної науково-теоретичної конференції (м. Суми, 19-20 квітня 2013 р.) / Ред.кол.: Є.О. Лебідь, А.Є. Лебідь. Суми: СумДУ, 2013. С. 3-9.

Бабка, Володимир Леонідович. Історична пам'ять як фактор політичного впливу в незалежній Україні: дис. ... канд. політ. наук; спец. 23.00.03 – політична культура та ідеологія. Ніжинський держ. ун-т імені Миколи Гоголя. Ніжин, 2016. 249 стор.

Василевська, Тетяна. Конструювання національної пам'яті: в тенетах контраверсійності. Виступ на Всеукраїнській науково-практичній конференції «*Публічне управління в Україні: історичний досвід та перспективи розвитку*» (м. Київ, ННІ ПУДС, КНУ імені Тараса Шевченка). URL: https://ipacs.knu.ua/?lang=ukr&tip=osn&filtername=&page=2&tipn=News&newsid=2091.

Горінов П. В., Драпушко Р. Г. Становлення національної ідентичності українців як основа національної безпеки української держави. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 10. С. 26-30. URL : http://lsej.org.ua/10_2022/2.pdf. (дата звернення 10.03.2025).

Готра, Олена. Історична пам'ять як чинник формування ідентичності. INTERMARUM: історія, політика, культура. 2015. Вип. 2. С. 143-155.

Гурик, М. Історична пам'ять народу у контексті актуальних завдань розбудови модерної української нації. *Світоглядні та соціокультурні засади формування модерної української нації.* Тернопіль: Тернопільський національний економічний університет. 2015. С. 90-113.

Дудок, О., Школяр, М. Актуалізація історичної пам'яті в контексті національної ідентичності. *Грані.* 2019. Том 22, № 8. С. 5-13.

Зашкільняк, Л. Історична пам'ять та історіографія як дослідницьке поле для інтелектуальної історії. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* 2006-2007. № 15. С.855-862.

Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: навч. посібник / В. М. Литвин, В. І. Гусєв, А. Г. Слюсаренко та ін. Київ: Вища шк., 2002. 616 с.

Ковальська-Павелко, І. «Війни пам'яті» як ключовий чинник формування державної політики пам'яті в сучасній Україні. Krakowskie Studia Małopolskie, 3 (35). URL: https://bibliotekanauki.pl/articles/2120305 (дата звернення 20.02.2025 року).

Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: Монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 558 с.

Кузьмінець Н., Стадник О., Букіна Т. Вплив історичної пам'яті українців на події сьогодення. *Проблеми гуманітарних наук.* Серія Історія. 2023. Випуск 14 (56). С. 185-196.

Нагорна Л. П. Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. 328 с.

Нагорна Л.П. Історична культура: концепт, інформаційний ресурс, рефлективний потенціал. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2014. 382 с.

Подольський, А. Українське суспільство і пам'ять про Голокост: спроби аналізу деяких аспектів. *Голокост і сучасність.* 2008. № 1 (5). С. 47-59.

Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України: аналітична доповідь/ за ред. В.М. Яблонського. Київ: НІСД, 2019. 144с.

Пометун О. І. Навчання історії й громадянської освіти як чинник формування національної й громадянської ідентичності учнів в умовах війни та повоєнного розвитку України. *Український педагогічний журнал*. 2023. № 2. С. 62-72. URL : https://lib.iitta.gov.ua/735422/. (дата звернення 10.03.2025).

Стрільчук, Людмила. Теоретичний конструкт історичної пам'яті: дефініції й сучасний зміст. *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис.* 2015. № 15. С. 121-125.

Судин, Данило. Як війна вплинула на нашу ідентичність, пам'ять та цінності. *Тиждень.* 24 серпня 2022 року. URL: https://tyzhden.ua/iak-vijna-vplynula-na-nashu-identychnist-pam-iat-ta-tsinnosti/ (дата звернення: 10.03.2024).

Філіпчук, Г. Національна ідентичність: культурно-освітній вимір: монографія. Чернівці: Друк Арт, 2016. 304 с.

Яковенко Н.М. Нова доба – нові підручники. Про потребу дискусії над підручниками з історії України. 2005. URL: //http://www.novadoba.org.ua/data/metod/yakovenko.rtf. (дата звернення: 05. 03. 2025).

Савка, В., Ставкова, С. Ревіталізація пам'яті українських повоєнних емігрантів із Польщі: сучасний стан та перспективи. *Мережа пам'яті. Цифрові символи соціальної пам'яті*. Краків: НОМОС. 2015. 219 с.

References

Artyukh, V.O. (2013). Shcho take istorychna pam'yat'? [What is historical memory?] *Humanizm. Trans humanizm. Posthumanizm:* materialy dopovidey ta vystupiv Mizhnarodnoyi naukovo-teoretychnoyi konferentsiyi, m. Sumy, 19-20 kvitnya 2013 r. / Red.kol.: YE.O. Lebid', A.YE. Lebid'. Sumy : SumDU, S. 3-9 [in Ukrainian].

Babka, Volodymyr Leonidovych (2016). Istorychna pam'yat' yak faktor politychnoho vplyvu v nezalezhniy Ukrayini [Historical memory as a factor of political influence in independent Ukraine]: dys. ... kand. polit. nauk; spets. 23.00.03 – politychna kul'tura ta ideolohiya. Nizhyns'kyy derzh. un-t imeni Mykoly Hoholya. Nizhyn, 249 s [in Ukrainian].

Vasylevska, T. (2024, Liutyi 20). Konstruiuvannia natsionalnoi pam'iati: v tenetakh kontraversiinosti [Construction of national memory: in tenets of controversy]. Vystup na Vseukrainskii naukovo-praktychnii konferentsii *„Publichne upravlinnia v Ukraini: istorychnyi dosvid ta perspektyvy rozvytku"* (m. Kyiv, NNI PUDS, KNU imeni Tarasa Shevchenka). URL: https://ipacs.knu.ua/?lang=ukr&tip=osn&filtername=&page=2&tipn=News&newsid=2091 [in Ukrainian].

Horinov P. V., Drapushko R. H. (2022). Stanovlennya natsional'noyi identychnosti ukrayintsiv yak osnova natsional'noyi bezpeky ukrayins'koyi derzhavy. [The formation of the national identity of Ukrainians as the basis of the national security of the Ukrainian state]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal.* № 10. S. 26-30. Retrieved from: http://lsej.org.ua/10_2022/2.pdf. (data zvernennya 10.03.2025) [in Ukrainian].

Hotra, Olena (2015). Istorychna pam'yat' yak chynnyk formuvannya identychnosti. [Historical memory as a factor in the formation of identity]. INTERMARUM: istoriya, polityka, kul'tura. Vyp. 2. S. 143-155 [in Ukrainian].

Huryk, M. (2025). Istorychna pam'yat' narodu u konteksti aktual'nykh zavdan' rozbudovy modernoyi ukrayins'koyi natsiyi. [The historical memory of the people in the context of the current tasks of building the modern Ukrainian nation]. *Svitohlyadni ta sotsiokul'turni zasady formuvannya modernoyi ukrayins'koyi natsiyi.* Ternopil': Ternopil's'kyy natsional'nyy ekonomichnyy universytet. S. 90-113 [in Ukrainian].

Dudok, O., Shkolyar, M. (2029). Aktualizatsiya istorychnoyi pam'yati v konteksti natsional'noyi identychnosti. [Actualization of historical memory in the context of national identity]. *Hrani.* Tom 22, № 8. S. 5-13 [in Ukrainian].

Zashkil'nyak, L. (2006-2007). Istorychna pam'yat' ta istoriohrafiya yak doslidnyts'ke pole dlya intelektual'noyi istoriyi [Historical memory and historiography as a research field for intellectual history]. *Ukrayina: kul'turna spadshchyna, natsional'na svidomist', derzhavnist'.* 2006-2007. № 15. S.855-862 [in Ukrainian].

Istorychna nauka (2002): terminolohichnyy i ponyatiynyy dovidnyk [Historical science: terminological and conceptual guide]: Navch. posibnyk / V. M. Lytvyn, V. I. Husyev, A. H. Slyusarenko ta in. Kyyiv: Vyshcha shk., 616 s. [in Ukrainian].

Kovalska-Pavelko, I. (2022). „Viiny pam'iati" yak kliuchovyi chynnyk formuvannia derzhavnoi polityky pam'iati v suchasnii Ukraini [„Memory wars" as a key factor in the formation of state memory policy in modern Ukraine]. Krakowskie Studia Małopolskie, 3 (35). Retrieved from https://bibliotekanauki.pl/articles/2120305 [in Ukrainian].

Kozlovets' M. A. (2009). Fenomen natsional'noyi identychnosti: vyklyky hlobalizatsiyi: Monohrafiya [The phenomenon of national identity: challenges of globalization: Monograph]. Zhytomyr: Vyd-vo ZHDU im. I. Franka, 558 s. [in Ukrainian].

Kuz'minets' N., Stadnyk O., Bukina T. (2023).Vplyv istorychnoyi pamyati ukrayintsiv na podiyi s'ohodennya. [The influence of the historical memory of Ukrainians on today's events]. *Problemy humanitarnykh nauk*. Seriya Istoriya. Vypusk 14 (56). S. 185-196 [in Ukrainian].

Nahorna, L. (2012). Istorychna pam'iat: teorii, dyskursy, refleksii [Historical memory: theories, discourses, reflections]. Kyiv: IPiEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy [in Ukrainian].

Nahorna, L. (2014). Istorychna kultura: kontsept, informatsiinyi resurs, refleksyvnyi potentsial [Historical culture: concept, information resource, reflexive potential]. Kyiv: IPiEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy [in Ukrainian].

Podol's'kyy, A. (2008). Ukrayins'ke suspil'stvo i pam'yat' pro Holokost: sproby analizu deyakykh aspektiv. [Ukrainian society and the memory of the Holocaust: attempts to analyze some aspects]. *Holokost i suchasnist'*. № 1 (5). S. 47-59 [in Ukrainian].

Polityka istorychnoyi pam'yati v konteksti natsional'noyi bezpeky Ukrayiny: analit. dopovid' (2019). [The policy of historical memory in the context of national security of Ukraine: analytical report]/ za red. V.M. Yablons'koho. Kyyiv: NISD. 144 s [in Ukrainian].

Pometun O. I. (2023). Navchannya istoriyi y hromadyans'koyi osvity yak chynnyk formuvannya natsional'noyi y hromadyans'koyi identychnosti uchniv v umovakh viyny ta povoyennoho rozvytku Ukrayiny. [Learning history and civic education as a factor in the formation of national and civic identity of students in the conditions of war and post-war development of Ukraine]. *Ukrayins'kyy pedahohichnyy zhurnal.* № 2. S. 62-72. Retrieved from: https://lib.iitta.gov.ua/735422/ [in Ukrainian].

Stril'chuk, Lyudmyla. (2015). Teoretychnyy konstrukt istorychnoyi pam'yati: definitsiyi y suchasnyy zmist. [Theoretical construct of historical memory: definitions and modern meaning*]. Litopys Volyni. Vseukrayins'kyy naukovyy chasopys.* № 15. S. 121-125.

Sudyn, Danylo. (2022, August, 24).Yak viyna vplynula na nashu identychnist', pam'yat' ta tsinnosti [How the war affected our identity, memory and values]. Tyzhden'. Retrieved from: https://lib.iitta.gov.ua/735422/ [in Ukrainian].

Filipchuk, H. (2016). Natsional'na identychnist': kul'turno-osvitniy vymir: monohrafiya [National identity: cultural and educational dimension: monograph] . Chernivtsi: Druk Art, 304 s.

Yakovenko N.M. (2005). Nova doba – novi pidruchnyky. Pro potrebu dyskusiyi nad pidruchnykamy z istoriyi Ukrayiny [New era – new textbooks. On the need for a discussion on textbooks on the history of Ukraine: Retrieved from: //http://www.novadoba.org.ua/data/metod/yakovenko.rtf. (data zvernennya: 05.03.2025). [in Ukrainian].

Savka, V., Stavkova, S. (2015). Memory Revitalization of the Ukrainian Post War Immigrants from Poland: Current status and Prospects. Memory network. Digit Characters of social memory. Krakow: NOMOS. 219 p.

Анотація

Дручек О. В. **Історична пам'ять: особливості змісту та функціонування у сучасному українському суспільстві. –** Стаття.

У статті аргументовано, що вивчення змісту та особливостей функціонування історичної пам'яті сучасного українського соціуму є важливим науковим завданням, оскільки зазначений феномен відіграє ключову роль у процесах націє- та державотворення, збереженні традиційних та формуванні нових національних цінностей, визначенні політичного майбутнього української державності та української нації.

Установлено існування кількох основних підходів до поняття історичної пам'яті: ідентифікаційного; ціннісного; консолідаційного (об'єднавчого). Запропоновано під поняттям колективної історичної пам'яті українського суспільства розуміти відображені у колективній свідомості знання і рефлексії щодо подій, традицій, ідей та теорій, за допомогою яких українська нація усвідомлює та зберігає своє минуле.

Доведено, що історична пам'ять має складну, багаторівневу структуру. Обґрунтовано доцільність виділення офіційного (консолідованого, узгодженого із суб'єктами політичної діяльності) та неофіційного (представленого у буденній свідомості) рівнів, а також індивідуального, групового, колективного (загальносоціального, національного) видів історичної пам'яті. Установлено, що структурно історична пам'ять складається із політичних та соціальних аспектів.

Обґрунтовано, що за сучасних умов основними чинниками впливу на зміст історичної пам'яті українського суспільства є різні підходи до розуміння і оцінки певних значимих подій національної історії, властиві різним соціальним і регіональним групам населення. Визначено особливості історичної пам'яті сучасного українського суспільства, а саме: переважання у її структурі політичної складової; значний вплив радянсько-російських ідеологічних наративів; надмірна поляризація; змішаність; нестабільність.

Обґрунтовано доцільність виділення, як основних, двох відносно консолідованих моделей історичної пам'яті, а саме: української (національно-патріотичного, національно-центричного, національно-європейського типів) та постколоніальної (малоросійського, східнословянського, радянського типів). Установлено можливість їх змішання, поєднання та доповнення неосновними характеристиками.

Доведено, що у сучасному українському суспільстві колективна історична пам'ять реалізує комплекс функцій, а саме: пізнавальну, виховну, акумулятивну, адаптаційну, синтезуючу, консолідуючу. Розкрито зміст зазначених функцій. Установлено, що основним призначенням історичної пам'яті на сучасному етапі розвитку української держави та нації є: сприяння процесам національної ідентифікації; збереження національної ідентичності; підвищення рівня національної свідомості українців.

Ключові слова: історична пам'ять; національна пам'ять; українське суспільство; нація; функції; державотворення; націєтворення.

Summary

Druchek O. V. **Historical memory: features of content and functioning in modern Ukrainian society. –** Article.

In the article argued, that a study of maintenance and features of functioning of historical memory of modern Ukrainian society is an important scientific task, as the marked phenomenon plays a key role the processes of creation of nation and creation of the state, maintenance of traditional and forming of new national values, determination of the political future of the Ukrainian state and Ukrainian nation.

Existence of a few basic going is set near the concept of historical memory: identification; valued; consolidation (unifying). It is suggested under the concept of collective historical memory of Ukrainian society to understand the knowledge and reflections represented in collective consciousness in relation to events, traditions, ideas and theories by means of that Ukrainian nation realizes and keeps the past.

It is well-proven that historical memory has a difficult, multilevel structure. Expediency of selection of official (consolidated, concerted with the subjects of political activity) and unofficial (presented in workaday consciousness) levels is reasonable, and also individual, group, collective (general social, national) types of historical memory. Set, that structurally historical memory consists of political and social aspects.

Reasonably, that at modern terms the basic factors of influence on maintenance of historical memory of Ukrainian society are the different going near understanding and estimations of certain meaningful events of national history, peculiar to different task and regional forces of population. The features of historical memory of modern Ukrainian society are certain, namely: predominance in her structure of political constituent; considerable influence of Soviet-Russian ideological directions; excessive polarization; mixing; instability.

Expediency of selection is reasonable, as basic, two in relation to the consolidated models of historical memory, namely: Ukrainian (nationally-patriotic, nationally-central, nationally-European) and after colonial (malorosiysskyy, skhidnoslovyans'kyy, soviet types). Possibility of their mixing, combination and addition unbasic descriptions is set.

It is well-proven that in modern Ukrainian society collective historical memory will realize the complex of functions, namely: cognitive, educator, accumulative, adaptation, synthesizing, consolidating. Maintenance of the marked functions is exposed. Set, that the basic assigning of historical memory for the modern stage of development of the Ukrainian state and nation is: assistance to the processes of national authentication; maintenance of national identity; increase of level of national consciousness of Ukrainians.

Key words: historical memory; national memory; Ukrainian society; nation; functions; creation of the state; creation of nation.

УДК 327.56:355.45:004.9
DOI https://doi.org/10.32782/app.v75.2025.19

О. Г. Капсамун
orcid.org/0009-0003-8252-6566
аспірант кафедри політичних теорій
Національного університету «Одеська юридична академія»

ГІБРИДНА ВІЙНА ЯК ІНСТРУМЕНТ ДОСЯГНЕННЯ СТРАТЕГІЧНИХ ЦІЛЕЙ ДЕРЖАВ

У сучасному світі гібридна війна дедалі частіше виступає інструментом досягнення стратегічних цілей держав, поєднуючи засоби військового, інформаційного, економічного, дипломатичного та кібернетичного впливу. Вона дозволяє агресору уникати прямої відповідальності, діючи у сірій зоні між миром і війною, використовуючи проксі-структури, дезінформацію та асиметричні методи. Особливої актуальності дослідження набуло в умовах російсько-української війни, яка є одним із найбільш показових прикладів гібридного протистояння у XXI столітті. Водночас світовий порядок, заснований на чітких нормах міжнародного права, стикається з викликами, що потребують переосмислення традиційних концепцій безпеки та війни. Гібридні загрози підривають не лише державний суверенітет, а й демократичні інститути, викликаючи потребу в адекватних політичних, правових і безпекових відповідях. Відтак постає необхідність ґрунтовного наукового аналізу гібридної війни як нового типу стратегічного інструменту, її форм, механізмів досягнення геополітичних цілей держав.

У контексті постійної трансформації міжнародних відносин гібридні методи набули статусу невід'ємного елементу сучасних конфліктів, демонструючи свою ефективність у досягненні стратегічних цілей без прямого застосування військової сили. Ця оновлена форма ведення війни становить серйозний виклик традиційним підходам до забезпечення безпеки та оборони, змушуючи держави адаптуватися до нових типів загроз і формувати відповідні стратегії реагування та захисту (Буряченко, 2024, с. 25).

Відзначимо, що гібридна війна залишається нечітко окресленим поняттям, яке в політичному та академічному середовищі часто використовується як узагальнення для різноманітних форм агресії, що не досягають рівня відкритого збройного конфлікту. До її інструментарію зазвичай зараховують дезінформацію, саботаж, підривну діяльність і кібератаки. Події на кшталт захоплення та незаконної анексії Криму Росією у 2014 році, масштабних кібератак часто наводяться як ілюстрація ефективного застосування гібридних засобів (Maschmeyer, 2023). Ці приклади викликали широкий інтерес серед дослідників, багато з яких почали розглядати конфлікти низької інтенсивності як домінантну форму збройного протистояння в майбутньому. Відповідно, політичні керівники включили ці підходи до оновлених стратегій національної безпеки.

Сучасне розуміння гібридної війни значною мірою базується на уявленні про вирішальну роль інформаційних технологій у підвищенні її ефективності. Вважається, що ці технології значно розширюють можливості ведення конфліктів у сірій зоні – зокрема завдяки використанню кібероперацій та інформаційного впливу через соціальні мережі. Кібератаки дозволяють дистанційно виводити з ладу критичну інфраструктуру, завдавати економічних збитків і порушувати системи зв'язку. У свою чергу, кампанії у соціальних мережах можуть створювати атмосферу паніки, провокувати хаос і впливати на громадську думку (Maschmeyer, 2023). Таким чином, держава-агресор може досягати стратегічних цілей без прямого застосування військової сили, що раніше було неможливо без збройного втручання.

У відповідь на цю загрозу країни адаптували свої оборонні стратегії. У 2014 році НАТО визначило протидію «гібридним загрозам» як один із ключових пріоритетів. Ці загрози розуміються як комбінація військових і невійськових, відкритих і прихованих засобів, включно з дезінформацією, кібератаками, економічним тиском, підтримкою нерегулярних воєнізованих формувань та використанням регулярних військ (Wales Summit Declaration, 2014).

Стратегія гібридної війни являє собою довгостроковий план досягнення перемоги шляхом формування загальних цілей, визначення напрямів дій та системного впливу на вразливі місця супротивника із використанням комплексу гібридних загроз. Вона розрахована на тривалий період і охоплює територію всієї держави, передбачаючи можливість переходу до відкритого застосування сили, як правило, лише на завершальному етапі конфлікту. При цьому активно використовуються чинні правові та нормативні механізми, пов'язані з миротворчими та кризовими операціями, що вимагає переосмислення традиційних підходів до збройних конфліктів нового покоління. На відміну від антитерористичних операцій, які зазвичай реалізуються в стислі терміни та мають чіткі показники успіху – як-от знищення терористичної мережі чи ліквідація її керівників, – у гібридній війні оцінка ефективності значно складніша, оскільки результати не завжди є очевидними. Саме тому участь у такій формі протистояння потребує розробки відповідної довгострокової політичної стратегії, яка виступає основою для комплексної боротьби з противником у межах гібридного конфлікту (Natura nestatală a războiului hybrid, 2020).

Метою стратегії гібридної війни є ослаблення держави-мішені. Для досягнення цього здійснюється серія операцій із використанням як військових, так і невійськових засобів та ресурсів. У рамках єдиного задуму та плану проводяться дії, спрямовані на підрив економіки, порушення функціонування систем зв'язку, деструкцію інформаційного простору та вплив на світоглядні орієнтири населення. Агресор діє приховано, атакуючи державні установи країни-мішені, а також завдає ударів у сферах економіки, інформації, культури та ідеології – без офіційного оголошення війни. Об'єктами атак також стають правоохоронні органи та регулярні збройні сили. На вирішальному етапі агресор переходить до відкритих бойових дій, у яких бере участь разом із місцевими повстанцями, найманцями та приватними військовими компаніями, забезпечуючи їх підтримкою через спеціальні підрозділи, постачання озброєння та фінансування (Mitręga, 2020, p. 196).

До етапів розробки та реалізації стратегії гібридної війни можна віднести: визначення мети та сенсу війни (сформулюється загальна стратегічна концепція, що пояснює причини, цілі та формат майбутніх дій проти держави-мішені); виявлення вразливостей супротивника (здійснюється комплексний аналіз слабких місць у системах внутрішньої та зовнішньої безпеки цільової держави); формування набору гібридних загроз (розробляється комплекс засобів впливу з урахуванням місцевого контексту, специфіки регіону та соціально-політичної ситуації); планування операцій та прогнозування контрдій (створюється стратегічний план, який передбачає демонстрацію слабкостей у політичній, адміністративній, економічній, фінансовій, культурній та ідеологічній сферах супротивника, а також оцінюються потенційні варіанти контрстратегії); послідовне руйнування ключових державних систем (організовується систематичний вплив на критичні сфери життєдіяльності країни, з особливим акцентом на економіку, фінанси, бойовий дух збройних сил і населення); розгортання прихованої збройної агресії (без офіційного оголошення війни агресор застосовує підтримку місцевих повстанців і сепаратистів, використовуючи зовнішнє фінансування, постачання зброї та спеціальні підрозділи, наприклад, анексія Криму в 2014 році); висунення ультиматуму (агресор вимагає повного підпорядкування держави-жертви та прийняття нових політичних умов, зазвичай під загрозою подальшої ескалації) (Mitręga, 2020, p. 197–198).

З огляду на багатовимірний характер гібридної війни, для її систематичного аналізу та оцінки ефективності у досягненні стратегічних цілей держави важливо чітко розмежувати інструменти, які вона включає:

- дезінформація та ІПСО;
- кібероперації (шпигунство, саботаж, вплив на інформаційні системи);
- політичне втручання, підкуп, використання місцевих проксі-груп;
- економічні важелі (енергетичний шантаж, торгові обмеження, санкційна дипломатія);
- використання нерегулярних збройних формувань;
- атаки на демократичні процеси (вибори, медіа, інститути);
- правові інструменти: зловживання міжнародними нормами, маніпуляція правовими рамками (Hybrid Threats And Hybrid Warfare, 2024). Ці інструменти демонструють складність і неоднорідність гібридної агресії, яка набуває як прихованих, так і відверто деструктивних форм.

Після неоднозначного втручання росії в Україну у 2014 році концепція гібридної війни стала предметом підвищеного інтересу з боку західних науковців, військових аналітиків, представників оборонно-політичного середовища та засобів масової інформації (Solmaz, 2025). Проте, попри зростання популярності цього поняття, його використання супроводжується значними концептуальним та аналітичними труднощами, як відзначалось нами вже вище.

Інтерес до гібридної війни підтверджується також зростаючим числом прикладних досліджень, у яких ті чи інші кейси були класифіковані як прояви саме цього типу конфлікту. Зокрема, прикладами гібридних війн вважаються операції росії в Криму та на Сході України (Rácz, 2017), залякувальна політика Китаю щодо Тайваню (Ignatius, 2018), дестабілізуюча активність Ірану на Близькому Сході (Iranian Hybrid Warfare, 2018), а також провокаційні дії Північної Кореї щодо Південної Кореї (Kang, 2020).

У цьому контексті зростає потреба у концептуальному уточненні підходів до класифікації гібридних конфліктів. Пропонується застосувати концепції Д. Кілкуллена, підхід, орієнтований на ворога (цю концепцію можна охарактеризувати формулою: «спочатку переможи ворога – все інше прийде згодом») та підхід, орієнтований на населення («спочатку потрібно взяти під контроль населення, а все інше буде наслідком цього») (Kilcullen, 2007). Однак перед цим давайте коротко пояснимо, що Д. Кілкаллен має на увазі під підходами, орієнтованими на населення та ворога, у контексті боротьби з повстанцями. Як зазначалося, застосування концепцій, орієнтованих на населення та ворога, до аналізу гібридної війни дозволяє краще зрозуміти її різні форми. У цьому контексті Т. Солмазом (2025) пропонується нове визначення гібридної війни, яка поділяє її на два основні підтипи – гібридну війну, орієнтовану на населення, та гібридну війну, орієнтовану на ворога. Такий поділ ґрунтується на характері проведених операцій (підривних чи руйнівних) та їхніх головних стратегічних цілей.

У гібридній війні, орієнтованій на населення, ключовим завданням є вплив на громадянське суспільство держави-противника та на осіб, які приймають політичні рішення, шляхом залякування, тиску та примусу з мінімальним використанням прямої конфронтації. Метою тут не є нанесення шкоди військовому потенціалу противника, а створення соціального та політичного тиску, що змушує його змінювати поведінку (Solmaz, 2025).

Натомість гібридна війна, орієнтована на ворога, передбачає активне використання насильства, застосування військової сили – як прихованої, так і непрямої – з метою фізичного послаблення чи знищення збройних сил противника. Поряд із цим, активно використовуються психологічні операції та підривна діяльність, спрямовані на вплив на населення та політичне керівництво ворожої держави (Solmaz, 2025).

Попри те, що обидва підтипи мають низку спільних характеристик – зокрема, прагнення контролювати населення та впливати на стратегічні рішення – між ними існує принципова відмінність. У гібридній війні, орієнтованій на ворога, перемога над збройними силами супротивника є основною метою, після досягнення якої реалізуються інші політичні чи соціальні завдання. У гібридній війні, орієнтованій на населення, навпаки, акцент робиться на маніпуляції громадською думкою та створенні внутрішнього тиску без масштабного військового втручання. Для ілюстрації цієї відмінності доцільно звернутися до двох показових прикладів: спроб Китаю дестабілізувати Тайвань і збройних операцій рф 2014–2021 рр.

Політична мета кампанії гібридної війни Китаю проти Тайваню полягає в тому, щоб утримати уряд Тайваню від проголошення «незалежності де-юре» та утримати правлячу партію від переобрання на Тайвані (Solmaz, 2024). У кампанії гібридної війни проти Тайваню Пекін у переважній більшості випадків використовував некінетичні інструменти, тоді як засоби прямої сили відігравали лише другорядну, допоміжну роль. Основний акцент був зроблений на інформаційно-психологічному впливі – зокрема, на пропагандистських кампаніях і поширенні дезінформації, спрямованих на формування недовіри до уряду Тайваню, підрив його легітимності та вплив на суспільні настрої. Паралельно застосовувався широкий спектр інших гібридних інструментів – дипломатичний тиск, економічні важелі впливу та кібероперації, які були націлені як на загальну громадськість острова, так і на політичне керівництво. Загальна мета цих дій полягала у розхитуванні внутрішньої єдності, створенні соціальних розколів і просуванні наративу про доцільність об'єднання з материковим Китаєм (Solmaz, 2024).

Кінетичні елементи гібридної кампанії Китаю проти Тайваню здебільшого мають демонстративний і залякувальний характер, спрямований не на ведення прямих бойових дій, а на тиск на керівництво острова та його населення. У цьому контексті Пекін активно застосовує інструменти військово-психологічного впливу, зокрема проведення масштабних навчань поблизу тайванських берегів, регулярні порушення зони ідентифікації протиповітряної оборони Тайваню, використання нерегулярних морських формувань, відомих як «малі блакитні чоловічки», а також погрози застосування сили. Ці дії спрямовані на посилення відчуття вразливості серед громадськості та тиску на політичне керівництво Тайваню. Такий акцент на впливі на осіб, які приймають ключові рішення, та на контроль над суспільними й політичними процесами відповідає логіці гібридної війни, орієнтованої на населення (Solmaz, 2024). У межах цього підходу Пекін надає перевагу не військовому знищенню супротивника, а завоюванню лояльності або підпорядкуванню населення як основному інструменту досягнення своїх стратегічних цілей.

У межах гібридної війни рф проти України активно використовувала широкий арсенал невійськових інструментів, таких як дезінформаційні кампанії, кібератаки та економічний тиск, прагнучи мінімізувати потребу в прямому застосуванні збройної сили. Проте попри важливість цих засобів, ключовим елементом стратегії росії під час операції на Сході була саме військова поразка супротивника. Значні бойові втрати з обох сторін свідчать про домінування силового компонента та пріоритетне спрямування зусиль на фізичне знищення ворожих збройних формувань (Solmaz, 2025). Таким чином, це є типовим прикладом гібридної війни, орієнтованої на ворога, де досягнення перемоги над військовим противником виступає головною ціллю, а всі інші політичні, соціальні та інформаційні завдання підпорядковуються цій стратегічній меті.

Вважаємо, що попри стратегічне місце, яке гібридна війна посідає в сучасному безпековому дискурсі, її практична ефективність у досягненні довгострокових цілей залишається суперечливою. Застосування інформаційних кампаній, кібератак, економічного тиску, хоча й створює тимчасові переваги, далеко не завжди гарантує бажаний політичний або військовий результат. Показовим є приклад анексії Криму у 2014 році, що нерідко трактується як успішна гібридна війна. Однак навіть у цьому випадку визначальними чинниками стали внутрішні соціальні та політичні передумови, а не виняткова ефективність гібридних інструментів як таких. Подальші події, зокрема повномасштабне вторгнення росії в Україну в 2022 році, продемонстрували межі впливу таких засобів: попри масштабну дезінформацію та кібератаки, агресору не вдалося дестабілізувати українське суспільство чи паралізувати його спротив. Навпаки, суспільство виявило високий рівень консолідації, адаптивності та рішучості, що зруйнувало розрахунок на швидку перемогу через гібридні методи. Такий досвід підриває уявлення про гібридну війну як універсальний інструмент досягнення стратегічного домінування.

Отже, гібридна війна формується як системний інструмент досягнення стратегічних цілей держави в умовах багатовимірного безпекового середовища. Вона поєднує різнорідні засоби впливу – від військових до інформаційно-психологічних – у межах єдиної стратегії, спрямованої на підрив цілісності та стабільності держав-мішеней. Досвід останніх років засвідчує не лише ефективність окремих гібридних тактик, але й виявляє межі їхнього впливу в умовах мобілізації суспільного спротиву та міжнародної консолідації. Подальші дослідження доцільно спрямувати на концептуалізацію механізмів гібридної агресії, уточнення ознак гібридного конфлікту як типу міждержавної взаємодії, а також на формування адаптивних моделей безпекової відповіді демократичних держав. Особливу увагу варто приділити порівняльному аналізу стратегій ревізіоністських держав і розвитку нормативно-правової бази протидії гібридним загрозам на міжнародному рівні.

Література

Буряченко, О. (2024). Гібридна війна як нова форма глобального протистояння. Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. *Політичні науки та публічне управління, 2(74),* 24-31. URL: https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-2(74)-3

Hybrid Threats And Hybrid Warfare Reference Curriculum (2024). *NATO*. URL: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2024/7/pdf/241007-hybrid-threats-and-hybrid-warfare.pdf

Ignatius, D. (2018). China's hybrid warfare against Taiwan. *The Washington Post.* URL: https://www.washingtonpost.com/opinions/2018/12/14/chinas-hybrid-warfare-against-taiwan/

Iranian Hybrid Warfare (2018). *Wavell Room*. URL: https://wavellroom.com/2019/07/13/iranian-hybrid-warfare-military-response-deterence-options/?utm_source=RC+Defense+Morning+Recon&utm_campaign=b07b3b5e43-EMAIL_CAMPAIGN_2019_07_15_08_00&utm_medium=email&utm_term=0_694f73a8dc-b07b3b5e43-81835773

Kang, D. (2020). The Multi-Domain Operation's Viability as a Future War Concept of the Republic of Korea Military: Can It Counter North Korean Hybrid Warfare? URL: https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/AD1124669.pdf

Kilcullen, D. (2007). Two Schools of Classical Counterinsurgency. *Small Wars Journal.* URL: https://smallwarsjournal.com/2007/01/28/two-schools-of-classical-counterinsurgency/

Maschmeyer, L. (2023). Assessing Hybrid War: Separating Fact from Fiction. *CSS Analyses in Security Policy, 332*. URL: https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/pdfs/CSSAnalyse332-EN.pdf

Mitręga, A. (2020). The strategy of waging hybrid warfare in the 21 century. *Rocznik Bezpieczeństwa Morskiego Rok Xiv – 2020*, 187-203. URL: https://yadda.icm.edu.pl/baztech/element/bwmeta1.element.baztech-89ef5623-750e-4326-aecd-56195a5ce590 .

Natura nestatală a războiului hybrid (2020). URL: https://srcaltufevo.ru/ro/gibridnye-voiny-v-klassifikaciivoz-gibridnaya-voina-kak-novyi-tip-voiny.html

Rácz A. (2017). Russia's Hybrid War n Ukraine. Breaking the Enemy's Ability to Resist. *The Finnish Institute of International Affairs.* URL: https://www.fiia.fi/wp-content/uploads/2017/01/fiiareport43.pdf

Solmaz, T. (2024). China's Hybrid Warfare Against Taiwan: Motives, Methods, and Future Trajectory. *The Institute for Regional Security*. URL: https://regionalsecurity.org.au/article/chinas-hybrid-warfare-against-taiwan-motives-methods-and-future-trajectory/

Solmaz, T. (2025). The Need for a Taxonomy of Hybrid Warfare: Population-Centric vs. Enemy-Centric Approaches. *Irregular Warfare Center.* URL: https://irregularwarfarecenter.org/publications/perspectives/the-need-for-a-taxonomy-of-hybrid-warfare-population-centric-vs-enemy-centric-approaches/

Wales Summit Declaration (2014). *NATO.* URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_112964.htm

References

Buriachenko,O. (2024). Hibrydna viina yak nova forma hlobalnoho protystoiannia [Hybrid warfare as a new form of global confrontation]. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi akademii upravlinnia personalom. Politychni nauky ta publichne upravlinnia* [Research papers of the Interregional Academy of Personnel Management. Political Science and Public Administration], *2(74),* 24-31. URL: https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-2(74)-3 [in Ukrainian].

Hybrid Threats And Hybrid Warfare Reference Curriculum (2024). *NATO.* URL: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2024/7/pdf/241007-hybrid-threats-and-hybrid-warfare.pdf [in English].

Ignatius, D. (2018). China's hybrid warfare against Taiwan. *The Washington Post.* URL: https://www.washingtonpost.com/opinions/2018/12/14/chinas-hybrid-warfare-against-taiwan/ [in English].

Iranian Hybrid Warfare (2018). *Wavell Room*. URL: https://wavellroom.com/2019/07/13/iranian-hybrid-warfare-military-response-deterence-options/?utm_source=RC+Defense+Morning+Recon&utm_campaign=b07b3b5e43-EMAIL_CAMPAIGN_2019_07_15_08_00&utm_medium=email&utm_term=0_694f73a8dc-b07b3b5e43-81835773 [in English].

Kang, D. (2020). The Multi-Domain Operation's Viability as a Future War Concept of the Republic of Korea Military: Can It Counter North Korean Hybrid Warfare? URL: https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/AD1124669.pdf [in English].

Kilcullen, D. (2007). Two Schools of Classical Counterinsurgency. *Small Wars Journal*. URL: https://smallwarsjournal.com/2007/01/28/two-schools-of-classical-counterinsurgency/ [in English].

Maschmeyer, L. (2023). Assessing Hybrid War: Separating Fact from Fiction. *CSS Analyses in Security Policy, 332*. URL: https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/pdfs/CSSAnalyse332-EN.pdf [in English].

Mitręga, A. (2020). The strategy of waging hybrid warfare in the 21 century. *Rocznik Bezpieczeństwa Morskiego Rok Xiv – 2020*, 187-203. URL: https://yadda.icm.edu.pl/baztech/element/bwmeta1.element.baztech-89ef5623-750e-4326-aecd-56195a5ce590 [in English].

Natura nestatală a războiului hybrid [The non-state nature of hybrid warfare] (2020). URL: https://srcaltufevo.ru/ro/gibridnye-voiny-v-klassifikaciivoz-gibridnaya-voina-kak-novyi-tip-voiny.html [in Romanian].

Rácz A. (2017). Russia's Hybrid War n Ukraine. Breaking the Enemy's Ability to Resist. *The Finnish Institute of International Affairs*. URL: https://www.fiia.fi/wp-content/uploads/2017/01/fiiareport43.pdf [in English].

Solmaz, T. (2024). China's Hybrid Warfare Against Taiwan: Motives, Methods, and Future Trajectory. *The Institute for Regional Security*. URL: https://regionalsecurity.org.au/article/chinas-hybrid-warfare-against-taiwan-motives-methods-and-future-trajectory/ [in English].

Solmaz, T. (2025). The Need for a Taxonomy of Hybrid Warfare: Population-Centric vs. Enemy-Centric Approaches. *Irregular Warfare Center.* URL: https://irregularwarfarecenter.org/publications/perspectives/the-need-for-a-taxonomy-of-hybrid-warfare-population-centric-vs-enemy-centric-approaches/ [in English].

Wales Summit Declaration (2014). *NATO.* URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_112964.htm [in English].

Анотація

Капсамун О. Г. **Гібридна війна як інструмент досягнення стратегічних цілей держав. –** Стаття.

У статті досліджується гібридна війна як інструмент реалізації стратегічних цілей держав у сучасному глобальному безпековому середовищі. Обґрунтовується, що гібридна війна є системною формою міждержавного протистояння, яка поєднує військові, інформаційні, економічні, політичні, дипломатичні та кібернетичні засоби впливу в межах єдиної стратегічної логіки. Автор аналізує концептуальні підходи до класифікації гібридних конфліктів, зокрема запропоновану Т. Солмазом типологію, яка розрізняє війни, орієнтовані на ворога, і війни, орієнтовані на населення. Наведено приклади застосування гібридних інструментів у зовнішній політиці Китаю щодо Тайваню та військової агресії рф проти України. Увага зосереджена на ключових характеристиках гібридної війни, до яких належать дезінформація, ІПСО, кібератаки, економічний тиск, маніпуляції нормами міжнародного права і т.п. Розкрито основні етапи реалізації гібридної стратегії. Стаття також порушує питання ефективності гібридної війни як інструменту досягнення політичного домінування, демонструючи, що успіх таких стратегій залежить не лише від застосованих інструментів, а й від внутрішньої стійкості та згуртованості суспільства-об'єкта впливу. Відзначено, що гібридна війна поєднує різноманітні засоби впливу – від військових до інформаційно-психологічних – у межах єдиної стратегії, спрямованої на підрив цілісності та стабільності держав-мішеней. Досвід останніх років засвідчує не лише ефективність окремих гібридних тактик, але й виявляє межі їхнього впливу в умовах мобілізації суспільного спротиву та міжнародної консолідації. Відзначено, що подальші дослідження доцільно спрямувати на концептуалізацію механізмів гібридної війни, уточнення її ознак, а також на формування адаптивних моделей безпекової відповіді демократичних держав. Особливу увагу варто приділити порівняльному аналізу стратегій ревізіоністських держав і розвитку нормативно-правової бази протидії гібридним загрозам на міжнародному рівні.

Ключові слова: гібридна війна, гібридні загрози, безпека, стратегічні цілі, гібридна стратегія.

Summary

Kapsamun O. H. **Hybrid warfare as a tool for achieving the strategic goals of states. –** Article.

The article examines hybrid warfare as a tool for implementing the strategic goals of states in the modern global security environment. It is argued that hybrid warfare is a systemic form of interstate confrontation that combines military, information, economic, political, diplomatic and cyber means of influence within a single strategic logic. The author analyzes conceptual approaches to the classification of hybrid conflicts, in particular the typology proposed by T. Solmaz, which distinguishes wars focused on the enemy and wars focused on the population. Examples of the use of hybrid instruments in China's foreign policy towards Taiwan and the Russian Federation's military aggression against Ukraine are given. Attention is focused on the key characteristics of hybrid warfare, which include disinformation, IPSO, cyberattacks, economic pressure, manipulation of international law, etc. The main stages of implementing the hybrid strategy are revealed. The article also raises the issue of the effectiveness of hybrid warfare as a tool for achieving political dominance, demonstrating that the success of such strategies depends not only on the tools used, but also on the internal stability and cohesion of the society being influenced. It is noted that hybrid warfare combines various means of influence – from military to informational and psychological – within a single strategy aimed at undermining the integrity and stability of target states. The experience of recent years demonstrates not only the effectiveness of individual hybrid tactics, but also reveals the limits of their influence in the context of the mobilization of public resistance and international consolidation. It is noted that further research should be directed at conceptualizing the mechanisms of hybrid warfare, clarifying its features, and forming adaptive models of the security response of democratic states. Particular attention should be paid to a comparative analysis of the strategies of revisionist states and the development of a regulatory framework for countering hybrid threats at the international level.

Key words: hybrid warfare, hybrid threats, security, strategic goals, hybrid strategy.

УДК 004.056:32
DOI https://doi.org/10.32782/app.v75.2025.20

А. В. Козьміних
orcid.org/0000-0003-2534-7652
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політичних теорій
Національного університету «Одеська юридична академія»

Ю. В. Завгородня
orcid.org/0000-0003-3500-8638
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політичних теорій
Національного університету «Одеська юридична академія»

КІБЕРНЕТИЧНІ ЗАГРОЗИ ДЛЯ ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У сучасному глобалізованому світі, де цифрові технології проникають у всі сфери суспільного життя, питання кібернетичних загроз для політичних інститутів набуває особливої значущості. Політичні інститути, такі як уряди, парламенти, політичні партії та громадські організації, дедалі більше залежать від інформаційно-комунікаційних технологій для забезпечення ефективного функціонування, взаємодії з громадянами та реалізації державної політики. Водночас саме ця залежність робить їх вразливими до кібератак, спрямованих на порушення функціонування систем управління, крадіжку конфіденційної інформації, маніпулювання суспільною думкою та підрив легітимності влади. Подібні загрози здатні дестабілізувати політичні процеси, створюючи ризики для національної безпеки та демократичних цінностей.

Актуальність теми посилюється стрімким зростанням кількості та складності кібератак, що здійснюються як недержавними злочинними угрупованнями, так і державними структурами. Використання кіберзброї та методів гібридної війни для досягнення політичних цілей стає поширеним інструментом міжнародних відносин. Це особливо стосується країн, що перебувають у стані політичної або військової напруги. У цьому контексті особливої важливості набувають дослідження ефективних механізмів захисту політичних інститутів, попередження та протидії кіберзагрозам, розробка нормативно-правових актів, що регулюють питання кібербезпеки, а також розвиток міжнародного співробітництва у сфері кіберзахисту.

Вивчення проблематики кібернетичних загроз для політичних інститутів є надзвичайно актуальним у контексті забезпечення стабільності державного управління та функціонування політичної системи. Виявлення уразливостей, оцінка ризиків та пошук шляхів нейтралізації кіберзагроз сприятиме формуванню ефективної національної системи кібербезпеки, захисту демократичних процесів та збереженню політичної стабільності. Усе це вимагає інтеграції зусиль державних органів, наукових установ, громадських організацій та приватного сектора в умовах стрімких технологічних змін та розвитку глобальної кіберпростору.

Основною ціллю дослідження є вивчення небезпек та викликів у кіберпросторі для політичних інститутів, а також характеристика позитивних перспектив для розвитку окремих політичних інститутів України в кіберпросторі. Для реалізації поставлених цілей необхідно проаналізувати існуючі кібернетичні загрози для політичних процесів, дослідити політичні інститути, які вразливі до кіберзагроз, оцінити перспективи позитивного використання кіберпростору для політичних інститутів та виклики, їх цифровізації.

Питаннями наукового аналізу займалися такі вітчизняні та зарубіжні науковці, а саме: Ф. Барановський, Л. Кормич, Ю. Завгородня, А. Козьміних, І. Діордіца, І. Проноза та ін.

Теоретичне обгрунтування політичних процесів в інформаціному просторі, варто починати з розуміння поняття «кіберзагрози». Так, на думку І. Діордіца «кібернетичні загрози (кіберзагрози) – це реальні або потенційні явища та фактори, що створюють загрозу життєво

важливим інтересам особи, суспільства та держави, і виникають через залежність від стабільного функціонування інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних систем» (Діордіца І., 2017).

Згідно з Доктриною інформаційної безпеки України (що втратила чинність), у сфері інформаційної безпеки України визначено такі життєво важливі інтереси: інтереси особи (гарантування конституційних прав і свобод громадян щодо збору, зберігання, використання та поширення інформації; недопущення несанкціонованого втручання в процеси обробки, передачі та використання персональних даних; захист від негативного інформаційно-психологічного впливу); інтереси суспільства (збереження та розвиток духовних, культурних та моральних цінностей українського народу; забезпечення суспільно-політичної стабільності, міжетнічної та міжконфесійної злагоди; підтримка та розвиток демократичних інститутів громадянського суспільства); інтереси держави (запобігання інформаційній залежності, блокаді та експансії з боку інших держав та міжнародних структур; забезпечення ефективної взаємодії органів державної влади та інститутів громадянського суспільства при формуванні, реалізації та коригуванні державної політики в інформаційній сфері; розвиток інформаційного суспільства, забезпечення економічного та науково-технологічного зростання України; формування позитивного іміджу держави та її інтеграція у світовий інформаційний простір) (Діордіца І., 2017).

Таким чином, кібернетичні загрози потребують ефективної системи захисту, яка враховуватиме інтереси кожного рівня – особистого, суспільного та державного, а також сприятиме забезпеченню інформаційної безпеки України в умовах глобалізації та розвитку цифрових технологій.

Сьогодні до основних загроз кібербезпеці та безпеці інформаційних ресурсів відносять такі виклики: вразливість об'єктів критичної інфраструктури та державних інформаційних ресурсів до кібератак; фізичне та моральне застаріння системи захисту державної таємниці та інших видів інформації з обмеженим доступом.

Кібернетичні загрози для політичних партій та громадських організацій у кіберпросторі становлять серйозну небезпеку, здатну впливати на стабільність політичних процесів, функціонування демократичних інститутів та розвиток громадянського суспільства. Ці загрози охоплюють широкий спектр викликів, які можуть підривати довіру громадян, обмежувати можливості для вільного волевиявлення та створювати передумови для маніпуляцій суспільною думкою (Барановський Ф., 2024, с. 20).

Однією з ключових загроз є кібератаки на інформаційні системи політичних партій та громадських організацій. Такі атаки можуть призводити до несанкціонованого доступу до конфіденційної інформації, викрадення персональних даних членів організацій, фальсифікації внутрішніх документів, знищення або модифікації важливої інформації. Це здатне дискредитувати партії та організації, викликати недовіру до їхньої діяльності та підривати політичну стабільність.

Інша серйозна загроза – використання дезінформації та маніпуляції у кіберпросторі. Зловмисники можуть поширювати неправдиву інформацію, створювати фейкові новини, маніпулювати громадською думкою через соціальні мережі та інформаційні платформи. Це ускладнює політичні кампанії, підриває репутацію політичних партій та громадських організацій, а також може спричиняти політичні кризи.

Крім того, значні виклики створюють кібершпигунство та втручання у внутрішні процеси політичних структур. Зловмисники можуть стежити за політичною діяльністю, збирати дані про стратегії, позиції та слабкі сторони партій та організацій. Це дає можливість впливати на прийняття рішень, прогнозувати політичні кроки та використовувати цю інформацію для підриву конкурентів або просування власних інтересів.

Таким чином, кібернетичні загрози для політичних партій та громадських організацій вимагають особливої уваги та розробки ефективних механізмів захисту. Це передбачає посилення кібербезпеки, впровадження сучасних засобів захисту інформації, підвищення обізнаності про кіберзагрози серед членів організацій, а також активну співпрацю з державними та міжнародними структурами для спільної протидії кіберзлочинності.

Кібернетичні загрози для інституту Президента та парламенту України є складною та багатоаспектною проблемою, яка ставить під загрозу функціонування державних органів влади, забезпечення національної безпеки та стабільність політичної системи. В умовах сучасного цифрового середовища такі загрози можуть бути спрямовані як на інформаційну інфраструктуру держави, так і на репутацію та легітимність державних інститутів.

Інститут Президента та парламент України є стратегічними цілями для кібератак, оскільки їх інформаційні ресурси містять важливу державну та конфіденційну інформацію. Кібератаки можуть включати: неавторизований доступ до урядових систем, що загрожує витоком державних таємниць та службової інформації; викрадення персональних даних високопосадовців та депутатів, що може використовуватися для шантажу або дискредитації; знищення або модифікацію офіційних документів, що дестабілізує роботу державних органів; DDoS-атаки на урядові веб-ресурси, що паралізує їхню роботу та унеможливлює доступ громадян до офіційної інформації.

Кіберзагрози можуть впливати на процес прийняття державних рішень, блокуючи роботу урядових органів або створюючи кризові ситуації. Це ускладнює функціонування інституту Президента та парламенту, послаблюючи державу зсередини.

Таким чином, ефективна протидія кіберзагрозам для інституту Президента та парламенту України вимагає впровадження сучасних технологій кіберзахисту, розробки національних стратегій кібербезпеки, активної співпраці з міжнародними партнерами та підвищення рівня інформаційної обізнаності серед державних службовців.

В умовах збройного конфлікту та гібридної війни кіберзагрози стають важливим елементом протистояння, що спрямоване не лише на знищення матеріальних ресурсів, а й на підрив державної влади, деморалізацію населення та дестабілізацію суспільства. Військові дії супроводжуються масованими кібератаками, які стають частиною загальної стратегії ведення війни.

В умовах повномасштабної війни на території України можна виділити певні специфічні особливості кіберзагроз, а саме: знищення або порушення роботи систем енергопостачання, водопостачання, транспорту, зв'язку та банківської сфери має на меті дестабілізувати економіку та життєзабезпечення країни.

Окрім цього, відбувається активне використання соціальних мереж та медіа для поширення дезінформації, фейкових новин, пропаганди та підриву морального духу громадян. В умовах війни це спрямовано на деморалізацію населення та військових. Також, злом електронної пошти, акаунтів у соціальних мережах, поширення компрометуючих матеріалів для дискредитації політичного та військового керівництва. Злом урядових систем управління та військових мереж з метою отримання секретної інформації або дезорганізації командування. Отримання інформації про стратегічні плани, військові операції та особисті дані посадовців та військових.

Під час війни політика держави у сфері кібербезпеки реагує на виклики зростання кіберзагроз (Проноза І., 2024). Так, держава розробляє та впроваджує комплексну політику кібербезпеки, що включає такі напрями: створення національної системи кіберзахисту (впровадження єдиної системи моніторингу та реагування на кібератаки, координація дій між державними та приватними структурами, що забезпечують безпеку критичної інфраструктури); розробка нормативно-правової бази (удосконалення законодавства у сфері кібербезпеки, визначення відповідальності за кібератаки та створення умов для взаємодії державних органів та бізнесу); співпраця з міжнародними партнерами (обмін досвідом та технологіями з міжнародними організаціями та союзниками, участь у спільних кібероперація та тренуваннях).

Важливою складовою для держави є розробка інформаційних кампаній для протидії дезінформації, підтримка позитивного іміджу держави та зміцнення довіри громадян до влади. Застосування активних заходів кібероборони, включаючи проведення контратак на джерела кіберзагроз (Завгородня Ю., 2022).

У сучасних умовах війни кіберзагрози стали невід'ємною частиною гібридної війни, що вимагає від держави оперативного реагування та побудови надійної системи кібербезпеки. Комплексний підхід, міжнародна співпраця та постійне вдосконалення механізмів кібероборони дозволяють зменшити вплив кіберзагроз та забезпечити захист політичних інститутів, критичної інфраструктури та громадян.

Кіберпростір став важливим полем ведення гібридної війни та впливу на політичні інститути. Кібератаки на органи державної влади, політичні партії, громадські організації, інститут президента та парламент є складовою частиною сучасних конфліктів, що вимагає комплексного підходу до забезпечення кібербезпеки.

Кіберзагрози можуть підірвати довіру до політичних інститутів, вплинути на виборчі процеси, дестабілізувати внутрішню ситуацію в країні та створити умови для зовнішнього втручання. В умовах війни та гібридної агресії це стає реальною загрозою суверенітету та національній безпеці.

Для ефективного протистояння кіберзагрозам державі необхідно забезпечити постійний моніторинг, прогнозування та оперативне реагування на інциденти в кіберпросторі. Важливо створити єдину систему кіберзахисту, яка об'єднуватиме державні та приватні структури.

Кіберзагрози є глобальною проблемою, тому координація зусиль із міжнародними партнерами, обмін інформацією та досвідом, участь у спільних кібероперацій є критично важливими для забезпечення національної безпеки та захисту політичних інститутів.

Необхідно вдосконалити нормативно-правову базу у сфері кібербезпеки, визначити чіткі механізми притягнення до відповідальності за кібератаки та забезпечити надійний захист інформації з обмеженим доступом.

Підготовка фахівців у сфері кібербезпеки, підвищення кіберграмотності населення та інформаційні кампанії сприятимуть зміцненню стійкості до кіберзагроз та формуванню культури безпеки в кіберпросторі. Комплексна стратегія, яка враховує сучасні загрози та виклики, спрямована на захист політичних інститутів, забезпечення стабільності та розвитку держави, є важливим елементом державної політики в умовах війни та кіберконфліктів.

Таким чином, кібернетичні загрози для політичних інститутів вимагають скоординованої відповіді держави, міжнародної співпраці та всебічної підготовки фахівців. Виконання цих завдань сприятиме підвищенню рівня захищеності державних структур та політичних інститутів в умовах сучасних викликів і загроз.

Література

Барановський Ф. Гібридні загрози для демократичних політичних систем. Сучасна українська держава: вектори розвитку та шляхи мобілізації ресурсів матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 30 квіт. 2024 р.). Одеса: ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Центр соціально-політичних досліджень «Politicus», 2024. С. 19-21.

Завгородня Ю.В. Особливості поведінки учасників політичного процесу під час конфронтації в інформаційному просторі. *Політикус.* Випуск 4. 2022. Видавничий дім «Гельветика» – С. 29-34

Діордіца І. Поняття і зміст кіберзагроз на сучасному етапі. *Підприємництво, господарство і право.* № 4, 2017. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/4/22.pdf

Проноза І.І. Політичний консалтинг в умовах гібридних загроз та інформаційної війни: виклики для демократичних процесів. *Політикус.* Випуск 4. 2024. URL: http://politicus.od.ua/4_2024/15.pdf

Машталір В., Гук О., Мурасов Р., Фараон С., Лоза В. Кіберборотьба в умовах збройного протистояння: аналіз, стратегії та виклики. *Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони*. № 49(1), 2024. С. 93–104.

Maltseva, I., Chernish, Y., Shtonda, R. Аналіз деяких кіберзагроз в умовах війни. Електронне фахове наукове видання «Кібербезпека: освіта, наука, техніка», 2022, 4(16), 37–44.

Пархоменко-Куцевіл О., Проблеми забезпечення національної безпеки в умовах воєнного часу. Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія «Екологія. Публічне управління та адміністрування», Вип. 3, 2023, С. 143-150.

Часник Д.В. Забезпечення прав людини у сфері національної безпеки в умовах протистояння військовій агресії російської федерації. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична. 2022. Вип. 34. URL: https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/download/600/551.

References

Baranovskyi, F. (2024). Hibridni zahrozy dlia demokratychnykh politychnykh system [Hybrid threats to democratic political systems]. In Suchasna ukrainska derzhava: vektory rozvytku ta shliakhy mobilizatsii resursiv. Materialy VII Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (pp. 19–21). Odesa: DZ «Pivdennoukrainskyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni K. D. Ushynskoho», Tsentr sotsialno-politychnykh doslidzhen «Politicus». (in Ukrainian)

Zavgorodnia, Y. V. (2022). Osoblyvosti povedinky uchasnykiv politychnoho protsesu pid chas konfrontatsii v informatsiinomu prostori [Behavioral features of political actors during confrontation in the information space]. Politykus, (4), 29–34. (in Ukrainian)

Dioridtsa, I. (2017). Poniattia i zmist kiberzahroz na suchasnomu etapi [Concept and essence of cyber threats at the current stage]. Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo, (4). http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/4/22.pdf (in Ukrainian)

Pronoza, I. I. (2024). Politychnyi konsaltynh v umovakh hibridnykh zahroz ta informatsiinoi viiny: vyklyky dlia demokratychnykh protsesiv [Political consulting under hybrid threats and information warfare: challenges to democratic processes]. Politykus, (4). http://politicus.od.ua/4_2024/15.pdf (in Ukrainian)

Mashtalir, V., Huk, O., Murasov, R., Faraon, S., & Loza, V. (2024). Kiberborotba v umovakh zbroinoho protystoiannia: analiz, stratehii ta vyklyky [Cyber warfare under military confrontation: analysis, strategies, and challenges]. Suchasni informatsiini tekhnolohii u sferi bezpeky ta oborony, 49(1), 93–104. (in Ukrainian)

Maltseva, I., Chernish, Y., & Shtonda, R. (2022). Analiz deiakykh kiberzahroz v umovakh viiny [Analysis of some cyber threats during war]. Kiberbezpeka: osvita, nauka, tekhnika, 4(16), 37–44. (in Ukrainian)

Parkhomenko-Kutsevil, O. (2023). Problemy zabezpechennia natsionalnoi bezpeky v umovakh voiennoho chasu [Problems of national security provision during wartime]. Naukovyi visnyk Vinnytskoi akademii bezperervnoi osvity. Seriia: Ekolohiia. Publichne upravlinnia ta administruvannia, (3), 143–150. (in Ukrainian)

Chasnyk, D. V. (2022). Zabezpechennia prav liudyny u sferi natsionalnoi bezpeky v umovakh protystoiannia viiskovii ahresii rosiiskoi federatsii [Ensuring human rights in the field of national security during military aggression of the Russian Federation]. Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava. Seriia: ekonomichna, yurydychna, (34). https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/download/600/551 (in Ukrainian)

Анотація

Козьміних А. В., Завгородня Ю. В. **Кібернетичні загрози для політичних інститутів: виклики та перспективи. –** Стаття.

У колективному дослідженні розглядаються кібернетичні загрози, що постають перед політичними інститутами в умовах глобальної цифровізації та розвитку інформаційних технологій. Особлива увага приділяється аналізу впливу кіберзагроз на політичний процес, функціонування політичних партій, громадських організацій, інституту президента та парламентаризму. Авторським колективом досліджено основні виклики, що виникають у сфері забезпечення політичної стабільності та демократичних процесів в умовах кіберпростору. Увага акцентується на проблемах захисту від кібернападів, що можуть впливати на виборчі процеси, дезінформацію та маніпулювання громадською думкою, а також на підриві легітимності державних інституцій.

Також, у науковому дослідженні розглядаються можливі шляхи подолання загроз за допомогою впровадження сучасних технологічних рішень, правових механізмів та міжнародного співробітництва. Визначено перспективи розвитку ефективних стратегій кібербезпеки для захисту політичних інститутів у контексті глобалізованого світу.

Окрім того, важливе значенні у формуванні кіберзахисту та стабільності у поілтичному процесі приділяється ролі міжнародних організацій та об'єднань у боротьбі з кіберзлочинністю, зокрема у сфері політики та державного управління. Проаналізовано значення колективних зусиль для формування загальних стандартів безпеки та створення ефективних механізмів протидії кіберзагрозам.

У статті також розглядаються можливості підвищення рівня кібербезпеки в Україні через реалізацію державних програм, посилення контролю за інформаційним простором та розвиток партнерства з міжнародними організаціями. Акцентується увага на важливості підготовки фахівців з кібербезпеки та активного впровадження цифрових технологій у політичні процеси.

Таким чином, стаття містить комплексний підхід до вирішення проблем кібербезпеки у політичній сфері, підкреслюючи важливість міждисциплінарної співпраці для формування ефективної стратегії протидії кіберзагрозам.

Ключові слова: політичний процес, кіберпростір, політичні інститути, політичні партії, громадські організації, інститут президента, парламентаризм.

Summary

Kozminykh A. V., Zavgorodnya Yu. V. **Cyber threats to political institutions: challenges and prospects. –** Article.

The collective study examines cyber threats facing political institutions in the context of global digitalization and the development of information technologies. Particular attention is paid to analyzing the impact of cyber threats on the political process, the functioning of political parties, public organizations, the institution of the presidency, and parliamentarism. The authors have examined the main challenges that arise in the field

of ensuring political stability and democratic processes in cyberspace. Attention is focused on the problems of protection against cyberattacks that can affect electoral processes, disinformation and manipulation of public opinion, as well as undermining the legitimacy of state institutions.

The scientific study also examines possible ways to overcome threats through the implementation of modern technological solutions, legal mechanisms, and international cooperation. The prospects for the development of effective cybersecurity strategies to protect political institutions in the context of a globalized world are identified.

In addition, the role of international organizations and associations in the fight against cybercrime, in particular in the sphere of politics and public administration, is given great importance in shaping cyber defense and stability in the political process. The importance of collective efforts for the formation of common security standards and the creation of effective mechanisms for countering cyber threats is analyzed.

The article also examines the possibilities of increasing the level of cybersecurity in Ukraine through the implementation of state programs, strengthening control over the information space, and developing partnerships with international organizations. It emphasizes the importance of training cybersecurity specialists and the active implementation of digital technologies in political processes.

Thus, the article contains a comprehensive approach to solving cybersecurity problems in the political sphere, emphasizing the importance of interdisciplinary cooperation for the formation of an effective strategy for countering cyber threats.

Key words: political process, cyberspace, political institutions, political parties, public organizations, the institution of the president, parliamentarian.

УДК 327:008](493)
DOI https://doi.org/10.32782/app.v75.2025.21

Є. В. Кокодзєй
orcid.org/0009-0005-9097-2958
аспірант сектора правових проблем політології
відділу міжгалузевих і порівняльних правових досліджень
Інституту держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України

ПОЛІТИКА ТА ПРОГРАМИ СПРИЯННЯ КУЛЬТУРНОМУ РІЗНОМАНІТТЮ В БЕЛЬГІЇ: СИНТЕЗ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ ТА ІНТЕРКУЛЬТУРАЛІЗМУ

Вступ. Вивчення політики різноманітності та інструментів її реалізації сучасними державами є надзвичайно важливим напрямком політичної науки. Найважливішою причиною цього є зростання різноманітності суспільств через глобалізацію, міграційні процеси і т. ін., що робить сучасні спільноти щораз більш гетерогенними. Ігнорування цієї реальності або неефективне управління нею має наслідком ріст соціальної напруги, конфлікти, сегрегацію, зниження стабільності держави і т. ін. Політика різноманітності ставить питання про те, як побудувати інклюзивну політичну спільноту, що визнає та цінує відмінності, не руйнуючи при цьому соціальної згуртованості. Політична наука має своїм завдання аналізувати, як держави реагують на цей виклик, як та чи інша політика щодо культурного різноманіття сприймається в суспільстві і т. д. Політологічний аналіз допомагає зрозуміти різні моделі інтеграції (мультикультуралізм, інтеркультуралізм, асиміляція) та їхні наслідки для суспільства і держави.

Різні держави застосовують відмінні підходи до управління різноманітністю. Вивчення кейсів окремих держав, а також їх порівняльний політологічний аналіз дозволяє виявити сильні та слабкі сторони різних моделей, зрозуміти, які інституційні дизайни та політичні інструменти є більш успішними в конкретних історичних, соціальних та політичних контекстах. Власне нами для аналізу було обрано кейс Бельгії, бо у цій державі наявні виражені політичні, культурні та ін. відмінності між регіонами та спільнотами. Бельгія є своєрідною «лабораторією» для вивчення управління конфліктами в умовах глибокої гетерогенності. Ця держава увиразнює складний інституційний дизайн, коли державний устрій ґрунтується на принципах консоціативної демократії (поділ влади між спільнотами, взаємне вето, пропорційне представництво, культурна автономія) та федералізму. Вивчення кейсу Бельгії дозволяє з'ясувати інструменти реалізації політики різноманітності й розкрити динаміку у їх зміні, адже бельгійська модель не є статичною, постійно еволюціонує у результаті перемовин, дебатів між політичними елітами спільнот. Вивчення Бельгії здатне розкрити динамічний характер політики різноманітності, оцінити здатність/нездатність інститутів адаптуватися до нових викликів.

Метою дослідження є вивчення особливостей політики та програм сприяння культурному різноманіттю в Бельгії. **Робочою гіпотезою** є припущення, що нинішня політика Бельгії щодо сприяння культурному різноманіттю ґрунтується на поєднанні мультикультуралізму та інтеркультуралізму. Хоч мультикультуралізм тривало критикується та відкидається багатьма європейськими державами, у Бельгії поєднання елементів політики мультикультуралізму та інтеркультуралізму сприяє підтримці культурної різноманітності. Для верифікації гіпотези використано **методологію** неоінституціоналізму.

Результати дослідження. Упродовж останніх десятиліть питання, пов'язані з культурним і релігійним розмаїттям, у зв'язку з проблемою інтеграції та спільного життя в широкому розумінні, набувають щораз більшого значення в публічних дебатах у Бельгії. Обговорення інтегрування питань культурного та релігійного розмаїття в політичний порядок денний Бельгії розпочався ще наприкінці 1980-х рр., коли було створено Королівську комісію з імміграційної політики (Commissariat royal à la politique des immigrés). Її інституціоналізація стала відповіддю на висхідну популярність крайніх правих на виборах з 1980-х років, зокрема,

у Фландрії. Тоді ультраправа партія «Фламандський інтерес» (Vlaams Belang) активізувала ксенофобські дискусії. Від 2000-х рр., особливо в контексті більш чутливого соціального клімату після терактів 11 вересня 2001 р., фокус уваги змістився на культурні та релігійні виміри викликів, пов'язаних з інтеграцією та різноманітністю. Від 2002 р. розпочалася зміна парадигми: в центрі урядових наративів були винесені тези «про взаємну повагу» та «краще життя разом» (Leyva & Vanbellingen, 2017, с. 121).

Підхід Бельгії до впровадження елементів політики мультикультуралізму не в останню чергу був обумовлений устроєм держави, адміністративним поділом: три регіони (Фландрія, Валлонія та Брюссель) і три мовні спільноти (фламандська, французька та німецька). На рівні регіональної влади виробляються власні політики. Державою визнається культурного розмаїття та наявні підтвердження «міжкультурного» політичного підходу бельгійської влади (Wallace, Tolley & Vonk, 2021, с. 24-25). Хоча політичні рамки відрізняються у фламандсько-, франко– та німецькомовних громадах Бельгії, певне визнання мультикультуралізму або, інтеркультуралізму (міжкультуралізму), який виник у результаті критики політики мультикультуралізму, є очевидним.

На федеральному рівні не існує бельгійської «моделі інтеграції», бо відповідальність за найважливіші питання, пов'язані з інтеграцією іммігрантів (освіта, житло, охорона здоров'я, працевлаштування), покладено на регіони та громади. Тим не менш, на федеральному рівні уряд у 2003 р. ухвалив політичну угоду під назвою «Креативна і солідарна Бельгія» (A Creative and Solidary Belgium). Вона зобов'язала уряд вивчити, як можна покращити прийняття мігрантів, сприяти автономії тих, хто нещодавно мігрував до Бельгії, подолати різні форми дискримінації (Gsir et al., 2005).

Також у 2004 р. федеральний уряд створив Комісію з міжкультурного діалогу (Commission du Dialogue Interculturel), завданням якої було покращити соціальну згуртованість у контексті культурного розмаїття. Комісія зосередилася на питаннях громадянства, гендерної рівності, принципах надання державних послуг і ролі релігії у світському суспільстві (Gsir, Martiniello, Meireman & Wets, 2005; Leyva & Vanbellingen, 2017). У звіті Комісії 2005 р. визнавалося, що Бельгія є мультикультурною країною, і запропоновано низку рекомендацій для зміцнення мультикультурності. Серед пропозицій звучало створення Інституту ісламу, відкриття Музею імміграції, розвиток Міжуніверситетської обсерваторії з питань міграції та етнічних меншин (Daher, Gamuzza & Leonora, 2019). Тобто, держава на той час декларувала вибір такої моделі суспільства, яка сприяє співіснуванню різних культур. Водночас Комісія з міжкультурного діалогу була створена федеральним урядом без належних консультацій та залученості регіональних, муніципальних органів влади. «Між цими політичними суб'єктами не відбулося реальної співпраці у виборі шляхів імплементації рекомендацій Комісії з міжкультурного діалогу або подальших дій» (Leyva & Vanbellingen, 2017).

Більше реалізованих ініціатив було на рівні регіонів. Так, фламандський парламент у 1998 р. видав указ, який визначив триєдину політику щодо етнічних меншин: інтеграція цільових груп, політику приймання, політика допомоги. Фламандський уряд також проводить політику, яку позиціює як міжкультурну, і вона спрямовану на підтримку та стимулювання культурного розмаїття. З 2004 р. програма «Жити разом у розмаїтті» стала пріоритетом фламандського уряду (Janssens & Lebon, 2008; Pulinx, 2008). У франкомовному регіоні Бельгії план дій Департаменту безперервної освіти визначає комплекс заходів, пов'язаних з культурним розмаїттям і міжкультурним спілкуванням (Janssens & Lebon, 2008). Міжкультурна політика Фландрії значною мірою підтримує культурну гетерогенність (Janssens et al., 2013). Фламанський уряд Фландрії розробляв плани підтримки розмаїття у 2004 та 2006 рр. Зауважимо, що нині теж реалізуються відповідні проєкти, наприклад – з 2022 р. план «Жити разом» (Vivre ensemble»). Він спрямований на активізацію процесів творення суспільства, де громадяни живуть один з одним, а не просто поруч. Власне оця теза про «жити один з одним, а не просто поруч» нині у Бельгії набула сильного звучання і очевидно, що попри певні успіхи, є чимало проблем у практичній реалізації такої моделі.

При реалізації політики культурного різноманіття значна увага приділена темі освіти. У 2002 р. Закон про рівні можливості в освіті надав батькам право школу для дітей, створив

місцеві консультаційні платформи та надав школам додаткову підтримку для задоволення потреб дітей з неблагополучних сімей. Зокрема, велика увага т. зв. міжкультурній освіті приділяється у фламандській громаді. Там підкреслюється значущість здатності учнів з повагою ставитися до інших культур, визнавати і цінувати різноманітність (Vanleke et al., 2014). Програма «Жити разом у розмаїтті» включала доволі широку програму мультикультурної освіти для Фландрії (Janssens et al. 2013). Міжкультурну освіту підтримують департаменти культури та освіти, а також вона є вимогою багатьох провінційних і муніципальних законів фламандської громади (Janssens and Lebon 2008).

Відзначимо, що не лише Фландрія, а й Валлонія розробляє та впроваджує міжкультурну політику. Так, у 2004 р. оголошено урядову програму дій, яка просувала міжкультурність та соціальну інтеграцію, передбачала підтримку культурного розмаїття (Gsir et al., 2005, с. 10). Було розроблено освітню політику, спрямовану на стимулювання міжкультурного діалогу (Gsir et al., 2005). Ця політика рекомендує міжкультурну педагогіку, яка враховує мультикультуралізм і різноманітне культурне походження учнів (Daher et al., 2019). Наразі дослідники прийшли до висновку, що міжкультурний діалог і нині залишається важливою складовою загальноосвітньої шкільної програми в Бельгії (Lähdesmäki et al., 2020, с. 13).

Щодо представленості етнічних меншин у медіа-просторі, то ще у 1997 р. було унормовано, що соціокультурні меншини належать до груп, які має представляти телерадіокомпанія Vlaamse Radio en Televisieomroep (VRT) (Décret, 1997). У 2002–2006 рр. прихильність мережі суспільного мовлення фламандської громади до політики культурного розмаїття залишалася непослідовною, хоча вона пропонувала різноманітні культурні програми (Jenssens et al., 2013). Закон про суспільне мовлення Фландрії 2009 р. зобов'язав VRT проводити таку політику, щоб були представлені програми про розмаїття фламандської культури, а також на тему толерантності в суспільстві. Відтак можливість доступу до різноманітного контенту став частиною цілей фламандської медіаполітики (Jenssens et al., 2013). Телерадіокомпанія VRT задекларувала, що «є мовником для всіх у Фландрії. Кожна людина повинна впізнати себе в тому, що ми робимо. Ми показуємо суспільство таким, яким воно є, і ми доступні для всіх. VRT поважає людей такими, якими вони є. Ми всі маємо більше, ніж одну ідентичність [...]. Ми показуємо, що нас пов'язує, і наша мета – будувати мости між окремими людьми, групами, поколіннями та громадами. Таким чином ми допомагаємо будувати гармонійне і плюралістичне суспільство, в якому кожен відчуває себе як удома» (VRT, 2003).

Терерадіокомпанія RTBF (Radio-Télévision Belge de la Communauté Française) як мережа суспільного мовлення, що обслуговує франкомовних бельгійців у Брюсселі та Валлонії, також ухвалила Хартію розмаїття. У ній відзначено, що розмаїття «вважається необхідним у нашому плюралістичному перспективному суспільстві» (RTBF, 2012).

Водночас позиція щодо мовлення в німецькомовній спільноті Бельгії (9 громад на сході країни) відрізняється, хоч ця спільнота належить до Валлонського округу. Там акцент зроблений на просуванні німецької мови, а не на етнічній чи іншій репрезентації (Janssens & Lebon, 2008). Belgischer Rundfunk (BRF), німецькомовний аналог VRT і RTBF, є орієнтований на порівняно меншу аудиторію (Donders et al., 2019); в його місії як мовника не йдеться про різноманітність (BRF, 2020). Очевидно, що ці особливості зумовлені історичними чинниками, зокрема – попереднім перебуванням цих територій (до закінчення Першої світової війни) у складі Пруссії.

При аналізі проблематики політики культурного різноманіття не можливо ігнорувати питання релігійної ідентичності. Після початку міграції з Марокко, Туреччини, Алжиру та Тунісу в 1960-х рр., іслам був офіційно визнаний у Бельгії (1974 р.). Чисельність тих, хто у Бельгії ідентифікують себе як мусульмани, уже є понад мільйон осіб і продовжує зростати. З початку 2000-х рр. ведуться дискусії щодо носіння у громадських місцях елементів одягу, який прикриває обличчя мусульманських жінок. У 2008 р. заборона на носіння в громадських місцях одягу та головних уборів, що приховують обличчя, діяла лише у трьох бельгійських муніципалітетах, але від 2011 р. ця норма діє уже на всій території Бельгії.

Щодо фінансування організацій та підтримки громадської діяльності етнічних груп, то воно відбувається, але спостерігається тенденція до скорочення грантів. У 1991 р. було запро-

ваджено Фонд стимулювання імміграційної політики. Він надавав гранти на проєкти державних інституцій та НУО, які стосувалися передусім мігрантів. Підтримувалися програми, спрямовані на запобігання дискримінації та посилення міжкультурного діалогу (Kryut & Niessen, 2012, с. 17-18). Указ про участь (2008 Participation Decree) був ухвалений для розширення доступу до культурних програм, зокрема шляхом збільшення субсидій для низки груп, найперше – етнічних меншин (Jenssens et al., 2013). Однак фонд був реструктуризований і припинив свою діяльність (2015 р.); функція субсидування в основному перейшла до регіонів та громад.

З 2000 р. фламандський уряд підтримує функціонування консультативної ради Форуму меншин, до складу якої входять представники етнічних асоціацій регіону. У рамках Плану дій уряду Фландрії щодо інтеграції, 10% усіх проєктних субсидій виділяються на ініціативи, які мають міжкультурну тематику або реалізуються етнічними меншинами; загалом на кожний з них виділяється майже 2 млн (Janssens & Lebon, 2008; Wallace, Tolley, Vonk, 2021, с. 30).

У 2008 р. фламандський уряд також ухвалив Декрет про участь (Participation Decree), спрямований на полегшення доступу до культури, зокрема й для етнічних меншин. Декрет передбачає субсидії для проєктів, які заохочують участь у культурі та мистецтві, а також гранти на проведення масштабних культурних заходів. Однак надання грантів за Декретом про участь, наразі не здійснюється, а на урядових веб-сайтах розміщено список грантів на 2017 р. як останній доступний рік для подання заявок на фінансування. Зауважимо, що у Фландрії точаться дискусії щодо фінансування спільнот мігрантів, організованих за національною ознакою. Щораз активнішою є аргументація, що це перешкоджає інтеграції. Також пропонувалося обмежити кількість груп, культурні проєкти яких можуть бути профінансовані.

Щодо питання фінансування двомовної освіти або освіти рідною мовою, то цьому питанню приділяють увагу у Бельгії, але з особливостями по регіонах країни, зокрема:

– викладання мов іммігрантських меншин доступне у Фландрії з 1981 р. (Broeder & Extra, 2012, с. 59). У фламандській громаді нідерландська мова є офіційною мовою освіти, і хоча інші мови не визнаються офіційно, на навчання виділяються додаткові ресурси; це частково пояснюється акцентом уряду на «рівних можливостях для всіх», що включає окрему політику, спрямовану, на тих, для кого нідерландська мова не є рідною. Виділяються додаткові навчальні години для учнів, які не володіють нідерландською мовою, для них організовуються корекційні мовні заняття.

– щодо Валлонії, то ще у 2001 р. були ухвалені домовленості з Грецією, Італією, Марокко, Португалією, Туреччиною, Румунією та Іспанією (звідти найбільше мігрантів) з метою надання освіти мовами меншин (Geyer, 2009, с. 13-14). Це дозволяє школам скористатися присутністю принаймні одного вчителя з країн-партнерів. Ці вчителі можуть проводити курси рідної мови та заняття, спрямовані на збереження культури. Деякі школи також запровадили процес мовної адаптації, який дозволяє їм зберігати певну частину викладання рідною мовою під час переходу до повної інтеграції у французьких класах;

– у німецькій громаді для дітей іммігрантів і представників меншин виділяються додаткові ресурси (вчителі), однак переважно для допомоги у вивченні саме німецької мови.

На перший погляд, в результаті зібраних даних про особливості реалізації Бельгією політики культурного різноманіття, можна дійти висновку, що нині панівним є саме інтеркультурний (міжкультурний) підхід. Водночас такий висновок не буде уповні характеризувати ситуацію. Видається, особливість Бельгії полягає в обранні підходу, який поєднує елементи інтеркультуралізму та мультикультуралізму (попри критичні зауваги до нього). Це відбиває прагнення країни підтримувати культурне різноманіття, водночас заохочуючи взаємодію між різними культурами та інтеграцію представників різних культур у спільноту Бельгії, її регіонів. Аргументуємо це.

Наявність елементів політики мультикультуралізму в Бельгії проявляється у визнанні та підтримці різних культурних груп, що проживають у країні. Цей підхід зокрема включає політики, що визнають існування культурних та мовних спільнот (фламандської, валлонської, німецької) та великої кількості іммігрантських спільнот (турецької, марокканської та ін.). Той факт, що Бельгія є федеративною державою з автономіями для фламандської, валлонської та німецькомовної спільнот, дозволяє цим культурним групам зберігати свою ідентичність

і мову, водночас підтримуючи політичну стабільність через механізми консенсусу. На рівні цих спільнот діють різноманітні програми та ініціативи, що сприяють збереженню культурної різноманітності, наприклад, через освіту або культурні заходи, хоч і в цьому процесі зберігаються проблеми.

Елементи інтеркультуралізму в Бельгії проявляються у заохоченні діалогу між різними культурами, реалізації програм інтеграції іммігрантів в широку суспільну структуру, але (що важливо!) без вимоги їх повної асиміляції. Це також передбачає створення умов для взаєморозуміння та співпраці між культурами, зберігаючи культурну самобутність кожної групи. Інтеграція іммігрантів відбувається через взаємодію: підтримка навчання офіційних мов Бельгії (нідерландської, французької, німецької), програми соціалізації та працевлаштування і т. ін. Організовуються міжкультурні заходи, що дозволяють різним спільнотам взаємодіяти, щоб розвивати порозуміння. Тобто, є зорієнтованість на побудову суспільства, де культури будуть співіснувати і взаємодіями, що убезпечуватиме від ризиків ізоляції.

Водночас Бельгія вимагає певного рівня інтеграції для іммігрантів. Це означає, що хоча різноманітні культури вітаються, є вимоги (і вони зростають) для того, щоб іммігранти могли успішно адаптуватися до життя в Бельгії. Йдеться про вимоги до знання мови, трудової активності, поваги до прав людини та демократичних цінностей. Втім, асиміляція не є основним підходом Бельгії, бо ця держава зорієнтована на підтримку культурного різноманіття. Однак у низці випадках іммігранти зобов'язані адаптуватися до базових суспільних норм (мовні курси, інтеграційні курси і под.).

Хоч Бельгія формально не оголосила про повну відмову від мультикультуралізму, її політика культурного різноманіття змістилася до більш інтеграційного підходу. Замість акценту на збереженні культурних відмінностей, країна почала більше фокусуватися на тому, щоб іммігранти адаптувалися до основних принципів бельгійської спільноти, підтримуючи водночас культурні обміни, міжкультурні ініціативи. Бельгія в жодному разі не проводить політику асиміляції в тому її розумінні, який передбачає повне розчинення меншин у домінуючій культурі з втратою власної ідентичності. Справді, існують регіональні відмінності в підходах до інтеграції, і тривають наукові та суспільні дебати щодо наслідків цих політик та можливого тиску в напрямку культурної адаптації, який деякі критики можуть інтерпретувати як асиміляційний.

Академічні джерела описують бельгійський підхід в термінах громадянської інтеграції (civic integration). Ця модель підкреслює важливість спільних громадянських цінностей, знання мови та участі в суспільних інститутах, але формально дозволяє збереження культурних відмінностей у приватній сфері. Хоч політика щодо іммігрантів у Бельгії все більше зміщується до «громадянської інтеграції», однак елементи мультикультуралізму зберігаються та вони вкорінені в державний устрій та історичний розвиток.

Бельгійський мультикультуралізм має унікальний характер, оскільки він значною мірою виріс з необхідності врегулювання відносин між власними історичними мовними групами, а не лише як відповідь на імміграцію. Можливо, саме тому його елементи зберігаються, попри втрату мультикультуралізмом своїх позицій у Європі і набуття самим мультикультуралізму нового характеру, відмінного від класичного.

Викладемо аргументи, що нині Бельгія синтезує мультикультуралізм та інтеркультуралізм (табл. 1).

Таблиця 1

Елементи політики мультикультуралізму та інтеркультуралізму в Бельгії та підходи до їх поєднання

Критерій	Мультикультуралізм	Інтеркультуралізм	Підходи Бельгії до поєднання
Призначення підходу	Визнання та підтримка різноманіття культур, збереження окремих культурних ідентичностей	Заохочення взаємодії та діалогу між культурами, інтеграція без вимоги асиміляції	На всіх рівнях підтримується культурна різноманітність, визнання прав меншин, реалізуються програми міжкультурного діалогу
Роль держави	Держава підтримує культурне різноманіття через спеціальні програми для меншин	Держава сприяє взаємодії та створенню можливостей для діалогу між культурами	Кожна мовна спільнота має автономію, організовуються програми для культурного обміну
Інтеграція іммігрантів	Іммігрантам гарантується право зберігати свою культурну ідентичність	Іммігранти повинні інтегруватися через взаємодію з основними культурними групами, але без вимоги асиміляції	Забезпечується інтеграція іммігрантів через мовні курси та соціальні програми, але водночас зберігається культурне різноманіття
Мовна політика	Мовні права меншин визнаються важливими; підтримується вивчення їх рідної мови	Мова є важливим елементом інтеграції, але акцент зроблено на збереженні культурної самобутності	Вивчення однієї з офіційних мов є обов'язкове для іммігрантів за одночасної підтримки розвитку інших мов через культурні ініціативи
Культурна політика	Факт різноманітності культур схвалюється; етнокультурні групи мають право на самовираження	Спільноти з різних культур залучаються до спільного діалогу, обміну задля поглиблення взаєморозуміння	Підтримуються культурні програми, фестивалі та заходи, що дозволяють різним групам виражати свою культуру, одночасно заохочуючи міжкультурний обмін
Соціальна інтеграція	Визнання культури, звичаїв кожної етнокультурної групи, акцент на їх самобутності	Створення умов для взаємодії та співпраці між культурами, але без вимоги їх злиття в одну культуру	Реалізуються програми інтеграції іммігрантів у суспільство через участь у громадському житті, поважається культурна ідентичність кожної групи

Висновки. Те, що Бельгія є країною з високим рівнем культурного та мовного різноманіття, є наслідком її історії, міграційних процесів та особливостей політичної структури. Культурне різноманіття є як ресурсом, так і викликом для цієї країни. Нині у політиці культурного різноманіття Бельгія синтезує елементи мультикультуралізму та інтеркультуралізму. Культурне розмаїття підтримується, активна взаємодія між культурами заохочується. При цьому впроваджуються інтеграційні механізми для іммігрантів. Тенденція до асиміляції наразі була менш виражена порівняно з іншими європейськими країнами, однак ситуація потребує моніторингу з огляду на результати парламентських виборів у 2024 р. та формування нового уряду у 2025 р. Висхідна поляризація в політичному спектрі Бельгії та результати останніх парламентських виборів зумовлюють припущення, що стратегії управління культурним різноманіттям можуть бути переглянуті. Ці процеси зумовлені посиленням позицій правих політичних партій (N-VA, Vlaams Belang), очолення уряду політиком націоналістичного спрямування (Б. де Вевер), значною присутністю у владних інститутах представників консервативних, християнських політичних партій. Згадані а́ктори бельгійської політики дотримуються критичної позиції щодо культурного різноманіття та політики мультикультуралізму.

Література

BRF. *Mission Statement.* URL: https://u.brf.be/profil/leitbild/ (дата звернення: 14.03.2025).

Broeder, P., Extra G. Language // *Immigrant Policy for a Multicultural Society: A Comparative Study of Integration, Language and Religious Policy in Five Western European Countries* / H. Vermeulen (Ed.). Brussels: Migration Policy Group, 2012. P. 57-100.

Daher L. M., Gamuzza A., Leonora A. M. The Underestimated Treasure: Teachers Facing Diversity at School // *The Multi(Inter)cultural School in Inclusive Societies: A Composite Overview of European Countries* / L. M. Daher, A. Gamuzza, A. M. Leonora, A. K. Gogacz (Eds.). Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2019.

Décret du 14 juillet 1997 portant statut de la Radio-Télévision belge de la Communauté française. *Gallilex*. URL: https://gallilex.cfwb.be/sites/default/files/imports/20355_011.pdf (дата звернення: 19.03.2025).

Donders K., Van Den Bulck H., Raats T. Public Service Media in a Divided Country: Governance and Functioning of Public Broadcasters in Belgium // *Public Service Broadcasting and Media Systems in Troubled European Democracies* / E. Polańska, C. Beckett (Eds.). Cham: Palgrave Macmillan, 2019. P. 89-107.

Geyer F. *The Educational System in Belgium*. Brussels: Centre for European Policy Studies. *Archive of European Integration.* URL: http://aei.pitt.edu/14575/1/Includ-ed_FG_on_Ed_System_in_Belgium.pdf (дата звернення: 20.03.2025).

Gsir S., Martiniello M., Meireman K., Wets J. Belgium // *Current Immigration Debates in Europe: A Publication of European Migration Dialogue* / J. Niessen, Y. Schibel, C. Thompson (Eds.). Brussels: Migration Policy Group. URL: http://www.migpolgroup.com/public/docs/141.EMD_Belgium_2005.pdf (дата звернення: 29.03.2025).

Janssens J., Lebon F. Country profile – Belgium // *Compendium of Cultural Policies and Trends in Europe.* 11th ed. Brussels: Council of Europe, 2008.

Janssens, J., Hesters D., Lebon F. Country Profile – Belgium // *Compendium of Cultural Policies and Trends in Europe,* 14th ed. Brussels: Council of Europe/ERICarts, 2013.

Kruyt A., Niessen J. Integration // *Immigrant Policy for a Multicultural Society A Comparative Study of Integration, Language, and Religious Policy in Five Western European Countries* / H. Vermeulen (Ed.). Brussels: Migration Policy Group, 2012. P. 57-100.

Lähdesmäki T., Koistinen A.-K., Ylönen S. C. *Intercultural Dialogue in the European Education Policies: A Conceptual Approach.* Cham: Palgrave Macmillan, 2020. 114 p.

Leyva K. J., Vanbellingen L. Debating intercultural integration in Belgium. From the Commission for Intercultural Dialogue to the Round Tables on Interculturalism // *Public Commissions on Cultural and Religious Diversity* / S. Lefebvre, P. Brodeur (Eds.). Routledge, 2017. P. 120-140.

Pulinx R. Living Together in Diversity – Linguistic Integration in Flanders. *Council of Europe*, 2008. URL: https://rm.coe.int/16802fc1d7 (дата звернення: 07.03.2025).

RTBF. Charter of Values. URL: https://ds1.static.rtbf.be/article/pdf/charte-des-valeurs-site-intranet-rtbf-1678983164.pdf (дата звернення: 27.03.2025).

Vanleke M., Väljaots M., Grossmann E., Ertürk N. O., Fleischmann O. Genderspecific and intercultural pedagogic aspects in different countries – analysis of National Curriculum in Belgium, Estonia, Hungary, Turkey and Czech Republic. *Education and Gender Project.* URL: http://www.education-and-gender.eu/ (дата звернення: 07.03.2025).

VRT. Everyone Different – Welcome. Diversity Charter. https://www.vrt.be/content/dam/vrtbe/over-devrt/opdrachten/omroepthema%27s/ Diversiteitscharter%20-%20English%20version.pdf (дата звернення: 07.03.2025).

Wallace R., Tolley E., Vonk M. Multiculturalism Policy Index: Immigrant Minority Policies. Kingston: School of Policy Studies, Queen's University at Kingston, 2021. 78 p.

References

BRF (2023). *Mission Statement.* Available from: https://u.brf.be/profil/leitbild/ (accessed 14.03.2025) [in English]

Broeder, P. & Extra, G. (2012). Language. In: H. Vermeulen (Ed.), *Immigrant Policy for a Multicultural Society: A Comparative Study of Integration, Language and Religious Policy in Five Western European Countries*. Brussels: Migration Policy Group, 57-100 [in English].

Daher, L. M., Gamuzza, A. & Leonora, A. M. (2019). The Underestimated Treasure: Teachers Facing Diversity at School. In: L.M. Daher, A. Gamuzza, A.M. Leonora & A.K. Gogacz (Eds.), *The Multi(Inter)cultural School in Inclusive Societies: A Composite Overview of European Countries,*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing [in English].

Décret du 14 juillet 1997 portant statut de la Radio-Télévision belge de la Communauté française (1997). *Gallilex*. Available from: https://gallilex.cfwb.be/sites/default/files/imports/20355_011.pdf (accessed 19.03.2025) [in French].

Donders, K., Van Den Bulck, H. & Raats, T. (2019). Public Service Media in a Divided Country: Governance and Functioning of Public Broadcasters in Belgium. In: E. Polańska & C. Beckett (Eds.), *Public Service Broadcasting and Media Systems in Troubled European Democracies*. Cham: Palgrave Macmillan [in English].

Geyer, F. (2009). The Educational System in Belgium. Brussels: Centre for European Policy Studies. *Archive of European Integration.* Available from: http://aei.pitt.edu/14575/1/Includ-ed_FG_on_Ed_System_in_Belgium.pdf (accessed 20.03.2025) [in English].

Gsir, S., Martiniello, M., Meireman, K. & Wets, J. (2005). Belgium. In: J. Niessen, Y. Schibel, & C. Thompson (Eds.), *Current Immigration Debates in Europe: A Publication of European Migration Dialogue*. Brussels: Migration Policy Group. Available from: http://www.migpolgroup.com/public/docs/141.EMD_Belgium_ 2005.pdf (accessed 29.03.2025) [in English].

Janssens, J. & Lebon, F. (2008). Country profile – Belgium. In: *Compendium of Cultural Policies and Trends in Europe.* 11th ed. Brussels: Council of Europe. [in English].

Janssens, J., Hesters, D. & Lebon, F. (2013). Country Profile – Belgium. In: *Compendium of Cultural Policies and Trends in* Europe (14th ed.). Brussels: Council of Europe/ERICarts. [in English].

Kruyt, A. & Niessen, J. (2012). Integration. In: H. Vermeulen (Ed.), *Immigrant Policy for a Multicultural Society A Comparative Study of Integration, Language, and Religious Policy in Five Western European Countries*. Brussels: Migration Policy Group, 57-100. [in English].

Lähdesmäki, T., Koistinen, A.-K. & Ylönen, S. C. (2020). *Intercultural Dialogue in the European Education Policies: A Conceptual Approach.* Cham: Palgrave Macmillan. [in English].

Leyva, K. J. & Vanbellingen, L. (2017). Debating intercultural integration in Belgium. From the Commission for Intercultural Dialogue to the Round Tables on Interculturalism. In: S. Lefebvre & P. Brodeur (Eds.), *Public Commissions on Cultural and Religious Diversity.* Routledge, 120-140. [in English].

Pulinx, R. (2008). Living Together in Diversity – Linguistic Integration in Flanders. *Brussels: Council of Europe*. Available from: https://rm.coe.int/16802fc1d7 (accessed 20.03.2025) [in English].

RTBF. Charter of Values (2012). Available from: https://ds1.static.rtbf.be/article/pdf/charte-des-valeurs-site-intranet-rtbf-1678983164.pdf (accessed 27.03.2025) [in English].

Vanleke, M., Väljaots, M., Grossmann, E., Ertürk, N. O. & Fleischmann, O. (2014). Genderspecific and intercultural pedagogic aspects in different countries – analysis of National Curriculum in Belgium, Estonia, Hungary, Turkey and Czech Republic. *Education and Gender Project.* Available from: http://www.education-and-gender.eu/ (accessed 07.03.2025) [in English].

VRT (2003). Everyone Different – Welcome. Diversity Charter. Available from: https://www.vrt.be/content/dam/vrtbe/over-devrt/opdrachten/omroepthema%27s/Di versiteitscharter%20-%20English%20version.pdf (accessed 07.03.2025) [in English].

Wallace, R., Tolley, E. & Vonk, M. (2021). *Multiculturalism Policy Index: Immigrant Minority Policies*. Kingston: School of Policy Studies, Queen's University at Kingston [in English].

Анотація

Кокодзєй Є. В. **Політика та програми сприяння культурному різноманіттю в Бельгії: синтез мультикультуралізму та інтеркультуралізму.** – Стаття.

Метою дослідження визначено з'ясувати характеристики політики та програм сприяння культурному різноманіттю в Бельгії. Робоча гіпотеза передбачала, що сучасна політика Бельгії щодо управління культурним різноманіттям поєднує елементи мультикультуралізму та інтеркультуралізму. Наявність високого рівня культурного та мовного різноманіття пояснено особливостями історичного розвитку, міграційними процесами другої половини XX століття, характеристиками політичної системи Бельгії. Культурне різноманіття позиційовано як ресурс і водночас як виклик для Бельгії. Автор зробив висновок, що політика держави та її регіонів демонструє, що політика культурного розмаїття реалізується, активна взаємодія між культурами заохочується; при цьому щораз активніше впроваджуються інтеграційні механізми для іммігрантів. Відзначено, що елементи політики асиміляції у Бельгії досі були менш виражені порівняно з багатьма державами Європи. Водночас зауважено, що політика може змінитися з огляду на правий ідеологічний поворот, що проявилося у результатах парламентських виборів (2024 р.) та складі уряду (2025 р.). Висхідна поляризація в політичному спектрі Бельгії та результати останніх парламентських виборів відкоригували робочу гіпотезу дослідження. Зроблено висновок про зростання ймовірності перегляду новим урядом Бельгії стратегії управління культурним

різноманіттям. Це пояснюється посиленням позицій правих політичних партій (N-VA, Vlaams Belang), очоленням уряду політиком націоналістичного спрямування (Б. де Вевер) і т. ін. Відзначено, що згадані а́ктори бельгійської політики дотримуються критичної позиції щодо політики культурного різноманіття, мультикультуралізму, а тому можливий перегляд підходів до управління багатоманітністю.

Ключові слова: Бельгія, культурне різноманіття (розмаїття), міжкультурний діалог, політика різноманітності, інтеркультуралізм, мультикультуралізм, управління різноманітністю.

Summary

Kokodziei Ye. V. **Policies and programmes to promote cultural diversity in Belgium: a synthesis of multiculturalism and interculturalism. –** Article.

The objective of the present study was to ascertain the characteristics of policies and programmes that promote cultural diversity in Belgium. The initial hypothesis was that the present policy framework in Belgium, which pertains to the management of cultural diversity, incorporates elements of both multiculturalism and interculturalism. The presence of a high level of cultural and linguistic diversity is explained by the peculiarities of historical development, migration processes of the second half of the XX century, and the characteristics of the Belgian political system. Cultural diversity is positioned as both a resource and a challenge for Belgium. The author concludes that the policy of the State and its regions demonstrates that the policy of cultural diversity is being implemented, with active interaction between cultures being encouraged, and integration mechanisms for immigrants being increasingly implemented. It is noteworthy that the elements of assimilation policy in Belgium have thus far been less pronounced than in numerous other European countries. However, it is acknowledged that the ideological shift to the right, evident in the outcomes of the parliamentary elections (2024) and the formation of the government (2025), may lead to a shift in policy. The findings of this study have been adjusted in light of the observed upward polarisation in the Belgian political spectrum and the outcomes of the most recent parliamentary elections. The study concludes with the assertion that the new Belgian government is more likely to revise the strategy for managing cultural diversity.This is attributable to a number of factors, including the consolidation of the positions of right-wing political parties (N-VA, Vlaams Belang), the ascension of a nationalist politician (B. de Wever) to the role of government head, and so forth. It is important to note that the aforementioned actors in the Belgian political landscape hold a critical stance on the policy of cultural diversity and multiculturalism. This suggests the potential for a revision of approaches to diversity management.

Key words: Belgium, cultural diversity, intercultural dialogue, diversity policy, interculturalism, multiculturalism, diversity management.

УДК 341.3
DOI https://doi.org/10.32782/app.v75.2025.22

О. В. Краснокутський
orcid.org/0009-0001-9484-0742
кандидат юридичних наук,
начальник науково-дослідного відділу воєнно-економічних проблем
науково-дослідного управління проблем ресурсного забезпечення
у воєнній сфері, сфері оборони та військового будівництва
Центру воєнно-стратегічних досліджень
Національного університету оборони України

В .О. Могилевська
orcid.org/0000-0002-3939-0717
провідний науковий співробітник науково-дослідного відділу
воєнно-економічних проблем науково-дослідного управління
проблем ресурсного забезпечення у воєнній сфері, сфері оборони
та військового будівництва
Центру воєнно-стратегічних досліджень
Національного університету оборони України

АНАЛІЗ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСІБ, ЗВІЛЬНЕНИХ З ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ

З набуттям Україною незалежності розвиток законодавства у сфері пенсійного забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України відбувався з метою максимально-доступного державі соціального забезпечення осіб, звільнених з військової служби, відповідно до поточних задач поставлених реаліями сьогодення. Відсутність системного підходу зумовила появу правових прогалин та неузгодженості у цьому сегменті суспільних відносин, що призводить до соціального напруження у суспільстві.

Серед основних нормативно-правових актів пенсійного забезпечення військовослужбовців Сполучених штатах Америки (Далі – США) є:

– «Звід законів США», розділ 10, «Збройні сили» (US Code, 10);

– «Закон про модернізацію системи пенсійного забезпечення військовослужбовців» (Uniformed Services Retirement Modernization Act of 1974);

– «Закон про виплати звільненим з дійсної військової служби» (Uniformed Services Retirement Benefits Act of 1979);

– «Закон про реформу пенсійного забезпечення військовослужбовців» (Military Retirement Reform Act of 1986).

Також важливо зазначити, що кожен рік готуються проекти поправок до пенсійного законодавства США щодо підвищення розмірів військової пенсії у зв'язку із зростанням рівня життя в країні, інфляцією та змінами грошового забезпечення військовослужбовців США. У разі їх позитивного розгляду, їх затверджує національний конгрес та вони набувають законної сили у формі відповідних статей видатків бюджету США (National Defense Authorization Act).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціально-економічна проблематика пенсійного забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей досліджували О. Корнілов, І. Сирота, І. Прокопчук, О. Логінов, Л. Цюкало, Н. Зеленко, Б. Костючик. Так, Прокопчук зазначав, що стоїть нагальна потреба в необхідності реального пенсійного забезпечення військовослужбовців, що вимагає вдосконалення й прийняття законодавчих та інших нормативно-правових актів, які відповідатимуть реальному стану суспільних відносин та економічним можливостям держави, створюватимуть реальні й дієві правові механізми реалізації пенсійного забезпечення військовослужбовців (Прокопчук, 2013, с. 132–141). Слід забезпечити особливі умови нарахування пенсійного забезпечення військовослужбовців, які впродовж тривалих

років виконували б обов'язки, пов'язані з захистом Батьківщини та не мали іншого джерела доходів, окрім грошового забезпечення наголошував, Л. Цюкало (Цюкало, 2018, с. 129–132). Метою дослідження є аналіз рівня пенсійного забезпечення військовослужбовців США на державному рівні виходячи з пенсійних виплат задля подання практичних рекомендацій щодо підвищення рівня пенсійного забезпечення України.

Система законодавства у сфері оборони України у її структурному значенні загалом відповідає побудові системи законодавства у сфері оборони країн-членів НАТО, держав ЄС. Певні відмінності, насамперед змістовного характеру, мають національні особливості, що не може бути перешкодою на шляху до євроатлантичної інтеграції. Проте, існуючі принципи і підходи підлягають узгодженню не лише у технічному, операційному (процедурному), адміністративному аспектах, але й у сутнісному, вимагають упровадження у правотворчість та правозастосування професіоналізму та загальноприйнятих демократичних принципів: верховенство права; деполітизація; децентралізація; підзвітність і прозорість; демократичний контроль; оптимізація структури; зміна підходу до фінансування сектору безпеки і оборони, ресурсного і кадрового забезпечення.

Управління фінансовими коштами та виплата військових пенсій покладені на пенсійний фонд міністерства оборони (Далі – МО) США (Далі – МО) (Military Retirement Fund). До нього щорічно перераховуються асигнування з бюджету Пентагону, на статтю видатків «Пенсійне забезпечення військовослужбовців».

Також, надлишкові кошти пенсійного фонду міністерства оборони США інвестуються виключно у цінні папери уряду США. Використання даних інвестицій під керівництвом міністерством фінансів МО США, а прибуток від зазначених інвестицій надходить знову до пенсійного фонду МО США. Контроль за фінансовою діяльністю пенсійного фонду МО США покладено на генеральну інспекцію МО США, контрольно-фінансове управління США, бюджетне управління конгресу і незалежне аудиторське агентство «Екьюті консалтинг» (Acuity Consulting).

Лічильно-фінансове управління МО США здійснює виплати пенсіонерам із коштів фонду за місцем їх проживання. За трьома можливими пенсійними планами, відповідно до часу вступу до лав збройних сил США (Далі – ЗС):

1. План Final Pay (до 8 вересня 1980 року). Розрахунок пенсії за даним планом проводиться таким чином 50% останнього посадового окладу, за кожний додатковий рік вислуги, понад 20 років пенсія збільшується на 2,5% посадового окладу;

2. План High-3 (в період з 9 вересня 1980-го по 1 серпня 1986-го). У даному випадку береться за основу 50% середнього посадового окладу за будь-які три роки безперервної військової служби; за кожний додатковий рік вислуги понад 20 років пенсія збільшується на 2,5% середнього посадового окладу.

3. CSB / REDUX (після 1 серпня 1986 року). Згідно з планом CSB / REDUX береться за основу 40% середнього посадового окладу за будь-які три роки військової служби. За кожний рік понад 20 років пенсія збільшується на 3,5% середнього посадового окладу. Крім цього, даним планом вводиться виплата одноразової допомоги у розмірі 30 тис. доларів після 15 років військової служби в тому випадку, якщо військовослужбовець підписує контракт ще на п'ять років.

Але за умовами усіх планів, максимальний розмір пенсії не може бути більше ніж 7% посадового окладу, який застосовується для розрахунку пенсії.

Крім цього, звільнені з військової служби, мають право на отримання пенсії за програмою федерального пенсійного страхування. Відповідно до статті 401 (к) податкового кодексу США (Internal Revenue Code of 1986) та «Планом накопичувальних заощаджень» (Thrift Savings Plan), розмір пенсії розраховується на основі щомісячний відрахувань з грошового утримання військовослужбовців соціального податку, який має діапазон від 15 до 25%. По даній федеральній програмі, виплати військовим пенсіонерам США здійснюються міністерством у справах ветеранів США та агентством соціального страхування.

Додатково, діючи військовослужбовці збройних сил США мають право на відкриття особистого пенсійного рахунку (Individual Retirement Account) в пайових інвестиційних фондах, брокерських фірмах, банках, страхових компаніях, що працюють на американському ринку

цінних паперів. При цьому перераховані грошові кошти не підлягають оподаткуванню. Однак їх неможливо використати до досягнення 60 років, та підлягають обов'язковому закриттю після досягнення віку 80 років.

Проходження служби в армії США передбачає високе фізичне та розумове навантаження і підвищений ризик, тому в пенсійній системі виділенні ті військовослужбовці, які під час проходження служби втратили працездатність. Право на пенсію за станом здоров'я надається військовослужбовцям армії США з вислугою 8 і більше років, які позбавленні можливості виконувати свої службові обов'язки повністю або частково на підставі фізичної або психічної хвороби. Додатковою умовою є те, що втрата працездатності не має бути пов'язана з навмисними дисциплінарними порушеннями, навмисною недбалістю або самовільним залишенням військової частини.

Військовослужбовцям армії США, які мають вислугу до 8 років виплачується пенсія за станом здоров'я, якщо отримання непрацездатність прямо пов'язана з виконанням службових обов'язків. Розмір даної пенсії на пряму залежить від ступеня втрати працездатності, що затверджується визначеною комісією та із зазначенням у відсотках. Календарний стаж проходження військової служби 20 і більше років надає право на отримання пенсії за станом здоров'я при будь-якому ступеню непрацездатності.

Шляхом множення основного окладу військовослужбовця на відсоток втрати ним працездатності, або з розрахунку 2,5% основного окладу за кожен рік служби (право вибору розрахунку надаються військовослужбовцю, що звільняється) визначається розмір пенсії військовослужбовцям, які отримали інвалідність під час проходження військової служби.

У разі отримання тимчасової непрацездатності, військовослужбовець потрапляє до реєстру тимчасово непрацездатних військовослужбовців та 2 рази на рік проходить повторний медичний огляд. Через 5 років переглядають питання про повернення до військової служби або про звільнення за станом здоров'я. За період перебування у реєстрі військовослужбовцям зараховується грошова допомога в розмірі не нижче 50% останього посадового окладу.

Військовослужбовці звільненні за станом здоров'я, додатково можуть отримати грошову допомогу від міністерства у справах ветеранів. Ті, хто не отримує таку дану грошову допомогу, має право не платити податки на еквівалентну їм суму.

Військовослужбовці, які не набули права на пенсію, при звільненні за станом здоров'я отримують вихідну допомогу, яка розраховується шляхом множення двомісячного посадового окладу на кількість прослуженних років, але не більше 12 років.

Також, потребує обговорення питання щодо виплат військовослужбовцям після звільнення. Так, допомога по безробіттю можуть виплачуватися непрацевлаштованим особам, які завершили проходження військової служби, а також звільненим за скороченням або станом здоров'я. При умові що вони перебувають на обліку біржі праці. Розмір допомоги і строк виплати, розраховується з останього посадового окладу та надбавок на день звільнення і конкретно визначаються чинним законодавством штату, за місцем проживання військовослужбовця. У переважній більшості штатів Америки допомога по безробіттю виплачується протягом 7,5 місяців і не може перевищувати до 3500 доларів на місяць.

Відповідно до чинного законодавства громадяни США, які проходили військову службу не менше 180 і більше днів, і звільнені не з дисциплінарних причин, підпадають під категорію «ветеран» і можуть користуватися певними ветеранськими пільгами. Також важливою нормою є те, що мінімальні терміни служби не встановлені для звільнених військовослужбовців по інвалідності.

До 1989 пільговими питаннями для ветеранів збройних сил США займалося управління у справах ветеранів. З 1989 підвищили його статусу до рівня міністерства. І це підвищило значимість, наданню в США питанням соціального забезпечення колишніх військовослужбовців. У складі Міністерство є відділення у всіх штатах, округі Колумбія і в Пуерто-Ріко.

До числа основних пільг, передбачених американськими законами для ветеранів ЗС США, належать:

– виплати допомоги по інвалідності;

– програми професійної реабілітації, надання допомоги в отриманні освіти, психотерапевтичної допомоги ветеранам війни та допомоги у працевлаштуванні;

– виплати допомоги з безробіття;
– здійснення пільгового медичного обслуговування;
– страхування життя та здоров'я;
– надання позики на будівництво житла;
– організація похоронних церемоній.

Додатково, пенсіонери ЗС США та члени їх сімей мають право безкоштовного перельоту на рейсах міністерства оборони по території США та за межами США у разі наявності вільних місць.

Згідно з законодавства США військові пенсіонери мають пільги з сплати податків. З кожної грошової допомоги та виплати, які нараховуються військовим пенсіонерам від уряду США, не відраховується податок на прибуток. А саме: допомога для отримання освіти, підвищення кваліфікації, гранти, продовольчі виплати та пенсії по інвалідності. Додатково, крім штатів, де непередбачений податок на прибуток, у 14 штатах військові пенсіонери звільненні від податків у повному обсязі та у 26 штатах військові пенсії по інвалідності звільненні від податків взагалі.

Важливо зазначити, що пенсійне забезпечення військовослужбовців є досить складним та залежить від багатьох факторів. Але система пенсійного забезпечення звільнених з військової служби Сполучених Штатів Америки, сприяє вмотивованості особового складу у збройних силах на високому рівні. Тому перейняття даного досвіду є достатньо перспективним для України.

Література

U. S. Code 10 URL: https://www.govinfo. gov/app/collection/uscode/2019/title20/chapter1

Uniformed Services Retirement Modernization Act of 1974 URL: H.R.12505 – 93rd Congress (1973-1974): A bill to amend titles 10 and l4, United States Code, and certain other laws, to modernize the retirement structure relating to members of the uniformed services. | Congress.gov | Library of Congress

Uniformed Services Retirement Benefits Act of 1979 URL: Uniformed Services Retirement Benefits Act of 1979

Military Retirement Reform Act of 1986 URL: H.R.4420 – 99th Congress (1985-1986): Military Retirement Reform Act of 1986 | Congress.gov | Library of Congress

National Defense Authorization Act URL: PUBL031.PS

6Прокопчук І. Т. Правове регулювання пенсійного забезпечення військовослужбовців. Юридична наука. 2013. № 5. С. 132–141. URL: https://legal.nam.edu.ua/journal/n-5-2013.pdf (дата звернення: 26.01.2023);

Цюкало Л. В. Пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби. Економіка та держава. 2018. № 1. С. 129–132. URL: http://www.economy.in.ua/?op=8&w=%D0%9B.+%D0%92.+%D0%A6%D1%8E%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D0%BE (дата звернення: 26.01.2023).

Military Retirement Fund URL: Retirement

Acuity Consulting URL: Acuity Consultants | Recruitment Agency

Final Pay URL: Last Paycheck | U.S. Department of Labor

High-3 URL: Last Paycheck | U.S. Department of Labor

CSB / REDUX URL: Retirement

Internal Revenue Code of 1986 URL: Internal Revenue Code of 1986

Thrift Savings Plan URL: Thrift Savings Plan;

Individual Retirement Account URL: Individual retirement arrangements (IRAs) | Internal Revenue Service.

References

U. S. Code 10 URL: https://www.govinfo. gov/app/collection/uscode/2019/title20/chapter1

Uniformed Services Retirement Modernization Act of 1974 URL: H.R.12505 – 93rd Congress (1973-1974): A bill to amend titles 10 and l4, United States Code, and certain other laws, to modernize the retirement structure relating to members of the uniformed services. | Congress.gov | Library of Congress

Uniformed Services Retirement Benefits Act of 1979 URL: Uniformed Services Retirement Benefits Act of 1979

Military Retirement Reform Act of 1986 URL: H.R.4420 – 99th Congress (1985-1986): Military Retirement Reform Act of 1986 | Congress.gov | Library of Congress

National Defense Authorization Act URL: PUBL031.PS

Prokopchuk I. T. (2013) Legal regulation of pension provision of military personnel. Legal science. [Public administration: a textbook]. №5. Pp. 132–141. [in Ukrainian]. URL: https://legal.nam.edu.ua/journal/n-5-2013.pdf (accessed 26.01.2023)

Tsiukalo L. V. (2018) Pension provision of persons dismissed from military service. Economy and State. [Public administration: a textbook]. № 1. Pp. 129–132 [in Ukrainian]. URL: http://www.economy.in.ua/?op=8&w=%D0%9B.+%D0%92.+%D0%A6%D1%8E%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D0%BE (accessed 26.01.2023)

Military Retirement Fund URL: Retirement

Acuity Consulting URL: Acuity Consultants | Recruitment Agency

Final Pay URL: Last Paycheck | U.S. Department of Labor

High-3 URL: Last Paycheck | U.S. Department of Labor

CSB / REDUX URL: Retirement

Internal Revenue Code of 1986 URL: Internal Revenue Code of 1986

Thrift Savings Plan URL: Thrift Savings Plan

Individual Retirement Account URL: Individual retirement arrangements (IRAs) | Internal Revenue Service.

Анотація

Краснокутський О. В., Могилевська В. О. **Аналіз пенсійного забезпечення звільнених з військової служби Сполучених Штатів Америки.** – Стаття.

Статтю присвячено аналізу сучасного стану пенсійного забезпечення звільнених з військової служби Сполучених Штатах Америки, окремим питанням його стану, виявленню негативних чинників та пошуку адекватного рішення задач щодо вдосконалення вітчизняної системи пенсійного забезпечення звільнених з військової служби.

Широкомасштабна війна рф проти України істотно змінила сучасну картину світу та зумовлює тектонічні зсуви у сучасному сприйнятті безпеки. Відповідно, кардинально змінились механізми реагування на кризи різноманітного походження та процеси їхнього регулювання. У даному випадку ми зосередимось на вивченні основних критеріїв, що визначають рівень обороноздатності держави.

Війна, розв'язана рф проти України 24 лютого 2022 року вже давно не вкладається в поняття локального конфлікту. Це стосується як просторових показників, так і кількості залучених збройних сил, переліку засобів ураження та іншого високоточного озброєння та військової техніки. З огляду на це можна констатувати наявність взаємопов'язаних процесів: з одного боку результати війни впливають на провідних гравців світової політичної, дипломатичної та економічної арени, які вимальовують обрис оновленого світового порядку. З іншого боку – бачення цими гравцями перспектив розвитку світового порядку визначатиме обсяги і темпи допомоги Україні, потужність тиску на рф та впливатимуть на результати війни.

Соціальний пакет для військовослужбовців здавна передбачає особливі умови пенсійного забезпечення. Однією з основних є та що військовослужбовці Збройних Сил України та представники інших силових структур мають право на достроковий вихід на пенсію у разі наявності потрібної вислуги років. Умови її нарахування та обчислення суттєво відрізняються від цивільних. Досвід пенсійного забезпечення США важливий для України.

Пенсійне забезпечення звільнених з військової служби США являє собою значну частину державної системи соціального захисту військовослужбовців та основний елемент їх вмотивованості. Система пенсійного забезпечення військовослужбовців США є комплексом, який забезпечує виплату військової пенсії на належному соціальному рівні, пенсію за програмою федерального соціального страхування і особисті відрахування військовослужбовців на персоналізовані пенсійні рахунки. Завдяки даній системі пенсійного забезпечення військовослужбовці є достатньо соціально забезпеченою професією країни.

Ключові слова: пенсійне забезпечення; США; військова служба; соціальний захист; військовослужбовець.

Summary

Krasnokutskiy O .V., Mogylevska V. O. **Analysis of pension provision of discharged from military service of the United States of America.** – Article.

The article is devoted to the analysis of the current state of pension provision of discharged from military service in the United States of America, certain issues of its condition, identification of negative factors and search for an adequate solution to the problems of improving the domestic system of pension provision of discharged from military service.

The war unleashed by the Russian Federation against Ukraine on February 24, 2022, has long ceased to be a local conflict. This applies to both spatial indicators and the number of armed forces involved, the list of means of destruction and other high-precision weapons and military equipment. In view of this, it can be stated that there are interrelated processes: on the one hand, the results of the war affect the leading players in the world political, diplomatic and economic arena, who draw the outline of a renewed world order.

The social package for military personnel has long provided for special conditions for pension provision. One of the main ones is that servicemen of the Armed Forces of Ukraine and representatives of other law enforcement agencies have the right to early retirement if they have the required number of years of service. The conditions for its accrual and calculation are significantly different from those for civilians. The experience of US pension provision is important for Ukraine.

Pension provision for discharged from US military service is a significant part of the state system of social protection of military personnel and the main element of their motivation. The US military pension system is a complex that provides the payment of military pensions at the appropriate social level, a pension under the federal social insurance program and personal contributions of military personnel to personalized pension accounts. Thanks to this pension system, military personnel are a fairly socially secure profession in the country.

Key words: pension provision; USA; military service; social protection; Serviceman.

УДК 328+323.2
DOI https://doi.org/10.32782/app.v75.2025.23

Т. М. Краснопольська
orcid.org/0000-0001-5936-5889
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політичних теорій
Національного університету «Одеська юридична академія»

А. І. Железков
orcid.org/0009-0008-4040-4786
аспірант кафедри політичних теорій
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПАРЛАМЕНТАРИЗМ ТА ЗАГРОЗА ГІБРИДИЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ

Становлення та розвиток ідей парламентаризму та спроб реалізації на їх суспільством практиці сягають часів Стародавньої Греції та Риму. Однак явний вплив цього інституту на політичні взаємодії між владними органами почалися з XIV ст., коли для забезпечення ефективності внутрішніх справ та централізації влади представницькі колегіальні органи влади (наприклад, Генеральні штати у Франції, Кортеси в Іспанії) наділялися більшою довірою зі сторони монархів, ніж впливова титулована знать. Хоча в подібних випадках вони виконували лише дорадчу функцію та реалізовували внутрішню комунікацію між станами суспільства, а також були взірцем для інших міст які мали свої дорадчі ради, які представляли інтереси широких верств населення.

Більша увага вчених до ідей парламентаризму повернулась в XVIII–XIX ст. в працях видатних мислителів, таких як Т. Гоббс, Ш. Л. Монтеск'є та Дж. Локк. Згідно їх уявлень, фундамент парламентаризму – поділ влади за функцією політичної дії тобто законотворчої або контролюючої – таким чином зокрема і розроблялися можливості передачі частини владних повноважень до іншого колегіального органу та їх розподіл, який буде закріплений офіційно – тобто конституцією. Законодавча влада виступає гарантом інтересів суспільства і провідником втілення демократичної моделі політичної системи, за виконавчою владою залишається відстоювання державних національних інтересів та виконання прийнятих державних стратегій у внутрішній політиці.

Криза абсолютизму в більшості європейських держав показала нагальну потребу змін, захист прав продемонстрував англійський парламент в боротьбі з королем Яковом I та його фаворитами: в період 1610–1624 років парламент розпускався три рази і в жодному складі не було можливостей для домовленостей, нарешті – четвертий склад парламенту отримав перевагу, маючи право контролювати витрати уряду до оголошення недовіри до міністрів королівського кабінету. Як наслідок «Славна революція» 1688-1689 років остаточно документально затвердила права парламенту у відомому Біллі «Про Права», в якому по суті остаточно обмежувалася королівська прерогатива в законодавчій сфері та забезпечувався захист незалежних виборів до парламенту та його захист, король Вільгельм III та королева Марія підписали акт, продемонструвавши таким чином солідарність з суспільством та розуміючи сучасний стан справ.

Сам науковий термін «парламентаризм» утвердився в XIX ст. як система політичної організації з розподілом функцій влади та особливості взаємовідносин між законодавчими судовими та виконавчими органами влади. Утвердження провідної ролі саме парламенту, його високий професійний та моральний авторитет для суспільства, водночас і спонукає через передачу функцій виконання та судочинства до обмеження інших органів влади (гілок влади), хоча в дійсності парламенти навряд чи змогли ефективно займатися виконавчими та судовими функціями через надмірну колегіальність та принципами обрання. Один із лідерів угру-

повання «Фельянів», прихильників конституційної монархії під час Французької революції Оноре Габріель де Мірабо захищаючи «право вето» запевняв, що безконтрольні і безкрайні в своїх функціях національні збори рано чи пізно приведуть до ще гіршої форми державного правління, ніж навіть диктатура чи абсолютна монархія (згідно реформ 1950-х років парламент Франції мав чітко визначні повноваження та ступінь втручання в державні справи різних галузей, але спектр повноважень може бути розширеним в особливих випадках або шляхом референдуму, що при значному збільшенні обсягу впливу загрожує посиленню недемократичних тенденцій).

Саме основною проблемою стає перетворення багатопартійної системи в формалізм, коли партія-гегемон завжди буде отримувати провідні місця в уряді та мати більшість в парламенті, при цьому може і не існувати як такої постаті лідера, так і формальна підзвітність уряду до законодавчої влади. Наприклад, в часи якобінського терору диктатури М. Робесп'єра як такої не існувало, комітет громадського порятунку вирішував питання колегіально, спираючись на лояльність паризької комуни та регіональну підтримку партії. Законодавчий орган хоча і підтримував комітет з однопартійців, але розумів його деструктивну сутність, тому ліквідація комітету та відмова від членства якобінської партії (серед депутатів конвенту), а згодом її заборона була лише питанням часу.

У 1850–1900 рр. здебільшого роль парламентів зводилася до формалізму вони були за характером здійснення влади «підлеглими» під тиском виконавчої влади, де досі існували традиціоналістичні тенденції. Наприклад, Рейхстаг Німецької імперії хоч і був вищим законодавчим органом влади, обирався на період 3 років зі складною структурою, представляв інтереси всіх німецьких земель, але міг бути розпушеним за бажанням імператора (кайзера), що й сталося в період 1881–1890 рр., коли імператор використав своє право розпуску парламенту 4 рази. Рейхсканцлер Отто фон Бісмарк був типовим консерватором, ще на початку своєї кар'єри мав жорсткі дискусії з ліберальними представниками, був розчарований навіть прийняттям конституції яка сама не влаштовувала його опонентів, ставши на чолі імператорського кабінету і до самої відставки не змінив своїх консервативних переконань. Водночас, в Великобританії за часів королеви Вікторії новий лідер консерваторів прем'єр-міністр Б. Дазраелі почав вводити нові реформи в економіці, розуміючи що треба змінювати принципи консервативного управління державою, підтримував закони проти експлуатації та закріплення права профспілок в конституції. Це дало результати – протягом ХХ ст. уряди, де переважна більшість портфелів була у консервативній партії, мали стабільну зростаючу підтримку суспільства, взявши за мету консолідацію суспільства під гаслами традиційних цінностей, і впровадженням концепції держави соціального блага.

Протягом ХХ ст. через кризові ситуації в різних державах з демократичним режимом парламенти пройшли шлях від співпраці з урядом та поділу повноважень в різних галузях до повністю незалежного компетентного органу державної влади, який в більшості питань контролює дії уряду. Таким чином, рівень демократичних перетворень та затвердження на практиці принципів парламентаризму пов'язано з характером взаємодій між законодавчою та виконавчою владою, повноваженнями які наділені парламенти та прозорості їх функціонування захисту від тиску інших державних і недержавних організацій та груп.

Рівень віри в необхідність розподілу влади та гарантій функціонування поступово зростає в тих державах, де проблематика стихійного регресу посилена або залишається на довгий час, такими факторами можуть бути непідконтрольні силові стриктури або воєнний переворот, що залежить не тільки від постколоніального «авторитету визволителя», яким могли скористатися окремі воєначальники, які потім захоплювали владу (в країнах центральної та південно-східної Африки періоду 1970-х рр.) (Huntington, 2011). Тенденція гібридизації або повної узурпації залишається, а тому з іншого боку це консолідує суспільство навколо парламенту як єдиного легітимного органу і надії на припинення кризової ситуації, як наприклад сталося в Аргентині часів війни з Уругваєм 1831–1851 рр.

За ідеальних умов парламентаризм є «вершником» представницької демократії, який характеризується широкими повноваженнями законодавчого органу влади, впливом на циркуляцію кадрів уряду, затвердженням та контролем за діяльності уряду та економічних і фі-

нансових ресурсів держави. Але в «псевдодемократіях» або «неповних демократіях» роль та функції законодавчого органу скомпрометовані через політизацію суспільних значущих подій, тобто спекуляції на електоральних настроях, що призводить до недоброчесних виборів та руйнування конкурентного середовища політичних партій. Так, Х. Лінц в праці «Тоталітарні та авторитарні режими» помічає початок «ерозії» демократичної системи, коли при багатопартійній системи формальна і коаліція формується з однієї партії, а це призводить до одноманітного складу уряду і формування політичної стратегії яка відповідає інтересам далеко не всіх учасників політичного життя, суспільства і системи в цілому (Linz, 2000). С. Ліпсет і Г. О'Донелл наводять приклад країн центральної Америки наприкінці ХХ ст., коли влада зосереджена в руках найбільш впливових урядовців, які зберігають свої портфелі незалежно від спектру політичних партій в парламенті, інакше виконавча влада отримує автономію та важіль втручання на сам процес виборів. Або явна домінуюча політична партія, яка має вплив та дієвими способами захищає свої позиції на виборах. При подібній гібридизації необов'язкова заборона інших партій та перехід до тоталітарної однопартійної системи. Для неї характерно зосередження ресурсів та можливий тиск на опонентів, хоча подібні методи вдають результат але й зростає нехтування електоральними інтересами, що призводить до зниження стійкості політичної системи (Древаль, 2009; Романюк, 2002).

Гібридизація політичного режиму відбувається на основі стагнації демократичного транзиту, коли починається вільний відкат до автократичного минулого, тобто завдяки утриманню влади починаються утиски прав та свобод, маніпулювання, загострення ситуації в суспільстві з метою консолідації проти когось (можливо опозиційних партій) або за збереження «чистоти» існуючого ладу, саме в таких умовах першими страждають якість виборів та кадрів політичних партій тобто кандидатів. Популізм та заграванння з електоратом призводить до поляризації ідей з точки зору виборця, хоча самі ідеї так і не стверджуються політичними акторами, в багатьох випадках програми політичних партій передбачають «ми за все і за вас», а сутність їх мало в чому відрізняється. Саме тому серед багатьох дослідників гібридних режимів є розуміння, що шлях є неоднозначним різноманітним і залежить від багатьох факторів. Так, автократичні тенденції, що захищаються одними політичними силами можуть змінюватися процесом збереження існуючої невизначеності або проведенням реформ та крокуванням до демократичного ладу. Але з урахуванням неякісних виборчих процесів та втручання різних груп лобіювання внаслідок зміни складу парламенту і згідно уряду програми та стратегії можуть бути переглянуті згідно інтересам нової влади (Hale, 2005). Так, 1927–1932 рр. видалися для Чилі скрутним становищем політичної системи, адже за п'ять років змінилось 5 президентів та ще більше 5 виконуючих обов'язки президента. Зворотній процес щодо методів утримання влади можна спостерігати – за період президентства П. Кастільйо в Перу, де тільки за 2022 рік 5 разів було замінено склад уряду (оскільки Перу є президентською республікою, то президент має вплив та прерогативу у формуванні уряду), хоча серед опозиції та міжнародних ЗМІ наголошувалося неодноразово про тривожну програму президента та корумпованості вищих чиновників, як наслідок конгрес у відповідь на узурпацію влади з боку президента проголосував за його імпічмент, а влада згідно конституції перейшла до віце-президентки Д. Болуарте.

Характерною ознакою, яка може призвести до гібридизації, що порушує принципи парламентаризму та багатопартійності, може бути «недостатність нової крові», тобто коли циркуляція зупинена або проводиться занадто повільно, більшість кандидатів в політичних партіях нормована та закріплена вже багато років, таким чином більшість делегатів (депутатів) законодавчих органів залишаються при мандатах більше 10 років. Більш помітна така тенденція при мажоритарній або змішаній виборчих системах. Під час переобирання кандидати задля збереження свого статусу вдаються до деяких «хитрощів» та спекуляцій на матеріальній основі перед виборцями. В іншому плані процес стагнації може статися саме через «кланову систему», що призводить до непотизму та упередженості у виконанні своїх обов'язків. Трактат по загальній соціології В. Парето затвердив принцип «циркуляції еліт» та її поповнення за якісними або функціональними критеріями «знизу» та від частоти циркуляції на практиці буде залежати життєздатність політичної системи (Григорчак, 2010).

Парламентаризм може слугувати захистом політичної системи від подібних заворушень. В повноцінних демократіях парламент, політичні партії та сам процес виборів ґрунтується на рівних конкурентних змаганнях, прозорості та повазі до прав людини і свободи слова та друку, високому рівні політичної культури, системі де професіональність та компетенція цінуються і необхідні для якісного управління. Чіткий розподіл функцій державної влади гарантується не тільки нормативно-правовими документами, а й активністю громадського суспільства, його залученістю в політичне життя та контролем за державними органами влади, захистом прав місцевого самоврядування. Коли навіть лобіювання, як вплив сприймається позитивно та не шкодить політичній системі, не несе загрози функціонуванню органів державної влади та місцевого самоврядування. Так, наприклад, закон про лобіювання в США передбачає складання списків лобістів, які реєструються та подають свої персональні дані, до того ж фінансову звітність, з іншого боку щодо політиків є низька заборон які регламентують процес лобіювання (Сухонос, 2003).

Отже, ідеї парламентаризму трансформувалися беручи до уваги виклики часу, роль парламенту в політичній системі залежить від багатьох факторів. В ХХ ст. війни, геополітична боротьба та виклики міжнародній безпеці завжди були привабливими для зміни тонкощів в системі прийняття політичних рішень, соціальна напруженість та економічна складова – все це є тими факторами, що впливають на довіру електорату до влади, засоби реагування влади на чинники соціально-політичного розвитку та ступінь врахування органами влади (перш за все, парламентом) інтересів суспільства. Гібридизація політичного режиму власне і залежить від однієї з цих ланок. Крім того, для гібридизації характерна велика тривалість транзиту та підтримка електоратом представників, яких вони обирають представляти свої інтереси.

Парламент, як представницький орган з законодавчою функцією, залишиться основним буфером від узурпації влади та гарантією в очах суспільства перед наростаючою «корозією» та гібридизацією політичної системи, зі своєї сторони парламент законністю посилює цілісність політичної системи та повинен відповідати потребам суспільства та його вимогам задля збереження легітимності, будучи основним інститутом політичного представництва народу.

Література

Григорчак, І. (2010). Еліта як суспільний феномен. *Вісник національної академії державного управління*, № 4, 41–50.

Древаль, Ю. Д. (2009). Організація і діяльність парламентів: теоретико-методологічні засади : [монографія]. Харків: Вид-во ХарРІ НАДУ "Магістр". 184 с.

Романюк, О. (2002). Праві та ліві тоталітарні режими : спільне і специфічне. *Нова політика*, № 1, 55–59.

Сухонос, В. (2003). Консенсусна демократія як формування постіндустріальної держави. *Держава і право : зб. наук. праць : Юридичні і політичні науки*, Вип. 19, 44–46.

Hale, H. (2005). Regime Cycles: Democracy, Autocracy, and Revolution in Post-Soviet Eurasia. *World Politics*, Vol 58., № 1, 133-165. https://www.researchgate.net/publication/231984208_Regime_Cycles_Democracy_Autocracy_and_Revolution_in_Post-Soviet_Eurasia

Huntington, S. P. (2011). The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order Paperback. Simon & Schuster. 368 p. https://msuweb.montclair.edu/~lebelp/1993SamuelPHuntingtonTheClashOfCivilizationsAndTheRemakingofWorldOrder.pdf

Linz, J. J. (2000). Totalitarian and Authoritarian Regimes. Boulder, CO Lynne Rienner Publishers, Inc.

References

Hryhorchak, I. (2010). Elita yak suspilnyi fenomen [Elite as a social phenomenon]. *Visnyk natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia* [Bulletin of the National Academy of Public Administration], № 4, 41–50. [in Ukrainian].

Dreval, Yu. D. (2009). Orhanizatsiia i diialnist parlamentiv: teoretyko-metodolohichni zasady : [monohrafiia] [Organization and activity of parliaments: theoretical and methodological foundations: [monograph]]. Kharkiv: Vyd-vo KharRI NADU "Mahistr". 184 s. [in Ukrainian].

Romaniuk, O. (2002). Pravi ta livi totalitarni rezhymy: spilne i spetsyfichne [Right and left totalitarian regimes: common and specific]. Nova polityka [New politics], № 1, 55–59. [in Ukrainian].

Sukhonos, V. (2003). Konsensusna demokratiia yak formuvannia postindustrialnoi derzhavy [Consensus democracy as the formation of a post-industrial state]. *Derzhava i pravo : zb. nauk. prats : Yurydychni i politychni nauky* [State and law: collection of scientific works: Legal and political sciences], Vyp. 19, 44–46. [in Ukrainian].

Hale, H. (2005). Regime Cycles: Democracy, Autocracy, and Revolution in Post-Soviet Eurasia. *World Politics*, Vol 58., № 1, 133-165. https://www.researchgate.net/publication/231984208_Regime_Cycles_Democracy_Autocracy_and_Revolution_in_Post-Soviet_Eurasia [in English].

Huntington, S. P. (2011). The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order Paperback. Simon & Schuster. 368 p. https://msuweb.montclair.edu/~lebelp/1993SamuelPHuntingtonTheClashOfCivilizationsAndTheRemakingofWorldOrder.pdf [in English].

Linz, J. J. (2000). Totalitarian and Authoritarian Regimes. Boulder, CO Lynne Rienner Publishers, Inc. 343 p. [in English].

Анотація

Краснопольська Т. М., Железков А. І. **Парламентаризм та загроза гібридизації політичного режиму. –** Стаття.

Стаття присвячена дослідженню феномену парламентаризму в контексті загрози гібридизації політичного режиму. Автори аналізують історичні передумови становлення парламентаризму, починаючи з античності до сучасності, а також розглядають його еволюцію на прикладі різних державних систем. Особлива увага приділяється процесам становлення парламентських інститутів у Європі, зокрема ролі Генеральних штатів у Франції та Рейхстагу в Німецькій імперії, що наочно демонструє еволюцію представницької демократії.

Одним із важливих аспектів дослідження є аналіз конфлікту між парламентом та виконавчою владою, що виявляється у формуванні гібридних режимів із домінуванням партій-гегемонів або надмірної концентрації влади у виконавчій гілці.

Зазначено, що гібридизація політичного режиму виникає на фоні стагнації демократичного транзиту та утримання влади в руках обмеженої групи осіб, що призводить до порушення принципів парламентаризму. На прикладах Латинської Америки та країн Африки демонструється, як вплив воєнних переворотів або авторитарних тенденцій сприяє консолідації виконавчої влади на шкоду парламентським механізмам. Показано, що навіть у формально багатопартійних системах одноманітність політичного складу уряду та домінування однієї партії руйнують конкурентність і демократичність політичного процесу.

Розглянуто небезпеку формалізму в багатопартійних системах, коли парламент фактично втрачає вплив на виконавчу владу, перетворюючись на інструмент легітимації рішень уряду. Зазначено, що такі явища призводять до ерозії демократичних принципів, що підриває легітимність представницьких органів та сприяє посиленню автократичних тенденцій.

Обґрунтовано, що збереження парламентаризму як основи представницької демократії можливе лише за умови забезпечення політичної конкуренції, прозорості виборчих процесів та захисту прав місцевого самоврядування. Лише дотримання принципу поділу влади та підтримка активної участі громадянського суспільства можуть гарантувати стійкість політичної системи та протидіяти загрозі гібридизації режиму.

Ключові слова: парламентаризм, вибори, політичне представництво, гібридрні політичні режими.

Summary

Krasnopolska T. M., Zhelezkov A. I. **Parliamentarism and the threat of hybridization of the political regime. –** Article.

The article is devoted to the study of the phenomenon of parliamentarism in the context of the threat of hybridization of the political regime. The authors analyze the historical prerequisites for the formation of parliamentarism, starting from antiquity to the present day, and also consider its evolution using the example of various state systems. Particular attention is paid to the processes of the formation of parliamentary institutions in Europe, in particular the role of the Estates General in France and the Reichstag in the German Empire, which clearly demonstrates the evolution of representative democracy.

One of the important aspects of the study is the analysis of the conflict between parliament and the executive branch, which is manifested in the formation of hybrid regimes with the dominance of hegemonic parties or excessive concentration of power in the executive branch.

It is noted that the hybridization of the political regime arises against the background of stagnation of democratic transit and the retention of power in the hands of a limited group of persons, which leads to a violation of the principles of parliamentarism. The examples of Latin America and African countries demonstrate how the influence of military coups or authoritarian tendencies contributes to the consolidation of executive power to the detriment of parliamentary mechanisms. It is shown that even in formally multi-party systems, the uniformity of the political composition of the government and the dominance of one party destroy the competitiveness and democracy of the political process.

The danger of formalism in multi-party systems is considered, when the parliament actually loses influence over the executive, turning into an instrument of legitimization of government decisions. It is noted that such phenomena lead to the erosion of democratic principles, which undermines the legitimacy of representative bodies and contributes to the strengthening of autocratic tendencies.

It is substantiated that the preservation of parliamentarism as the basis of representative democracy is possible only if political competition, transparency of electoral processes and protection of local self-government rights are ensured. Only adherence to the principle of separation of powers and support for the active participation of civil society can guarantee the stability of the political system and counteract the threat of regime hybridization.

Key words: parliamentarism, elections, political representation, hybrid political regimes.

УДК 327:355:351.86
DOI https://doi.org/10.32782/app.v75.2025.24

О. В. Меженська
orcid.org/0000-0002-1053-5020
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології та міжнародних відносин
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

Д. Лях
orcid.org/0009-0000-9884-345X
здобувач ІІ курсу спеціальності 052 – Політологія
кафедри політології та міжнародних відносин
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

ВПЛИВ ЗБРОЙНОГО НАСИЛЛЯ НА ФОРМУВАННЯ КОАЛІЦІЙ: МІЖНАРОДНИЙ ТА ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ

Політична нестабільність дедалі частіше набуває форм збройної агресії, а відтак, актуалізується і проблема реагування на неї, як міжнародної спільноти так і внутрішніх політичних акторів. Одним із ключових механізмів такого реагування є формування коаліцій – союзів держав, об'єднаних спільними інтересами, цілями та безпековими викликами.

Проблема впливу збройного насилля на політичні коаліції досліджується у рамках міждисциплінарного підходу: політології, міжнародних відносин, конфліктології. Роботи таких авторів, як С. Гантінгтон, Р. Арон, Дж. Міршаймер закладають теоретичні підвалини для розуміння логіки коаліційного мислення в умовах війни. У контексті безпекових коаліцій слід відзначити праці спеціалістів у галузі міжнародних відносин Б. Бузана та О. Уівера. В українському науковому просторі питанням формування політичних коаліцій в умовах війни приділяють увагу О. Рафальський, В. Горбатенко, О. Литвиненко, О. Якубовський. Особливу увагу в останні роки приділено аналізу партійно-коаліційної архітектури України в умовах гібридної війни (О. Бойко, І. Туровська). Водночас тема формування коаліцій як реакції на збройне насилля залишається недостатньо вивченою.

Методологічну основу даної розвідки становлять принципи системного, інституціонального та порівняльного аналізу. Теоретико-аналітичний метод дозволив обґрунтувати визначення ключових понять: коаліція, політична коаліція, міжнародна коаліція, безпекова коаліція. Комбінація історико-порівняльного та case study дозволили проаналізувати міжнародні коаліції, які формувались у відповідь на збройні конфлікти та політичні коаліції в Україні у 2014–2021 роках та в період від повномасштабної війни у 2022 році.

Наразі, весь інформаційний простір наповнений поняттям «коаліція», наприклад: «Рамштайн1. Історичне об’єднання 40 країн вільного світу» (Рамштайн у цифрах, 2025), «Уже 33 країни є учасниками Міжнародної коаліції за повернення українських дітей!»(Омбудсман України,2024), «Заява МЗС України щодо формування міжнародної коаліції для протидії злочинній діяльності Росії в кіберпросторі» (МЗС України, 2022), «Володимир Зеленський про коаліцію безпеки: «Нам потрібен один чіткий план» (Зеленський, 2025) та багато інших.

Переймаючись вивченням питання угод про утворення коаліцій депутатських фракцій І. Берназюк, наводить низку трактувань даної наукової категорії, що є у словникових виданнях, зокрема: «у словнику української мови, зазначається, категорія «коаліція» походить від французького та англійського слова «coalition», яке, в свою чергу, було запозичене із новолатинської мови («coalition») в сучасному розумінні означає союз, об’єднання, угода держав партій, організацій і т. для досягнення спільної мети. В тлумачному словнику даний термін розглядається в декількох значеннях, зокрема:, як: 1) об’єднання на добровільних засадах для досягнення загальних цілей; 2) політичний союз двох або декількох держав з метою мирної або воєнної протидії її силі і впливу; 3) союз політичних партій для спільної участі в уряді» (Цит за Берназюк, 2017 с. 23).

У широкому розумінні «коаліція» у політичній науці визначається як об'єднання політичних суб'єктів (держав, партій, парламентських фракцій), спрямоване на досягнення спільної мети або відсіч спільній загрозі. «Коаліція – це угода двох чи більше акторів, які вирішили кооперуватися між собою з метою максимізації власної користі» (Турик, 2019).

Слідуючи даній логіці, створення тимчасових воєнно-політичних союзів двох або кількох держав, для спільних дій проти якої-небудь держави або групи держав можна трактувати як «міжнародну коаліцію». Об'єднання держав, сформоване для реалізації спільної зовнішньополітичної або безпекової мети, можна тлумачити як «безпекову коаліцію».

Використовуючи термін «коаліція» стосовно внутрішньої політики держав мова йде про об'єднання політичних сил у межах держави для досягнення спільного політичного курсу, переважно у парламентсько-урядовій системі, так звані «політичні коаліції», що являють собою групову впорядкованість у просторі боротьби за владу. В рамках таких коаліцій визначаються правила, угоди про те хто яку позицію може займати, хто може утримувати бажану позицію, хто її може змінювати, виробляються правила взаємодії, узгоджуються ролі, тощо.

Під «партійною коаліцією» ми розуміємо «форму співпраці між політичними партіями, які, спираючись на існуючі можливості та умови, об'єднуються задля реалізації поставленої мети. Партії, що утворюють коаліцію, як правило, відрізняються якими-небудь програмними установками, але у той же час поділяють загальні програмні цілі» (Карасевич, Шачковська, 2016). Під «парламентською коаліцією» розуміють угоду політичних партій, представлених у законодавчому органі, щодо формування уряду, визначення програми його діяльності, розподілу посад між її учасниками в органах законодавчої і виконавчої влади та механізми сприяння діяльності коаліційного уряду. Для позначення парламентської коаліції в Україні вживається поняття «коаліція депутатських фракцій у Верховній Раді» – добровільне об'єднання депутатських фракцій, яке формується у Верховній Раді за результатами виборів і на основі узгодження політичних позицій. Це угода між двома або кількома представниками у парламенті (політичними партіями) про спільне утворення уряду та участі в ньому (Мироненко, 2016, с. 21). «Парламентсько-урядова коаліція» – це об'єднання депутатських фракцій у парламенті, яке формується за результатами виборів на основі узгодження політичних позицій (Онлайн-бібліотека, 2025). Важливо зазначити, що критеріями коаліції (союзу) є «консенсус і компроміс, баланс інтересів і рівноправність всіх партнерів незалежно від масштабів їхнього впливу» (Цит за Кісєль, 2021 с. 188).

Одним із ключових чинників, що трансформують політичний простір, викликаючи необхідність у переосмисленні стратегічних союзів, перегляді форматів політичної взаємодії та посиленні інтеграційних процесів є збройне насилля (збройні конфлікти, війна, збройна агресія).

Збройне насилля – це форма соціально-політичного протистояння, яка характеризується крайнім ступенем примусу та передбачає безпосереднє застосування військової сили або її загрози з метою розв'язання конфлікту між сторонами (Балацька, 2017, с. 15). Збройне насилля – це не лише фактор руйнування політичної системи, але й каталізатор формування нових союзів, альянсів та коаліцій, покликаних захистити державний суверенітет, територіальну цілісність, політичну стабільність, відновити справедливість.

У відповідь на збройне насилля формуються коаліції, які відіграють роль як оборонного щита, так і інструмента політичного тиску. Вони мають різну природу та завдання: від безпекових альянсів у сфері міжнародної політики до внутрішньо-політичних союзів, орієнтованих на стабілізацію системи управління в умовах кризи, захист/утвердження принципів міжнародного права, тощо. Такі коаліції, як правило, мають багатовекторний характер і можуть включати: військово-політичну допомогу (постачання озброєння, навчання військових, обмін розвідданими); економічну підтримку (фінансування, гуманітарна допомога, санкції проти агресора); дипломатичне об'єднання (спільні резолюції, тиск у міжнародних організаціях, позови до міжнародних судів).

Відома *Антигітлерівська коаліція (1941–1945)* – міждержавне об'єднання, утворене у відповідь на агресію нацистської Німеччини. Метою функціонування коаліції було забезпечення перемоги над державами Осі та формування нової глобальної архітектури безпеки. Діяльність коаліції передбачала координацію військових операцій, матеріально-технічну взаємо-

дію, дипломатичну підтримку та участь у формуванні повоєнного устрою. Коаліція заклала фундамент для створення ООН (Енциклопедія історії України, 2003).

Після завершення Другої світової війни світ увійшов у фазу геополітичного протистояння між двома наддержавами – США ТА СРСР. Цей період, що тривав приблизно з 1947 до 1991 року, отримав назву «Холодної війни» через відсутність прямого збройного конфлікту між цими країнами, але супроводжувався гонкою озброєнь, ідеологічною боротьбою, шпигунством та серією конфліктів через третіх осіб (так звані «війни за дорученням»).У рамках цього протистояння було створено два головні військово-політичні блоки:

НАТО (Організація Північноатлантичного договору) – у 1949 році під проводом США. Її метою було забезпечення колективної безпеки західних демократій та стримування радянської експансії в Європі. НАТО стала головною платформою для координації військової, політичної та стратегічної співпраці між державами Заходу.

ОВД (Організація Варшавського договору) – створена у 1955 році як відповідь на вступ ФРН до НАТО. Її очолив СРСР, і вона об'єднала країни соціалістичного табору Східної Європи. ОВД виконувала функцію гаранта радянського контролю над цими державами та інструмента стримування західного впливу (Волощук, 2012). Варшавський договір проіснував до 1 липня 1991 року, коли Болгарія, Угорщина, Польща, Румунія, СРСР і Чехословаччина підписали у Празі протокол про припинення дії Варшавського договору і завершення «холодної війни».

Вони стали інституціоналізованим втіленням двополярного світового порядку та базою для формування коаліцій у глобальних і регіональних конфліктах. Саме в цей період активно реалізовувалась концепція «*стримування через коаліції*» – як стратегія запобігання прямому зіткненню наддержав через залучення союзників і проксі-держав.

По завершенню протистояння двох систем, НАТО не тільки не зникло: воно почало розширюватись. Курс на друге розширення НАТО (яке так непокоїть в. путіна) було ухвалено на мадридському саміті у 1997 р. Як результат на сьогодні чисельний склад НАТО налічує 32 країни, три з яких: США, Великобританія і Франція володіють ядерною зброєю (НАТО, 2024). Починаючи з 1991 року, НАТО активно долучається до виконання миротворчих завдань у зонах збройних конфліктів за межами традиційної сфери своєї відповідальності. Відтоді НАТО (переважно під впливом США) почало відігравати роль арбітра у міжнародних політичних процесах, періодично здійснюючи безпосередній вплив на перебіг та розв'язання окремих конфліктів у глобальному масштабі.

Коаліція під егідою США у війні в Перській затоці (1991) – міжнародне воєнно-політичне утворення, сформоване у відповідь на збройне вторгнення Іраку до Кувейту (серпень 1990 р.) налічувало 39 країн. Основною метою була деокупація Кувейту та відновлення принципів міжнародного права. До ключових напрямів діяльності належали військова операція «Буря в пустелі», введення санкцій, інформаційно-психологічна кампанія та стабілізаційні заходи в регіоні після завершення активної фази бойових дій. Після кризи в Перській затоці припинилася дія попередньої системи балансу сил на регіональному рівні та розпочався процес формування нової системи регіональних відносин (Історія війн та військового мистецтва, 2010, с. 6–26).

У постбіполярному світі США зберегли статус глобального лідера та почали активно втручатися у конфлікти під гаслами забезпечення міжнародної безпеки та боротьби з тероризмом. Зокрема, після терактів 11 вересня 2001 року Вашингтон ініціював глобальну антитерористичну кампанію, що включала широкомасштабні військові операції в різних регіонах, зокрема:

Глобальна коаліція проти ІДІЛ (з 2014 р.) – безпековий союз держав, ініційований у відповідь на зростання терористичної загрози з боку організації «Ісламська держава». До коаліції увійшли понад 80 держав і міжнародних організацій. Завданням об'єднання стала нейтралізація ІДІЛ, стабілізація ситуації на Близькому Сході, зокрема в Іраку та Сирії. У межах коаліції реалізуються авіаційні операції, програми навчання місцевих сил, обмін розвідувальною інформацією, а також гуманітарні місії (Міжнародна коаліція, 2018).

Подібну антитерористичну ісламську військову коаліцію було створено і під егідою Саудівської Аравії, до складу якої увійшло 34 держави (Саудівська Аравія , Йорданія, ОАЕ, Пакистан,

Бахрейн, Туреччина, Туніс, Судан, Сомалі, Палестина, Катар, Кувейт, Ліван, Лівія, Малайзія, Єгипет, Нігерія, Ємен). Метою такої коаліції стала боротьба з «будь-якою терористичною організацією», а не лише з угрупованням «Ісламська держава» (Саудівська Аравія, 2015).

Повномасштабна війна, розв'язана Російською Федерацією проти України, стала потужним каталізатором глобальних змін і створила низку нових викликів і загроз як для самої України, так і для міжнародної спільноти.

У відповідь на повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 року світова спільнота створила кілька форматів міжнародної безпекової підтримки.

Найвагомішим коаліційним інструментом стала *Контактна група з питань оборони України («Рамштайнський формат»*), започаткована 26 квітня 2022 р. у м. Рамштайн (ФРН). Станом на 2025 рік до складу увійшли понад 50 держав, серед яких – країни-члени НАТО, ЄС, а також держави Азії, Африки, Південної Америки. Цей формат функціонує як платформа для стратегічної координації військово-технічної допомоги, логістики, обміну інформацією розвіданих, навчання Збройних Сил України та розробки середньострокових і довгострокових оборонних стратегій підтримки України та безпеки в Європі. У форматі «Рамштайну» створено низку коаліцій: авіаційна, ППО, танкова, артилерійська, ІТ-коаліція та коаліція з посилення безпеки Чорного моря. Засідання проводяться щомісячно, що забезпечує гнучке реагування на зміни у воєнних діях (У рамках формату Рамштайн, 2023; Рамштайн: контактна група, 2024)

Ще одним проявом є формування багатосторонніх двосторонніх безпекових угод між Україною та ключовими державами-партнерами започаткованих на саміті G7 у Вільнюсі (липень 2023 року), в рамках декларації про довгострокові зобов'язання з безпеки для України (Joint Declarations of Support). Вони передбачають комплексну політичну, оборонну, фінансову, розвідувальну, кібернетичну підтримку у середньо- і довгостроковій перспективі та участі у відновленні післявоєнної України (Саміт G7, 2023).

Політичні коаліції в умовах миру і в умовах збройного конфлікту суттєво відрізняються за своєю природою, мотивацією формування та інструментальною метою.

Коаліції, що виникають у відповідь на збройну агресію, мають досить важливу функцію – детерентну[1], тобто попереджувально-стримувальну. Їхнє існування та ефективність сигналізують потенційним агресорам про готовність міжнародної спільноти до колективної відповіді. Водночас вони стають маркером геополітичної лояльності – держави змушені визначитися, на чиєму вони боці, і таким чином формуються нові геостратегічні лінії поділу.

Війни XXI століття спричинили небезпечну поляризацію світового політичного простору: з одного боку, вони згуртували демократичні країни навколо принципів міжнародного права, а з іншого – активізували блоки держав, що прагнуть ревізії глобального порядку. Така поляризація призвела до зростання конфліктності між основними геополітичними гравцями, зокрема між колективним Заходом і країнами, які відкрито або приховано підтримують Росію, зокрема Китаєм, Іраном і Північною Кореєю. Наслідком цієї ситуації стала нова хвиля геополітичної непередбачуваності – як на глобальному, так і на регіональному рівнях. Зміни балансу сил, зростання загроз безпеці в Європі та Азії, гонка озброєнь і криза довіри до інститутів колективної безпеки (наприклад ООН) стали яскравими проявами цієї тенденції.

Усе частіше міжнародні конфлікти вирішуються не дипломатичним шляхом, а силовими методами, що лише поглиблює атмосферу нестабільності та суттєво впливає на динаміку міжнародних коаліцій. Їх мобілізація відбувається за такими напрямами: за принципом спільних цінностей або інтересів; шляхом посилення або відродження старих союзів; шляхом створення ситуативних і регіональних коаліцій; шляхом формування протилежних коаліцій; шляхом трансформації архітектури міжнародної безпеки, у межах якої коаліції стають інструментом впливу й виживання.

Під тиском воєнної загрози змінюється конфігурація і внутрішньополітичних коаліцій, особливо у парламентсько-президентських республіках. Україна не є винятком.

З 2014 року, коли Російська Федерація розпочала гібридну війну проти України, політич-

[1]**від англ.** *Deterrence* – стримування, залякування, запобігання https://dictionary.cambridge.org/uk/dictionary/english/deterrence

на система держави почала зазнавати суттєвих змін, які вплинули й на логіку формування та функціонування внутрішньополітичних коаліцій. У Верховній Раді VIII скликання вже у листопаді 2014 року була створена коаліція «Європейська Україна», до складу якої увійшли фракції «Блок Петра Порошенка», «Народний фронт», «Самопоміч», «Радикальна партія Олега Ляшка» та «Батьківщина». Декларованими цілями коаліції було визначено: забезпечення політичної стабільності, реалізація курсу на європейську інтеграцію, проведення структурних реформ, а також мобілізація ресурсів держави до протидії зовнішній агресії. За результатами експертних оцінок стану виконання Угоди про Коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна» у Верховній Раді України VIII скликання представленими у Інформаційно-аналітичних матеріалах до проекту «Коаліційна угода для нового Парламенту України – 2019. Угода про коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна» підсумки реалізації в оцінках експертів» виконаних в рамках проекту, що здійснювався Центром Разумкова спільно з Представництвом Фонду Конрада Аденауера в Україні, слід вказати на наступне:

– пріоритетна увага приділялася питанням національної безпеки і особистої безпеки громадян. Основними напрями реформування визначені Коаліційною угодою, як документу державної політики були: реформування системи забезпечення національної безпеки і оборони; реформування Збройних Сил України; реформа оборонно-промислового комплексу; оптимізація Національної гвардії України; оптимізація Служби безпеки України; статус тимчасово окупованих і тимчасово непідконтрольних територій. З точки зору досягнення конкретних результатів, до головних досягнень слід зарахувати зміцнення оборонних спроможностей держави до рівня, що дозволив локалізувати конфлікт на сході України та забезпечити військові можливості стримування потенційної загрози ескалації збройної агресії з боку РФ, а також здійснити ряд кроків з реформування Збройних сил України (ЗСУ) та інших військових формувань. Значна частина важливих заходів залишилася не виконаною, або ж їх виконання не дало необхідних (очікуваних) якісних змін;

– забезпечення публічного та відповідального процесу внесення змін до Конституції України. У відповідному розділі Коаліційної Угоди проголошено наміри «…зробити процес внесення змін до Конституції прозорим та якісним», передбачивши пріоритетну роль Парламенту у конституційному процесі». Однак, Парламентська коаліція фактично самоусунулася від процесів, пов'язаних з підготовкою змін до Конституції України, і формування змісту узгоджених законопроектів. Уся робота над концепцією змін до Конституції і підготовкою відповідних законопроектів була сконцентрована в Адміністрації Президента. Процес підготовки конституційних змін був закритим від суспільства;

– оновлення влади та антикорупційна реформа. Більшу частину передбачених заходів було здійснено: в Україні створено систему антикорупційних органів, що включає НАБУ, Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру, НАЗК, Антикорупційний суд. Водночас, діяльність цієї системи ще не можна вважати ефективною, як через неврегульованість низки питань їх діяльності та процедур, так і суб'єктивні чинники – політизацію, зовнішні впливи, персональні конфлікти між керівниками.;

– питання впровадження судової реформи, були виконані лише формально;

– питання реформування виборчого законодавства не можна вважати досягнутим;

– залишилися не виконаними низка важливих завдань, а саме: «Децентралізація та реформа місцевого самоврядування», «Реформа публічного адміністрування» та інші.

Загальна оцінка виконання положень Коаліційної Угоди може бути визнана задовільною, але далекою від оптимального рівня, об'єктивно потрібного країні, які перебувала в стані гібридної війни (Коаліційна угода для нового Парламенту України, 2019). Детально із дослідженням можна ознайомитися за посиланням – URL : https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Koalits_Ugoda_dodatok.pdf

Однак, незважаючи на початкову широку міжфракційну підтримку, коаліція поступово втрачала політичну цілісність внаслідок конфліктів між суб'єктами коаліційного процесу, кадрових суперечностей, різного бачення темпів та змісту реформ. У 2016–2019 роках коаліційний формат функціонував на межі розпаду, що позначалося на ефективності парламентсько-урядової взаємодії.

На парламентських виборах 2019 року перемогу здобула політична сила «Слуга народу», яка вперше в історії України сформувала однопартійну парламентську більшість, що взяла на себе повну відповідальність за формування уряду та реалізацію державної політики. Проте, повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 року стало точкою неповернення в історії українського парламентаризму, зовнішньої політики і політичного партнерства. Війна з Росією стала фактором, що вплинув на пріоритети внутрішньої політики, зокрема: у сфері безпеки, оборони, регіонального розвитку, зовнішньої політики та національної ідентичності. Це позначилося і на діяльності парламентської коаліції, яка набуває низки специфічних ознак, зумовлених потребами часу, серед яких можна виокремити наступні:

– зростає *рівень політичної відповідальності фракцій за ухвалені рішення*. Вони стають важливими суб'єктами не лише політичного, а й безпекового процесу, оскільки безпосередньо впливають на законодавче забезпечення заходів національної оборони, мобілізації, міжнародної дипломатії та соціального захисту. Так, у Верховній Раді України після 24 лютого 2022 року спостерігалася майже повна підтримка ключових законопроєктів, пов'язаних із мобілізацією, національною безпекою, економічною адаптацією до умов війни. За даними відкритих джерел, понад 90% рішень щодо воєнної підтримки ухвалювалися конституційною більшістю (Верховні Раді IX , 2023);

– спостерігається *тенденція до політичного згуртування*. Опозиційні сили часто демонструють підтримку урядових ініціатив, якщо вони спрямовані на захист державного суверенітету. Наприклад, «Європейська солідарність», група «Довіра» та позафракційних народних депутатів неодноразово підтримували ініціативи «Слуг народу» у питаннях оборони, дипломатії та соціального захисту військовослужбовців, тощо (П'ять місяців війни, 2022). Така солідарність сприяє формуванню тимчасового «парламентського консенсусу», що мінімізує конфлікти в умовах критичної нестабільності, але не забезпечує спроможність дієво реагувати на соціальні та економічні зміни;

– фракції *адаптують свою внутрішню структуру для забезпечення ефективної роботи в умовах війни*. Зокрема, Верховна Рада України продовжила виконувати свої функції, незважаючи на воєнний стан, демонструючи здатність до адаптації в кризових умовах;

– відбувається *перегрупування законодавчих пріоритетів*. Переважна частина законодавчої ініціативи зосереджується на питаннях, які мають критичне значення для функціонування держави в умовах збройного протистояння. У 2022–2023 роках основна частина ухвалених актів стосувалася воєнної допомоги, міжнародної співпраці, економічної підтримки бізнесу, волонтерського руху, адаптації трудових відносин у тилу, запровадження проєктів, спрямованих на допомогу ВПО, родинам військовослужбовців, реформу територіальної оборони (П'ять місяців війни, 2022);

– *активізується публічна діяльність фракцій*. Депутати використовують різні платформи для інформування громадськості про поточну ситуацію та рішення парламенту, а також для мобілізації суспільної підтримки. Представники парламентських груп ведуть регулярні інформаційні кампанії в соціальних мережах, організовують брифінги, інтерв'ю, роз'яснюючи зміст рішень парламенту та реагуючи на інформаційні атаки РФ;

– Уряд «Слуг народу» отримав широкий мандат для ухвалення рішень у режимі надзвичайного стану, що супроводжувалося *підвищеним рівнем консолідації між виконавчою і законодавчою гілками влади*. У 2022–2023 роках президент України отримав розширені повноваження, зокрема щодо оперативного реагування на загрози, призначень, координації ЗСУ, дипломатії. Парламентські фракції фактично погодилися на тимчасове послаблення власного впливу, аби забезпечити єдність у системі ухвалення рішень;

– в умовах війни не виключена зміна парламентських коаліцій. Фракції, які раніше перебували в опозиції, можуть перейти до підтримки Уряду, а чинна коаліція може зазнати трансформацій через зміну політичних орієнтирів та потреб у новому форматі управлінської ефективності.

Таким чином, парламентські коаліції в умовах збройного конфлікту виступає не лише політичними акторами, але й важливими елементами національного спротиву, які забезпечують легітимність та стійкість політичної системи. Слід зазначити, що в умовах війни навіть

опозиційні політичні сили здатні виявляти схильність до кооперації в питаннях критичної важливості, хоча політична конкуренція не зникає остаточно. Парламентська більшість хоча і демонструє прагнення до централізації владних повноважень, однак стикається з труднощами внутрішньопартійної комунікації та потребою у ситуативних союзах з іншими фракціями для ухвалення ключових рішень.

Разом із тим, слід враховувати й потенційні ризики дестабілізації: зростання втоми суспільства від війни, зниження довіри до інституцій, посилення соціально-економічного тиску, електоральна поляризація та регіональні відмінності можуть вплинути на конфігурацію майбутньої коаліційної архітектури. Таким чином, війна не лише змінює логіку формування коаліцій, а й створює передумови для нового бачення політичної єдності як інструменту національного виживання.

Висновки. У контексті сучасної політичної реальності, де збройне насилля дедалі частіше виступає каталізатором трансформацій національних та міжнародних політичних систем, формування коаліцій набуває особливої актуальності як ефективний механізм реагування на загрози. Коаліції, як політичні інструменти колективної дії, в умовах війни виконують функції стабілізації, мобілізації ресурсів, легітимації владних рішень і консолідації зусиль для забезпечення безпеки.

Збройне насилля стає тією надзвичайною обставиною, яка актуалізує пошук нових моделей коаліційної взаємодії – як на рівні міждержавних альянсів (міжнародні й безпекові коаліції), так і в межах національних парламентсько-урядових форматів (внутрішньополітичні коаліції). Збройне насилля не лише сприяє формуванню коаліцій – воно виявляє глибинні структурні проблеми політичної системи, зокрема у сфері інституціоналізації партій, взаємодії фракцій, ефективності коаліційних угод, балансу влади.

Таким чином, коаліція в умовах збройного конфлікту – це не лише тимчасове політичне об'єднання, а форма стратегічної солідарності, що визначає політичну архітектуру сучасного світу. Уміння держав формувати ефективні коаліції – як на зовнішньому, так і на внутрішньому рівні – постає однією з основних ознак політичної життєздатності в добу нових безпекових реалій.

Література

Антигітлерівська коаліція, військ.-політ. союз д-в(2003). Енциклопедія історії України: Т. 1: А-В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 688 с.: іл.. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Antyhitlerivska_koalitsiia (дата звернення 29.03.2025)

Балацька О. Б. Збройне насилля в системі владних відносин (2017). Словник довідник. Старобільськ. URL: https://www.ostrovok.lg.ua/sites/default/files/slovnik-dovidnik_2.pdf (дата звернення 24.03.2025)

Берназюк І.М., Проблеми визначення поняття угоди про утворення коаліції депутатських фракції у Верховній Раді України. (2017) *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1(27). С 22-25. URL: http://lsej.org.ua/1_2017/6.pdf (дата звернення 24.03.2025)

Верховній Раді IX скликання 4 роки: що напрацював парламент (2023) Опора. Парламент. 29 серпня 2023 URL: https://www.oporaua.org/parliament/verhovniy-radi-ih-sklikannya-4-roki-shho-napracyuvav-parlament-24874 (дата звернення 27.03.2025)

Володимир Зеленський про коаліцію безпеки: «Нам потрібен один чіткий план» (2025) *АрміяІнформ*. 25 березня 2025 рік. URL:https://armyinform.com.ua/2025/03/27/volodymyr-zelenskyj-pro-koalicziyu-bezpeky-nam-potriben-odyn-chitkyj-plan/ (дата звернення 29.03.2025)

Волощук С.М. Конфронтація НАТО і Організації Варшавського договору в контексті «холодної війни» (друга половина 1940-х – кінець 1980-х років)(2012). *Науковий вісник Ужгородського університету*, серія «Історія». Вип. 29. С.95-101 URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuist_2012_29_18 (дата звернення 23.03.2025)

Заява МЗС України щодо формування міжнародної коаліції для протидії злочинній діяльності Росії в кіберпросторі (2022). МЗС України-офіційний сайт.11 травня 2022 р. URL: https://mfa.gov.ua/news/zayava-mzs-ukrayini-shchodo-formuvannya-mizhnarodnoyi-koaliciyi-dlya-protidiyi-zlochinnij-diyalnosti-rosiyi-v-kiberprostori (дата звернення 29.03.2025)

Історія війн та військового мистецтва. Частина ІІІ. Локальні війни та збройні конфлікти кінця ХХ – початку ХХІ ст. (2010)/ Жуков В.І., Коцюба В.П., Пугач В.В., Таран І.А./Навчальний посібник. Харків: ХУПС, 134 с. URL: http://nulau.edu.ua/materials/files/caf_v1/0040/01.pdf (дата звернення 23.03.2025)

Карасевич А.О., Шачковська Л.С. Політологічна енциклопедія (2016). Книга 5. URL: https://subjectum.eu/political/encyclopedia/660.html?utm_source (дата звернення 24.03.2025)

Кісєль Ю. Сутність парламентського об'єднання в політичному дискурсі (2021). *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2021. Вип. 35. С.184-192

Коаліційна угода для нового Парламенту України – 2019. Угода про коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна» підсумки реалізації в оцінках експертів (2019). *Інформаційно-аналітичні матеріали*. Центр Разумкова спільно з Представництвом Фонду Конрада Аденауера в Україні. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Koalits_Ugoda_dodatok.pdf

Конституційно-правові аспекти формування коаліції депутатських фракцій в українському парламенті. Онлайн бібліотека. URL: https://library.khpg.org/index.php?id=1153155164&utm_source (дата звернення 24.03.2025)

Мироненко В. Політико-правові засади формування і діяльності парламентської коаліції: зарубіжний досвід і Україна : дис. … канд. політ. наук : спец. 23.00.02 ; Інститут держави і права ім. В. Корецького НАН України. Київ, 2016.

Міжнародна коаліція домовилася, як остаточно знищити ІДІЛ. Укрінформ. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2402359-miznarodna-koalicia-domovilasa-ak-ostatocno-znisiti-idil.html (дата звернення 24.03.2025)

НАТО: успіхи і невдачі Північноатлантичного альянсу. *Остров*. 12.07.2024. (дата звернення 24.03.2025). URL: https://www.ostro.org/articles/nato-uspihy-i-nevdachi-pivnichnoatlantychnogo-alyansu-i481712 (дата звернення 24.03.2025)

П'ять місяців війни: як працювала Верховна Рада України. Реанімаційний Пакет Реформ.03 серпня 2022року. URL: https://rpr.org.ua/news/p-iat-misiatsiv-viyny-iak-pratsiuvala-verkhovna-rada-ukrainy/ (дата звернення 24.03.2025)

Рамштайнська контактна група. (2022–2024). *Заяви та рішення*. Міністерство оборони США. URL: https://www.defense.gov (дата звернення: 24.03.2025)

Саміт G7 у Вільнюсі. (2023, липень). *Декларація підтримки України*. URL:https://www.g7.org (дата звернення: 29.03.2025)

«Рамштайн» у цифрах: 25 зустрічей і понад $145 млрд допомоги Україні» Арміяinform. 21 січня 2025 року URL:https://armyinform.com.ua/2025/01/21/ramshtajn-u-czyfrah-25-zustrichej-i-ponad-145-mlrd-dopomogy-ukrayini/(дата звернення 21.03.2025)

Саудівська Аравія сформувала ісламську коаліцію проти тероризму. *Hromadske*. 15 грудня 2015 року. URL:/ https://hromadske.ua/posts/saudivska-araviia-sformuvala-islamsku-koalitsiiu-proty-teroryzmu(дата звернення 21.03.2025)

Турик М. В. Парламентські механізми сталого розвитку в публічному управлінні: понятійно-категоріальний аналіз (2019). С. 167-172. URL: http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2019/tom_1/29.pdf (дата звернення 24.03.2025)

У рамках формату «Рамштайн» створюються нові коаліції. Арміяinform. 23 листопада 2023 року. URL: https://armyinform.com.ua/2023/11/23/u-ramkah-formatu-ramshtajn-stvoryuyutsya-novi-koalicziyi/ (дата звернення 24.03.2025)

Уже 33 країни є учасниками Міжнародної коаліції за повернення українських дітей! Омбудсман України: офіційний сайт.18.03.2024 URL: https://ombudsman.gov.ua/news_details/uzhe-33-krayini-ye-uchasnikami-mizhnarodnoyi-koaliciyi-za-povernennya-ukrayinskih-ditej (дата звернення 24.03.2025)

References

Antyhitlerivska koalitsiia, viisk.-polit. soiuz derzhav. (2003). *Entsyklopediia istorii Ukrainy. T. 1: A–V* [Encyclopedia of the History of Ukraine. Vol. 1: A–V] (V. A. Smolii, Ed.). Kyiv: Naukova dumka. Retrieved March 29, 2025, from http://www.history.org.ua/?termin=Antyhitlerivska_koalitsiia

Balatska, O. B. (2017). *Zbroine nasyllia v systemi vladnykh vidnosyn* [Armed violence in the system of power relations]. Slovnyk-dovidnyk. Starobilsk. Retrieved March 24, 2025, from https://www.ostrovok.lg.ua/sites/default/files/slovnik-dovidnik_2.pdf

Bernaziuk, I. M. (2017). Problemy vyznachennia poniattia uhody pro utvorennia koalitsii deputatskykh fraktsii u Verkhovnii Radi Ukrainy [Problems in defining the agreement on forming a coalition of deputy factions in the Verkhovna Rada of Ukraine]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 1(27), 22–25. Retrieved March 24, 2025, from http://lsej.org.ua/1_2017/6.pdf

Verkhovnii Radi IX sklykannia 4 roky: shcho napratsiuvav parlament. (2023, August 29). *Opora. Parliament*. Retrieved March 27, 2025, from https://www.oporaua.org/parliament/verhovniy-radi-ih-sklikannya-4-roki-shho-napracyuvav-parlament-24874

Zelenskyi, V. (2025, March 25). *Volodymyr Zelenskyi pro koalitsiiu bezpeky: "Nam potriben odyn chitkyi plan"* [Volodymyr Zelenskyi on the security coalition: "We need a clear plan"]. ArmiaInform. Retrieved March 29, 2025, from https://armyinform.com.ua/2025/03/27/volodymyr-zelenskyj-pro-koalicziyu-bezpeky-nam-potriben-odyn-chitkyj-plan/

Voloshchuk, S. M. (2012). Konfrontatsiia NATO i Orhanizatsii Varshavskoho dohovoru v konteksti "kholodnoi viiny" [NATO and Warsaw Pact confrontation in the Cold War context]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriia "Istoriia"*, 29, 95–101. Retrieved March 23, 2025, from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuist_2012_29_18

Zaiava MZS Ukrainy shchodo formuvannia mizhnarodnoi koalitsii dlia protydii zlochynnii diialnosti Rosii v kiberprostori. (2022, May 11). Ministry of Foreign Affairs of Ukraine. Retrieved March 29, 2025, from https://mfa.gov.ua/news/zayava-mzs-ukrayini-shchodo-formuvannya-mizhnarodnoyi-koaliciyi-dlya-protidiyi-zlochinnij-diyalnosti-rosiyi-v-kiberprostori

Zhukov, V. I., Kotsiuba, V. P., Puhach, V. V., & Taran, I. A. (2010). *Istoriia viin ta viiskovoho mystetstva. Chastyna III. Lokalni viiny ta zbroini konflikty kintsia XX – pochatku XXI st.* [History of wars and military art. Part III. Local wars and armed conflicts of the late 20th – early 21st centuries]. Kharkiv: KhUPS. Retrieved March 23, 2025, from http://nulau.edu.ua/materials/files/caf_v1/0040/01.pdf

Karasevych, A. O., & Shachkovska, L. S. (2016). *Politolohichna entsyklopediia. Knyha 5* [Political Science Encyclopedia. Book 5]. Retrieved March 24, 2025, from https://subjectum.eu/political/encyclopedia/660.html

Kisiel, Yu. (2021). The essence of parliamentary associations in political discourse. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia Filos.-politol. studii*, 35, 184–192.

Razumkov Center. (2019). *Koalitsiina uhoda dlia novoho parlamentu Ukrainy – 2019* [Coalition agreement for the new Parliament of Ukraine – 2019]. Retrieved March 24, 2025, from https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Koalits_Ugoda_dodatok.pdf

Kharkiv Human Rights Protection Group. (n.d.). *Konstytutsiino-pravovi aspekty formuvannia koalitsii deputatskykh fraktsii v ukrainskomu parlamenti* [Constitutional and legal aspects of coalition formation in the Ukrainian Parliament]. Retrieved March 24, 2025, from https://library.khpg.org/index.php?id=1153155164&utm_source

Myronenko, V. (2016). *Polityko-pravovi zasady formuvannia i diialnosti parlamentskoi koalitsii: zarubizhnyi dosvid i Ukraina* [Political and legal foundations of coalition formation and operation: Foreign experience and Ukraine] (PhD diss.). Kyiv: Koretsky Institute of State and Law, NAS of Ukraine.

Ukrinform. (n.d.). International coalition agrees on the final defeat of ISIS. Retrieved March 24, 2025, from https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2402359-miznarodna-koalicia-domovilasa-ak-ostatocno-znisiti-idil.html

Ostro. (2024, July 12). NATO: Successes and failures of the Alliance. Retrieved March 24, 2025, from https://www.ostro.org/articles/nato-uspihy-i-nevdachi-pivnichnoatlantychnogo-alyansu-i481712

Reanimation Package of Reforms. (2022, August 3). Five months of war: How the Verkhovna Rada functioned. Retrieved March 24, 2025, from https://rpr.org.ua/news/p-iat-misiatsiv-viyny-iak-pratsiuvala-verkhovna-rada-ukrainy/

U.S. Department of Defense. (2022–2024). *Rammstein Contact Group: Statements and decisions*. Retrieved March 24, 2025, from https://www.defense.gov

G7 Summit in Vilnius. (2023, July). *Declaration of support for Ukraine*. Retrieved March 29, 2025, from https://www.g7.org

ArmyInform. (2025, January 21). Rammstein in numbers: 25 meetings and over $145 billion in aid to Ukraine. Retrieved March 21, 2025, from https://armyinform.com.ua/2025/01/21/ramshtajn-u-czyfrah-25-zustrichej-i-ponad-145-mlrd-dopomogy-ukrayini/

Hromadske. (2015, December 15). Saudi Arabia forms Islamic coalition against terrorism. Retrieved March 21, 2025, from https://hromadske.ua/posts/saudivska-araviia-sformuvala-islamsku-koalitsiiu-proty-teroryzmu

Turyk, M. V. (2019). Parliamentary mechanisms of sustainable development in public administration: Conceptual and categorical analysis. *Publichne upravlinnia*, 1, 167–172. Retrieved March 24, 2025, from http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2019/tom_1/29.pdf

ArmyInform. (2023, November 23). New coalitions being formed within the Rammstein format. Retrieved March 24, 2025, from https://armyinform.com.ua/2023/11/23/u-ramkah-formatu-ramshtajn-stvoryuyutsya-novi-koalicziyi/

Office of the Ombudsman of Ukraine. (2024, March 18). 33 countries have joined the International Coalition for the Return of Ukrainian Children. Retrieved March 24, 2025, from https://ombudsman.gov.ua/news_details/uzhe-33-krayini-ye-uchasnikami-mizhnarodnoyi-koaliciyi-za-povernennya-ukrayinskih-ditej

Анотація

Меженська О. В., Лях Д. **Вплив збройного насилля на формування коаліцій: міжнародний та внутрішньополітичний аспект.** – Стаття.

У статті досліджується феномен політичних коаліцій як важливого інструмента реагування на збройне насилля, що в сучасних умовах глобальної нестабільності набуває системного характеру.

Збройне насилля (війна, збройна агресія, тероризм) розглядається як чинник глибокої трансформації політичної системи, що актуалізує потребу у формуванні нових моделей політичної взаємодії на національному й міжнародному рівнях. У статті наводяться основні типи коаліцій – міжнародні, безпекові, політичні, партійні та парламентські, здійснюється комплексний аналіз умов їх формування, функціональних характеристик і політичної ефективності в умовах війни.

Застосовуючи методи системного, інституціонального, порівняльного та історико-політичного аналізу, досліджено еволюцію коаліційної політики на прикладах Антигітлерівської коаліції, НАТО, Організації Варшавського договору, міжнародної коаліції у війні в Перській затоці, антитерористичних об'єднань та Глобальної коаліції проти ІДІЛ.

Особливу увагу зосереджено на українському досвіді формування політичних коаліцій у контексті гібридної війни та повномасштабної агресії Російської Федерації. Проаналізовано трансформацію коаліційної угоди Верховної Ради VIII скликання, динаміку парламентської більшості IX скликання, зрушення у внутрішньо-фракційній комунікації, ситуативне об'єднання опозиційних сил навколо безпекових ініціатив.

Обґрунтовано, що в умовах війни коаліції набувають стратегічного характеру, перетворюючись на інструмент кризового управління, мобілізації ресурсів, збереження політичної легітимності та державної цілісності. Визначено, що політична коаліція в умовах збройного конфлікту є не лише союзом заради влади, а також формою стратегічної солідарності в боротьбі за виживання демократичної політичної системи.

Отримані результати дозволяють поглибити теоретичне розуміння коаліційної політики як інструменту протидії збройному насиллю та адаптації політичної системи до кризових викликів.

Ключові слова: збройне насилля, коаліція, міжнародна коаліція, безпекова коаліція, парламентські коаліції, війна, тероризм.

Summary

Mezhenska O. V., Liakh D. **The impact of armed violence on coalition formation: international and domestic political dimensions. –** Article.

This article explores the phenomenon of political coalitions as a key instrument for responding to armed violence, which, under the conditions of contemporary global instability, is acquiring a systemic nature. Armed violence–including war, military aggression, and terrorism–is analyzed as a critical factor that triggers deep transformation of political systems, thereby intensifying the need to establish new models of political interaction both at the national and international levels. The article outlines the principal types of coalitions–international, security, political, party-based, and parliamentary–and presents a comprehensive analysis of the conditions for their formation, their functional characteristics, and their political effectiveness in wartime contexts.

Applying the methods of systemic, institutional, comparative, and historical-political analysis, the study traces the evolution of coalition politics through the lens of historical examples such as the Anti-Hitler Coalition, NATO, the Warsaw Pact Organization, the international coalition in the Gulf War, counterterrorism alliances, and the Global Coalition against ISIS.

Particular emphasis is placed on Ukraine's experience in building political coalitions amid hybrid warfare and the full-scale aggression launched by the Russian Federation. The analysis focuses on the transformation of the coalition agreement during the eighth convocation of the Verkhovna Rada, the dynamics of the parliamentary majority during the ninth convocation, shifts in intra-factional communication, and the emergence of situational alliances between opposition forces around security-related initiatives.

It is argued that in wartime, coalitions assume a strategic dimension, evolving into mechanisms of crisis management, resource mobilization, political legitimacy preservation, and state integrity protection. The study concludes that a political coalition in the context of armed conflict is not merely a power-sharing arrangement, but also a form of strategic solidarity aimed at preserving the democratic political order.

The findings contribute to a deeper theoretical understanding of coalition politics as a mechanism for countering armed violence and for adapting political systems to crisis conditions.

Key words: armed violence, coalition, international coalition, security coalition, parliamentary coalitions, war, terrorism.

УДК 355.45+ 004.056.5
DOI https://doi.org/10.32782/app.v75.2025.25

В. В. Сироватко
orcid.org/0009-0008-1645-6877
аспірант кафедри політології і міжнародних відносин
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

КІБЕРКОМПОНЕНТ У СТРУКТУРІ НАЦІОНАЛЬНОГО ОБОРОННОГО ПОТЕНЦІАЛУ: ВИКЛИКИ ДЛЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ

У XXI столітті глобальний безпековий простір зазнає докорінних змін, пов'язаних із переходом до інформаційно-комунікаційної епохи. У цьому контексті кіберпростір став не лише ареною міждержавної конкуренції, але й повноцінним театром воєнних дій. Відтак, сучасне трактування оборонного потенціалу держави неможливе без урахування кіберкомпоненту – складової, що охоплює як захист інформаційної інфраструктури, так і спроможність здійснювати активні дії у цифровому середовищі.

Оборонний потенціал держави є багатокомпонентним, інтегрованим явищем, що охоплює всі ключові ресурси країни – від людських і матеріальних до політичних і духовних. Під оборонним потенціалом розуміється як сукупність об'єктивно існуючих можливостей держави, так і здатність ефективно мобілізувати ці ресурси для забезпечення обороноздатності та досягнення стратегічних цілей у воєнний і мирний час.

Вітчизняні дослідники пропонують розуміти оборонний потенціал держави, як сукупність потенціалів, розділених на групи за кількома самостійними основами, а саме: за філософсько-соціологічною основою – потенційна сукупна могутність країни і воєнна могутність держави розподіляється на матеріальний (військово-матеріальний) потенціал і духовний (військово-духовний) потенціал; за загально-соціологічною основою – географічний (військово-географічний) і демографічний (військово-демографічний) потенціал; за часткова-соціологічною основою (сфера суспільного життя – економічний (військово-економічний), соціальний (військово-соціальний), політичний (військово-політичний) і моральний (військово-моральний) потенціал; на основі системного, універсального функціонування – організаційний (військово-організаційний), управлінський (військово-управлінський), науковий (військово-науковий) потенціал (Пасічко, 2008).

О. Семененко, С. Салкуцан, О. Романченко, Є. Марко, А. Ремез та Л. Добровольська визначають основні структурні складові оборонного потенціалу, їх елементи та фактори впливу на оборонний потенціал, серед яких: *військові ресурси*: особовий склад; техніка та озброєння; мобілізаційні можливості; *економічна складова*: виробничі потужності, бюджетування, сільське господарство трудові мобілізаційні ресурси; *інформаційна безпека*: захист даних, контроль над інформаційними потоками; *науково-технічний потенціал:* система науково-дослідних, конструкторських та проектно-технологічних організацій; *стан розвитку військової науки:* підготовка резервного особового складу, розробка нових проектно-технічних проєктів; *соціально-моральна складова:* національні відносини, національна ідея; імідж країни (Семененко, Салкуцан, Романченко, Марко, Ремез, Добровольська, 2020).

Оборонний потенціал держави є однією з ключових складових національної безпеки. Відповідно до ст. 1 п. 9 Закону України «Про Національну безпеку України», *національна безпека* – це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз»(Про національну безпеку, 2018). Як ми вже зазначали, «національна безпека» характеризує ступінь захищеності життєво важливих інтересів, прав і свобод особи, суспільства та держави від зовнішніх і внутрішніх загроз або ступінь відсутності загроз правам і свободам людини, базовим інтересам і цінностям суспільства та держави; це здатність нації задовольняти потреби, необхідні для її самозбереження, самовідтворення й самовдосконалення з мінімальним ризиком збитку для базових цінностей її нинішнього стану (Сироватко, 2024, с. 184).

Тобто, оборонний потенціал забезпечує здатність держави протидіяти зовнішнім загрозам, зберігати суверенітет, територіальну цілісність та політичну незалежність.

У системі національної безпеки оборонний потенціал виконує стратегічну функцію стримування агресора та гарантує стабільність державного розвитку в умовах зростаючої нестабільності у світі. Оборонний потенціал в системі національної безпеки можна розглядати як: силову опору безпеки, що забезпечує спроможність держави до збройного захисту, платформу для міжнародної співпраці, адже сильний оборонний потенціал дозволяє державі бути надійним партнером у міжнародних безпекових союзах; фактор стримування агресії; компонент у структурі комплексної безпеки (через взаємодію з іншими сферами безпеки (економічною, кібернетичною, інформаційною, екологічною, тощо).

Цифровізація всіх сфер суспільного життя, включно з військовою, обумовила формування нового виміру національної безпеки – кіберпростору.

Законом України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» від 05.10.2017 N 2163-VIII *кіберпростір* визначається, як середовище (віртуальний простір), яке надає можливості для здійснення комунікацій та/або реалізації суспільних відносин, утворене в результаті функціонування сумісних (з'єднаних) комунікаційних систем та забезпечення електронних комунікацій з використанням мережі Інтернет та/або інших глобальних мереж передачі даних (Про основні засади забезпечення кібербезпеки України, 2017). Унікальність кіберпростору полягає у відсутності географічних меж, асиметричності загроз і можливості дистанційного впливу на критичні об'єкти державної інфраструктури.

В умовах сучасних війн та терористичних атак, країни-учасники стають мішенню численних кібератак на їхній кіберпростір. Найчастіше під ураження потрапляють оборонний сектор (діяльність урядових установ, збройних сил, правоохоронних органів та засобів масової інформації (комунікаційні системи державної, комунальної та інших форм власності, які забезпечують обробку інформаційних ресурсів і використовуються в інтересах органів державної влади, правоохоронних структур та військових формувань); ядерна та хімічна промисловість (комунікаційні та технологічні системи критично важливих інфраструктурних об'єктів держави, до яких відносяться українські АЕС, а також низка національних хімічних підприємств);транспортні та комунікаційні мережі (системи комунікації, які використовуються для задоволення суспільних потреб, а також у процесах електронних державних послуг, електронного документообігу, електронної комерції та електронного урядування); національна та фінансова системи (комунікаційні системи фінансових установ країни, зокрема банківські мережі, які мають стратегічне значення для економічної стабільності держави) сектори виробництва, науково-технічних розробок, фінансів, охорони здоров'я та цифрових послуг та інші (Сироватко, 2025, с. 181–187).

Так, наприкінці 2017 року відбулася масштабна кібератака з використанням вірусу, який спочатку був названий Petya (пізніше – NotPetya). Тоді під атаку потрапили третина банківських установ, компанія «Нова пошта», а також уряд, низка енергетичних компаній – у тому числі регіональних, редакції великих медіахолдингів тощо. Зараження комп'ютерних систем відбувалося в напередодні Дня Конституції України. За оцінкою фахівців із кібербезпеки ні державні органи, ні бізнес не були готові до подібних атак. Зазвичай кібератаки на бізнес чи державні органи можуть мати одну із трьох цілей: вимагання грошей та шантаж; популяризація шахрая, який здійснює напад, і остання – *дестабілізація ситуації в державі* (Патрікєєва, 2018).

Стан захищеності кіберпростору держави та окремих об'єктів її інфраструктури від ризику стороннього кібервпливу, при якому порушується їхня стабільність чи сталий розвиток, своєчасне виявлення, запобігання та відповідна нейтралізація реальних і потенційних викликів (кібервтручань, кіберзагроз, кіберзлочинів) реальним особистим, корпоративним, інституціальним і/або національним інтересам визначається як кібербезпека (Ткаченко О, Ткаченко К, 2018).

Відповідно до положень ст. 1 Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», під терміном «*кібербезпека*» слід розуміти захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави під час використання кіберпростору, за якої забезпечуються сталий розвиток інформаційного суспільства та цифрового комунікатив-

ного середовища, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національній безпеці України у кіберпросторі (Про основні засади забезпечення кібербезпеки України, 2022). Тобто, кібербезпека – це сукупність організаційних, правових, технічних та інших заходів, спрямованих на захист та забезпечення конфіденційності, цілісності та доступності інформаційних систем, мереж, програм і даних. На думку Є. Колосовського та Е. Круця кібербезпека характеризується як: система спеціальних суб'єктів, які забезпечують комп'ютерну безпеку, разом із методами та засобами, які вони використовують, а також як система взаємопов'язаних організаційних, технічних та правових заходів, що впроваджуються цими суб'єктами; рівень захищеності електронних інформаційних ресурсів держави у кіберпросторі від ризиків зовнішнього впливу, а також як система виявлення та протистояння різним формам зовнішнього втручання через інформаційні системи; система елементів комп'ютерної безпеки, які взаємодіють між собою, комплектуються та розгортаються відповідно до єдиного плану з метою забезпечення безпеки інформаційно-телекомунікаційних систем; рівень захищеності важливих і життєвих інтересів людини, громадянина, а також суспільства та держави загалом, за якого можливе безперешкодне збирання, використання та зберігання інформації; здатність держави запобігати та уникати спрямованого негативного впливу (Колосовський, Круць, 2023).

До ключових викликів, що постають у цифровому середовищі обороного потенціалу можна віднести:

– *Кібершпигунство*: злочинна діяльність, яка здійснюється шляхом таємного вистежування, розшуку, збирання, викрадення та передачі інформації, що становить державну таємницю, іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам, якщо ці дії вчинені іноземцем або особою без громадянства із використанням кіберпростору. Об'єктом кібершпигунства є зовнішня безпека України, її суверенітет, територіальна цілісність, недоторканність, обороноздатність, державна, економічна та інформаційна безпека (Діордиця, 2020, с. 51).

– *Кібертероризм*: цифровий тероризм, відноситься до виникнення атак або загрози атак у межах стратегії тероризму в кіберпросторі з метою дестабілізації. Тобто, тероризм, який здійснюють терористичні групи, відображається просторово у віртуальному вимірі, відбуваються атаки на програмне забезпечення, апаратне забезпечення, мережі та користувачів, які є цінностями, які необхідно захищати в рамках кібербезпеки (Діньжос, Замула, 2024).

– *Кібервійна*: використання Інтернету та пов'язаних з ним технологічних та інформаційних засобів однією державою з метою заподіяння шкоди військовій, технологічній, економічній, політичній, інформаційній безпеці та суверенітету іншої держави» (Дикий, 2022), це організовані атаки на інформаційні системи з метою досягнення військово-політичних цілей.

– *Інформаційно-психологічні операції*: маніпулювання суспільною думкою, поширення дезінформації; комплекс заходів з поширення спеціально підготовленої інформації задля впливу на емоції, почуття, поведінку людей, сформувавши таким чином громадську думки у потрібному руслі. До елементів ІПсО відносяться дезінформація, пропаганда, кібератаки, перебільшення певної інформації або применшення іншої (Яка мета головних кремлівських ІПсО у війні проти України, 2023)

Кібербезпека є фундаментом національної безпеки України і складовою її оборонного потенціалу. Кібербезпека як новий вимір оборонного потенціалу держави полягає у: зміні традиційних уявлень про оборону. Якщо раніше безпека держави асоціювалася переважно з фізичними кордонами та військовими ресурсами, то нині на перший план виходить кіберпростір, який не має географічних меж; здатності держави ефективно протидіяти кібератакам, захищати інформаційні ресурси, а також вести інформаційно-психологічні операції є визначальним чинником її оборонного потенціалу у XXI столітті; розвитку національної кібербезпеки, створенні відповідних інституцій, підготовці фахівців та міжнародній співпраці у цій сфері стають невід'ємними елементами стратегії безпеки України. Державна політика України у сфері кібербезпеки формується на міжнародній нормативній базі ратифікованій Україною та внутрішніми правовими документами.

Нормативно-правова база України у сфері кібербезпеки формувалася ще до початку повномасштабної агресії Росії й нині потребує оновлення з урахуванням нових викликів. Основу

міжнародно-правового співробітництва становлять Будапештська конвенція (ратифікована Україною у 2005 році) та Директива ЄС про мережеву та інформаційну безпеку (NIS), яка, попри необов'язковість для України, виступає орієнтиром для впровадження належних практик. Національне законодавство базується на Законі України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» (2017) та Національній стратегії кібербезпеки (2021), яка стала логічним продовженням стратегії 2016 року. Незважаючи на вжиті заходи, значна частина положень Будапештської конвенції досі не інтегрована у кримінальне законодавство України, що знижує ефективність протидії кіберзлочинності. У контексті євроінтеграції та сучасної безпекової ситуації актуалізується необхідність адаптації українського законодавства до стандартів ЄС, з урахуванням нових форм загроз у кіберпросторі.

Повномасштабна війна прискорила ряд політичних рішень. Так, Кабінет Міністрів України з 2023 року ухвалює низку підзаконних нормативно-правових актів, спрямованих на імплементацію положень Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» (2017). Значну увагу приділено вдосконаленню координації з міжнародними партнерами та підвищенню стійкості критичної інфраструктури, зокрема: Постанова КМУ № 142 (17.02.2023) передбачає представництво України в Об'єднаному центрі передових технологій з кібероборони НАТО, що посилює міжнародну взаємодію у сфері кіберзахисту; Постанова № 257 (24.03.2023) затверджує механізм незалежного аудиту інформаційної безпеки на об'єктах критичної інфраструктури; Постанова № 299 (04.04.2023) встановлює порядок реагування на кіберінциденти відповідно до Стратегії кібербезпеки України; Постанова № 1163-р (19.12.2023) ухвалює план заходів на 2023–2024 роки з реалізації Стратегії; Постанова № 276 (08.03.2024) передбачає створення міжвідомчої робочої групи з питань залучення міжнародної допомоги, що покликана зміцнити кіберстійкість держави шляхом координації з іноземними урядами та організаціями та інші.

Інкорпорація кіберкомпоненту в структуру національного оборонного потенціалу є не лише вимогою часу, але й ключовим чинником забезпечення суверенітету, стійкості та політичної стабільності держави в умовах гібридних загроз і масштабного цифрового протистояння та вимагає переосмислення державної політики у сфері безпеки. Кібербезпека переходить із допоміжного у стратегічний вимір національної безпеки, що потребує системного оновлення. Насамперед це стосується наступних питань: *нормативно-правового забезпечення*, яке має бути адаптованим до нових типів загроз з урахуванням досвіду війни та міжнародних стандартів; *інституційного оформлення* – створенням спеціалізованих кіберпідрозділів у силових структурах та Збройних Силах, органів координації та стратегічного планування, розширення повноважень профільних державних органів та забезпечення їх координації; *формування кадрового потенціалу*, інвестування в підготовку фахівців із кібербезпеки, розвиток профільної освіти та системи професійної перепідготовки; *фінансового та технологічного забезпечення*, що передбачає підтримку наукових розробок, інновацій та кібертехнологій в тому числі в оборонному секторі; *підвищення кіберстійкості критичної інфраструктури* – забезпечення сталості функціонування комунікаційних, енергетичних, транспортних та фінансових систем, координації між силовими структурами та впровадження інноваційних технологій захисту; *міжнародної взаємодії* через розширення участі України в міжнародних кіберкоаліціях і проєктах технічної допомоги, поглиблення обміну досвідом із союзниками. Комплексне впровадження зазначених заходів дозволить ефективно інтегрувати кіберкомпонент у систему національного оборонного потенціалу та адаптувати державну безпекову політику до викликів XXI століття.

Література

Дикий, О. В. (2024). Кібервійна в Україні. У *VII Всеукраїнській науково-практичній конференції «Інформаційне суспільство: проблеми та перспективи»* (с. 102–103).

Діжнос, І. В., & Замула, А. Ю. (2024). Кібертероризм як потенційно реалістична загроза. *UNIVERSUM*, (15), 90–103. https://archive.liga.science/index.php/universum/article/download/1517/1536/1552

Діордиця, І. В. (2020). Поняття та зміст кібершпигунства. *Наукові праці НУ «ОЮА»*, 49–55.

Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» від 17.08.2022 № 2163-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text

Закон України «Про національну безпеку України» (Відомості Верховної Ради, 2018, № 31, ст. 241 зі змінами № 2952-IX від 24.02.2023). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text

Колосовський, Є., & Круць, Е. (2023). Сучасний стан кібербезпеки України в умовах воєнного періоду. *Юридичний науковий електронний журнал*, (12), 403–405.

Пасічко, В. (2008). Обороноздатність держави: теоретичні основи системного дослідження. *Політичний менеджмент. Воєнна безпека*, (2), 135–143. https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/pasichko_oboronozdatnist.pdf

Патрікєєва, Н. (2018, 3 липня). Рік після атаки вірусу Petya: що змінилося в кібербезпеці України. *Радіо Свобода*. https://www.radiosvoboda.org/a/29336511.html

Семененко, О., Салкуцан, В., Романченко, О., Марко, Є., Добровольська, Л., & Ремез, А. (2020). Основні методологічні аспекти оцінювання взаємозв'язку оборонного та економічного потенціалу держави. *Social Development and Security, 10*(6), 161–177.

Сироватко, В. (2024). Оборонний потенціал & національна безпека. У *Національна безпека: загрози та виклики: матеріали підвищення кваліфікації* (с. 184–187). Львів – Торунь: Liha-Pres.

Сироватко, В. (2025). Кібербезпека як новий вимір оборонного потенціалу держав. У *Сучасні суспільні комунікації: міжнародний досвід та українські реалії* (с. 181–187). Лубни: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка».

Такаченко, О., & Ткаченко, К. (2018). Кіберпростір і кібербезпека: проблеми, перспективи, технології. *Цифрова платформа: інформаційні технології в соціокультурній сфері, 1*, 75–86. https://doi.org/10.31866/2617-796x.1.2018.147257

Яка мета головних кремлівських ІПсО у війні проти України. (2023, 25 лютого). *Центр протидії дезінформації при РНБО*. https://cpd.gov.ua/main/yaka-meta-golovnyh-kremlivskyh-ipso-u-vijni-proty-ukrayiny/

References

Dykyi, O. V. (2024). Kiberviina v Ukraini [Cyberwarfare in Ukraine]. In *VII Vseukrainska naukovo-praktychna konferentsiia "Informatsiine suspilstvo: problemy ta perspektyvy"* (pp. 102–103).

Dinzhos, I. V., & Zamula, A. Yu. (2024). Kiberteroryzm yak potentsiino realistychna zahroza [Cyberterrorism as a Potentially Realistic Threat]. *UNIVERSUM*, (15), 90–103. https://archive.liga.science/index.php/universum/article/download/1517/1536/1552

Diordytsia, I. V. (2020). Poniattia ta zmist kibershpyhunstva [The Concept and Content of Cyber Espionage]. *Naukovi pratsi NU "OYuA"*, 49–55.

Zakon Ukrainy «Pro osnovni zasady zabezpechennia kiberbezpeky Ukrainy»[On the Basic Principles of Ensuring Cybersecurity of Ukraine] vid 17.08.2022 № 2163-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text

Zakon Ukrainy «Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy»[On National Security of Ukraine] (Vidomosti Verkhovnoi Rady, 2018, № 31, st. 241 zi zminamy № 2952-IX vid 24.02.2023). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text

Kolosovskyi, Ye., & Kruts, E. (2023). Suchasnyi stan kiberbezpeky Ukrainy v umovakh voiennoho periodu The Current State of Ukraine's Cybersecurity in Wartime Conditions]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, (12), 403–405.

Pasichko, V. (2008). Oboronozdatnist derzhavy: teoretychni osnovy systemnoho doslidzhennia [State Defense Capability: Theoretical Foundations of System Research] *Politychnyi menedzhment. Voienna bezpeka*, (2), 135–143. https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/pasichko_oboronozdatnist.pdf

Patrikieieva, N. (2018, 3 lypnia). Rik pislia ataky virusu Petya: shcho zminylosia v kiberbezpetsi Ukrainy[One Year After the Petya Virus Attack: What Has Changed in Ukraine's Cybersecurity] *Radio Svoboda*. https://www.radiosvoboda.org/a/29336511.html

Semenenko, O., Salkutsan, V., Romanchenko, O., Marko, Ye., Dobrovolska, L., & Remez, A. (2020). Osnovni metodolohichni aspekty otsiniuvannia vzaiemozviazku oboronnogo ta ekonomichnoho potentsialu derzhavy[Methodological Aspects of Assessing the Relationship Between Defense and Economic Potential] *Social Development and Security, 10*(6), 161–177.

Syrovatko, V. (2024). Oboronnyi potentsial & natsionalna bezpeka[Defense Potential & National Security] In *Natsionalna bezpeka: zahrozy ta vyklyky: materialy pidvyshchennia kvalifikatsii* (pp. 184–187). Lviv – Torun: Liha-Pres.

Syrovatko, V. (2025). Kiberbezpeka yak novyi vymir oboronnogo potentsialu derzhavy.[Cybersecurity as a New Dimension of the State's Defense Potential] In *Suchasni suspilni komunikatsii: mizhnarodnyi dosvid ta ukrainski realii* (pp. 181–187). Lubny: Vyd-vo DZ "LNU imeni Tarasa Shevchenka".

Takachenko, O., & Tkachenko, K. (2018). Kiberprostir i kiberbezpeka: problemy, perspektyvy, tekhnolohii [Cyberspace and Cybersecurity: Problems, Prospects, Technologies]. *Tsyfrova platforma: informatsiini tekhnolohii v sotsiokulturnii sferi, 1*, 75–86. https://doi.org/10.31866/2617-796x.1.2018.147257

Yaka meta holovnykh kremlivskykh IPsO u viini proty Ukrainy[What Are the Kremlin's Main Info-Psychological Ops Aimed at Ukraine?] (2023, 25 liutoho). *Tsentr protydii dezinformatsii pry RNBO*. https://cpd.gov.ua/main/yaka-meta-golovnyh-kremlivskyh-ipso-u-vijni-proty-ukrayiny/

Анотація

Сироватко В. В. **Кіберкомпонент у структурі національного оборонного потенціалу: виклики для державної політики.** – Стаття.

У статті досліджено роль кіберкомпоненту як невід'ємного елементу оборонного потенціалу держави в умовах трансформації безпекового середовища XXI століття.

Наголошено, що сучасний етап глобальної цифровізації та зростання гібридних загроз вимагає переосмислення підходів до забезпечення національної безпеки, в центрі яких опиняється кіберпростір як новий театр бойових дій.

Кіберпростір розглядається як штучне, технічно створене середовище, що об'єднує інформаційні, комунікаційні та обчислювальні мережі, в межах яких можливе здійснення стратегічних впливів без фізичного вторгнення. Його унікальність полягає у відсутності чітких географічних кордонів, асиметричному характері загроз та високій швидкості поширення шкідливого впливу.

Розглянуто структуру національного оборонного потенціалу з урахуванням класичних (військових, економічних, політичних, соціальних) і новітніх (інформаційно-комунікаційних, цифрових) складових. Показано, що кібербезпека є не лише частиною оборонного сектору, а й стратегічною категорією, що охоплює широкий спектр державних функцій: від захисту критичної інфраструктури до протидії інформаційно-психологічним впливам. Зосереджено увагу на огляді чинного законодавства України у сфері кібербезпеки, зокрема Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» та підзаконних актів, ухвалених після початку повномасштабної агресії.

Визначено основні типи кіберзагроз – кібершпигунство, кібертероризм, кібервійну та інформаційно-психологічні операції, що дестабілізують державу й вимагають оперативного, науково обґрунтованого реагування. Обґрунтовано необхідність інтеграції кіберкомпоненту в систему стратегічного планування оборонної політики.

Розкрито завдання держави щодо посилення інституційної спроможності, розвитку спеціалізованої освіти, наукових досліджень, міжнародної координації та формування кіберстійкої критичної інфраструктури. Автор підкреслює, що лише за умови системного підходу можлива ефективна протидія цифровим загрозам, що ставить кібербезпеку в центр сучасної парадигми національної безпеки.

Ключові слова: кібербезпека, кіберкомпонент, оборонний потенціал, національна безпека, кіберпростір, державна політика, кібероборона.

Summary

Syrovatko V. V. **Cyber component in the structure of national defense potential: challenges for public policy.** – Article.

The article explores the role of the cyber component as an integral element of the national defense potential in the context of the evolving security environment of the 21st century. It is emphasized that the current stage of global digitalization and the intensification of hybrid threats necessitate a fundamental reconsideration of approaches to national security, with cyberspace emerging as a new theatre of warfare.

Cyberspace is interpreted as an artificial, technologically constructed environment that integrates information, communication, and computational networks, within which strategic influence can be exerted without physical intrusion. Its uniqueness lies in the absence of clear geographical boundaries, the asymmetric nature of threats, and the high speed of impact dissemination.

The structure of national defense potential is analyzed with regard to both traditional (military, economic, political, social) and modern (informational, digital, cyber) components. It is demonstrated that cybersecurity is not only a functional aspect of the defense sector but also a strategic category that encompasses a broad spectrum of state functions, from the protection of critical infrastructure to countering information and psychological influence.

Particular attention is paid to the analysis of Ukraine's legal framework on cybersecurity, including the Law of Ukraine «On the Basic Principles of Ensuring Cybersecurity» and related secondary legislation adopted in response to full-scale military aggression. The article identifies key types of cyber threats–cyber espionage, cyberterrorism, cyber warfare, and information-psychological operations–which destabilize the state and demand swift, evidence-based responses.

The necessity of integrating the cyber component into the system of strategic defense planning is substantiated. The state's tasks are outlined in terms of strengthening institutional capacity, developing specialized education, fostering scientific research, promoting international coordination, and building cyber-resilient critical infrastructure. The author argues that only through a systemic and coordinated approach can effective responses to digital threats be ensured, placing cybersecurity at the core of the modern national security paradigm.

Key words: cybersecurity, cyber component, defense potential, national security, cyberspace, public policy, cyber defense.

УДК 323.2"364"-029.3(045)
DOI https://doi.org/10.32782/app.v75.2025.26

А. В. Скоробагатько
orcid.org/0009-0006-4757-4089
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри загальноправових дисциплін
Національного університету «Одеська морська академія»

Н. М. Єфтєні
orcid.org/0000-0002-6671-3316
кандидат політичних наук,
доцент кафедри загальноправових дисциплін
Національного університету «Одеська морська академія»

СОЦІАЛЬНА ФУНКЦІЯ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПОВОЄННОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

У сучасному суспільстві будь-яка людина може опинитися в ситуації соціальної нестабільності через відсутність роботи або тимчасової чи повної втрати працездатності, якщо ефективного механізму захисту від можливих ризиків державою не вироблено. В умовах війни та впровадження в Україні режиму воєнного стану значна частина населення відчуває відсутність належного соціального захисту, який виступає гарантією стабільності і розвитку суспільства, забезпечує підтримку найуразливіших груп населення, сприяє збереженню рівності можливостей і є основою для довіри до державних інститутів. У такий складний період одним із першорядних завдань держави є забезпечення прав громадян на життя, здоров'я, гідність, працю, освіту та інші суспільно-соціальні блага. Безумовно, фактична роль держави в нових умовах визначатиметься адекватністю відповідних механізмів, перш за все її функцій (Кравець, 2020, с. 35). У цьому процесі найбільш важливі питання має втілювати в життя соціальна функція держави, яка, в свою чергу, потребує реформування та адаптації до сучасних викликів.

З огляду на те, що соціальна функція є фундаментальною у розвитку соціальної сфери держави, в науковій літературі досі точаться дискусії щодо її природи, сутності та характерних ознак. Соціальна функція держави є предметом дослідження юристів, соціологів, політологів. Такий міждисциплінарний підхід дозволяє отримати розуміння сутності соціальної функції держави та механізмів її реалізації, але й підкреслює важливість додаткових досліджень, які дозволили б створити і запровадити ефективну модель її реалізації в умовах війни та повоєнний час.

Проголошення незалежності України спричинило новий поштовх дослідження функцій сучасної держави, до аналізу їх змісту, форми і методів реалізації. Розгляд наукових праць дає нам підстави стверджувати, що увага до формування системи функцій держави пояснюється як наявністю усталених демократичних процесів, так і наявним досвідом використання функцій як дієвого механізму соціальних перетворень.

Серед найбільш змістовних досліджень із питань змісту і обсягів соціальних функцій держави можна назвати роботи таких відомих зарубіжних авторів, як Р. Дорнбуш, А. Лаффер, Ф. Модільяні, В. Норгауз, А. Пігу, П. Самюельсон, Р. Солоу, Дж. Тобін, М. Фрідман, С. Фішер та інші. Теоретичні обґрунтування формування та розвитку соціальної функції держави частково висвітлені у роботах українських вчених А. Гальчинського, В. Гейця, Т. Коляди, Г. Музиченко, Л. Ярової, І. Арістової, В. Бульби, Н. Галіцина, Е. Лібанової, П. Рабіновича, В. Венедіктова, В. Жернакова, Л. Лазор, Н. М. Неумивайченка, П. Пилипенка, В. Ротаня, Н. Хуторян, та інших.

В дослідженнях підкреслюється, що війна впливає на соціальну політику, економічний розвиток та державні доходи, соціальну структуру суспільства та політичні процеси, відтак

вона не лише руйнує, але й стає каталізатором змін у соціальній сфері, створюючи нові виклики та можливості для розвитку соціальної держави (Стойко, 2024; Требін, 2023). Аналіз праць показує, що частина важливих питань стосовно ролі соціальної функції держави, особливо в умовах режиму воєнного стану країни досі залишається недостатньо вивченою. В публікаціях переважає фрагментарність бачення практичного використання нових підходів до вирішення проблем у суспільстві з урахуванням досвіду їх подолання під час кризових явищ.

Метою статті є аналіз ролі соціальної функції держави в забезпеченні соціального відновлення й сприянні прогресу українського суспільства в складних умовах війни, формулювання пропозицій щодо шляхів забезпечення ефективного виконання державою соціальної функції в умовах повоєнного розвитку України.

Для визначення сутності соціальної функції держави доцільно стисло розглянути природу та особливості такого поняття, як соціальна політика держави. У науковій літературі існують відмінні погляди на визначення категорії соціальна політика. З точки зору В. Щербини, соціальна політика соціальної держави – це система цілей і засобів досягнення державою добробуту суспільства та окремих його членів, комфортного їх існування (Щербина, 2015, с. 46). У контексті дослідження слід звернути увагу на наукову позицію О. Скакун, яка розглядає соціальну функцію у тісному зв'язку з соціальною політикою і визначає соціальну функцію як «гарантування соціальної безпеки громадян, створення умов для повного здійснення їхніх прав на працю, достатній життєвий рівень; зняття й пом'якшення соціальних суперечностей за допомогою гуманної та справедливої соціальної політики» (Скакун, 2001, с. 133). Така позиція вченої є аргументованою, оскільки, з нашої точки зору, соціальна функція держави і соціальна політика держави взаємопов'язані категорії і їх доцільно розглядати у тісному зв'язку.

Соціальна політика держави тісно пов'язана з її соціальним призначенням, що є характерною ознакою сучасних демократичних держав. З огляду на різні аспекти сутності даної категорії, вважаємо, що соціальна політика – це діяльність держави у соціальній сфері, спрямована на об'єднання зусиль всіх її структур, з метою вирішення соціальних питань. Під соціальною політикою необхідно розуміти комплекс норм, заходів, направлених на здійснення соціальних програм, спрямованих на реалізацію загальнодержавних інтересів, на підтримку галузей соціальної сфери забезпечення зайнятості, підтримки доходів, рівня життя населення запобігання соціальних конфліктів. Саме в межах соціальної політики створюються і задовольняються потреби в благах, необхідних для самореалізації творчого потенціалу людини, групи, суспільства (Скоробагатько, 2019, с. 412–413).

Сучасні тенденції суспільного розвитку зумовлюють модернізацію соціальної політики держави. Україна як соціальна держава має здійснювати соціально-орієнтовану політику, завданнями якої є гарантування і забезпечення соціальних, економічних і культурних прав. Щоб бути ефективною, державна соціальна політика повинна бути зрозумілою, сприйматися і підтримуватися більшістю населення, адже, соціальна політика – це складова внутрішньої політики держави, втілена в її соціальних програмах і практиках і регулююча відносини в суспільстві в інтересах основних соціальних груп населення. На сьогодні головним завданням соціальної політики держави має бути формування нової ментальної парадигми громадян, яка передбачає субституцію принципу всеосяжного державного патерналізму системою державних соціальних гарантій. Водночас слід ураховувати національну ідентичність, рівень розвитку продуктивних сил й громадянського суспільства, історично-культурні чинники (Венцель, 2018).

Проте, реформування соціальної сфери в останні десятиліття показує, що процес адаптації та переходу до більш високих стандартів є досить тривалим і нелегким, оскільки вся соціальна складова держави є затратним і дорогим видом діяльності. І взагалі роль держави у житті сучасного суспільства має переосмислюватися з урахуванням глобалізаційних тенденцій. У таких реаліях ефективна реалізація державою своїх основних функцій, і насамперед соціальної функції призводить до формування цієї держави як соціальної.

Функції держави визначаються, як основні (загальні) й постійні напрями (види) її діяльності, які реалізуються у визначених формах, за допомогою спеціальних методів, мають комплексний (синтезуючий), предметно-політичний і об'єктивний характер, чітко визначе-

ний зміст, свій об'єкт впливу, відображають і конкретизують сутність, завдання, соціальне призначення й цілі держави (Бермічева, 2002, с. 7). Це конкретна і цілеспрямована діяльність держави направлена на задоволення потреб громадян. Функції держави, як і сама держава є явищем історичним. Виникнення функцій залежить від того які завдання постають перед суспільством, перед державою на конкретному етапі їх історичного розвитку, вони повсякчасно знаходяться у взаємозалежності та взаємодії, також між ними відсутня чітка відмінна межа. Формування сучасної соціальної держави та розвиток громадянського суспільства вимагають змін в притаманних їм сутнісних ознаках і функціях, які зазнають трансформацій під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів. Так, під час дії режиму воєнного стану, внаслідок запровадження обмежень конституційних прав і свобод людини і громадянина, були змінені окремі функції держави.

В складних умовах війни, внаслідок змін, що відбуваються в державі, значна частина населення відчула відсутність належного соціального захисту, що є негативним фактором – фактором нестабільності, який потребує свого вирішення на державному рівні. Ключову роль у цьому процесі має виконувати соціальна функція держави, тому цілком переконливою є точка зору, що виникнення соціальної функції держави – це об'єктивна закономірність державного розвитку, своєрідна реакція на новітні процеси суспільної еволюції пов'язана з проблемами людського існування в умовах вільної, ринкової економіки. Стержнем цих проблем стали взаємовідносини держави і особистості (Арістова, 2006, с. 19).

В науковій літературі існує немало інтерпретацій поняття соціальної функції держави. Так, І. Арістова визначає соціальну функцію, як один із напрямків діяльності держави, що полягає у створенні державою необхідних умов, які забезпечують гідне життя людини незалежно від її соціального стану, участі у виробництві сукупного національного доходу, а також належного правового механізму її соціальної захищеності відповідно до міжнародних стандартів (Арістова, 2006, с. 21). Г. Музиченко під соціальною функцією держави розуміє – діяльність, спрямовану не тільки на задоволення суспільних потреб в охороні здоров'я, освіті, підтримці малозабезпечених тощо, але й на регулювання ринку праці з метою підтримання певного рівня зайнятості, матеріального забезпечення людей, які втратили робочі місця або не змогли знайти їх (Музиченко, 2012, с. 169). На переконання П.Рабіновича, соціальна функція полягає в забезпеченні на всій території країни прав і свобод кожної людини і громадянина, створення умов для відтворення й розвитку людини, стимулювання творчого зростання людини, утілення в життя принципів соціальної справедливості (Рабінович, 2021). На його думку, держава має регулювати соціальні відносини встановлюючи розмір мінімальної заробітної плати, контроль над страхуванням робітників, перерозподіл доходів на користь малозабезпечених, проведення заходів екологічної безпеки населення. Зустрічаються й дещо відмінні погляди щодо визначення і розуміння соціальної функції держави, але вони не є полярними, а скоріше взаємодоповнюючими. Так О. Скакун визначає соціальну функцію, як створення державою умов, що забезпечують гідне життя людини. Цю функцію вчена надалі розкриває терміном «соціальна держава» (Скакун, 2001, с. 55–63).

Як бачимо, таке складне і багатогранне явище – соціальна функція держави не має єдиного загальновизнаного вичерпного змістовного визначення. Утім дослідниця І. Арістова, на наш погляд, наводить досить вичерпний перелік ознак соціальної функції держави: 1) закріплена в Конституції та інших законодавчих актах; 2) є похідною від соціальних завдань, які взяла на себе держава, з одного боку, та засобом реалізації соціальних прав людини та громадянина – з другого; 3) є внутрішньою функцією, оскільки її об'єктом є людина, її життя та здоров'я; 4) для її реалізації (контролю за реалізацією, виконанням тощо) створюється система державних органів спеціальної компетенції; 5) реалізується переважно в правових формах, серед яких правотворча, правозастосовча та правоохоронна; 6) законодавче визначення мінімуму соціальних благ, які повинен отримувати кожен, з одного боку, створення правового механізму захисту соціальних прав – з другого; 7) законодавче закріплення обов'язковості соціальної допомоги певним категоріям громадян (інвалідам, безробітним, чорнобильцям та ін.) (Арістова, 2006, с. 20–21).

Соціальна функція держави належить до внутрішніх функцій, її сутність визначена у ст. 3 Конституції України, за якою: Людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторка-

ність та безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (Конституція України, 1996).

Варто ще раз наголосити, що актуальність соціальної функції держави значно зростає внаслідок тривалої воєнної агресії РФ, оскільки об'єктом соціальної функції держави є людина, насамперед, її життя та здоров'я. За результатами соціологічного дослідження проведеного Київським міжнародним інститутом соціології в червні 2024 року найбільше опитаних українців (75%) незадоволені своїм життям, що може свідчити про наявність соціально-економічних та психологічних труднощів. 65% респондентів відчувають високий рівень тривоги (Добробут, 2025). З одного боку це є свідченням серйозного впливу на емоційний стан громадян складних життєвих обставин, в яких знаходиться українське суспільство, водночас такі показники є підтвердженням необхідності посилення психологічної та економічної підтримки населення. Тому в умовах війни і повоєнний період соціальна функція має виконувати наступні завдання: а) забезпечити соціальний захист громадян – держава повинна гарантувати своїм громадянам мінімальні стандарти життя, що включають пенсії, допомоги по безробіттю, медичне обслуговування, інші форми підтримки. Система соціального захисту повинна враховувати інтереси всіх верств населення і створювати рівні умови для їх розвитку, виявляти особливу увагу до потреб тих, хто зазнав найбільших труднощів, зокрема ветеранів війни, інвалідів та осіб, що пережили травми війни; б) розвивати освіту і науку – держава мусить створювати умови для доступної та якісної освіти, впроваджувати нові програми для поліпшення освіти для молоді, що є основою для розвитку інтелектуального потенціалу нації. Велику увагу потрібно приділяти розвитку вищої освіти, адже державі потрібні кваліфіковані кадри для відновлення економіки; в) зберегти та удосконалювати систему охорони здоров'я – забезпечити доступ до медичних послуг для всіх верств населення, ефективне використання інфраструктури охорони здоров'я та соціального забезпечення, зокрема відновлення медичних установ і поліпшення доступу до медичних послуг для ветеранів війни та осіб, які постраждали від війни; г) створити умови дотримання принципу рівних можливостей – державна політика повинна бути спрямована на забезпечення рівних прав і можливостей для всіх громадян незалежно від їх соціального статусу, статі, віку, національності, віросповідання чи інших ознак.

Зважаючи на значення соціальної функції держави, важливо враховувати, що нехтування соціальними проблемами може спричинити істотні економічні втрати, тому соціальна політика має першочергово відповідати економічним реаліям країни. Крім того, доцільно розробити механізми та створити умови в державі, щоб усі соціальні функції, визначені Конституцією України, мали відповідне фінансове забезпечення. Кожен громадянин повинен долучатися до цього процесу шляхом загальновідомого інструменту – соціального страхування [Кравець, 2020, с. 36].

Щоб соціальна функція держави була ефективною потрібні зміни не тільки в державі, а й у свідомості її громадян, оскільки в Україні, відзначає Н. Єфтєні, тривалий час переважала патерналістська модель соціального розвитку, за якої соціальний захист розповсюджувався на всі прошарки населення без винятку (Єфтєні, 2016, с. 30). За цієї моделі головний тягар щодо соціального забезпечення громадян лежав на державі. Але українська держава в умовах війни не має змоги повністю забезпечувати добробут кожного, тому сьогодні важливо відійти від моделі всеосяжного патерналізму і зосередитися на наданні найважливіших соціальних гарантій тим громадянам, які найбільше цього потребують. Соціологічні дослідження свідчать про високу активність громадян. За результатами дослідження проведеного Київським міжнародним інститутом соціології в червні 2024 року опитані українці переважно позитивно оцінювали свою діяльність – 62% респондентів вважають те, чим займаються в житті, сповненим сенсу і вартим зусиль (Добробут, 2025). Для підтримки цієї активності, згуртованості та сприяння психологічному відновленню важливо глибше дослідити, які аспекти саме визначають для них сенс їх діяльності, і визначити їх пріоритетними в соціальній функції держави.

Окремого акценту потребує той факт, що в демократичному суспільстві з ринковою економікою не менш важливо розуміти те, що державна влада не повинна брати на себе вирішення

всіх матеріальних проблем своїх громадян, а, перш за все, зобов'язана створювати юридичні і фактичні умови, за яких вони зможуть самостійно, відповідно до своїх можливостей та бажань, їх розв'язувати, в тому числі й забезпечувати належний рівень свого життя.

Перехід від патерналістської моделі держави до неопатерналістської виглядає як логічний крок у розвитку сучасної української держави, особливо в умовах складних соціально-економічних викликів. Таке рішення дозволяє державі не лише виконувати роль гаранта базових соціальних потреб, але й створювати умови для активного залучення громадянського суспільства та приватного сектора до вирішення соціальних питань. Це сприяє формуванню більш стійкої та ефективної моделі співпраці між усіма учасниками суспільного життя. В такій системі держава не лише забезпечує мінімальний добробут, передусім, щодо найбільш незахищених категорій громадян, але й створює умови для соціальної відповідальності різних прошарків суспільства. Саме участь груп з нижчими доходами, зміни в індивідуальних і колективних уподобаннях спрямували спричинене війною суспільне втручання в соціально-економічні проблеми на стабільну довгострокову траєкторію безперервного розширення добробуту (Obinger and Petersen, 2017).

Незважаючи на війну та труднощі, які переживає країна, за даними соціологічного дослідження проведеного в грудні 2024 р. Київським міжнародним інститутом соціології більшість населення (58% респондентів) України вважають себе щасливими. При цьому рівень щастя пов'язаний з рівнем добробуту, чим вищий рівень добробуту, тим вищі показники щастя серед населення (Паніотто, 2025). Хоча на рівень щастя впливає багато показників, зокрема задоволеність сім'єю, роботою, рівень безпеки, впевненість в завтрашньому дні тощо (Паніотто, Сахно, Пясковська, 2018). Це обнадійливі показники для українського суспільства.

У сучасному суспільстві роль соціальної держави дійсно потребує трансформації, щоб відповідати викликам часу. Важливо, щоб кожен громадянин, зважаючи на свої можливості, брав участь у цьому процесі, сприяючи загальному добробуту. Одночасно держава повинна розробити ефективну систему заходів для підтримки соціальної сфери, спрямованих на реалізацію важливих соціальних програм і забезпечення справедливості та рівних можливостей. Такий підхід дозволить створити баланс між державною підтримкою та громадською активністю. Тому, цілком вірною є позиція Л. Ярової, що одним з головних завдань сучасної соціальної політики має стати не повний переклад відповідальності за добробут на плечі індивіда, а створення трампліну для власної відповідальності (Ярова, 2011, с. 215). На жаль, відсутність системного підходу до формування в Україні державної соціальної політики, державних соціальних гарантій, сучасного інструментарію вибору пріоритетів соціальної політики та механізмів її реалізації призвела до фрагментарності вирішення нагальних соціальних проблем. Більшість заходів соціальної політики мають декларативний характер і у повному обсязі не реалізовано (Сідельнікова, 2013, с. 56).

Варто розуміти, що зміни, які відбуваються в Україні мають як короткострокові, так і довгострокові наслідки, які визначатимуть шлях відновлення та розвитку суспільства. Реалізація соціальної функції держави залежить від економічного розвитку, оскільки від стану економіки залежить обсяг фінансових ресурсів для задоволення соціальних потреб населення. Соціальна функція перемістилася в епіцентр уваги держави, оскільки з нею безпосередньо пов'язане вирішення завдань, спрямованих на створення середовища для забезпечення належного життєвого рівня населення, реалізації творчих, духовних, культурних та інших потреб особистості (Сідельнікова, 2013, с. 18–21).

Підсумовуючи вищезазначене підкреслимо, що в сучасних умовах соціальна функція перемістилася в епіцентр уваги держави, оскільки з нею безпосередньо пов'язане вирішення завдань, спрямованих на створення середовища для забезпечення належного життєвого рівня населення, реалізації творчих, духовних, культурних та інших потреб особистості (Сідельнікова, 2013, с. 18–21). Сьогодні війна ставить перед українською державою нові завдання щодо надання соціального захисту постраждалим від війни, переселенцям, ветеранам, щодо підтримки військових. Населення, яке постраждало від війни, має потребу в державному втручанні та захисті, прагнення економічної безпеки та економічні очікування від уряду (Glaurdić and Vuković, 2018). Війна зазвичай викликає відчуття вразливості, що посилює очікування

громадян щодо ролі держави у забезпеченні їх безпеки та добробуту, в тому числі фізичного захисту, економічної підтримки, збереження інфраструктури, доступу до медицини та гарантування базових прав. Крім цього, війна може змінювати суспільну свідомість і підвищувати солідарність, водночас посилюючи запити на реформування держапарату, який міг би швидко реагувати на надзвичайні ситуації.

Сьогодні важливо проводити соціологічні дослідження, які допоможуть виявити специфічні потреби населення, оцінити рівень доступу до соціальних послуг у різних регіонах країни. Отримані дані дозволять створити ефективні програми соціального захисту, спрямовані на підтримку найбільш вразливих категорій населення і забезпечать більш справедливий розподіл ресурсів в умовах воєнного та повоєнного розвитку країни.

На жаль, зараз українська держава не може виконувати належним чином соціальну функцію, не забезпечує високих соціальних гарантій. В умовах глобальних викликів, які сьогодні постали перед суспільством владі необхідно чітко реалізовувати цілі соціальної політики. В соціальній сфері це: досягнення матеріального добробуту громадян за допомогою ефективної їх зайнятості, надання можливостей доступу широким верствам населення до якісних систем охорони здоров'я, соціального забезпечення і освіти, а також надання широкого спектра соціальних послуг і надання публічних благ. Необхідно виходити з того, що інвестиції в соціальну політику, в розвиток соціальної сфери – найбільш продуктивне вкладення суспільних коштів. Варто також розуміти, що від здійснюваної соціальної політики залежить забезпечення в державі соціального миру й стабільності.

У кризових умовах ефективна реалізація державою соціальної функції можлива тільки через узгоджену діяльність інститутів держави і економічних суб'єктів шляхом забезпечення раціонального використання можливостей ресурсного потенціалу держави та за умови дотримання балансу інтересів держави і інтересів громадян і формуватися на відповідних принципах.

Повоєнний період для будь-якої країни – це час відновлення, стабілізації та пошуку нових шляхів для розвитку за умов обмежених ресурсів. Для України, повоєнний розвиток може стати не тільки викликом, а й можливістю для реалізації нових соціальних, економічних та політичних реформ. Важливою складовою цього процесу стає соціальна функція держави, яка передбачає активне втручання держави в соціальну сферу з метою забезпечення добробуту громадян.

З урахуванням нових соціально-економічних умов соціальна функція держави повинна відповідним чином модернізуватися, оскільки її роль зростатиме в умовах повоєнного розвитку України, вона може стати базисом для формування сталого суспільства, де соціальна підтримка поєднуватиметься з активною участю громадян у процесах відновлення. Також врахування міжнародного досвіду може стати цінним орієнтиром для України у її повоєнному відновленні, а співпраця з громадським сектором дозволить залучити додаткові ресурси, ідеї та енергію для спільного вирішення нагальних соціальних проблем.

Література

Арістова І.В. Соціальна функція держави як визначальна категорія права соціального забезпечення України. *Форум права*. 2006. № 2. С. 18-21. URL: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2006-2/06aivszu.pdf

Бермічева О.В. Соціальна функція держави в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2002. 48 с.

Венцель В. Т. Соціальна функція держави в умовах глобалізації та трансформації економіки. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. Серія : Державне управління. Київ. 2018. Т. 29 (68). № 5. С. 7-12.

Добробут українців під час війни. URL: https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1498&page=1&t=7

Єфтєні Н.М. Роль соціальної політики в становленні соціальної держави. Соціологія : *Перспективи*. 2016. № 1 (67). С. 27-32.

Конституція України [Електронний ресурс]. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. с. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

Кравець Г.В. Соціальні функції держави: виклики та перспективи розвитку в сучасних умовах. *Політикус*. Випуск 6. 2020. С. 34-37.

Музиченко Г.В. Функціональний вимір державної політики сучасних держав в умовах глобалізації. *Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації*. 2012. № 1. С. 168-172.

Паніотто В. Динаміка самооцінки щастя населення України з 2001 до 2024 року. URL: https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1508&page=1&t=7

Паніотто В., Сахно Ю., Пясковська А. Динаміка рівня щастя та його детермінанти. Україна 2001–2017. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2018. № 1. С.8 4-101.

Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. Видання 5-те, зі змінами. Навчальний посібник. Атіка. 2021. 176 с.

Сідельнікова В.К. Соціальна політика України: стан та перспективи розвитку. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди*. «Економіка». 2013. № 13. С. 56-62.

Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Київ : Алерта, 2001. 656 с.

Скоробагатько А.В. Єдність та диференціація правового регулювання пенсійного забезпечення в Україні : монографія. Київ : Освіта України, 2019. 580 с.

Стойко О.М. Вплив війни на становлення і розвиток соціальної держави. *Актуальні проблеми політики*. 2024. Вип. 73. С. 89-98.

Требін М.П. Соціологія війни в Україні: на шляху становлення. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. 2023. № 1 (56). С. 201-219.

Щербина В.І. Ідеологічні основи трудового права в соціальній державі. *Сучасні проблеми трудового та пенсійного законодавства*: матеріали XV Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Харків, 27 листопада 2015 р.) / за заг. ред. К.Ю. Мельника. Харків : ХНУВС, 2015. С. 46-51.

Glaurdić J., Vuković V. Post-War voters as fiscal liberals: Local elections, spending, and War trauma in contemporary Croatia. East European Politics. 2018. Vol. 34. №2. P. 173-193.

Obinger H., Petersen K. Mass Warfare and the Welfare State: Causal mechanisms and effects. British Journal of Political Science. 2017. Vol. 47. № 1. P. 203-227.

References

Aristova I.V. (2006) Sotsialna funktsiia derzhavy yak vyznachalna katehoriia prava sotsialnoho zabezpechennia Ukrainy [Social function of the state as a determining category in the law of Ukraine social security]. *Forum prava*. № 2. 18-21. URL: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2006-2/06aivszu.pdf (in Ukrainian)

Bermicheva O.V. (2002) Sotsialna funktsiia derzhavy v Ukraini [Social function in Ukraine] : Avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv,. 48 (in Ukrainian)

Ventsel V.T. (2018) Sotsialna funktsiia derzhavy v umovakh hlobalizatsii ta transformatsii ekonomiky [Social function of the state in conditions of globalization and transformation of the economy]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V.I. Vernadskoho*. Seriia : Derzhavne upravlinnia. Kyiv. T. 29 (68). № 5. 7-12. (in Ukrainian)

Kyiv International Institute of Sociology (2025) Dobrobut ukraintsiv pid chas viiny [The welfare of Ukrainians during the rainy season]. URL: https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1498&page=1&t=7 (in Ukrainian)

Yeftieni N.M. (2016) Rol sotsialnoi polityky v stanovlenni sotsialnoi derzhavy [The role of social policy in the establishment of a social state]. *Sotsiolohiia : Perspektyvy*. № 1 (67). 27-32. (in Ukrainian)

Konstytutsiia Ukrainy Constitution of Ukraine [Elektronnyi resurs] (1996). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1996. № 30. s. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (in Ukrainian)

Kravets H.V. (2020) Sotsialni funktsii derzhavy: vyklyky ta perspektyvy rozvytku v suchasnykh umovakh [Social functions of the state: challenges and prospects of development in modern conditions]. *Politykus*. Vypusk 6. 34-37. (in Ukrainian)

Muzychenko H.V. (2012) Funktsionalnyi vymir derzhavnoi polityky suchasnykh derzhav v umovakh hlobalizatsii [Functional dimension of state policy of modern states in the context of globalization]. *Osvita rehionu: politolohiia, psykholohiia, komunikatsii*. №1. 68-172. (in Ukrainian)

Paniotto V. (2025) Dynamika samootsinky shchastia naselennia Ukrainy z 2001 do 2024 roku [Dynamics of self-assessment of happiness of the population of Ukraine from 2001 to 2024]. URL: https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1508&page=1&t=7 (in Ukrainian)

Paniotto V., Sakhno Yu., Piaskovska A. (2018) Dynamika rivnia shchastia ta yoho determinanty. Ukraina 2001 – 2017 [The Dynamics of the Level of Happiness and its Determinants: Ukraine 2001-2017]. *Sotsiolohiia: teoriia, metody, marketynh*. №1. 84-101. (in Ukrainian)

Rabinovych P.M. (2021) Osnovy zahalnoi teorii prava ta derzhavy [Fundamentals of the theory and philosophy of law]. Vydannia 5-te, zi zminamy. Navchalnyi posibnyk. Atika. 176 (in Ukrainian)

Sidelnikova V.K. (2013) Sotsialna polityka Ukrainy: stan ta perspektyvy rozvytku [Social policy of Ukraine: status and development prospects]. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H.S. Skovorody*. «Ekonomika». № 13. 56-62 (in Ukrainian)

Skakun O.F. (2001) Teoriia derzhavy i prava [Theory of state and law] : pidruchnyk. Kyiv : Alerta. 656 (in Ukrainian)

Skorobahatko A.V. (2019) Yednist ta dyferentsiatsiia pravovoho rehuliuvannia pensiinoho zabezpechennia v Ukraini [Unity and differentiation of legal regulation of pension insurance in Ukraine] : monohrafiia. Kyiv : Osvita Ukrainy. 580 (in Ukrainian)

Stoiko O.M. (2024) Vplyv viiny na stanovlennia i rozvytok sotsialnoi derzhavy [The impact of war on the formation and development of the welfare state]. *Aktualni problemy polityky*. Vyp. 73. 89-98 (in Ukrainian)

Trebin M.P. (2023) Sotsiolohiia viiny v Ukraini: na shliakhu stanovlennia [Sociology of war in Ukraine: on the path of becoming]. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho*. № 1 (56). 201-21. (in Ukrainian)

Shcherbyna V.I. (2015) Ideolohichni osnovy trudovoho prava v sotsialnii derzhavi [Ideological foundations of labor law in a welfare state]. *Suchasni problemy trudovoho ta pensiinoho zakonodavstva*: materialy XV Vseukrainskoi nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 27 lystopada 2015) / za zah. red. K.Iu. Melnyka. Kharkiv : KhNUVS. 46-51 (in Ukrainian)

Glaurdić J., Vuković V. Post-War voters as fiscal liberals: Local elections, spending, and War trauma in contemporary Croatia. East European Politics. 2018. Vol. 34. №2. R. 173-193.

Obinger H., Petersen K. Mass Warfare and the Welfare State: Causal mechanisms and effects. British Journal of Political Science. 2017. Vol. 47. №1. R. 203-227.

Анотація

Скоробагатько А. В., Єфтєні Н. М. **Соціальна функція держави в умовах повоєнного розвитку України. –** Стаття.

У межах здійсненого дослідження акцентується увага на вдосконаленні соціальної політики держави та її соціальної функції, шляхом введення регуляторних новацій у соціальній сфері на період дії режиму воєнного стану та післявоєнний період. Зазначено, що соціальну політику держави і соціальну функцію доцільно розглядати у взаємозв'язку. Завданням соціальної політики держави має бути формування нової ментальної парадигми в громадян, яка передбачає заміну принципу всеосяжного державного патерналізму системою державних соціальних гарантій.

Аргументовано, що функції сучасної держави піддаються модернізації під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх чинників. Насамперед, суттєвих змін зазнала соціальна функція держави, її роль значно зросла внаслідок тривалої воєнної агресії РФ. Обґрунтовано, що в умовах війни та післявоєнний період соціальна функція повинна модернізуватися з урахуванням нових соціально-економічних реалій.

Підкреслено, що у повоєнні роки гостро постає потреба у відновленні економіки та соціальної інфраструктури держави, що вимагає ефективного використання обмежених ресурсів та залучення інвестицій у ключові галузі економіки. Зазначено, що стабільне економічне зростання стає основою для ефективного розвитку соціальної сфери, покращення життєвих умов та загального соціального благополуччя громадян. Схвалюється позиція щодо впровадження програм соціального забезпечення, спрямованих на допомогу сім'ям загиблих, ветеранам, пораненим, сиротам і вдовам, а також створення реабілітаційних центрів для соціальної та психологічної підтримки.

Акцентовано, що держава має забезпечити сприятливі умови для розвитку громадянського суспільства, що сприятиме соціальній інтеграції та активній участі громадян у відбудові країни, укріпленню демократичних інститутів, залученню громадян до прийняття важливих рішень. В цілому післявоєнна стратегія соціальної політики та соціальної функції держави повинна базуватися на принципах сталого розвитку, справедливості та соціальної єдності, що забезпечить довготривале відновлення та процвітання країни.

Ключові слова: суспільство, соціальна політика, соціальна функція, добробут громадян

Summary

Skorobahatko A. V., Yeftieni N. M. **The social function of the state in the context of Ukraine's post-war development. –** Article.

This study focuses on improving the state's social policy and its social function by introducing regulatory innovations in the social sphere during the period of martial law and the post-war period. It is noted that the state's social policy and social function should be considered in close interconnection. The primary task of social policy should be to shape a new mental paradigm among citizens, replacing the principle of comprehensive state paternalism with a system of state social guarantees.

It is argued that the functions of the modern state are subject to modernization under the influence of both external and internal factors. In particular, the state's social function has undergone significant changes, with its role increasing considerably due to the prolonged military aggression of the Russian Federation. It is sub-

stantiated that, in times of war and the post-war period, the social function must be modernized to reflect new socio-economic realities.

The study emphasizes that, in the post-war years, there is an urgent need to restore the country's economy and social infrastructure, which requires the efficient use of limited resources and the attraction of investments into key economic sectors. It is stated that stable economic growth serves as the foundation for the effective development of the social sphere, improvement of living conditions, and overall social well-being of citizens. The implementation of social security programs aimed at supporting the families of fallen soldiers, veterans, the wounded, orphans, and widows, as well as the creation of rehabilitation centers for social and psychological support, is strongly supported.

It is emphasized that the state must ensure favorable conditions for the development of civil society, which will facilitate social integration and active citizen participation in the country's reconstruction, the strengthening of democratic institutions, and the involvement of citizens in decision-making processes. Overall, the post-war strategy for social policy and the social function of the state should be based on the principles of sustainable development, justice, and social unity, ensuring long-term recovery and prosperity for the country.

Key words: society, social policy, social function, citizens' well-being

УДК 316.32(477)
DOI https://doi.org/10.32782/app.v75.2025.27

Т. Л. Фещук
orcid.org/0009-0008-1645-6877
аспірант кафедри політології і міжнародних відносин
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

ОСОБЛИВОСТІ ВИРОБЛЕННЯ І ПРИЙНЯТТЯ ПОЛІТИЧНИХ РІШЕНЬ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Російсько-українська війна, кардинально змінила політичний ландшафт України (Меженська, 2024), спричинивши необхідність швидкого ухвалення політичних рішень у кризових умовах. Виклики, пов'язані з війною, зумовлюють трансформацію[1] державної політики та державного управління. Що зумовлює пошук нових підходів до процесів вироблення та реалізації політичних рішень. Дослідження цього процесу є критично важливим для розуміння динаміки сучасної політичної ситуації та пошуку оптимальних шляхів реагування на виклики війни.

Політичне рішення є ядром будь-якої цілеспрямованої політичної діяльності різних суб'єктів політики (органів державної влади, громадських організацій, рухів та індивідів).

Як зазначає А. Матвійчук «політичне рішення – це вид політичної діяльності, змістом якого є вмотивоване розв'язання наявної проблеми та організація політичної дії, що спрямована на стабілізацію чи зміну політичної ситуації. Політичне рішення може набувати форму політичної свідомості, використання ритуалу чи традиції, а також закону. Розробка та прийняття політичних рішень є механізмом перетворення суспільних вимог у загальнообов'язкові та публічні норми, які регулюють взаємовідносини і визначають розподілення владних ресурсів у суспільстві з метою вирішення значимих політичних проблем»(Матвійчук, 2020) З цього слідує, що процес вироблення науково-обґрунтованих, виважених і доцільних політичних (державно-управлінських) рішень залишається центральною ланкою державного управління та політичного процесу в цілому.

Питання вироблення та прийняття політичних (державно-управлінських) рішень стали предметом наукового пошуку у працях політологів і практиків, зокрема: В. Тертички, В. Горбатенко, І. Бутовської та інших. Проте зазначені праці були зроблені в мирний час, що актуалізує потребу в нових дослідженнях, орієнтованих на специфіку ухвалення політичних рішень в умовах збройної агресії, воєнного стану та системної політичної турбулентності.

У мирний час даний процес зазвичай розглядається в межах класичних моделей демократичного врядування, інституційної взаємодії та раціонального ухвалення рішень. Однак воєнні умови радикально трансформують як суб'єктну структуру прийняття рішень, так і механізми їх реалізації, зміщуючи акценти з довгострокового планування на кризове управління, мобілізацію ресурсів і адаптацію до динамічних загроз.

Дослідженням впливу російсько-української війни на українське суспільство є однією з найактуальніших проблем сучасної науки. Спектр наукових доробок з цієї проблеми представлений дослідженнями з різних позицій (політичної, соціальної, економічної, культурної, тощо) у яких аналіз політичної складової фокусується на питаннях централізації державного управління, зміни довіри до інституцій влади та зміцнення демократичних процесів в умовах збройної агресії.

Широкомасштабна загарбницька віна росії[2] проти Украни з 24 лютого 2022 року призупинила, а подекуди переформатувала реалізацію багатьох поточних реформ державного врядування та верховенства права в Украні, які були започатковані в 2016 році з метою приведення їх у відповідність стандартам ОЕСР та ЄС (Принципи державного управління, 2017). Збройна

[1] Трансформація механізмів державного управління націлена на необхідність пошуку балансу між національними та світовими (глобальними) інтересами, що має забезпечити зміцнення державності

[2] Слова «росія», «рф», «путін», «москва» – пишемо з маленької літери. «Написання назв «російська федерація «Національна комісія зі стандартів державної мови. 20 вересня 2023 року. https://mova.gov.ua/news/napysannia-nazv-rosiiska-federatsiia

агресія росії проти України суттєво змінила підходи до політичного управління, змусивши державу діяти в умовах надзвичайної невизначеності, гібридних загроз та необхідності швидкого ухвалення стратегічно важливих рішень. Наразі, для українського суспільства головною функцією, яка забезпечується політичним рішенням, є реалізація актуальних оборонних та суспільно значимих цінностей а ухвалення політичних рішень набуває особливої специфіки.

Велике значення у процесі вироблення та ухвалення прийняття політичного рішення має *фактор надзвичайного стану та централізації влади*. Адже воєнний стан об'єктивно створює сприятливі умови для централізації влади навіть у державах із децентралізованою системою врядування. Особливо актуальним у період воєнного стану стає ухвалення рішення, як акту *владної волі лідера*, коли, в окремих випадках, необхідно швидко запроваджувати стратегічно важливі заходи без тривалої процедури узгодження. Необхідністю оперативного реагування на безпекові виклики, здійснення мобілізаційних заходів і ведення стратегії національного спротиву пояснюється і *посилення ролі виконавчої влади*, що зумовлює ухвалення рішень як вольового акту домінуючого політичного суб'єкта, зокрема глави держави або військово-політичного керівництва.

Так, в умовах воєнного стану відбулось посилення ролі виконавчої влади на місцевому рівні, особливо у сфері безпеки та оборони, викликах, пов'язаних з окупацією, та питаннях стабілізації деокупованих територій. Запровадження обласних та районних військових адміністрацій, замість відповідних державних, посилило роль виконавчої влади у відповідних громадах і управлінську вертикаль, що змусило органи місцевого самоврядування переглядати свої моделі співпраці з обласними військовими та районними військовими адміністраціями та адаптуватися до нових викликів та оперативно та безпосередньо на рівні вищого керівництва приймати рішення щодо ефективного реагування на загрози національній безпеці.

Проте, слід відмітити, що, навіть у воєнний період, *зберігається механізм колективного ухвалення рішень* через систему політичних інститутів, де рішення набувають форми політико-правового акту. Зокрема, це можуть бути парламентські закони, урядові постанови, міжнародні угоди або ж рішення військового командування. Законодавчі ініціативи, що визначають загальні принципи та довгострокову політику країни в умовах війни, продовжують мати форму всезагального закону, прийнятого політичними інститутами з урахуванням суспільних і міжнародних реалій.

Процес вироблення та ухвалення політичних рішень в умовах війни *ускладнюється тиском зовнішніх і внутрішніх факторів* та пов'язаний із необхідністю вирішення трьох ключових процесуальних дилем, кожна з яких набуває особливого значення в умовах збройного конфлікту, серед яких:

Узгодження інтересів різних суб'єктів і рівнів. Воєнна реальність потребує координації між політичним керівництвом, військовими структурами, міжнародними партнерами, економічними суб'єктами та громадянським суспільством. Протиріччя між короткостроковими безпековими пріоритетами й довгостроковими стратегічними завданнями (наприклад, між потребою швидких військових рішень і демократичними процедурами) ускладнюють процес ухвалення рішень;

Володіння достатньою інформацією, її аналіз і використання. Війна супроводжується інформаційною асиметрією, коли доступ до об'єктивних даних є ускладненим через дезінформацію, інформаційні війни та оперативну секретність. Політичні рішення потребують всебічного аналізу розвідувальних даних, економічних показників, міжнародної реакції та суспільних настроїв. Помилки в оцінці ситуації можуть мати критичні наслідки для безпеки держави;

Узгодження рішення з релевантними ціннісними системами. В умовах збройного конфлікту особливо гостро постає питання моральної, правової та стратегічної легітимності рішень. Політичні акти мають узгоджуватися з нормами міжнародного права, національними конституційними принципами та суспільними очікуваннями. Наприклад, рішення про мобілізацію, військову допомогу чи перемовини мають враховувати як військову доцільність, так і гуманітарні, етичні та правові аспекти.

Варто звернути увагу іще на одну із ключових трансформацій, які відбулися у сфері вироблення та прийняття політичних рішень щодо формування національної політики в умовах

російсько-української війни. Мова йде про характер взаємодії між політичним керівництвом і військовими структурами. В умовах збройного конфлікту *армія* перестає бути виключно інструментом реалізації політичної волі, а *стає повноцінним учасником процесу прийняття рішень*, впливаючи на державну політику як у сфері безпеки, так і в ширшому стратегічному контексті. Можемо вказати на :

– *підвищення ролі військового керівництва як джерела аналітичної та ситуативної інформації, що формує основу для стратегічних політичних рішень*. У цьому сенсі Генеральний штаб Збройних Сил України, Рада національної безпеки і оборони (РНБО) та Офіс Президента України функціонують як єдина система стратегічного аналізу й реагування. Зокрема, прикладом такої взаємодії є ухвалення рішення про проведення масштабної мобілізації та запровадження режиму воєнного стану в лютому 2022 року, що відбулося на підставі розвідданих, аналітичних висновків військових експертів і погодження політичного керівництва;

– *зростання участі військових у публічному політичному дискурсі*. Командувачі, стали не лише виконавцями рішень, але й публічними лідерами думок, чия позиція має вагу для суспільства і враховується у формуванні політичної стратегії. Так, публікація В. Залужного в *The Economist* (The Economist, 2023) у листопаді 2023 року в якій автор прямо окреслює проблеми фронту, потребу у військових технологіях, проблему «позиційної війни» та необхідність модернізації ЗСУ. викликала широку дискусію не лише в Україні, але й на міжнародному рівні, засвідчивши, що військові стали ключовими суб'єктами політичного процесу. Попри військовий зміст,стаття мала стратегічно-політичний характер, адже: вплинула на тональність політичного дискурсу в Україні щодо очікувань від наступальних дій ЗСУ; активізувала дискусії про постачання західної зброї та спричинила реакцію на найвищому політичному рівні, включно з Офісом Президента та міжнародними союзниками.

Участь військових у засіданнях РНБО та їх висвітлення свідчать не лише про зростання участі військових у публічному політичному дискурсі а й про зміни *інституційного дизайну ухвалення рішень*. Під час низки засідань РНБО, які транслювалися або коментувалися у медіа, присутність військових (В. Залужний, К. Буданов, О. Сирський) демонструвала не лише дорадчу функцію, а й вплив на політичне рішення (санкційна політика, мобілізаційні плани, енергетична безпека в зимовий період тощо). Рішення РНБО в умовах війни, як правило, мають імперативний характер і часто визначають подальші кроки виконавчої влади;

– на форму *взаємодії між військовими структурами та органами державної влади на місцях*. У прифронтових регіонах рішення щодо евакуації, оборонного планування, гуманітарної логістики чи стабілізації деокупованих територій приймаються на підставі узгоджених дій між командирами військових частин і керівниками військових адміністрацій. Наприклад, успішна деокупація у Харківській та Херсонській області супроводжувалася тісною координацією між Силами оборони та місцевими органами влади, що дало змогу швидко налагодити базову інфраструктуру, забезпечити життєдіяльність громад та повернути цивільне управління. (Аналітична доповідь, 2023).

Не можна виключати *роль західних партнерів* у виробленні політичних рішень. Україна значною мірою залежить від міжнародної допомоги, зокрема від США, ЄС та НАТО, що безпосередньо впливає на ухвалення політичних рішень. Надаючи фінансову, військову й політичну підтримку, західні партнери водночас виступають суб'єктами впливу на внутрішню політику України, просуваючи стандарти good governance (Цимбалюк, 2023), демократичного контролю над силовими структурами, реформування судової системи тощо. Така взаємодія формує не лише вектор зовнішньої підтримки, а й інституційну залежність, у якій внутрішньополітичні рішення значною мірою корелюють із очікуваннями міжнародних донорів. У результаті, формування національної політики відбувається в умовах постійного *балансу між суверенними інтересами держави та вимогами глобального партнерства*, що в умовах війни набуває особливої складності та стратегічного значення.

Таким чином, російсько-українська війна стала каталізатором глибоких змін у системі ухвалення політичних рішень в Україні. Умови збройного конфлікту вимагають не лише оперативності, а й стратегічної зваженості, що перетворює процес вироблення політики на динамічну систему взаємодії між політичними, військовими та зовнішньополітичними суб'єктами.

Ухвалення рішень у воєнний час виходить за межі стандартних процедур і дедалі частіше реалізується як симбіоз персоналізованого лідерства та інституційного механізму, зберігаючи при цьому засади демократичного контролю й верховенства права.

Ключовою рисою сучасної моделі ухвалення рішень в Україні є постійна адаптивність, що проявляється у:переорієнтації політичних рішень під виклики фронту й тилу; забезпеченні інформаційної безпеки та протидії дезінформації; координації дій з міжнародними партнерами; мобілізації економічного потенціалу для підтримки стабільності держави.

Література

Головнокомандувач збройних сил України про те, як виграти війну. *The Economist*.1 листопада 2023 року. https://www.economist.com/by-invitation/2023/11/01/the-commander-in-chief-of-ukraines-armed-forces-on-how-to-win-the-war (дата звернення 18.03.2025)

Матвійчук А. Еволюція розуміння змісту поняття «політичне рішення» (2010) URL: https://periodicals.karazin.ua/politology/article/download/3198/2772/ (дата звернення 22.03.2025)

Меженська О.В. Вплив збройного насилля на політичний ландшафт: українське питання (2024). *Літопис Волині*, Вип. (30), С.197-202. URL: https://doi.org/10.32782/2305-9389/2024.30.32 (дата звернення 18.03.2025)

Принципи державного управління. ОЕСР. URL: https://sigmaweb.org/publications/Principles-of–Public-Administration-2017-edition-ENG.pdf (дата звернення 24.02.2025).

Управління деокупованими територіями Харківської та Херсонської областей: досвід першого року : аналіт. доп.(2023) / Нац. ін-т стратег. дослідж. ; ред. В. Г. Потапенко. К.: НІСД. 48 с. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-12/ad_deokupov_teritor_06122023.pdf (дата звернення 28.03.2025)

Цимбалюк В.І. Стандарти належного врядування (good governance): зміст і українські перспективи (2023). *Актуальні питання у сучасній науці*. Вип. 6 (12), С.428-440 . URL: http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/5111/5140 (дата звернення 28.03.2025)

References

The Economist. (2023, November 1). *The commander-in-chief of Ukraine's armed forces on how to win the war*. Retrieved March 18, 2025, from https://www.economist.com/by-invitation/2023/11/01/the-commander-in-chief-of-ukraines-armed-forces-on-how-to-win-the-war

Matviichuk, A. (2010). *Evoliutsiia rozuminnia zmistu poniattia "politychne rishennia"* [The evolution of understanding the concept of "political decision"]. Retrieved March 22, 2025, from https://periodicals.karazin.ua/politology/article/download/3198/2772/

Mezhenska, O. V. (2024). *Vplyv zbroinoho nasyllia na politychnyi landshaft: ukrainske pytannia* [The impact of armed violence on the political landscape: The Ukrainian question]. *Litopys Volyni*, (30), 197–202. https://doi.org/10.32782/2305-9389/2024.30.32

OECD/SIGMA.(2017).*Principlesofpublicadministration*.RetrievedFebruary24,2025,fromhttps://sigmaweb.org/publications/Principles-of-Public-Administration-2017-edition-ENG.pdf

NISS (National Institute for Strategic Studies). (2023). *Upravlinnia deokupovanymy terytoriiamy Kharkivskoi ta Khersonskoi oblastei: dosvid pershoho roku* [Governance of de-occupied territories in Kharkiv and Kherson regions: First-year experience] (V. H. Potapenko, Ed.). Kyiv: NISS. Retrieved March 28, 2025, from https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-12/ad_deokupov_teritor_06122023.pdf

Tsymbaliuk, V. I. (2023). *Standarty nalezhnoho vriaduvannia (good governance): zmist i ukrainski perspektyvy* [Standards of good governance: Content and Ukrainian perspectives]. *Aktualni pytannia u suchasnii nautsi*, 6(12), 428–440. Retrieved March 28, 2025, from http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/5111/5140

Анотація

Фещук Т. Л. **Особливості вироблення і прийняття політичних рішень в умовах російсько-української війни.** – Стаття.

У статті досліджуються особливості вироблення і прийняття політичних рішень в умовах російсько-української війни як феномену, що сформував нові підходи до державного управління, політичного лідерства та міжінституційної взаємодії. Зазначається, що війна радикально змінила політичний ландшафт України, актуалізувавши потребу в адаптивному, оперативному та стратегічно виваженому ухваленні державних рішень, що поєднують елементи кризового управління, мобілізації ресурсів та міжнародної координації. Політичне рішення розглядається як ключова форма владної дії, що формує політичну стабільність, визначає розподіл ресурсів, відповідає на суспільні виклики та трансформує відносини між суб'єктами влади.

У роботі проаналізовано трансформацію моделей ухвалення рішень під впливом трьох ключових факторів: централізації виконавчої влади в умовах воєнного стану, зростання ролі військового компо-

ненту у формуванні політичного порядку денного, а також зовнішнього впливу з боку міжнародних партнерів. Особливу увагу приділено аналізу взаємодії між політичним і військовим керівництвом, зокрема у межах роботи Генерального штабу ЗСУ, Ради національної безпеки і оборони та військового командування.

Деталізовано участь військових у публічному політичному дискурсі через інформаційні виступи, публікації стратегічного характеру та публічну аналітику. Висвітлено нову роль командувачів у формуванні стратегічної комунікації держави. Окреслено зміни в інституційній архітектурі ухвалення рішень на місцевому рівні – насамперед, у зв'язку із запровадженням військових адміністрацій. Розглянуто вплив західних країн, зокрема США, ЄС і НАТО, на вироблення внутрішніх політичних рішень в Україні шляхом просування стандартів good governance, демократичного контролю в секторі безпеки та умов зовнішньої підтримки.

Зроблено висновок, що ухвалення політичних рішень в умовах війни набуло ознак гібридної моделі, в якій поєднуються елементи надзвичайного адміністрування, стратегічного лідерства, демократичного контролю та міжнародної координації.

Ключові слова: політичний ландшафт, політичні рішення, російсько-українська війна, політична ситуація, державна політика, стратегічні рішення, оперативні рішення.

Summary

Feshchuk T. L. **Features of making and implementing political decisions in the context of the Russian-Ukrainian War.** – Article.

This article examines the specific features of political decision-making in the context of the Russian-Ukrainian war as a phenomenon that has shaped new approaches to public governance, political leadership, and inter-institutional interaction. The study highlights that the war has fundamentally altered Ukraine's political landscape, emphasizing the urgent need for adaptive, rapid, and strategically balanced decision-making processes that combine elements of crisis management, resource mobilization, and international coordination. Political decisions are conceptualized as a key form of authoritative action that ensures political stability, allocates resources, responds to societal challenges, and transforms relationships between power actors.

The article analyzes the transformation of decision-making models under the influence of three critical factors: the centralization of executive power under martial law; the increasing role of the military in shaping the political agenda; and the external influence of international partners. Special attention is devoted to the interaction between political and military leadership, particularly through the work of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine, the National Security and Defense Council, and the country's top military command.

The study details the growing role of the military in public political discourse through strategic statements, publications, and public analytics, emphasizing the new communicative function of military leaders in shaping national strategic narratives. The paper also outlines institutional changes at the local level, particularly the introduction of military administrations, and the resulting transformations in the architecture of local governance. Furthermore, it assesses the role of Western actors—especially the United States, the European Union, and NATO—in shaping Ukraine's internal political decisions through the promotion of good governance standards, democratic oversight of the security sector, and conditionality mechanisms tied to international support.

The article concludes that political decision-making during wartime in Ukraine has acquired the features of a hybrid model, combining elements of emergency administration, strategic leadership, democratic accountability, and international coordination.

Key words: political landscape, political decisions, Russian-Ukrainian war, political situation, public policy, strategic decisions, operational decisions.

УДК 323.2
DOI https://doi.org/10.32782/app.v75.2025.28

Т. М. Юзьков
orcid.org/0009-0006-8626-637X
аспірант кафедри політології
Львівського національного університету імені Івана Франка

PR-СТРАТЕГІЇ І РЕКЛАМА: МОДЕЛІ ЗАСТОСУВАННЯ В БОРОТЬБІ З КОРУПЦІЄЮ

Постановка проблеми. В умовах сучасного інформаційного суспільства важливу роль відіграє комунікативна сфера у формуванні суспільної свідомості та впровадженні змін, зокрема й в боротьбі з корупцією. Використання PR-стратегій і реклами як ефективних інструментів впливу на громадську думку стає невід'ємною частиною антикорупційної політики держав, міжнародних організацій та громадянського суспільства. Корупція підриває довіру до державних інституцій, гальмує економічний розвиток і створює соціальну несправедливість. У цьому контексті важливим завданням є розробка ефективних моделей застосування PR-стратегій та реклами, спрямованих на формування антикорупційної культури, підвищення рівня обізнаності громадян і залучення їх до активної протидії цьому явищу. Зважаючи на стрімкий розвиток цифрових медіа, соціальних платформ та інтерактивних комунікаційних технологій, PR-стратегії та реклама можуть значно підсилити антикорупційний дискурс. Вони допоможуть не лише поширювати інформацію про негативні наслідки корупції, а й мотивувати громадськість до дій, таких як викриття корупційних схем, підтримка реформ та участь у громадських ініціативах. У зв'язку з цим, дослідження моделей застосування PR-стратегій і реклами у боротьбі з корупцією є актуальним та необхідним для розробки інноваційних комунікаційних підходів, здатних забезпечити довготривалий ефект у протидії цьому явищу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Примітно, що значний внесок у розвиток досліджень з цієї проблематики зробили українські науковці. Серед них, приміром, варто виділити дослідження Т. Примак, О. Забужко, Н. Попова, В. Березенко, О. Шевченко й інші автори. Зокрема Т. Примак наголошує на важливості систематизації PR-практик для забезпечення їхньої ефективності. О. Забужко звертає увагу на роль антикорупційної риторики у політичній комунікації. Н. Попова визначає поняття соціальної реклами.

У контексті проблематики дослідження варто відзначити розвідки таких закордонних авторів з США, Швеції, Великої Британії, Франції, Німеччині, Нідерландах та інших розвинених країнах як Д. Грюнінг, Т. Хант, Ф. Котлера, Л. П'єр, Д. Ледінгем, Г. Лейхті, М. Пріор-Міллер П. Харлоу, Ф. Буарі, М. Матр, М. Кольєр, Т. Малоун, Г. Рейнгольд. Так Ф. Котлер: відомий як "батько сучасного маркетингу", досліджував взаємозв'язок PR та рекламою та вивів, що PR-кампанії та реклама можуть бути ефективними не лише у продажах, а й у формуванні суспільної поведінки, зокрема у боротьбі з корупцією.

Мета дослідження полягає в аналізі моделей PR-стратегій та реклами, що застосовуються у боротьбі з корупцією.

Виклад основного матеріалу. Корупція залишається однією з найбільших перешкод на шляху до сталого розвитку суспільства, підриваючи довіру до державних інституцій, послаблюючи економіку та поглиблюючи соціальну нерівність. У боротьбі з цим явищем важливу роль відіграє не лише законодавство чи правоохоронна діяльність, але й ефективні комунікаційні стратегії. PR (Public Relations) і реклама, як інструменти формування громадської думки та поведінкових змін, можуть стати потужною зброєю у формуванні антикорупційної культури, тому проаналізуємо поняття PR та реклами детальніше.

PR – це зусилля, спрямовані на те, щоб впливати, встановлювати, будувати та підтримувати корисні відносини, а також репутацію, яка є невіддільною частиною при побудові ефективної PR стратегії. Такі дослідники як Грюнінг Д. та Хант Т. визначають PR-стратегію як процес побудови двосторонньої комунікації між суб'єктом (організація, політична влада і т.д)

та об'єктом (цільові аудиторії), що сприяє розв'язуванню проблем та досягненню конкретних цілей. Дослідники підкреслюють важливість активної участі в комунікаційних процесах усіх зацікавлених сторін, а також здатність PR-стратегії адаптуватися до змін у зовнішньому середовищі. PR-стратегія повинна бути гнучкою і здатною швидко реагувати на зміни ситуації, що дозволяє організації залишатися конкурентоспроможною та підтримувати свою репутацію. PR-стратегія є важливим інструментом для будь-якої організації, яка прагне ефективно управляти своїм іміджем, комунікаціями та відносинами з аудиторіями. У сучасному суспільстві PR займає невід'ємну роль, оскільки характеризується глобальною взаємодією, взаємозв'язками та відповідальністю, які були інституціоналізовані як символічно-інтерпретаційна діяльність, яку організації використовують для здійснення своєї влади над громадськістю та приховування наслідків своєї поведінки від громадськості, урядів та ЗМІ. Продумана PR-стратегія повинна враховувати особливості взаємодії з кожною групою в довгостроковій перспективі і бути орієнтованою на задоволення їх потреб. У боротьбі з корупцією PR-стратегії можуть охоплювати освітні програми, акції протесту, партнерство з медіа, створення соціального контенту та інші форми взаємодії з громадськістю (Grunig & Hunt, 1984).

Реклама – це форма комунікації, яка спрямована на передачу певного повідомлення з метою впливу на поведінку, ставлення або переконання аудиторії. У сфері боротьби з корупцією реклама відіграє одну з ключових ролей у популяризації антикорупційних цінностей, інформуванні про негативні наслідки корупції та мотивації до активної громадянської позиції (Олтаржевський, 2016).

В нашому випадку виходячи з характеру застосування, а саме у боротьбі з корупцією, слід вивести поняття соціальної реклами.

Попова Н.В. виводить, що під поняттям «соціальна реклама» найчастіше мається на увазі не поодинокий продукт (відеоролик або плакат), а комплекс матеріалів, заходів та креативних ходів, які разом формують кампанію соціальної реклами, в нашому випадку це антикорупційні кампанії, використовуючи рекламні та маркетингові інструменти, замовники й творці кампаній соціальної реклами підіймають актуальні проблеми серед певної цільової аудиторії. Кампанія соціальної реклами є частиною інструменту, який називають «соціальним маркетингом» (Попова, 2016). Так до прикладу Національне агентство з питань запобігання корупції – НАЗК за підтримки Антикорупційна ініціатива ЄС (EUACI) запустило національну просвітницьку кампанію «Корупція не спадок». Сама кампанія має на меті залучити громадськість до нагляду за діяльністю влади, щоб забезпечити її відкритість, сприяти прийняттю ефективних рішень і зменшити рівень корупції (НАЗК, 2024).

Соціальну рекламу поширюють чотири типи організацій:

1. Перший тип – некомерційні організації. Як правило, це благодійні фонди, лікарні, церкви.

2. Другий тип – асоціації. Різні професійні, торгові і цивільні асоціації також користуються рекламою для досягнення своїх цілей. Часто метою такої реклами є створення позитивної громадської думки, громадського спокою.

3. Третій тип – державні структури.

4. Четвертий тип – соціально-відповідальний бізнес та соціально відповідальні ЗМІ (Попова, 2016).

Окреслюючи ключові особливості реклами в антикорупційних кампаніях, можна виділити такі чинники:

1. Креативність. Для того, щоб реклама запам'яталася, вона має бути яскравою, нестандартною та такою, що викликає емоції (Wind, 2016).

2. Візуальний вплив. Візуальні образи, такі як символи, метафори чи реальні приклади, допомагають краще донести суть проблеми (Berger, 2016).

3. Чіткість і простота. Повідомлення має бути максимально зрозумілим для широкого загалу (Health, 2007).

4. Фокус на конкретних діях. Ефективна реклама закликає до конкретної дії: наприклад, повідомляти про випадки корупції, долучатися до громадських ініціатив, підтримувати антикорупційні реформи (World Bank, 2023).

5. Розповсюдження через різні канали. Для охоплення максимальної аудиторії реклама може поширюватися через телебачення, радіо, соціальні мережі, зовнішню рекламу (білборди, плакати), друковані ЗМІ тощо (We Are Social, 2023).

Таким чином, реклама є потужним засобом впливу на суспільну свідомість, формуючи нові стандарти поведінки, спрямовані на зменшення толерантності до корупції.

Моделі застосування PR і реклами у боротьбі з корупцією може базуватися на різних моделях. Кожна з них має свої сильні сторони, обмеження та області застосування. Серед них на мою думку слід виділити наступні: Top-down, Bottom-up та модель інтегрованого підходу.

Модель "Top-down" передбачає, що антикорупційні ініціативи розробляються та впроваджуються на рівні державних органів, міжнародних організацій чи великих корпорацій.

Цілі цієї моделі включають:

– Формування політики прозорості та доброчесності.

– Поширення національних кампаній, спрямованих на боротьбу з корупцією.

– Залучення значних ресурсів для охоплення широкої аудиторії (OECD, 2023).

Приклади:

– Національні антикорупційні програми. Державні PR-кампанії можуть включати інформаційні ролики на телебаченні, соціальну рекламу та освітні ініціативи, як-от кампанії в рамках Глобальної антикорупційної ініціативи ООН. Так, до прикладу в межах Резолюції прийнятою Генеральною Асамблеєю 31 жовтня 2003 року було прийнято, що 9 грудня оголошено міжнародним днем боротьби з корупцією (IACD). Метою заснування цього Дня було підвищення обізнаності про корупцію та підкреслення ролі Конвенції у її подоланні. Відтоді 9 грудня стало потужним глобальним нагадуванням про необхідність боротьби з корупцією та про вирішальну роль, яку Конвенція відіграє у сприянні доброчесності та підзвітності в усьому світі. Протягом багатьох років IACD зосереджувався на численних ключових темах і нагальних питаннях, пов'язаних з боротьбою з корупцією. Остання кампанія, яка розпочалася у Міжнародний день боротьби з корупцією у 2024 році та тривала до IACD у 2025 році, називається: «*Об'єднаймося з молоддю проти корупції: формуємо доброчесність завтрашнього дня*». Ця кампанія зі слів організаторів підкреслює життєво важливу роль молодих людей у стимулюванні змін, сприянні прозорості та побудові майбутнього, заснованого на чесності. (UNODC, 2024). З погляду використання технологій PR, на нашу думку дана кампанія побудована ефективно в контексті використання сучасних комунікаційних стратегій для залучення молоді до антикорупційних зусиль.

Щоб краще зрозуміти, як PR і реклама може впливати на сприйняття цього повідомлення, тому варто проаналізувати їхні ключові механізми. Нижче представлено аналіз того, як ці інструменти можуть бути використані для підсилення його впливу:

1. Цифровий сторітелінг та емоційне залучення. У тексті використовується наративний підхід, який підкреслює, як корупція негативно впливає на мрії, прагнення, освіту та можливості працевлаштування молодих людей. Емоційна мова (наприклад, «корупція руйнує структуру суспільства», «позбавляє молодих людей») сприяє співпереживанню та нагальності, що є потужною PR-тактикою для стимулювання залучення. PR-кампанії можуть використовувати відео-розповіді, особисті свідчення та кейси молодих антикорупційних активістів для гуманізації даної проблеми (UDC, 2024).

2. Соціальні медіа та вірусні кампанії пропонують використовувати соціальні медіа-платформи та цифрові інструменти для боротьби з корупцією. Опираючись на це, успішна PR-кампанія може включати в себе такі сучасні тренди як: "Рух хештегів" (наприклад, #МолодьПротиКорупції, #ЧесністьМаєЗначення). Вірусні виклики (наприклад, ролики в TikTok/Instagram на тему «Виявити та зупинити корупцію»). Партнерство з інфлюенсерами – співпраця з цифровими активістами, лідерами думок та впливовими особами в соціальних мережах, які резонують з молодіжною аудиторією (Cases, 2024).

3. Інтерактивні цифрові платформи, використання штучного інтелекту (AI) і блокчейну для прозорості. Запровадження інтерактивних веб-сайтів, чат-ботів або мобільних додатків, за допомогою яких люди можуть повідомляти про випадки корупції, отримувати доступ до ресурсів або брати участь у дискусіях. Аби сформувати мотиваційну складову, такі стратегії мо-

жуть включати надалі формування таблиці лідерів (найактивніших учасників), різного роду нагороди за ту чи іншу активну участь, що може бути використано для стимулювання участі в антикорупційній діяльності. Зокрема, в тексті кампанії йдеться також про те, що молодь може використовувати блокчейн, штучний інтелект та онлайн-платформи для забезпечення прозорості. Відповідно, опираючись на це піар-ініціативи можуть висвітлювати технологічні інновації під керівництвом молоді, які використовують ці інструменти, демонструючи їхній реальний вплив. Системи на основі блокчейну можуть дозволити людям публічно взяти на себе зобов'язання щодо доброчесності, посилюючи підзвітність (Поддубна).

4. Піар на основі даних та аналізу настроїв. Великі дані та аналіз настроїв можуть відстежувати громадську дискусію щодо корупції, дозволяючи вдосконалювати стратегії обміну повідомленнями та залучення. Гео-орієнтовані цифрові кампанії можуть адаптувати антикорупційні повідомлення до конкретних демографічних груп, забезпечуючи тим самим культурну релевантність відповідних меседжів (Курбан, 2014).

5. Громадянська журналістика та використання користувацького контенту (UGC – User-Generated Content). Заохочення участі молоді в громадянській журналістиці, де вони можуть повідомляти та викривати корупцію за допомогою блогів, відеоблогів та подкастів, може бути потужним інструментом піару. Кампанії з використання користувацького контенту (UGC – User-Generated Content), де молодь ділиться своїми особистими історіями доброчесності, можуть посилити достовірність руху та розширити його охоплення (Юренко, 2023). Ці підходи, як правило, посилаються на концепцію колективного інтелекту, вперше запропоновану французьким дослідником П'єром Леві й пізніше розвинену американським дослідником Томасом Малоуном, для позначення спільної діяльності, в якій публічне і приватне переплутані. Це визначення також безпосередньо пов'язане з ідеєю «розумного натовпу» американського вченого Говарда Рейнгольда, під яким він розуміє групу людей, які «можуть співпрацювати, навіть якщо вони не знають один одного, завдяки використанню пристроїв, здатних до комунікації та обчислень»: ця спільність, всупереч звичайній негативній оцінці «маси», поводиться розумно або ефективно завдяки інтенсивному зростанню спільних зв'язків у мережі (Rheingold, 2002).

7. Віртуальні заходи та вебінари. Проведення інтерактивних вебінарів, до прикладу Twitter Spaces та LinkedIn Live сесій з молодіжними активістами та експертами, що може сприяти глобальним дискусіям (Newsfront, 2024).

8. Корпоративні ініціативи. Так, до прикладу, така велика корпорація як Siemens, проводить внутрішні програми для боротьби з корупцією, зокрема через тренінги та комунікації. Після того, як корупційні скандали підірвали їх репутацію у 2008 році, Siemens пережив чудову ініціативу з очищення, яка виходить за рамки звичайного підписання кодексів поведінки, позерства та добрих намірів. Протягом останніх кількох років старанно розроблений процес відновлення внутрішнього контролю (ICR) запровадив щонайменше 103 засоби контролю, необхідні для усунення глибоких системних недоліків у Siemens AG та її дочірніх компаніях. У ній працює 360 000 співробітників у 190 країнах. «Менш ніж за рік 200 000 співробітників пройшли інтенсивне навчання відповідності», – каже Солмсен. Успішність антикорупційної кампанії привернув увагу й інших організацій, які прагнуть скористатися їхньою моделлю у боротьбі з корупцією. Попит був настільки високий, що Siemens AG відкрило джерело доходу, допомагаючи створювати подібні механізми контролю для компаній будь-якого розміру та виду діяльності. (Karunakaran, 2012).

Наступною розглянемо Bottom-up модель, яка на відміну від Top-down базується на залученні громадянського суспільства до боротьби з корупцією через локальні ініціативи.

Основні елементи цієї моделі включать:

– Громадський контроль. Активісти організовують моніторинг витрат державного бюджету або прозорість виборчого процесу.

– Навчання та залучення громадян. Локальні ініціативи можуть включати семінари, тренінги або участь у петиціях (UNDP, 2024).

Приклади:

– Ініціативи громадських організацій, як-от «Центр протидії корупції», «Центр Солідарності», «Трудові Ініціативи» в Україні, які викривають корупційні схеми на місцевому рів-

ні. Так, до прикладу ГО "Трудові ініціативи" (www.trudovi.org) за підтримки Transparency International – Ukraine (https://ti-ukraine.org/en/), в рамках проекту «Солідарність Проти Корупції" Центру Солідарності випустили "посібник викривачам корупції» де досить інформативно та детально описано всі аспекти даного явища. Посібник надає детальні рекомендації щодо прав та захисту викривачів корупції, механізмів безпечного інформування про зловживання, а також правових аспектів процесу викриття. Його мета – підтримати громадян, активістів та працівників організацій у боротьбі з корупцією, забезпечуючи їм знання та інструменти для ефективного реагування (Калітенко, 2017).

– Кампанії активістів у соціальних мережах, спрямовані на підвищення обізнаності щодо конкретних випадків корупції. До прикладу, тут слід виділити комунікаційну кампанію «Я не даю» (2017) організованою Transparency International Ukraine яка вирішила наголосити на особистій відповідальності кожного за вибір давати чи не давати хабарі, запитати в українця, чому він потурає корупції та зібрати позитивні історії людей, які їй протидіють, аби довести, що таких людей багато. Перша хвиля кампанії була організована саме за допомогою зовнішньої реклами, реклами на телебаченні та радіо. Основні повідомлення звучали так: «Чому даєш хабарі ти?». На що суспільство відгукнулися у соціальних мережах флешмобом #ЯнеДаю #IDontBribe, який охопив досить велику кількість людей та зібрав понад сотню історій. Другою хвилею кампанії були вже відповіді на повідомлення першої хвилі. Зокрема, такі відомі особистості як Тетяна Даниленко, Сергій Жадан, Майкл Щур – розповіли з білбордів про своє власне ставлення до хабарництва. Серед закликів були такі: "Корупції немає виправдань!". Таку соціальну кампанію підтримало досить багато інформаційних партнерів, серед них Міністерство інформаційної політики, портал ЛІГА.net та інтернет-видання «Українська правда», радіо «Ера FM», Громадське радіо, радіо «Голос Донбасу», радіогрупа «ТАВР МЕДІА» (Kiss FM, Radio Roks, Relax, Мелодія FM). Відеоролики даної комунікаційної кампанії були також висвітлені на телебаченні, а зовнішня реклама розміщена у 23 українських містах (Transparency International Ukraine, 2017).

Нарешті, виходячи з вище наведених моделей можна вивести модель інтегрованого підходу, яка передбачає використання різноманітних інструментів комунікації як з "Top-down", так і "Bottom-up" – для посилення антикорупційного впливу.

Ця модель включає:

– Координацію зусиль різних рівнів. Державні установи, громадські організації та бізнес об'єднують зусилля для досягнення спільної мети.

– Кросмедійні кампанії. Використання різних каналів комунікації, як-от телебачення, соціальні медіа, друковані ЗМІ.

– Тематичні події. Проведення публічних заходів, конкурсів, акцій, які створюватимуть резонанс у суспільстві.

Приклади:

– Медіакампанія «Викривайте корупціонерів: кампанія проти корупції в соціальних мережах» організована Transparency International спрямована на підвищення обізнаності про соціальні та економічні наслідки корупції. Вона інформує про найпоширеніші методи, які використовують корупціонери у своїй незаконній діяльності, та закликає громадян діяти, викриваючи їх. За допомогою багатомовного веб-порталу та спеціальної соціальної мережі метою кампанії є забезпечити контроль прозорості структур власності, створюючи публічні реєстри. Також вона спрямована на перешкоджання втечі корумпованих політиків і бізнесменів від правосуддя шляхом запровадження заборон на в'їзд до інших країн. Крім того, ініціатива сприяє протидії використанню незаконно здобутих коштів для розкішного способу життя, контрабанди активів або фінансування підставних компаній. Заклик «Ми повинні щось зробити» став основним меседжем Transparency International до лідерів G20. У відкритому листі, надісланому в межах кампанії, організація привернула увагу світової спільноти, а понад два мільйони твітів (у соціальній мережі Twitter), адресованих лідерам G20, забезпечили її широке висвітлення на глобальному рівні (ICS Transparency, 2015).

– Глобальний саміт OGP, організований урядом Естонії у 2023 році в Таллінні спільно з громадськими організаціями, став важливою платформою для обговорення відкритого вря-

дування в епоху цифрових технологій. Він зібрав глав держав і урядів, представників громадянського суспільства та політиків з усього світу, зосереджуючись на тому, як технології можуть зробити управління та формування політики більш прозорими й підзвітними, а також на збереженні демократії. З точки зору PR та реклами, саміт відіграв важливу роль у привернення уваги до проблеми корупції, поширенні найкращих практик уряду втілених в антикорупційній діяльності та формуванні позитивного іміджу ініціатив, спрямованих на прозоре врядування. Використання медіа, соціальних платформ і офіційних комунікаційних каналів підсилило інформаційний вплив заходу, залучаючи як міжнародних лідерів, так і широке громадське суспільство. Крім того, інноваційні рекламні кампанії та PR-стратегії, пов'язані з самітом, сприяли популяризації естонської моделі електронного врядування, яка є зразковою для багатьох країн (OGP, 2023).

Отже, PR-стратегії та реклама відіграють важливу роль у формуванні суспільного сприйняття корупції та мобілізації громадян до активних дій проти цього явища. Ефективність застосування PR і реклами залежить від координації зусиль усіх зацікавлених сторін – держави, громадянського суспільства, бізнесу та медіа. Поєднання "Top-down" та "Bottom-up" підходів разом з інтегрованими комунікаційними стратегіями дозволяє створювати потужний антикорупційний вплив, охоплюючи широкі верстви населення та впливаючи на свідомість суспільства. Таким чином, PR-стратегії та реклама стають не лише інструментами комунікації, а й важливими елементами системної боротьби з корупцією. Їхнє використання сприяє формуванню культури доброчесності, зменшенню толерантності до корупційних дій та стимулює розвиток прозорого й справедливого суспільства.

Література

Berger J. Contagious: How to Build Word of Mouth in the Digital Age. Simon & Schuster, New York, 2014 – 244 с.

Heath C., Heath D. (2007) Made to Stick: Why Some Ideas Survive and Others Die. Random House, New York. 304 с.

World Bank. World Development Report. International Bank for Reconstruction and Development, Washington, 2023 – 348 с.

We Are Social. Digital 2023 Report. London, 2023 – 465 с. URL: https://wearesocial.com/wp-content/uploads/2023/03/Digital-2023-Global-Overview-Report.pdf

UNODC. International Anti-Corruption Day – 9 December 2024. Uniting with Youth Against Corruption: Shaping Tomorrow's Integrity. 2024. URL: https://www.unodc.org/unodc/en/anticorruptionday/index.html

Ukrainian Digital Community. Сторітелінг. 2024. URL:https://ukrainiandigital.com/storitelinh/

Cases. "Вірусна реклама: чи реально створити "бум" у соцмережах для малого бізнесу?". 2024. URL: https://cases.media/en/article/virusna-reklama-chi-realno-stvoriti-bum-u-socmerezhakh-dlya-malogo-biznesu?srsltid=AfmBOopTuGgluI9Sl_5GbjbsG9Ko1V5UI9ybLlK-rpaBZdZw0eaNedBP

Поддубна М.О. Поєднання технологій блокчейн та штучного інтелекту для покращення прозорості та приватності даних. Інститут телекомунікаційних систем КПІ ім. Ігоря Сікорського, Київ, 2020. URL: https://conferenc-journal.its.kpi.ua/article/view/202157/202069

Курбан О.В. PR У МАРКЕТИНГОВИХ КОМУНІКАЦІЯХ. – К.: Кондор-Видавництво, Київ. 246 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/7623/1/Kurban_%20PR_v_marketungovih_komunikaciyah_%D1%81_246.pdf

Юренко В. Що таке User-generated content (UGC) і для чого він потрібен: повне керівництво. 2023 URL: https://cases.media/en/article/sho-take-user-generated-content-ugc-i-dlya-chogo-vin-potriben-povne-kerivnictvo?srsltid=AfmBOopjTGplkGTCgsVNGgwP0IzBNjSSJnaqyfEqacyCGubSt--imdZn

Rheingold H. Smart Mobs: The Next Social Revolution. Basic Books, New York, 2002. 288 с.

Newsfront. Ефективне використання Linkedin: лайфхаки для піарників. 2023. URL: https://www.newsfront.com.ua/efektyvne-vykorystannya-linkedin-lajfhaky-dlya-piarnykiv/

Karunakaran N. How Siemens cracked down on corruption & what India Inc can learn from it. The Economic Times, 2012. URL: https://economictimes.indiatimes.com/news/company/corporate-trends/how-siemens-cracked-down-on-corruption-what-india-inc-can-learn-from-it/articleshow/12724917.cms?from=mdr

UNDP. Human Development Report. 2024. URL:https://hdr.undp.org/content/2024-global-multidimensional-poverty-index-mpi#/indicies/MPI/

Калітенко О. Посібник викривачам корупції. Центр Солідарності, Україна, 2017. – 35 с. URL: https://trudovi.org.ua/wp-content/uploads/2021/09/Book_Vukruvachi.pdf

Transparency International Ukraine. Комунікаційні Кампанії: "Я не даю". 2017. URL: https://ti-ukraine.org/project/comcampaigns/

ICS Transparency. Unmask the corrupt: a social media campaign against corruption. 2015. URL: https://www.internationalcommunicationsummit.com/en/ics-newszine/ics-transparency/unmask-corrupt-social-media-campaign-against-corruption

Open Government Partnership. OGP Global Summit: Tallinn, Estonia. 2023. URL:https://www.opengovpartnership.org/events/2023-ogp-global-summit-tallinn-estonia/

OECD. Anti-Corruption and Integrity Outlook. 2023 URL: https://www.oecd.org/corruption-integrity/

Олтаржевський, Д. О. Соціальна реклама. Центр вільної преси, Київ, 2016 – 120 с. URL: https://www.academia.edu/37038695/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0_%D1%80%D0%B5%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%BC%D0%B0

Попова Н.В. Основи реклами. Навчальний посібник. Харків, 2016 URL:https://www.researchgate.net/profile/Nadezhda-Popova-5/publication/326466060_Popova_NV_Osnovi_reklami/links/5b4f69cda6fdcc8dae2b3470/Popova-NV-Osnovi-reklami.pdf

Wind Y., Hays C. Marketing Beyond Advertising: Creating Value through All Touchpoints. Wiley, New York, 2016 – 288 с.

References

Berger J. (2014) Contagious: How to Build Word of Mouth in the Digital Age. Simon & Schuster, New York. 244 pp

Heath C., Heath D. (2007) Made to Stick: Why Some Ideas Survive and Others Die. Random House, New York. 304 pp.

World Bank. (2023) World Development Report. International Bank for Reconstruction and Development, Washington. 348 pp. Retrieved from: https://www.worldbank.org/en/publication/wdr2023 (accessed 10 March 2025).

We Are Social. (2023) Digital 2023 Report. London, 465 pp. Retrieved from:https://wearesocial.com/wp-content/uploads/2023/03/Digital-2023-Global-Overview-Report.pdf (accessed 10 March 2025)

UNODC. (2024) International Anti-Corruption Day – 9 December 2024. Uniting with Youth Against Corruption: Shaping Tomorrow's Integrity. Retrieved from: https://www.unodc.org/unodc/en/anticorruptionday/index.html (accessed 10 March 2025)

Ukrainian Digital Community. (2024) Storitelingh [Storytelling]. Retrieved from: https://ukrainiandigital.com/storitelinh/ (accessed 10 March 2025)

Cases. (2024) Virusna reklama: chy realjno stvoryty "bum" u socmerezhakh dlja malogho biznesu [Viral advertising: is it realistic to create a "boom" in social networks for small businesses?]. Retrieved from: https://cases.media/en/article/virusna-reklama-chi-realno-stvoriti-bum-u-socmerezhakh-dlya-malogo-biznesu?srsltid=AfmBOopTuGgluI9Sl_5GbjbsG9Ko1V5UI9ybLlK-rpaBZdZw0eaNedBP (accessed 10 March 2025)

Poddubna M.O. (2020) Pojednannja tekhnologhij blokchejn ta shtuchnogho intelektu dlja pokrashhennja prozorosti ta pryvatnosti danykh [Combination of blockchain and artificial intelligence technology for improvement data clarity and privacy]. Institute of Telecommunication Systems, Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute, Kyiv. Retrieved from: https://conferenc-journal.its.kpi.ua/article/view/202157/202069 (accessed 10 March 2025)

Kurban O.V. (2014) PR u marketynghovykh komunikacijakh [PR in marketing communications]. Condor Publishing, Kyiv. 246 pp. Retrieved from: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/7623/1/Kurban_%20PR_v_marketungovih_komunikaciyah_%D1%81_246.pdf (accessed 10 March 2025)

Yurenko V. (2023) Shho take User-generated content (UGC) i dlja chogho vin potriben: povne kerivnyctvo [What is User-generated content (UGC) and why is it needed: a complete guide.] CASES, Ukraine. Retrieved from: https://cases.media/en/article/sho-take-user-generated-content-ugc-i-dlya-chogo-vin-potriben-povne-kerivnictvo?srsltid=AfmBOopjTGplkGTCgsVNGgwP0IzBNjSSJnaqyfEqacyCGubSt--imdZn (accessed 10 March 2025)

Rheingold H. (2002) Smart Mobs: The Next Social Revolution. Basic Books, New York. 288 pp.

Newsfront. (2023) Efektyvne vykorystannja Linkedin: lajfkhaky dlja piarnykiv [Effective use of Linkedin: life hacks for PR professionals]. Newsfront Communications, Kyiv. Retrieved from: https://www.newsfront.com.ua/efektyvne-vykorystannya-linkedin-lajfhaky-dlya-piarnykiv/. (accessed 10 March 2025)

Karunakaran N. (2012) How Siemens cracked down on corruption & what India Inc can learn from it. The Economic Times, Mumbai. Retrieved from: https://economictimes.indiatimes.com/news/company/corporate-trends/how-siemens-cracked-down-on-corruption-what-india-inc-can-learn-from-it/articleshow/12724917.cms?from=mdr. (accessed 10 March 2025)

UNDP. (2024) Human Development Report. United Nations Development Programme, New York. Retrieved from: https://hdr.undp.org/content/2024-global-multidimensional-poverty-index-mpi#/indicies/MPI/ (accessed 10 March 2025)

Kalitenko O. (2017) Posibnyk vykryvacham korupciji [Handbook for corruption whistleblowers]. Solidarity Center, Ukraine. 35 pp. Retrieved from: https://trudovi.org.ua/wp-content/uploads/2021/09/Book_Vukruvachi.pdf. (accessed 10 March 2025)

Transparency International Ukraine. (2017) Komunikacijna kampanija: "Ja ne daju" [Communication Campaigns: "I do not give"]. Retrieved from: https://ti-ukraine.org/project/comcampaigns/. (accessed 10 March 2025)

ICS Transparency. (2015) Unmask the corrupt: a social media campaign against corruption. ICS, Rome. Retrieved from: https://www.internationalcommunicationsummit.com/en/ics-newszine/ics-transparency/unmask-corrupt-social-media-campaign-against-corruption. (accessed 10 March 2025)

Open Government Partnership. (2023) OGP Global Summit: Tallinn, Estonia. Retrieved from: https://www.opengovpartnership.org/events/2023-ogp-global-summit-tallinn-estonia/. (accessed 10 March 2025)

OECD. (2023) Anti-Corruption and Integrity Outlook. Organisation for Economic Co-operation and Development, Paris. Retrieved from: https://www.oecd.org/corruption-integrity/ (accessed 10 March 2025)

Oltarzhevsjkyj D. O. (2016) Socialjna reklama [Social advertising]. Center for Free Press, Kyiv. 120 pp. Retrieved from: https://www.academia.edu/37038695/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0_%D1%80%D0%B5%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%BC%D0%B0 (accessed 10 March 2025)

Popova N.V. (2016) Osnovy reklamy. [The basics of advertising]. Publishing house "VDELE", Kharkiv. 146 pp. Retrieved from: https://www.researchgate.net/profile/Nadezhda-Popova-5/publication/326466060_Popova_NV_Osnovi_reklami/links/5b4f69cda6fdcc8dae2b3470/Popova-NV-Osnovi-reklami.pdf (accessed 10 March 2025)

Wind Y., Hays C. (2016) Marketing Beyond Advertising: Creating Value through All Touchpoints. Wiley, New York. 288 pp.

Анотація

Юзьков Т. М. **PR-стратегії і реклама: моделі застосування в боротьбі з корупцією. –** Стаття.

У статті досліджено моделі застосування PR-стратегії та реклами в боротьбі з корупцією. Значущість PR та реклами підтверджується Конвенцією Організації Об'єднаних Націй проти корупції (UNCAC), яка наголошує на важливості громадського інформування та освіти як ключових інструментів у боротьбі з корупцією. У статті проаналізовано сутність PR-стратегії та реклами у контексті антикорупційної діяльності, зосереджуючи увагу на їхній ролі у формуванні громадської думки, підвищенні рівня обізнаності населення та стимулюванні активної позиції суспільства у протидії корупції. Висвітлено три основні моделі застосування PR-стратегії та реклами в боротьбі з корупцією. Проаналізовано такі моделі як: Top-down, Bottom-up та модель інтегрованого підходу. Встановлено, що модель "Top-down" передбачає, що антикорупційні заходи ініціюються та впроваджуються на рівні урядових структур, міжнародних організацій або великих корпорацій, які визначають загальну стратегію боротьби з корупцією. Модель "Bottom-up" ґрунтується на активній участі громадянського суспільства, де локальні ініціативи стають рушійною силою у протидії корупційним проявам. Інтегрована модель поєднує елементи стратегій "Top-down" і "Bottom-up", використовуючи різноманітні комунікаційні інструменти для максимального антикорупційного впливу. Розкрито роль PR-стратегій та реклами на прикладах успішних антикорупційних ініціатив НАЗК, ООН, Центру Протидії Корупції, ГО Трудові Ініціативи, Transparency Internetional Ukraine, OGP Summit, корпорації Siemems. Окрему увагу приділено аналізу антикорупційної кампанії ООН, яка розпочалася у Міжнародний день боротьби з корупцією у 2024 році, де наведено приклади того, як PR і реклама може впливати на сприйняття антикорупційних повідомлень.

Ключові слова: зв'язки з громадськістю (PR), корупція, інформаційне суспільство, PR-кампанії, PR-стратегії, реклама.

Summary

Yuzkov T. M. **PR-strategies and advertising: models of application in the fight against corruption. –** Article.

The article examines the models of using PR strategy and advertising in the fight against corruption. The importance of PR and advertising is confirmed by the United Nations Convention against Corruption (UNCAC), which emphasizes the importance of public awareness and education as key tools in the fight against corruption. The article analyzes the essence of PR strategy and advertising in the context of anti-corruption activities, focusing on their role in shaping public opinion, raising public awareness and stimulating the active position of society in combating corruption. Three main models of PR strategy and advertising in the fight against corruption are highlighted. The following models are analyzed: Top-down, Bottom-up and the integrated approach model. It is established that the "Top-down" model assumes that anti-corruption meas-

ures are initiated and implemented at the level of government agencies, international organizations or large corporations that determine the overall anti-corruption strategy. The Bottom-up model is based on the active participation of civil society, where local initiatives become the driving force in combating corruption. The integrated model combines elements of the "Top-down" and "Bottom-up" strategies, using a variety of communication tools to maximize anti-corruption impact. The role of PR strategies and advertising is revealed on the examples of successful anti-corruption initiatives of the NAPC, the UN, the Anti-Corruption Action Center, the NGO Labor Initiatives, Transparency International Ukraine, OGP Summit, and Siemems Corporation. Special attention is paid to the analysis of the UN anti-corruption campaign, which began on the International Anti-Corruption Day in 2024, where examples of how PR and advertising can influence the perception of anti-corruption messages are given.

Key words: Public relations (PR), corruption, information society, PR campaigns, PR strategies, advertising.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ТА БЕЗПЕКИ

УДК 327(100)+323.1-026.1:355.01
DOI https://doi.org/10.32782/app.v75.2025.29

Е. О. Версетті
orcid.org/0009-0008-5223-1069
аспірант
Ужгородського національного університету

МІЖНАРОДНА СИСТЕМА ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРОТИДІЇ ЕТНОПОЛІТИЧНІЙ ДЕСТАБІЛІЗАЦІЇ: СИТУАТИВНА КРИЗА ЧИ ПЕРМАНЕНТНА НЕЕФЕКТИВНІСТЬ ІНСТИТУТІВ

Постановка проблеми. Актуальність цього питання по-суті можна охарактеризувати двома шляхами: підкресленням певних політичних процесів, які є похідними чиникамим від даної проблематики, що в свою чергу і відображають актуальність дома індикаторами: хронологічний (адже це відбувається на даний момент), й масштаб: адже ці процеси стосуються цілою міжнародної системи. Таким чином дана проблематика по своїй суті не сприяє тому, щоб політична наука ігнорувала її. Ця тема насправді потребує ретельного аналізу та досліджень, адже стосується нинішніх політичних реалій, а обгрунтовується важливістю вивчення цього питання з точки зору етнополітичної стабільності і регіонально і глобально. Адже виходячи із емпіричного аналізу політичних процесів у світі в даному періоді часу акторами на міжнародній арені відбуваються численні порушення етнополітичної структури сусідніх держав, а міжнародна система це ігнорує або ж сприяє цьому – в чому й полягає основна гіпотеза на котрій й будується дана стаття. Зокрема з доцільним підкреслити взаємовплив геополітики та етнополітики, звідки автор черпав концептуальні витоки при постановці даної проблематики. Суб'єктність етнополітики геополітиці в свою чергу спричиняє дестабілізаційним процесам в різних суспільствах, що в свою чергу торкається категорій геополітики, етнополітики й питання легітимності влади певними етнонаціональними групами. Задаємо наукове питання: а чи справляється міжнародні інституції із даними викликами XXI століття, – ні, а чи бачить міжнародне законодавство дані випадки, процеси – ні, а в чому полягає причина? Як ми можемо відобразити аналіз політичної науки, яка відобразить процеси, які в свою чергу й нададуть відповідь на ці питання? Чи є дивлячись на вищеперелічені фактори міжнародні інституції ефективними в контексті інструментів протидії цим деструктивним процесам – припускаємо, що ні. Саме тому логічно доводимо наші запитання до намагання пояснити та відобразити процеси, які й дадуть відповіді на певні питання – вже з яких надалі сформовані певні наукові завдання з метою доводити тези до раціонального наукового умовиводу.

Таким чином охарактеризовується актуальність даної проблематики. Окрім наведення певних аспектів актуальності, варто уточнити термінологію: під міжнародною системою не мається на увазі міжнародна спільнота, а мається на увазі лише інституційне оформлення міжнародної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. А щодо методологічного працювання даної теми політичній науці, то пропонуємо застосовувати теоретико-методологічні напрацювання Джона Маршмайера в питаннях міжнародної системи, зокрема викладеної в роботі «Велика делюзія: ліберальні мрії та міжнародна реальність».

Також використана робота для освітлення етнополітичного аспекту цієї теми робота Явіри В. А. «Формування етнонаціональної стійкості в умовах російсько-української війни», задля обгрунтування та підтвердження низки тез та умовиводів щодо міжнародних інституцій та міжнародноїх системи в цілому роботу «історико-політична еволюція міжнародних систем: сутність, закономірності, типи».

А також виключно з метою заперечення та обґрунтування гіпотез представлених автором переглянуто колись актуальну роботу Бжезінського З. «Велика Шахівниця».

Щодо нормативно-правових актів було застосовано наступне: Статут ООН, зокрема стаття 39 для тлумачення поняття «агресія».

Договір про всеосяжне стратегічне партнерство між рф та КНДР й указ Президента України «Про запровадження національної системи стійкості».

Постановка завдання.

– відобразити причини неефективності міжнародних інституцій;

– охактеризувати вплив міжнародної системи (зокрема міжнародних інституцій) на етнополітичну стабільність;

– охарактеризувати загрози нинішнього історичного типу міжнародної системи в контексті дестабілізації світу

Виклад основного матеріалу. Проблема ефективності міжнародних інституцій розглядатиметься в даній статті в декількох аспектах: як систематична нездатність та процес, й як ситуативна криза чи-то не здатність впливати.

По-перше в даному випадку не може не кидатись в очі факт, що саме в рамках теорій політичного реалізму, чи то неореалізму дисфункція та відсутність суб'єктності по-відношенню до політичних процесів на міжнародній арені є перманентною характерною ознакою міжнародних інституцій. Тобто іншими словами: це не стан кризи, а це перманентний стан міжнародних інститутів на міжнародній системі. І в даному випадку простежується навіть конфлікт між фактичними функціями та юридично окресленими. Тобто під конфліктом мається на увазі пряма суперечність: згідно з підходом Джона Машрмайера, зокрема викладеній в роботі «Велика Делюзія: Ліберальні мрії проти міжнародних реалій» фактичною функцією міжнародних інституцій є інституціоналізація та юридичне закріплення політичної волі гегемону (США) на міжнародній арені. Таким чином у випадку коли відбуваються певні втручання у внутрішні справи зі сторони гегемону до іншої країни із залученням певних внутрішніх етнонаціональних ресурсів (якими згідно із нашими теоретичним домислами можуть виступати, до прикладу певні етнонаціональні групи).

Так ось, таким чином дані втручання у внутрішню політику, які порушують міжнародне законодавство вже не може бути ефективно вирішене цими міжнародними інституціями, які якраз і виконують політичну волю гегемону, звідси й неефективність, а також конфлікт між функціями прописані в нормативно правових актах, статутах інститутів й вищеописаних фактичною функцією, доведеною ще Джоном Машмайєром. «Політика – це коли той хто формує законодавчу базу й примушує всіх до виконання їх норм» (Маршмайер, 2018 с. 20). Проводячи аналогію з такими загальними категоріями як суспільство, політика Маршмайер дає характеристику міжнародним інституціям як «Інструмент захисту від груп з якими стикаються в суспільстві (міжнародній арені)» (Маршмайер, 2018 с. 20).

Виходить, із вищенаведеного що сама сутність міжнародних інституцій та їх роль в структурі міжнародної арени не сприятиме вирішенню окресленої проблематики у всіх окремих випадках.

Варто лише доповнити Машршмайера: інституції працюватимуть лише вибірково, і ось два критерії, виходячи з прагматичного: чи дозволяють інтереси гегемона цьому відбутись, й чи дозволяє рівень домінуванні гегемона на міжнародній арені цьому статись. Саме за цими двома критеріями й можливо дати оцінку чи спрацює міжнародна інституція в заданому темою контексті, чи здійснить нефективну міру заходів, котра на практиці ніяким чином не надасть жодного впливу на політичні чи то етнополітичні чи то геополітичні процеси у світі.

Тому в даному випадку постає лише питання чи це перманентний стан, в якому відтепер до наступного перерозподілу сфер впливу у світі перебуватимуть міжнародні інституції та

світ, чи все-таки тимчасова криза вирішення якої полягає саме в реформуванні, що в свою чергу доволі сумнівно адже застосовуючи той самий підхід неореалізму не законодавча основа являється базисом та первинним у регуляції ефективності міжнародних інституцій. Фактором який впливає на це є сам рівень домінування гегемону у світі: міжнародні інституції в такому розумінні політичного реалізму є просто інструментом легалізації політичної волі гегемону та похідних від цього факторів, які в свою чергу і можуть порушувати ті саме міжнародне право, й статути міжнародних інституцій – звідки й з'являється конфлікт між фактичною функцією міжнародних інституцій в структурі міжнародної спільноти та законодавчо за нею закріпленою.

Тому виявлений вище конфлікт між функціями інституційно накладених на міжнародні інституції та фактичних, передумовлених геополітичними обставинами і є поясненням неефективності, а якщо точніше навіть перманентної нездатності інституцій ефективно реагувати та впливати на деструктивні та дестабілізаційні процеси, зокрема в етнополітичному розрізі. Таким чином й обумовлюється систематична проблема міжнародних інституцій. На приклад війна у Сирії досягла своєї завершальної фази лише завдяки геополітичним засиллям акторів, зокрема фактор приходу до влади Президента США Дональда Трампа, чи то зусиль Туреччини, що же стосується міжнародних інституцій, то який імпакт проявили вони? нульовий? чи то взагалі відсутній імпакт – запитання відповідь на які ми вже надали, назвавши цей приклад. «Вони можуть вірити до прикладу, що що вони віднайшли істину віру, чи то політичну ідеологію і вони продовжують здійснювати хрестові походи, щоб поширювати сліди своїй ідей на інші суспільства» (Маршмайер, 2018 с. 20).

Що вже стосується ситуативних прецедентів та факторів, які заважають міжнародним інституціям діяти ефективно в цьому напрямку, то це є сама специфіка етнополітичних конфліктів та дестабілізаційний процесів, зокрема етнополітичного тиску. Як відомо з базових знань політичної науки (загальновідома інформація із підручників), те що етнічні конфлікти неможливо вирішити до кінця, такі конфлікти лише міняють фазу на латентну, зберігаючи певні передумови для повторної дестабілізації.

Прикладом неефективності міжнародних інституцій чи то організацій у вирішенні конфліктів можемо простежити в низці випадках, які пропонуємо наразі розглянути та проаналізувати: Сирія (фактичну «крапку» у війні поставили на міжнародні інституції ООН, чи організації вроді ОБСЄ, а нанесення військової поразки однієї із сторін, тобто геополітичні актори «вирішили питання», Молдова (вдалось лише заморозити конфлікт етнополітичний тиск та ситуативні дестабілізаційні епізоди відбуваються ще досі як і знаходження там озброєних військових росіян), Україна (міжнародні інституції в даному випадку ніяким чином не сприяли виводу військ всрфії з території суверенної Європейської держави – України, ба навіть непослідовна політика демократської партії не сприяла цьому), Азербайджан (Саме активність регіонального гегемону Туреччини пов'язують із завершення гострої фази конфлікту, далеко не міжнародні інституції).

Тобто такий стан речей мотивує Україну зайнятись формуванням етнонаціональної стійкості до рф, адже міжнародні інституції не бачать та належним чином не реагують на дані процеси. Зокрема, у вітчизняній політичній науці є наступне поняття «Етнонаціональна стійкість характеризується етнополітичною стабільністю – здатністю держави та поліетнічного суспільства адекватно реагувати на внутрішні та зовнішні загрози, які можуть спричинити міжетнічну напруженість, міжетнічні та етнополітичні конфлікти, загрожують єдності поліетнічного суспільства, територіальній цілісності й суверенітету держави» (Асланов, 2015, с. 202). І в даному випадку індикатором того, що держава на практиці це реалізує є указ Президента України Володимир Олександровича про рішення РНБО про «запровадження національної системи стійкості», яким зобов'єзує належні державні структури запровадити імплементацію «Центру передового досвіду у сфері забезпечення національної стійкості» Президент України. (Указ Президента України, 2025 № 479/2019 «Про запровадження національної системи стійкості»).

Виходячи з вищенаписаного виводимо тезу, для подальшого аналізу: по-перше саме держави-суб'єкти здатні впливати на динаміку конфліктів, по-друге повинні задатись питанням:

в чому ж таки функція міжнародних організацій та інститутів наразі у війнах? Відповідь доволі очевидна і випливає ще з обгрунтування теорії Маршмайера – їх юридичне закріплення вже після реалізації політичноїх волі гегемону (якщо мова йде про конфлікт до 24 лютого 2022 року коли гегемону США беззаперечно численний раз кинули виклик. До прикладу за тим самим Бзежинським першим таким викликом були події 11 вересня 2001 року, в даному же випадку відбулось рівно те, що Бжезинський заперечував у своїй роботі, помиляючись, недооцінюючи політичні реалії: «жодна нація-держава не зможе змагатись з Америкою у чотирьох ключивих вимірах: економічний, військовий, технологічний, культурний)» (Бжезинський, 2000, с. 195). В даному випадку військово виклик кинула росія, Іран (напад квазі-режимів Ірану на Ізраїль), економічний (Китай, який з 2023 року вперше став найбільшою економікою у світі), й технологічно Штатам кинув виклик так само Китай, адже вклад у ключові технологію цього століття «нейромережі» профінансував в мільярдах як і США (160 та 500 мільярдів відповідно) – на відмінно від ЄС, де пріоритет гуманітарної допомоги (500 мільйонів євро) є більшим, аніж вклад у таку технологію як нейромережі (50 мільйонів євро). Що випливає із аналізу бюджетів цих суб'єктів на 2025 рік В умовах коли той хто встановить монополію на ринку даної технології протягом наступних 10 років фактично переважатиме технологічно будь-яку країни у світі.

Доволі доцільно цю тезу вважати доведено, адже це випливає з двох кінців нашого дослідження: як і з теоретичного обґрунтування та аналізу матеріалів з політичної науки, так і з недавніх прикладів конфліктів та її перспективи вирішення. Як і завжди це відбувається, коли політична наука застосовує політичний реалізм: факти повністю співпадають з теорією, чого не можемо сказати про недієвий в цьому контексті (проблематики міжнародних відносин, зокрема геополітики) підхід політичного ідеалізму чи то прихильників американізму в геополітиці, коли висвітлюються доволі хибні «оптимістичні» оцінки геополітичним перспективам США.

Щодо конкретно етнополітичної специфіки – зачасту ідеологічно-інформаційний вплив на певний регіон зі сторони держави-сусіда є інструментом дестабілізації етнонаціональної структури держави. Яким чином це відбувається? А відбувається це буквально на етапі політизації етнічності, саме тоді й порушується міжнародний порядок; це те саме втручання, яке ігнорується міжнародними інституціями та не вважається «агресією» згідно із самим статутом ООН, адже термін в статуті того самого ООН – доволі нечіткий та не містить конкретики. Надаючи більше волі інтерпретаціям політиків, що вже довів Джон Маршмайєер: «процес політизації етнічності дослідник поділяє на три основних етапи: набуття політичної свідомості; політична мобілізація; вихід на політичну арену. Перший етап знаменується тим, що члени етнічної спільноти набувають політичної свідомості»(Маршмайер, 2018 с. 121).

І саме в цьому випадку міжнародні інституції, зокрема статус ООН навіть ще й не класифікує подібні дії як «агресію», таким чином інституція обмежена власними же нормативно правовим базисом. Й навіть тут є що критикувати, адже поняття «агресії» доволі нечітке: «Стаття 39 Рада Безпеки визначає існування будь-якої загрози миру, будь-якого порушення миру або акту агресії та надає рекомендації» (Статут ООН, 1945, с. 28).

Доцільно звернути увагу на те, що цю проблему сильно загострює «ліворадикальні» тенденції у Європі (і стосується це виключно Європейських інституцій), й США правління демократичної адміністрації. Адже перспективи та політика, й взагалі курс на «свободу слова» є більш пріоритетним, аніж обмеження до інформаційного ресурсу певних етнонаціональних спільнот (які можуть піддаватись інформаційному впливу інших країн з метою впливу на їх політичну свідомість) – як це відбувалось в Україні Східних областях, завдяки чому й відбувся розкол українського суспільства в «потрібний» момент дестабілізації ситуації в країні з усіма подальшими похідними факторами, чи то криза легітимності влади в 2014 році, чи то сепаратизм в тому же році, чи то ведення гібридної війни із застосування власного українського населення (певних етно-лінгвітичних груп згідно із Коцуром) «Понад півстолітнє панування радянської влади створило підґрунтя для формування в Україні трьох потужних лінгво-етнічних груп: україномовних українців, російськомовних українців, російськомовних росіян, які прагнули виступити ядром державотворчості в Україні» (Коцур, 2017, 370-371 с).

Гадаю з точки зору наукової цінності даної статі вважаю за потрібне проаналізувати та запропонувати можливі шляхи вирішення усіх аспектів проблематики, так як ми розглянули три аспекти проблеми, а саме систематичний аспект з точки зору ефективності міжнародних інституцій як елементу міжнародної системи, прагматичний аспект – з точки зору проблематкии специфіки етнополітичних процесів.

В першу чергу систематично, якщо глянути на функціонування міжнародної системи, то звичайно ні політична наука ні інші актори не здатні внести зміни у те по яким законам розвивається та існує міжнародна система, зокрема її геополітичний аспект. Таким чином в цьому аспекті можливо лише окреслити теоретично ті умови при яких міжнародні інституції будуть виконувати більше ефективно свої функції (не фактичні, а окреслені нормативно-правовим базисом), зокрема варто й назвати практичні умови при яких ці обставини можливі, щоб написане являло собою хоча б теоретико-методологічне окреслення цієї проблематики. Лише при умовах відсутності фактичного впливу гегемону (чи то регіонального чи то глобального) на міжнародні інституції, а досягається це шляхом далеко не реформування, а взагалі становленням нової як і колективної безпеки так і в цілому міжнародної системи. Індикатором цих змін було би співвідношення законодавства певних країн до наднаціонального, а переважання першого над другим, і змінив би характер міжнародних інституцій подалі від ролі закріплення геополітично встановленого розподілу світу на виконання власної окресленої законодавством функцій.

Зазвичай історично міжнародні системи міняються в залежності від історичних подій «Тому традиційно-історична парадигма використовує поняття «міжнародна система» більше для позначення дипломатичних відносин між державами у певний історичний період в окремих регіонах світу» (Герасіна, 2016, с. 81). Тому вже оцінювати ймовірність чи то доцільність очікувати певної динаміки виходить за межі політичної науки в поле Історичної.

Якщо братись аналізувати не систематичний аспект даної проблематики міжнародних інституцій, то в даному випадку зміна політико-правового поля міжнародних інституцій мала би переслідувати наступну ціль: актуалізація юридично передбачених викликів в питаннях міждержавної взаємодії, до прикладу вже давно введений термін Хоффманом «гібридна війна» у значенні «Гібридна війна реалізується різними шляхами включаючи в себе: летальні та нелетальні заходи, застосування регуляторної тактики, військ та терористичних атаках, яка включають в себе злочинні дії та містять насильницький характер дій» (Хоффман, 2007, с. 14]. А в даному випадку маємо намір виділити саме етнополітичний аспект, в якому відбувається доволі багато процесів «невидимих» у правовому полі міжнародних інституцій; тобто вони не здатні на це належним чином реагувати, впливати чи взагалі тлумачити певні процеси як агресію.

Така проблема міжнародної системи є не менш небезпечною для світу, як загроза Третьої Світової, адже за своїм станом вона є перманентною, а у випадку коли МС ігнорує чи-то діє нефективно щодо актів агресії, зокрема спричинені регіональними чи глобальними гегемонами (або тими хто кинув йому виклик) будь-яка динаміка в сторону дестабілізації може стати перманентним станом міжнародної системи, що в свою чергу призведе до антиутопії та протилежності до поняття стійкої стабільності міжнародного порядку.

Хоча й не гадаємо доцільним вдаватися до методології політичного ідеалізму, але варто в противагу добавити, що відсутність членства в МКС США говорить про те, що є міжнародні інституції, які з точки зору їх гегемону являються позасистемним елементом міжнародної арени. Проте, все-таки варто підкреслити, що жодного матеріалізованого впливу на вищеописані процеси ці інституції не мають. Прикладом може бути прецедент із переслідуваним МКС – політичний лідером росії путіним, який прибуває до країн членів МКС (Монголія), де жодним чином Римський Статус не довів верховенство права на міжнародні арені. Таким чином в будь-якому випадку на практиці підтверджується так зване «верховенство сили» гегемону США, якому наразі кинули виклик такі країни як Китай, росія, Іран, КНДР – в свою чергу важливо добавити, що Бжезінський у своїй роботі однієї із стратегічних цілей США в геополітиці – не допустити зближення росії та Китаю, що вже по-суті відбулось. Адже «Китайсько-радянський блок домінував над більшістю Євразії, хоч і не контролював її периферії» (Бжезинський, 2000, 6 с.) А де-факто відповідно відбувається формування «Вісі», що доречі

на відміно від низки міжнародних інституцій мають матеріалізоване вираження: у виді інтегрованих внутрішніх ринків, засоби обходу санкцій, певні військово-політичні акти – такі як відправка військ, чи то боєприпасів на фронт в Україні, а також підписаних меморандумів та активних домовленостей – на приклад договір про стратегічне партнерство між росією та КНДР (19 червня 2024 року), де є пункт про «взаємно допомогу» у разі потерпання агресієї однієї з країн (Договір про всеосяжне стратегічне партнерство між РФ та КНДР, 2024). Політична наука не може це ігнорувати: тому для наукової доцільності варто розглянути ці процеси утворення можливо передумов до констатації падіння монополярного про-західного світу й очікувати надалі поширення деструктивних процесів на міжнародній арені; не змоги міжнародних інституцій належним ефективним чином реагувати на це.

Висновки. Отже, неефективність міжнародних інституцій можна пояснити як і системними проблемами самох міжнародної політичної арени, так і специфікою, а саме проблематикою етнополітичних маніпуляцій, які потребують певного зусилля задля вирішення, крім цього зіграв роль і фактор юридичного оформлення інститутів міжнародної арени. І на прикладі статуту ООН термін «агресія» є занадто загальним, щоб передбачати задану етнополітичною проблематикою специфікою й вирішувати, реагувати ефективно на деструктивні процеси в етнополітиці, такі як етнополітична дестабілізація. Виявили застосовуючи теорію неореалізму, що спостерігається конфліктність між фактичними функціями міжнародних інституцій та юридично закріпленими за ними – в силу ролі, яку відіграють на політичних реалій, тобто що випливає не лише із теорії, але й низки практичних прикладів. Аналізуючи різні зовнішньополітичні процеси, міждержавні процеси, зокрема із підкресленим етнополітичним аспектом, що причина неефективності саме в фактичній ролі міжнародних інституцій.

Вплив такого перманентного стану міжнародних інституцій здебільшого є деструктивним. Сама же етнополітична дестабілізація відбувається в силу поведінки геополітичних акторів та принципів функціонування міжнародних систем, а саме позначених у теорії нападаючого неореалізму Джона Машрмайера. При пошуку причин неефективності міжнародних інституцій виділили осносну (системну): конфлікт між юридично закладеними повноваженнями та фактичними функціями (згідно з Маршмайером). Вирішення якої відбувається шляхом зміни суб'єктності наднаціональних інституцій над національним законодавством держав, що в свою чергу призведе до більш прагматичного окреслення повноважень, аніж це передбачення юридично. Інакше міжнародні інституції і надалі виконуватимуть функцію юридичного закріплення досягнутого стану речей (світу) у геополітиці акторами. Тобто проблема в тому, що міжнародні інституції насправді є об'єктом, а не навпаки як це передбачення міжнародним правом із доволі нечіткими формулюваннями оперуючих в нашій проблемі понять. Дані умовиводи були підтвердженні низкою прикладів із нинішніх політичних реалій. Міжнародне право не повинно будуватись на засадах політичного ідеалізму, адже це показує низьку ефективність у питаннях конфлікту, чи то етнополітичного втручання однієї держави у сфери впливу іншої чи то в суверенітет іншого актора.

Також пропонуємо добавити в характеристику нинішньої історичної міжнародної системи: перманентну нефективність міжнародним інституціям, переважанню дестабілізаційних процесам в низках регіону, а також вивести ефективність міжнародних інституцій як індикатор домінування гегемону США у світі, адже це тісно пов'язані речі виходячи із проробленої нами науково-аналітичного аналізу матеріалів та практичних ситуацій задля їх підтвердження. Зокрема варто добавити, що дана міжнародна система деструктивніша та більш «напружена» (з точки зору етнополітичної стабільності у світі) у порівнянні з постдамсько-амстердамською міжнародною системою; адже остання характеризується «холодною війною», а не інтенсивним проявом дестабілізації в ключових регіонах геополітики: Євразія чи то Близький Схід. Міжнародні інституції ніяким чином не впливають на етнополітчину стабільність регіонів, чи то етнонаціональну стійкість акторів, адже як і юридичне оформлення цієї проблематики не сприяє цьому, так і об'єктність міжнародних інституцій геополітиці так само цьому не сприяє. Лише при умовах домінуванні одного актора по всьому геополітичному просторі – міжнародні інституції будуть здатні виконувати свої функції належним чином в контексті етнополітичної стабільності.

Найбільш загрозливим для світу є перманентність та системність проблем функціонування та ефективності міжнародних інституцій, адже являє собою постійне явище в якому політичні процеси, кроки, цілі приймають форму тої деструктвної системи в межах якої й існують – іншими словами міжнародні інституції не впливають на політичні реалії, а рівним чином навпаки є об'єктом геополітики, зокрема акторів, чи то гегемону (з 24 лютого 2022 року «колишньому гегемону»), чи то ті хто кидає йому виклик (Китай, росія та Іран).

Література

Асланов С. Етнополітична стабільність у етнополітичній системі. Актуальні проблеми політики. 2015. Вип. 55. С. 116-123.

Бжезінський З. Велика Шахівниця: Лілея-НВ, Львів, 2000. 236 с.

Герасіна Л. М. Історико-політична еволюція міжнародних систем: сутність, закономірності, типи. Збірник наукових праць. "Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. №2. 2016. с. 80 – 94.

Договір про всеосяжне стратегічне партнерство між рф та КНДР. URL: *http://publication.pravo.gov.ru/document/0001202411090007* (дата звернення: 23.02.2025)

Коцур В.В. Вплив російського чинника на етнонаціональні процеси в Україні в 1990-х рр. *Наукові записки, ІПіЕНД ім.* І.Ф. Кураса НАН України. Київ, 2017. Вип. 5 (91). С. 368–381.

Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про запровадження національної системи стійкості». URL: *https://www.president.gov.ua/documents/4792021-40181* (дата звернення 23.02.2025)

Статут Організації Об'єднаних Націй. URL: *https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf* (дата звернення 22.02.2025)

The Great Delusion: Liberal dreams against international reality. URL: http://www.sackett.net/MearsheimerGreatDelusion.pdf (дата звернення 23.02.2025)

Явір В.А. Формування етнонаціональної стійкості в умовах російсько-української війни. Київ: Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 201–205.

Hoffman F. Conflict in the 21 century: rise of Hybrid War. *Potomac Institute for Policy Studies*. Arlington Virginia, 2007. 72 p.

References

Aslanov, S. (2015). Etnopolitychnaya stabil'nost' v etnopoliticheskoy sisteme [Ethnopolitical stability in the ethnopolitical system]. *Aktual'nye problemy politiki*, 55, 116–123.

Bzhezinskiy, Z. (2000). *Velikaya Shakhivnitsya* [The Grand Chessboard]. Lileya-NV.

Gerasina, L. M. (2016). Istoriko-politichna evolyutsiya mizhnarodnykh system: sutnist', zakonomirnosti, typy [Historical-political evolution of international systems: essence, regularities, types]. *Zbirnyk naukovykh prats. Visnyk NYU imeni Yaroslava Mudrogo*, 2, 80–94.

Dogovir pro vseosyazhne stratehichne partnerstvo mizh RF ta KNDR. (n.d.). Retrieved February 23, 2025, from http://publication.pravo.gov.ru/document/0001202411090007

Kotsur, V. V. (2017). Vplyv rosiyskogo chynnyka na etnonatsional'ni protsesy v Ukraini v 1990-kh rr. *Naukovi zapysky, IPIEND im. I. F. Kuras NAN Ukrainy*, 5(91), 368–381.

Pro rishennya Rady natsional'noï bezpeky i oborony Ukrayiny vid 20 serpnya 2021 roku "Pro zaprovadzhennya natsional'noï systemy stiikosti". (n.d.). Retrieved February 23, 2025, from https://www.president.gov.ua/documents/4792021-40181

Statut Orhanizatsiyi Obyednanikh Natsiy. (n.d.). Retrieved February 22, 2025, from https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf

Mearsheimer, J. (2007). *The Great Delusion: Liberal dreams against international reality*. Retrieved February 23, 2025, from http://www.sackett.net/MearsheimerGreatDelusion.pdf

Yavir, V. A. (2022). Formuvannya etnonatsional'noï stiikosti v umovakh rosiys'ko-ukrayins'koyi viyny [Formation of ethnonational resilience in the conditions of the Russian-Ukrainian war]. Kyiv: Vydavnychy dim "Helvetika", 201–205.

Hoffman, F. (2007). *Conflict in the 21st century: Rise of Hybrid War*. Potomac Institute for Policy Studies. Arlington, VA.

Анотація

Версетті Е. О. **Міжнародна система як інструмент протидії етнополітичній дестабілізації: ситуативна криза чи перманентна неефективність інститутів.** – Стаття.

В даній статті розглянуто проблематику міжнародної системи, її неспроможність та неефективність у виконанні певних функцій, зокрема глобальних міжнародних інституцій у виконанні безпекових функцій у світі. Автором пропонується застосувати теорію неореалізму Джона Машрмайера задля визначення певних причин, індикаторів та проблем у питанні неефективності міжнародних інституцій. Зокрема ретельно розглянутий етнополітичний аспект, адже згідно із гіпотезою автора в питаннях етнополітики суб'єктом є геополітичні фактори, а не міжнародне право, чи то її матеріалізована сутність у виді міжнародних інституцій. Окрім цього в статті проведений й аналіз нормативно-правових актів, які відображають як і здатність актора обходити норми міжнародного права, так і здатність окремих акторів самим впливати на етнополітичну чи то стабільність, чи то етнополітичну стійкість власного суспільства. Зокрема в контексті нездатності міжнародної системи ефективно реагувати, автор намагався відобразити ті процеси в етнополітичному вимірі, які несуть характер агресії однієї держави щодо іншої, але не підпадають під юридичне оформлення цих процесів в якості «агресії». Автором запропоновано в статті досягнути декілька наукових завдань, які в повній мірі відображають контекст заданої теми, зокрема були надані деякі рекомендації щодо розуміння проблеми в політичній науці та щодо практичного вирішення деяких проблем. Також запропоновано зробити переоцінку нинішньої історичної міжнародної системи, зокрема виділити певні властивості, що не були притаманні минулій Постдамсько-Амстердамській міжнародній системі. А задля прагматичності досягнутих теоретичним шляхом умовиводів у статті використовується не лише аналіз наукових опублікованих праць й нормативно-правових актів, але й нинішніх процесів, подій які розгортаються на міжнародній арені.

Ключові слова: Неореалізм, міжнародна система, геополітика, етнополітика, Третя Світова Війна.

Summary

Versetti E. O. **The international system as a tool for countering ethnopolitical destabilization: situational crisis or persistent inefficiency of institutions.** – Article.

This article deals with the problems of the international system, its incapacity and inefficiency in performing certain functions, in particular, global international institutions in the performance of security functions in the world. The author proposes to apply John Maschermeier's theory of neorealism to identify certain causes, indicators and problems of ineffectiveness of international institutions. In particular, the ethnopolitical aspect is carefully considered, since, according to the author's hypothesis, geopolitical factors, and not international law, or its materialized essence in the form of international institutions, are the subject of ethnopolitics. In addition, the article analyzes the legal acts that reflect both the ability of an actor to circumvent the norms of international law and the ability of individual actors to influence the ethnopolitical stability or ethnopolitical sustainability of their own society. In particular, in the context of the inability of the international system to respond effectively, the author tried to reflect those processes in the ethnopolitical dimension that are in the nature of aggression of one state against another, but do not fall under the legal definition of these processes as "aggression". The author proposed in the article to achieve several scientific objectives that fully reflect the context of the topic, in particular, some recommendations were given on how to understand the problem in political science and how to solve some problems in practice. The author also proposes to review the current historical international system, in particular, to highlight certain properties that were not inherent in the past historical international system. For the sake of pragmatism of the conclusions reached theoretically, the article uses not only the analysis of scientific published works and legal acts, but also current processes and events unfolding in the international arena.

Key words: Neorealism, the international system, geopolitic, ethnopolitics, Third World War.

УДК 339.98 – 339.54
DOI https://doi.org/10.32782/app.v75.2025.30

І. В. Габро
orcid.org/0000-0001-8215-7615
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики
Чорноморського національного університету імені Петра Могили

О. В. Шевчук
orcid.org/0000-0003-0335-6873
доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики
Чорноморського національного університету імені Петра Могили

ЕКОНОМІЧНІ САНКЦІЇ: ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ СУЧАСНИХ ДЕРЖАВ

Вступ. Сьогодні економічні санкції є важливим інструментом реалізації зовнішньополітичних цілей держави. У глобалізованому світі економічні санкції застосовуються для досягнення політичних, економічних і соціальних цілей без застосування військової сили. Вони є реакцією на порушення міжнародного права, агресію або недотримання прав людини. Для сучасних держав застосування ними економічних санкцій може стати проблемою через необхідність адаптації власної економіки, пошуку нових торгових партнерів та підтримки внутрішнього ринку. Водночас, для країни, які застосовують санкції, це можливість впливати на політичні процеси без прямого втручання. Втім, саме ефективність та можливі негативні наслідки санкцій для населення цільової країни, викликають сьогодні найбільші дискусії серед науковців та державних діячів. Повномасштабне вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 року і економічні санкції західних держав, що послідували за цим вторгненням, знову привернули увагу до дебатів щодо санкцій: прихильники кажуть, що вони залишаються важливим, хоча й недосконалим інструментом зовнішньої політики, який може передувати більш суворим діям, у той час як критики зауважують, що санкції не змінюють поведінку цільової держави. Саме тому **актуальним** є аналіз економічних санкцій як одного із ключових інструментів зовнішньої політики держав світу.

Метою статті є розкрити переваги та недоліки застосування економічних санкцій як одного із важливих інструментів зовнішньої політики держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сутність, переваги та недоліки застосування економічних санкцій різними держави у різні історичні моменти ставали предметом наукового аналізу та представлені в дослідженнях таких зарубіжних та вітчизняних вчених, зокрема Д. Дрезнер, М. Фішер, О. Соколовська, В. Панченко та інших. Основні положення та висновки цих розробок створюють базу подальших наукових розвідок.

Виклад основного матеріалу. Економічні санкції – це економічні заходи, спрямовані на тиск або покарання зловмисників – окремих осіб, груп чи країн – які порушують міжнародні норми або загрожують національним інтересам. У рідкісних випадках санкції можуть призвести до зміни режиму або повалення уряду іноземною державою. Частіше країни використовують санкції для просування цілей зовнішньої політики, пов'язаних із вирішенням конфліктів, нерозповсюдженням зброї масового знищення, боротьбою з тероризмом та боротьбою за права людини тощо.

Санкції є відносно недорогим інструментом зовнішньої політики з низьким ризиком. Отже, вони часто впроваджуються перед дорожчими та смертоноснішими формами втручання, такими як збройна сила. Однак ті самі фактори, які обмежують вартість і ризик санкцій, також можуть обмежувати їх ефективність. Це означає, що санкції самі по собі рідко спонукають інші країни до фундаментальної зміни своєї поведінки.

Економічні санкції можуть бути запроваджені в односторонньому порядку через окремі уряди або багатосторонньо через коаліції країн чи багатонаціональні організації, такі як ООН і Європейський Союз.

У Статуті Організації об'єднаних націй право застосовувати санкції, при необхідності навіть силовим шляхом, зафіксовано в статтях 2 (4), 39, 41, 42, 43 і 46. Як стверджують експерти-юристи, Стаття 2 (4) Статуту ніяк не обмежує право окремих держав на застосування примусових заходів до інших держав, якщо вони не носять військовий характер (Statut Orhanizatsii Obiednanykh natsii, 2008).

Використання економічних санкцій є одним з інструментів, доступних для Ради безпеки ООН у відповідності з главою VII Статуту ООН. У період між 1946 і 1990 рр. ООН накладала санкції лише п'ять разів: відносно КНДР, Південної Африки, Португалії, Індонезії та Іраку. У наступний період ООН стала застосовувати санкції більш активно, особливо щодо африканських держав.

Важливо також зауважити, що після Другої Світової війни світові лідери фактично погодилися «роззброїтися» в сенсі використання економічних санкцій для досягнення неекономічних рішень. Це було зроблено шляхом підписання Генеральної угоди про тарифи та торгівлю у 1947 р. Таким чином, країни створили режим міжнародної торгівлі на засадах принципу найбільшого сприяння, який унеможливлює дискримінацію.

Торговельні санкції ж є апріорі дискримінацією. Після підписання ГАТТ торговельні санкції фактично стали нелегітимними. Однак правова система ГАТТ, а пізніше і СОТ, все ж таки, надає країнам-членам поле для маневру у питаннях, що стосуються їхньої національної безпеки та національних інтересів (Панченко, 2017, с. 14).

Як відзначає В. Панченко, після створення ГАТТ/СОТ країнам стало набагато складніше використовувати торгівлю як економічний інструмент зовнішньої політики. Створення глобальної торговельної організації призвело до значного зниження рівня протекціонізму. Звісно, країни продовжували захищати своїх національних виробників за допомогою тарифних та нетарифних засобів, проте вони все ж здійснювали це з економічних, а не політичних міркувань (Панченко, 2017, с. 14).

Потужні країни протягом багатьох років накладали односторонні санкції на інші країни, з якими вони конфліктували. Протягом цих років Сполучені Штати запровадили односторонні санкції проти таких країн, як Куба, Ірак, Лівія, Іран, Північна Корея, Сирія, Судан, Афганістан, РФ і Китай, які чинили важкий і нестерпний тиск на політичну систему, політиків. Втім саме односторонні економічні санкції зазнають осуду та викликають найпалкіші дискусії (Seyed Amir Sina Nourani, 2021). Економічні санкції критикують за те, що вони не досягають своєї мети та мають руйнівні наслідки, які спричиняють бідність, порушення прав людини, неефективність охорони здоров'я та позбавлення основних стандартів життя.

Як відзначає Ф. Халавані, односторонні економічні санкції призводять до помітного зниження ВВП на душу населення в цільових країнах, що є чітким показником погіршення економічної ситуації в країні після запровадження санкцій. Крім того, суворість санкцій прямо пропорційна серйозності зростання рівня бідності в країнах, щодо яких введено санкції (наприклад, в санкції проти Іраку, Ірану, Судану, Сирії та Венесуели тощо показують, що односторонні економічні санкції не досить ефективні в досягненні своєї мети. Однак їхні наслідки відображаються на житті громадян підсанкційних країн. Односторонні економічні санкції позбавляють цих громадян доступу до їхніх основних людських потреб, таких як харчування, житло, охорона здоров'я, і, перш за все, потреби у фінансовій вигоді, необхідній для досягнення гідного рівня життя. Навпаки, односторонні економічні санкції, як правило, сприяють збільшенню рівня бідності в країнах, під які введені санкції, замість того, щоб призвести до зміни режиму. Це зростання рівня бідності відбувається тому, що корумповані режими схильні експлуатувати своїх громадян у часи економічного процвітання, залишаючись активними членами міжнародного співтовариства. Таким чином, коли вводяться санкції, ці режими зазвичай знаходять альтернативу іноземним доходам шляхом подальшої експлуатації своїх громадян (Halawani, 2023).

Д. Фішер відзначає умови, виконання яких робить санкції ефективними:

Передбачуваність. Якщо санкції вводяться за власним бажанням, без чітко відомих умов, за яких вони застосовуються, відповідальність за санкції населення покладатиме на іноземні держави, які запроваджують санкції, а не на їхній власний уряд, який своєю політикою спровокував санкції.

Широка підтримка. Щоб бути ефективними, санкції мають бути жорсткими. Навіть кілька країн, які відмовляються брати участь у формуванні санкційного режиму проти цільової країни, можуть підірвати ефект санкцій. Можливо, буде необхідно накласти санкції на країни, які порушують санкції, щоб забезпечити загальну участь. У той же час міжнародне співтовариство може бути зобов'язане компенсувати збитки сусіднім країнам, які непропорційно страждають від перерви в торгівлі.

Низькі витрати. Якщо санкції передбачають високу внутрішню ціну, наприклад, значну втрату робочих місць, їх важко витримати політично.

Співчуття. Режим, який не піклується про добробут свого народу, майже не піддається впливу економічних санкцій, які стосуються бідних. Санкції мають бути ретельно розроблені, щоб завдати шкоди лише елітам, які приймають рішення, наприклад, шляхом заморожування їхніх іноземних банківських рахунків і відмови їхнім національним авіакомпаніям у праві на посадку за кордоном. У минулому санкції часто вражали невинних людей, як-от сили демократичної опозиції та дітей, і спричиняли великі втрати життя. Покарати цілу націю без розбору можна порівняти з підривом літака з усіма його пасажирами, щоб убити викрадача (Fischer, 2008).

Варто підкреслити, що ключовим недоліком економічних санкцій як інструменту зовнішньої політики, безперечно є те, що цільові країни можуть їх обійти, знайшовши підтримку деінде.

Так, Іран перебуває під жорсткими санкціями США з часів Ісламської революції 1979 року, але політичний режим цієї країни не змінюється. Доки Росія не вторглася в Україну у 2022 році, Іран був найбільшою країною, під яку застосовувалися санкції. Однак Росія і Китай регулярно підривають санкції проти Ірану. В останні роки, наприклад, Росія підписала угоду про вільну торгівлю з Іраном. Крім того, Китай погодився інвестувати 400 мільярдів доларів у транспортний, виробничий та енергетичний сектори Ірану. Сполучені Штати спробували дати відсіч: китайські компанії, наприклад, були піддані вторинним санкціям за ведення бізнесу в Ірані. Але Іран продовжує уникати повної економічної ізоляції. Поточна ситуація в Ірані показує, що односторонні санкції мають свої межі навіть для найпотужнішої економіки світу.

З часом ефективність санкцій зменшується, оскільки цільові групи, такі як іранський уряд, стають більш вправними в обході обмежень. Країни розробляють тактику захисту від санкцій. Зокрема, зловмисники зменшують залежність від долара США, щоб мінімізувати вплив санкцій США. Крім того, санкції можуть певним чином допомогти авторитарним урядам. Обмеження відкритих ринків можуть забезпечити режимам більший контроль над економікою та розподілом товарів.

Торгівля Росії з Європейським Союзом впала приблизно на 5% порівняно із середнім показником за 2017–2021 роки після санкцій, запроваджених у відповідь на її вторгнення в Україну. У той же час спостерігалися сплески торгівлі між Росією та Вірменією, Росією та Об'єднаними Арабськими Еміратами, Росією та країнами Центральної Азії, такими як Казахстан та Узбекистан, а також Росією та Гонконгом. Ці країни також відчули зростання торгівлі з Європою та США, що переконливо свідчить про їхню роль як сторонніх каналів для торгівлі, яка перебуває під загрозою прямих санкцій (Young-Joon, 2023).

Також слід сказати і про те, що широкі санкції проти великих економік є здебільшого неприйнятними в сучасному глобалізованому світі. Навіть якщо Сполучені Штати бажають запровадити широкі широкі санкції проти Китаю за його придушення продемократичних рухів у Гонконзі , порушення прав людини в Сіньцзяні чи посилення мілітаризації Південно-Китайського моря, Сполучені Штати утримуються від цього. Натомість Сполучені Штати покладаються на більш вузькі, цілеспрямовані санкції через взаємозалежність економік США та Китаю. У результаті широкі санкції США зашкодять не лише китайським компаніям,

а й американським компаніям, які покладаються на китайське виробництво. Зрештою, американським споживачам доведеться платити вищі ціни за багато товарів (Young-Joon, 2023).

Втім, не зважаючи на ці недоліки, санкції можуть служити стримуючим фактором і забезпечувати виконання норм. Навіть якщо очікується, що санкції проти країни, яка бере участь у порушеннях прав людини, розповсюдженні ядерної зброї чи територіальній агресії, не змінять поведінку цільової країни, вони можуть виявитися корисними для сигналізації про витрати, які можуть понести інші країни, якщо вони порушують норми санкцій. країна піклується.

Наприклад, виключаючи російські банки з платіжної системи SWIFT, очікування не обов'язково полягали в тому, що Росія вийде з України. Тим не менш, хоча санкції мали на меті послабити російську економіку, вони також послужили сигналом для інших країн, які планують захопити чужі землі, що Москва була змушена заплатити досить високу ціну за свої дії, потенційно стримуючи треті сторони, які розглядають подібні кроки.

Санкції можуть мати непередбачені наслідки . Санкції, які ґрунтуються на блокуванні доступу до ресурсу чи послуги під контролем країни, яка накладає санкції, можуть послабити монополію країни, яка накладає санкції, на ресурс, оскільки суперники активніше шукатимуть альтернативи. Після вторгнення в Україну Росія спробувала послабити підтримку України з боку Європейського Союзу, обмеживши доступ до експорту російської енергії . До війни Європа була найбільшим імпортером нафти з Росії, а російський природний газ, який використовується для опалення будинків, виробництва електроенергії та промисловості, становив близько 40% поставок у Європу. Конфлікт, разом із використанням Росією енергетичної залежності Європейського Союзу від Росії для впливу, прискорили диверсифікацію джерел енергії в Європі від Росії та створили більше стимулів для збільшення інвестицій у відновлювані джерела енергії. Зрештою, зусилля Європи здобути енергетичну незалежність від Росії можуть призвести до остаточного зменшення цього важливого джерела фінансування для Москви (Drezner, 2024).

Голова Центру безпекових досліджень «СЕНСС» В. Черниш справедливо зазначає, що використання економічних санкцій як інструменту вимагає стратегічного бачення: цілі, шляхи та засоби мають бути чітко визначені. Тому добре, коли держава має Стратегію економічних санкцій (СЕС) або подібний документ. До підготовки стратегічного документа мають бути залучені різні державні органи, а також ретельно проаналізовані всі наявні вразливі місця держави-об'єкта санкцій. Необхідно регулярно оцінювати ефективність роботи виконавців та дієвість СЕС (Черниш, 2024).

Отже, економічні санкції є важливим інструментом зовнішньої політики, який дозволяє країнам та міжнародним організаціям реагувати на порушення міжнародного права, агресію або інші загрози. Їх перевага полягає у відносно низькій вартості та мінімальному ризику у порівнянні зі збройними конфліктами. Проте ефективність санкцій обмежується можливістю їх обходу, зменшенням впливу через багатосторонні відносини, а також їхнім негативним впливом на звичайних громадян цільових країн.

Односторонні санкції часто піддаються критиці через їхні руйнівні соціально-економічні наслідки та низьку ефективність у зміні політики або режимів. Водночас багатосторонні санкції, підтримані міжнародними коаліціями, можуть бути більш дієвими, але вимагають ретельного планування, високого рівня підтримки та стратегічного підходу.

Хоча санкції не завжди здатні досягти своїх безпосередніх цілей, вони можуть виконувати стримуючу функцію, демонструючи серйозність міжнародних наслідків для країн, що порушують міжнародні норми. Однак їхнє впровадження вимагає чіткого стратегічного бачення, координації між державами і врахування потенційних довгострокових наслідків, як для цільових країн, так і для ініціаторів санкцій.

Література

Панченко В. Г. (2017). Економічні санкції як інструмент зовнішньої політики в контексті реалізації національних інтересів. *Інвестиції: практика та досвід*. № 17. С. 10–16.

Соколовська О. М. (2022). Санкції як засіб зовнішньополітичного впливу. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право: збірник наукових праць*. № 3 (55). С. 82-86.

Статут Організації Об'єднаних націй (2008). Департамент громадської інформації ООН. Київ. Україна. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf

Черниш В. (2024). Економічні санкції: як ефективно використовувати цей інструмент. *Інтерфакс-Україна*. URL: https://interfax.com.ua/news/blog/964534.html

Drezner D. (2024). Are Economic Sanctions Effective Foreign Policy Tools? Tufts now. 8 July. URL: https://now.tufts.edu/2024/07/08/are-economic-sanctions-effective-foreign-policy-tools

Fischer M. D. (2008). Economics of War and Peace, Overview. *Encyclopedia of Violence, Peace, & Conflict (Second Edition). URL:* https://www.sciencedirect.com/referencework/9780123739858/encyclopedia-of-violence-peace-and-conflict

Halawani F. A. (2023). The Impacts of Unilateral Economic Sanctions. *Special Issue Access to Justice in Eastern Europe*. P. 130-147. https://doi.org/10.33327/AJEE-18-6S011

Nourani Seyed Amir Sina. (2021). An Analysis of Unilateral Economic Sanctions in International Law: A Case Study of the United States. *International Studies Journal*. Vol. 18, № 3(71). URL: https://www.isjq.ir/article_145298_0a03802bf7bb7ba79529a9a2140fa80c.pdf?lang=en

Young-Joon A. (2023). What Are Economic Sanctions? *Council on Foreign Relations*. May 12. URL: https://education.cfr.org/learn/reading/what-are-economic-sanctions

References

Panchenko V. H. (2017). Ekonomichni sanktsii yak instrument zovnishnoi polityky v konteksti realizatsii natsionalnykh interesiv. *Investytsii: praktyka ta dosvid*. № 17. pp. 10–16. [in Ukrainian].

Sokolovska O. M. (2022). Sanktsii yak zasib zovnishnopolitychnoho vplyvu. *Visnyk NTUU «KPI». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo: zbirnyk naukovykh prats*. № 3 (55). pp. 82-86. [in Ukrainian].

Statut Orhanizatsii Obiednanykh natsii (2008). *Departament hromadskoi informatsii OON*. Kyiv. Ukraina. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf [in Ukrainian].

Chernysh V. (2024). Ekonomichni sanktsii: yak efektyvno vykorystovuvaty tsei instrument. *Interfaks-Ukraina*. URL: https://interfax.com.ua/news/blog/964534.html [in Ukrainian].

Drezner D. (2024). Are Economic Sanctions Effective Foreign Policy Tools? Tufts now. 8 July. URL: https://now.tufts.edu/2024/07/08/are-economic-sanctions-effective-foreign-policy-tools [in English].

Fischer M. D. (2008). Economics of War and Peace, Overview. Encyclopedia of Violence, Peace, & Conflict (Second Edition). URL: https://www.sciencedirect.com/referencework/9780123739858/encyclopedia-of-violence-peace-and-conflict [in English].

Halawani F. A. (2023). The Impacts of Unilateral Economic Sanctions. Special Issue Access to Justice in Eastern Europe. P. 130-147. https://doi.org/10.33327/AJEE-18-6S011 [in English].

Nourani Seyed Amir Sina. (2021). An Analysis of Unilateral Economic Sanctions in International Law: A Case Study of the United States. International Studies Journal. Vol. 18, № 3(71). URL: https://www.isjq.ir/article_145298_0a03802bf7bb7ba79529a9a2140fa80c.pdf?lang=en [in English].

Young-Joon A. (2023). What Are Economic Sanctions? Council on Foreign Relations. May 12. URL: https://education.cfr.org/learn/reading/what-are-economic-sanctions [in English].

Анотація

Габро І. В., Шевчук О. В. **Економічні санкції: виклики та можливості для сучасних держав. –** Стаття.

У статті розглянуто економічні санкції як один із ключових інструментів реалізації зовнішньої політики держав у сучасному глобалізованому світі. Висвітлено переваги застосування економічних санкцій, виокремлено умови, виконання яких робить санкції ефективними, та наголошено на недоліках санкцій, серед яких обмежена ефективність, можливість обходу, негативний вплив на звичайних громадян та складнощі з досягненням політичних змін у цільових країнах.

У роботі проведено аналіз прикладів застосування санкцій окремими державами, коаліціями країн та міжнародними організаціями, такими як ООН та ЄС. Підкреслено значення багатосторонніх санкцій, стратегічного планування та міжнародної підтримки для досягнення цілей. Також окреслено соціально-економічні наслідки санкцій для цільових держав та їх населення, особливо у контексті сучасних подій, пов'язаних із вторгненням Росії в Україну.

Економічні санкції можуть бути ефективними для сигналізації міжнародних норм і стримування, проте вимагають ретельного стратегічного підходу та аналізу довгострокових наслідків для усіх сторін. Односторонні санкції часто піддаються критиці через їхні руйнівні соціально-економічні наслідки та низьку ефективність у зміні політики або режимів. Водночас багатосторонні санкції, підтримані між-

народними коаліціями, можуть бути більш дієвими, але вимагають ретельного планування, високого рівня підтримки та стратегічного підходу. Хоча санкції не завжди здатні досягти своїх безпосередніх цілей, вони можуть виконувати стримуючу функцію, демонструючи серйозність міжнародних наслідків для країн, що порушують міжнародні норми. Однак їхнє впровадження вимагає чіткого стратегічного бачення, координації між державами і врахування потенційних довгострокових наслідків, як для цільових країн, так і для ініціаторів санкцій.

Ключові слова: економічні санкції, інструмент зовнішньої політики, цільова країна, ООН, США, російсько-українська війна.

Summary

Habro I. V., Shevchuk O. V. **Economic sanctions: challenges and opportunities for modern states. –** Article.

The article examines economic sanctions as one of the key instruments for implementing foreign policy in the modern globalized world. The advantages of applying economic sanctions are highlighted, the conditions for which the implementation of sanctions makes them effective are highlighted, and the disadvantages of sanctions are emphasized, including limited effectiveness, the possibility of circumvention, negative impact on ordinary citizens, and difficulties in achieving political change in target countries.

The paper analyzes examples of the use of sanctions by individual states, coalitions of countries, and international organizations such as the UN and the EU. The importance of multilateral sanctions, strategic planning, and international support for achieving goals is emphasized. The socio-economic consequences of sanctions for target states and their populations are also outlined, especially in the context of current events related to Russia's invasion of Ukraine.

Economic sanctions can be effective in signaling international norms and deterrence, but they require a careful strategic approach and analysis of the long-term consequences for all parties. Unilateral sanctions are often criticized for their devastating socio-economic consequences and low effectiveness in changing policies or regimes. At the same time, multilateral sanctions, supported by international coalitions, can be more effective, but require careful planning, a high level of support and a strategic approach. Although sanctions are not always able to achieve their immediate goals, they can perform a deterrent function by demonstrating the seriousness of the international consequences for countries that violate international norms. However, their implementation requires a clear strategic vision, coordination between states and consideration of the potential long-term consequences, both for the target countries and for the initiators of the sanctions.

Key words: economic sanctions, foreign policy instrument, target country, UN, USA, Russian-Ukrainian war.

УДК 327.56(519.5)
DOI https://doi.org/10.32782/app.v75.2025.31

Ден Сік Кан
orcid.org/0000-0002-2191-4210
доктор політичних наук, професор,
професор кафедри східної культури і літератури
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

ПРИЧИНИ РОЗКОЛУ КОРЕЇ І ЧОМУ КОРЕЯ ДОСІ НЕОБ'ЄДНАНА

Хоча після фактичного розколу Кореї минуло вже багато років, досі об'єктом політичних спекуляцій залишається питання встановлення опіки над Кореєю після її звільнення. Питання про це обговорювалося ще на Каїрській конференції глав США, Великобританії та гоміндановського Китаю в листопаді 1943 р. без участі Радянського Союзу, а потім на Тегеранській та Ялтинській конференціях СРСР приєднався до них. Остаточно на Московській нараді міністрів закордонних справ СРСР, США та Великобританії в грудні 1945 р. термін опіки був встановлений на 5 років за пропозицією СРСР, а головною метою опіки було оголошено створення корейського демократичного уряду. Однак, ідея опіки над Кореєю була сприйнята корейцями неоднозначно. На жаль, холодна війна, що починалася, і жорстке блокове протиборство не дозволили реалізувати ці домовленості.

Але, коли мова йде про відповідальність за розкол Кореї, і на Півночі, і на Півдні одностайно посилаються на «зовнішні сили», тобто перш за все на СРСР і США. Так, це дійсно так, якби не протистояння двох блоків США-СРСР, Корея чільна в 1950-1953 рр, під час корейської війни як мінімум двічі могла об'єднатися в той чи інший бік. Тобто край я була би або комуністичною, або капіталістичної. Цього не сталося через втручання СРСР, США, Китаю.

Однак, не варто забувати про роль в такому результаті політичних еліт, які утворилися на той час у двох частинах Кореї. Тобто, політична еліта Кореї не змогла домовитися чи спробувати знайти компроміс. Як в квітні, так і в червні 1948 р. у Пхеньяні відбулися дві наради за участі видатних діячів національно-визвольного руху. Але, на жаль, досягти консенсусу не вдалося.

Інакше кажучи, нездатність політиків Півночі і Півдня поділити владу і домовитися щодо майбутнього устрою єдиної країни досі залишається головною внутрішньокорейською причиною продовження розколу Кореї і військової напруги на Корейському півострові. Минулі 79 років підтвердили, що інтереси збереження влади нинішніх правлячих еліт і політичної стабільності в обох частинах Кореї переважають і в найближчому майбутньому, схоже, збережуть пріоритет над "деклараціями об'єднання корейців".

Сучасна ситуація на Корейському півострові залишається такою як у 1945 р. – геополітична важливість Корейського півострова не дозволяє корейському народу самостійно вирішувати долю своєї країни, як і раніше, Корея перебуває під впливом і контролем таких країн як США, Китай, Росія. Таким чином через зовнішні та внутрішні причини найближчим часом об'єднання Кореї це марне очікування.

Про сучасну політику США щодо корейської проблеми уже написано досить багато і це тема для окремого висвітлення, тому можна коротко сказати наступне:

Як відомо, після закінчення Другої світової війни для США завданням номер один було встановлення світового панування. США ще в 2002 р. у своїй . стратегії національної безпеки першим пунктом позначили намір не допустити появи держави або коаліції держав, які здатні кинути виклик їх гегемонії в світі.

Таким чином з приходом чергової адміністрації, була вона республіканською чи демократичною, фундаментальні цілі зовнішньої політики США не змінюються (Cha, 2009). В Азійсько-Тихоокеанському регіоні, який тепер розширився до Індо-Тихоокеанського, пріоритетом США проголошено збереження їх військової присутності і зміцнення існуючих з часів корейської війни воєнно-політичних альянсів з Японією і Південною Кореєю. Робляться

спроби створення нових стратегічних альянсів США – Японія – Австралія – Індія, які мають антикитайський, а тепер уже і антиросійський напрям.

Що ж стосується ядерної проблеми Корейського півострова, один із найбільш відомих американських експертів з Кореї Віктор Ча пояснював, що головне завдання США на півострові – не денуклеаризація, а поява «єдиної Кореї під егідою РК, яка стане глобальним партнером США у світових справах» (Cha, 2009). У зв'язку з цим у найближчій перспективі США буде проводити жорстку силову політику проти КНДР. Тим паче, враховуючи тісні зв'язки РФ і КНДР.

І все-таки для того, щоб детальніше розібратися в причині про школу і чому дві Кореї досі не тільки не можуть об'єднатися, і нормально співіснувати, необхідно також розглянути сучасну стратегію Росії на Корейському півострові.

У першій половині 90-х років XX ст. Росія підтримувала санкції проти Північної Кореї і тим самим втратила довіру КНДР. Російські політики і аналітики дійшли до висновку, що в результаті такої політики в «корейських справах» Росія втратила інтерес не лише в Пхеньяні, але і в Сеулі, не кажучи вже про Вашингтон і Токіо. Російські аналітики побоюються, що у випадку ліквідації КНДР може утворитися клон НАТО на Сході у складі США – Японія – єдина Корея, і в такому випадку американські війська швидко опиняться на 1360-ти кілометровому кордоні з Китаєм і 17-ти кілометровому кордоні з Росією, і залишаться там, як це сталося в Ірані та Афганістані. На врахування інтересів Росії від США не очікують, тому Росія змінила свою стратегію по відношенню до Корейського півострова. Вона відкрито підтримує КНДР та ігнорує санкції, що діють проти Північної Кореї. При цьому намагається зберегти і дружні відносини з Республікою Корея.

Звісно, фактором, що ускладнює відносини з Південною Кореєю, є розміщення Пентагоном нових ракет середньої дальності в Японії та Південній Кореї. І розміщення системи ППО THAAD в Південній Кореї.

Різке прискорення інтенсифікації відносин РФ – КНДР ускладнило відносини РК – Росія, найближчими роками вони будуть непростими. Події останніх днів, участь північнокорейських військ у війні проти України, передача нових технологічних розробок у галузі ракетно-ядерного озброєння, підводного флоту і розвідувальних супутників направлені проти Республіки Корея, Японії, США. Відповідно Республіка Корея також буде адекватно діяти.

На жаль, справдилися найгірші варіанти можливих сценаріїв подальшої ситуації на Корейському півострові. Про це свідчить виступ лідера КНДР в кінці грудня 2019 р. на засіданні ЦК ТПК, який був вкрай жорстким в частині, що стосувалася США. Як і очікувалося, Пхеньян зробив новий «ривок» у розвитку ракетно-ядерного потенціалу, і відповідно світ знаходиться в стані воєнно-політичної кризи.

На думку багатьох спеціалістів, майбутнє Корейського півострова наразі з інваріантного сценарію практично повністю перейшло на моноваріантний сценарій.

Після провалу Ханойського саміту 2019 р. лідер КНДР Кім Чен Ин, як і очікувалося, кардинально переглянув свій підхід до денуклеаризації та модернізації власного ракетно-ядерного потенціалу. Кім Чен Ин сказав, що якщо Вашингтон не змінить політику, спрямовану на придушення КНДР, не зробить серйозних відповідальних кроків, то Пхеньян «піде іншим шляхом» (Кім, 2019).

Необхідно підкреслити, що головною причиною Ханойського провалу, на нашу думку, є те, що США недооцінили пропозицію Пхеньяна і переоцінили бажання Пхеньяна якомога швидше звільнитися від санкцій.

У чому помилка США? Американці вирішили, що санкції працюють, а тому їх потрібно не послабити, а неодмінно зберегти і посилювати. Тому в Ханої США знову висунули максимальну вимогу – «спочатку повна денуклеаризація, а все інше потім».

Подальший розвиток подій показав, що подібні очікування не мали нічого спільного з дійсністю. Серія рішень, прийнятих керівництвом Північної Кореї в 2019–2020 рр., підтверджує, що КНДР не мала ілюзій щодо полегшення санкційного тягаря, і спокійно, без паніки в практичному плані готувала країну не лише до виживання, але і до продовження поступального економічного розвитку, одночасно з цим зберігаючи і покращуючи свій ракетно-ядерний потенціал.

У зв'язку з цим Кім Чен Ин підкреслював: «Нинішня ситуація, що передбачає довгострокову конфронтацію з США, наполегливо вимагає від нас ще більше нарощувати наші внутрішні сили в усіх напрямках, вважаючи затвердженим фактом те, що надалі нам доведеться жити в обстановці санкцій з боку ворожих сил» (ЦТАК, 2020).

Разом з тим, якби Трамп в тому чи іншому вигляді погодився на пропозицію Кім Чен Ина, то це нарешті поклало би початок практичній взаємодії двох країн з ядерної тематики, і могло би привести до реальної угоди, умовно типу рамкової угоди 1994 р., що в свою чергу відкрило би двері для відновлення міжкорейської економічної співпраці тощо.

В результаті ми зараз мали би значно більш сприятливу ситуацію не лише на Корейському півострові, але і у всьому світі. Але цього не сталося, і наразі ми маємо зовсім іншу воєнно-політичну ситуацію не лише в Кореї та ПСА, але і в Україні. В результаті Кім Чен Ин пішов на різке зближення з Росією, і відкрито, ігноруючи санкції, проводить численні випробування ракетного озброєння, запускає розвідувальні супутники, покращує свій підводний флот.

На V засіданні ЦК ТПК 7-го скликання Кім Чен Ин сказав: «Ми перейдемо до шокуючих практичних дій, щоб розрахувати вартість за пережиті до цього часу нашим народом страждання і стримування нашого розвитку» (ЦТАК, 2020).

Говорячи про найближчі плани, Кім Чен Ин підкреслював: «У цих умовах у нас зникли підстави обмежувати себе обов'язками, не зустрічаючи відповідних кроків від візаві», і тому «Скоро, в недалекому майбутньому світ на власні очі побачить нову стратегічну зброю, якою володітиме КНДР» (ЦТАК, 2020).

Таким чином сьогодні ми маємо «новий ривок» у розвитку ракетно-ядерного потенціалу КНДР і відповідно нової воєнно-політичної кризи на Корейському півострові (O'Carroll, 2020).

Окрім того, Кім Чен Ин і у відношенні до РК також заявив, що не вважає можливим об'єднання Кореї за схемою "одна країна, дві системи" і відтепер вважає РК ворогом.

Ну а які наслідки різкого зближення РФ – КНДР?

1. Ігнорування санкцій обома країнами.
2. Постачання озброєння і боєприпасів в РФ для їх застосування в Україні.
3. Підписання всеосяжного договору між двома країнами.
4. Постачання енергоресурсів в КНДР, порушуючи санкції.
5. Перебування північнокорейських працівників у РФ і КНР.
6. Передача секретних військових технологій з Росії в Північну Корею.
7. Пряма участь північнокорейських військових у війні Росії проти України.

Це результат не чіткого дипломатично, а політичного силового тиску США.

Уже сьогодні багато аналітиків розуміють, що Пхеньян не готовий іти на повну денуклеаризацію і прагне зберегти свій ядерний статус. (Friedman, 2019)

Такі дії, звісно, викличуть відповідні кроки з боку США і їх союзників, що призведе до чергової військово-політичної кризи на Корейському півострові.

Подальші події покажуть які кроки зроблять США, окрім санкцій, яких у КНДР уже і так предостатньо, і які спокійно ігнорують такі країни як Китай, Росія, Індія та Іран. Вибори 2024 р. в США завершилися переконливою перемогою Д. Трампа. Тому світ в очікуванні заходів з боку нової адміністрації США.

Необхідно проаналізувати механізм дії впливу санкцій щодо КНДР і їх наслідки.

Після прийняття РБ ООН у грудні 2017 р. жорсткого санкційного пакету, санкції стали сприйматися як центральний елемент впливу на Північну Корею та найважливіша тема обговорення в дипломатичному процесі. Зафіксовані багаторазові випадки порушення санкцій, що практично зводить їх нанівець, як політичний інструмент. Тим не менш вони мають серйозні економічні та гуманітарні наслідки для КНДР.

Все це змушує керівництво країни розцінювати тих, хто підтримує санкції міжнародних акторів як ворогів та скептично підходити до діалогу зі своїми противниками.

Політика санкцій, як узгоджених у міжнародному форматі через механізм ООН, так і односторонніх а також вторинних, останніми роками стали центральним елементом в інструментарії максимального тиску, який США розглядають як єдиний реальний інструмент повороту ситуації на Корейському півострові на свою користь. Більше того, останнім часом

проблема санкцій стала серйозним предметом дискурсу між великими державами, залученими до корейського конфлікту, що найбільш наочно проявляється в Раді Безпеки ООН. 16 грудня 2019 р. Росія та Китай внесли проект резолюції на розгляд РБ ООН. У ньому було запропоновано ухвалити рішення про пом'якшення санкцій ООН з урахуванням позитивного розвитку ситуації після ініціативних кроків КНДР щодо введення мораторію на ядерні випробування та пуски МБР та інших заходів, спрямованих на обмеження ракетно-ядерної програми, розвитку діалогових процесів, у тому числі між Північчю та Півднем, КНДР та США. Однак ця пропозиція була відхилена прихильниками США.

Це говорить про те, що США її союзники як і раніше вважають, що шкода від санкцій змусить Кім Чен Ина піти на переговори із США.

Однак ефективність механізму санкцій через порушення санкційного режиму не дуже велика. Звичайно режим санкцій негативно впливає на економіку КНДР. Так за даними банку Південної Кореї спад в гірничодобувній промисловості, яка складає 10,6% від ВВП, у 2018 році 17,8%, В обробній промисловості – 9,1%. За оцінками банку Південної Кореї на липень 2019 року економіка КНДР скоротилася на 4,1% (Bank of Korea, 2018).

Санкції також привели до ускладнення соціальних обставин через зростання майнової нерівності та збільшення територіального та професійного дисбалансу. Санкції мали негативний вплив у гуманітарній сфері.

Однак в доповіді Групи експертів РБ ООН за 2019 р. було вказано, що КНДР, Незважаючи на посилення санкцій не тільки не припинила ракетну ядерну програму, але і активізувала її. У доповіді також визначається мала ефективність так званих секторальних санкцій. Крім того заборона легального бізнесу штовхнула КНДР у бізнес нелегальний. Санкції фактично зміцнюють політичний режим Північної Кореї та внутрішньо-політичну стабільність.

У доповіді Групи експертів також говориться про те, що санкції ООН спричинили ненавмисний вплив на гуманітарну ситуацію та операції з надання допомоги населенню КНДР.

У червні 2019 р. Томас Кінтана, спеціальний доповідач ООН з прав людини в Північній Кореї заявив: «На мій погляд, режим санкцій по суті ставить під удар існування населення Північної Кореї» (Maresca, 2019).

Експерти не очікують серйозного пом'якшення санкцій від Вашингтону після приходу до влади Дональда Трампа, особливо на фоні різкого зближення КНДР до Росії і прийняття безпосередньої участі на війні в Україні. Крім того неефективність санкцій ще більш очевидна після відкритого порушення санкцій.

Література

Cha V. (January 2009) US – Korean Relations: Obama's Korean Inheritance. *Comparative Connections*. URL: https://cc.pacforum.org/2009/01/obamas-korea-inheritance/ (дата звернення: 11.03.2020).

Промова Кім Чен Ина на I сесії Верховного народного зібрання 14-го скликання / 13.04.2019

Інформаційне повідомлення про V засідання ЦК ТПК 7-го скликання / ЦТАК 01.01.2020

O'Carroll C. (February 18, 2020) Into the future: Where North Korea might be by the year 2040 | NK News. *NK News – North Korea News*. URL: https://www.nknews.org/2020/02/into-the-future-where-north-korea-might-be-by-the-year-2040/ (дата звернення: 20.02.2020).

Friedman U. (July 2, 2019) The Day Denuclearization Died. The Atlantic. URL: https://www.theatlantic.com/politics/archive/2019/07/trump-kim-north-korea-denuclearization/593122/ (дата звернення: 05.07.2019).

Maresca Thomas. (June 21, 2019) U.N. official: Sanctions are harming ordinary North Koreans, should be eased // UPI. URL: https://www.upi.com/Top_News/World-News/2019/06/21/UN-official-Sanctions-are-harming-ordinary-North-Koreans-should-be-eased/3651561107977/

Korea GDP Report (2018) // Bank of Korea. URL: https://www.bok.or.kr/portal/main/contents.do?menuNo=200091

References

Cha V. (January 2009) US – Korean Relations: Obama's Korean Inheritance. *Comparative Connections*. URL: https://cc.pacforum.org/2009/01/obamas-korea-inheritance/ (дата звернення: 11.03.2020).

Promova Kim Chen Yna na I sesiyi Verkhovnoho narodnoho zibrannya 14-ho sklykannya / 13.04.2019 [in Ukrainian]

Informatsiyne povidomlennya pro V zasidannya TSK TPK 7-ho sklykannya / TSTAK 01.01.2020 [in Ukrainian]

O'Carroll C. (February 18, 2020) Into the future: Where North Korea might be by the year 2040 | NK News. *NK News – North Korea News*. URL: https://www.nknews.org/2020/02/into-the-future-where-north-korea-might-be-by-the-year-2040/ (дата звернення: 20.02.2020).

Friedman U. (July 2, 2019) The Day Denuclearization Died. The Atlantic. URL: https://www.theatlantic.com/politics/archive/2019/07/trump-kim-north-korea-denuclearization/593122/ (дата звернення: 05.07.2019).

Maresca Thomas. (June 21, 2019) U.N. official: Sanctions are harming ordinary North Koreans, should be eased // UPI. URL: https://www.upi.com/Top_News/World-News/2019/06/21/UN-official-Sanctions-are-harming-ordinary-North-Koreans-should-be-eased/3651561107977/

Korea GDP Report (2018) // Bank of Korea. URL: https://www.bok.or.kr/portal/main/contents.do?menuNo=200091

Анотація

Ден Сік Кан. **Причини розколу Кореї і чому Корея досі необ'єднана.** – Стаття.

У даній статті йдеться про причини розколу Кореї і про те, чому вона досі не об'єдналася. Про ситуацію на Корейському півострові, про проблеми безпеки і міжнародних відносин через 79 років після фактичного розколу Кореї.

У статті також розглядаються ключові проблеми відносин Росії з КНДР та РК на сучасному етапі. Також розглядається сучасна політика США на Корейському півострові. Розглядається питання про те, чому Корея – одна з небагатьох країн які досі залишаються необ'єднаними. Розглядається також висновок про необхідність вибудовувати нові відносини на Корейському півострові з позиції існуючих політичних реалій, щоб запобігти новому конфлікту та забезпечити стабільний мир на Корейському півострові.

Також у статті розглядається аналіз механізму дії санкцій РБ ООН до Північної Кореї, їх вплив на політичну, економічну та соціальну ситуацію в КНДР. Про неефективність санкцій, які призвели навіть до зближення КНДР і Росії, про те, що на сучасному етапі санкції практично не діють через порушення з боку Росії, Китаю та інших країн.

У зв'язку з тим, що санкції, застосовані проти Північної Кореї малоефективні та різке зближення РФ та Північної Кореї створює реальну загрозу Південній Кореї, треба шукати інші шляхи вирішення проблеми розколу Кореї. Враховуючи встановлення нового світоустрою, виходячи із нової політики президента США Дональда Трампа, Республіці Корея необхідно бути більш самостійною, більш рішучою у запобіганні і вирішенні північнокорейської проблеми. При цьому треба виходити виключно з позиції національних інтересів корейців, а не США. Але при цьому не слід забувати і про подальше укріплення обороноздатності країни, виходячи з нової стратегії союзника – США. Дуже важливим є і питання відносин з Китаєм, тому що Китай є однією з країн, яка може вплинути на вирішення корейської проблеми.

Звичайно, подальша ескалація озброєння, різке зближення РФ і КНДР, блокове протистояння Китай – США загострили ситуацію на Корейському півострові до крайності. Тому новій адміністрації Дональда Трампа, президенту РК Юн Сок Йолю та новому прем'єр-міністру Японії Сіґеру Ісібі необхідно знайти новий підхід для вирішення цієї непростої ситуації.

Але ситуація складна з урахуванням непередбаченості стратегії та політики президента США Дональда Трампа. Звичайно, багато в чому залежить від політики США, від відношень США – РК, США – Японія, США – Китай, США – Росія.

Політика Республіки Корея також зміниться в залежності від того буде США розглядати Південну Корею як регіонального партнера чи глобального партнера, як Японію. Але в будь-якому випадку Республіці Корея треба відстояти свої національні інтереси та мати більше свободи у прийнятті рішень політичного, економічного характеру.

Ключові слова: розкол Кореї, опіка над Кореєю, об'єднання, блокове протистояння, ескалація озброєння, різке зближення РФ – КНДР, Рада Безпеки ООН, санкції до КНДР, гуманітарні наслідки санкцій.

Summary

Den Sik Kan. **The reasons for the division of Korea and why Korea is still ununited.** – Article.

This article discusses the reasons for the division of Korea and why it has not yet reunified. It covers the situation on the Korean Peninsula, security issues, and international relations 79 years after the actual division of Korea. The article also examines the key issues in Russia's relations with the DPRK and the ROK at the present stage. It also considers the current US policy on the Korean Peninsula. The question of why Korea is one of the few countries that remain divided is explored. The article concludes that new relations on the Korean Peninsula must be built based on existing political realities to prevent new conflicts and ensure stable peace on the Korean Peninsula.

The article also analyzes the mechanism of the UN Security Council sanctions against North Korea, their impact on the political, economic, and social situation in the DPRK. It discusses the ineffectiveness of the sanctions, which have even led to closer ties between the DPRK and Russia, and how the sanctions are practically ineffective at the current stage due to violations by Russia, China, and other countries.

Given that the sanctions imposed on North Korea are ineffective and the sharp rapprochement between Russia and North Korea poses a real threat to South Korea, other ways to resolve the problem of the Korean split must be sought. Given the establishment of a new world order, based on the new policy of US President Donald Trump, the Republic of Korea needs to be more independent and more decisive in preventing and resolving the North Korean problem. This should be based solely on the national interests of the Koreans, not the United States. At the same time, one should not forget about further strengthening the country's defense capabilities, based on the new strategy of its ally, the United States. Relations with China are also very important, as China is one of the countries that can influence the resolution of the Korean problem.

Of course, the further escalation of armaments, the sharp rapprochement between Russia and the DPRK, and the bloc confrontation between China and the US have exacerbated the situation on the Korean Peninsula to the extreme. Therefore, the new administration of Donald Trump, ROK President Yoon Suk-yeol, and the new Prime Minister of Japan, Shigeru Ishiba, need to find a new approach to resolving this difficult situation.

But the situation is complicated, given the unpredictability of US President Donald Trump's strategy and policy. Of course, much depends on US policy, on US-RK, US-Japan, US-China, and US-Russia relations.

The Republic of Korea's policy will also change depending on whether the United States considers South Korea a regional partner or a global partner, like Japan. But in any case, the Republic of Korea needs to defend its national interests and have more freedom in making political and economic decisions.

Key words: division of Korea, trusteeship over Korea, reunification, bloc confrontation, escalation of armaments, sharp rapprochement between Russia and the DPRK, UN Security Council, sanctions against the DPRK, humanitarian consequences of sanctions.

УДК 327:321
DOI https://doi.org/10.32782/app.v75.2025.32

І. П. Дерев'янко
orcid.org/0000-0002-2908-6405
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних відносин та стратегічних студій
Державного університету «Київський авіаційний інститут»

АСИМЕТРІЯ У БАГАТОВУЗЛОВІЙ КОНФІГУРАЦІЇ СВІТУ: ВИКЛИКИ ТА ПРИНЦИПИ СПІВІСНУВАННЯ

Сьогодні в умовах глобальної нестабільності та турбулентності міжнародна система характеризується складною мережею взаємодій між різними центрами сили, коли сприйняття виняткового домінування Америки продовжує втрачати силу. Сучасний світовий порядок дедалі більше набуває рис багатовузлової (мультиполярної) системи, у якій глобальна влада розподіляється між кількома центрами впливу. Тож геополітичний ландшафт кидає виклик здатності США в односторонньому порядку впливати на міжнародні справи і сигналізує про появу складнішого і багатополярного світу.

Цей феномен отримав назву багатовузлової конфігурації міжнародної системи, усередині якої зберігається значна асиметрія – відмінності у рівні розвитку, військовій могутності, економічних можливостях і технологічному потенціалі, які впливають на характер міжнародних відносин. Ця нерівномірність, яка проявляється у різних формах асиметрії, визначає спосіб взаємодії між країнами та їх можливості впливати на глобальні процеси. Це породжує безліч викликів, які потребують переосмислення принципів міжнародного співіснування та управління глобальною нерівномірністю (Womack, 2024).

Тема асиметрії у багатовузловій (мультиполярній) конфігурації світу викликає чималу зацікавленість у науковців, особливо у сферах міжнародних відносин, геополітики та глобального управління. Вагомий внесок у розуміння асиметрії в багатовузловій конфігурації світу зробили Б. Уомак, Ж. Панда, Г. Айкенберрі, Дж. Най, Б. Бузан, П. Ханна, К. Лейн. У своїх працях вони досліджують різні аспекти цієї тематики, пропонуючи нові підходи до аналізу міжнародних відносин.

Зокрема, розвідки американського вченого Б. Уомака розкривають сутність асиметрії міжнародних відносин та сприяють переосмисленню традиційних парадигм. Запропоновані ним концептуальні підходи до розуміння нової реальності – багатовузлової системи, висвітлюють важливість принципу співіснування як ключового інструменту підтримки стабільності в умовах багатоцентричності (Womack, 2004; 2006; 2010; 2016; 2024).

Метою статті є визначення характеру асиметрії у багатовузловій конфігурації світу, її викликів та формулювання принципів стабільного співіснування держав

У XXI ст. міжнародна система зазнала докорінних трансформацій і, як зауважив німецький філософ Г. Гегель: «Кожна епоха має такі ідіосинкразичні обставини – знаходитися в такій унікальній ситуації – що рішення мають і можуть бути прийняті лише відповідно до їх унікальних ситуацій»

Сучасний світ перебуває у стані структурного переформатування, що веде до утвердження багатовузлової конфігурації міжнародних відносин. Водночас цей процес не зменшує рівня асиметрії між державами, а навпаки – загострює її прояви. Асиметрія в багатовузловій конфігурації світу – це явище, при якому глобальна система, що складається з багатьох центрів сили (вузлів), характеризується нерівномірністю впливу і можливостей цих вузлів (Womack, 2024). Незважаючи на поліцентричність, світ залишається структурованим за ієрархічними принципами, де одні вузли (держави, регіональні блоки, міжнародні організації) мають значно більше влади та ресурсів, ніж інші (Womack, 2004).

Концепцію асиметрії в багатовузловій конфігурації світу можна зрозуміти крізь призму міжнародних відносин, де численні центри сили (або «вузли») вдаються до таких способів взаємодії які не обов'язково є збалансованими чи взаємними. Ця асиметрія, яка залишається

визначальною рисою багатовузлової системи, проявляється в різних вимірах – військовому, економічному, технологічному та політичному – де певні держави чи альянси мають непропорційний вплив на інші. Ключові аспекти асиметрії в багатовузловому світі зводяться до економічної, політичної, військової, технологічної культурної, інформаційної асиметрій, які зрештою визначають баланс сил, взаємозалежність між країнами та механізми глобальної конкуренції, формуючи сучасну геополітичну реальність (Womack, 2024).

Однією з найбільш визначальних рис багатовузлового світу є економічна асиметрія. У контексті міжнародних відносин вона проявляється через домінування ключових центрів економічної влади (США, ЄС, Китай) над слабшими країнами через фінансові інструменти, торгівлю, інвестиції, контроль над виробництвом і сировинними ресурсами.

В умовах багатовузлової системи економічна міць США, ЄС, Китаю створює дисбаланс у торгівлі, глобальному розподілі інвестицій, інновацій та технологій, що формує асиметричну взаємозалежність. Вона здатна посилювати економічні, політичні та технологічні нерівності між країнами. Крім того економічно сильніші країни можуть використовувати залежність інших країн як інструмент тиску через санкції, торговельні війни (Womack, 2010).

Акцентуючи увагу на військовій асиметрії необхідно зазначити, що вона виразно проявляється у відмінностях у військових можливостях. Хоча військова сила більше не монополізована однією наддержавою, асиметрія зберігається у формі ядерного потенціалу, оборонних альянсів і технологічної переваги. Сполучені Штати зберігають найбільшу військову присутність у світі, тоді як структури НАТО ще більше зміцнюють домінування Заходу. Крім того США, РФ, Китай продовжують відігравати домінуючу роль у питаннях глобальної безпеки, попри існування регіональних силових центрів. Оскільки менші держави прагнуть отримати гарантії безпеки, вони часто стають заручниками непередбачуваних геополітичних комбінацій, посилюючи залежність та стратегічну асиметрію.

У світі з кількома вузлами, де влада розподілена між впливовими державами, виникає технологічна асиметрія, коли окремі суб'єкти випереджають інших у розвитку передових технологій. Ця нерівність впливає на економічну конкурентоспроможність, військовий потенціал і стратегічну автономію. США, ЄС, Китай, Японія є безумовними лідерами у сфері новітніх технологій, тоді як багато країн мають обмежений доступ до цих інновацій. Тож технологічне лідерство залишається ключовим чинником глобальної асиметрії. Крім того технологічна асиметрія посилює глобальні суперечності, змушуючи країни адаптуватися через кооперацію або технологічне протистояння (Womack 2024).

Ключовим аспектом асиметрії у багатовузловому світі залишається політична асиметрія, незважаючи на те, що світ більше не є біполярним. Це явище проявляється, коли певні держави мають непропорційний вплив на прийняття рішень у міжнародних організаціях, що призводить до нерівного розподілу влади у глобальній політиці. Зберігаючи контроль над міжнародними організаціями (МВФ, Світовий банк, Рада Безпеки ООН), провідні держави обмежують можливості менш впливових держав. Важливо також зазначити, що у багатовузловій системі існує кілька основних полюсів впливу – США, Китай, ЄС, Індія, Росія. Проте їхній реальний вплив суттєво відрізняється. Зокрема, США та Китай мають значно більші можливості впливати на світові процеси, ніж більшість інших держав (Panda, 2023).

Безсумнівним аргументом є те, що в багатовузловій конфігурації світу потужні держави мають значно більший вплив на формування світових культурних та інформаційних потоків, ніж інші. Домінування західної культури та медіа, нерівномірний розвиток інформаційних технологій та мовна домінація є прямою ознакою культурної та інформаційної асиметрії, що проявляється у глобальному дисбалансі впливу між різними країнами та регіонами. Ця асиметрія створює нерівні умови для розвитку національних культур, обмежує доступ до альтернативних поглядів та формує залежність менш впливових країн від культурних та інформаційних продуктів провідних глобальних центрів. Зрештою це сприяє утвердженню впливу провідних глобальних центрів, водночас створюючи виклики для збереження та розвитку культурного розмаїття у світі (Nye, 2004).

Багатовузлова конфігурація світу не переводить міжнародні відносини у симетричний формат. Вона не усуває асиметрії, а скоріше робить її складнішою та багатошаровою. У такій

системі з'являються нові центри впливу, які визначають порядок денний, нерідко конкуруючи між собою. Це не призводить до рівноваги, а, навпаки, сприяє виникненню нових точок напруги, адже кожен вузол намагається утвердити свою гегемонію у певному регіоні або сфері (Womack, 2024).

Замість класичної біполярної або уніполярної структури багатовузловий світ створює мережу з перехресними залежностями, у яких сильні гравці диктують умови слабшим. Це може сприяти регіоналізації світової політики та економіки, де ключові гравці – США, ЄС, Китай, Індія, а також регіональні лідери – встановлюють власні зони впливу, нерідко перетинаючись із іншими (Babic, 2024; Panda, 2023).

Отже, асиметрія не зникає, а лише набуває більш складних форм, оскільки правила гри визначаються не глобальним центром, а сукупністю взаємодіючих, але нерівних між собою вузлів. У таких умовах стабільність залежить від того, наскільки ефективно країни зможуть адаптуватися до нових реалій, вибудовувати партнерства та розвивати власні сильні сторони.

Розробка стратегічних принципів для постгегемоністичного багатовузлового світу в контексті асиметрії є украй складним теоретичним завданням, оскільки вимагає визнання складної взаємодії влади, впливу та залежностей між різними глобальними акторами (Womack, 2024).

Варто зауважити, що перспективний акцент на співіснуванні в різноманітному та взаємозалежному світі узгоджується з ідеями ліберальної парадигми, яка передбачає важливість глобального управління, можливість гармонійної взаємодії між центрами сили через інститути, переговори, спільні інтереси та необхідність спільних рішень для вирішення спільних проблем. Проте наголос на асиметричних відносинах між державами, де відносний дисбаланс влади формує стратегії взаємодії, узгоджується з неокласичним реалізмом (Mearsheimer, 2018).

Поняття багатовузлового світу як асиметричної мережі акторів виразно відображає сучасний стан міжнародних відносин. Масштабне поєднання теоретичних ідей з практичними наслідками ще більше додає аналітичної глибини поняттю «багатовузловий світ», в якому жодна країна чи блок держав не домінує. Це може створювати нові виклики для глобальної безпеки, оскільки баланс сил стає менш передбачуваним.

Також варто зазначити, що сьогодні на тлі посилення конфронтації найбільшим викликом для сучасного міжнародного порядку є питання безпеки, адже наявні міжнародні інституції не завжди ефективні. Тому є потреба в оновленні та переосмисленні правил міжнародної безпеки.

Російська збройна агресія проти України є прикладом, який свідчить, що нинішня архітектура світу є досить вразливою й наявні міжнародні інституції (насамперед ООН) не здатні працювати ефективно, щоб зупинити потужну державу-агресора, що ставить на порядок денний питання про доцільність їх існування.

Традиційні міжнародні інституції не завжди адаптуються до нових умов, що спричиняє їхню цілковиту неефективність та безпорадність. І навіть більше вони не гарантують платформу для покарання агресора і координації глобальних проблем. Відповідно, виникає потреба у трансформації глобального управління.

Асиметрія у багатовузловій конфігурації світу породжує також виклики, пов'язані із нерівномірним розподілом влади, ресурсів, інновацій та безпекових гарантій. Серед них варто виділити: геополітичну нестабільність (посилення конфліктів через боротьбу за вплив (війна РФ проти України, Тайвань, Близький Схід); торгівельні війни та економічну залежність (санкції, фінансовий контроль, ризики від монополізації ринків); ослаблення міжнародних інституцій (ООН, СОТ, МВФ втрачають вплив через ігнорування їхніх рішень); екологічну нерівність (розвинені країни впроваджують жорсткі стандарти, а менш розвинені не мають ресурсів для переходу на зелені технології). У сукупності ці виклики можуть призвести до посилення блокової конкуренції, зростання військових ризиків, перерозподілу світових ресурсів та влади (Womack, 2024; Babic, 2024).

У багатовузловому світі різні держави мають різні рівні влади та впливу і відносини між ними відповідно мають асиметричний характер. Але взаємна повага до суверенітету та невтручання у внутрішні справи є основою мирного співіснування (Womack, 2016).

Принцип, який передбачає повагу до територіальної цілісності та національного суверенітету є фундаментальним, оскільки він гарантує співіснування акторів без спроб підірвати або домінувати один над одним. Водночас дипломатична практика має перешкоджати втручанню у внутрішні справи та підтримувати норми проти одностороннього примусу.

В умовах невизначеності, що характерно і для багатовузлового світу, країни змушені бути більш гнучкими у своїй зовнішній політиці, орієнтуючись на створення множинних стратегічних партнерств залежно від геополітичної ситуації. Тож постає необхідність уміти орієнтуватися в динамічних відносинах і мінливих союзах, бути гнучким і виваженим у дипломатії та адаптуватися до політичних трансформацій, що є ключем до стратегічного співіснування (Womack, 2024; Petrakis & Kanzola & Lomis, 2024).

Заохочення торгівлі та інвестицій між акторами зменшує ризик конфлікту, оскільки економічна взаємозалежність створює взаємні стимули для мирного співіснування. До того ж прозорі правила торгівлі, інтелектуальної власності та спільного використання ресурсів можуть запобігти тому, щоб економічна конкуренція стала конфронтаційною (Keohane and Nye, 1977).

У світі з різноманітними культурними, політичними та соціальними системами повага до культурних відмінностей і використання м'якої сили може призвести до мінімізації ідеологічних конфліктів та більш гармонійної взаємодії (Nye, 2004).

Оскільки у багатовузловій системі розбіжності та конфлікти неминучі, тому варто зосередитися на конструктивному управлінні конфліктами.

Акцент на практичних принципах, таких як переговори, баланс інтересів і управління асиметрією, спрямованих на уникнення непотрібної конфронтації, є орієнтиром мирного співіснування. Тож центральна теза полягає в тому, що співіснування не повинно базуватися на домінуванні чи конфронтації, а на повазі до інтересів і перспектив усіх учасників. Проте принцип «взаємної поваги», важко реалізувати, особливо в кризових ситуаціях, коли актори зосереджені виключно на власних інтересах, що може призвести до непередбачуваних наслідків.

Важливо підкреслити, що у постгегемоністичному багатовузловому світі, де баланс сил зміщується від однієї домінуючої держави до кількох центрів впливу, стратегічні принципи мають враховувати як асиметрію між державами та регіонами, так і м'яку силу та культурну асиметрію. Адже навіть слабкі країни можуть застосовувати культурний вплив, дипломатію, або «м'яку силу» для досягнення стратегічних цілей (Womack, 2024).

У сучасному світі, пронизаному асиметрією, особливо важливо розвивати принципи взаємозалежності, які змушують сильніших гравців враховувати інтереси слабших. Адже входження у торговельні чи економічні союзи створює залежності для великих держав, а розвиток інфраструктури може з'єднувати різні регіони (наприклад, транспортні коридори, цифрова інфраструктура). Асиметрія влади, ресурсів і впливу може створити можливості для взаємної залежності, а не домінування. (Womack, 2016).

Слабші держави повинні використовувати свої унікальні активи (стратегічне розташування, нішеві технології, м'яку силу), щоб збалансувати відносини з сильнішими гравцями.

З огляду на те, що на практиці держави часто використовують конкурентні стратегії, які підривають стабільність багатовузлового світу, готовність держав віддавати перевагу співіснування над домінуванням може бути під великим питанням (Keohane, 2005).

Щоб реалізувати стратегічні принципи співіснування в багатовузловому світі, важливо розробити конкретні політичні механізми для вирішення проблем децентралізованого, багатовузлового міжнародного порядку.

Для реалізації стратегічних принципів шляхом створення умов для рівноправного партнерства, взаємної відповідальності й уникнення конфронтації в багатовузловому світі можна запропонувати такі політичні механізми:

– розробка міжнародних угод, які чітко кодифікують принципи мирного співіснування, такі як взаємна повага до суверенітету, невтручання у внутрішні справи;

– розширене регіональне співробітництво, що передбачає створення механізмів для безпосередньої взаємодії регіонів один з одним для координації політики та обміну передовим досвідом, не претендуючи на глобальну гегемонію;

– створення або реформування міжнародних інституцій для забезпечення рівного представництва та права голосу в процесах прийняття рішень для менших держав;

– підтримка периферійних і менш потужних держав через створення міжнародних фондів або партнерств;

– ініціювання освітніх, технологічних та інституційних програм підтримки для слаборозвинутих держав для посилення їх самодостатності;

– розробка глобальних і регіональних механізмів для раннього виявлення напруженості у багатовузловій системі за допомогою технологій штучного інтелекту, аналітики даних і моніторингу в реальному часі;

– розробка регіональних і глобальних пактів безпеки, які враховують асиметрію потужностей і ресурсів між країнами;

– створення платформ для культурного діалогу й освітнього обміну для зменшення непорозумінь і напруги;

– сприяння торговельним угодам, які враховують економічну асиметрію, включаючи преференційний режим для слабших економік;

– децентралізація прийняття рішень, що передбачає передачу певних повноважень від глобальних установ до регіональних для задоволення конкретних потреб різних країн, щоб уникнути маргіналізації та невдоволення;

– інклюзивне врядування, тобто передбачається більш широка участь недержавних акторів (транснаціональні корпорації, неурядові організації та громадянське суспільство) у глобальних процесах прийняття рішень.

Ці механізми узгоджуються з акцентом на рівності у відносинах, взаємній повазі та реалістичному прийнятті асиметрії влади. Вони допоможуть створити таке глобальне політичне середовище, де буде панувати відносна гармонія і мінімізовано конфронтацію між учасниками взаємодії.

Підняті ідеї спонукають до більш плюралістичного, збалансованого та прагматичного підходу до міжнародних відносин на сучасному етапі.

Перспективним напрямом дослідження цієї проблематики може бути детальніший аналіз потенційних загроз. Цілком ймовірно, що не вдасться уникнути ризиків, пов'язаних з невдачами багатовузлової системи, зокрема можливість хаосу або посилення регіональних конфліктів.

Розглянуті принципи допомагають формувати стратегічне розуміння, як держави можуть співіснувати в багатовузловому світі, уникати ескалацій та конфліктів і, що важливіше співпрацювати, ніж змагатися. Ці принципи мають практичну значимість у міжнародних відносинах, особливо для країн, які прагнуть зберегти свою незалежність і балансувати між більшими гравцями. Вони сприятимуть забезпеченню стабільному співіснуванню, одночасно враховуючи різноманіття та асиметрію, властиві цьому світу.

І хоча концепція, в основі якої лежить інноваційне мислення про співіснування на засадах прагматичної гармонії, а не результатів з нульовою сумою, базується на припущеннях раціональності та співпраці, які не завжди витримують політичні реалії, вона має потенціал трансформувати навколишній світ і зробити його менш хаотичним (Womack, 2024).

Отже, багатовузловий глобальний порядок за своєю суттю є асиметричним, створюючи як виклики, так і можливості для міжнародних гравців. Асиметрія в багатовузловій конфігурації світу проявляється в різних формах – розподілі влади, економічній диспропорції, військовому дисбалансі, технологічній конкуренції та структурі управління. Хоча дифузія влади призвела до багатополярної реальності, дисбаланси зберігаються, формуючи глобальні взаємодії та залежності.

У багатовузловому світі жодна країна не є абсолютним лідером, але асиметрія між вузлами (центрами сили) визначає геополітичний порядок, створюючи складні системи взаємодій, конкуренції та конфліктів.

В умовах глобальної нестабільності та нерівномірних можливостей принципи взаємоповаги та балансу інтересів, взаємозалежності, стратегічної автономії та багатовекторності стають ключовими для забезпечення стійкого співіснування держав.

Усунення асиметрії або принаймні її послаблення вимагає реформ у міжнародних інституціях, розширення технологічної співпраці та більш виваженого підходу до економічної політики та політики безпеки. Лише завдяки більшій рівновазі в глобальних взаємодіях багатовузловий світ може функціонувати на засадах раціональності та ефективності.

Майбутні дослідження повинні зосередитися на інституційних реформах, технологічній справедливості та економічних стратегіях, які пом'якшують несприятливі наслідки асиметрії.

References

Babic, M. (2024). Realism and multipolarity in the XXI century. *Journal of Political Studies*, 3(2024), 1-15. URL: https://journalse.com/?download=1&kcccount=%2Fpliki%2Fpw%2F3-2024-Babic.pdf&kccpid=7883

Keohane, R. and Nye J. (1977). *Power and Interdependence: World politics in Transition*. Little, Brown. 273 p.

Keohane, R. (2005). *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy.* Princeton: Princeton University Press. 320 p.

Mearsheimer, J. (2018). Great Delusion: Liberal Dreams and International Realities. Yale University Press. 320 p. URL: https://doi.org/10.2307/j.ctv5cgb1w.

Nye, J. (2004). *Soft Power. The Means to Success in World Politics*. New York : Public Affairs. 328 p.

Panda, J. (March, 2023). India in a world of asymmetrical multipolarity. *Institute for Security & Development Policy (ISDP)*, Volume 15: No.1, 18-22. URL: https://www.isdp.eu/publication/india-in-a-world-of-asymmetrical-multipolarity

Petrakis, P. & Kanzola, A. & Lomis, I. (2024). Adapting to Multipolarity: Insights from Iterated Game Theory Simulations – A Preliminary Study on Hypothetical Optimal Global Cooperation. *JRFM, MDPI*, vol. 17(8), 1-21. URL: https://ideas.repec.org/a/gam/jjrfmx/v17y2024i8p370-d1458964.html

Womack, B. (2004). Asymmetry Theory and China's Concept of Multipolarity.

Journal of Contemporary China, 13 (39). 351-366. URL: https://pdfs.semanticscholar.org/ed61/fecb11d32e3eda43377b76c31d4799483056.pdf

Womack, B. (2006). *China and Vietnam: The Politics of Asymmetry*. New York: Cambridge University Press. 281 p.

Womack, B. (2010*). China Among Unequals: Asymmetric Foreign Relationships in Asia*. Singapore: World Scientific. 540 p.

Womack, B. (2016). *Asymmetry and International Relationships*. New York: Cambridge University Press. 220 p.

Womack, B. (2024). Strategic principles for co-existence in a multinodal world. *China International Strategy Review*, Volume 6, 22–38. URL: https://link.springer.com/article/10.1007/s42533-024-00155-8

Анотація

Дерев'янко І. П. **Асиметрія у багатовузловій конфігурації світу: виклики та принципи співіснування.** – Стаття.

У статті досліджуються феномен, динаміка асиметрії у багатовузловій конфігурації сучасного світу, визначено ключові аспекти, виклики та окреслено принципи співіснування, які забезпечують стабільність і кооперативний розвиток. Концепцію асиметрії в багатовузловій конфігурації світу можна пояснити крізь призму міжнародних відносин, де численні центри сили (або «вузли») вдаються до таких способів взаємодії які не обов'язково є збалансованими чи взаємними. Ця асиметрія, яка залишається визначальною рисою багатовузлової системи, проявляється в різних вимірах – військовому, економічному, технологічному та політичному – де певні держави чи альянси мають непропорційний вплив на інші. Зазначено, що ключові аспекти асиметрії в багатовузловому світі включають економічну, політичну, військову, технологічну, культурну та інформаційну асиметрії. Асиметрія у багатовузловій конфігурації світу породжує низку викликів, пов'язаних із нерівномірним розподілом влади, ресурсів, інновацій та безпекових гарантій. Вони можуть призвести до посилення блокової конкуренції, зростання військових ризиків, перерозподілу світових ресурсів та влади.

В дослідженні підкреслено, що в умовах глобальної нестабільності та нерівномірних можливостей принципи взаємоповаги та балансу інтересів, взаємозалежності, стратегічної автономії та багатовекторності стають ключовими для забезпечення стійкого співіснування держав. Запропоновано політичні механізми для реалізації стратегічних принципів шляхом створення умов для рівноправного партнерства, взаємної відповідальності й уникнення конфронтації в багатовузловому світі.

Усунення асиметрії або принаймні її послаблення вимагає реформ у міжнародних інституціях, розширення технологічної співпраці та більш виваженого підходу до економічної політики та політики безпеки. Лише завдяки більшій рівновазі в глобальних взаємодіях багатовузловий світ може функціонувати на засадах раціональності та ефективності.

Ключові слова: асиметрія, багатовузлова конфігурація світу, дисбаланс, безпека, США, Китай.

Summary

Derevyanko I. P. **Asymmetry in the multi-node configuration of the world: challenges and principles of coexistence.** – Article.

The article explores the phenomenon and dynamics of asymmetry in the multi-node configuration of the modern world, identifies key aspects, challenges, and outlines principles of coexistence that ensure stability and cooperative development. The concept of asymmetry in the multi-node configuration of the world can be explained through the prism of international relations, where numerous centers of power (or "nodes") resort to such ways of interaction that are not necessarily balanced or reciprocal. This asymmetry, which remains a defining feature of the multi-node system, manifests itself in various dimensions – military, economic, technological, and political – where certain states or alliances have disproportionate influence over others. It is noted that the key aspects of asymmetry in the multi-node world include economic, political, military, technological, cultural, and information asymmetries. Asymmetry in the multi-node configuration of the world creates a number of challenges related to the uneven distribution of power, resources, innovations and security guarantees. They can lead to increased bloc competition, increased military risks, and a redistribution of global resources and power.

The study emphasizes that in conditions of global instability and uneven opportunities, the principles of mutual respect and balance of interests, interdependence, strategic autonomy and multi-vectority become key to ensuring sustainable coexistence of states. Political mechanisms are proposed for the implementation of strategic principles by creating conditions for equal partnership, mutual responsibility and avoidance of confrontation in a multi-node world.

Eliminating asymmetry or at least weakening it requires reforms in international institutions, expanding technological cooperation and a more balanced approach to economic and security policies. Only through greater balance in global interactions can a multi-node world function on the basis of rationality and efficiency.

Key words: asymmetry, multi-node configuration of the world, imbalance, security, USA, China.

UDC 321
DOI https://doi.org/10.32782/app.v75.2025.33

Karimova Nazrin Gunduz
orcid.org/0000-0002-6905-5128
Postgraduate Student
Azerbaijan University of Languages

THEORETICAL FOUNDATIONS OF PARTICIPATION OF REGIONS IN INTERNATIONAL RELATIONS

Introduction. The context of the concept of "region" has acquired new outlines, and its content has become more meaningful. Previously, States were participants in regional integration in the world, that is, sovereign subjects of international relations recognized by international law, but at the end of the 20th century, regions of states also became subjects of regional cooperation. In other words, the concept of "region" began to denote the integrative unity of geographically adjacent countries, as well as territorial arrays classified according to one principle or another within the country. Therefore, the concept of "region" has become the subject of research with this dual semantics. We will consider the role of regions in international relations exclusively as domestic territorial units. In this regard, today in the European context, the region appears as a territory with an appropriate status for administrative purposes, occupying an intermediate position between the central and local levels of government (Rosamond, 2000, p.31). By the way, it would be noted here that the European Union (EU), which currently includes 27 states, is the largest and most developed integration association in the world, with stable transnational ties of a diverse nature. As of 2013, about 400 regions (subnational entities) of the Member States had legislative and executive powers. Although each of the EU member States represents a specific political space, the regions within them also represent another specific space within that space. At this time, the latter (regions) become both actors (participants) and subjects of structuring the national space. On the other hand, regions also operate in the political space of the European Union, creating national, local, cross-border and other forms of transnational spaces. Thus, by creating a supranational level of governance, European integration has enabled regions and local communities to represent their interests beyond the borders of the State to which they belong.

The main part. Having established the above, we can conclude that although nation-states remain the main subjects of international relations in the 21st century, we are witnessing an increase in the importance of subjects at the supranational and subnational levels (primarily regions of states). In other words, the three-level configuration of international cooperation has begun to take on noticeable features. The trend that has been gaining momentum since the first decade of the century clearly shows that States are trying to regulate their functions in different ways, while simultaneously transferring their powers in two directions – "down" (to peoples and regions) and "up" (to supranational structures). Regions benefit from the localization of all types of resources in a small space; at this time, structures are being formed that attract regions of states to the global economy. At first glance, a paradoxical situation is emerging: instead of the formal logic of globalization, which is gradually devaluing the local level, we are witnessing a completely different situation. However, this paradox is resolved at the level of dialectical thinking: globalization is aimed at undermining the positions of primarily national actors (states). as subjects of international activity, while supranational and subnational structures surprisingly become participants in a single process. We will return to this seemingly paradoxical partnership of supranational and subnational entities at the time. The process of regionalization is greatly influenced by global trends, since globalization implies increased interaction between different regions of the world. The point is that globalization can be achieved not only through the qualitative evolution of the system of international relations, but also through regionalization, which involves a more active involvement of regions within the country in foreign policy, economic and cultural interaction. At the same time, the process of regionalization can also be assessed as a factor in preserving regional identity in the context of globalization. This

is where the globalization paradox mentioned above manifests itself: along with national identities within countries, subnational identities become more active and assert themselves more loudly. Currently, there is a renaissance in various countries of the world, a kind of renaissance of regional (subnational) identities, which until yesterday remained silent. The regions of federal states and their capabilities in the field of international relations have significant differences from the regions of unitary States, which is primarily due to the greater freedom of their activities in the development of such relations. The fate of the nation–State and its security are at the center of these processes. Therefore, the question of how to find the optimal balance between the role of the State and the region, combining their powers to effectively solve regional, national and international problems, is very relevant. Moreover, this relevance acquires special importance in the triangular paradigm of "subnational – national – supranational" in our modern world, where nation-states are constantly under global attack: being closely related to the problem of the existence of nation-states, it activates the search for more optimal management mechanisms aimed at ensuring harmony of local and national principles. Meanwhile, there are great concerns about the possible negative consequences of regionalization. The fact is that global restructuring and the activation of regional identities can pose a hidden and obvious threat to the unity and even the existence of states. Therefore, unitary and federal States face the need to develop a new strategy for the regions. The activity of regions outside their countries also means changes in the foreign policy of States, which is traditionally understood as international relations carried out by State governments. In addition to the "state foreign policy," foreign policy is also implemented at the regional level.

Regions play an important role in modern international relations, creating unique forms and mechanisms of cross-border and cross-border cooperation. A characteristic feature of modern international politics is the manifestation of the international activity of regions – subnational administrative-territorial units. The region refers to the subjects of the federation in federal states and administrative-territorial units in unitary states. The integration processes that began in Western Europe in the 1950s were accompanied by a partial transfer of sovereignty not only to the supranational, but also to the subnational level. In the Declaration adopted at the Council of Europe Conference on Regionalization in Bordeaux in 1978, the region was defined as a community of people localized in larger territorial units within the state and possessing geographical, historical, cultural and economic homogeneity.

The phenomenon of modern European regionalism is extremely complex and multifaceted. Regions, cities and communes receive additional powers from central authorities, actively participate in pan-European integration, and gain the opportunity to influence the legislative process in European structures. Regions are not only an integral part of every European state, but also have a continental significance, which necessitates the regulation of their status at the international level and the development of interregional relations. As for the historical overview of the problem, the first wave of regionalization, which arose in the 1950s and lasted until the 1960s, and regional interactions between States have been experiencing a certain weakening since the late 1970s. However, in the post-bipolar era, regionalism somehow returned to world political science. Researchers divide regionalism as a concept into two types: "old" and "new" regionalism. The "old" regionalism, the product of which was the formation of the European Union, was based on the experience of integration in Europe. This international phenomenon was based on the belief that in order for national states to participate in the integration process, it is necessary to transfer part of their powers to supranational institutions or international organizations for their full integration into the regional structure. Thus, here "region" means an integration concept between countries. In the 1980s, we saw that the regional policy of the European Union (until February 1992, the European Community) acquired a new scale and quality. In 1984, a document adopted by the European Parliament and the Commission laid the foundation for the Union's activities based on the principle of partnership with regional and local authorities. The "Resolution on the Regional Policy of the Community and the Role of the Regions" and the "Community Charter on Regionalization", adopted on November 18, 1988, re-established the basic principles of the regional policy of the European Union. The Declaration of the Assembly of the Regions of Europe, adopted in Basel (Switzerland) on December 4, 1996, reflecting the opinion of almost 300 European regions with different territories and administrative and political structures,

in which about 400 million people live, is considered an important political document on European regionalism. The Declaration played an important role in the development of decentralization, as it officially defined the region and regulated its sphere of competence, which indicated the interest of Europeans in deepening the processes of regionalization on the continent and supporting supranational European structures to develop this process. The statement that the regions are an integral part of the European integration process was of fundamental importance here. At the same time, the document provided for the division of European regionalization into the following levels: subnational (intrastate), national (state) and supranational (communal). The Declaration defines the following main characteristics of the region as a subnational territorial-state entity:

– The region must be recognized by a constitution or a law guaranteeing its autonomy, identity, powers and form of organization.

– A region that is part of the legal structure of a state may have its own constitution, statute of autonomy, or law.

– Regions within a state may have different status depending on their historical, political, social and cultural characteristics.

– A region that can take various political forms, expresses its political identity and, depending on the democratically expressed will, chooses its preferred type of structure. The declaration reflects that the main structure of the regions consists of a representative assembly and an executive body. Legislative powers may be granted to the Assembly within the limits established by the legislation of the central land. In addition, a representative body with legislative powers can operate in both a federal and a unitary state, for example, in Italy, Spain, and the United Kingdom. The executive branch bears political responsibility to the representative body within the framework and to the extent provided for by national legislation.

The division of powers between the State and the regions should be regulated by the Constitution and the law based on the principles of decentralization and subsidiarity. The last principle is that the exercise of State power should be entrusted primarily to the authorities closest to the citizens. If a state implements decentralized governance at the regional level, the central government provides the regions with personnel and, accordingly, financial resources, and the region implements the powers granted to it independently. The Declaration pays special attention to the international opportunities of the regions. Article 10 confirms that the regions have the following opportunities at the international level:

– to conclude treaties, agreements and protocols of international importance, and, if necessary, coordinate them with the central government;

– signing of international protocols;

– open representative offices in other countries and relevant international organizations independently or jointly with other regions;

– participate in international programs of your government;

– participate in cross-border cooperation in the areas of their competence;

– Participate in the work of European institutions.

The declaration emphasizes that regions should exercise these rights on the basis of their domestic national legislation with the consent of the State to which they belong. The State should consult with the regions before concluding an international agreement affecting their interests. If the state wishes to conclude an international treaty within the competence of the regions, the region participates jointly with the state in its preparation and signing. Thus, the aforementioned Declaration clearly demonstrates the triumph of the trend of decentralization and even de-militarization. This process has both positive and negative sides. On the positive side, in the modern era, when both domestic political configurations and controlled entities are becoming more complex, previous supracentric models no longer produce the expected results, and also make States adhering to such practices more vulnerable. The negative side is that States that cannot determine the right proportion of decentralization and cannot create functional, stable and effective political institutions may face extremely serious consequences that may even endanger their very existence due to the indiscriminate application of this model. Therefore, the development of an optimal ratio of the distribution of powers and management functions between the center and the regions for a particular state is one

of the most important tasks. Among the international documents regulating international cooperation between regions, the European Framework Convention on Cross-Border Cooperation between Territorial Communities and Authorities, adopted in Madrid in 1980, and two additional protocols (1995–1998), which ensure the right of regions to act independently at the international level, occupy a central place. It should be noted that territorial communities include not only subjects of federal states, but also administratively and historically formed regions of unitary states. International treaties of the regions are international documents signed by participants in international relations at the regional level, defining the main areas of cooperation and its main content. They are not international treaties and operate only in the territories of the signatory regions.

It should be noted that the interaction of supranational institutions of the European Union and regional authorities is regulated by the Committee of the Regions, which was established as an advisory body in 1994.

At the end of the 20th century, subnational regions began to actively participate in international activities. The first international agreements regulating this process were signed, and the first international organizations were created, the main purpose of which was to develop the regions of the states and their international relations. This has led to the emergence of a third level in the system of international relations, the subnational level, which requires serious scientific analysis. At the turn of the 20th and 21st centuries, along with the process of globalization, many large Western European countries, previously considered unitary, experienced a wave of political decentralization and regionalization. Thanks to these processes, the role of the regions in Europe has increased, and they have often made and continue to make a significant contribution to the development of European integration and pan-European cooperation. Regions are increasingly acting as independent participants in international relations, thereby becoming initiators of integration processes. The concept of a "Europe of Regions" has already been formed in the pan-European integration space, which primarily means increasing the role and importance of regions within European states. Under these conditions, national governments are losing some of their powers, while regions are expanding their powers and increasingly demanding self-government.

Today, different generations of Europeans identify themselves not only with larger European or national criteria, but also with smaller territorial units – regions. In the context of globalization, the region as a small homeland is a kind of guarantee against depersonalization both at the national and at the pan-European level. It should be noted here that, on the one hand, local identities are becoming increasingly important in shaping and shaping the political space. On the other hand, the political space itself is changing existing identities and creating new ones. Scientists emphasize that against the background of powerful global integration processes, "a new strengthening of the role of locality" is taking place. At the same time, the global and the local do not exclude each other: the local is an integral part of the global. In other words, regional differences do not disappear, but persist and intensify against the background of globalization, which finds its expression in the global-local dialectic, which we discussed above. They try to explain this dialectic using the term "glocalization", which has been actively used in relevant political science and sociological research in recent decades. According to the English sociologist R. Robertson, who proposed this concept, global and local trends "ultimately complement each other and influence each other, although in some cases they may conflict." According to another definition, glocalization fits into the scenario of a "decentralized and just world", combining the processes of modernization of local cultures with the achievements of an emerging global multicultural civilization.

On the one hand, globalization helps to overcome, erase borders, redesign and unify mechanisms and relations, and on the other hand, under the influence of new conditions, it spreads to nation-states, where the importance of intra-state territorial entities – regions increases. This trend is typical for the countries of the European Union, where the processes of federalization and regionalization have been going on for several decades. A situation arises when subnational regions try to transfer powers from the center, including in the field of taxation and budget. The researchers draw attention to the ambiguity of the term due to the constant change in the political, economic and cultural meaning of the concept of "region", but at the same time emphasize the futility of searching for a generally accepted definition. Some of them note that the region refers to a spatial concept consist-

ing of various types of associations, such as economic, political, administrative and cultural, which implies the presence of external and internal borders. The Charter of the Assembly of European Regions defines a region as "a level of government below the central government, whose political representation is guaranteed by the existence of an elected regional council or, in its absence, by an association or body established at the regional level by local authorities of the next lower level" (Diamanti, 2011, p. 230).

When studying international relations, researchers distinguish between micro- and macroregions. Microregions are subnational administrative-territorial units that actively participate in European integration and international relations. That is, it is a large subsystem within the state, it is part of its territory. A macroregion is a single geopolitical space connected by common features and consisting of civilizationally homogeneous states – Europe, Latin America, Southeast Asia, etc. – It is a group of countries that unite. A microregion is a territorial entity with varying degrees of independence – a territory acting as a subject of the federation or an autonomous entity in a highly centralized unitary state, characterized by interaction with state authorities (federal or central). It is a part of the territory of the state, existing de jure, acting as an administrative-territorial unit of the first level within the state. At the same time, a region is a political and administrative unit created by the state to govern, for example, Catalonia, Galicia and the Basque Country in Spain, Brittany, Normandy and Corsica in France, Scotland and Wales in Great Britain, etc., usually coincides with historical and cultural regions.

The term "regionalist" State, denoting the autonomy of the constituent parts of the State, was used to refer to regionalism in Italy. Scientists who have not yet formed a consensus on the nature of this type of state call it a "weak federation," a "quasi-confederation," or a complex unitary type of state. That is, although the territorial structure of these countries is no longer unitary, it still does not have a federal character (Diamanti, 2011, pp. 225–226). The French model assumes the creation of a new regional level of government with the same powers as the existing local authorities in the state, but in a broader geographical context. In France, the regions were restored in 1972, and in 1982 a movement for decentralization began, expanding their powers. The international activities of the subjects of the Federal Republic of Germany are regulated by the 1949 Law. According to the law, "subjects may conclude agreements with foreign countries with the consent of the federal government." If the federation enters into an international agreement affecting the powers of a subject, then the opinion of this subject must be taken into account. The Belgian Constitution stipulates that all matters of international relations are regulated by the King, but at the same time it "does not interfere with the international obligations of communes and regions, giving them the right to conclude treaties in their area of competence." According to article 127, paragraph 1, and article 130, paragraph 1 of the Constitution, the subjects of the Belgian Federation (communities and regions) have the right to conclude international treaties within their competence without the consent of the federal authorities.

The existence of a state of autonomous communities was formalized in Spain by the Constitution, adopted in 1978 after the collapse of Francoism. This meant abandoning the previous tightly centralized unitary political structure. Provinces with territorial, historical, cultural, and economic characteristics and communities were granted the right to self-government. Based on these constitutional provisions, 17 autonomous communities were created in accordance with the former division of the country into provinces and historical regions. The autonomies have acquired broad administrative and legislative powers. Some autonomous regions, such as Catalonia and the Basque Country, also have the right to participate as subjects in international relations. It is necessary to distinguish between two types of international relations between regions: if regions cooperate with neighboring regions of other states, then we are talking about cross-border cooperation. If they cooperate with non-neighboring foreign regions, the term "interregional cooperation" is used. If we look at the problem more broadly, then cross-border cooperation is understood as any coordinated activity aimed at strengthening and developing good-neighborly relations between territorial communities and authorities under the jurisdiction of two or more contracting Parties, as well as at concluding any agreements and arrangements necessary to achieve the goals set. However, interterritorial cooperation, in contrast to cross-border cooperation between neighboring communities and authorities, refers to any coordinated actions of two or more contracting parties aimed at establishing relations

between territorial communities, including the conclusion of agreements with territorial communities and authorities of other states.

Unlike international relations carried out by States, the international relations of regions are carried out according to the following rules: 1. The main subjects of international inter-regional relations are the regions of the states. They are created by States and are endowed with certain rights and obligations, including in the international sphere; 2. Regions of States do not have the status of international legal entities. In the international arena, the State acts as a "single voice" and bears full responsibility for the international activities of its regions; 3. Regions have the right to enter into international relations only with the permission of their State. This is what gives them certain powers. Regions cannot have political ties; This is under the jurisdiction of the state; 4. By entering into certain international relations, States sign international treaties, and regions sign international agreements; 5. Regions that carry out international relations open representative offices abroad that resolve issues within the competence of the regions. Their activities are funded by the regions; 6. Regions may resort to popular democracy only in the implementation of international relations; 7. Regions may join international organizations only with the permission of their State and only in organizations dealing with regional development; 8. International relations of regions may be regulated by domestic law, international law (public or private), the legislation of several states, and sometimes they are regulated by both international and domestic law at the same time; 9. Regions may enter into international relations with foreign states, their regions, local governments, international organizations, legal entities and individuals. Comparing the definitions of international relations and international relations, we see that relations include a wider range of aspects than ties, and most importantly, political, diplomatic, and military aspects that are absent from ties. It follows from this that regions do not have the right to carry out political relations, such as diplomatic, consular and military ones. Regions can establish relations across the entire spectrum of relations, with the exception of economics, science, technology, ecology, culture, education, etc., that is, political relations. From this it can be concluded that international regional relations are relations carried out by the regions of states in the international arena in trade, science, technology, economics, culture, education, healthcare and other fields, excluding the political sphere.

Regions are classified according to the following criteria: 1. According to the principle of state structure – regions of unitary states and subjects of the federation; 2. Regions created according to the principle of state-territorial structure – ethnic and administrative-territorial; 3. According to the principle of location of regions relative to the state border – border and intra-state regions; 4. According to the principle of foreign economic openness – central, coastal, export-oriented regions.

Regions can participate in international relations, but such powers must be enshrined in the Constitution. The active participation of regions in international activities should be constitutionally enshrined at the federal or central government level, or this right should be recognized in another way. It cannot be argued that regions can participate in international relations completely independently, independently of the central government and without its coordination. A number of branches of international law are closed to the subjects of the federation and regions: consular, diplomatic law, international security law, etc. The participation of the subjects of the federation and regions in the development of international legal norms of a universal nature is impossible.

As for the participation of regions in the activities of international organizations, this most often occurs in the form of consultations at the preparatory stages of decision-making on a State's accession to an international organization. In addition, decentralized States can ensure the informal or semi-formal participation of regions in interstate forums when considering issues affecting the competence or essential interests of the regions. Thus, the State delegation could include representatives of regional Governments. In particular, representatives of Belgian communities and regions participate in the work of organizations whose activities address issues within their competence, such as UNESCO and WHO.

The term "subnational diplomacy" can be found in the literature. It is proposed to reserve this term for State subnational entities of international cooperation, such as regional authorities. It is distinguished from the international cooperation of non–state participants in the complex of foreign policy relations – non-state associations, social movements, etc.; The latter is called subnation-

al paradiplomacy. However, this approach emphasizes that regions (districts) within the state are recognized as subordinate or subordinate subjects in all matters related to national power, and, as a result, have a subordinate status in the sphere of foreign relations. Although, for example, in Belgium, regions and communities have a number of exclusive powers in the international sphere. The term "subnational diplomacy" is acceptable in certain cases, for example, when considering the international activities of Japanese provinces, since Japan has a mixed management system combining elements of centralization and decentralization.

Another channel of international activity of the regions is the conclusion of their own agreements and the opening of their own representative offices abroad. In most decentralized States, where regions participate in international activities, there are legal restrictions on regions signing agreements with foreign countries. For example, according to article 1 of the Federal Law "On the Coordination of International and Foreign Economic Relations of Subjects of the Russian Federation," subjects have the right to establish relations with subjects of foreign federations and administrative-territorial units of foreign states. However, there are cases of so-called "asymmetric" or "diagonal agreements" between regional governments and a sovereign state. As a rule, such an agreement is concluded with the consent of the central government of the State of which the region is a part. Thus, Quebec (one of the provinces of Canada) can enter into direct agreements with them in accordance with the agreements that Canada has with Belgium and France.

An alternative to "spontaneous globalization" may be the development of international activity in the regions, as well as the development of federalism.

Another tool for the international activities of the regions is their participation in international associations. By uniting into inter-regional associations, regions express their interests, which, among other things, allows them to influence the formation of the environment of international relations. Membership in international organizations is one of the most common forms of international activity of regions aimed at strengthening their influence on international processes affecting them, as well as on interaction with national governments. Examples of multi-purpose associations of regions are the Congress of Local and Regional Authorities of Europe, the Assembly of the Regions of Europe and the Committee of the Regions of the European Union. There are also various regional collaborations aimed at solving specific issues: market differentiation, technology development, etc. An example of such cooperation is the organization Four Motors for Europe, which aims to jointly develop the European market. The participants of this cooperation are Baden-Wuerttemberg (Germany), Catalonia (Spain), Rhone-Alpes (France), Lombardy (Italy), Flanders (Belgium), Wales (Great Britain) and Lesser Poland Voivodeship (Poland).

It is important that recently many EU member states have implemented a number of decentralized reforms aimed at expanding the powers of regions and regional authorities: expanding the powers of regions (France, Portugal, Spain, Italy), abolishing a priori control (in France and Greece), strengthening tax autonomy (in Spain and Italy). Special attention should be paid to the federal reform carried out in Belgium, which after 1993 became a federal state divided into three territories (Flanders, Wallonia, Brussels) and three ethnolinguistic regions (Dutch-speaking, French-speaking and German-speaking). Researchers of political and administrative science note four types of local government that can exist in a unitary state: federalism, self-government, decentralization and centralization. In a unitary state, regions are governed by centrally appointed leaders who report to the central government (as is the case with French prefects who headed departments before the 1982 reform). In unitary States, legislative (representative) regional authorities are either absent or advisory in nature and subordinate to the executive authorities of the regions. The judicial authorities operating in the regions of a unitary state are part of a single vertical of the national judicial system and at the same time subordinate to it. At the same time, the processes of decentralization taking place today in many unitary states are significantly changing this order.

A federal state is characterized by the presence of several levels of government: federal, regional (subjects of the Federation) and local (local government bodies). The federal State and the subjects of the Federation are based on two different types of legitimacy, both of which are based on popular sovereignty, but they belong to two different "peoples", namely the people of the Federation and the peoples of individual subjects of the Federation, respectively. It is the federal democracy that makes impossible the sovereignty of one of the levels of a complex management system.

Today, almost 80% of the world's population lives either in federal states with a population of more than 2 billion people (India, USA, Russia, Brazil, etc.), or in decentralized states with a federal structure (the largest are China, Great Britain and Spain). From the point of view of such changes, the mechanisms of power and governance of federalism are increasingly attracting the attention of the ruling circles of various countries, giving scientists reason to consider them the most appropriate form of political integration of society, ensuring a variety of forms of life of various groups and communities within a single political space (AER Statute (as adopted by the AER General Assembly 31 May 2017 in St Pölten).

The American sociologist D. Bell notes that "the state is too big to solve small problems, and too small to solve large problems." Society no longer needs a single center that concentrates social capital and is able to redistribute it. This forces the State to transfer some of its powers to supranational institutions, such as the European Union, as well as to the regions, which increases the role of regional authorities and their institutions. As a result, all countries should continue to strive for a combination of local and regional freedoms with state unity.

The global processes taking place in the world at the end of the 20th century, the collapse of the socialist camp, the change in the geopolitical situation as a result of the collapse of the USSR, the acceleration of globalization and regionalization, as well as the emergence of new states in the South Caucasus, on the eastern coast of the Caspian Sea and in Eastern Europe led to the integration of the newly emerged states into the international world and the establishment of relations between This led to the involvement of the regions, albeit indirectly, in these relations.

The growing international activity of the regions of Azerbaijan has led to a certain restructuring in the work of the state's foreign policy services. Among them are the protection of the integrity of the state, the unity of the constitutional, legal, economic and social space, the elimination of socio-economic inequality in the regions, ensuring the geopolitical interests of Azerbaijan, etc.

The realities of globalization and regionalization of the world require a deeper and more comprehensive scientific analysis of the international relations of the subjects of Azerbaijan. Researchers and politicians identify three main areas of international activity in the regions: economic, political and cultural. In addition, cooperation in the fields of ecology, regional planning, science and a number of other areas should also be emphasized. Cross-border relations and cross-border cooperation between the regions, territories and autonomous republics of Azerbaijan have their own unique features.

On the one hand, States often meet their own demands, and on the other hand, special bodies and tools are being created to discuss and solve regional problems and exercise control over regions. The existence of the Committee of the Regions of the European Union, the Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe and the Conference of Regional and Local Authorities of the Eastern Partnership, of which the Republic of Azerbaijan is a member, testifies to the recognition of the current process and the importance of its de facto institutionalization. Azerbaijan signed the European Charter of Local Self-Government on December 21, 2001 and ratified it on April 15, 2002; the Charter entered into force in Azerbaijan on August 1, 2002 (Beynəlxalq əməkdaşlıq). The Congress of Local and Regional Authorities, responsible for strengthening local and regional democracy in 46 member States, consists of 612 (306 full members, 306 deputies) elected representatives representing more than 200,000 regional and municipal authorities (Azərbaycan beynəlxalq aləmdə). The secretariat of the Azerbaijani delegation, consisting of 12 members, 6 of whom are permanent, 6 of whom are deputies and 1 secretary, is provided by the National Association of Municipalities of Azerbaijan (Beynəlxalq əməkdaşlıq).

The regions carry out international relations with the direct coordination of government agencies. The Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan and its structures play an important role in this process. Similar structures exist at the regional level (in the Nakhchivan Autonomous Republic). For the first time, the 1998 Basic Law granted the head of the autonomous republic certain limited rights in relation to foreign policy at the constitutional level. Thus, the highest official of the Nakhchivan Autonomous Republic is authorized in article 5, paragraph 8 of the Constitution to represent the Nakhchivan Autonomous Republic in relations with foreign states and international organizations, as well as other individuals and legal entities, and in part III of the same article – to

represent the Nakhchivan Autonomous Republic on economic and cultural issues affecting the interests of the Nakhchivan Autonomous Republic, within the limits defined by the Constitution of the Nakhchivan Autonomous Republic and in accordance with the procedure established by the laws of the Republic of Azerbaijan, in the international relations of the Republic of Azerbaijan (Naxçıvan Muxtar Respublikası konstitusiyalarda, 2014, p. 127).

Conclusion. Thus, the problem of regional participation in international relations is not of narrow-minded importance, but is a complex problem related to the new world order and the trends of globalization. This issue, which is largely related to how a particular state will assert itself in a dynamically changing global political and socio-economic architecture, also has a significant impact on the development of this state in the near future. The accumulated political experience on this topic and the theoretical generalizations and scientific conclusions obtained on its basis allow each country to develop its own strategy in this area, fully realizing the responsibility for the decisions taken.

References

Azərbaycan beynəlxalq aləmdə. URL: https://files.preslib.az/projects/azerbaijan/gl9.pdf (Data access: 07.04.2025).

Beynəlxalqəməkdaşlıq. Avropa Şurası Yerli və Regional Hakimiyyətlər Konqresi. URL: https://abma.gov.az/az/beynelxalq-emekdasliq (Data access: 20.02.2025).

(2014) Naxçıvan Muxtar Respublikası konstitusiyalarda. Kitabın tərtibçisi: E.Cəfərli. Bakı, Elm və Təhsil, 205 s.

AER Statute (as adopted by the AER General Assembly 31 May 2017 in St Pölten (AU)) // Assembly of European Regions [offial website]. URL: https://aer.eu/aer-statute/ (Data access: 15.03.2025)

Diamanti I. (2011) Federalismo all'italiana: una rivoluzione a parole // Limes. № 2, p. 225-232

Rosamond B. (2000) Theories of European Integration. London, Macmillan, 232 p.

Summary

Karimova Nazrin Gunduz. **Theoretical foundations of participation of regions in international relations. –** Article.

This article examines some theoretical issues of participation of regions of the country in international relations and global interaction. At the same time, the European Union is taken as a global and fundamental structure within which both the formation of new regionalism and the transformation of regions into subnational actors of world politics occur. A paradoxical phenomenon is noted: global processes are often combined with no less large-scale processes of localization, which gives sociologists grounds to combine these processes under the name of "glocalization". The article notes both the positive aspects of involving regions of the country in international cooperation as actors and subjects, and some negative consequences that may occur when regions are granted subjective powers. It is especially emphasized that the accumulated experience on this issue allows a particular country to develop its own strategy for involving regions in international interaction, which would meet the interests of both the entire state and its individual regions. The modern system of international relations, characterized by structural complexity and diversity, is three-tiered: global, interstate and regional. If the first two levels – global and interstate – have been studied well enough, then the third – regional – level has been studied relatively little. We would like to start our discussion with a question. What is the main reason for the emergence of global and regional levels in the system of international relations? In our opinion, the regionalization process is coming to the fore at both levels. As a side note, we note that until the 1980s, the term "region" primarily meant a group of neighboring countries representing a separate economic and geographical region of the world. At the end of the 20th century, the situation in the world changed dramatically. Federalization is one of the manifestations of regionalization. In recent decades, this process has entered a more active phase. Globalization, among other problems, also creates acute contradictions in the governance of multinational States. The fact is that the complexity of the managed facility dictates the need to develop more flexible, more mobile and more appropriate forms of management for local specific conditions, and federalization is one of these forms.

Key words: regions, The European Union, subnational and supranational entities, globalization and glocalization, unitarism and federalism.

Анотація

Карімова Назрін Гюндуз. **Теоретичні основи участі регіонів у міжнародних відносинах. –** Стаття.

У представленій статті розглядаються деякі теоретичні питання участі регіонів країни в міжнародних відносинах і глобальній взаємодії. Водночас Європейський Союз розглядається як глобальна та фундаментальна структура, у межах якої відбувається як формування нового регіоналізму, так і перетворення регіонів на субнаціональних акторів світової політики. Відзначається парадоксальний феномен: глобальні процеси часто поєднуються з не менш масштабними процесами локалізації, що дає підстави соціологам об'єднувати ці процеси під назвою «глокалізація». У статті відзначаються як позитивні аспекти залучення регіонів країни до міжнародного співробітництва як акторів і суб'єктів, так і деякі негативні наслідки, які можуть мати місце при наданні регіонам суб'єктних повноважень. Особливо наголошується, що накопичений досвід з цього питання дозволяє тій чи іншій країні розробляти власну стратегію залучення регіонів до міжнародної взаємодії, яка б відповідала інтересам як усієї держави, так і окремих її регіонів. Сучасна система міжнародних відносин, що характеризується структурною складністю та різноманітністю, є трирівневою: глобальною, міждержавною та регіональною. Якщо перші два рівні – глобальний і міждержавний – вивчені досить добре, то третій – регіональний – досліджений відносно мало. Ми хотіли б розпочати нашу дискусію із запитання. Що є основною причиною появи глобального та регіонального рівнів у системі міжнародних відносин? На нашу думку, процес регіоналізації виходить на перший план на обох рівнях. Додатково зазначимо, що до 1980-х років термін «регіон» передусім означав групу сусідніх країн, що представляють окремий економіко-географічний регіон світу. Наприкінці 20 століття ситуація у світі кардинально змінилася. Федералізація є одним із проявів регіоналізації. В останні десятиліття цей процес увійшов у більш активну фазу. Глобалізація, крім інших проблем, створює також гострі протиріччя в управлінні багатонаціональними державами. Справа в тому, що складність керованого об'єкта диктує необхідність розробки більш гнучких, більш мобільних і більш відповідних місцевим специфікам форм управління, і федералізація є однією з таких форм.

Ключові слова: регіони, Європейський Союз, субнаціональні та наднаціональні суб'єкти, глобалізація та глокалізація, унітаризм та федералізм.

УДК 327
DOI https://doi.org/10.32782/app.v75.2025.34

Т. П. Лаврук
orcid.org/0000-0001-5360-4797
кандидат політичних наук

Н. М. Хома
orcid.org/0000-0002-2507-5741
доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»

ПОЛІТИКА ПРОСТОРУ В ПРОСТОРІ ПОЛІТИКИ: ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ТА РЕІНТЕРПРЕТАЦІЯ ГЕОПОЛІТИКИ

Геополітика як просторова логіка політики завжди була невіддільною складовою політики як сфери прийняття рішень. Вона визначально визначає вектор і динаміку політичних процесів на глобальному, регіональному та навіть національному рівнях. Потреба в геополітичній артикуляції політичної дійсності істотно підвищується в часи світопорядкових криз і стагнацій, які загострюють необхідність переосмислення і перезавантаження політичних пріоритетів з огляду на новітні уроків політичної історії. Власне, саме з таким випадком ми маємо справу нині: завершився черговий світопорядковий цикл і переосмислюється та реінтерпретується політика простору в просторі політики.

Актуальність дослідження феномена геополітики як політики простору, що має систему інструментів реалізації, зумовлена світопорядковими колізіями від кінця ХХ століття і донині. Символічне падіння Берлінського муру підвело результуючу риску під низкою тектонічних змін на рівні світопорядкових реалій. Спершу завершилася епоха «холодної» війни, а з нею – і протистояння Заходу та Сходу. Далі – відбулося посилення багатополярності. Конфлікти та війни щораз частіше стають інструментом перерозподілу впливу. Зокрема: 1) російсько-українська війна стала ключовим конфліктом, що змінив глобальну систему безпеки; 2) посилилася напруга між Китаєм і США, особливо щодо Тайваню та Південно-Китайського моря, а також з низки інших причин (торгові війни, економічне суперництво, нові підходи до тарифної політики; претензії Китаю на практично усю акваторію Південно-Китайського моря та ін.); 3) ескалація конфліктів на Близькому Сході (Ізраїль – ХАМАС, напруженість у Перській затоці) і т. ін.

Це лише кілька складових масштабної системи викликів, загроз, трансформацій і под. Процесами, які визначально впливають на геополітику як політику простору, є стрімке зростання упродовж останніх десятиліть безпекових викликів на тлі зниження якості демократії та посилення неоавторитарних тенденцій, зростання потреби у ресурсах (енергоресурси, критичні метали та мінерали тощо). Також на геополітику як політику простору впливає зміна ролі та пріоритетів міжнародних інституцій. Прикладами є послаблення ролі та авторитету ООН через неспроможність ефективно реагувати на конфлікти; ймовірність трансформації НАТО через позицію США; істотне збільшення військових бюджетів багатьох держав; дебатування ідею створення єдиного військового формування в Європі на рівні інституцій ЄС і т. д. Зросла чисельність гібридних загроз, чому не в останню чергу сприяє технологічний прогрес. Посилюється вплив нових блоків держав, найперше – через кооперацію неоавторитарних а́кторів (БРІКС та ін.). Відбувається стрімка міграційна та демографічна динаміка через війни, економічні проблеми та кліматичні зміни. Відтак глобальна геополітична ситуація залишається нестабільною, посилюється конкуренція між державами, виникають щораз нові конфлікти різного типу та масштабів. Це вимагає нових підходів до міжнародної безпеки та співробітництва, неминуче трансформує геополітику як політику простору.

Апофеоз реалістичного переосмислення дійсності припав на виведення військ західної коаліції з Афганістану та Іраку. З'ясувалося, що ні застосування ресурсів hard power у форматі

військового вторгнення експедиційного корпусу обсягом понад 100 тис. осіб, ні залучення механізмів soft power у вигляді значних фінансових ресурсів, витрачених на амбітні інфраструктурні проєкти та модернізацію всіх сфер життєдіяльності, неспроможні за порівняно короткий час змінити ті держави та регіони, які ніколи не відповідали моделі західної ліберальної демократії та не підтримували такі ж цінності.

Державами Заходу закриття афганського та іракського гештальтів у формі виведення військ і скорочення фінансової, гуманітарної допомоги до мінімуму стало актом приведення у відповідність своєї політики до принципів теорії реалізму у міжнародних відносинах. Натомість політичні опоненти Заходу сприйняли таку трансформацію як ознаку слабкості, небажання або й неспроможності колективного Заходу виконувати функції єдиного полюса світопорядкової сили й спровокували низку викликів задля перевірки таких припущень. Повномасштабна війна, розв'язана Росією проти України, стала чи не найбільш виразним прикладом спроб переформатування на свою користь світопорядку, який де-факто втратив силу, вичерпав себе.

Однак з'ясувалося, що не лише колективний Захід, висловлюючись терміном Н. Чомскі, втомився виконувати функції відповідального за світопорядок як порядок у світі. Насправді світопорядкові реалії ще більш проблематичні, позаяк навіть держави так званого другого й третього світопорядкового ешелону виявляються неспроможними досягти тих регіональних результатів, у реалістичності яких у них не виникало сумнівів ще зовсім недавно. Прикладом цьому є Росія. Хоч вона володіє відчутною перевагою за людським ресурсом та технічним потенціалом, але так і не зуміла здолати опір України. Іншим прикладом стала Сирія, режим якої опирався на підтримку Росії та Ірану, вважався непорушним репрезентантом волі своїх сюзеренів, однак швидко (за 12 днів) був повалений наприкінці 2024 року.

Йдеться про фактичне геополітичне потрясіння, яке призвело до змін не лише на регіональному, а й на глобальному рівні політичного масштабування. Це стало символічним підведенням результуючої риски під світопорядковими реаліями попередніх десятиліть.

А. Бадью схарактеризував статус-кво між світопорядком, що втратив свої повноваження, та ще не сформованим новим світопорядком поверненням політики та геополітики в суспільну дійсність великого рівня масштабування (Badiou, 2022). Втім, самим фактом повернення політики та геополітики в суспільну дійсність проблемні тенденції, що були окреслені вище, не вичерпуються. Навпаки – додається ще одна істотна теоретико-праксеологічна проблема, яка стосується змістовного наповнення політики та геополітики в умовах світопорядкової кризи, геополітичної напруги, контроверсійної глобалізації, використання ресурсів інформаційної епохи у вузькокорпоративних інтересах. Постає питання: яким має бути змістовно-функціональний формат політики та геополітики, як їм взаємодіяти між собою, щоб ефективно виконати важливу інструментальну місію – упорядкувати світопорядок? Відтак ставиться метою розкрити співвідношення політики та геополітики в умовах переосмислення політики простору в просторі політики.

Власне те, що політика, геополітика є взаємозумовлені, не становить предмета дебатів. Дослідницьке питання стосується того, в яких аспектах, чому і наскільки вони є взаємообумовлені. Загалом у науковому дискурсі існує консенсус, що попри взаємозалежність цих предметних і функціонально-праксеологічних сфер їх питома вага у взаємодії неоднакова. Хоча політика в багатьох випадках і є узалежнена від геополітичних контекстів та підтекстів, однак вона значно більшою мірою визначальна для геополітики, ніж навпаки. Це пов'язано передусім зі світоглядно-концептуальними та методологічними основами політики, якими геополітика змушена послуговуватися з причин відсутності чи нестачі аналогічних власних ресурсів.

У цьому контексті важливою є рефлексія щодо інтерпретативних альтернатив: 1) політика простору в просторі політики; 2) простір політики в політиці простору. На перший погляд, може навіть здатися, що йдеться про дві змістовно еквівалентні чи навіть семантично тотожні назви. Однак відмінності є й вони доволі істотні. Інтерпретаційний маркер «простір політики в політиці простору» означає підлеглість політики геополітиці, геополітичну локацію політичного функціоналу. Це є чимось діаметрально протилежним до позиції низки учених про те, що політика значно більшою мірою визначальна для геополітики, ніж навпаки. Тому

доречною є лише формула «політика простору в просторі політики», бо саме вона адекватно втілює окреслену предметну й функціональну диспозицію політики та геополітики.

Оскільки політика є більшою мірою визначальною для геополітики, то саме вона потребує першочергового змістовного увиразнення – зокрема й у тих аспектах, які предметно й функціонально перегукуються з геополітикою. Отже, політику визначають насамперед як систему дій, яка ієрархічно вибудовує відносини щодо завоювання панівної ролі у суспільстві та державі. Це причинно-зумовлена, ситуативно-змінна за формою та орієнтацією діяльність, яка слугує практичній організації суспільства та держави. І саме таким чином політика задає суспільству адекватні його сутнісним основам структури, форми, створює відповідні інститути, змінює ситуацію і дає людині змогу адаптуватися в мінливих часових і просторових умовах.

Однією з детермінант політики було і залишається природно-географічне середовище. Саме геополітичні чинники часто мають вирішальний вплив на перебіг політичних процесів, динаміку подій і тенденцій, структурних та інституційних перетворень і т. ін. Геополітика є сферою знань, котра окреслює закономірні зв'язки між географічними умовами та політикою, залежність політичних процесів від географічного статус-кво. Геополітику пов'язують з використанням географії в інтересах досягнення політичних цілей. Геополітика слугує увиразненню політики з урахуванням чинників впливу на неї природного середовища. Геополітика як наука оперує в симбіотичній єдності географічними, соціоісторичними, політичними та іншими чинниками, що мають істотний вплив на стратегічний потенціал держави.

Саме географічна, а не ресурсна й навіть не культурно-цивілізаційна складова геополітики лежала в основі розширення НАТО такими державами, як Албанія, Чорногорія, Північна Македонія, Болгарія та Румунія. Хоч за боєздатністю та готовністю виконувати зобов'язання перед НАТО ці держави поступаються окремим державам-кандидатам (Україні – зокрема), але вони володіють перевагою географічного розташування у центрі Європи. Натомість Україна перебуває в сфері геополітичних інтересів Росії, а тому опинилася в зоні геополітичної турбулентності. Якщо шлях до членства України до НАТО вкрай складний, то натомість геополітично план щодо потенційного прийняття в НАТО Боснії і Герцеговини пов'язується з безпекою Європи, а відтак – не виключено, що може бути реалізований.

Ключова особливість сучасної геополітики полягає в тому, що політичний поділ світу не збігається з його поділом на географічні регіони. Це створює низку суперечностей між різними державами щодо територіального поділу, природних ресурсів тощо.

Ідея геополітичного як своєрідного змістовного геному геополітики все ще перебуває в пошуках смислових і значеннєвих еквівалентів. Спроб визначити зміст геополітики у фаховому середовищі зроблено чимало. Зусилля в цьому напрямі тривають, що опосередковано свідчить про недостатню концептуальну чіткість і переконливість наявних дефініцій. Найбільш загальне тлумачення геополітики визначає її як сферу знань про відносини між політикою держави та тими географічними межами, в яких вона змушена відбуватися. Географічний чинник завжди вважався генеалогічною основою геополітики. Не випадково геополітика вдається до пояснення як зовнішньої, так і внутрішньої політики держави на підставі географічних чинників: характеру кордонів, забезпеченості копалинами та іншими природними ресурсами, острівного або сухопутного розташування, клімату, рельєфу місцевості тощо. Загалом геополітику інтерпретують як сферу знань про вплив геопростору на політичні цілі й інтереси держави. Однак з часом геополітика еволюціонувала в напрямі складнішого розуміння простору як середовища. Результатом науково-технічного прогресу стало зниження ролі окремих географічних елементів: великих просторів, океанів, морів, гір, річок, лісів, степів. Разом з ними зросло значення багатьох видів комунікацій: залізниць, портів, проток і т. ін. Також істотно зросла роль трубопроводів, автобанів та можливості повітряних перевезень.

Наочним прикладом є напруга між низкою держав за контроль над островами та рифами Південнокитайського моря і Малакської протоки, через яку здійснюється значна частина товаропотоку Східної Азії з рештою світу. Південнокитайське море є дуже важливим для світової торгівлі, адже на нього припадає третина всієї морської торгівлі і воно багате на підводні ресурси (нафта, природний газ, риба). Окрім свого економічного значення, регіон слугує стратегічним вузловим пунктом для міжнародного судноплавства і пропонує значні військові

важелі впливу, що робить його «гарячою» точкою для суперечок про суверенітет і занепокоєння щодо свободи судноплавства і регіональної безпеки (Wei, 2025). Починаючи з грудня 2013 р., суперечка навколо Південнокитайського моря перетворилася на складне питання, що має значні наслідки для регіональної стабільності в Східній і Південно-Східній Азії. Китай вже створив військові бази в Південнокитайському морі, що зумовило загострення безпекових загроз (Mia, Tao & Anderson, 2024, с. 74). В'єтнам, Малайзія та Бруней також (як і Китай та Тайвань) претендують на певні частини Південнокитайського моря.

Ще одним виразним атрибутом геополітики нашого сьогодення є підвищення статусу відносно малих держав, які володіють науковим потенціалом, інформаційно-комунікаційними чи ін. технологіями, фінансами. Істотною ознакою сучасної змістовної реінтерпретації геополітики є й ресурсний чинник, внаслідок чого геополітику все частіше позиціюють як політику, зумовлену ресурсами. Йдеться про природні, людські, технологічні та ін. ресурси. Однак далеко не завжди сам факт наявності у певної держави тих чи інших ресурсів не зумовлює автоматично посилення геополітичної ролі. Для прикладу, відкриття у 2023 р. величезних покладів нафти в пакистанській акваторії Індійського океану мало б перетворити у наступних десятиліттях цю країну на одного з великих експортерів нафти, а також – докорінно переформатувати світові ринки вуглеводнів. Однак наразі жодна велика міжнародна нафтова компанія не починає робо́ти через занепокоєння безпекою та високі витрати на розвідку родовищ (щонайменше 5 млрд дол. і 4-5 років за тривалістю робіт). Це потенційно може зробити Китай найімовірнішим партнером для Пакистану. Відтак наявність певного природного ресурсу аж ніяк автоматично не посилює позиції тої чи іншої держави, однак може істотно узалежнити її від інших міжнародних гравців.

Істотна специфічна ознака сьогодення пов'язана з тим, що будувати геополітичний аналіз на жорстких детерміністських і дуалістичних концепціях початку XX століття вже неможливо. Невід'ємним елементом «твердого ядра» геополітики є визнання того, що просторовий вимір залишається істотним чинником як внутрішньої, так і зовнішньої політики держави. Будь-яка державаа прив'язана до географічного простору, що змушує її, з одного боку, вибудовувати свою поведінку, виходячи із заданих просторових особливостей, а з іншого боку, – облаштовувати простір відповідно до своїх національних інтересів.

Сферою геополітики відтак є просторові потреби і вимоги держави. Геополітика увагу спрямовує на дослідження можливостей активного використання політикою чинників географічного середовища, впливу на них в інтересах безпеки держави. Геополітика сформувалася як сфера знання і мистецтва управління просторовою складовою суспільної дійсності. Проблемою є те, що геополітика здебільшого витлумачується надзвичайно широко. У підсумку ця сфера знань позбувається властивих їй рис, її межі стають надмірно розмитими. Множинність сучасних інтерпретативних образів геополітики – свідчення полісубстанціональності геополітичного як такого.

У сучасному контексті змістове наповнення геополітики змінюється дуже стрімко. Мінлива геополітична реальність продукує нові ризики, однак вона також створює нові можливості. Це в комплексі трансформує геополітику. Геополітичний ландшафт останніми роками зазнає настільки кардинальних змін, що це робить традиційні теорії все більш невідповідними для аналізу. «Розширення традиційної геополітики на так би мовити "менш політичні" питання (суспільство, культура, гендер і т. ін.), знаменує собою значний зсув, об'єднуючи геополітику з геоекономікою та геокультурою. Цей інтегративний підхід пропонує нові шляхи для досліджень, зосереджуючись на еволюційній природі геополітичних моделей під впливом технологічних і соціальних змін, а також висхідного впливу недержавних акторів і віртуальних прав у міжнародних відносинах» (Topalidis, Kartalis, Velentzas & Sidiropoulou, 2024).

Сучасний дискурс у геополітиці передбачає не стільки перехід від жорсткої сили до м'якої, скільки їх стратегічну інтеграцію. «Традиційна версія геополітики, яка характеризувалася детермінізмом, експансіонізмом та агресією, поступилася місцем більш тонкому розумінню того, де держави роблять стратегічний вибір у багатополярному світі» (Dahal, 2024, с. 185). Нова геополітика перейшла від повністю державоцентричного підходу до формування альянсів, появи нових моделей безпеки, політичних та економічних угруповань.

Геополітика розглядає простір не тільки й не стільки щодо державних кордонів, скільки з позиції насиченості цього простору конкретною політикою. Нині геополітику доцільно розглядати як сферу взаємного впливу політики та простору. Географічний простір є тим середовищем, у якому діють суб'єкти політичних відносин, а його вплив має опосередкований характер. Сукупність географічних чинників – це ті обмежувачі, які доцільно брати до уваги, реалізуючи ті чи інші геополітичні цілі. При цьому важливо враховувати, що кліматичні зміни, технологічний розвиток, погіршення якості демократії, кооперація неоавторитарних політичних а́кторів та багато інших чинників вимагають нових підходів до оцінки геополітичних реалій. Контроль фізичної території дійсно визначав міжнародні відносини упродовж століть, але нині найбільше значення має спроможність створювати нові простори – віртуальні, економічні та ін. Технологічна революція трансформує саме «*гео-*» в геополітиці.

Сучасна геополітика перебуває у стані динамічної трансформації. Формується складніша, конкурентніша та менш передбачувана міжнародна система. Нині геополітика характеризується високим рівнем невизначеності, конкуренції та фрагментації. Відбувається фундаментальний перерозподіл сили та впливу на глобальній арені. На зміну відносній передбачуваності постбіполярного світу прийшла епоха суперництва між великими державами, ідеологічного протистояння та випробувань для існуючих міжнародних інститутів. Майбутній світовий порядок ще формується, але очевидно, що він буде значно складнішим і конфліктнішим, ніж той, що існував наприкінці XX – на початку XXI століття.

Останніми десятиліттями геополітику сильно змінюють не лише політичні, безпекові чинники, а й економічні. Зокрема: 1) частка США у світовому виробництві знижується, а частка Китаю натомість зростає; 2) Китай перевершив США за загальним ВВП і став провідним торговим партнером для більшої частини світу; останньому не в останню чергу посприяв інфраструктурний проєкт «Один пояс, один шлях», а також швидкий прогрес у технологічних ноу-хау, здатність до інновацій та ін.; 3) держави-члени BRICS обігнали країни G7 за загальним обсягом виробництва; цьому сприяє розширення організації новими членами. Такі процеси спричинили дебати про зміну ролі тих чи інших держав в глобальному вимірі, наслідки позицій певних держав чи групи держав для майбутнього глобального управління та міжнародної політики.

Нині держави функціонують у період особливої геополітичної напруги та змін, а відтак і геополітика набуває нової конфігурації. Геополітика вже не є простим змаганням за контроль над територією. У час передових технологій геополітика стала змаганням за створення території. Великі держави прагнуть побудувати світ для інших держав, зберігаючи при цьому можливість змінювати правила чи стан світу, коли це необхідно (Maçães, 2025).

Висновки. Наявні підстави для висновку про органічну єдність і функціонально-праксеологічну когерентність політики та геополітики. Відповідною є саме формула «політика простору в просторі політики», а не навпаки – «простір політики в політиці простору». Тільки так адекватно втілюється предметна й функціональна диспозиція політики та геополітики.

Співвідношення політики та геополітики перебуває у динаміці, не є чимось сталим. І політика, і геополітика вимушені адаптуватися до щораз нових мінливих обставин, які впливають на характер їх взаємодії. Процесами, які визначально впливають на геополітику як політику простору в просторі політики, є стрімке зростання упродовж останніх десятиліть безпекових викликів на тлі глобального зниження якості демократії та посилення неоавторитарних тенденцій, збільшення потреби у ресурсах (енергоресурси, критичні метали та мінерали) й змагання держав за них і т. ін.

Геополітичні чинники нині мають значний вплив на політичні процеси, динаміку подій, структурні та інституційні трансформації і т. ін. Геополітика набуває нової конфігурації. Вона вже не є простим змаганням за контроль над територією, а й за розширення території та зони впливу тої чи іншої держави завдяки передовим технологіям.

Взаємозв'язок «політики простору» та «простору політики» підтверджуємо такими аргументами: 1) простір впливає на політику; він створює можливості та обмеження для політичних а́кторів; 2) політика формує простір; політичні дії надають простору значення, організують його, змінюють його фізично та символічно. Це не односторонній процес (як

у примітивному географічному детермінізмі, де географія жорстко визначає політику), а постійна взаємодія. Політичні а́ктори діють у певних географічних умовах, але їхні рішення, боротьба за владу та ідеологічні уявлення активно перетворюють ці умови та саме розуміння простору.

Теза «політика простору в просторі політики» відбиває нерозривний та діалектичний взаємозв'язок між геополітикою (як аналізом впливу географічних чинників на політику) та політикою (як сферою боротьби за владу, прийняття рішень та реалізації інтересів). «Політика простору» увиразнює, як просторові фактори формують політику держав. Теза «***в просторі політики***» вказує, що «політика простору» (геополітичні міркування та дії) розгортається і набуває сенсу лише в ширшому контексті загального політичного процесу. «Простір політики» – це вимір, у якому діють політичні інститути (держави, уряди та ін.), відбуваються політичні процеси (вибори, ухвалення законів, дипломатія, війна, пропаганда і т. ін.), конкурують ідеології та дискурси. Саме політичні рішення, ідеології, владні відносини та суспільні цінності визначають, як саме географічний простір сприймається, осмислюється, використовується та трансформується. Наприклад, встановлення кордонів є не просто проведенням географічної лінії (демаркацією), а результатом політичних домовленостей, воєн, підписаних договорів; відтак державний кордон набуває сенсу через політику, завдяки політиці. Інфраструктурні проєкти (будівництво доріг, портів, трубопроводів і т. ін.) – це також політичні рішення, що змінюють географію зв'язків, створюють нові простори впливу та залежності; прикладом цьому є ініціатива Китаю «Один пояс, один шлях», реалізація якої має низку політичних наслідків. Також політичні ідеології здатні конструювати уявлення про «нашу землю», «історичні території» і цим простору надається емоційного та символічного значення; це може мобілізувати населення, виправдовувати політичні дії (включно з війною).

Література

Allison G. T. Destined for War? *The National Interest*. 2017. № 149. P. 9-21.

Badiou A. *A New Dawn for Politics*. Cambridge: Polity, 2022.

Dahal D. R. The Shifting Geopolitics. *Journal of Political Science*. 2024. № 24 (1). P. 185-201.

Maçães B. *World Builders. Technology and the New Geopolitics*. Cambridge: Cambride University Press, 2025.

Mia M. R., Tao J. L., Anderson C. D. The South China Sea Dispute and Regional Response. *Quest Journal of Management and Social Sciences*. 2024. № 6 (1). P. 74-86.

Sachs J. D. The New Geopolitics. *Horizons*. 2023. № 22. P. 10-21.

Smith G. *Intellectuals and (Counter-)Politics. Essays in Historical Realism*. New York; Oxford: Berghahn Books, 2016.

Topalidis G. T., Kartalis N. N., Velentzas J. R., Sidiropoulou C. G. New Developments in Geopolitics: A Reassessment of Theories after 2023. Social Sciences. 2024. № 13 (2), article number 109. https://doi.org/10.3390/socsci13020109

Wei M. Navigating Tensions in the South China Sea: A Multidimensional Analysis. *Chicago Journal of Foreign Policy*. URL: https://www.cjfp.org/navigating-tensions-in-the-south-china-sea-a-multidimensional-analysis/ (дата звернення: 14.03.2025).

Wootton D. *Modern Political Thought: Readings from Machiavelli to Nietzsche*. Indianapolis: Hackett Publishing Company, 2008.

References

Allison, G. T. (2017). Destined for War? *The National Interest*, *149*, 9-21 [in English].

Badiou, A. (2022). *A New Dawn for Politics*. Cambridge: Polity.

Dahal, D. R. (2024). The Shifting Geopolitics. *Journal of Political Science*, *24*(1), 185-201 [in English].

Maçães, B. (2025). *World Builders. Technology and the New Geopolitics*. Cambridge: Cambride University Press.

Mia, M. R., Tao, J. L. & Anderson, C. D. (2024). The South China Sea Dispute and Regional Response. *Quest Journal of Management and Social Sciences*, *6*(1), 74-86 [in English].

Sachs, J. D. (2023). The New Geopolitics. *Horizons, 22,* 10-21 [in English].

Smith, G. (2016). *Intellectuals and (Counter-)Politics. Essays in Historical Realism*. New York; Oxford: Berghahn Books[in English].

Topalidis, G. T., Kartalis, N. N., Velentzas, J. R., & Sidiropoulou, C. G. (2024). New Developments in Geopolitics: A Reassessment of Theories after 2023. Social Sciences, 13(2), article number 109. https://doi.org/10.3390/socsci13020109 [in English].

Wei, M. (2025). Navigating Tensions in the South China Sea: A Multidimensional Analysis. *Chicago Journal of Foreign Policy*. Available from: https://www.cjfp.org/navigating-tensions-in-the-south-china-sea-a-multidimensional-analysis/ (accessed 11.03.2025) [in English].

Wootton, D. (2008). *Modern Political Thought: Readings from Machiavelli to Nietzsche*. Indianapolis: Hackett Publishing Company [in English].

Анотація

Лаврук Т. П., Хома Н. М. **Політика простору в просторі політики: переосмислення та реінтерпретація геополітки. –** Стаття.

У статті розкрито співвідношення політики та геополітики в умовах переосмислення політики простору в просторі політики. Аргументовано органічну єдність і взаємопов'язаність політики та геополітики. Доведено відповідність формули «політика простору в просторі політики», а не формули «простір політики в політиці простору». Взаємозв'язок «політики простору» та «простору політики» підтверджено аргументами: 1) простір впливає на політику; він визначає можливості та обмеження для політичних áкторів; 2) політика формує простір; політичні дії надають простору значення, організують його, змінюють його фізично та символічно. Автори довели, що взаємовплив політики та геополітики є двостороннім процесом, постійною взаємодією у динамічних умовах глобальної геополітичної нестабільності, посилення геополітичної конкуренції. Наголошено, що формула «політика простору в просторі політики» відбиває нерозривний та діалектичний взаємозв'язок між геополітикою (як аналізом впливу географічних чинників на політику) та політикою (як сферою боротьби за владу, прийняття рішень та реалізації інтересів). «Політика простору» увиразнює, як саме просторові фактори формують політику держав. Теза «***в просторі політики***» вказує, що «політика простору» (геополітичні міркування та дії) розгортається і набуває сенсу лише в ширшому контексті загального політичного процесу. «Простір політики» визначено виміром, у якому функціонують політичні інститути, відбуваються політичні процеси, конкурують ідеології та дискурси. Саме політичні рішення, ідеології, владні відносини та суспільні цінності визначають, як саме географічний простір сприймається, осмислюється, використовується та трансформується.

Ключові слова: геополітика, політика простору, простір політики, глобальна геополітична нестабільність, геополітична конкуренція, криза світового порядку.

Summary

Lavruk T. P., Khoma N. M. **The politics of space in the space of politics: rethinking and reinterpreting geopolitics. –** Article.

The article reveals the relationship between politics and geopolitics in the context of rethinking the politics of space in the space of politics. The organic unity and interconnectedness of politics and geopolitics are argued. The validity of the formula "politics of space in the space of politics" is proven, as opposed to the formula "space of politics in the politics of space". The interrelation between "politics of space" and "space of politics" is confirmed by the arguments: 1) space influences politics; it determines the possibilities and limitations for political actors; 2) politics shapes space; political actions give space meaning, organize it, change it physically and symbolically. The authors prove that the mutual influence of politics and geopolitics is a two-way process, constant interaction under the dynamic conditions of global geopolitical instability and increased geopolitical competition. It is emphasized that the formula "the politics of space in the space of politics" reflects the inseparable and dialectical relationship between geopolitics (as an analysis of the influence of geographical factors on politics) and politics (as a sphere of struggle for power, decision-making and the realization of interests). "The politics of space" expresses how spatial factors shape the politics of states. The thesis "in the space of politics" indicates that "the politics of space" (geopolitical considerations and actions) unfold and acquire meaning only in the broader context of the general political process. "The space of politics" is defined as the dimension in which political institutions function, political processes occur, and ideologies and discourses compete. It is political decisions, ideologies, power relations and social values that determine how geographical space is perceived, understood, used and transformed.

Key words: geopolitics, politics of space, space of politics, global geopolitical instability, geopolitical competition, crisis of world order.

УДК 341.232
DOI https://doi.org/10.32782/app.v75.2025.35

В. П. Пилипенко
orcid.org/0000-0002-9560-2754
заслужений юрист України, доктор юридичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин
Львівського університету бізнесу і права

УКРАЇНА–США: ПОТОЧНИЙ ФОРМАТ БЕЗПЕКОВИХ ДОМОВЛЕНОСТЕЙ

Після розпаду СРСР та проголошення незалежності Україна успадкувала третій за величиною ядерний арсенал у світі. Постало питання щодо надання Україні безпекових запевнень в обмін на її відмову від ядерної зброї. 14 січня 1994 року було підписано тристоронню заяву Україна–США–росія, за якою Україна погодилася вивезти ядерні боєзаряди до рф, а США та росія в свою чергу підтвердили намір поважати безпеку України (Pifer, 2011).

Кульмінацією цих домовленостей стало підписання Будапештського меморандуму 5 грудня 1994 року. Відповідно до нього США, Велика Британія та РФ зобов'язалися «поважати незалежність, суверенітет та наявні кордони України» і «утримуватися від погроз силою чи її застосування проти України» (Pifer, 2014).

Важливо підкреслити, що відповідні зобов'язання мали форму саме політичних «запевнень» (assurances), а не юридично обов'язкових «гарантій» безпеки. Оскільки саме гарантії безпеки могли б забезпечити пряме військове втручання США у разі агресії, чого на той час надано не було (Pifer, 2014).

Будапештський меморандум став першим ключовим документом, що визначив формат безпекових відносин Україна–США після холодної війни, хоча його природа була більше політичною, ніж правовою. І саме це в подальшому чітко продемонструвало всю обмеженість політичних декларацій без супроводження їх чіткими інструментами реалізації та міжнародного примусу.

З 1991 до початку 2000-х років обсяг допомоги США Україні перевищив $3 млрд і був спрямований на політично-економічні реформи та гуманітарні потреби, включно зі зміцненням інститутів безпеки (Dickinson, 2021).

Після «Помаранчевої революції» 2004 року співпраця у сфері безпеки активізувалася: США підтримували євроатлантичні прагнення України, хоча питання про надання Україні формальних гарантій безпеки чи вступу до НАТО залишалося відкритим.

Важливою віхою двосторонніх відносин стала Хартія про стратегічне партнерство між Україною та США, яка була підписана 19 грудня 2008 року. Цей документ закріпив основи співробітництва у галузях оборони, безпеки, економіки та демократії. Хартія 2008 року декларувала підтримку суверенітету та територіальної цілісності України, окреслювала напрямки військового співробітництва та наголошувала на перспективі членства України в євроатлантичних структурах (Хартія про стратегічне партнерство між Україною та Сполученими Штатами Америки, 2008 р.).

Фактично, з 2008 року відносини України та США були підняті до рівня стратегічного партнерства. На реалізацію положень Хартії було створено двосторонню Комісію Україна–США, яка займалась практичними проектами співпраці, зокрема у сфері оборонних реформ та військових навчань. Хоча ця Хартія також носила політичний характер і не містила юридично зобов'язуючої «статті про взаємну оборону», вона заклала основу для подальшої тісної взаємодії оборонних відомств двох країн.

Після початку російської агресії проти України у 2014 році (окупація Криму, війна на Донбасі) безпекова взаємодія між Києвом і Вашингтоном відчутно посилилася. США негайно засудили дії Росії та надали Україні дипломатичну підтримку на міжнародній арені.

В період 2014–2019 років США виділили близько $1,5 млрд військової допомоги Україні, зосередженої на постачанні нелетального обладнання (радари контрбатарейної боротьби,

засоби зв'язку, прилади нічного бачення тощо) та проведенні тренувань для українських військових (Wikipedia).

Згодом Україна отримала від США протитанкові ракетні комплекси «Джавелін», що стало важливим сигналом про готовність США посилювати обороноздатність української армії (Wikipedia).

Чергова активізація двосторонніх безпекових домовленостей відбулась у 2021 році. 1 вересня 2021 року, під час візиту Президента Володимира Зеленського до Вашингтона, сторони оприлюднили Спільну заяву щодо стратегічного партнерства, в якій підтвердили ключові принципи безпеки та домовилися оновити Хартію 2008 року. Вже 10 листопада 2021 року в Вашингтоні глави зовнішньополітичних відомств підписали нову Хартію Україна–США про стратегічне партнерство (US–Ukraine Strategic Defense Framework, 2021).

Цей документ замінив собою Хартію 2008 року та відобразив нові реалії безпеки. Зокрема, він підтвердив беззастережну підтримку США суверенітету і територіальної цілісності України на тлі російської агресії, засудив окупацію Криму, задекларував наміри поглиблювати оборонну співпрацю та підтримувати прагнення України до членства в НАТО (Bowen, 2024).

Також Хартія 2021 року посилалася на нову двосторонню «Стратегічну оборонну рамкову угоду» (Strategic Defense Framework) між Міністерствами оборони, яку було підписано того ж дня, 31 серпня 2021 року. У цій оборонній рамковій угоді сторони погодили пріоритетні напрями військового співробітництва до 2026 року: спільні навчання і тренування, посилення ВМС України і безпеки в Чорному морі, кібербезпеку, розвиток оборонно-промислової співпраці, обмін розвідданими тощо (US–Ukraine Strategic Defense Framework, 2021).

США прямо підтвердили прихильність принципу «відкритих дверей» НАТО щодо України та її права самостійно визначати зовнішньополітичний курс.

Таким чином, напередодні нового етапу російської агресії двосторонні безпекові домовленості були як ніколи міцними на політичному рівні – існувала оновлена всеосяжна Хартія та конкретний план оборонної співпраці. Однак жодних формальних договорів про взаємну оборону чи гарантії безпеки станом на початок 2022 року підписано не було. Україна залишалася де-юре поза будь-якими системами колективної оборони.

Повномасштабне вторгнення росії 24 лютого 2022 року стало переломним моментом, який перевірив на практиці ефективність попередніх домовленостей та стимулював стрімкий розвиток нових форматів безпекової співпраці Україна–США.

В перші ж дні агресії США зайняли чітку позицію підтримки України і координації міжнародної реакції. Вашингтон активував механізми екстреної військової допомоги: було схвалено передачу Україні значних обсягів озброєнь зі складів Пентагону за процедурою Presidential Drawdown Authority (PDA), а також збільшено фінансування Ініціативи сприяння безпеці України (USAI). У 2022 фінансовому році США надали Україні $6,3 млрд безпекової допомоги через програму USAI сімома траншами, а у 2023 фінансовому році – ще $12,1 млрд вісьмома траншами (The Financial, 2024).

Уже станом на початок 2023 року загальний обсяг американської військової допомоги Україні сягнув безпрецедентних масштабів. За даними Державного департаменту США, на березень 2023 року США надали Україні понад $66,5 млрд військової допомоги від початку повномасштабної війни (Standeford, 2025).

Усе це дає підстави стверджувати, що Сполучені Штати Америки стали найбільшим донором безпеки України в її новітній історії.

Однією з перших ініціатив США на підтримку України у 2022 р. стало відновлення механізму часів Другої світової війни – програми ленд-лізу. 9 травня 2022 року президент Джо Байден підписав Акт про оборонну допомогу демократії України – ленд-ліз 2022 (Vergun, 2022).

Цей закон тимчасово (до кінця фінансового року 2023) спростив процедури передачі Україні озброєнь, надавши президенту США розширені повноваження швидко постачати зброю і техніку у позику чи оренду без зайвих бюрократичних зволікань.

Хоча фактично основний обсяг допомоги надавався грантово (без оплати), сам акт ленд-лізу став важливим політичним символом рішучості США забезпечити Україну всім необхідним для самозахисту.

Важливим інструментом координації міжнародної військової підтримки України за лідерства США стало створення так званого «Рамштайнського формату» (Контактної групи з питань оборони України) (Fenbert, 2025).

Контактна група дозволила в оперативному режимі узгоджувати зусилля багатьох країн щодо надання озброєнь, уникати дублювання або прогалин у поставках, а також виробляти спільні рішення щодо підготовки українських військових за кордоном та нарощування власного виробництва потрібної техніки.

Незважаючи на значний обсяг військової допомоги та жорсткі санкції проти рф, у 2022–2023 роках США та НАТО свідомо обмежували формат своєї підтримки України рамками колективної самооборони, аби уникнути прямого воєнного зіткнення з росією. Згідно з міжнародним правом (ст.51 Статуту ООН), США та союзники діяли на запрошення України, допомагаючи їй здійснювати право на самооборону від збройної агресії. Водночас Захід утримувався від проголошення офіційних «гарантій безпеки» під час активної фази війни, таких як введення військ або закриття неба, пам'ятаючи про ядерний шантаж кремля (VOA, 2025).

У результаті актуальні безпекові домовленості 2022–2023 рр. носили характер переважно односторонніх заходів підтримки (закони США про допомогу, рішення адміністрації про постачання зброї, координація союзників), які не були оформлені у вигляді нових двосторонніх договорів між Україною та США під час бойових дій.

Однак 12 липня 2023 року, на саміті НАТО у Вільнюсі, країни G7 (США, Велика Британія, Канада, Франція, Німеччина, Італія, Японія) спільно ухвалили «Спільну декларацію про підтримку України», яка стала політичним рамковим рішенням щодо гарантій безпеки. G7 задекларували зобов'язання забезпечувати довгострокову військову, розвідувальну, фінансову підтримку України, підвищувати її спроможність захищатися зараз і стримувати агресію в майбутньому, а також сприяти економічному відновленню та запровадженню санкцій проти агресора (Peters, Woolley, 2024).

Хоча ця декларація була багатосторонньою і мала політичний характер, її підписанти погодилися укласти з Україною двосторонні угоди, які конкретизують надані гарантії для зміцнення безпеки. Зокрема, кожна країна погодилася обговорити з Україною перелік конкретних довгострокових зобов'язань – постачання озброєнь, підтримка оборонної промисловості, тренування військових, кіберзахист, розвідка тощо – щоб створити мережу союзницьких зобов'язань навколо України (до її вступу в НАТО) (Bowen, 2024). В рамках цієї ініціативи протягом кінця 2023 – початку 2024 року Україна підписала низку двосторонніх безпекових декларацій та меморандумів з окремими державами (VOA, 2025).

Справжнім проривом для України стало підписання розширеної угоди зі Сполученими Штатами. 13 червня 2024 року, під час саміту G7 в Італії, президенти Джо Байден і Володимир Зеленський підписали Двосторонню безпекову угоду між Україною та США строком на 10 років (Shalal, 2024).

Цей документ став найважливішим новітнім форматом безпекових домовленостей між країнами. Угода має форму виконавчої домовленості (Executive Agreement) і тому не потребує ратифікації Сенатом США (Bowen, 2024).

Вона розрахована на десятирічний період та в подальшому може бути пролонгована. В преамбулі сторони підтвердили відданість принципам Статуту ООН, повагу суверенітету й територіальної цілісності України в межах міжнародно визнаних кордонів, а також право України на самооборону (ст.51 Статуту ООН) (Shalal, 2024).

США чітко заявили, що майбутнє України – в НАТО, посилаючись на рішення саміту у Вільнюсі про те, що Україна стане членом Альянсу, коли нею будуть виконані всі умови (Peters, Woolley, 2024).

Відповідно, метою нової угоди стала підтримка України на шляху до НАТО та посилення її обороноздатності, щоб забезпечити мир на справедливих умовах

Двостороння безпекова угода між Україною та США, укладена в червні 2024 року, стала рамковим документом, що окреслює стратегічні напрями співпраці у сфері безпеки та оборони. Вона включає положення про спільну політику протидії агресії, механізми консультацій

на найвищому рівні у разі загрози Україні, а також пріоритети щодо оборонної підтримки – від розвитку спроможностей Збройних Сил України до контролю за використанням наданого озброєння, спільних тренувань, розвідки й протимінної діяльності.

Водночас угода прямо застерігає, що вона не є договором про взаємну оборону – тобто не зобов'язує США автоматично застосувати військову силу на захист України. Йдеться про політичне зобов'язання проводити консультації і надавати допомогу, яка узгоджуватиметься окремо.

Окрему увагу приділено відновленню економіки України, енергетичному сектору, реформам у сфері верховенства права, боротьбі з корупцією та цивільного контролю над безпековими структурами. Угода також передбачає координацію дій з конфіскації заморожених російських активів і притягнення Росії до відповідальності.

Документ включає положення про підтримку «Справедливого миру» на основі поваги до суверенітету України та міжнародного права. При цьому угода не є безстроковою: кожна сторона має право припинити її дію, попередивши іншу за шість місяців.

Двостороння декларація Україна–США про безпекове партнерство стала важливим етапом формалізації безпекового співробітництва між Україною та США, адаптованого до умов війни та повоєнного відновлення. Президент Володимир Зеленський назвав цю угоду «історичною» та оцінив її як своєрідний «міст» до майбутнього членства України в НАТО (Shalal, 2024).

Дійсно, угода покликана заповнити поточний «безпековий вакуум»: допоки Україна не є учасницею статті 5 Північноатлантичного договору, її безпека спиратиметься на двосторонні зобов'язання з боку ключового союзника – США – та інших партнерів, зокрема Великої Британії, Канади, країн ЄС тощо. Угода 2024 року базується на накопиченому досвіді співпраці й прямо зазначає, що розвиває положення Рамкової оборонної угоди та Хартії стратегічного партнерства, укладених у 2021 році.

Таким чином, у безпрецедентно короткі строки (2022–2024) формат безпекових домовленостей між Україною та США еволюціонував від просто декларованого «стратегічного партнерства» – до конкретизованого довгострокового безпекового пакту, що включає елементи гарантій та механізми практичної реалізації оборонної співпраці.

З точки зору міжнародного права, безпекові домовленості України та США належать до різних категорій нормативних актів – від політичних декларацій до міжнародних договорів. Будапештський меморандум 1994 р. був міжнародною угодою *sui generis*: хоча його підписали глави держав та він був офіційно зареєстрований як документ ООН, він не пройшов ратифікацію і не набув сили юридично зобов'язуючого договору (Будапештський меморандум, 1994).

Його часто характеризують як політичне зобов'язання або «меморандум про взаєморозуміння», що не містить механізму примусового виконання. Як зазначав дипломат Стівен Пайфер, Меморандум містив саме «запевнення» безпеки, а не «гарантії» – останні б означали обов'язок військового втручання США, якого уникали (Pifer, 2014).

Відсутність чітких гарантій і санкцій за порушення стала однією з причин його неефективності: коли країна-агресорка порушила меморандум, Україна не мала правових інструментів вимагати військового захисту від США або Британії. Цей прецедент продемонстрував певну прогалину міжнародного права: держави можуть дати обіцянку поважати чийсь суверенітет, але без формального оборонного союзу ці запевнення у разі агресії виявляються недостатніми для стримування агресора.

Зовсім інший характер має новітня Декларація 2024 року і похідна від неї десятирічна угода. Хоча ця угода теж не є міждержавним договором в розумінні ст. 2 Віденської конвенції 1969 р. (оскільки не ратифікована, не створює взаємних зобов'язань щодо оборони) (Віденська конвенція про право міжнародних договорів, 1969), вона все ж оформлена письмово та підписана главами держав, тобто має ознаки міжнародної угоди політичного типу. В тексті прямо передбачено її реєстрацію в Секретаріаті ООН (стаття X) (Shalal, 2024), що відповідає вимогам ст. 102 Статуту ООН і додає їй легітимності на міжнародній арені. Водночас угода названа «декларацією» та «рамковою», а не «договірною угодою», щоб підкреслити її програмний, політико-стратегічний характер.

У правовому сенсі така домовленість є необов'язковою («м'яке право») для сторін – тобто її виконання ґрунтується на добрій волі урядів, а не на примусових механізмах. США спеціально ухилилися від формату, який вимагав би ратифікації Сенатом (для чого потрібна більшість у 2/3, чого важко досягти в нинішніх політичних умовах). Замість цього обрано гнучкий інструмент виконавчої угоди, який може швидко коригуватися сторонами (ст. VIII дозволяє вносити поправки за взаємною згодою) і навіть припинятися в разі необхідності (ст. XI – за 6 місяців після письмового повідомлення) (Shalal, 2024).

Тобто, формально жодна зі сторін не обмежена «юридичними путами»: якщо, приміром, нове політичне керівництво США раптово вирішить призупинити допомогу, воно може вийти з цієї угоди.

Як показав час, питання щодо гарантій підтримки України Сполученими Штатами Америки небезпідставно викликало занепокоєння в української сторони. Зміна влади у США у 2025 році позначилась різкою зміною зовнішньої політики щодо України.

Інавгурація Дональда Трампа у січні 2025 року збіглася з критичним етапом російсько-української війни, коли Україні вкрай необхідними залишалися міжнародна солідарність і матеріальна підтримка. Натомість нова адміністрація різко змінила свій політичний курс.

Уже в лютому 2025 р. Сполучені Штати вперше приєдналися до росії (у компанії Білорусі та Північної Кореї) в голосуванні проти резолюції Генасамблеї ООН, що засуджувала розв'язання війни росією (Madhani, Miller, Mascaro, 2025).

Цей безпрецедентний крок поклав край єдності західних союзників у підтримці України та став сигналом, що Вашингтон більше не готовий автоматично стояти на захисті України на міжнародній арені. Експерти охарактеризували такий поворот як готовність «пожертвувати Україною» заради сумнівного швидкого миру.

Справді, президент Трамп відверто зрушив акцент із протидії агресору на тиск на жертву агресії – звинувачуючи Київ у затягуванні війни та вимагаючи від України піти на болючі поступки заради припинення бойових дій (Berry, 2025).

Згодом Вашингтон висунув вимогу аби Україна підписала угоду, що передає права на частину майбутнього видобутку критично важливих копалин (стратегічних мінеральних ресурсів) американській стороні – причому без надання чітких оборонних гарантій з боку США в обмін (Balmforth, Banco, Renshaw, 2025).

Такий суто транзакційний підхід різко контрастує з політикою адміністрації Джо Байдена, яка будувалася на принципах підтримки суверенітету й територіальної цілісності України та колективного стримування агресора. Відмова Трампа беззастережно підтримувати Київ створює нові загрози для безпеки України. Під великим питанням опинилися домовленості про довгострокову допомогу, досягнуті за попередньої адміністрації.

Перші кроки Дональда Трампа на посаді президента свідчать, що він не вважає себе зв'язаним жодними попередніми домовленостями й обіцянками щодо України. Це означає, що вже обмежені «гарантії» безпеки (на кшталт консультацій чи постачань озброєння) стають примарними. А перспектива вступу України до НАТО – ключова стратегічна мета Києва – за нових обставин відкладається на невизначений строк.

Адміністрація Трампа й раніше скептично ставилася до розширення НАТО, а тим більше до прийняття країни, що перебуває у стані війни. Відсутність чіткого шляху до членства в Альянсі позбавляє Україну найдієвішого механізму колективної безпеки, який надає ст.5 Вашингтонського договору. Натомість Київ теоретично міг би розраховувати на альтернативні гарантії з боку США – двосторонні домовленості чи статус основного союзника поза НАТО. Але такі гарантії також малоймовірні з огляду на небажання нової адміністрації США брати на себе довгострокові зобов'язання перед іншими державами. Таким чином, Україна ризикує залишитися сам-на-сам проти сильнішого агресора, що порушує сам дух колективної системи безпеки, закріпленої у Статуті ООН.

Не менш важливий аспект – дипломатичні ініціативи Вашингтона щодо врегулювання війни. Адміністрація Трампа демонстративно змістила фокус з багатосторонніх форматів (як-от платформи за участі ЄС, НАТО, ООН) до білатеральних перемовин з ключовими гравцями. Зокрема, Дональд Трамп заявив про намір домовлятися безпосередньо з Володимиром

Путіним про завершення війни, фактично відсторонивши саму Україну від визначення умов миру (Berry, 2025).

Адміністрація Трампа відкрито дала зрозуміти, що безпека Європи більше не є пріоритетом для Вашингтона, ставлячи під сумнів зобов'язання США в рамках НАТО та інших союзів.

З точки зору міжнародного права, така поведінка підриває принципи добросовісності союзницьких угод і може трактуватися як відмова від виконання взятих раніше політичних зобов'язань (хоча формально США не порушують договір, коли йдеться про Україну, оскільки, на відміну від союзників по НАТО, прямих юридичних зобов'язань щодо її оборони не мали).

Показово, що поки США фактично схиляють Україну до поступок, європейські лідери демонструють протилежну позицію. У день, коли американська делегація в ООН стала на бік росії, чільні європейські політики перебували в Києві, заявляючи про незмінну підтримку України (Fakhurdinova, 2025).

Однак Європа не має порівнянних із США військових спроможностей і політичної ваги: роки недофінансування оборони й енергетична залежність від російських ресурсів сильно ослабили європейців (Fakhurdinova, 2025).

Таким чином, нинішня стратегія Трампа створює розлом у єдиному раніше фронті Заходу. Для України це означає послаблення системи міжнародно-правових гарантій, на які вона покладалася.

У відповідь на нові виклики Київ був вимушений оперативно шукати шляхи збереження підтримки Вашингтона, зокрема, через укладення взаємовигідних економічних домовленостей. На цьому тлі виникла ініціатива укласти спеціальну угоду між Україною та США про спільний видобуток стратегічно важливих корисних копалин. Йдеться про такі ресурси, як рідкісноземельні елементи: літій, титан, графіт, уран, газ та інші корисні копалини, що мають критичне значення для високотехнологічних галузей і оборонної промисловості. Україна багата на такі ресурси – за даними урядових оцінок, в Україні є поклади 22 із 34 мінералів, визнаних ЄС критично важливими, зокрема значні запаси графіту (близько 20% світових), літію, титану, рідкісноземельних металів тощо (Balmforth, Banco, Renshaw, 2025).

Цей потенціал приваблює США, які прагнуть диверсифікувати джерела постачання стратегічної сировини та зменшити залежність від Китаю і росії.

Ідея ресурсної угоди полягає в тому, щоб залучити американський капітал і технології до розробки українських надр, а прибутки від цього частково спрямувати на погашення колосальних витрат США на допомогу Україні. З точки зору адміністрації Трампа, така «угода в обмін на підтримку» відповідає логіці справедливості щодо американського виборця: мовляв, вкладені в Україну гроші мають бути повернуті з прибутком американській стороні (Сисак, 2025).

Натомість українська влада сподівається, що угода покращить відносини з новою адміністрацією і «прокладе шлях до довгострокових зобов'язань США щодо безпеки» України (Aguiar, 2025).

Багато питань наразі викликають й подальші можливі кроки росії у зв'язку з розвитком ситуації навколо видобутку корисних копалин в Україні за участі США.

Так, речниця Міністерства закордонних справ росії Марія Захарова поставила під сумнів легітимність потенційної угоди, стверджуючи, що Володимир Зеленський пропонує Вашингтону ресурси, які Україна вже не контролює через зміну лінії фронту (Осборн, 2025). Відповідна заява вказує на спробу росії підірвати довіру до угоди, ставлячи під сумнів здатність України виконати її умови.

Президент росії також зробив низку заяв, які можна розцінювати як реакцію на можливу угоду. Він запропонував Дональду Трампу доступ до мінеральних ресурсів, що знаходяться на окупованих росією територіях України. Крім того, путін висловив готовність рф співпрацювати зі Сполученими Штатами у розробці родовищ критично важливих мінералів, включаючи ті, що розташовані на окупованих українських територіях . В інтерв'ю російським ЗМІ він заявив, що росія має значно більші запаси рідкоземельних металів, ніж Україна, та висловив готовність до співпраці з американськими компаніями у цій галузі, зокрема на «нових територіях», як росія називає окуповані частини України. Ці пропозиції можуть розглядатися

як спроба рф перехопити ініціативу та запропонувати США альтернативний варіант співпраці, потенційно обходячи Україну (Осборн, 2025).

З огляду на заяви путіна про готовність співпрацювати з США у сфері видобутку корисних копалин, російські ЗМІ, ймовірно, будуть просувати ідею про те, що росія є більш надійним та вигідним партнером для Сполучених Штатів у цьому питанні.

Крім того, російські медіа, ймовірно, будуть порушувати питання про те, чи справді Україна контролює заявлені запаси корисних копалин, особливо ті, що розташовані в зонах бойових дій або на окупованих територіях. Все це може бути використано для того, щоб поставити під сумнів практичну цінність такої угоди для США та підкреслити нестабільність ситуації в Україні

Міжнародні новинні агентства та аналітичні центри також висвітлювали можливу реакцію країни-агресорки на угоду між Україною та США з різних точок зору. Більшість аналітиків сходяться на думці, що рф розцінюватиме посилення економічної присутності США в Україні як прямий виклик своїм інтересам у регіоні. Потенційна угода може бути сприйнята москвою як крок до подальшої інтеграції України із Заходом, що суперечить її імперським цілям (Aguiar, 2025).

Не виключено, що рф може вдатися до різних заходів у відповідь на укладення такої угоди. Одним з можливих сценаріїв є ескалація військових дій на території України, особливо в районах, де розташовані родовища корисних копалин. росія також може посилити дипломатичний тиск на Україну та США, намагаючись зірвати або переглянути умови угоди.

Спробуємо розглянути цю потенційну угоду крізь призму міжнародного права, економічної безпеки та можливих гарантій, а також окремо проаналізувати позитивні і негативні сценарії та юридичні аспекти реалізації домовленостей.

Відповідно до загальновизнаних норм міжнародного права, надра і природні ресурси на території держави є об'єктом її виключного суверенітету. Принцип постійного суверенітету над природними ресурсами, закріплений у резолюції Генасамблеї ООН № 1803 (XVII) від 1962 р., підтверджує право держави вільно розпоряджатися своїми природними багатствами в інтересах національного розвитку. Отже, будь-яка домовленість з іноземною державою чи компанією щодо видобутку копалин не повинна позбавляти Україну суверенного контролю над цими ресурсами. З представлених у ЗМІ деталей випливає, що планована угода матиме форму рамкової угоди про співробітництво у видобутку та інвестуванні, а не концесії з переданням власності на надра. Зокрема, обговорюваний проект передбачає створення Спільного інвестиційного фонду реконструкції, куди Україна відраховуватиме 50% доходів від майбутньої монетизації державних корисних копалин (включно з нафтою, газом та іншими матеріалами) (VOA, 2025).

Ці відрахування триватимуть, доки сумарний внесок не досягне певного рівня – називається сума в $500 млрд, яку США буцімто бажають отримати як повернення раніше наданої допомоги (VOA, 2025).

Накопичені в фонді кошти реінвестуватимуться в проекти розвитку та відбудови України. З боку США, як повідомляється, надаватиметься довгострокове фінансування, спрямоване на створення «стабільної та економічно процвітаючої України».

Формально такий механізм означає спільне управління прибутками від ресурсів, але не передачу США права власності на самі копалини – вони лишаються власністю українського народу. Проте існує тонка межа між партнерством і втратою економічної автономії. Якщо угода була прийнята під сильним зовнішнім тиском, постає питання про її легітимність. Вже раніше згаданий Будапештський меморандум (ст.3) прямо забороняє США та іншим гарантам вдаватися до економічного примусу України задля власної вигоди.

Відтепер умови фактично диктуються обставинами: Україна змушена розглядати передачу значної частини своїх майбутніх ресурсних доходів, щоб не втратити військову підтримку. Окремі правники звертають увагу, що Віденська конвенція про право міжнародних договорів (1969) визнає недійсними договори, укладені під примусом шляхом погрози силою (ст.51–52) (Віденська конвенція про право міжнародних договорів, 1969).

У даному випадку важко кваліфікувати дії США як прямий «примус силою» – збройну загрозу Україні створює саме росія, а не США. Втім, ультимативна вимога економічних по-

ступок в обмін на життєво необхідну оборонну допомогу створює прецедент небезпечного поєднання безпеки й комерції. У міжнародно-правовому сенсі, щоб угода була стійкою, вона повинна виглядати як добровільне партнерство двох суверенних держав, а не як угода, нав'язана слабшій стороні під тиском. Важливо, що останній оприлюднений проект угоди не містить прямих гарантій безпеки США Україні – саме тієї умови, на якій наполягав Київ (Гонгадзе, 2025).

Натомість документ оперує загальними формулами про прагнення бачити Україну «вільною, суверенною та захищеною», не беручи на себе конкретних зобов'язань

Поки що ключові параметри – частка США у фонді, форма доступу до родовищ, обсяги інвестицій – залишаються для деталізації в наступних угодах

Таким чином, можлива ресурсна угода США-Україна – це міжсекторальний прецедент, що поєднує питання міжнародного права, безпеки та економіки. Вона здатна одночасно зміцнити матеріальну основу української безпеки (через інвестиції й прив'язування інтересів США до України), але водночас поставити нові складні питання для суверенітету України та справедливості міжнародних відносин. Її успіх залежатиме від того, наскільки майстерно Україна зможе використати правові інструменти для захисту своїх національних інтересів та гарантування, що партнерство зі США залишатиметься взаємовигідним, добровільним і спрямованим на досягнення спільної перемоги – як на полі бою, так і в економічному розвитку.

З точки зору теорії міжнародних відносин, новий курс Сполучених Штатів Америки можна розцінити як повернення до реалістичної «великодержавної» політики, де сила та угоди великих гравців мають пріоритет над правами менших держав. Безпекове становище України у 2025 році значно ускладнилося: правові гарантії розмиваються, військова підтримка стає умовною, а дипломатичний простір для відстоювання своїх інтересів звужується. Безумовно, що це є викликом існуючому міжнародно-правовому порядку, заснованому на нормах непорушності безпеки та невизнання насильницьких захоплень територій.

Таким чином, Україна та США пройшли складний шлях від розпливчастих обіцянок безпеки початку 1990-х до глибокого стратегічного партнерства у 2020-х роках. Історичний аналіз показує, що ранні домовленості (на кшталт Будапештського меморандуму) не забезпечили надійного механізму захисту українського суверенітету – у критичний момент 2014 року формальні «гаранти» не змогли запобігти порушенню цих гарантій агресором. Втім, досвід тих років став важливим уроком і стимулом для вибудови нових підходів. Формат безпекових домовленостей Україна–США (2022–2024) ґрунтувався на принципово інших засадах: замість одних лише декларацій про повагу до суверенітету він включав конкретні дії з посилення обороноздатності – масштабну військову допомогу, спільні тренування, обмін розвідданими, санкційний тиск на агресора. США фактично стали основним стовпом, що підтримує українську безпеку, інвестуючи значні ресурси у гарантування спроможності України захистити себе. Укладені в 2022–2024 роках двосторонні документи – Спільні заяви, Хартія, Декларація G7, двостороння угода – створили рамкову архітектуру безпеки, якої не існувало раніше поза НАТО.

З іншої сторони президентство Дональда Трампа з 2025 року створює нову стратегічну реальність для України, в якій гарантії безпеки мають виборюватися заново. З точки зору міжнародного права, відхід США від ролі лідера колективної підтримки України підриває усталені механізми стримування агресії та ставить під сумнів силу попередніх домовленостей. Фактично, світ опинився перед випробуванням: чи здатні принципи суверенної рівності й невтручання вистояти, коли одна з провідних держав світу обирає шлях суто силової «Realpolitik». Для України це означає необхідність активізувати роботу на дипломатичному фронті, залучаючи альтернативних гарантів безпеки (ЄС, окремі європейські країни, посилюючи власні Збройні сили) і намагаючись утримати США в орбіті своїх партнерів через формування спільних інтересів. Угода про стратегічні природні ресурси є прикладом такого нестандартного ходу – коли геополітичний союз скріплюється економічною співпрацею. Проте її вплив може бути неоднозначним. За сприятливого розвитку подій, ця угода могла б забезпечити Україні значні інвестиції, прискорити післявоєнне відновлення і фактично залучити США до довгострокового «кураторства» української стабільності, оскільки американська сторона матиме прямий матеріальний інтерес у мирі та процвітанні в Україні. Можливо,

вона навіть стане трампліном до формалізації нових безпекових зобов'язань, компенсуючи відсутність негайної перспективи членства в НАТО. Натомість ризики полягають у тому, що Україна може поставити під удар частину свого суверенітету і втратити маневреність у внутрішній та зовнішній політиці: домовленості, досягнуті під тиском обставин, важко буде змінити згодом.

Для того щоб мінімізувати відповідні ризики, необхідно від самого початку закласти правильні юридичні рамки. Мають бути чітко прописані взаємні зобов'язання сторін (включно з бажаними для України безпековими гарантіями або принаймні механізмами екстрених консультацій і допомоги); забезпечено прозорість і підзвітність реалізації угоди; необхідно передбачити гнучкість на випадок зміни ситуації (наприклад, пункт про можливий перегляд умов через кілька років); узгоджені домовленості з міжнародним правом та українським законодавством, щоб угода стала міцною і юридично бездоганною. Безпекознавчий аналіз підказує, що міцна безпека держави спирається не лише на договори і союзи, але й на власні спроможності та диверсифіковані альянси. Відтак, Україні варто розглядати ресурсну угоду не як заміну традиційних безпекових гарантій, а радше як доповнення до них. У складних умовах 2025 року українська дипломатія і правнича спільнота мають діяти проактивно: використовувати всі доступні інструменти міжнародного права для притягнення агресора до відповідальності, домагатися виконання вже наданих Україні запевнень (з боку США та інших держав), а також творчо формувати нові механізми підтримки, такі як згадане стратегічне партнерство в сфері копалин. Лише такий всебічний підхід дозволить перетворити потенційно вразливу ситуацію на нові можливості для зміцнення суверенітету і безпеки України у довгостроковій перспективі.

Література

Гонгадзе М. Плюси й мінуси домовленостей щодо надр. (n.d.). Радіо Свобода. 2025. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/bezpeka-ukrayina-plyusy-minusy-uhody-nadra/33330382.html

Сисак І. Нові деталі угоди про корисні копалини. (n.d.). Радіо Свобода. 2025. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/novi-detali-uhody-pro-korysni-kopalyny/33325843.html

Aguiar P. Аналіз угоди між США та Україною щодо критично важливих мінералів. (n.d.). Geopolitical Monitor. 2025. URL: https://www.geopoliticalmonitor.com/breaking-down-the-us-ukraine-critical-minerals-agreement

Balmforth T., Banco E., Renshaw J. Zelenskyy plans travel to U.S. to meet Trump over minerals deal. (n.d.). Reuters. 2025. URL: https://www.reuters.com/world/zelenskiy-plans-travel-us-meet-trump-minerals-deal-sources-say-2025-02-25/

Berry O. Trump's peace plan on Ukraine. (n.d.). Council on Foreign Relations. 2025. URL: https://www.cfr.org/blog/presidents-inbox-recap-trumps-peace-plan-ukraine

Bowen S. U.S.-Ukraine security agreement. Congress.gov. 2024. URL: https://www.congress.gov/crs_external_products/IN/PDF/IN12385/IN12385.1.pdf

Cameron H. Ukraine minerals deal could be Trump's first big win–or a fiasco. Newsweek. 2025. URL: https://www.newsweek.com/ukraine-minerals-deal-trump-first-big-win-fiasco-failure-war-2037048

Dickinson P. New US-Ukraine charter underlines American commitment to Ukrainian security. Atlantic Council. 2021. URL: https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/new-us-ukraine-charter-underlines-american-commitment-to-ukrainian-security

Fakhurdinova M. Five concerns over U.S.-Ukraine minerals deal. CEPA. 2025. URL: https://cepa.org/article/five-concerns-over-us-ukraine-minerals-deal

Fenbert A. End war 'as quickly as possible': U.S. defense secretary outlines Ramstein aims. The Kyiv Independent. 2025. URL: https://kyivindependent.com/end-war-as-quickly-as-possible-us-defense-secretary-outlines-ramstein-aims

Madhani A., Miller Z., Mascaro L. Trump pause of U.S. military aid adds pressure for Zelenskyy to seek end of war. PBS NewsHour. 2025. URL: https://www.pbs.org/newshour/world/trump-pause-of-u-s-military-aid-adds-pressure-for-zelenskyy-to-seek-end-of-war

Osborn A. Russia advances on Ukraine's critical minerals as Trump talks of a deal. KFGO. 2025. URL: https://kfgo.com/2025/02/19/analysis-russia-advances-on-ukraines-critical-minerals-as-trump-talks-of-a-deal

Peters G., Woolley J.T. Biden–Zelenskyy joint statement after Vilnius Summit. The American Presidency Project. 2024. URL: https://www.presidency.ucsb.edu/documents/joint-statement-president-biden-and-president-volodymyr-zelenskyy-ukraine-bilateral

Pifer S. The trilateral process: The United States, Ukraine, Russia and nuclear weapons. Brookings. 2011. URL: https://www.brookings.edu/articles/the-trilateral-process-the-united-states-ukraine-russia-and-nuclear-weapons

Pifer S. Why care about Ukraine and the Budapest Memorandum? Brookings. 2014. URL: https://www.brookings.edu/articles/why-care-about-ukraine-and-the-budapest-memorandum

Shalal A. U.S., Ukraine ink 10-year defense agreement. Reuters. 2024. URL: https://www.reuters.com/world/us-ukraine-ink-10-year-defense-agreement-billed-nato-precursor-2024-06-13

Standeford D. U.S. pauses $69 billion Ukraine aid. SSJ News. 2025. URL: https://www.ssj.news/p/us-pauses-69-billion-ukraine-aid

The Financial. Ukraine to receive over $1 billion in 6th aid package from IMF. The FINANCIAL. 2024. URL: https://finchannel.com/ukraine-to-receive-over-1-billion-in-6th-aid-package-from-imf/123574/world-2/2024/11

U.S. Department of Defense. US–Ukraine Strategic Defense Framework. 2021. URL: https://media.defense.gov/2021/Aug/31/2002844632/-1/-1/0/US-UKRAINE-STRATEGIC-DEFENSE-FRAMEWORK.PDF

Vergun D. Biden signs Lend-Lease Act to supply more security assistance to Ukraine. U.S. Department of Defense. 2022. URL: https://www.defense.gov/News/News-Stories/Article/article/3025302/biden-signs-lend-lease-act-to-supply-more-security-assistance-to-ukraine

VOA. Rare minerals: Ukraine and USA. Голос Америки. n.d. URL: https://www.holosameryky.com/a/rare-minerals-ukraine-usa/7977972.html

VOA. Ukraine Defense Contact Group to Hold One Last Meeting. VOA News. n.d. URL: https://www.voanews.com/a/ukraine-defense-contact-group-to-hold-one-last-meeting/7923847.html

Wikipedia. Ukraine–United States relations. Wikipedia. n.d. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Ukraine–United_States_relations

Віденська конвенція про право міжнародних договорів, м. Відень, 23 травня 1969 р. Офіційний вісник України. n.d. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text

Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Будапештський меморандум), м. Будапешт, 5 грудня 1994 р. Офіційний вісник України. n.d. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158#Text

Хартія про стратегічне партнерство між Україною та Сполученими Штатами Америки від 19.12.2008 р. Офіційний вісник України. n.d. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_140#Text

References

Gongadze, M. (2025). Pliusy i minusy domovlenostei shchodo nadr [Pros and cons of agreements on subsoil use]. Radio Svoboda. Retrieved from https://www.radiosvoboda.org/a/bezpeka-ukrayina-plyusy-minusy-uhody-nadra/33330382.html [in Ukrainian].

Sysak, I. (2025). Novi detali uhody pro korysni kopalyny [New details of the minerals agreement]. Radio Svoboda. Retrieved from https://www.radiosvoboda.org/a/novi-detali-uhody-pro-korysni-kopalyny/33325843.html [in Ukrainian].

Aguiar, P. (2025, February 28). Analiz uhody mizh SSHA ta Ukrainoiu shchodo krytychno vazhlyvykh mineraliv [Analysis of the U.S.–Ukraine agreement on critical minerals]. Geopolitical Monitor. Retrieved from https://www.geopoliticalmonitor.com/breaking-down-the-us-ukraine-critical-minerals-agreement

Balmforth, T., Banco, E., & Renshaw, J. (2025). Zelenskyy plans travel to U.S. to meet Trump over minerals deal. Reuters. Retrieved from https://www.reuters.com/world/zelenskiy-plans-travel-us-meet-trump-minerals-deal-sources-say-2025-02-25/

Berry, O. (2025). Trump's peace plan on Ukraine. Council on Foreign Relations. Retrieved from https://www.cfr.org/blog/presidents-inbox-recap-trumps-peace-plan-ukraine

Bowen, S. (2024). U.S.-Ukraine security agreement. Congress.gov. Retrieved from https://www.congress.gov/crs_external_products/IN/PDF/IN12385/IN12385.1.pdf

Cameron, H. (2025). Ukraine minerals deal could be Trump's first big win–or a fiasco. Newsweek. Retrieved from https://www.newsweek.com/ukraine-minerals-deal-trump-first-big-win-fiasco-failure-war-2037048

Dickinson, P. (2021). New US-Ukraine charter underlines American commitment to Ukrainian security. Atlantic Council. Retrieved from https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/new-us-ukraine-charter-underlines-american-commitment-to-ukrainian-security

Fakhurdinova, M. (2025). Five concerns over U.S.-Ukraine minerals deal. CEPA. Retrieved from https://cepa.org/article/five-concerns-over-us-ukraine-minerals-deal

Fenbert, A. (2025). End war 'as quickly as possible': U.S. defense secretary outlines Ramstein aims. The Kyiv Independent. Retrieved from https://kyivindependent.com/end-war-as-quickly-as-possible-us-defense-secretary-outlines-ramstein-aims

Madhani, A., Miller, Z., & Mascaro, L. (2025). Trump pause of U.S. military aid adds pressure for Zelenskyy to seek end of war. PBS NewsHour. Retrieved from https://www.pbs.org/newshour/world/trump-pause-of-u-s-military-aid-adds-pressure-for-zelenskyy-to-seek-end-of-war

Memorandum pro harantii bezpeky u zviazku z pryyednanniam Ukrainy do Dohovoru pro nerospovsiudzhennia yadernoi zbroi (Budapeshtskyi memorandum), m. Budapesht, 5 hrudnia 1994 r. (n.d.). Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158#Text [in Ukrainian].

Osborn, A. (2025). Russia advances on Ukraine's critical minerals as Trump talks of a deal. KFGO. Retrieved from https://kfgo.com/2025/02/19/analysis-russia-advances-on-ukraines-critical-minerals-as-trump-talks-of-a-deal

Peters, G., & Woolley, J. T. (2024). Biden–Zelenskyy joint statement after Vilnius Summit. The American Presidency Project. Retrieved from https://www.presidency.ucsb.edu/documents/joint-statement-president-biden-and-president-volodymyr-zelenskyy-ukraine-bilateral

Pifer, S. (2011). The trilateral process: The United States, Ukraine, Russia and nuclear weapons. Brookings. Retrieved from https://www.brookings.edu/articles/the-trilateral-process-the-united-states-ukraine-russia-and-nuclear-weapons

Pifer, S. (2014). Why care about Ukraine and the Budapest Memorandum? Brookings. Retrieved from https://www.brookings.edu/articles/why-care-about-ukraine-and-the-budapest-memorandum

Shalal, A. (2024). U.S., Ukraine ink 10-year defense agreement. Reuters. Retrieved from https://www.reuters.com/world/us-ukraine-ink-10-year-defense-agreement-billed-nato-precursor-2024-06-13

Standeford, D. (2025). U.S. pauses $69 billion Ukraine aid. SSJ News. Retrieved from https://www.ssj.news/p/us-pauses-69-billion-ukraine-aid

The Financial. (2024). Ukraine to receive over $1 billion in 6th aid package from IMF. The FINANCIAL. Retrieved from https://finchannel.com/ukraine-to-receive-over-1-billion-in-6th-aid-package-from-imf/123574/world-2/2024/11

U.S. Department of Defense. (2021). US–Ukraine Strategic Defense Framework. Retrieved from https://media.defense.gov/2021/Aug/31/2002844632/-1/-1/0/US-UKRAINE-STRATEGIC-DEFENSE-FRAMEWORK.PDF

U.S. Department of Defense. (2022). Biden signs Lend-Lease Act to supply more security assistance to Ukraine (D. Vergun, Author). Retrieved from https://www.defense.gov/News/News-Stories/Article/article/3025302/biden-signs-lend-lease-act-to-supply-more-security-assistance-to-ukraine

VOA. (n.d.). Rare minerals: Ukraine and USA. Voice of America. Retrieved from https://www.holosameryky.com/a/rare-minerals-ukraine-usa/7977972.html

VOA. (n.d.). Ukraine Defense Contact Group to Hold One Last Meeting. VOA News. Retrieved from https://www.voanews.com/a/ukraine-defense-contact-group-to-hold-one-last-meeting/7923847.html

Wikipedia. (n.d.). Ukraine–United States relations. Wikipedia. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/Ukraine–United_States_relations

Viedenska konventsiia pro pravo mizhnarodnykh dohovoriv, m. Viden, 23 travnia 1969 r. (n.d.). Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text [in Ukrainian].

Khartiia pro stratehichne partnerstvo mizh Ukrainoiu ta Spoluchenymy Shtatamy Ameryky vid 19.12.2008 r. (n.d.). Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_140#Text [in Ukrainian].

Анотація

Пилипенко В. П. **Україна–США: поточний формат безпекових домовленостей. –** Стаття.

У науковій публікації здійснено комплексний аналіз еволюції безпекових домовленостей між Україною та Сполученими Штатами Америки від моменту проголошення незалежності України до сучасного періоду, з особливим акцентом на події 2022–2025 років. Простежено ключові етапи розвитку двосторонніх відносин у сфері безпеки, починаючи з Будапештського меморандуму 1994 року і завершуючи підписанням Двосторонньої безпекової угоди 2024 року. Остання стала важливою віхою у формалізації стратегічного партнерства між державами та визначила новий формат співпраці у сфері оборони, військової допомоги, спільних тренувань, обміну розвідданими, а також післявоєнного відновлення.

Розглянуто правовий статус домовленостей, їх обов'язковість, механізми реалізації та відповідність міжнародному праву. Особливу увагу приділено динаміці зовнішньої політики США після інавгурації президента Дональда Трампа у 2025 році, яка спричинила перегляд попередніх безпекових зобов'язань і створила нові виклики для національної безпеки України. Досліджено появу ініціативи щодо укладення двосторонньої українсько-американської угоди про спільний видобуток стратегічних корисних копалин як інструменту економічного партнерства та політичного впливу. Проаналізовано потенційні наслідки цієї угоди для економічної та оборонної безпеки України, включно з можливи-

ми юридичними ризиками обмеження державного суверенітету в умовах асиметрії сил. У публікації використано міждисциплінарний підхід, що поєднує міжнародно-правовий аналіз, безпекознавство та елементи геополітики, що дозволяє комплексно оцінити сучасний стан і перспективи безпекового співробітництва Україна–США.

Ключові слова: безпекові домовленості, Україна–США, стратегічне партнерство, міжнародне право, військова допомога, російська агресія, корисні копалини, гарантії безпеки.

Summary

Pylypenko V. P. **Ukraine–USA: the current framework of security arrangements.** – Article.

This academic paper presents a comprehensive analysis of the evolution of security arrangements between Ukraine and the United States from Ukraine's declaration of independence to the present day, with a particular focus on the period from 2022 to 2025. The study traces key milestones in bilateral security cooperation, beginning with the 1994 Budapest Memorandum and culminating in the signing of the 2024 Bilateral Security Agreement. This agreement marked a pivotal moment in the formalization of the strategic partnership between the two nations, establishing a new framework for defense collaboration, military assistance, joint training, intelligence sharing, and post-war recovery.

The paper examines the legal status of the agreements, their binding nature, implementation mechanisms, and compliance with international law. Special attention is paid to the shift in U.S. foreign policy following the inauguration of President Donald Trump in 2025, which triggered a reassessment of previously assumed security commitments and introduced new challenges to Ukraine's national security. The emergence of a new initiative to conclude a bilateral U.S.–Ukraine agreement on the joint extraction of strategic mineral resources is analyzed as a tool of both economic partnership and geopolitical leverage. The potential implications of such an agreement for Ukraine's economic and defense security are explored, including legal risks to national sovereignty under changing geopolitical conditions. The study employs an interdisciplinary approach, integrating perspectives from international law, security studies, and geopolitics to provide a nuanced assessment of the current state and future prospects of U.S.–Ukraine security cooperation.

Key words: security arrangements, Ukraine–USA, strategic partnership, international law, military assistance, Donald Trump, mineral resources, security guarantees.

УДК 327.82:004.8
DOI https://doi.org/10.32782/app.v75.2025.36

Н. О. Піпченко
orcid.org/0000-0003-3759-7085
доктор політичних наук, професор,
професор кафедри міжнародної інформації
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

А. С. Сіренко
orcid.org/0000-0003-1171-7894
кандидат фізико-математичних наук,
асистент кафедри міжнародної інформації
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

А. С. Янюк
orcid.org/0009-0001-9657-2681
здобувачка вищої освіти
Навчально-наукового інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

БЕЗПЕКОВІ ДЕТЕРМІНАНТИ ВИКОРИСТАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Успішність проведення дипломатичних перемовин, ефективність прогнозування економічного розвитку, перегляд безпекової і військової стратегії або формування системи кібербезпеки залежать наразі все більше від можливостей міжнародних акторів використовувати інструменти штучного інтелекту у сфері забезпечення власних інтересів. Вони змагаються за першість у розробці засобів штучного інтелекту та використання його потенціалу для впливу на процеси глобального управління. У цьому контексті експерти Інституту досліджень роззброєння ООН (UNIDIR, 2025) зауважують, що перспективи розгортання військових дій в космічному і кібернетичному просторах стають очевидними, проте ґрунтовне переосмислення впливу штучного інтелекту і суперкомп'ютерів на питання міжнародної безпеки лише розпочинається, що додатково супроводжується поглибленням глобальних кліматичних змін і геополітичним розколом.

Безпековими детермінантами, які виступають індикаторами умов розвитку сучасного міжнародного середовища, стали спроби формування балансу сил у сфері технологічно-інноваційного розвитку, протидії дезінформації, переосмислення системи глобального управління і створення підґрунтя для етико-правого використання інструментів штучного інтелекту. З огляду на це, дослідники (Johnson, 2022; Kormych, Zavhorodnia, 2023; Пархомчук, Коппель, Пархомчук 2024; Bode, 2024) звертають увагу на потребу переосмислення впливу технологічного розвитку людства на міжнародну і національну безпекову систему, дослідження особливостей посилення гонки озброєнь щодо використання інструментів штучного інтелекту і вивчення міжнародно-політичної та економічної ролі недержавних учасників у процесах розробки, використання і поширення засобів штучного інтелекту.

Дослідницькі питання стосуються також того, як процес перетворення на провідну державу у сфері використання штучного інтелекту може вплинути на світовий баланс сил і як розширення геополітичного протистояння між США і Китаєм призводить до безпекової конкуренції навколо штучного інтелекту (ШІ), яку іноді називають «гонкою озброєнь у сфері ШІ» (Payne, Ayoub, 2015). Учені досліджують також потенційний вплив прагнень міжнародних акторів до володіння і використання систем штучного інтелекту на поточну і перспективну стратегічну стабільність у світі (Altmann, Sauer, 2017).

Сучасні дослідження ґрунтуються на ідеї про те, що ШІ може стати визначальним чинником, що формуватиме умови дотримання міжнародного баланс силу. Так як він впливає не

лише на військову потугу, але й на те, як держави можуть проектувати власну силу на глобальному і регіональному рівнях (Hunter et al, 2023). За допомогою володіння інноваційними технологіями держави можуть створювати і розширювати межі власного політико-економічного впливу. З огляду на це, експерти (Scharre, 2021) стверджують, що чим більші владні позиції буде надано ШІ, тим більшим буде потенціал його впливу на політичну, економічну і безпекову міжнародну взаємодію, що також призводитиме до посилення міждержавної конкуренції у сфері володіння новітніми інструментами. Так як засоби штучного інтелекту, ймовірно, зможуть впливати на баланс сил у світі, що визначатиме й особливості стратегічного суперництва між державами, то можна очікувати також й посилення міжнародної нестабільності. У цьому контексті необхідно згадати дилему безпеки Р. Джервіса, який відзначав, що засоби, за допомогою яких держава намагається посилити власну безпеку, знижують безпеку інших (Jervis, 1978). Зауважимо, що дослідники у сфері розробки військових інновацій (Calcara et al., 2022) скептично ставляться до значимості впливу ШІ на процеси міжнародної безпеки. Вони відзначають, що інструменти штучного інтелекту не є настільки революційними, щоб міжнародні актори отримували значимі військові переваги на полі бою. Таким чином, міжнародні учасники конкурують між собою щодо володіння системами штучного інтелекту, що визначає їх потенційний вплив на особливості трансформації міжнародної безпекової архітектури.

У сфері стратегічних досліджень оцінка впливу штучного інтелекту на політико-безпекові процеси здійснюється у межах інструментального і детерміністського поглядів на природу політичної значимості технологій. Зокрема, прихильники інструментального підходу стверджують, що технології виступають нейтральними інструментами, які актори можуть використовувати для досягнення власних зовнішньополітичних цілей, проте технології вважаються менш важливими з позиції значимості їх цінності для політики або безпеки. У межах детерміністського підходу наголошується, що поява технологій ґрунтується на незалежній логіці і траєкторії розвитку, на яку актори не можуть впливати, а лише реагувати (Bode, 2024).

Відзначимо, що прозорість, транскордонний потік даних, протидія дезінформації, а також етичне управління даними, виступають важливими чинниками, що впливають на процеси політико-правого і безпекового регулювання систем штучного інтелекту. Наприклад, за допомогою створення діпфейків інструментами ШІ можна впливати на політичні виборчі процеси, через реформування електронної торгівлі та її автоматизацію – переосмислити діяльність світових і національних економічних інституцій, а через розробку автономної зброї та військового програмного забезпечення – впливати на перебіг воєнних дій. З огляду на це, забезпечення відповідального та етичного використання штучного інтелекту на міжнародному рівні виступає важливим елементом захисту не лише приватності даних, але й збереження цілісності демократичної системи правління.

Хоча штучний інтелект може деструктивно впливати на подолання глобальних викликів, проте він також сприяє конструктивному посиленню дипломатичної діяльності і процесів прийняття зовнішньополітичних рішень, а також зміцненню миру і безпеки. Здатність міжнародної спільноти сприяти дотриманню балансу між інноваціями та їх правовим регулюванням відіграватиме визначальну роль у формуванні мирного міжнародного порядку денного. Тому на рівні ООН та ОЕСР було досягнуто консенсусу щодо необхідності створення глобальної системи управління системами штучного інтелекту, що дозволить регулювати розробку і використання ШІ, забезпечуючи дотримання етичних і безпекових стандартів. Крім цього, прозорість і підзвітність стають критично важливими сферами міждержавної співпраці, яка спрямована на створення етико-правових механізмів взаємодії і посилення нагляду за прийняттям рішень з використанням інструментів штучного інтелекту. Прикладами активізації міжнародних дискусій у межах Ради безпеки ООН (UN, 2024) можна назвати обговорення впливу технологій на миротворчу діяльність (2021 р.) і безпекові процеси (2022 р.), використання штучного інтелекту (2023 р.) і осмислення його значення для наукових розробок у сфері дотримання міжнародного миру і безпеки (2024 р.). Члени Ради безпеки також організовували неформальні зустрічі за формулою Аррія щодо новітніх технологій (2021 р.), штучного інтелекту, мови ненависті та дезінформації (2023 р.), а також про потенціал науки для миру і безпеки (2024 р).

Крім того, пріоритетним завданням на рівні міжнародних організацій (UN, 2024) визначено окреслення можливостей подолання упередженості та етичних проблем, пов'язаних з використанням інструментів штучного інтелекту. Міжнародна спільнота закликає до розробки різноманітних і неупереджених наборів даних для підвищення справедливості штучного інтелекту та зменшення дискримінаційних наслідків у процесі прийняття рішень. Міжнародні дискусії підкреслили необхідність формування системи балансу між швидким розвитком ШІ та етичними нормами, на яких ґрунтуватиметься подальша міжнародна співпраця і довгострокова безпекова стійкість. Оскільки генеративні моделі ШІ, зокрема діпфейки, які активно почали використовуватися для поширення неправдивої інформації, можуть суттєво впливати на міжнародно-політичні рішення, формувати необхідну громадську думку, впливати на перебіг виборчих процесів або кризових ситуацій. Створені штучним інтелектом відео, зображення та аудіозаписи можуть спотворювати реальність, що робить їх небезпечним інструментом пропаганди, маніпуляцій або інформаційного протиборства.

Одним із відомих прикладів політичних фейків стало відредаговане відео спікерки Палати представників Конгресу США Н. Пелосі у 2019 р. (Scola, 2019). Хоча відео не було справжнім діпфейком, а було лише навмисно сповільнене, щоб створити враження про посадову не придатність. Проте воно швидко поширилося у соціальних медіа і було підхоплене політичними опонентами. Отже, так було доведено, що найпростіші маніпуляції з відео– та аудіоконтентом можуть вплинути на громадську думку і політичний дискурс. Досконаліший діпфейк з'явився в Україні 2022 р. під час початку повномасштабного російського вторгнення. Зокрема, у мережі було опубліковано сфабриковане відео з Президентом України, на якому він закликав Збройні сили України скласти зброю і здатися (Wakefield, 2022). Неправдива інформація була поширена через зламані телевізійні мережі і соціальні медіа з метою знизити моральний дух українців і дезорієнтувати громадськість. Незважаючи на низьку якість і відносно швидке виявлення, діпфейк продемонстрував як інструменти штучного інтелекту можуть впливати на інформаційне протиборство та трансформувати сучасне розуміння безпекових проблем.

Іншим прикладом деструктивного використання інструментів ШІ стали вибори у Словаччині 2023 р. (Zuidijk, 2023). За кілька днів до того, як виборці прийшли на виборчі дільниці, був поширений створений штучним інтелектом аудіозапис сфабрикованої розмови між прогресивним політичним лідером і журналістом, з якого випливало, що політик планує фальсифікацію виборів. Таким чином, поширення такого фейку могло вплинути на настрої виборців у вирішальний момент і підкреслило зростаючий ризик використання дезінформації для маніпуляції виборчими процесами, підриву демократичних процесів управління і зниження довіри до політичних інститутів.

Додамо, що дезінформація створює також ризики для здійснення дипломатичної діяльності, тому що відео, згенероване штучним інтелектом, може зображати світового лідера, який оголошує війну або робить провокаційні заяви про іншу країну, що потенційно може призвести до ескалації напруженості або конфлікту ще до того як інформація буде спростована. Легкість, з якою технології ШІ можуть видавати себе за офіційних осіб на віртуальних зустрічах або фабрикувати офіційні заяви, робить їх небезпечним політичним інструментом. Крім цього, може підриватися довіра громадськості до справжніх відеоматеріалів, оскільки громадяни не можуть розпізнати правдивий і підроблений контент.

Уряди та технологічні компанії, щоб протистояти зростаючій загрозі діпфейків, сприяють розробці інструментів штучного інтелекту для виявлення маніпуляцій у медіа. Однак із вдосконаленням засобів виявлення зростає і витонченість технологій, що перетворює боротьбу на безперервний процес. Тому експерти (Ray, 2021; Austin, Domgaard, 2024) стверджують, що медіаграмотність та обізнаність громадськості є не менш важливими, ніж технологічні рішення, оскільки громадяни мають вміти критично оцінювати інформацію та не піддаватися маніпулятивним впливам. Відзначимо, що з удосконаленням інструментів штучного інтелекту проблема дезінформації у сфері політики і безпеки лише ускладнюватиметься. Незалежно від того, чи використовуватиметься ШІ для маніпуляції виборами, підриву довіри до демократичних принципів або розпалювання міжнародної ворожнечі, неправдива інформація становитиме загрозу глобальній стабільності.

Використання інструментів штучного інтелекту дозволяє моделювати взаємодію між різними міжнародними акторами і вивчати як рішення, прийняті однією стороною, впливають на реакцію інших в умовах невизначеності або конкуренції. З розвитком штучного інтелекту уряди країн і міжнародні організації все частіше використовують ШІ для аналізу взаємодії, прогнозування реакції та оптимізації політичних і безпекових стратегій. Для прийняття стратегічних рішень політики покладаються на історичні дані, думку експертів або інтуїцію, щоб передбачити як інші учасники можуть реагувати на їхню політичну активність. При цьому ШІ обробляє масиви даних миттєво, що дає змогу точніше прогнозувати потенційні сценарії розвитку подій. Наприклад, симуляції на основі штучного інтелекту були використані для оцінки потенційної реакції Північної Кореї на санкції (Chun, 2024), що допомогло розробити стратегію поведінки щодо мінімізації ризиків ескалації і збереження міжнародно-політичного тиску. ШІ було використано також для прогнозування можливої військової напруги між Індією та Пакистаном (Umaima, 2023), що продемонструвало можливості використання технологій для аналізу конфліктів і поточної напруженість з метою передбачення дій учасників. Додамо, що за допомогою інструментів штучного інтелекту можна аналізувати кібератаки і виявляти нові загрози, зокрема США використовують такі симуляції на основі штучного інтелекту (Marquez-Diaz, 2024), щоб оцінити як Китай або Росія можуть реагувати на американську політику у сфері кіберзахисту.

Висновки. Встановлено, що досліджувані безпекові детермінанти використання інструментів штучного інтелекту – особливості формування балансу сил у сфері технологічно-інноваційного розвитку, протидія дезінформації, переосмислення системи глобального управління і створення підґрунтя для етико-правого використання ШІ трансформують зовнішньополітичну активність міжнародних акторів, особливості безпекової поведінки учасників, а також управління інформаційними потоками і даними.

Дуальність природи використання штучного інтелекту надає як унікальні можливості для аналізу і прийняття рішень, так і створює загрози для міжнародної стабільності у світі. Серед позитивних наслідків розвитку штучного інтелекту можна виокремити використання технологій для прогнозування політичних, екологічних, техногенних або економічних криз, швидкого створення якісного аналітичного контенту для забезпечення міжнародної взаємодії, підвищення ефективності перемовин або миротворчих ініціатив. Серед негативних наслідків використання ШІ можна відзначити, що виникає ризик гонки озброєнь у сфері штучного інтелекту, що може спричинити міжнародну дестабілізацію. Ризик зберігається, тому що неурегульованість механізмів розробки і використання автономної зброї може призвести до неконтрольованого розвитку технологій і порушення міжнародно-правових норм і принципів. Іншим негативним наслідком стало використання штучного інтелекту для створення та поширення дезінформації. Генеративні моделі ШІ дозволяють створювати реалістичний неправдивий контент для маніпуляції громадською думкою, впливу на виборчі процеси або формування зневіри до демократичного стилю державного управління. Окремо відзначимо, що недостатнє правове унормування особливостей етичного використання штучного інтелекту може спричинити порушення прав людини.

Зауважимо, що міжнародні актори, які лідирують у розробці та впровадженні інструментів штучного інтелекту, отримують стратегічні переваги у політичній, безпекові і військовій сферах. Така тенденція може сприяти появі нових форматів глобальної конкуренції, зокрема між США і Китаєм, оскільки учасники розглядається ШІ як інструмент забезпечення власної безпеки і політичного лідерства.

Перспективний міжнародний підхід до використання штучного інтелекту має ґрунтуватися на балансі між інноваціями та безпекою, щоб мінімізувати ризики і максимізувати потенційні вигоди. Удосконалення спільної системи регулювання і впровадження штучного інтелекту сприятиме зміцненню безпеки та формуванню стабільного порядку денного.

Література

Altmann, J. & Sauer, F. (2017). Autonomous Weapon Systems and Strategic Stability. *Survival*. 59. 117-142. https://doi.org/10.1080/00396338.2017.1375263

Austin, E. & Domgaard, Sh. (2024). The media literacy theory of change and the message interpretation process model. *Communication Theory*. 34. https://doi.org/10.1093/ct/qtae018

Bode, I. (2024). AI Technologies and International Relations: Do We Need New Analytical Frameworks? *The RUSI Journal*. 169. 1-9. https://doi.org/10.1080/03071847.2024.2392394

Calcara, A. & Gilli, A. & Gilli, M. & Marchetti, R. & Zaccagnini, I. (2022). Why Drones Have Not Revolutionized War: The Enduring Hider-Finder Competition in Air Warfare. *International Security*. 46. 130-171. https://doi.org/10.1162/isec_a_00431

Chun, C. (2024). Knowledge State in the Era of Generative AI and the Future of the Korean Peninsula. *EAI Issue Briefing*. bit.ly/41Q55jr

Hunter, L. & Albert, C. & Henningan, Ch. & Rutland, J. (2023). The military application of artificial intelligence technology in the United States, China, and Russia and the implications for global security. *Defense and Security Analysis*. 39. 207-232. https://doi.org/10.1080/14751798.2023.2210367

Jervis, R. (1978). Cooperation under the Security Dilemma. *World Politics*. Vol. 30. 167-214. https://www.sfu.ca/~kawasaki/Jervis%20Cooperation.pdf

Johnson, J. (2022). *Artificial Intelligence and the Future of Warfare: The USA, China, and Strategic Stability*. Manchester University Press. 240.

Kormych L. & Zavhorodnia Y. (2023). The concept of modern political confrontation in cyber space. *Journal of Cybersecurity*. Vol. 9. Is. 1. P. 1-7. https://doi.org/10.1093/cybsec/tyad017

Marquez-Diaz, J. E. (2024). Benefits and Challenges of Military Artificial Intelligence in the Field of Defense. *Computación y Sistemas.* Vol. 28(2). 309-323. https://doi.org/10.13053/cys-28-2-4684

Payne, K. & Ayoub, K. (2015). Strategy in the Age of Artificial Intelligence. *Journal of Strategic Studies*. 39. https://doi.org/10.1080/01402390.2015.1088838

Ray, A. (2021). Disinformation, Deepfakes and Democracies: The Need for Legislative Reform. *The University of New South Wales law journal*. 44. 983. https://doi.org/10.53637/DELS2700

Scharre, P. (2021). Debunking the AI Arms Race Theory. *Texas National Security Review*, Vol. 4. 121-132. http://dx.doi.org/10.26153/tsw/13985

Scola, N. (2019). Social networks face flak for allowing fake videos of 'slurring' Pelosi. *Politico*: *Technology*. https://www.politico.com/story/2019/05/23/nancy-pelosi-video-drunk-facebook-1342882

Umaima, A. (2023). Comparing the AI Military Integration by India and Pakistan. *Centre for Strategic and Contemporary Research (CSCR)*. https://cscr.pk/explore/themes/defense-security/comparing-the-ai-military-integration-by-india-and-pakistan/

UN. (2024). Artificial Intelligence: High-level Briefing. *Security Council Report.* https://www.securitycouncilreport.org/whatsinblue/2024/12/artificial-intelligence-high-level-briefing.php

UNIDIR. (2025). *UNIDIR Director's Report*. https://unidir.org/wp-content/uploads/2024/09/2023_UNIDIR_Directors_Report.pdf

Wakefield, J. (2022). Deepfake presidents used in Russia-Ukraine war. BBC Technology. https://www.bbc.com/news/technology-60780142

Zuidijk, D. (2023). Deepfakes in Slovakia Preview: How AI Will Change the Face of Elections. Bloomberg: *Newsletter Cybersecurity*. https://www.bloomberg.com/news/newsletters/2023-10-04/deepfakes-in-slovakia-preview-how-ai-will-change-the-face-of-elections

Пархомчук О. & Коппель О. & Пархомчук А. (2024). Штучний інтелект як мегатренд: нові горизонти в глобальній політиці та міжнародних відносинах. *Politicus*, Вип. 4. http://politicus.od.ua/4_2024/29.pdf

References

Altmann, J. & Sauer, F. (2017). Autonomous Weapon Systems and Strategic Stability. *Survival*. 59. 117-142. https://doi.org/10.1080/00396338.2017.1375263

Austin, E. & Domgaard, Sh. (2024). The media literacy theory of change and the message interpretation process model. *Communication Theory*. 34. https://doi.org/10.1093/ct/qtae018

Bode, I. (2024). AI Technologies and International Relations: Do We Need New Analytical Frameworks? *The RUSI Journal*. 169. 1-9. https://doi.org/10.1080/03071847.2024.2392394

Calcara, A. & Gilli, A. & Gilli, M. & Marchetti, R. & Zaccagnini, I. (2022). Why Drones Have Not Revolutionized War: The Enduring Hider-Finder Competition in Air Warfare. *International Security*. 46. 130-171. https://doi.org/10.1162/isec_a_00431

Chun, C. (2024). Knowledge State in the Era of Generative AI and the Future of the Korean Peninsula. *EAI Issue Briefing*. bit.ly/41Q55jr

Hunter, L. & Albert, C. & Henningan, Ch. & Rutland, J. (2023). The military application of artificial intelligence technology in the United States, China, and Russia and the implications for global security. *Defense and Security Analysis*. 39. 207-232. https://doi.org/10.1080/14751798.2023.2210367

Jervis, R. (1978). Cooperation under the Security Dilemma. *World Politics*. Vol. 30. 167-214. https://www.sfu.ca/~kawasaki/Jervis%20Cooperation.pdf

Johnson, J. (2022). *Artificial Intelligence and the Future of Warfare: The USA, China, and Strategic Stability*. Manchester University Press. 240.

Kormych L. & Zavhorodnia Y. (2023). The concept of modern political confrontation in cyber space. *Journal of Cybersecurity*. Vol. 9. Is. 1. P. 1-7. https://doi.org/10.1093/cybsec/tyad017

Marquez-Diaz, J. E. (2024). Benefits and Challenges of Military Artificial Intelligence in the Field of Defense. *Computación y Sistemas*. Vol. 28(2). 309-323. https://doi.org/10.13053/cys-28-2-4684

Parkhomchuk O. & Koppel O. & Parkhomchuk A. (2024). Artificial Intelligence as a Megatrend: New Horizons in Global Politics and International Relations. *Politicus*. Vol. 4. http://politicus.od.ua/4_2024/29.pdf [in Ukrainian]

Payne, K. & Ayoub, K. (2015). Strategy in the Age of Artificial Intelligence. *Journal of Strategic Studies*. 39. https://doi.org/10.1080/01402390.2015.1088838

Ray, A. (2021). Disinformation, Deepfakes and Democracies: The Need for Legislative Reform. *The University of New South Wales law journal*. 44. 983. https://doi.org/10.53637/DELS2700

Scharre, P. (2021). Debunking the AI Arms Race Theory. *Texas National Security Review*, Vol. 4. 121-132. http://dx.doi.org/10.26153/tsw/13985

Scola, N. (2019). Social networks face flak for allowing fake videos of 'slurring' Pelosi. *Politico*: *Technology*. https://www.politico.com/story/2019/05/23/nancy-pelosi-video-drunk-facebook-1342882

Umaima, A. (2023). Comparing the AI Military Integration by India and Pakistan. *Centre for Strategic and Contemporary Research (CSCR)*. https://cscr.pk/explore/themes/defense-security/comparing-the-ai-military-integration-by-india-and-pakistan/

UN. (2024). Artificial Intelligence: High-level Briefing. *Security Council Report*. https://www.securitycouncilreport.org/whatsinblue/2024/12/artificial-intelligence-high-level-briefing.php

UNIDIR. (2025). *UNIDIR Director's Report*. https://unidir.org/wp-content/uploads/2024/09/2023_UNIDIR_Directors_Report.pdf

Wakefield, J. (2022). Deepfake presidents used in Russia-Ukraine war. BBC Technology. https://www.bbc.com/news/technology-60780142

Zuidijk, D. (2023). Deepfakes in Slovakia Preview: How AI Will Change the Face of Elections. Bloomberg: *Newsletter Cybersecurity*. https://www.bloomberg.com/news/newsletters/2023-10-04/deepfakes-in-slovakia-preview-how-ai-will-change-the-face-of-elections

Анотація

Піпченко Н. О., Сіренко А. С., Янюк А. С. **Безпекові детермінанти використання інструментів штучного інтелекту.** – Стаття.

У статті проаналізовано безпекові детермінанти використання інструментів штучного інтелекту – особливості формування балансу сил у сфері технологічно-інноваційного розвитку, протидія дезінформації, переосмислення системи глобального управління і створення підґрунтя для етико-правого використання ШІ, які трансформують зовнішньополітичну активність міжнародних акторів, визначають особливості безпекової поведінки учасників, змінюють управління інформаційними потоками і даними. Встановлено, що дуальність природи використання штучного інтелекту надає як унікальні можливості для аналізу і прийняття рішень, так і створює загрози для міжнародної стабільності у світі. З огляду на це, у роботі виявлено позитивні і негативні наслідки розвитку штучного інтелекту та його впливу на міжнародну безпекову архітектуру. Серед позитивних наслідків можна виокремити використання ШІ для прогнозування політичних, екологічних, техногенних або економічних криз, швидкого створення якісного аналітичного контенту, підвищення ефективності перемовин або миротворчих ініціатив. Серед негативних наслідків можна відзначити ризик гонки озброєнь у сфері штучного інтелекту, створення та поширення дезінформації, а також недостатнє правове унормування особливостей етичного використання ШІ.

У роботі відзначено, що міжнародні актори, які лідирують у розробці та впровадженні інструментів штучного інтелекту, отримують стратегічні переваги у політичній, безпекові і військовій сферах. Така тенденція може сприяти появі нових форматів глобальної конкуренції, зокрема між США і Китаєм, оскільки учасники розглядається ШІ як інструмент забезпечення власної безпеки і політичного лідерства.

Встановлено, що перспективний міжнародний підхід до використання штучного інтелекту має ґрунтуватися на балансі між інноваціями та безпекою, щоб мінімізувати ризики і максимізувати потенційні вигоди. Удосконалення спільної системи регулювання і впровадження штучного інтелекту сприятиме зміцненню безпеки та формуванню стабільного міжнародного порядку денного.

Ключові слова: штучний інтелект, безпека, загрози, глобальне управління, США, Китай.

Summary

Pipchenko N. O., Sirenko A. S., Yaniuk A. S. **Security determinants of using artificial intelligence tools. –** Article.

The article analyzes the security determinants of using artificial intelligence tools – features of the formation of the balance of power in the field of technological and innovative development, countering disinformation, rethinking the global governance system, and creating a basis for the ethical and legal use of AI, which transform the foreign policy activity of international actors, features of the security behaviour of participants, management of information flows and data. It is established that the duality of artificial intelligence nature provides unique opportunities for analysis and decision-making and threatens international stability. Because of this, the article reveals the positive and negative consequences of the development of artificial intelligence and its impact on global security architecture. Among the positive consequences, it is possible to single out using AI to predict political, environmental, man-made, or economic crises, rapidly creating high-quality analytical content and increasing the efficiency of negotiations or peace-making initiatives. Among the negative consequences, we can note the risk of an arms race in artificial intelligence, the creation and spread of disinformation, and insufficient legal regulation of the features of the ethical use of AI.

The paper notes that international actors that lead the development and implementation of artificial intelligence tools gain strategic advantages in the political, security, and military spheres. This trend may contribute to new formats of global competition, particularly among the USA and China, as the participants consider AI a tool for ensuring their security and political leadership.

It is established that a promising international approach to artificial intelligence should be based on a balance between innovation and security to minimize risks and maximize potential benefits. Improving the standard system of regulation and implementation of artificial intelligence will strengthen security and form a stable international agenda.

Key words: artificial intelligence, security, threats, global governance, USA, China.

УДК 342
DOI https://doi.org/10.32782/app.v75.2025.37

О. О. Скрипнюк
orcid.org/0000-0001-5620-7762
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник відділу конституційного права
та місцевого самоврядування
Інституту держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ВИМІР ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ КНР

Для Китаю як сучасної автократії характерна низка таких ознак, як централізація влади, порушення прав людини, фасадна (фіктивна) конституція, недотримання принципів конституціоналізму, придушення розвитку громадянського суспільства, в якій утім яскраво простежується розтиражована китайською владою у всіх політико-правових документах «китайська специфіка». Це обумовлює актуальність дослідження конституційного виміру політичного режиму КНР, що є метою статті.

Централізація влади у Китаї проявляється не лише у особливостях формування політико-правової системи, повністю підпорядкованій Комуністичній партії Китаю, яка не є монолітною, а й в узурпації влади нинішнім генеральним секретарем Центрального комітету КПК, головою КНР. Сі Цзінь Пін, уважаючи, що попередні очільники припустилися стратегічних помилок перед внутрішніми і зовнішніми викликам, «максимально консолідував управління Китаєм у своїх руках», будучи переконаним, що лише «всебічний контроль і концентрація влади допоможуть зберегти керованість ситуацією на тлі глобальних потрясінь» (Шевченко, 2021). Очоливши КНР, диктатор сконцентрував у своїх руках практично необмежену владу над державою, Комуністичною партією Китаю та збройними силами.

У 2018 р. до Конституції Китаю були внесені зміни, типові для конституційної модернізації авторитарних режимів. Вони полягали у пролонгації влади – вилученні з Конституції обмеження на балотування на керівні посади. Голова КНР та його заступник раніше могли обіймати посади не більше двох термінів поспіль (ст. 79) (China Moves, 2018). Це відкрило шлях для переобрання Сі Цзінь Піна на третій п'ятирічний термін на посаді генерального секретаря на 20-му з'їзді КПК у 2022 р., а у подальшому на невизначену кількість термінів. У березні 2023 р. генерального секретаря Комуністичної партії одностайним голосуванням ВЗНП було переобрано на третій термін на посаді Голови КНР. Вилучення цього конституційного обмеження означає відхід від традиції часів Культурної революції, згідно з якою перебування на найвищій керівній посаді в Китаї обмежувалися двома термінами та ревізію практики, яка сформувалася в КНР за останні двадцять років і отримала назву зміни «поколінь».

Зміни до Конституції КНР 2018 р. також передбачили закріплення керівної ролі КПК у розбудові соціалізму з китайською специфікою, що означатиме лише посилення її ролі. На думку, О. Коваля, «КПК не відмовиться і від керівної ролі у процесах керування державою та у правових змінах.. саме тому сьогодні вона виступає, як джерело правотворчих процесів», оскільки «закріплює за собою лідерство в ідеологічній сфері, що дозволить їй надалі залишатися домінуючою силою на політичній арені країни» (Коваль, 2018). З цим не погоджується В. Лизогуб, на думку якого, КПК фактично позбавлена чіткого юридичного статусу в Конституції Китаю, тому «враховуючи її роль у керівництві органами державної влади складається суперечлива ситуація у зв'язку з поширеною точкою зору про всеосяжне панування Компартії в Китаї» (Лизогуб, 2022, с. 29).

Але ж Комуністична партія Китаю керує Китаєм безперервно від моменту перемоги у громадянській війні над Націоналістичною партією (Гоміндан) у 1949 р. Гоміндан зазнала поразки та була змушена релокуватися на Тайвань. Політична система Китаю є фактично однопартійною і не містить такого інституційного механізму для функціонування організованої

політичної опозиції, як і вільних виборів, за винятком низового рівня. Жоден з національних лідерів Китаю не був обраним на вільних, справедливих виборах, а парламент продукує нові закони та потрібну КПК політику. «Концентрація влади в руках п. Сі, культ особистості, зосереджений на п. Сі, і його регулярні заклики до більшого ідеологічного конформізму і партійного верховенства ще більше скоротили обмежений простір для політичних дебатів, навіть всередині КПК», – підкреслюється у звіті Freedom House (China, 2024). Китай належить до невільних держав з дуже низьким показником 9/100, в якому політичні права становлять -2/40, а громадянські свободи 11/60.

Комуністична партія Китаю послуговується широким спектром примусових механізмів для придушення незалежної політичної активності. Вона відмовляє виборцям у участі у політичному житті і непідзвітна їм, а також характеризується тотальною непрозорістю. Місцеві партійні органи та органи влади не відповідають на запити громадян і не оприлюднюють об'єктивну статистичну інформацію, ігноруючи положення про «відкрите врядування». Влада контролює та обмежує поширення інформації, задаючи вектор формуванням суспільно-політичного дискурсу. Навіть небажана економічна статистика, яка не вказує на успіхи Китаю, не поширюється. У 2023 р. у країні зріс рівень безробіття серед міської молоді – одразу по тому уряд припинив публікувати ці дані, покликаючись на проблеми з методологією.

Боротьба з корупцією в Китаї використовується для усунення конкурентів та опонентів, для зміцнення авторитарного режиму КПК та її генерального секретаря. З 2012 р. в межах антикорупційної кампанії було притягнуто до відповідальності понад мільйон вищих державних, партійних і військових посадовців. Антикорупційні повноваження були передані Національній наглядовій комісії, яка замінила Центральну комісію з дисципліни і інспекції, яка раніше розслідувала корупційні справи в КНР. До її повноважень належить забезпечення політичної та ідеологічної дисципліни, проведення антикорупційних розслідувань (Ma, 2018). Важливо вказати, що Національна наглядова комісія має конституційний статус, закріплений в Главі 7 «Наглядові комісії» Конституції КНР.

Таким чином Сі Цзінь Пін під виглядом боротьби з корупцією посилює особисту владу і авторитет всередині партії. Якщо спочатку антикорупційні заходи стосувалися правоохоронних органів, то пізніше поширилися на державні установи. Це при тому, що корупція залишається глибоко вкоріненою в однопартійній політичній системі Китаю, яка не містить ефективних в демократіях інститутів боротьби з корупцією: вільні медіа, громадські організації, незалежні суди. Судді скаржаться на те, що місцеві чиновники втручаються у справи «з метою захисту впливових позивачів, підтримки важливих галузей промисловості або уникнення власної потенційної відповідальності» (China, 2024). У такий спосіб Комуністична партія наглядає за політичними справами, контролюючи всю судову систему. Партійні комітети впливають на призначення суддів, діяльність судів, на винесення вироків і покарань, а більшість суддів є членами КПК. Принцип верховенства керівної партії над судовою владою суперечить кільком принципам конституціоналізму (верховенства права, поділу влади).

Система освіти Китаю містить елементи політичної індоктринації, зокрема вивчення «Думки Сі Цзінь Піна», включеної як обов'язкової компоненти до всіх освітніх програм. Свобода думки і висловлювання у Китаї жорстко обмежуються. Викладачі та студенти зазнають репресій та тиску за висловлення своїх поглядів, які можуть містити критику або опозицію до правління КПК або керівництва Сі Цзінь Піна. Академічна свобода та автономія університетів у Китаї також суттєво обмежені, адже КПК має повноваження з управління ними, включаю контроль над призначення керівників університетів. Комуністична партія намагається контролювати навіть університетські дискусії за допомогою камер спостереження, формування спеціальних відділів для нагляду за так званим політичним мисленням викладачів.

Авторитарний режим Китаю контролює і обмежує свободи слова, думки і висловлення поглядів в Інтернеті, звинувачуючи та засуджуючи людей до значних термінів позбавлення волі за критичні дописи в соціальних мережах щодо КПК або Голови КНР. У кращому випадку, китайці стикаються з покаранням за такі пости у вигляді видалення їх облікових записів, звільнення з роботи. Поліція використовує пристрої для швидкого сканування даних зі смартфонів для виявлення політично чутливого контенту, який не відповідає встановленим

обмеженням. Таким чином авторитарний політичний режим Китаю створив одне з найбільш недемократичних, сповнених обмежень медіа-середовище у світі за допомогою найскладнішої системи цензури, насамперед в Інтернеті. Натомість у Конституція стверджує, що громадяни КНР користуються свободою слова, преси, зборів, об'єднань та демонстрацій (ст. 35).

КПК практикує щоденні темники (методички) для медіа та веб-сайтів, які містять детальні інструкції, в який спосіб висвітлювати найважливіші події у новинах. Контролюється подача новин у Китаї також через акредитацію журналістів, різноманітні каральні заходи за критику партійних лідерів або КПК. Безліч веб-сайтів та мереж, визнаних нелояльними або небезпечними для політичного режиму, були заблоковані (YouTube, BBC, X, Facebook). Мережа ботів підтримує жорстку цензуру інтернет-комунікації.

Такі необмежені можливості авторитарної влади контролювати онлайн і офлайн спілкування громадян заважають формуванню громадянського суспільства та самоорганізації китайців і убезпечують владу від протестів. Незважаючи на те, що Конституція КНР містить право громадян на мирні зібрання, протестувальники майже ніколи не отримують дозвіл на демонстрації і караються за зібрання без дозволу. Для локального рівня характерні спонтанні пікети для висловлення точкового невдоволення, але вони завжди супроводжуються застосуванням сили з боку правоохоронних органів та кримінальним переслідуванням їх учасників.

Китайські громадяни зазнають порушення та утисків свободи пересування, права на вільний вибір місця проживання, вільно залишати територію КНР через обмеження владою доступу до закордонних поїздок і паспортів. Закордонним китайцям, які займаються опозиційною політичною діяльністю, заборонено повертатися до КНР. Шукачів притулку за кордоном примусової репатріюють або арештовують, незважаючи на те, що ст. 37 Конституції КНР забороняється незаконне позбавлення волі, утримання під вартою, обмеження особистої свободи громадян іншими способами.

Незважаючи на те, що Конституція КНР надає громадянам право подавати скарги та петиції, реалізувати це право, передбачене ст. 41 китайським громадянам вкрай складно, оскільки за даними моніторингових організацій «на практиці петиціонерів регулярно перехоплюють на шляху до урядових центрів, примусово повертають до їхніх рідних міст або затримують незаконно» (China, 2024). І саме право в Конституції виписане дуже суперечливо, оскільки одразу натякає на можливість покарання за висунення неправдивих звинувачень. Згідно зі абзацом 1 ст. 41 «громадяни КНР мають право критикувати і вносити пропозиції щодо будь-якого державного органу або державного службовця, а також подавати у відповідні державні органи скарги, звинувачення або заяви проти будь-якого державного органу або державного службовця за порушення закону або невиконання службових обов'язків, але вони не повинні фабрикувати або перекручувати факти для висунення неправдивих звинувачень» (Constitution, 2019). Але у жодному випадку петиціонери не мають зазнавати переслідування за реалізацію цього права. Про це вказано у абзаці 2 ст. 41 «Відповідний державний орган зобов'язаний з'ясувати факти, що стосуються скарг, звинувачень або повідомлень громадян, і взяти на себе відповідальність за їх розгляд. Ніхто не має права приховувати такі скарги, заяви чи повідомлення або вживати заходів у відповідь». На практиці заходи у відповідь є і передбачають вони переслідування петиціонерів.

Взагалі Конституція Китаю залишається дуже заідеологізованою, що ускладнює її моніторинг на предмет демократичності. Автократії приймають фасадні конституції, які не працюють на практиці, щоб уникнути закидів з боку міжнародної спільноти щодо порушення прав людини та недотримання принципів конституціоналізму. Їх тексти не є недемократичними, вони містять більшість – якщо не всі елементи демократичного режиму, однак проголошені у них норми та принципи вступають у суперечність з реаліями їх реалізації.

Конституція КНР є дуже цікавим кейсом для дослідження в межах науки конституційного права – нормативно-правовим актом, який обслуговує і легітимує китайський авторитарний режим. Поза сумнівом, вона є фасадною конституцією – декларує права і свободи, але здебільшого не містить механізмів реалізації прав та свобод, які гарантує. Навіть у тих нечисленних випадках, де такий механізм передбачений, як у випадку з поданням громадянами скарг і петицій, він одночасно включає суттєві обмеження, характерні для недемократичних полі-

тичних режимів, як-от відповідальність за фабрикацію, перекручування фактів та висунення неправдивих звинувачень на адресу чиновників.

Цю тенденцію також зауважує В. Лизогуб: «Конституція відштовхується від соціалістичного підходу до прав і обов'язків громадянина, передбачає в цілому скромний перелік основних прав і свобод з особливим наголосом на соціально-економічні права» (Лизогуб, 2022, с. 27). Він наголошує на тому, що у Основному Законі Китаю право на працю задекларованe, але не гарантоване державою, реалізація права на освіту значно лімітована, відсутнє право на соціальне забезпечення літніх людей у загальнонаціональному вимірі. Натомість закріплюється низка обов'язків: працювати, захищати Батьківщину від агресії, захищати єдність Китаю, дотримуватися трудової дисципліни, громадського порядку. Як зазначається у ст. 33 Конституції КНР, кожен громадянин користується правами, передбаченими Конституцією і законами, і повинен виконувати обов'язки, передбачені ними. І зв'язок права, що дорівнює або вимагає реалізації обов'язку для його забезпечення від громадянина, а не держави – дуже чітко простежується у Конституції КНР.

Прикладом можуть бути соціально-економічні права, як-от ст. 42 під промовистою назвою «Громадяни Китайської Народної Республіки мають право і обов'язок працювати». У тексті статті обов'язок працювати завуальований і пом'якшений ідеологічним соціалістичним пафосом, ось чому Основний Закон КНР слід вважати заідеологізованим. А саме нормами: «праця є почесним обов'язком кожного працездатного громадянина, держава заохочує участь громадян у добровільній праці, змагання за соціалістичну працю, відзначає і нагороджує зразкових працівників і передовиків виробництва» (Constitution, 2019). Але це не скасовує обов'язку працювати, тоді як у демократичних державах він відсутній. Оскільки держава зацікавлена у тому, щоб люди працювали, як зазначають І. Ярош та О. Тихонюк, «в цьому контексті право на працю створює обов'язок держави забезпечити рівні можливості реалізації цього права.. в такому випадку держава і суспільство стабільно розвиватимуться» (Ярош & Тихонюк, 2022, с. 115). Тоді як автократії, не обмежені законом і правом, порушують права людини і можуть змусити її працювати проти її волі.

Фасадність або фіктивність Конституції КНР виявляється також у тому, що демократія як мета і вектор розвитку Китаю дуже часто згадуються у її тексті, однак держава має дуже низький індекс демократії за оцінкою міжнародних моніторингових організацій. Наприклад, з преамбули Основного Закону Китаю з'ясовується, що китайський народ провадив «героїчну боротьбу за національну незалежність і визволення, за демократію і свободу», що у 1949 р. «на чолі з Комуністичною партією Китаю.. скинув панування імперіалізму, феодалізму і бюрократичного капіталізму, здобув велику перемогу в Новій демократичній революції і заснував Китайську Народну Республіку», а після її заснування «країна поступово здійснила перехід від нового демократичного суспільства до соціалістичного», що означає народно-демократичну диктатуру, очолювану робітничим класом і засновану на союзі робітників і селян, яка за своєю суттю є диктатурою пролетаріату (Constitution, 2019). Почнемо аналіз преамбули з того, що Нова демократична революція у західній науковій думці має назву Китайської революції і означає хвилю великих політичних заворушень у Китаї (1911–1949 рр.), що завершилися встановленням однопартійного правління Комуністичної партії і створенням Китайської народної республіки. Але ці політичні процеси досить далекі від західного розуміння демократії.

Натомість китайське розуміння демократії вдало поєднується з диктатурою – однією з крайніх форм авторитаризму. Так, згідно з останніми змінами до Конституції 2018 р. китайський народ під керівництвом КПК на основі марксизму-ленінізму, вчення Мао Цзедуна, теорії Ден Сяопіна, а також наукового вчення Сі Цзінь Піна про соціалізм з китайською специфікою в новій епосі продовжуватиме розвивати народно-демократичну диктатуру, крокувати соціалістичним шляхом, реформуватиметься, а саме розвиватиме соціалістичну ринкову економіку і соціалістичну демократію, вдосконалюватиме соціалістичну правову державу для того, щоб перетворити Китай на потужну, сучасну соціалістичну країну, процвітаючу, сильну, демократичну, культурно розвинену.

Народна диктатура і диктатура пролетаріату вживаються в Конституції КНР як синоніми. Прямий зв'язок цих понять з авторитаризмом простежується дуже чітко. Концепцію диктату-

ри пролетаріату висунули К. Маркс і Ф. Енгельс у «Маніфесті Комуністичної партії». Означає вона владу робітничого класу очолюваного партією, яка встановлюється внаслідок революції у вигляді диктатури для придушення опору та\або реваншу класу буржуазії. Ідеологічне обґрунтування необхідності захоплення влади однією партією у формі диктатури могло різнитися, але не змінювало суті диктатури. Вона означає необмежену владу в державі особи або групи осіб, яка у своїй діяльності спирається на застосування насильства органами державної влади, силовими структурами і означає відповідний однойменний режим, який є різновидом авторитаризму. Як правило такий режим діє без конституції або з номінальною конституцією (Кульчицький, 2004). Остання реально не обмежує владу, а містить набір декларацій, що в принципі є характерною рисою Конституції КНР. Чіткість і лаконічність норм не притаманна Конституції Китаю.

Аналогічні недоліки має також інший важливий, але суто політичний документ, який визначає основи діяльності владної партії – конституція КПК. Йдеться про декларативність, номінальність, розлогі формулювання замість чітких положень та норм. Зокрема, об'єктом інтересу є ті постулати, що стосуються демократії, правової держави та вектору розвитку Китаю. Так, КПК зобов'язується вести за собою китайський народ у розвитку соціалістичної демократії. Соціалістичні правові системи притаманні державам, в яких у 20 ст. сформувалися соціалістичні та комуністичні авторитарні або тоталітарні режими і які мають мало спільного з сучасним розумінням демократії (Collins, & Cottey, 2018). Сі Цзінь Пін на 20-му Всекитайському з'їзді КПК заявив, що «народна демократія… є головним атрибутом соціалістичної демократичної політики і є найширшою, найреальнішою і найдієвішою демократією» (Народна демократія, 2022). Головним суб'єктом китайської соціалістичної демократії декларативно є китайський народ. КПК вважає, що ця модель демократії має переваги на західними демократіями, бо є всеосяжною (китайський народ є господарем своєї країни), поєднує різні форми народовладдя: демократичні вибори, управління та контроль, консультації, участь громадян в ухваленні рішень, що стосуються різних аспектів суспільного та політичного життя. Все це комуністичний конституційний популізм.

Основну роль у будь-якій соціалістичній політико-правовій системі відіграє відповідна революційна партія (у кейсі Китаю комуністична), яка автоматично отримує незмінну керівну та спрямовуючу роль у суспільстві. А це характеристики авторитаризму, а не демократії, яка передбачає конкурентну та рівну участь різних політичних груп, які висловлюють погляди різних сегментів суспільства у боротьбі за владу.

Конституція Китаю є фасадним нормативно-правовим актом з ідеологізованим наповненням, який обслуговує і легітимує китайський авторитарний режим. Основний Закон відштовхується від соціалістичного підходу до прав і обов'язків громадянина, містить скромний перелік основних прав і свобод, здебільшого не передбачає механізмів реалізації, робить акцент на обов'язках (працювати, захищати Батьківщину від агресії, захищати єдність Китаю, дотримуватися трудової дисципліни, громадського порядку). Нечисленні механізми реалізації прав контейнерують суттєві обмеження у вигляді санкцій, наприклад за неправдиві звинувачення чи перекручування фактів у випадку подання скарг і петицій. Норми фіктивної Конституції на практиці не лише не виконуються, а повністю суперечать реаліям їх правозастосування.

Література

China Moves to Let Xi Stay in Power by Abolishing Term Limit. (2018). The New York Times. https://www.nytimes.com/2018/02/25/world/asia/china-xi-jinping.html.

China. (2024). Freedom in the world 2024. https://freedomhouse.org/country/china/freedom-world/2024.

Collins, N., & Cottey, A. (2018) *Understanding Chinese politics: an introduction to government in the People's Republic of China.* Manchester University Press.

Constitution of the People's Republic of China. (2019). The State Council of PRC. https://english.www.gov.cn/archive/lawsregulations/201911/20/content_WS5ed8856ec6d0b3f0e9499913.html.

Ma, J. (2018) *Revealed: the far-reaching powers of China's new super anticorruption agency.* The South China Morning Post. https://www.scmp.com/news/china/policies-politics/article/2136949/far-reaching-powers-chinas-new-super-anti-corruption.

Коваль, О. (2018). Конституційна реформа в КНР як правовий інструмент політичних змін. *Україна–Китай, 5(11)*. https://sinologist.com.ua/koval-o-o-konstytutsijna-reforma-v-knr-yak-pravovyj-instrument-politychnyh-zmin/.

Кульчицький, С. В. (2004). *Диктатура пролетаріату.* Енциклопедія історії України. https://www.history.org.ua/?termin=Dyktatura_proletariatu.

Лизогуб, В. (2022) Основні риси системи організації державної влади за Конституцією КНР 1982 року. *Теорія і практика правознавства, 2 (22)*.

Народна демократія у всьому процесі гарантує, що китайський народ залишиться господарем своєї країни. (2022). Міжнародне радіо Китаю. https://ukrainian.cri.cn/2022/10/19/ARTITcqjscSTh9xcTvRrk16J221019.shtml.

Шевченко, П. (2021) *Хто насправді править Китаєм. Усе про комуністичну еліту КНР.* Lb.ua. https://lb.ua/world/2021/12/17/501052_hto_naspravdi_pravit_kitaiem_use_pro.html.

Ярош, І., & Тихонюк, О. (2022) Право на працю як фундаментальне право людини та співвідношення карантинних обмежень з правом на працю. *Аналітично-порівняльне правознавство, 1*.

References

China Moves to Let Xi Stay in Power by Abolishing Term Limit. (2018). The New York Times. https://www.nytimes.com/2018/02/25/world/asia/china-xi-jinping.html.

China. (2024). Freedom in the world 2024. https://freedomhouse.org/country/china/freedom-world/2024.

Collins, N., & Cottey, A. (2018) *Understanding Chinese politics: an introduction to government in the People's Republic of China.* Manchester University Press.

Constitution of the People's Republic of China. (2019). The State Council of PRC. https://english.www.gov.cn/archive/lawsregulations/201911/20/content_WS5ed8856ec6d0b3f0e9499913.html.

Ma, J. (2018) *Revealed: the far-reaching powers of China's new super anticorruption agency.* The South China Morning Post. https://www.scmp.com/news/china/policies-politics/article/2136949/far-reaching-powers-chinas-new-super-anti-corruption.

Koval, O. (2018). Konstytutsiina reforma v KNR yak pravovyi instrument politychnykh zmin. [Constitutional Reform in China as a Legal Instrument for Political Change]. Ukraina–Kytai, 5(11). https://sinologist.com.ua/koval-o-o-konstytutsijna-reforma-v-knr-yak-pravovyj-instrument-politychnyh-zmin/. [in Ukrainian]

Kulchytskyi, S. V. (2004). Dyktatura proletariatu. [The dictatorship of the proletariat]. Entsyklopediia istorii Ukrainy. https://www.history.org.ua/?termin=Dyktatura_proletariatu. [in Ukrainian]

Lyzohub, V. (2022) Osnovni rysy systemy orhanizatsii derzhavnoi vlady za Konstytutsiieiu KNR 1982 roku. [The main features of the system of organization of state power under the Constitution of the People's Republic of China of 1982]. Teoriia i praktyka pravoznavstva, 2 (22). [in Ukrainian]

Narodna demokratiia u vsomu protsesi harantuie, shcho kytaiskyi narod zalyshytsia hospodarem svoiei krainy. (2022). [People's democracy in the entire process ensures that the Chinese people remain the masters of their country]. Mizhnarodne radio Kytaiu. https://ukrainian.cri.cn/2022/10/19/ARTITcqjscSTh9xcTvRrk16J221019.shtml. [in Ukrainian]

Shevchenko, P. (2021) Khto naspravdi pravyt Kytaiem. Use pro komunistychnu elitu KNR. [Who really rules China. All about China's communist elite]. Lb.ua. https://lb.ua/world/2021/12/17/501052_hto_naspravdi_pravit_kitaiem_use_pro.html. [in Ukrainian]

Yarosh, I., & Tykhoniuk, O. (2022) Pravo na pratsiu yak fundamentalne pravo liudyny ta spivvidnoshennia karantynnykh obmezhen z pravom na pratsiu. [The right to work as a fundamental human right and the relationship between quarantine restrictions and the right to work]. Analitychno-porivnialne pravoznavstvo, 1. [in Ukrainian]

Анотація

Скрипнюк О. О. **Конституційний вимір політичного режиму КНР. –** Стаття.

Досліджено конституційний вимір політичного режиму КНР. Виявлено, що Конституція Китаю є фасадним нормативно-правовим актом, який обслуговує і легітимує китайський авторитарний режим. Фасадність або фіктивність Конституції КНР виявляється у тому, що демократія як мета і вектор розвитку Китаю дуже часто згадуються у її тексті, однак держава має дуже низький індекс демократії за оцінкою міжнародних моніторингових організацій. Автократії приймають фасадні конституції, які не працюють на практиці, щоб уникнути закидів з боку міжнародної спільноти щодо порушення прав людини та недотримання принципів конституціоналізму.

Основний Закон КНР відштовхується від соціалістичного підходу до прав і обов'язків громадянина, містить скромний перелік основних прав і свобод, здебільшого не передбачає механізмів реалізації, робить акцент на обов'язках (працювати, захищати Батьківщину від агресії, захищати єдність Китаю, дотримуватися трудової дисципліни, громадського порядку). Нечисленні механізми реалізації прав

контейнерують суттєві обмеження у вигляді санкцій, наприклад за неправдиві звинувачення чи перекручування фактів у випадку подання скарг і петицій. Норми фіктивної Конституції на практиці не лише не виконуються, а повністю суперечать реаліям їх правозастосування.

Політична система Китаю фактично є однопартійною і не містить такого інституційного механізму для функціонування організованої політичної опозиції, як і вільних виборів, за винятком низового рівня. Жоден з національних лідерів Китаю не був обраним на вільних, справедливих виборах, а парламент продукує нові закони та потрібну КПК політику. Принцип верховенства керівної партії над судовою владою суперечить кільком принципам конституціоналізму (верховенства права, поділу влади).

У 2018 р. до Конституції Китаю були внесені зміни, типові для конституційної модернізації авторитарних режимів. Вони полягали у пролонгації влади – вилученні з Конституції обмеження на балотування на керівні посади. Крім того, Конституція Китаю залишається дуже заідеологізованою, що ускладнює її моніторинг на предмет демократичності.

Ключові слова: Китай, авторитарний режим, конституціоналізм, фасадна конституція.

Summary

Skrypniuk O. O. **The constitutional dimension of the political regime of the PRC. –** Article.

This study examines the constitutional dimension of the political regime of the People's Republic of China (PRC). It is revealed that the Constitution of China serves as a façade normative legal act that legitimizes and supports the country's authoritarian regime. The façade or fictitious nature of the PRC Constitution is evident in the frequent references to democracy as a goal and vector of China's development, while international monitoring organizations rank the country very low on democracy indices. Autocratic regimes adopt façade constitutions that are non-functional in practice to avoid criticism from the international community regarding human rights violations and non-compliance with the principles of constitutionalism.

The PRC's Fundamental Law is based on a socialist approach to citizens' rights and obligations, offering a modest list of fundamental rights and freedoms, mostly without implementation mechanisms, and emphasizing duties (such as labor, defending the homeland from aggression, maintaining China's unity, adhering to labor discipline, and preserving public order). The few mechanisms for exercising rights contain significant restrictions, including sanctions for false accusations or misrepresentation of facts in complaints and petitions. The provisions of this fictitious Constitution are not only unenforced in practice but also directly contradict the realities of legal application.

China's political system is effectively a one-party system and lacks institutional mechanisms for the operation of organized political opposition or free elections, except at the grassroots level. None of China's national leaders have been elected in free and fair elections, and the legislature primarily produces laws and policies aligned with the interests of the Chinese Communist Party (CCP). The principle of the ruling party's supremacy over the judiciary contradicts several fundamental principles of constitutionalism, including the rule of law and the separation of powers.

In 2018, amendments were introduced to the Chinese Constitution that are characteristic of constitutional modernization in authoritarian regimes. These changes primarily involved power prolongation—specifically, the removal of constitutional term limits for top leadership positions. Furthermore, the Chinese Constitution remains highly ideologized, which complicates its evaluation in terms of democratic standards.

Key words: China, authoritarian regime, constitutionalism, façade constitution.

UDC 321
DOI https://doi.org/10.32782/app.v75.2025.38

Shovkat Mustafazade
orcid.org/0009-0007-2421-394X
Postdoctoral Student
Academy of Public Administration under the President
of the Republic of Azerbaijan

CURRENT TRENDS AND MAIN FEATURES OF FAMILY PLANNING POLICY

Introduction. More attention is being paid to the study of real demographic processes and family planning problems in order to regulate population growth. The basic concepts and categories of family formation, the historically changing role of marriage and fertility in the reproduction of generations, demographic policy in the field of strengthening and supporting the family, all these areas are most relevant at the present stage of the development of civilization. Modern global trends have a significant impact on the constantly changing conditions of social reality and the state of the family institution in the country. The reproduction of new generations, their preparation for life and integration into society remain unchanged functions of the family. For centuries, the family has been making a decisive contribution to the upbringing and socialization of children, the formation of such integral personal qualities as worldview, value orientations and attitudes, as well as to the formation of the character of a growing personality, the development of intellectual, emotional and volitional spheres of personality (Alakbarov, 2019).

The family is the main foundation of social stability, human capital, and the formation of a value system in society. In classical sociological approaches (T. Parsons, W. Goode, and others), the family was analyzed as a functional structure, emphasizing its functions of socialization, reproduction, and economic support. However, in recent decades, the structure and functions of the family have changed globally, and postmodern and individualized models have come to the fore (Ələkbərov, 2019).

In studies conducted at the end of the 20th and beginning of the 21st century (Beck and Beck-Gernsheim, 1995; Cherlin, 2004), the family institution is presented as a social unit based largely on individual decisions, flexible and existing in various forms. These changes are manifested in an increase in the age of marriage, an increase in the number of divorces, the spread of extramarital unions and a decrease in the birth rate.

Within the framework of the Sustainable Development Goals (SDGs) adopted by the United Nations in 2015, the family is indirectly linked to a number of goals. In particular, poverty reduction (SDG 1), health protection (SDG 3), quality education (SDG 4), gender equality (SDG 5) and decent work opportunities (SDG 8) are closely linked to the processes taking place in the family environment.

Reports by international organizations such as UNICEF, UN Women, the OECD, and DESA note that family stability is an important factor for child development, women's integration into society, and social well-being. In this regard, family policy, especially social protection, child care, maternity leave, women's employment and a balanced distribution of gender roles in the family, represents the social basis for sustainable development. In modern scientific literature, the family is considered not only as a social institution, but also as a strategic element of sustainable development. Taking into account changes in the family structure and adapting social policy to these transformations are important for ensuring both individual well-being and the long-term sustainability of society.

The main part. The research analysis focuses on a comprehensive study of historical and evolutionary foundations and theories using modern scientific and statistical methods. Various methods are used, such as comparative, historical, sampling, balance, statistical and graphical. Special attention is paid to demographic indicators and the use of innovative approaches to solving demographic problems in the context of family planning.

Family planning plays a key role in demographic policy, as it allows States and societies to manage demographic processes, including fertility, mortality, and migration. Family planning is an important tool for managing demographic processes. This helps to ensure a balance between the needs

of the population, economic opportunities and environmental constraints, which contributes to the sustainable development of society.

The importance of family planning is evident in several aspects: birth control, improving public health, promoting economic development, gender equality, and environmental sustainability.

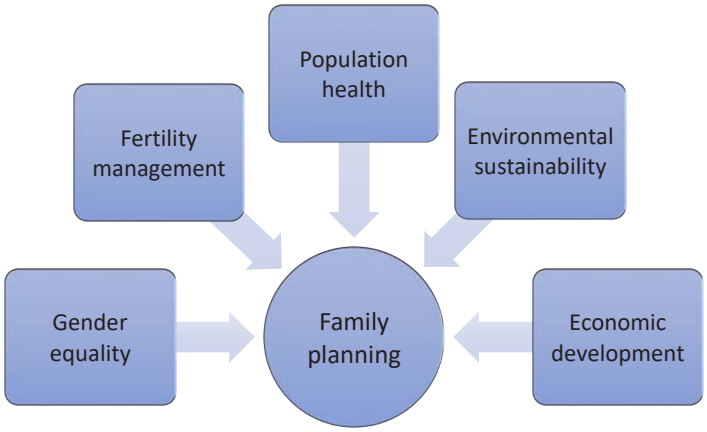

Fig. 1. Important aspects of family planning

1. Fertility management. In countries with high birth rates, family planning programs help reduce the number of unwanted pregnancies and stabilize population growth. In countries with low birth rates, family planning policies can promote informed parenting by supporting families, providing benefits, and improving living conditions.

2. Improving public health. Family planning helps to reduce maternal and child mortality, including in high-risk pregnancies. Reducing the number of abortions, especially illegal ones, due to access to modern contraceptives.

3. Economic development. Reducing the financial burden on families and the state by optimizing family size. Increasing women's economic activity through the opportunity to plan for the birth of children and combine motherhood with a career.

4. Gender equality. Empower women through education, information, and access to contraception. The ability of women to independently make decisions about the number and time of birth of children.

5. Environmental sustainability. Family planning helps to reduce the burden on natural resources resulting from rapid population growth.

Family planning issues are an integral part of each country's demographic policy, and their implementation is based on the following tools: public education, modern methods of contraception, government support for financial and social programs, government support in the form of financial and social programs, medical services, including in the field of reproductive health, programs to prevent early marriage and unwanted pregnancy.

Family planning – the main policy tool:

Educating the population; Reproductive Health; Modern methods of contraception; Early marriages; State support for financial and social programs.

In the process of family planning, every country in the world has gone through certain stages of development, which have their own unique characteristics. As a result of the comparative analysis, certain stages and periods of development of family planning processes have been identified. To explain these processes, the analysis of the total fertility rate, maternal and infant mortality is of particular importance (Schoneveld: 2020). Maternal and child mortality rates are an important indicator of socio-economic development, the level of healthcare, and the effectiveness of the state's demographic policy. Their importance for demographic policy can be considered in several aspects: assessing the state of the healthcare system; defining social policy priorities; forecasting demographic trends; preparing targeted programs and reforms; International comparisons and attracting investments; Controlling and reducing maternal and child mortality is the main goal of demographic

policy, contributing to the sustainable development of society and improving the quality of life of the population. It is worth noting that Sustainable Development Goal 3.2.1, the Sustainable Development Goals (SDGs) adopted by the United Nations in 2015, are aimed at ensuring a healthy life and promoting the well-being of all children. Sustainable Development Goal 3.2.1 aims to end preventable deaths of newborns and children under the age of 5 by 2030. Within the framework of this goal, two tasks are highlighted: 1. Reduce neonatal mortality in each country to no more than 12 per 1,000 live births; 2. Reduce the mortality rate of children under the age of five in each country to no more than 25 per 1,000 live births.

Target 3.2.1 is closely linked to target 3.1.1. Reduce the global maternal mortality rate to below 70 per 100,000 live births and end all forms of malnutrition within target 2.2.1, as malnutrition is the leading cause of death in children under the age of five. These issues are reflected in the new Global Strategy for the Protection of Women's, Children's and Adolescents' Health, which aims to address new priorities in the field of child health and end preventable child mortality. Countries around the world should set their own goals, develop specific strategies to reduce child mortality, and monitor progress in reducing it. According to the UN, maternal mortality rates are: less than 20 – very low; less than 100 – low; 100-299 – average; 300-499 – high; 500-999 – very high; 1000 is considered extremely high. Family planning is of great importance in the Republic of Azerbaijan, as it affects various aspects of social, economic and demographic policy. Family planning is a key component of sustainable development in Azerbaijan (Davamlı İnkişaf üzrə II Bakı Forumu, 2023). This contributes to improving the health of the population, supports economic and social development, and allows the State to pursue effective social policies. The Azerbaijani family, which has rich traditions, has played a major role in the national development as the guardian of the high moral values of the Azerbaijani people and the carrier of their gene pool. The family model of the Azerbaijani people is considered unique not only in the West, but also in the East. Against the background of the integration of our republic into the Euro-Atlantic space, turning it into a center of intercultural dialogue and ethno-religious tolerance, the national family model, unique to our people, retains its traditional structure, essence and spiritual qualities (Mensah, 2019). Today, the Azerbaijani family has been able to preserve its integrity, purity, commitment to national customs and traditions, and spiritual values passed down through history. In this family model, everyone understands their place, position, function, and purpose correctly. Family relations based on strict moral criteria, traditions such as respect and honor for elders, love, compassion and attention to children have been preserved from ancient times to this day. The processes taking place in the modern world, globalization, technological development, integration of peoples, the influence of new models of thinking and information have not spared Azerbaijani families either. Therefore, the modern model of a healthy family in Azerbaijan should be based on the system of values of past generations, which are always relevant along with modern ones. Let's look at the main stages of Azerbaijan's family policy from the middle of the last century to the present day (Azərbaycanın statistik göstəriciləri, 2019).

The Soviet era (1950–1991). Since Azerbaijan was part of the USSR, the general demographic policy of the union applied to it, and the main focus was on increasing the birth rate. In the 1950s and 1960s, Azerbaijan pursued a policy of natalism. The main directions of this policy were the recognition of the family as the main unit of society and the encouragement of having many children. The use of contraceptives was limited and their availability was low. The main method of birth control was abortion. Abortions were legalized in the USSR in 1955. However, the 1970s and 1980s were marked by the beginning of childbirth under medical supervision. Information about contraceptive methods began to spread in cities, but this was observed mainly among the more educated segments of the population. The tradition of large families continued in rural areas. The first medical consultation centers on reproductive health began to appear, but their scale was limited. After the collapse of the Soviet Union and the restoration of independence in 1991-2000, Azerbaijan faced serious economic and social problems, which affected the demographic situation. The political and economic instability in the country, the Karabakh war and the deterioration of living conditions led to a decrease in the birth rate. Insufficient access to contraceptives and low awareness among the population led to an increase in the number of abortions. 1994 – The launch of the first national reproductive health programs with the support of international organizations such as the United Na-

tions and WHO. In 2000-2010, the Azerbaijani state began to develop the healthcare sector, including in the field of family planning. Reproductive health programs have been expanded with the support of international organizations.

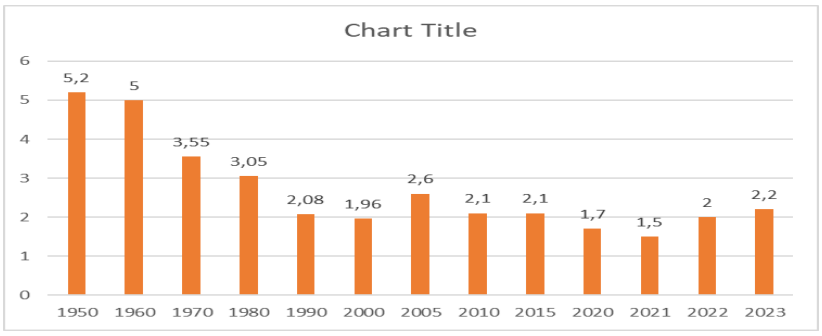

Fig. 2. Indicators of the total fertility rate in Azerbaijan for the years 1950–2023

Raising awareness about modern contraceptive methods. Creation of specialized family planning consulting centers. Government initiatives have been implemented to protect maternal health and reduce the number of abortions. In recent times, an active policy aimed at regulating demographic processes and increasing the birth rate began in Azerbaijan in 2010–2020. Development of the family planning system through educational and medical programs. The increased availability of contraceptives has led to a reduction in the number of abortions. Development of programs for the protection of women's reproductive health. Strengthening the promotion of a healthy lifestyle and responsible parenting. The government implemented a policy aimed at maintaining the birth rate and preventing depopulation, especially in rural areas (Family Planning: A Global Handbook for Providers, 2007–2022).

As can be seen from the data presented, the overall fertility rate in Azerbaijan has a positive trend. The policy of natalism implemented in the 1950s led to a significant increase in the birth rate, resulting in 5.2 births per woman of reproductive age. However, in subsequent years, there has been a decline in indicators. In the 1990s and 2000s, the country experienced a sharp decline in indicators related to socio-economic trends. The lowest rates are observed in 2020–2021 due to the COVID-19 pandemic. At the current stage, this indicator is close to normal. Similar dynamics are observed in other countries of Central Asia and the South Caucasus.

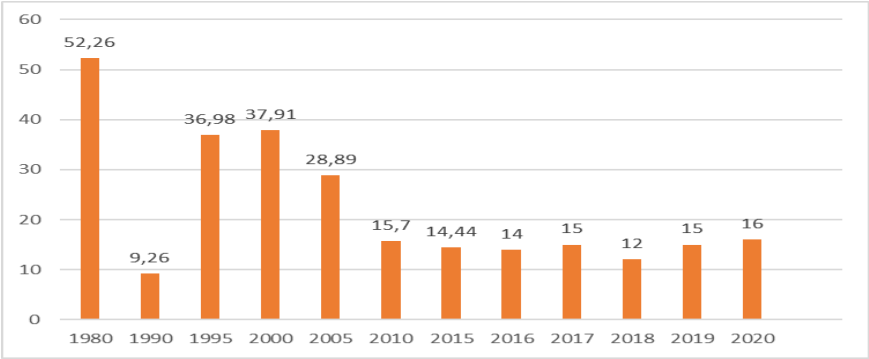

Fig. 3. Maternal mortality rate in Azerbaijan, 1980–2020 (per 100,000 live births)

It should be noted that the highest rates were observed in the 1950s and 1960s and the 1990s and 2000s of the 20th century (the period of the collapse of the USSR, political and economic instability). The following years are characterized by some stabilization of indicators. As a result of measures taken in Azerbaijan to protect the health of mothers and children, maternal and child mortality rates have decreased. The measures implemented thanks to the "Strategy of the Republic of Azerbaijan for the benefit of Children for 2020-2030" approved by President Ilham Aliyev have made it possible

to improve the quality of medical services in the field of maternal and child health and accelerate reforms in the field of perinatal care.

Family planning plays an important role in managing demographic processes, as it directly affects the birth rate and the general health of the population. The highest marriage rate in Azerbaijan was recorded in the 1960s (Figure 2.1.33). This situation is related to a number of demographic, social and economic factors characteristic of that period. Industrialization and urbanization. In the 1950s and 1960s, the Soviet Union actively pursued a policy of industrialization that affected many regions, including Azerbaijan. The improvement of economic conditions and the development of infrastructure in cities contributed to the migration of people from rural areas to cities. Urbanization has led to increased employment opportunities, improved housing conditions, and the creation of conditions for starting a family.

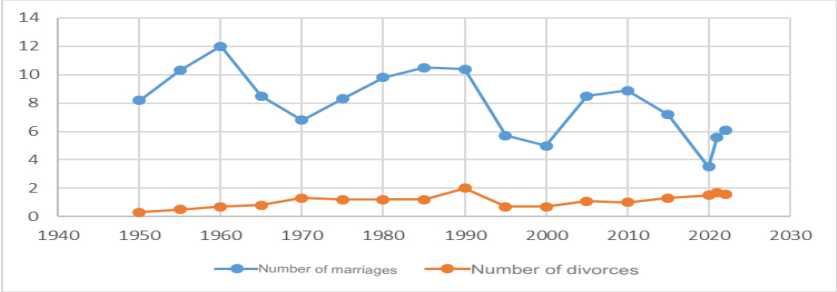

Fig. 4. Number of marriages and divorces in the Republic of Azerbaijan (per 1,000 population)

Cultural and traditional factors. Azerbaijan is a society with strong traditions and cultural norms, where marriage and family play a central role in people's lives. Young people, adhering to established traditions, tried to create families at a young age, which led to a large number of marriages.

Demographic structure. In the 1960s, Azerbaijan had a relatively young demographic structure, which meant that there were a large number of people of marriageable age. In addition, the high birth rate in previous decades has created significant demographic potential for marriage (UNFPA & Səhiyyə Nazirliyi. Reproduktiv Sağlamlıq və Ailə Planlaşdırması Proqramı, 2009–2020).

Economic and social motivation. During this period, government programs such as the provision of new housing led to an increase in the number of marriages. Young couples could hope to buy an apartment or improve their living conditions, which encouraged them to start a family. Thus, a combination of demographic factors, government social policy, cultural and religious traditions, as well as economic incentives led to the largest number of marriages in Azerbaijan in the 1960s.

In the 1970s, the number of marriages began to decline sharply. This is due to a gradual decrease in the birth rate and a decrease in the number of young people who have reached marriageable age and are ready to marry. The slowdown in economic growth, the active participation of women in public life, etc. The lowest rates for both marriages and divorces were observed in the 1990s and 2000s, due to the economic and political crisis that arose after the collapse of the USSR, political instability and tension in Azerbaijan.

Fig. 5. Average age of marriage in the Republic of Azerbaijan

In Azerbaijan, the age of marriage is increasing among both men and women. According to the State Statistical Committee of Azerbaijan, in 2019, the average age of marriage for women was 24.7 years, and for men – 29.4 years. In 2020, these figures increased to 25.2 years for women and 30 years for men, which is the highest rate in the last 30 years. The minimum age for marriage in Azerbaijan is set at 18 for men and 17 for women. However, in recent years, discussions have been underway to raise the minimum age for women to 18, which would bring it in line with the age limit for men.

These changes reflect a general trend observed worldwide. Thus, as a result of a longer period of study, the trend towards building a professional career and changing social values, people prefer to start families at a later age. Thus, in the period 1950-2024, family planning underwent significant changes reflecting global demographic, social, economic, and medical processes (UNFPA. United Nations Population Fund). When considering the total fertility rate, high fertility rates – 5-7 children per woman – were observed in the 1950s, especially in developing countries. In the 1970s and 1990s, the introduction of family planning programs and increased availability of contraceptives reduced the birth rate to 3-5 children. In developed countries, between 2000 and 2024, the fertility rate dropped to 1.3–2 children, which creates the problem of population aging. Although fertility rates in developing countries are also declining, they remain relatively high (2.5–4 children). The average age of marriage has also increased in recent years. In the 1950s, people married at an early age (16–22 years old). In the 2020s, the age of first marriage in developed countries reached 30–35 years, and in developing countries – 25–30 years. The availability of various methods of contraception (oral contraceptives, implants, sterilization, emergency contraception) has increased significantly, which allows women to better control their reproductive functions. Maternal and child mortality rates have decreased significantly compared to the 1950s and 1970s. Medical advances, the widespread use of vaccines, and improvements in prenatal care have led to lower mortality rates.

Conclusions. As a result of the analysis, various trends and periods were identified as a result of the analysis of the dynamics of family planning in Azerbaijan for the years 1950–2023. One of the main indicators used in demography and family statistics to analyze the stability of the family and the social structure of society is the ratio of marriage and divorce. The 1950s are considered a period of high stability of families with a minimum divorce rate (1 divorce for every 27 marriages). The 1980s and 1990s were a period of early social change when the divorce rate was rising rapidly: in 1990, there was 1 divorce for every 5 marriages. The years 2000–2010 were a period of some stability, when the number of marriages decreased, but the divorce rate remained stable (1 divorce for every 7–9 marriages). 2020–2023 is a period of high divorce rates (1 divorce per 2.5 marriages). One of the important factors influencing this process in 2020 was the COVID-19 pandemic. An increase in the average age of first marriage (women from 20 to 27 years old, men from 25 to 30 years old), social and gender changes are of great importance. During this period, the total fertility rate decreased to a low level (from 5–6 children per woman to 1.8–2.0 children), approaching the level of natural population growth. Compared to previous years, there has been a significant decrease in maternal and child mortality rates, and positive trends in this area have been recorded. The use of modern birth control technologies and contraceptive methods has expanded, leading to more effective and safer approaches to family planning.

References

Alakbarov U.K. (2019) Innovative technologies of public administration driving world lidership of the Republic of Azerbaijan in sustainable inclusive development paper // Public administration: theory and practice, № 1 (65), s.99-108

Ələkbərov U.K. (2019) Azərbaycanın sosial siyasəti Davos Dünya İqtisadi Forumun təsisçisi və prezidenti Klaus Martin Şvabın qlobal hesabatında məqalə // "Azərbaycan" qəzeti, № 106 (8129), 16 may 2019.

(2023) Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı.

(2023) Davamlı İnkişaf üzrə II Bakı Forumu / BMT-nin Azərbaycan üzrə nümayəndəliyinin rəsmi saytı. Bakı. URL: https://azerbaijan.un.org/az/sdgs (Data access: 02.04.2025).

Family Planning: A Global Handbook for Providers. Johns Hopkins Bloomberg School of Public Health, 2007-2022.

UNFPA. United Nations Population Fund**.** State of World Population Reports. URL: https://www.unfpa.org/ (Data access: 02.04.2025).

UNFPA & Səhiyyə Nazirliyi. Reproduktiv Sağlamlıq və Ailə Planlaşdırması Proqramı. Azərbaycan, 2009-2020. URL: https://azerbaijan.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/A4_az.pdf (Data access: 22.01.2025).

Mensah J. (2019) Sustainable development: Meaning, history, principles, pillars, and implications for human action // Literature review, № 5(1)

Schoneveld G.C. (2020) Sustainable business models for inclusive growth: Towards a conceptual foundation of inclusive business Journal of Cleaner Production. Volume 277.

Summary

Shovkat Mustafazade. **Current trends and main features of family planning policy. –** Article.

Managing new demographic trends and ensuring sustainable population growth require an integrated approach to sustainable development, integrated solutions, and more effective policies. Political priorities vary from country to country and region to region, but cooperation, coordination, communication, and dialogue between all countries are crucial for the sustainable future of humanity. The idea of sustainable development occupies a central place in modern world politics and economics, aimed at ensuring a balanced coexistence of people, nature and economic systems. The sustainable development of a country depends on various factors, among which demographic indicators play a crucial role. Demographic trends directly affect economic growth, social cohesion, and environmental sustainability. In modern conditions, the problems of family planning and population growth regulation are becoming particularly relevant. The article provides a comparative analysis of the main indicators influencing the family planning policy in Azerbaijan in different periods, as well as a comparative analysis with global trends. The realization of the depletion of natural resources, the deterioration of the environment and the impossibility of the old concept of economic development led to the search for a new paradigm for the sustainable development of the territory. This paradigm is based on the trinity and equality of three directions of development: environmental, social and economic. In this model, demographic indicators are an integral part of the social sphere, and without taking this factor into account, it is impossible to give a complete long-term forecast of the socio-economic development of the country. In the context of economic transformation and reorganization of the economic system, demographic issues are becoming particularly acute and relevant.

Key words: sustainable development, family planning, population growth, comparative analysis, global trends.

Анотація

Шовкат Мустафазаде. **Сучасні тенденції та основні риси політики планування сім'ї. –** Стаття.

Управління новими демографічними тенденціями та забезпечення сталого зростання населення вимагають інтегрованого підходу до сталого розвитку, комплексних рішень та більш ефективної політики. Політичні пріоритети відрізняються від країни до країни та регіону до регіону, але співпраця, координація, комунікація та діалог між усіма країнами мають вирішальне значення для сталого майбутнього людства. Ідея сталого розвитку посідає центральне місце в сучасній світовій політиці та економіці, спрямованої на забезпечення збалансованого співіснування людей, природи та економічних систем. Сталий розвиток країни залежить від різних факторів, серед яких вирішальну роль відіграють демографічні показники. Демографічні тенденції безпосередньо впливають на економічне зростання, соціальну згуртованість та екологічну стійкість. У сучасних умовах особливої актуальності набувають проблеми планування сім'ї та регулювання зростання населення. У статті проведено порівняльний аналіз основних показників, що впливали на політику планування сім'ї в Азербайджані в різні періоди, а також порівняльний аналіз із світовими тенденціями. Усвідомлення виснаження природних ресурсів, погіршення довкілля та неможливості старої концепції економічного розвитку призвело до пошуку нової парадигми сталого розвитку території. Ця парадигма базується на триєдності та рівноправності трьох напрямів розвитку: екологічного, соціального та економічного. У цій моделі демографічні показники є невід'ємною частиною соціальної сфери, і без урахування цього чинника неможливо дати повний довгостроковий прогноз соціально-економічного розвитку країни. В умовах економічної трансформації та реорганізації економічної системи особливої гостроти та актуальності набувають демографічні проблеми.

Ключові слова: сталий розвиток, планування сім'ї, зростання населення, порівняльний аналіз, світові тенденції.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

УДК 347.7
DOI https://doi.org/10.32782/app.v75.2025.39

К. А. Верещагіна
orcid.org/0009-0004-9814-9280
адвокат, аспірантка
Інституту економіко-правових досліджень імені В. К. Мамутова
Національної академії наук України

ДО ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО БАНКРУТСТВО ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

Військова агресія росії проти України, що розпочалась у 2014 році, призвела до значних руйнувань виробничого капіталу та інфраструктури, спричинила людські втрати та соціальні збитки. Конфлікт призвів до зменшення кількості робочих місць та доходів, погіршення купівельної спроможності та зменшення обсягів національних активів. У 2022 році втрати національної економіки становили 29,2% реального ВВП, а 13,5 мільйонів осіб були змушені покинути свої домівки (politico. eu, 2023). Понад 7 мільйонів осіб опинилися в бідності, при цьому рівень бідності зріс до 24% населення (Богдан, 2023). Експерти Світового банку і Європейської комісії оцінюють збитки від війни в Україні за перший рік повномасштабної війни у сумі 134,7 мільярдів доларів США, а потреби у відновленні становлять 410,6 мільярдів доларів США.

Вартість збитків і потреби у відновленні досягли рекордних значень, а темпи зниження реального ВВП та промислового виробництва перевищують показники більшості країн під час конфліктів у другій половині XX – на початку XXI століття. У той же час Україні у 2022–2023 роках вдалося уникнути макрофінансової дестабілізації та розширити джерела фінансування витрат, що допоможе утримати економіку від подальшого спаду та позитивно вплине на перспективи післявоєнного відновлення.

Війна перетворила велику країну з населенням 44 мільйони осіб у «епіцентр страждань та болю», за словами Генерального секретаря ООН Антоніу Гутерреша під час його візиту до Києва (UNHCR,2024).

На початку повномасштабного вторгнення близько 8 мільйонів українців були змушені шукати притулок за кордоном. За даними ООН, наразі близько 6,5 мільйонів залишаються проживати у Європі та інших країнах світу. Згідно з дослідженням УВКБ ООН, 65% з них планують повернутися додому. Проте 24% біженців ще не вирішили, чи повертатися, а 11% не мають надії на повернення в Україну. Українців стримують від повернення небезпечна ситуація в країні, відсутність фінансових ресурсів та житла, що знаходиться під окупацією.

Перед і після повномасштабного вторгнення, ворогу вдалося захопити майже 18% території України, що становить 108 632 квадратних кілометри з загальної площі країни, яка складає 603 628 квадратних кілометрів.

Компанія KSE Institute повідомила, що на січень 2024 року розмір збитків, заподіяних інфраструктурі України через російські атаки, склав майже $155 млрд. Зокрема, втрати в промисловості та на підприємствах становили $13,1 млрд, а понад 250 000 житлових будинків були зруйновані. (KSE Institute,2024).

Оновлений звіт ООН, Світового банку, Єврокомісії та українського уряду RDNA3 показує (WORLD BANK GROUP,2023), що загальна вартість відбудови та відновлення в Україні складе $486 млрд протягом наступного десятиліття. Це на $75 млрд більше, ніж раніше оцінювалося (FORBES,2023).

Міністерство реінтеграції постійно оновлює список територіальних громад, які знаходяться в районах, де відбуваються бойові дії або їх тимчасово окуповано. Найновіші зміни були затверджені Міністерством розвитку громад та територій України наказом від 28.02.2025 №376 (зареєстрований у Мін'юсті 11.03.2025 р. №380/43786) , який оновив Перелік територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією (news.dtkt,2025). Сьогодні окупованими вважаються АР Крим, частини Луганської, Донецької, Запорізької, Херсонської, Харківської, Миколаївської областей, а також місто Севастополь.

Банкрутство суб'єктів господарювання піід час воєнного стану може виникнути внаслідок різних факторів, пов'язаних із воєнною ситуацією та окупацією (Верещагіна, 2023, с. 151–158). Ось деякі з них:

По-переше, економічні ускладнення: воєнна діяльність та окупація можуть призвести до зниження обсягів виробництва та збуту товарів і послуг, а також до зменшення інвестицій та фінансових ресурсів.

По-друге, фінансові труднощі: підприємства можуть стикатися з проблемами відшкодування збитків, отримання кредитів та фінансування діяльності через обмежену доступність фінансових ресурсів.

По-третє, юридичні та адміністративні перешкоди: умови воєнного стану та окупації можуть ускладнити здійснення бізнесу, зокрема через непрозорість законодавства, обмеження в правах власності та діяльності, а також нестабільність управління.

Слід не забувати і про психологічні фактори: нестабільність та невизначеність ситуації можуть впливати на психологічний стан суб'єктів господарювання та спричиняти стрес, що може впливати на прийняття рішень та управління підприємством.

Та найголовнішим фактором залишається – втрата контролю над майном. Внаслідок окупації територій може виникнути ситуація, коли власники втрачають контроль над своїм майном через втручання окупаційних влад.

У таких умовах підприємства мають проблеми з виконанням фінансових зобов'язань, накопиченням збитків та, в кінцевому підсумку, заявленням про банкрутство (Гадомська, 2024).

Додатково, існує проблема визначення статусу майна на окупованих територіях та його правового регулювання. Відсутність можливості фізичного доступу до цих територій, а також відсутність співпраці з органами влади, утруднює збір інформації та документів для проведення процедур банкрутства.

Таким чином, проблематика практики застосування законодавства про банкрутство під час воєнного стану вимагає комплексного підходу та розробки ефективних механізмів, які б дозволили врегулювати цю ситуацію відповідно до національного та міжнародного законодавства.

У 2023 році Верховна Рада України прийняла два закони, які вносять певні зміни в процедуру банкрутства. Ці зміни до Кодексу України з процедур банкрутства (далі – КУзПБ) були викликані, по-перше, обставинами воєнного стану в Україні, а також необхідністю гармонізації законодавства України з європейськими стандартами.

Одним із важливих змін, які набули чинності 15 квітня 2023 року, є Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» № 2971-IX (далі – Закон № 2971-IX). Крім того, з 29 липня 2023 року почали діяти поправки до КУзПБ, які впроваджені Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань провадження та застосування процедур банкрутства у період дії воєнного стану» (далі – Закон № 2911-IX).

Відповідно до закону № 2911-IX, що вносить доповнення до Кодексу України з процедур банкрутства, які стосуються тимчасових умов і діятимуть під час воєнного стану в Україні та протягом шести місяців після його припинення або скасування, представлені наступні зміни (Цветкова,2023):

1. Дозвіл на проведення зборів та комітетів кредиторів у дистанційному режимі (через відеоконференцію або шляхом опитування).

2. Звільнення арбітражного керуючого від дисциплінарної відповідальності у випадках, коли виконання його обов'язків, передбачених Кодексом України з процедур банкрутства, стає неможливим через ведення бойових дій у зоні розташування боржника, кредитора, майна боржника або місцезнаходження арбітражного керуючого.

3. Можливість продовження судових строків для проведення певних процесуальних дій, таких як проведення попереднього засідання суду, звернення у справах про банкрутство, визнання недійсними правочинів, оголошення аукціонів та виконання плану санації чи реструктуризації боргів боржника.

4. Зупинення нарахування відсотків на зобов'язання боржника перед кредиторами, які були реструктуризовані згідно з планом санації або реструктуризації.

5. Можливість відкриття провадження у справі про банкрутство без сплати авансування винагороди арбітражному керуючому на депозитний рахунок суду.

6. Проведення обов'язкової оцінки збитків, завданих боржнику внаслідок збройної агресії проти України відповідно до встановлених Кабінетом Міністрів України процедур.

7. Незастосовування солідарної відповідальності до органів управління боржника у разі, якщо боржник не звернувся до господарського суду із заявою про відкриття провадження у справі про банкрутство через збройну агресію проти України.

8. Нова підстава для відмови у відкритті провадження у справі про банкрутство за заявою кредитора, якщо боржник має діючий контракт з державними замовниками у сфері оборони або вимоги кредитора не задоволені через збройну агресію проти України.

Проте, все ж законодавцю у сфері неплатоспроможності суб'єктів господарювання під час воєнного стану та наявності окупованих територій України, варто звернути увагу на такі питання:

1. Спеціальні процедури для суб'єктів господарювання на окупованих територіях: розробка спеціальних процедур, які враховуватимуть особливості ситуації на окупованих територіях, такі як відсутність контролю державних органів, дії окупаційної адміністрації та інші фактори.

2. Правовий статус майна на окупованих територіях: визначення правового статусу майна, розташованого на окупованих територіях, зокрема, чи залишаються в силі договори та права власності на таке майно, а також чи діють на цих територіях місцеві закони або законодавство окупанта.

3. Механізми захисту кредиторів: розробка механізмів захисту інтересів кредиторів, які мають претензії до суб'єктів господарювання на окупованих територіях, з урахуванням складнощів доступу до майна та можливих перешкод з боку окупаційної влади.

4. Міжнародне співробітництво: розвиток міжнародного співробітництва для забезпечення виконання рішень судів щодо банкрутства суб'єктів господарювання на окупованих територіях, в тому числі шляхом взаємодії з міжнародними організаціями та партнерськими країнами.

5. Захист прав власності та конфіскація майна: Встановлення механізмів захисту прав власності на майно, яке може бути конфісковане або зазнає інших правових наслідків через окупацію територій.

6. Підтримка суб'єктів господарювання: розробка програм підтримки суб'єктів господарювання, які зазнали втрат через банкрутство або втрату контролю над майном на окупованих територіях, щоб допомогти їм відновити свою діяльність або компенсувати збитки.

Зважаючи на надання Україні статусу кандидата на членство в Європейському Союзі, вже розпочалися глибокі трансформації у сфері законодавства з банкрутства, спрямовані на вдосконалення нормативно-правової бази та приведення її у відповідність із західноєвропейськими стандартами та практикою.

Задля створенні сприятливих умов для відновлення держави, економіки та підприємств після років війни та конфлікту, необхідно:

По-перше, це вдосконалення процедур банкрутства: Україна може вжити заходів для спрощення та прискорення процедур банкрутства, щоб зробити їх більш ефективними та прозо-

рими. Це може включати реформування процесу ліквідації підприємств, розробку механізмів альтернативного врегулювання спорів та забезпечення кращого захисту прав кредиторів.

По-друге, створення сприятливого інвестиційного клімату: гармонізація законодавства з європейськими стандартами може підвищити довіру іноземних інвесторів до українського ринку та забезпечити їм більш прозорі та надійні умови для роботи. Це може призвести до збільшення обсягів іноземних інвестицій та стимулювання економічного зростання.

По-третє, підвищення правової захищеності сторін: реформи в галузі банкрутства можуть сприяти підвищенню правової захищеності як кредиторів, так і боржників. Це може включати забезпечення більш ефективного механізму врегулювання спорів, зменшення адміністративних та корупційних бар'єрів, а також забезпечення доступу до справедливого та ефективного судового захисту.

По-четверте, збільшення міжнародного співробітництва: Україна може використовувати свій статус кандидата на членство в ЄС для розширення співробітництва з європейськими партнерами у сфері банкрутства. Це може включати обмін досвідом, спільні проекти та ініціативи, спрямовані на підвищення ефективності та прозорості процедур банкрутства.

Після деокупації українських територій від росії суб'єкти господарювання, активи яких були розташовані на тимчасово окупованих територіях України та збанкрутіли, можуть мати можливість відновити свою діяльність за певних умов. Для цього необхідні наступні державні гарантії:

1. Законодавча підтримка: уряд повинен прийняти законодавчі акти, які створять правову базу для відновлення діяльності підприємств, які зазнали збанкрутіння на тимчасово окупованих територіях. Ці закони мають враховувати особливості відновлення бізнесу в умовах конфлікту та підтримувати власників і кредиторів у процесі відновлення.

2. Фінансова підтримка: держава повинна забезпечити фінансову підтримку для реабілітації збанкрутілих підприємств. Це може включати в себе надання кредитів за пільговими умовами, грантів або субсидій для відновлення виробництва та інвестування в розвиток.

3. Податкові пільги та зниження адміністративного тиску: для сприяння відновленню діяльності підприємств на збанкрутілих територіях можуть бути введені податкові пільги, знижені податкові ставки, а також спрощені адміністративні процедури.

4. Стимулювання інвестицій: держава може стимулювати інвестиції в збанкрутілі підприємства шляхом надання інвестиційних пільг, створення сприятливих умов для бізнесу та залучення інвесторів.

Ці державні гарантії можуть створити сприятливі умови для відновлення діяльності підприємств після деокупації територій та сприяти економічному відновленню країни.

Висновки. Таким чином, було зазначено, що різні фактори, такі як економічні ускладнення, фінансові труднощі, юридичні та адміністративні перешкоди, а також психологічний стрес, можуть призвести до банкрутства підприємств під час дії воєнного стану. Важливим аспектом є втрата контролю над майном через втручання окупаційних влад. Законодавчі зміни, прийняті українським парламентом, спрямовані на врегулювання ситуації з банкрутством у період воєнного стану, але вони вимагають комплексного підходу та додаткових механізмів для ефективного вирішення існуючих проблем. Постає необхідність подальших досліджень та розробки ефективних стратегій для забезпечення стабільності та вирішення проблем банкрутства під час воєнного стану , та зокрема на окупованих територіях України.

Література

Верещагіна К. Економіко-правові передумови неплатоспроможності суб'єктів господарювання, що опинилися на тимчасово окупованих територіях України. *Право і суспільство.* № 3. 2023. С. 151–158.

Гадомська О. Законодавство у сфері державної допомоги: що треба зробити для вступу в ЄС. URL: https: // jurliga. ligazakon. net / analitycs / 226410_zakonodavstvo-u-sfer-derzhavno-dopomogi-shcho-treba-zrobiti-dlya-vstupu-v-s

Два роки війни у 18 графіках. URL: https: // forbes. ua / war-in-ukraine / yak-povnomasshtabne-vtorgnennya-rosii-vplinulo-na-ukrainu-dva-roki-viyni-v-grafikakh – 23022024–19442

Затверджено новий Перелік ТОТ та територій бойових дій. URL: https://news.dtkt.ua/society/community/96988-zatverdzeno-novii-perelik-tot-ta-teritorii-boiovix-dii

Кодекс України з процедур банкрутства від 18.10.2018 № 2597-VIII. URL: https: // zakon. rada. gov. ua / laws / show / 2597–19

Фінансово-економічні наслідки війни. URL: https: // lb. ua / blog / tetiana_bohdan / 550614_ finansovoekonomichni_naslidki. html

Цвєткова К. Нововведення у процедурі банкрутства: що змінилось у 2023 році. URL: https: // www. epravda. com. ua / columns / 2023 / 07 / 21 / 702469/

Full-scale Ukraine war enters third year, prolonging uncertainty and exile for millions of displaced. URL: https: // www. unhcr. org / news / briefing-notes / full-scale-ukraine-war-enters-third-year-prolonging-uncertainty-and-exile

KSE Institute. URL: https: // kse. ua / ua / about-the-school / news / zagalna-suma-pryamih-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi-ukrayini-cherez-viynu-syagaye – 151–2-mlrd-otsinka-stanom-na – 1-veresnya – 2023-roku/

One third of Ukrainian refugees in EU want to return home. URL: https: // www. politico. eu / article / third-ukraine-refugees-eu-return-home-survey-fra/

RDNA3. URL: https: // documents. worldbank. org / en / publication / documents-reports / documentdetail / 099021324115085807 / p1801741bea12c012189ca16d95d8c2556a.

References

Vereshchahina K. (2023) Economico-pravovi peredumovy neplatospromozhnosti subiektiv hospodariuvannia, shcho opynylysia na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh Ukrainy [Economic and legal prerequisites of the insolvency of business entities in the temporary occupied territories of Ukraine]. *Law and Society, no*.3, pp. 151–158 [in Ukrainian].

Hadomska O. (2024) Zakonodavstvo u sferi derzhavnoi dopomohy: shcho treba zrobyty dlia vstupu v EU [State aid legislation: what needs to be done to join the EU]. *Liga:BOOK (electronic journal)*. Retrieved from: https: // jurliga. ligazakon. net / analitycs / 226410_zakonodavstvo-u-sfer-derzhavno-dopomogi-shcho-treba-zrobiti-dlya-vstupu-v-s (accessed 03.02.2025)

Dva roky viiny u 18 hrafikakh [Two years of war in 18 graphs]. *Forbes Ukraine (electronic journal)*. Retrieved from: https: // forbes. ua / war-in-ukraine / yak-povnomasshtabne-vtorgnennya-rosii-vplinulo-na-ukrainu-dva-roki-viyni-v-grafikakh – 23022024–19442 (accessed 20.12.2024)

Volos N. (2025) Zatverdzheno novyi Perelik TOT ta terytorii boiovykh dii [A new List of TOTs and combat areas has been approved]. *Debit-Credit* (*electronic journal)*. Retrieved from: https://news.dtkt.ua/society/community/96988-zatverdzeno-novii-perelik-tot-ta-teritorii-boiovix-dii (accessed 20.03.2025)

Kodeks Ukrainy z protsedur bankrutstva vid 18.10.2018 № 2597-VIII. Retrieved from: https: // zakon. rada. gov. ua / laws / show / 2597–19 (accessed 29.10.2024)

Bohdan T. (2023) Finansovo-ekonomichni naslidki viiny [Financial and economic consequences of the war]. *Left bank* (*electronic journal)*. Retrieved from: https: // lb. ua / blog / tetiana_bohdan / 550614_ finansovoekonomichni_naslidki. html (accessed 23.03.2024)

Tsvietkova K.(2023) Novovvedennia u protseduri bankrutstva: shcho zminylos u 2023 rotsi [Innovations in the bankruptcy procedure: what changed in 2023]. *Economic truth (electronic journal)*. Retrieved from: https: // www. epravda. com. ua / columns / 2023 / 07 / 21 / 702469/ (accessed 13.11.2024)

UNHCR (2024). Full-scale Ukraine war enters third year, prolonging uncertainty and exile for millions of displaced. *UNHCR (global website)*. Retrieved from: https: // www. unhcr. org / news / briefing-notes / full-scale-ukraine-war-enters-third-year-prolonging-uncertainty-and-exile (accessed 03.12.2024)

KSE (2023). Zagalna suma pryamih zbitkiv zavdana infrastrukturi Ukrayini cherez viynu-syagaye 151,2 mlrd otsinka stanom na 1 veresnya 2023 roku [The total amount of direct damage caused to Ukraine's infrastructure due to the war reaches $151.2 billion – estimate as of September 1, 2023]. *Kyiv School of Economics (website)*. Retrieved from: https: // kse. ua / ua / about-the-school / news / zagalna-suma-pryamih-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi-ukrayini-cherez-viynu-syagaye – 151–2-mlrd-otsinka-stanom-na – 1-veresnya – 2023-roku/ (accessed 20.12.2024)

Politico (2023). One third of Ukrainian refugees in EU want to return home. *Politico (electronic journal)*. Retrieved from: https: // www. politico. eu / article / third-ukraine-refugees-eu-return-home-survey-fra/ (accessed 03.12.2024)

World Bank Group (2024). Ukraine – Third Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA3). *World Bank Group (global website)*. Retrieved from: https: // documents. worldbank. org / en / publication / documents-reports / documentdetail/099021324115085807/p1801741bea12c012189ca16d95d8 c2556a. (accessed 13.01.2025)

Анотація

Верещагіна К. А. **До питання застосування законодавства про банкрутство під час дії воєнного стану. –** Стаття.

Стаття є дослідженням наслідків військової агресії росії проти України, яка почалась у 2014 році та призвела до значних руйнувань виробничого капіталу, інфраструктури, людських втрат і соціальних збитків. Розглянуто вплив конфлікту на економіку, вказуючи на зменшення робочих місць, доходів та купівельної спроможності, а також збільшення рівня бідності серед населення. Стаття докладно описує збитки від війни та потреби відновлення, надаючи дані від експертів Світового банку та Європейської комісії. Також розглянуто динаміку конфлікту, вказуючи на рекордні значення збитків та потреб у відновленні, а також успішні заходи для уникнення макрофінансової дестабілізації та забезпечення джерел фінансування витрат. Стаття розглядає поточний стан війни та рекомендації для подальшого відновлення, зосереджуючись на масштабах збитків, зусиллях з деокупації, статусі біженців та міжнародній допомозі відновленню.

Наводено дані про тимчасово окуповані території, зазначаючи їх об'єм та статус збереження влади України на цих територіях. Описано впровадження агресором «вільної економічної зони» на цих територіях та його можливі наслідки для місцевої економіки. Зазначено, що вторгнення призвело до серйозної соціально-економічної кризи на окупованих територіях, а спроби окупантів контролювати ціни та інші аспекти економіки можуть лише загострити ситуацію.

Висвітлено економічні, фінансові, юридичні, адміністративні та психологічні чинники, які ускладнюють управління бізнесом на окупованих територіях, включаючи зниження обсягів виробництва, фінансові труднощі, юридичні перешкоди та психологічний стрес. Особлива увага приділяється втраті контролю над майном через втручання окупаційних влад. Детально аналізуються законодавчі зміни, прийняті Верховною Радою України у 2023 році, що спрямовані на гармонізацію законодавства з європейськими стандартами та врегулювання ситуації з банкрутством підприємств у період воєнного стану. Також висвітлюється складність застосування законодавства про банкрутство до підприємств на окупованих територіях і потреба у комплексному підході до вирішення цієї проблеми.

Ключові слова: банкрутство, тимчасово окуповані території, суб'єкти господарювання, економіка, фінансування, доходи.

Summary

Vereshchahina K. A. **To the issue of applying bankruptcy legislation during the military conflict. –** Article.

The article is a study of the consequences of Russian military aggression against Ukraine, which began in 2014 and resulted in significant destruction of productive capital, infrastructure, human casualties, and social losses. The impact of the conflict on the economy is discussed, indicating a decrease in employment, income, and purchasing power, as well as an increase in the poverty level among the population. The article extensively describes the war damages and the need for reconstruction, providing data from experts of the World Bank and the European Commission. The dynamics of the conflict are also examined, highlighting record losses and reconstruction needs, as well as successful measures to avoid macrofinancial destabilization and secure sources of funding for expenses. The article examines the current state of the war and recommendations for further recovery, focusing on the scale of losses, de-occupation efforts, refugee status, and international assistance for reconstruction.

Data on temporarily occupied territories are provided, indicating their volume and the status of Ukrainian government control in these areas. The implementation by the aggressor of a «free economic zone» in these territories and its potential consequences for the local economy are described. It is noted that the invasion has led to a serious socio-economic crisis in the occupied territories, and attempts by occupiers to control prices and other aspects of the economy may only exacerbate the situation.

Economic, financial, legal, administrative, and psychological factors complicating business management in the occupied territories are highlighted, including reduced production volumes, financial difficulties, legal obstacles, and psychological stress. Special attention is paid to the loss of control over property due to interference by occupying authorities. Legislative changes adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine in 2023 aimed at harmonizing legislation with European standards and regulating the situation with bankruptcy of enterprises during wartime are analyzed in detail. The complexity of applying bankruptcy legislation to enterprises in the occupied territories and the need for a comprehensive approach to addressing this problem are also emphasized.

Key words: bankruptcy, temporarily occupied territories, economic subjects, economy, financing, income.

UDC 347.73
DOI https://doi.org/10.32782/app.v75.2025.40

R. Yu. Ivanova
orcid.org/0000-0001-8257-4486
Ph.D. in Law, Associate Professor,
Professor of the Department of International and European Law
Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law

THE ROLE OF INTERNATIONAL NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS IN BUDGETARY-LEGAL RELATIONS

International non-governmental organizations (NGOs) have an important role in influencing the budgeting policies and laws of nations internationally. Various organizations affect governmental decisions and promote accountability on funds, assisting in social development through funding, lobbying, and policy making. Their participation in budgetary-legal relations facilitates the fusion of economic policies with democracy, human rights, and sustainable development as a whole.

Their participation in financial governance rested on ensuring accountability and transparency of government spending. They closely partner with international financial institutions, civil society organizations, and decision makers to design and execute fiscal policies that adhere to the principles of good governance. Additionally, NGOs render aid and professional services to draft financial laws and regulations as policies to budgetary processes.

Beyond influences on policy, NGOs have active involvement in the implementation of economic development projects. They procure funds from the international community and private sources to finance bottom-up development initiatives and ensure fair stratified resource allocation. Conducting independent audits and evaluations also allow NGOs to help reduce corruption and increase public confidence in financial institutions.

Main Material. International non-governmental organizations (NGOs) are influential in formulating budgetary policies and legal frameworks for financial relations around the world. These organisations affect the governmental decision-making process, advocate for financial accountability, participate in social development through funding, policy recommendations, and much more. Their participation in budgetary-legal relations activities helps integrate economic policies with democracy, human rights, and sustainable development. This paper seeks to outline the role of NGOs in budgetary-legal relations, their challenges, and the consequences of their participation on financial governance

Although being vital cogs in the operations of many systems, NGOs are met with an array of obstacles in budgetary-legal relations such as inadequate funding, legal setbacks as well as government opposition. To what extent these non-governmental organizations can operate is largely reliant on the bounds set by the legislation concerning governance of finances. Comprehending their position is vital to appreciating how these organizations contribute to aid social advancement and the stability of finances within the society.

This article seeks to address the overarching issues surrounding the participation of NGOs in budgetary-legal relations, evaluate the various legal boundaries that regulate their activity, analyze the financial mechanisms which they utilize, and outline the problems that arise in each of these areas. The observations and analyses made in this document illustrate how these NGOs actively participate in fostering financial responsibility, stimulating civic engagement, and instituting sustainable economic development (Nordic Council of Ministers, 2025).

General Role of NGOs

NGOs have a direct influence in the development of social policies and even sponsor the implementation of some targeted social programs. They also support government spending by engaging in advocacy, oversight, and capacity building to ensure accountability in the use of public funds. Moreover, they facilitate the interface between the government and citizens by ensuring that the available budget responds to the citizen's needs and interests (UNCAC, 2003).

Regulatory Framework of NGO's Involvement to Budgetary Processes. The level of NGO participation in appropriations is frequently controlled by laws, regulations, and policies adopted for that purpose. Different international treaties, for instance, the United Nations Convention Against Corruption (UNCAC), make provision for civil society participation in financial management. National legal frameworks may also enable participation by NGOs in the formulation, administration, and evaluation of budgets (Transparency International, 2021).

Financial Contributions and Funding Mechanisms International NGOs aid civil society budge tary process at both domestic and international levels through:

– NGOs grant direct financial support to governments to enable them administer specific healthcare, education, and environmental protection programs.

– Public-Private Partnerships (PPP): A good number of NGOs work together with government departments and business organizations to undertake joint investment projects.

– Monitoring and Oversight: NGOs assist in ensuring that published government budgets are implemented and the funds are put to use as stated, which aids public financial management (Nordic Council of Ministers, 2025).

– Problems Encountered by NGOs in Budgetary-Legal Relationships.

– There are many problems that NGOs have to deal with in budgetary.

Legal relations, such as:

A number of governments have restrictive policies, which do not encourage NGO involvement in the execution of financial management.

Some governments are hesitant to grant an active role to NGOs because of concern regarding financial aspects and loss control issues.

The majority of an NGO's funding stems from donations which are difficult to guarantee, thereby causing funding limitations.

The military or politically motivated will sometimes intervene and block NGOs from operating and trying to account for public funds. (World Bank, 2021)

Impact of Non-Governmental Organizations in Budgetary-Legal Relations. The work of NGOs in budgetary-legal relations has had some positive results as follows. NGOs aid in the multilateral creation of budgets making it possible for the public to have information regarding state finances. Coordination of NGO activities with government aids in the effectiveness of policy execution and resources utilization. NGOs motivates the public to participate in the budget making processes and ensures that the use of funds responds to the needs of the people (OECD, 2019).

In most cases, NGOs are dependent on donations which are not guaranteed which leads to restrictions in funding, with a high possibility of military or violence oriented politics interfering with their objectives (IMF, 2021).

The involvement of NGOs in budgetary-legal relations has positively impacted development. These impacts include:

Policing multi-stakeholder budget formulation helps increase civic financial transparency as NGOs have the ability to control access to information about the budget and finances of the state.

Multilateral engagement with NGOs increases the chances of effective implementation of policies and the NGO sector resource allocation by the governments.

There is active civic engagement in the budgetary processes as NGOs make sure that the general public interests on financial policies are heard (European Commission, 2018).

Such international NGOs operate as a catalyst for transparency, accountability, and complete equity in relation to financial governance and jurisdictional matters. Even with a legal framework and funding issues, budgetary processes are in one way or another affected by NGOs through advocacy and financial aid. By developing the laws that permit NGOs to function and using a more civil government approach enables better efficiency in budgetary activities. As the scope of fiscal governance broadens, so too does the role of international NGOs which becomes crucial to the promise of social and economic development

Conclusions. International NGOs are the movement for transparency, accountability, and equity in the governance of finances. They drive the inefficient use or abuse of budgetary processes because of their advocacy, aid, and monitoring. They help the public in making and accessing state financial

information integrating with them encourages the people to responsible participation in budgeting.

Even though NGOs show crucial contributions, there are continuous legal, financial, and political barriers that limit them. These difficulties can be solved with solid legal sponsorship structures which allow for the participation of NGOs, enhanced funding supporting structures, and better collaboration at the spheres of government and civil society. NGOs and international bodies or regulators need to strengthen their partnership in order to overcome these hindrances and achieve better governance.

The influence of international NGOs continues to broaden as financial governance changes. Their ability to influence policy, advocate for social causes, and ensure equitable resource allocation renders them global guards. In the future, governments and stakeholders need to understand and appreciate the importance of the role of NGOs in budgetary-legal relations for sustainable economic and social development.

References

Nordic Council of Ministers. (n.d.). *Financial Management and Transparency*. URL: https://www.norden.org/en.

United Nations Convention Against Corruption (UNCAC). (2003). *United Nations Office on Drugs and Crime*. URL: https://www.unodc.org.

Transparency International. (2021). *Corruption Perceptions Index*. Berlin: Transparency International.

World Bank. (2020). *The Role of NGOs in Budgetary Oversight and Governance*. Washington, D.C.: World Bank.

OECD. (2019). *Civil Society and Financial Transparency in Governance*. Paris: OECD Publishing.

IMF. (2021). *NGOs and Fiscal Responsibility: An Analytical Framework*. Washington, D.C.: International Monetary Fund.

European Commission. (2018). *The Role of NGOs in Policy and Budgetary Decision-Making*. Brussels: European Commission.

Smith, J. (2022). *Financial Oversight and NGOs: Strengthening Fiscal Responsibility*. Oxford: Oxford University Press.

United Nations Development Programme (UNDP). (2020). *NGO Engagement in Public Budgeting*. New York: UNDP.

Global Financial Integrity. (2021). *Illicit Financial Flows and NGO Involvement in Budgetary Transparency*. Washington, D.C.: Global Financial Integrity.

Summary

Ivanova R. Yu. **The role of international non-governmental organizations in budgetary-legal relations.** – Article.

International NGOs have been shaping the budgets and the legal framework regarding the financial relations in almost every country. Among other things, NGOs further financial transparency, accountability, and governance through advocacy, direct funding, policy scrutiny, and capacity-building. As the semi-peripheral actors, NGOs bind the civil society and governments and make sure that budgetary decisions promote democracy and are not anti-people, thereby encouraging civic participation in financial planning. Moreover, NGOs utilize their influence by monitoring budgetary allocations and government expenditures, thereby limiting possibilities of corruption and enhancing the chances of equitable allocation of resources.

The purpose of this article is to analyze the legal contexts that govern the participation of NGOs in budgetary-legal relations, focusing on how international instruments and domestic legal provisions permit or prohibit their involvement. It also looks into the different funding methods employed by NGOs, such as direct grants, resource mobilization through public private partnership, and other governance initiatives. Additionally, the paper describes the many obstacles which NGOs have to contend with, such as restrictive legislation, lack of funds, and sometimes hostile government's unwillingness to accept NGO participation which is considered detrimental to state power over financial governance.

The role of NGOs in legal-budgetary relations has a significant effect because they assist in strengthening fiscal accountability, enabling citizens to access information about government finances, and implementation of public policies. NGOs enhance fiscal responsibility by contributing towards multi stakeholder participation in budgetary processes. For these NGOs to be more effective, there is a need for appropriate supporting legal frameworks, more international cooperation, and better funding opportunities.

Despite their significant contributions, NGOs face numerous challenges in budgetary-legal relations, including legal barriers, funding limitations, and resistance from governments. The extent of their influence is often determined by the existing legal frameworks that regulate their participation in financial governance.

Understanding their role in budgetary-legal relations is essential to recognizing their impact on financial stability and social development.

This paper aims to explore the multifaceted role of NGOs in budgetary-legal relations, assess the legal frameworks governing their participation, examine the financial mechanisms they employ, and discuss the challenges they encounter. By analyzing these aspects, the paper highlights the critical contributions of NGOs in fostering financial accountability, enhancing civic engagement, and promoting sustainable economic policies.

Key words: International NGOs, budgetary governance, financial transparency, fiscal policy, legal frameworks, financial law, international organizations, economic sustainability, financial oversight, corruption prevention.

Анотація

Іванова Р. Ю. **Роль міжнародних громадських організацій у бюджетно-правових відносинах. –** Стаття.

Майже в кожній країні міжнародні неурядові організації формують бюджети та правову базу щодо фінансових відносин. Серед іншого, НУО сприяють фінансовій прозорості, підзвітності та управлінню через адвокацію, пряме фінансування, контроль політики та розбудову спроможності. Як напівпериферійні актори, НУО пов'язують громадянське суспільство та уряди та переконуються, що бюджетні рішення сприяють демократії, а не є антинародними, заохочуючи тим самим участь громадян у фінансовому плануванні. Крім того, НУО використовують свій вплив, контролюючи бюджетні асигнування та державні витрати, тим самим обмежуючи можливості корупції та підвищуючи шанси на справедливий розподіл ресурсів.

Метою цієї статті є аналіз правового контексту, який регулює участь НУО в бюджетно-правових відносинах, зосереджуючись на тому, як міжнародні документи та національні правові положення дозволяють або забороняють їхню участь. Він також розглядає різні методи фінансування, які використовують НУО, такі як прямі гранти, мобілізація ресурсів через державно-приватне партнерство та інші ініціативи управління. Крім того, у документі описано багато перешкод, з якими доводиться боротися НУО, як-от обмежувальне законодавство, брак коштів, а іноді й вороже небажання уряду прийняти участь НУО, що вважається шкідливим для державної влади над фінансовим управлінням.

Роль НУО у право-бюджетних відносинах має значний вплив, оскільки вони сприяють зміцненню фіскальної звітності, наданні громадянам доступу до інформації про державні фінанси та реалізації державної політики. НУО посилюють фіскальну відповідальність, сприяючи участі багатьох зацікавлених сторін у бюджетних процесах. Щоб ці НУО були більш ефективними, потрібна відповідна допоміжна правова база, більше міжнародної співпраці та кращі можливості фінансування.

Незважаючи на свій значний внесок, НУО стикаються з численними проблемами в бюджетно-правових відносинах, включаючи правові перешкоди, обмеження фінансування та опір з боку урядів. Ступінь їхнього впливу часто визначається існуючою правовою базою, яка регулює їхню участь у фінансовому управлінні. Розуміння їх ролі в бюджетно-правових відносинах є важливим для визнання їх впливу на фінансову стабільність і соціальний розвиток.

Ця стаття має на меті дослідити багатогранну роль НУО в бюджетно-правових відносинах, оцінити правові рамки, що регулюють їхню участь, вивчити фінансові механізми, які вони використовують, і обговорити проблеми, з якими вони стикаються. Аналізуючи ці аспекти, документ підкреслює важливий внесок НУО у розвиток фінансової підзвітності, посилення громадянської активності та просування сталої економічної політики

Ключові слова: міжнародні неурядові організації, бюджетне управління, фінансова прозорість, фіскальна політика, правова база, фінансове право, міжнародні організації, економічна стійкість, фінансовий нагляд, запобігання корупції.

УДК 343.13
DOI https://doi.org/10.32782/app.v75.2025.41

О. В. Калінніков
orcid.org/0000-0003-4337-833X
доктор філософії, докторант
Київського університету інтелектуальної власності і права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДО ПИТАННЯ ПЕРСПЕКТИВ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ IN ABSENTIA

Дослідженням використання технології штучного інтелекту серед вітчизняних науковців займалися, в тому числі, Г. К. Авдєєва, І. В. Басиста, В. В. Блізнюк, А. Д. Дзюрбель, М. І. Демура, С. Ф. Денисов, М. В. Карчевський, Д. І. Клепка, А. П. Ліхтанська, В. О. Михайлов, В. Г. Павлов, О. В. Плахотнік, О. Е. Радутний, В. М. Стратонов, О. О. Торбас, Ж. В. Удовенко, В. М. Шевчук, М. В. Шепітько, К. Яровий ті інші, а серед іноземних дослідників: Ryan Calo, Martin Ebers, Cf. Graeme Auld, Will Douglas Heaven, Eric J Iversen, Johann Laux, Alice Liefgreen, Melanie Mitchell, Brent Mittelstadt, Michael Roberts, Chris Russell, Fabian Stephany, Michael Veale, Sandra Wachter, Raymund Werle, Laure Wynants, Frederik Zuiderveen Borgesius та інші.

Зважаючи на динамічний розвиток технологій Штучного інтелекту (ШІ) продовження наукового дослідження різноманітних аспектів його використання, в тому числі, у кримінальному провадженні in absentia є актуальним та вкрай необхідним.

Водночас, слід звернути увагу, що розпочалося наукове дослідження штучного інтелекту у світі принаймні з 1950-х років (Mitchell, 2020, p. 3–64).

Штучний інтелект на переконання J. Laux, S. Wachter, B. Mittelstadt є унікальним широким типом технології, здатною в принципі розширити або замінити інтелектуальну роботу людини в будь-якому секторі, незважаючи на це триває пошук узгоджених стандартів для абстрактних нормативних концепцій, які можуть застосовуватися до безлічі програм і секторів (Laux, Wachter, Mittelstadt, 2024).

Певне нормативне врегулювання сфери Штучного інтелекту в Україні розпочалося схваленням Кабінетом Міністрів України 02.12.2020 Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні, яка визначала однією з пріоритетних сфер, в яких реалізуються завдання державної політики розвитку галузі штучного інтелекту, є правосуддя, в якій слід забезпечити виконання таких завдань: попередження суспільно небезпечних явищ шляхом аналізу наявних даних за допомогою штучного інтелекту; визначення необхідних заходів ресоціалізації засуджених шляхом проведення аналізу наявних даних за допомогою технологій штучного інтелекту; винесення судових рішень у справах незначної складності (за взаємною згодою сторін) на основі результатів аналізу, здійсненого з використанням технологій штучного інтелекту, стану дотримання законодавства та судової практики (Концепція, 2020).

Міністерством цифрової трансформації України в червні 2024 року було оприлюднено Білу книгу з регулювання ШІ в Україні, яка є аналітичним матеріалом, що має на меті запропонувати підхід до регулювання технологій штучного інтелекту в Україні. Даний документ констатує відсутність в Україні юридично обов'язкового і спеціального закону зі штучного інтелекту та звертає увагу на необхідність імплементації Регламенту ЄС № 2024/1689 від 13.06.2024 «Artificial Intelligence Act» (Біла книга, 2024).

Першим комплексним документом, який врегулював правила використання штучного інтелекту, став Регламент Європейського Союзу 2024/1689 від 13.06.2024 «Artificial Intelligence Act» (Закон про штучний інтелект), при цьому зі змісту вказаного акту вбачається, що з огляду на швидкий технологічний розвиток і технічний досвід він підлягає періодичному перегляду – до 02.08.2029 та кожні чотири роки після цього (Artificial Intelligence Act, 2024).

Згідно вказаного нормативного акту під «системою штучного інтелекту» розуміється машинна систему, яка розроблена для роботи з різними рівнями автономності та яка може де-

монструвати адаптивність після розгортання, і яка, для явних чи неявних цілей, робить висновок на основі вхідних даних, які вона отримує, як генерувати результати, такі як прогнози, вміст, рекомендації або рішення, які можуть впливати на фізичне чи віртуальне середовище (Artificial Intelligence Act, 2024).

Даний акт вказує на певні застереження використання Штучного інтелекту у правоохоронній діяльності, яка визначена як діяльність, що здійснюється правоохоронними органами або від їх імені для запобігання, розслідування, виявлення або судового переслідування кримінальних правопорушень або виконання кримінальних покарань, включаючи захист і запобігання загрозам громадській безпеці:

– дії правоохоронних органів, пов'язані з певним використанням систем штучного інтелекту, характеризуються значним ступенем дисбалансу сил і можуть призвести до стеження, арешту або позбавлення волі фізичної особи, а також до іншого негативного впливу на основні права, гарантовані Хартією основних прав ЄС;

– здійснення важливих процесуальних основних прав, таких як право на ефективний засіб правового захисту та справедливий судовий розгляд, а також право на захист і презумпція невинуватості, може бути перешкоджено, зокрема, якщо такі системи штучного інтелекту недостатньо прозорі, зрозумілі та задокументовані;

– використання інструментів штучного інтелекту правоохоронними органами не повинно стати фактором нерівності чи виключення (не слід ігнорувати вплив використання інструментів штучного інтелекту на права підозрюваних на захист, зокрема, труднощі в отриманні суттєвої інформації про функціонування цих систем і, як наслідок, труднощі оскарження їх результатів у суді, зокрема фізичними особами, які перебувають під слідством);

– використання систем дистанційної біометричної ідентифікації «в режимі реального часу» в загальнодоступних місцях для цілей правоохоронних органів обмежено відповідними цілями та певними вимогами (Artificial Intelligence Act, 2024).

Стосовно здійснення правосуддя Регламент ЄС зазначає, що використання інструментів штучного інтелекту може підтримувати повноваження суддів приймати рішення або незалежність суддів, але не повинно замінювати їх: остаточне прийняття рішень має залишатися діяльністю, керованою людьми. При цьому, Системи штучного інтелекту, призначені для використання судовим органом або від його імені для надання допомоги судовому органу в дослідженні та тлумаченні фактів і закону, а також у застосуванні закону до конкретної сукупності фактів, або для використання подібним чином в альтернативному вирішенні спорів класифікуються як високоризикові (Artificial Intelligence Act, 2024).

При цьому, всі системи штучного інтелекту з високим ризиком підлягають жорсткому регулюванню, а тому до початку їх використання проводиться оцінка відповідності обов'язковим вимогам надійності, потім в разі позитивного результату оцінки – декларується відповідність системи законодавству, а в подальшому вони в обов'язковому порядку підлягають реєстрації в державному реєстрі (Новий Регламент ЄС, 2024).

Задовго до прийняття Artificial Intelligence Act (Закону про штучний інтелект) Європейська комісія з питань ефективності правосуддя (CEPEJ) Ради Європи ще в грудні 2018 року ухвалила перший європейський документ, який встановив етичні принципи, пов'язані з використанням штучного інтелекту (ШІ) у судових системах – European ethical Charter on the use of Artificial Intelligence in judicial systems and their environment (Європейську етичну Хартію по використанню штучного інтелекту у судовій системі та її середовищі) (European ethical Charter, 2018), яка визначила, що застосування штучного інтелекту у сфері правосуддя може сприяти підвищенню ефективності та якості та повинно здійснюватися відповідальним чином, який відповідає основним правам, гарантованим, зокрема, Європейською конвенцією з прав людини і Конвенцією Ради Європи про захист персональних даних; основна концепція цього документа щоб ШІ залишався інструментом на службі загальних інтересів і щоб його використання поважало права особи (CEPEJ European Ethical Charter, 2018).

Басиста І. В., Удовенко Ж. В., Кулинич М.-М. А вважають, що перш, ніж вдатися до активного застосування Штучного інтелекту, особливо у царині кримінального провадження, важливо встановити чіткі межі і правила, а що не найостанніше – відповідальність за їх порушен-

ня і спричинену шкоду. Такі чутливі аспекти, як непорушність сфери людської приватності, дотримання прав людини тощо мають превалювати у цьому механізмі (Басиста, Удовенко, Кулинич, 2024, с. 33).

Аналіз положень кримінального процесуального закону України та наукових напрацювань свідчить, що до теперішнього часу не визначені правила використання Штучного інтелекту у кримінальному провадженні, у тому числі, за відсутності підозрюваного, обвинуваченого (in absentia), що унеможливлює ефективне використання всього потенціалу цієї новітньої технології.

При цьому, вітчизняними науковцями попри відсутність належного правового регулювання використання Штучного інтелекту визначено наступні можливі напрями та форми залучення технологій штучного інтелекту до кримінального провадження.

Так, Блізнюк В. В. вказує про наступні напрями залучення технологій штучного інтелекту до юридичної практики, зокрема, до кримінального судочинства: 1) інформаційно-документальне забезпечення юридичної практики, що включає автоматизовану інтелектуальну класифікацію юридичних документів, формування та документальне ведення справ, вироблення завдяки використанню технологій штучного інтелекту проектів розв'язання різних правових проблем; 2) інтелектуальне експертно-аналітичне забезпечення юридичної практики шляхом зіставлення технологіями штучного інтелекту норм права, порівняння нормативно-правових актів з метою визначення їх ієрархії; 3) генерація та видача експертних оцінок у межах судової експертизи або думки фахівця; 4) сприяння ухваленню рішень у межах значних обсягів неоднорідних завдань у складних умовах невизначеності, на підставі неточної, недостатньої чи нечітко структурованої інформації (Блізнюк, 2023, с. 183, 184).

При цьому, Авдєєва Г. К. вважає перспективними завданнями щодо розроблення систем штучного інтелекту в Україні для потреб правозастосовних органів: 1) вивчення сторінок сайтів, електронного листування для пошуку відомостей з метою оцінки ризику появи кримінальної активності; 2) прогнозування ступеню ризику рецидиву злочину щодо раніше засуджених осіб; 3) пошук у відкритому доступі величезної кількості загальнодоступних відео-та аудіозаписів, фото-та супутникових знімків, текстів, звітів, публікацій у соціальних мережах, а також аналіз потенційних джерел доказів; 4) отримання інформації про певних осіб і їх дії, а також про зв'язки між певними особами шляхом моніторингу відкритих джерел; 5) виявлення потенційних свідків злочинів шляхом аналізу інформації, яка міститься в мережі Інтернет; 6) дослідження інформації, яка міститься в мобільному телефоні та інших електронних пристроях, з метою виявлення фактів і часу здійснення спілкування; 7) підготовка досудової доповіді у кримінальному провадженні, а також у наглядовій та пенітенціарній пробації; 8) ідентифікація осіб за фотознімками, відеозаписами, текстами, голосом, ДНК; 9) встановлення аутентичності (справжності, достовірності) цифрових доказів (Авдєєва, 2023, с. 71–72).

Водночас Демура М. І., Клепка Д. І. узагальнюючи результати дослідження міжнародного досвіду використання Штучного інтелекту в сфері кримінального судочинства виокремили три основні напрями: 1) попередження кримінальних правопорушень; 2) використання на стадії досудового розслідування; 3) використання на стадії судового розгляду (Демура, Клепка, 2022, с. 555).

На переконання К. Ярового Штучний інтелект правоохоронними органами вже використовується для: 1) виявлення та фіксації фактів, що містять ознаки кримінального злочину, включаючи, виявлення порушень природоохоронного характеру, таких як браконьєрство, незаконний видобуток корисних копалин та незаконна порубка лісу; 2) ідентифікація осіб та власників транспортних засобів у разі вчинення ними правопорушення на дорогах; 3) проведення повітряних розвідок, шляхом використання безпілотників, в бойових ситуаціях підрозділами особливого призначення; 4) здійснення пошуку людей, які загубилися в лісі або у горах (Яровий, 2024, с. 72).

Проте, для належного використання у кримінальному провадженні Штучного інтелекту та розкриття його величезного потенціалу, з метою балансу публічного та приватного інтересів, важливо унормувати це питання з неухильним дотриманням засад кримінального провадження, серед яких законність та верховенство права. Однак, на теперішній за допомогою

технологій штучного інтелекту у кримінальному провадженні вирішуються окремі, здебільшого допоміжні технічні завдання.

Дані висновки в повній мірі узгоджуються з результатами соціологічного дослідження «Перспективи та межі використання штучного інтелекту в кримінальному процесі» проведеного в період з 21.11.2023 по 04.01.2024 (респонденти судді, прокурори та адвокати, які мають досвід роботи від трьох років та спеціалізацію в кримінальному правосудді), які свідчить, про наступне:

– бар'єром імплементації технологій на базі Штучного інтелекту в систему правосуддя України є відсутність правового регулювання застосування «штучного інтелекту»;

– кримінальна юстиція у порівнянні з іншими формами судочинства є найменш перспективною (можливості до застосування ШІ серед опитаних тут бачать 19% суддів, 27% адвокатів та 36% прокурорів);

– наведені невисокі показники лояльності до імплементації технологій на базі ШІ можуть індикувати низький рівень поінформованості ключових стейкхолдерів щодо конкретних можливостей використання інновацій;

– позитивне ставлення переважної більшості респондентів до виконання за допомогою систем ШІ механічних задач (генерування тексту, пошук та узагальнення інформації, обробка даних), а також наявний запит на конкретні засоби, серед яких: 1) розшифровка записів допитів та судових засідань без участі людини; 2) автоматичне формування типових документів, узагальнення та аналізу судової практики; 3) проведення різноманітних експертиз (водночас використання ШІ в випадках повинно бути повністю контрольованим, а результат роботи верифікований фахівцями);

– випадки, в яких можливе застосування штучного інтелекту: кримінальні проступки у спрощеному порядку розгляду; фінансові злочини; воєнні злочини;

– випадки, в яких недопустиме використання: домашнє насилля; інші кримінальні злочини результатами (Соціологічне дослідження, 2024).

Для визначення перспектив використання технологій штучного інтелекту у кримінальному провадженні за відсутності підозрюваного, обвинуваченого (in absentia) слід визначити його специфіку, яка підлягає врахуванню під час можливого використання систем штучного інтелекту у кримінальному провадженні in absentia.

Кримінальне провадження за відсутності підозрюваного, обвинуваченого (in absentia), яке складається з спеціального досудового розслідування (зокрема, ст. ст. 297^1-297^5 КПК України) та спеціального судового провадження (зокрема, ст. 323 КПК України) має певні особливості в порівнянні з загальним порядком, серед яких, зокрема: 1) даний порядок кримінального провадження здійснюються стосовно повнолітнього підозрюваного, обвинуваченого лише за наявності відповідних правових підстав; 2) досудове розслідування та судове провадження здійснюється на підставі ухвали слідчого судді, суду лише щодо визначених злочинів; 3) досудове розслідування та судове провадження здійснюється за відсутності підозрюваного, обвинуваченого, який переховується від органів слідства та суду на тимчасово окупованій території України, на території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, з метою ухилення від кримінальної відповідальності та/або оголошений у міжнародний розшук, а також стосовно підозрюваного, обвинуваченого щодо якого уповноваженим органом прийнято рішення про передачу його для обміну як військовополоненого та такий обмін відбувся; 3) участь захисника є обов'язковою умовою; 4) на сторону обвинувачення покладається обов'язок використати всі передбачені законом можливості для дотримання прав підозрюваного чи обвинуваченого (серед яких, право на захист, на доступ до правосуддя, таємницю спілкування, невтручання у приватне життя); 5) наявність додаткових порівняно з загальним порядком процесуальних гарантій забезпечення прав обвинуваченого; 6) особливий порядок повідомлень підозрюваного, обвинуваченого (КПК, 2012).

Дана позиція узгоджується з напрацюваннями Оборонової І.В., яка відокремлює такі ознаки спеціального судового провадження як складової частини кримінального провадження за відсутності підозрюваного, обвинуваченого (in absentia): 1) наявність спеціальних підстав для здійснення спеціального судового провадження; 2) фізична відсутність обвинуваченого

протягом усього судового провадження; 3) необхідність дотримання процесуальних гарантій забезпечення прав обвинуваченого (Оборонова, 2022, с. 42).

Особливості кримінального провадження за відсутності підозрюваного, обвинуваченого (in absentia) та аналіз злочинів щодо яких можливе спеціальне досудове розслідування та спеціальне судове провадження свідчать, що здебільшого це тяжкі та особливо тяжкі злочини, в тому числі проти основ національної безпеки України, а також проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, розслідування (розгляд) яких відбувається за відсутності підозрюваної, обвинуваченої особи, а тому важливим для досягнення такого завдання кримінального провадження як забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини є використання всіх можливостей, у тому числі, Штучного інтелекту, що є перспективною технологією, про що свідчить досвід Європейського Союзу.

Вищенаведене дає можливість прийти до наступних висновків. Аналіз законодавства України та наукових напрацювань вітчизняних науковців свідчить про нормативну неурегульованість до теперішнього часу сфери використання технологій Штучного інтелекту, в тому числі, у кримінальному провадженні, у тому числі, за відсутності підозрюваного, обвинуваченого (in absentia).

Використання можливостей технологій Штучного інтелекту у кримінальному провадженні in absentia має величезний потенціал, який може бути в повній мірі реалізований при належному правовому регулюванні, яке буде ефективним, відповідальним та безпечним, якщо буде ґрунтуватися на балансі публічного та приватного інтересів з неухильним дотриманням засад кримінального провадження, серед яких законність та верховенство права. На теперішній слід констатувати, що на теперішній час за допомогою технологій штучного інтелекту у кримінальному провадженні вирішуються окремі здебільшого допоміжні технічні завдання.

Особливості спеціального досудового розслідування та спеціального судового провадження підлягають врахуванню під час можливого використання систем штучного інтелекту у кримінальному провадженні за відсутності підозрюваного, обвинуваченого (in absentia).

Література

Авдєєва Г. К. Проблеми використання систем штучного інтелекту у правозастосовній діяльності. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка №2 (2023). С. 63-80. DOI: https://doi.org/10.33766/2524-0323.102.63-80

Басиста І.В., Удовенко Ж.В., Кулинич М.-М.А. Огляд тенденцій щодо штучного інтелекту та його перспективність для процесуальних рішень у перебігу кримінального провадження. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, серія ПРАВО, випуск 81: частина 3, 2024. С. 19-38. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.3.3

Біла книга з регулювання ШІ в Україні: бачення Мінцифри. URL: https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/page/community/docs/%D0%A0%D0%B5%D0%B3%D1%83%D0%BB%D1%8E%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%A8%D0%86.pdf

Блізнюк В.В. Можливості використання штучного інтелекту у кримінальному провадженні в Україні. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Право». 2023. Вип. 36. С.180-189. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-22

Демура М.І., Клепка Д.І. Перспективи застосування штучного інтелекту у галузі кримінального судочинства. Юридичний науковий електронний журнал № 5/2022.с. 554-558 https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-5/133

Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 № 1556-р. Верховна Рада України: [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text

Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. Верховна Рада України: [сайт]. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

Новий Регламент (ЄС) 2024/1689 від 13.06.2024 щодо штучного інтелекту. Патентно-правова фірма «Пахаренко і партнери»: [сайт]. URL: http://pakharenko.ua/novij-reglament-yes-20241689-vid-13-chervnya-2024-roku-shhodo-shtuchnogo-intelektu/

Оборонова І.В. Особливості судового провадження in absentia як прояву диференціації кримінального судочинства. Університетські наукові записки, 2022, № 5-6 (89-90). С. 35-47. https://doi.org/10.37491/UNZ.89-90.4

Соціологічне дослідження «Перспективи та межі використання штучного інтелекту в кримінальному процесі». URL: https://www.irf.ua/wp-content/uploads/2024/02/ai.pdf

Яровий К. Штучний інтелект як інструмент протидії злочинності. Юридичний вісник, 2024/2. С. 68-76. DOI https://doi.org/10.32782/yuv.v2.2024.9

CEPEJ European Ethical Charter on the use of artificial intelligence (AI) in judicial systems and their environment. URL: https://www.coe.int/en/web/cepej/cepej-european-ethical-charter-on-the-use-of-artificial-intelligence-ai-in-judicial-systems-and-their-environment

European ethical Charter on the use of Artificial Intelligence in judicial systems and their environment. URL: https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c

Laux J., Wachter S., Mittelstadt B. Three pathways for standardisation and ethical disclosure by default under the European union artificial intelligence act. Computer Law & Security Review, volume 53, 2024. https://doi.org/10.1016/j.clsr.2024.105957

Mitchell M. Artificial Intelligence: A Guide for Thinking Humans Farrar, Straus and Giroux/Macmillan (US), Pelican Books (UK). 448 pp.

REGULATION (EU) 2024/1689 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=OJ:L_202401689

References

Avdieieva H. K. (2023). Problemy vykorystannia system shtuchnoho intelektu u pravozastosovnii diialnosti [Problems of using artificial intelligence systems in law enforcement activities]. Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka №2 (2023). C. 63-80. DOI: https://doi.org/10.33766/2524-0323.102.63-80 [in Ukrainian]

Basysta I.V., Udovenko Zh.V., Kulynych M.-M.A. (2024). Ohliad tendentsii shchodo shtuchnoho intelektu ta yoho perspektyvnist dlia protsesualnykh rishen u perebihu kryminalnoho provadzhennia [Overview of trends in artificial intelligence and its prospects for procedural decisions in criminal proceedings]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu, seriia PRAVO, vypusk 81: chastyna 3, 2024. C. 19-38. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.3.3 [in Ukrainian]

Bila knyha z rehuliuvannia ShI v Ukraini: bachennia Mintsyfry [White Paper on AI Regulation in Ukraine: Vision of the Ministry of Digital Economy]. URL: https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/page/community/docs/%D0%A0%D0%B5%D0%B3%D1%83%D0%BB%D1%8E%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%A8%D0%86.pdf [in Ukrainian]

Blizniuk V.V. (2023). Mozhlyvosti vykorystannia shtuchnoho intelektu u kryminalnomu provadzhenni v Ukraini [Possibilities of using artificial intelligence in criminal proceedings in Ukraine]. The Journal of V.N.Karazin Kharkiv National University, Series «Law», (36), P. 180-189.https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-22 [in Ukrainian]

Demura M.I., Klepka D.I. (2022). Perspektyvy zastosuvannia shtuchnoho intelektu u haluzi kryminalnoho sudochynstva [Prospects for the application of artificial intelligence in the field of criminal justice]. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal № 5/2022.c. 554-558 https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-5/133 [in Ukrainian]

Kontseptsiia rozvytku shtuchnoho intelektu v Ukraini vid 02.12.2020 № 1556-r. [Concept of the development of artificial intelligence in Ukraine dated 02.12.2020 No. 1556-r]Verkhovna Rada Ukrainy: [sait]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text [in Ukrainian]

Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 13 kvit. 2012 r. № 4651-VI [Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine dated April 13, 2012 No. 4651-VI]. Verkhovna Rada Ukrainy: [sait]. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 [in Ukrainian]

Novyi Rehlament (IeS) 2024/1689 vid 13.06.2024 shchodo shtuchnoho intelektu [New Regulation (EU) 2024/1689 of 13.06.2024 on artificial intelligence]. Patentno-pravova firma «Pakharenko i partnery»: [sait]. URL: http://pakharenko.ua/novij-reglament-yes-20241689-vid-13-chervnya-2024-roku-shhodo-shtuchnogo-intelektu/ [in Ukrainian]

Oboronova I.V. (2022). Osoblyvosti sudovoho provadzhennia in absentia yak proiavu dyferentsiatsii kryminalnoho sudochynstva [Peculiarities of judicial proceedings in absentia as a manifestation of differentiation of criminal proceedings]. Universytetski naukovi zapysky, 2022, № 5-6 (89-90). C. 35-47. https://doi.org/10.37491/UNZ.89-90.4 [in Ukrainian]

Sotsiolohichne doslidzhennia «Perspektyvy ta mezhi vykorystannia shtuchnoho intelektu v kryminalnomu protsesi» [Sociological study "Prospects and limits of the use of artificial intelligence in the criminal process"]. URL: https://www.irf.ua/wp-content/uploads/2024/02/ai.pdf [in Ukrainian]

Yarovyi K. Shtuchnyi intelekt yak instrument protydii zlochynnosti [Artificial intelligence as a tool for combating crime]. Yurydychnyi visnyk, 2024/2. C. 68-76. DOI https://doi.org/10.32782/yuv.v2.2024.9 [in Ukrainian]

CEPEJ European Ethical Charter on the use of artificial intelligence (AI) in judicial systems and their environment. URL: https://www.coe.int/en/web/cepej/cepej-european-ethical-charter-on-the-use-of-artificial-intelligence-ai-in-judicial-systems-and-their-environment

European ethical Charter on the use of Artificial Intelligence in judicial systems and their environment. URL: https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c

Laux J., Wachter S., Mittelstadt B. Three pathways for standardisation and ethical disclosure by default under the European union artificial intelligence act. Computer Law & Security Review, volume 53, 2024. https://doi.org/10.1016/j.clsr.2024.105957

Mitchell M. Artificial Intelligence: A Guide for Thinking Humans Farrar, Straus and Giroux/Macmillan (US), Pelican Books (UK). 448 pp.

REGULATION (EU) 2024/1689 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=OJ:L_202401689

Анотація

Калінніков О. В. **До питання перспектив використання штучного інтелекту у кримінальному провадженні in absentia. –** Стаття.

У статті розглянуто нормативне врегулювання сфери Штучного інтелекту в Україні та Європейському Союзі, за результатами чого встановлено, що в Україні триває шлях розбудови нормативного регулювання використання технологій Штучного інтелекту. Проте, до теперішнього часу залишається не визначеними правила використання Штучного інтелекту, в тому числі, у кримінальному провадженні, зокрема, за відсутності підозрюваного, обвинуваченого (in absentia), що унеможливлює ефективне використання всього потенціалу цієї новітньої технології. Натомість, в Європейському Союзі запровадженні та на практиці вже застосовуються правила та стандарти використання технологій Штучного інтелекту у різноманітних сферах суспільного життя, зокрема, в правоохоронній діяльності та правосудді. Вітчизняними науковцями попри відсутність належного правового регулювання використання Штучного інтелекту визначено певні можливі напрями та форми залучення технологій штучного інтелекту до кримінального провадження. Проведене дослідження свідчить, що використання можливостей технологій Штучного інтелекту у кримінальному провадженні in absentia має величезний потенціал, який може бути в повній мірі реалізований лише при належному правовому регулюванні, яке буде ефективним, відповідальним та безпечним, якщо буде ґрунтуватися на балансі публічного та приватного інтересів з неухильним дотриманням засад кримінального провадження, серед яких законність та верховенство права. Обґрунтованість даного висновку підтверджують проведене соціологічне дослідження «Перспективи та межі використання штучного інтелекту в кримінальному процесі» та практика теперішнього використання окремих можливостей штучного інтелекту у кримінальному провадженні для вирішення окремих здебільшого допоміжних технічних завдань. Доведено, що особливості спеціального досудового розслідування та спеціального судового провадження підлягають врахуванню під час можливого використання систем штучного інтелекту у кримінальному провадженні за відсутності підозрюваного, обвинуваченого (in absentia).

Ключові слова: штучний інтелект, in absentia, кримінальне провадження, спеціальне досудове розслідування, спеціальне судове провадження.

Summary

Kalinnikov O. V. **On the issue of prospects for the use of artificial intelligence in criminal proceedings in absentia. –** Article.

The article analyzes the regulatory framework of the field of Artificial Intelligence in Ukraine and the European Union, and as a result, it is established that Ukraine is on the way to developing the regulatory framework for the use of Artificial Intelligence technologies. However, the rules for the use of AI, including in criminal proceedings, in particular, in the absence of a suspect or accused (in absentia), remain unclear, which makes it impossible to effectively use the full potential of this new technology. Instead, the European Union has introduced and is already applying rules and standards for the use of AI technologies in various areas of public life, including law enforcement and justice. Despite the lack of proper legal regulation of the use of AI, domestic scholars have identified certain possible areas and forms of involvement of AI technologies in criminal proceedings. The study shows that the use of AI technologies in criminal proceedings in absentia has a huge potential which can be fully realized only with proper legal regulation which will be effective, responsible and safe if based on a balance of public and private interests with strict adherence to the principles of criminal proceedings, including legality and the rule of law. The validity of this conclusion is confirmed by the sociological study "Prospects and Limits of the Use of Artificial Intelligence in Criminal Proceedings" and the practice of current use of certain capabilities of artificial intelligence in criminal proceedings to solve certain mostly auxiliary technical tasks. The author proves that the peculiarities of special pre-trial investigation and special court proceedings should be taken into account when considering the possible use of artificial intelligence systems in criminal proceedings in the absence of a suspect or an accused person (in absentia).

Key words: artificial intelligence, in absentia, criminal proceedings, special pre-trial investigation, special court proceedings.

УДК 342.94:347.79:656.615
DOI https://doi.org/10.32782/app.v75.2025.42

С. С. Кузнєцов
orcid.org/0000-0002-8607-6414
доктор юридичних наук,
доцент кафедри судноводіння
Приватного вищого навчального закладу
«Одеський морський інститут» у вигляді ТОВ

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ПРИБЕРЕЖНИХ РЕГІОНІВ ТА АКВАТОРІЙ

Вступ. Глобальні тенденції протидії зміні клімату та зменшення згубного впливу цивілізаційної активності на навколишнє середовище визначають вектори сучасних доктринальних та експериментальних розробок у сферах взаємодій «людина – техніка», «людина – технології» та «людина – довкілля». Значної активізації вони набули у судноплавстві та портовій діяльності, що спричиняють значне забруднення вод, повітря та ґрунтів, а також негативно впливають на якість життя прибережних громад. За даними Доповіді Програми ООН з навколишнього середовища «Управління прибережними ресурсами: значення для формування сталої блакитної економіки» (United Nations Environment Programme, 2021), 80% усіх забруднень моря мають суходольне походження (p. 5). Зниженню цього показника сприятимуть кілька чинників: оновлення законодавства, створення ефективної мережі уповноважених владних суб'єктів, залучення науково-дослідних установ і громадських формувань та використання систем управління ризиками. Урахування місцевих особливостей та вироблення найбільш прийнятних моделей адміністрування промислової, транспортної, містобудівної та рекреаційної діяльності лежить в основі концепції інтегрованого управління та сприяє схваленню комплексних рішень для сталого розвитку та збереження локальних екосистем, здоров'я і традицій населення.

Порядок денний на XXI століття (UN, 1992) встановлює зобов'язання прибережних держав здійснювати інтегроване управління та забезпечувати сталий розвиток прибережних територій і морського середовища, які перебувають під їх національною юрисдикцією. Це підтверджують Цілі сталого розвитку ООН (UN, 2015): Ціль 14 «Збереження морських ресурсів», Ціль 11 «Сталий розвиток міст і громад» та Ціль 13 «Пом'якшення наслідків зміни клімату». Морська доктрина України на період до 2035 року (Кабінет Міністрів України, 2018) визнає інтегроване прибережне управління одним з ключових принципів правового регулювання розвитку приморських регіонів, і підкреслює важливість його впровадження для динамічного зростання таких місцевостей і удосконалення управління морегосподарською діяльністю. Різноманітність діяльності у прибережних регіонах та складні управлінські механізми формують багаторівневі системи публічного адміністрування та комплексні правові режими територій та акваторій, що поєднують різні за характером субординаційні та координаційні впливи і зв'язки, а глобальні тренди цифрової трансформації, екологізації та орієнтація на місцеві особливості визначають напрями їхньої подальшої оптимізації.

Проблематика удосконалення правового режиму прибережних регіонів, їх публічного адміністрування, інтегрованого управління, цифровізації, екологізації та морського просторового планування дедалі більше висвітлюється в українській правовій доктрині (Т. Аверочкіна, Н. Коваль, Б. Кормич, Ю. Сергєєв та інші). Це пов'язано із залученням транспортної системи України до загальноєвропейських ініціатив, прагненням відповідального запозичення, адаптації та впровадження кращих управлінських практик в умовах Індустрії 4.0 та необхідністю зменшення антропогенного тиску на довкілля. Дослідження режиму підводної культурної спадщини з інтеграцією до систем комплексного прибережного управління та забезпечення реалізації стратегії сталого розвитку набуло значного розвитку переважно у зарубіжних розробках (А. Вальєга, К. Ван Бален, Ф. Каллегарі, Д. Піндер, М. Пітерс, С. Хакзад та інші) та сформувало окремий напрямок комплексних наукових праць, присвячених розвитку при-

морських зон. **Метою** статті є визначення можливостей оновлення нормативного регулювання впровадження екологічних ініціатив та цифрових рішень у систему управління портами та портовими містами в Україні, а також охорони і збереження підводної культурної спадщини у контексті інтегрованого управління прибережними регіонами.

1. Порти під впливом екологізації та цифрової трансформації

Вузлове положення і значення портових територій та акваторій для стабільної роботи місцевих, регіональних та глобальних ланцюгів постачання зумовлює їх особливий вплив на країни у цілому, окремі населені пункти, зональний рівень зайнятості та навколишнє середовище. Такий вплив охоплює як позитивні (безпекові, економічні, політичні) аспекти, так і низку екологічних загроз із відстроченими часовими та просторовими наслідками. Це змушує сучасні порти шукати нові шляхи мінімізації таких ризиків, об'єднувати зусилля для оптимізації управлінських рішень, а подекуди – ініціювати оновлення нормативного регулювання та звертатися до використання давніх транспортних комунікацій. Зростання обсягів перевезень і безперервне функціонування портового обладнання призводять до збільшення викидів парникових газів, залишків згоряння вуглеводнів, забруднення акваторій і високих енерговитрат, що зумовлює більшу увагу до впровадження екологічно чистих технологій, перехід на альтернативні види палива і цифрові рішення для оптимізації часу на портові операції, регулювання руху суден, спостереження за станом забруднення акваторій і кліматичними явищами. Автоматизація, цифровизація і забезпечувані ними інтелектуальні системи моніторингу, пришвидшення логістичних та виробничих процесів, а також використання відновлювальних джерел енергії сприяють зниженню вуглецевого сліду та підвищенню екологічної стійкості портів і судноплавства у цілому. Поєднання таких ініціатив і технологій сприяє сталому розвитку портової діяльності, виступає ключовим напрямом її оновлення та демонструє активізацію зусиль для «зеленого переходу» і протидії забрудненню, а позитивний ефект запровадження сучасних технологій стимулює розвиток інших прибережних галузей промисловості і сфери обслуговування. Як зазначають Ю. Сергєєв та Н. Коваль, «інвестуючи у «зелені» технології, відновлювані джерела енергії, автоматизацію контейнерних терміналів та ефективні стратегії управління відходами, порти можуть зробити значний внесок у боротьбу зі зміною клімату, зменшити антропогенне навантаження на прибережні території та зберегти аквакультуру» (Сергєєв & Коваль, 2024, с. 413).

Прикладами успішних екологічних ініціатив, що уже впроваджені у різних регіонах світу, є морські коридори з нульовим рівнем викидів, створені між портами держав, що дотримуються рекомендацій Клайдбанкської декларації (COP26: Clydebank Declaration for green shipping corridors; Edwardes-Evans, 2021). Вона передбачила створення щонайменше шести зелених коридорів до середини поточного десятиліття, а також поступове розширення ініціативи шляхом збільшення кількості маршрутів, їхньої довжини та кількості суден.

З моменту ухвалення Декларації, згідно з Річним звітом про розвиток зелених транспортних коридорів (Global Maritime Forum, 2024), було започатковано понад шістдесят подібних ініціатив, що об'єднали зусилля державного та приватного секторів. Географія оголошених зелених коридорів свідчить про їхню концентрацію у Північній Америці, Північній та Східній Європі й Східній Азії, що узгоджується з регіональними стратегіям декарбонізації. За особливостями створення та функціонування такі коридори класифікуються на: 1) *порт-орієнтовані*, зокрема започатковані у 2022 р. коридори між Лос-Анджелесом, Шанхаєм, Сінгапуром та іншими містами, залученими до Ініціативи С40, яка сприяє боротьбі зі зміною клімату через дружні до природи адміністративні рішення, відновлювану енергетику, сталу мобільність, ефективне управління водними ресурсами та відходами (C40 Cities Finance Facility, n.d.). Такі коридори спрямовані на скорочення викидів вуглецю у судноплавстві та портовій діяльності, а також на мінімізацію негативного впливу на місцеві громади, зокрема шляхом покращення якості повітря та охорони навколишнього середовища у портових містах; 2) *маршрутоцентричні*, наприклад, коридор для перевезень залізної руди у регіоні Західна Австралія – Східна Азія. Вони не прив'язані до конкретних портів, а визначаються стратегічними інтересами держав (р. 12) і є результатом реалізації загальнодержавної політики за участю транспортних підприємств, зокрема портів та судноплавних компаній.

З метою оптимізації та розширення екологічної функції, реалізація ініціативи «зелених» коридорів може поєднуватися з іншими промисловими та природоохоронними рішеннями, якими, серед іншого, ураховуватимуться інтереси місцевих громад та створюватимуться компоненти інтегрованого управління у приморських регіонах. До таких рішень належать: розвиток проєктів зі створення та оновлення портової інфраструктури для використання альтернативних видів палива (зрідженого природного газу, водню, аміаку та етанолу) та їх вироблення (підприємства хімічної промисловості, вітрові, припливні, хвильові генератори енергії та сонячні батареї), забезпечення причалів «зеленою» береговою енергетикою для суден і портового обладнання, розвиток систем управління відходами, стічними та баластними водами, шумовим та світловим забрудненням, ефективний та позбавлений корупційних ризиків екологічний контроль, а також орієнтування суднoремонтних та суднобудівних заводів на пошук інноваційних рішень для суднових двигунів, автономізації управління і технологій уловлювання та утилізації продуктів згоряння вуглеводнів. Можливою також є інтеграція «зелених» коридорів з ширшими проєктами зі збереження прибережного довкілля (зокрема, морських охоронюваних і особливо уразливих морських районів, заповідних зон тощо) та регіональними транспортними ініціативами (наприклад, щодо обмеження швидкості задіяних суден, уникнення місць сезонної концентрації тваринного світу тощо).

Крім того, зважаючи на особливу залученість місцевого населення до таких ініціатив, важливим визнається співробітництво на локальному рівні. Як зазначається у дослідженні «Напрям співпраці: добре урядування для зелених судноплавних коридорів» (C40 Cities & Arup, 2024), взаємодія з прибережними громадами у цій сфері здійснюється через: 1) узгодження керівних принципів і бачення майбутнього коридору з цінностями спільнот для побудови довірчих відносин, прозорості та забезпечення представництва через різноманітні види взаємодій (особиста участь та ротація представників в обговореннях, формування масивів відкритих даних тощо); 2) участь сторонньої організації у презентації переваг створення коридору; 3) урахування соціальних вигід від кліматичних дій; 4) залучення місцевих державних установ, які представляють потреби своїх місцевих виборців; 5) реалізацію ширших угод про переваги для місцевої громади у рамках інфраструктурних або інших проєктів розвитку (нові робочі місця і освітні пропозиції, економічні внески та створення нових об'єктів соціальної сфери) (p. 19).

В умовах цифрової трансформації ці та інші проєкти модернізації портової інфраструктури і судноплавства поєднуються з впровадженням автономних пристроїв (роботизованих систем і дронових приладів), цифрових сервісів та програмних продуктів, що дозволяють спростити та прискорити звичайні портові формальності, операції з вантажами, оформлення пасажирів, виконання небезпечних робіт, оптимізувати підхідні маршрути тощо. Це пов'язано з тим, що сучасні «смарт-порти» комбінують природоохоронні заходи з технічними і технологічними інноваціями, зменшуючи вплив «людського фактора», пов'язаного з помилками при обробці даних і кваліфікаційними недоліками, та підвищуючи продуктивність. «Зелені» порти та судноплавство допомагають скоротити викиди парникових газів, забруднення повітря та шум, особливо у районах поблизу портів, а міська підтримка зеленого судноплавства допомагає розвивати пропозицію і попит на паливо з нульовим або значно зниженим рівнем викидів, покращувати якість роботи та умови для робітників (C40 Knowledge, 2024).

Стратегією розвитку морських портів України на період до 2038 року (Кабінет Міністрів України, 2013) передбачено «впровадження смарт-інфраструктури, екологічно безпечних технологій, спрямованих на зменшення шкідливих викидів від виробничих процесів у портах та отримання енергії з альтернативних джерел», а також «забезпечення функціонування морських портів на інноваційній основі відповідно до концепцій "смарт-порт", "енергоефективний порт" та "зелений порт"». Морська доктрина України на період до 2035 року також не залишає поза увагою інноваційний розвиток судноплавства та портової діяльності, підкреслюючи важливість «інноваційної моделі розвитку морської індустрії», впровадження інновацій у суднобудуванні, військовій (військово-морській) справі і діяльності морських кластерів у приморських регіонах. При цьому, як зазначається у сучасних дослідженнях, «для України реалізація концепцій розумних та зелених портів (портів 4.0), впровадження інте-

лектуальних систем управління портовою діяльністю поки перебуває на етапі початкового опрацювання» (Кормич & Аверочкіна, 2024, с. 297). Це підтверджується тим, що провідні для галузі Закон «Про морські порти України» (Верховна Рада України, 2012) та Кодекс торговельного мореплавства (Верховна Рада України, 1995) зазначені тенденції не враховують і очікують на внесення змін, що стосуватимуться: 1) використання електронного документообігу (електронних коносаментів, систем обміну даними та їхнього аналізу між портами регіону/субрегіону тощо), 2) упровадження «розумних» систем управління портовою діяльністю та судноплавством у портовій акваторії (створення цифрових «близнюків» портів), 3) використання автономних допоміжних суден і дронів-спостерігачів для контролю забруднення води і повітря, 4) розробки програм протидії кіберзагрозам у портовій та пов'язаних з нею видів діяльності, 5) переходу на екологічні види палива та 6) співробітництва у формуванні «зелених» коридорів або їх інтеграції до діючих транспортних ініціатив. Реалізація зазначених пропозицій зумовить також приєднання до міжнародних угод, запозичення кращих практик адміністрування, модернізацію навчальних дисциплін та наборів фахових компетентностей, спричинить оновлення законодавства з метою спрощення адміністративних формальностей на шляху впровадження інновацій, оптимізації контрольних екологічних процедур, а також надання податкової і регуляторної підтримки розгортанню таких систем в усіх морських та річкових портах держави.

2. Підводна культурна спадщина у концепції прибережного інтегрованого управління

Оскільки розвиток і розквіт людської цивілізації завжди були пов'язані з безперешкодним доступом до водних ресурсів та природних транспортних шляхів, значна частина усесвітньої культурної спадщини, зокрема й підводної, зосереджена у прибережних регіонах. Взаємодія людини з морями, океанами та ріками у прибережних районах значно вплинула на місцевості та відіграє важливу роль у формуванні прибережної культурної спадщини. Цей цивілізаційний ландшафт, що охоплює суходол, акваторії та підводний світ, є важливою частиною культурних ресурсів суспільства, і хоча інтегроване управління прибережними зонами теоретично ураховує значущість культурних екосистем, на практиці вони здебільшого не охоплюються комплексними планами управління прибережними зонами, планами розвитку портів та інших інфраструктурних проєктів. Ігнорування культурних ресурсів призводить до значних втрат у сферах етнічної ідентичності населення окремих місцевостей; туризму, відпочинку та освіти; формування екологічних знань, навичок та технологій, пов'язаних з відповідальним управлінням довкіллям; та можливостей для формування соціо-культурного капіталу (Khakzad et al., 2015). Крім того, природні явища – коливання рівня води, шторми, повені, посухи – загрожують як наземній, так і підводній спадщині, особливо вразливим пам'яткам у небезпечних зонах стикування (Vallega, 2003, p. 6), що потребує розробки комплексних заходів для їхнього захисту з урахуванням змін клімату, економічного розвитку, соціальної справедливості та протидії неправомірному втручанню. Правові режими її охорони та збереження мають органічно та раціонально інтегруватися до систем комплексного управління такими територіями, проєктів інфраструктурної розбудови та судноплавства.

У Порядку денному на XXI століття закріплено концептуальні принципи інтегрованого (комплексного) управління прибережними районами, які безпосередньо пов'язані з удосконаленням правового режиму прибережної культурної спадщини. До їх складу належать: 1) збалансований розвиток з поєднанням цілей забезпечення цілісності екосистем, ефективності економіки та соціальної справедливості з охопленням прав майбутніх поколінь; 2) просторова інтеграція, що з'єднує прибережний суходол, акваторії та атмосферу у єдиній системі управління; 3) часова інтеграція, за якої короткострокові дії та стратегії перетворюються на довгострокові перспективи та програми; 4) правова інтеграція, що передбачає узгодження національних і міжнародних норм для ефективного регулювання; 5) юрисдикційна інтеграція, за якої підсуверенні та підюрисдикційні акваторії охоплюються унікальною програмою управління; 6) координація рішень, коли дії усіх керуючих суб'єктів мають бути погоджені та оптимізовані з метою розробки та реалізації комплексних програм управління прибережними зонами; та 7) соціальна інтеграція, що забезпечує участь місцевих громад в управлінні прибережними зонами (Callegari & Vallega, 2002, p. 228).

Конвенція про охорону підводної культурної спадщини (UNESCO, 2001) передбачає, що «Держави-учасниці на здійснення свого суверенітету мають виключне право регулювати й дозволяти діяльність, спрямовану на підводну культурну спадщину, у своїх внутрішніх водах, архіпелажних водах і територіальному морі». Ця норма та текст Конвенції у цілому є базованими на стандартах Конвенції з морського права (UN, 1982) щодо зонування морських просторів, дії у них суверенітету, суверенних прав та юрисдикції держав, а можливість поширення стандартів Конвенції ЮНЕСКО на внутрішні неморські води (відповідно до ст. 28) сприяє поширенню передбаченого нею охоронного режиму на внутрішньоконтинентальні акваторії.

В європейській Морській директиві 2014/89/EU (European Parliament & Council, 2014) підкреслюється, що «високий і швидко зростаючий попит на морський простір для різних цілей, таких як установки для виробництва енергії з відновлюваних джерел, розвідка та експлуатація нафти і газу, морське судноплавство і рибальство, збереження екосистем та біорізноманіття, видобуток сировини, туризм, об'єкти аквакультури та підводне культурне надбання, а також численні навантаження на прибережні ресурси вимагають комплексного підходу до планування та управління». Раніше у Європейському кодексі поведінки для прибережних зон (Council of Europe, 1998) відзначалося, що «масштаб діяльності у прибережній зоні має відповідати природним, культурним та фізичним характеристикам навколишньої території і має забезпечувати збереження місцевої культурної спадщини», що стало відправним положенням для дослідження можливостей інкорпорації прибережної культурної спадщини до програм місцевого та регіонального сталого розвитку.

З огляду на важливість культурної спадщини для вивчення історії людства, розвитку технічної думки, простеження ґенези місцевих громад та їхніх традицій, інтегроване управління його підводним та прибережним складниками має охоплювати стратегічний, правовий, управлінський і просторовий аспекти, що базовані на принципах Порядку денного на XXI століття. Стратегічний аспект визначає спрямованість державної політики на збереження об'єктів культурної спадщини та формування культурної, наукової та морської політик, зокрема морської інтегрованої політики, що спрямована на пом'якшення наслідків впливу антропогенної активності, сталий локальний та регіональний розвиток та органічне поєднання місцевих переваг для досягнення максимального соціально-економічного ефекту.

Правовий аспект передбачає закріплення стратегічних підходів у документах довгострокового планування, внесення змін і доповнень до законодавства, а також посилення відповідальності за порушення встановлених норм. Управлінський аспект отримує прояв у розробці кращих практик адміністрування, налагодженні взаємодії між різними рівнями управління та оптимізації співпраці між владними структурами, наддержавними інституціями, приватним і громадським сектором. Цей напрям також передбачає встановлення кращих видів використання ресурсів та обмеження несприятливого впливу, використання різноманітних цифровізованих рішень, моніторинг реалізованих заходів та управління ризиками.

Просторовий аспект стосується конкретних локацій впровадження інтегрованого прибережного управління та пов'язаний, серед іншого, з картуванням територій та об'єктів, що підлягають охороні, урахуванням та поєднанням місцевих виробництв, транспортних комунікацій і традиційних активностей для створення оптимальних моделей їх взаємодії. Він може охоплювати як окрему невелику територію, так і ширший регіон, які, у свою чергу, можуть інтегруватися до масштабніших форм співпраці, зокрема у прикордонному чи наддержавному регіональному контексті.

Поєднання цих аспектів зумовлює низку пропозицій з оновлення українського законодавства та практики публічного адміністрування режиму приморських регіонів, підводної культурної спадщини та використання внутрішніх неморських узбережь з урахуванням інтегрованого підходу, який у цілому сприйнятий законодавством України. Так, відповідно до Методики розроблення, проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації регіональних стратегій розвитку та планів заходів з їх реалізації (Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, 2018), «інтегрований підхід – підхід, який застосовується під час розроблення проектів регіональних стратегій

і плану заходів та передбачає поєднання секторальної (галузевої), територіальної (просторової) та управлінської складових державної регіональної політики». Крім Морської доктрини України на період до 2025 року, необхідність інтегрованого управління підкреслено у Морській природоохоронній стратегії України (Кабінет Міністрів України, 2021), проте без зазначення про підводну культурну спадщину, а в Державній стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки (Кабінет Міністрів України, 2020) її згадано, але без зв'язування з інтегрованим управлінням територіями. Відповідні зміни та доповнення можуть стосуватися розробки нормативного регулювання режиму об'єктів підводного культурного надбання, включення питань їх захисту до місцевих та регіональних планів розвитку, чіткого розподілу повноважень між керуючими суб'єктами як у вертикальній, так й у горизонтальній площині, ширшого залучення місцевих громад до управління прибережними ландшафтами, запровадження систем моніторингу та управління природоохоронними ризиками з урахуванням культурного складника сформованих екосистем, а також цифровізації, автоматизації, податкової та регуляторної підтримки інновацій.

Таким чином, інтегроване управління прибережними районами та підводною культурною спадщиною базується на міжсекторальній взаємодії, де збереження історичних цінностей, розвиток економіки, екологічна стійкість та соціальні інтереси формують єдину комплексну систему. Гармонізація цих складників дозволяє не лише ефективно захистити культурну спадщину, а й сприяти сталому розвитку регіонів, зміцненню міжнародної співпраці та формуванню сучасних моделей управління прибережними ресурсами. Подальший розвиток механізмів інтегрованого управління, впровадження міжнародних стандартів, цифрових технологій та міжгалузевого співробітництва сприятиме збалансованому використанню морських та прибережних ресурсів, забезпечуючи довготривалий позитивний ефект для майбутніх поколінь.

Висновки. Концепція інтегрованого управління прибережними регіонами, сприйнята та активно впроваджувана у багатьох державах, є вдалим взірцем спрямованості на урахування місцевих ініціатив та особливостей, забезпечення сталого розвитку територій відповідно Порядку денного на XXI століття та Цілей сталого розвитку ООН. Вона є «відкритою» до інновацій та збереження культурних традицій, формує нові можливості та підходи до адміністрування різноманітних видів діяльності. Поряд із цим, вона є складною як для нормативного регулювання, так й для управління через охоплення нових і нових сфер, що зумовлює необхідність оновлення законодавства та кращих адміністративних практик для тих держав, що є відповідальними та сумлінними у дотриманні екологічного імперативу та зменшенні антропогенного тиску на довкілля заради майбутніх поколінь.

Література

Верховна Рада України. (2012, 17 травня). Закон про морські порти України № 4709-VI. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4709-17#Text

Верховна Рада України. (1995, 23 травня). Кодекс торговельного мореплавства. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176/95-вр#Text

Кабінет Міністрів України. (2018, 18 грудня). Постанова про внесення змін до Морської доктрини України на період до 2035 року № 1108. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1108-2018-п#n11

Кабінет Міністрів України. (2020, 5 серпня). Постанова про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки № 695. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-п#Text

Кабінет Міністрів України. (2013, 11 липня). Розпорядження про затвердження Стратегії розвитку морських портів України на період до 2038 року № 548-р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-2013-р#Text

Кабінет Міністрів України. (2021, 11 жовтня). Розпорядження про схвалення Морської природоохоронної стратегії України № 1240-р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1240-2021-р#Text

Кормич, Б.А., Аверочкіна, Т.В. (2024). Публічне адміністрування морського сектору: цифровізація, автоматизація та оновлення правового базису. *Право та державне управління*, 1, 294–301. https://doi.org/10.32782/pdu.2024.1.41

Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. (2018, 27 грудня). Наказ про внесення змін до наказу Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 31 березня 2016 року № 79. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0082-19#n13

Сергєєв Ю.В., Коваль Н.О. (2024). Екологізація портової діяльності: кращі практики та оновлення правового регулювання в Україні. *Право і суспільство*, 2, 410–415. https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.2.57

Akhavan, M. (2024). 'Go Green': Conceptualising a Worldwide Glossary and Taxonomy on Maritime Green Corridors. In *Green Shipping Corridors*. *Opening Remarks* (pp. 9–15). https://surl.li/xalmnm

C40 Cities & Arup. (April 2024). Navigating collaboration: Good governance for green shipping corridors. https://surl.li/whngkq

C40 Cities Finance Facility. (n.d.). We collaborate to build solutions that serve all residents. https://c40cff.org/about-c40-cff

C40 Knowledge. (2024, April). Navigating collaboration: Good governance for green shipping corridors. https://surl.li/oyhsjr

Callegari F., & Vallega, A. (2002). Coastal cultural heritage: a management tool. *Journal of Cultural Heritage*, 3(3), 227–236. https://doi.org/10.1016/s1296-2074(02)01181-0

COP26: Clydebank Declaration for green shipping corridors. https://surl.li/mqueji

Council of Europe. (1998). European Code of Conduct for Coastal Zones. http://www.vliz.be/imisdocs/publications/ocrd/248014.pdf

Edwardes-Evans, H. (2021, 10 November). COP26: 22 countries sign Clydebank Declaration to boost green shipping. https://surl.li/pfidlx

European Parliament, Council. (2014, 23 July). Directive establishing a framework for maritime spatial planning No 2014/89/EU. https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2014/89/oj/eng

Global Maritime Forum. (2024). Annual Progress Report on Green Shipping Corridors, 2024. https://surl.li/utuych

Khakzad, S., Pieters, M., & Van Balen, K. (2015). Coastal cultural heritage: A resource to be included in integrated coastal zone management. *Ocean & Coastal Management*, 118, 110–128. https://doi.org/10.1016/j.ocecoaman.2015.07.032

UN. (1982). Convention on the Law of the Sea. https://surl.li/svacyq

UN. (1992). AGENDA 21. https://surl.gd/ulqgxn

UN. (2015). THE 17 GOALS. https://sdgs.un.org/goals

UNESCO. (2001). Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000126065

United Nations Environment Programme. (2021). Governing Coastal Resources – Implications for a Sustainable Blue Economy. https://surl.li/shpztc

Vallega, A. (2003). The coastal cultural heritage facing coastal management. *Journal of Cultural Heritage*, 4(1), 5–24. https://doi.org/10.1016/s1296-2074(03)00004-9

References

Verkhovna Rada Ukrainy. (2012, 17 travnia). Zakon pro morski porty Ukrainy № 4709-VI. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4709-17#Text [in Ukrainian].

Verkhovna Rada Ukrainy. (1995, 23 travnia). Kodeks torhovelnoho moreplavstva. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176/95-вр#Text [in Ukrainian].

Kabinet Ministriv Ukrainy. (2018, 18 hrudnia). Postanova pro vnesennia zmin do Morskoi doktryny Ukrainy na period do 2035 roku № 1108. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1108-2018-п#n11 [in Ukrainian].

Kabinet Ministriv Ukrainy. (2020, 5 serpnia). Postanova pro zatverdzhennia Derzhavnoi stratehii rehionalnoho rozvytku na 2021-2027 roky № 695. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-п#Text [in Ukrainian].

Kabinet Ministriv Ukrainy. (2013, 11 lypnia). Rozporiadzhennia pro zatverdzhennia Stratehii rozvytku morskykh portiv Ukrainy na period do 2038 roku № 548-r. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-2013-p#Text [in Ukrainian].

Kabinet Ministriv Ukrainy. (2021, 11 zhovtnia). Rozporiadzhennia pro skhvalennia Morskoi pryrodookhoronnoi stratehii Ukrainy № 1240-r. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1240-2021-p#Text [in Ukrainian].

Kormych, B.A. & Averochkina, T.V (2024). Public administration of the maritime sector: digitalization, automation and updating of the legal basis. *Law and Public Administration*, 1, 294–301. https://doi.org/10.32782/pdu.2024.1.41 [in Ukrainian].

Ministerstvo rehionalnoho rozvytku, budivnytstva ta zhytlovo-komunalnoho hospodarstva Ukrainy. (2018, 27 hrudnia). Nakaz pro vnesennia zmin do nakazu Ministerstva rehionalnoho rozvytku, budivnytstva ta zhytlovo-komunalnoho hospodarstva Ukrainy vid 31 bereznia 2016 roku № 79. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0082-19#n13 [in Ukrainian].

Sergeyev, Yu.V. & Koval, N.O. (2024). Ecologization of port operations: trends in management practices and Ukrainian legislation. *Law and Society*, 2, 410–415. https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.2.57 [in Ukrainian].

Akhavan, M. (2024). 'Go Green': Conceptualising a Worldwide Glossary and Taxonomy on Maritime Green Corridors. In *Green Shipping Corridors*. *Opening Remarks* (pp. 9–15). https://surl.li/xalmnm

C40 Cities & Arup. (April 2024). Navigating collaboration: Good governance for green shipping corridors. https://surl.li/whngkq

C40 Cities Finance Facility. (n.d.). We collaborate to build solutions that serve all residents. https://c40cff.org/about-c40-cff

C40 Knowledge. (2024, April). Navigating collaboration: Good governance for green shipping corridors. https://surl.li/oyhsjr

Callegari F., & Vallega, A. (2002). Coastal cultural heritage: a management tool. *Journal of Cultural Heritage*, 3(3), 227–236. https://doi.org/10.1016/s1296-2074(02)01181-0

COP26: Clydebank Declaration for green shipping corridors. https://surl.li/mqueji

Council of Europe. (1998). European Code of Conduct for Coastal Zones. http://www.vliz.be/imisdocs/publications/ocrd/248014.pdf

Edwardes-Evans, H. (2021, 10 November). COP26: 22 countries sign Clydebank Declaration to boost green shipping. https://surl.li/pfidlx

European Parliament, Council. (2014, 23 July). Directive establishing a framework for maritime spatial planning No 2014/89/EU. https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2014/89/oj/eng

Global Maritime Forum. (2024). Annual Progress Report on Green Shipping Corridors, 2024. https://surl.li/utuych

Khakzad, S., Pieters, M., & Van Balen, K. (2015). Coastal cultural heritage: A resource to be included in integrated coastal zone management. *Ocean & Coastal Management*, 118, 110–128. https://doi.org/10.1016/j.ocecoaman.2015.07.032

UN. (1982). Convention on the Law of the Sea. https://surl.li/svacyq

UN. (1992). AGENDA 21. https://surl.gd/ulqgxn

UN. (2015). THE 17 GOALS. https://sdgs.un.org/goals

UNESCO. (2001). Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000126065

United Nations Environment Programme. (2021). Governing Coastal Resources – Implications for a Sustainable Blue Economy. https://surl.li/shpztc

Vallega, A. (2003). The coastal cultural heritage facing coastal management. *Journal of Cultural Heritage*, 4(1), 5–24. https://doi.org/10.1016/s1296-2074(03)00004-9

Анотація

Кузнєцов С. С. **Деякі аспекти правового режиму прибережних регіонів та акваторій. –** Стаття.

Статтю присвячено визначенню окремих напрямів удосконалення правового регулювання діяльності у прибережних регіонах з урахуванням концепції інтегрованого управління. Для дослідження обрано два напрями: портову діяльність та адміністрування режиму підводної культурної спадщини. У першій частині статті окреслено вплив глобальних тенденцій екологізації та цифрової трансформації на функціонування сучасних портів, їх інкорпорацію до систем комплексного управління з метою підсилення природоохоронних можливостей для збереження прибережних екосистем. Зауважено, що документи довгострокового стратегічного планування розвитку морської галузі України передбачають необхідність та важливість функціонування портів з урахуванням сучасних інноваційних технологій та підходів, але Кодекс торговельного мореплавства та Закон України «Про морські порти України» поки не ураховують цих тенденцій. Запропоновано низку галузевих законодавчих змін щодо цифровізації, автоматизації та екологізації портової діяльності. Їх реалізація зумовить приєднання до міжнародних угод, запозичення кращих зарубіжних практик адміністрування, модернізацію навчання, оновлення законодавства з метою спрощення адміністративних формальностей, надання податкової та регуляторної підтримки. Друга частина статті актуалізує питання збереження культурної спадщини при формуванні та реалізації місцевих та регіональних програм розвитку. Звертається увага на те, що правові режими охорони та збереження об'єктів підводного культурного надбання мають органічно та раціонально інтегруватися до систем комплексного управління територіями, проєктів інфраструктурної розбудови та судноплавства. Відзначено, що ефективне управління підводною культурною спадщиною у рамках прибережного інтегрованого управління потребує комплексного підходу, що поєднує стратегічний, правовий, управлінський та просторовий аспекти, а також активну взаємодію різних галузей з метою забезпечення сталого розвитку прибережних територій та збереження культурної спадщини для майбутніх поколінь.

Ключові слова: морська діяльність, екологізація, прибережні води, цифровізація, публічне адміністрування, екологічний контроль, портова діяльність, інноваційний розвиток портів, підводна культурна спадщина, інтегроване управління.

Summary

Kuznietsov S. S. **Some aspects of the legal regime of coastal regions and area of waters. –** Article.

The article is devoted to the definition of separate directions of improvement of legal regulation of activity in coastal regions taking into account the concept of integrated management. Two directions were chosen for the study: the port activities and the administration of the underwater cultural heritage regime. The first part of the article has been outlined the impact of global trends in greening and digital transformation on the functioning of modern ports, their incorporation into integrated management systems in order to strengthen environmental capabilities for the preservation of coastal ecosystems. It has been noted that the documents of the long-term strategic planning of the development of the maritime industry of Ukraine provide for the necessity and the importance of functioning of ports, taking into account the modern innovative technologies and approaches, but the Merchant Shipping Code and the Law of Ukraine "On the Seaports of Ukraine" do not take into account these trends yet. A number of sectoral legislative changes have been proposed on digitalization, automation and greening of port activities. Their implementation will lead to the joining the international agreements, borrowing the best foreign administration practices, modernizing training, updating legislation in order to simplify administrative formalities, providing tax and regulatory support. The second part of the article has been actualized the issue of preserving cultural heritage in the formation and implementation of local and regional development programs. The attention has been drawn to the fact that the legal regimes for the protection and preservation of objects of underwater cultural heritage should be organically and rationally integrated into the systems of the integrated territory management, infrastructure development projects and shipping. It has been noted that the effective management of underwater cultural heritage within the framework of coastal integrated management requires an integrated approach that combines strategic, legal, managerial and spatial aspects, as well as active interaction of various industries in order to ensure sustainable development of coastal territories and preservation of cultural heritage for future generations.

Key words: maritime activity, greening, coastal waters, digitalization, public administration, environmental control, port activity, innovative port development, underwater cultural heritage, integrated management.

УДК 343
DOI https://doi.org/10.32782/app.v75.2025.43

Л. А. Луговець
orcid.org/0009-0002-9138-6115
аспірантка кафедри кримінального права та процесу
Державного податкового університету

ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ ЯК СУБ'ЄКТ ЗАПОБІГАННЯ КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ

Вступ. Суспільна значимість і розвиток будь-якого направлення у науці залежать від того, наскільки актуально та правильно буде визначено, здійснено опис предмета дослідження будь якої галузі. Предмет даної статті «Правоохоронні органи як суб'єкт запобігання кіберзлочинності» характеризує актуальність дослідження, дає можливість більш чітко сформулювати розуміння й завдання перспективних досліджень у даному спрямуванні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження проблем запобігання кіберзлочинності та значення правоохоронних органів як суб'єкта запобігання кіберзлочинності зробили О. М. Бандурко, О. М. Бодунова, В. В. Василевич, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, А. П. Закалюк, О. М. Литвинов, В. В. Марков, М. І. Сащенко, В. І. Трапезніков, В. В. Топчій, та інші. Проте окремі питання діяльності правоохоронних органів у запобіганні кіберзлочинності є такими, що постійно потребують наукового аналізу та вивчення для подальшого удосконалення їх діяльності у цій сфері.

Мета дослідження. Проаналізувати окремі питання діяльності правоохоронних органів у запобіганні кіберзлочинності на сучасному етапі розвитку нашого суспільства, оскільки такий вид злочинності є найбільш динамічний вид кримінального правопорушення, яка має швидку тенденцію у поширенні, що зумовлена постійним розвитком комп'ютерних технологій.

Актуальність. Сучасні дослідження кіберзлочинності вказують на необхідність вдосконалення механізмів запобігання кіберзлочинності в Україні саме правоохоронними органами та активно сприяти реалізації нововведень передусім у державних структурах. Доречним буде першою чергою передбачити на законодавчому рівні можливості проведення перевірок правоохоронними органами тих суб'єктів, що надають цифрові послуги, наділити підрозділи поліції новими функціями щодо запобігання кіберзлочинності виданням відповідного нормативного акту. Сприяти у розвитку тісного співробітництва з правоохоронними органами ЄС, спільній діяльності громадськості та наукових центрів з правоохоронними органами на основі стандартів ЄС.

Виклад основного матеріалу. Історичний розвиток людства повсякчас доводить свою багатогранність та, водночас, внутрішню неузгодженість. Незмінним її супутником виявляється злочинність, що адаптивним феноменом пронизує все нові і нові сфери й форми соціальної динаміки. Не є виключенням в цьому сенсі й кіберпростір, як віртуальний ресурсний комунікаційний простір, інтеграція можливостей якого до життєдіяльності суспільства безперечно тягне за собою й впровадження до останнього специфічних видів кримінальних правопорушень. З'являються нові прояви злочинності – комп'ютерної, які отримують поширення при використанні нових методів, наприклад, технології Bluetooth, бездротових систем зв'язку Wi-Fi та WiMAX, піринговых мереж (P2P), спаму та інших. Крадіжки грошей з банківських карток, створення сайтів з дитячою порнографією, комп'ютерні віруси, пропаганда насильства та расової, релігійної, етнічної ненависті, інструкції з виготовлення саморобних вибухових пристроїв, кібератаки на комп'ютерні мережі державних установ – це лише мала частина злочинів, що вчиняються сьогодні в інтернеті та яким намагаються запобігти правоохоронні органи різних країн (Боротьба з кіберзлочинністю– завдання міжнародного рівня, 2009 р.)

Події останніх років повномаштабного вторгнення в Україну країни агресора, засвідчили, наскільки важливим, а інколи критичним є належне забезпечення охорони інформаційної безпеки нашої держави.

Варто зазначити, що ще наприкінці червня 2014 року у складі Національної гвардії України було створено Управління інформаційної безпеки. З того часу було посилено заходи розбудови системи запобігання кіберзлочинності на вищому державному рівні. Так, Указом Президента України від 24 вересня 2014 року № 744/2014 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 серпня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо захисту України та зміцнення її обороноздатності» було передбачено створення національного центру кіберзахисту і протидії кіберзагрозам. А вже 14 жовтня 2014 року наказом Адміністрації Держспецзв'язку створено оперативну групу (координаційний центр) із питань реагування на комп'ютерні інциденти. Актуальні питання діяльності правоохоронних органів у сфері протидії кіберзлочинності. До складу оперативної групи входитимуть представники Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби зовнішньої розвідки України, Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних Сил України, Генеральної прокуратури України, Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації, представники двох десятків провідних операторів і провайдерів телекомунікацій, а також громадських організацій ІнАУ, «ТЕЛАС» та Київського відділення ISACA. Незважаючи на значну кількість державних та недержавних суб'єктів, що спрямовують свої зусилля на подолання кіберзлочинності, левову частку цієї діяльності забезпечують підрозділи боротьби з кіберзлочинністю Міністерства внутрішніх справ України. Тільки протягом 2013 року було зареєстровано 4123 таких злочинів, при цьому їх розкривання становить близько 50 %. Головними завданнями, що постають перед органами, які беруть участь у протидії кіберзлочинності, сьогодні можна визначити: – внесення змін і доповнень до чинного законодавства. Нормативно-правова база серед іншого потребує змін у частині захисту національного інформаційного простору від протиправного контенту, надання додаткових повноважень правоохоронним органам з оперативного припинення окремих видів кіберзлочинів тощо; – якісну підготовку та підвищення кваліфікації кадрів. На сьогодні ці завдання виконує Харківський національний університет внутрішніх справ на підставі наказу Міністерства внутрішніх справ України «Про організацію підготовки кадрів у Харківському національному університеті внутрішніх справ» від 20.11.2012 № 1062. У серпні 2014 року університет було включено до Стратегії Ради Європи «Підготовка правоохоронних органів» у частині навчання фахівців із протидії кіберзлочинності в Україні; – розробку актуального спеціалізованого програмного та апаратного забезпечення для провадження оперативно-розшукової діяльності в кіберпросторі (визначення місцезнаходження особи за її мережними ідентифікаторами, перехоплення вмісту повідомлень або службової інформації цільового об'єкта, дослідження даних, у тому числі порівняння ідентифікованих та ідентифікуючих об'єктів, документування інтелектуальних слідів учинення злочину, активна дія на цільовий об'єкт); Актуальні питання діяльності правоохоронних органів у сфері протидії кіберзлочинності: удосконалення системи інформаційно-аналітичного забезпечення (створення Єдиної інформаційно-аналітичної системи правоохоронних органів із підсистемами за напрямами, у тому числі з окремим блоком для підрозділів боротьби з кіберзлочинністю); – покращення рівня відповідної внутрішньої та зовнішньої взаємодії (найбільш актуальним питанням є удосконалення механізму міжнародної взаємодії, адже більшість кіберзлочинів мають транснаціональний характер, а тому виникає багато проблем юрисдикційного характеру).

Поширеність та суспільна небезпечність кіберзлочинів в останні роки набула загрозливих масштабів, що диктує необхідність формування адекватної відповіді з боку держави на інноваційні безпекові виклики. Перш за все, варто зауважити на тому, що досвід протидії кіберзлочинності засвідчує неспроможність жодної окремої країни та жодного відомства автономно вирішити зазначену проблему. Успіх можуть гарантувати лише спільні дії, як державних, так і комерційних структур, в тому числі й у міжнародному контактному форматі. Задля ефективної протидії будь-яким проявам кіберзлочинності та більш швидкого і повного розкриття злочинів у цій сфері правоохоронні органи повинні взаємодіяти із суб'єктами ринку телекомунікаційних послуг, зокрема операторами та провайдерами. Зазначена взаємодія повинна ґрунтуватися на зобов'язані відповідних працівників цих організацій в залежності

від функціональних обов'язків або їх власників повідомляти про будь-які випадки незаконного використання мережі, а також всіма доступними в межах закону засобами сприяти виявленню, припиненню, розслідуванню та іншим заходам протидії кіберзлочинам.

Панує думка, що налагодження таких зв'язків можливе через законодавче врегулювання відповідальності зазначених осіб за відмову від співробітництва (ненадання інформації, непредставлення доступу до мережі тощо) обов'язково із позбавленням права зайняття такою діяльністю, а для самих організацій – припинення діяльності. Необхідним напрямком діяльності правоохоронних органів є удосконалення заходів взаємодії з підприємствами, установами, організаціями, діяльністю яких є розробка комп'ютерної техніки та програмного забезпечення. Така взаємодія має декілька цілей: по-перше, відстежувати осіб, які мають певні знання у цій сфері (особливо тих, які звільнилися та офіційно не працевлаштувалися або стали займатися індивідуальною підприємницькою діяльністю), тобто можуть бути потенційними суб'єктами аналізованих злочинів; по-друге, покращення форм та методів діяльності на підставі отримання інформації відносно розвитку комп'ютерних технологій; по-третє, удосконалення програмного забезпечення власних систем через перейняття досвіду. Також зауважимо, що доцільним заходом протидії кіберзлочинності є підтримання та розширення співробітництва відповідних правоохоронних органів з міжнародними організаціями, що спрямовують свою діяльність у зазначеній сфері. В цьому сенсі позитивним слід визнати досвід «відпрацювання» у 2011 р. Службою безпеки України разом з НАТО загальних механізмів боротьби з кіберзлочинністю, результатом чого стало розроблення експертних консультацій відносно кібернетичного захисту (СБУ відпрацьовує з НАТО механізми боротьби з кіберзлочинністю, 2011 р.).

Дотичним до цього аспектом взаємодії суб'єктів протидії кіберзлочинності є приєднання відповідних підрозділів правоохоронних органів до міжнародних програм, що створюються та організовуються різними державами на підставі договорів та угод. Так, наприклад, відповідно до Конвенції «Про кіберзлочинність», держави-учасники (в тому числі й Україна) повинні здійснити організаційні заходи щодо розробки необхідних умов (зокрема, організація контактних пунктів) на національному рівні, та приєднатися до мережі щоденного цілодобового доступу (міжнародне позначення «24/7 Network» або «доступ 24 години 7 діб на тиждень»), що спрямована на співпрацю та надання допомоги при розкритті та розслідуванні (Бабакін В. М, 2011 р., с. 29).

Вбачається, що напрям удосконалення системи суб'єктів запобігання кіберзлочинності щодо взаємодій слід й надалі розвивати та посилювати.

В Україні органом, на який покладаються повноваження щодо створення та функціонування цілодобової контактної мережі для надання невідкладної допомоги при розслідуванні злочинів, пов'язаних з комп'ютерними системами та даними, переслідуванні осіб, що обвинувачуються у вчиненні таких злочинів, а також збирання доказів в електронній формі, є Міністерство внутрішніх справ України. Але, на сучасному етапі, не зважаючи на обов'язковість, зазначені умови не були виконані у необхідному обсязі. Укладення вказаних угод та приєднання до подібних програм є необхідним кроком для здійснення та розроблення заходів розкриття та протидії аналізованим злочинам. Крім того, необхідним кроком міжнародної взаємодії, в зазначеній сфері, є не лише організація та прийняття участі у вказаних мережах, а й укладання угод, з відповідними підрозділами правоохоронних органів інших країн, з метою обміну інформацією відносно вчинених кіберзлочинів (способів, методів, застосованих технічних або інших засобів тощо) та заходів, які застосовуються щодо їх запобігання та розкриття. Нині, наприклад, чинним є Меморандум «Про співробітництво між Генеральною прокуратурою України та Національною прокуратурою Королівства Нідерланди у боротьбі з кіберзлочинністю, організованою злочинністю та відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом» (Меморандум про співробітництво між Генеральною прокуратурою України та Національною прокуратурою Королівства Нідерланди у боротьбі з кіберзлочинністю, організованою злочинністю та відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом, 2009 р.).

Напрацювання ефективних зв'язків є необхідною умовою оперативного та всебічного обміну інформацієюз даного питання. Необхідною умовою запобігання злочинності та особли-

во кіберзлочинності, є також взаємодія правоохоронних органів єдиною системою з вітчизняними та міжнародними представниками громадськості у різних її об'єднаннях, окремими підприємствами, що створюються на добровільних началах і мають за мету захист інформації.

Прикладом такої системної співпраці може бути, створена ще на початку 1990-х років організація FIRST – об'єднання груп реагування на інциденти, яка об'єднує їх біля 80, до складу яких входять працівники державних, комерційних, промислових, у тому числі навчальних установ з 19 провідних країн. Такі об'єднання дозволяють, поперше, слідкувати за розвитком сучасних технологій та програмного забезпечення; обмінюватися досвідом у сфері запобігання злочинності; аналізувати діяльність підприємств, установ та організацій, що забезпечують або надають інформаційні кіберпослуги.

Висновки. Вбачається, що одним з головних завдань має стати удосконалення та уніфікація у чинних нормативно-правових актах України системи суб'єктів запобігання злочинності у цілому, чіткого визначення вживаних термінів у сфері кіберзлочинності; постійне оновлення спеціальними охоронними механізмами, призначеними для здійснення моніторингу кіберпростору та явищ, що відбуваються на його теренах; постійне підвищення кваліфікації кадрового потенціалу правоохоронних органів держави щодо запобігання кіберзлочинності.

Література

Боротьба з кіберзлочинністю – завдання міжнародного рівня / SecurityLab – 01 червня 2009 р. Режим доступу: http://www.securitylab/news/380617.php.

СБУ відпрацьовує з НАТО механізми боротьби з кіберзлочинністю. Режим доступу: http://za.zubr.in.ua/2011/10/18/13536/.

Бабакін В. М. Особливості міжнародного співробітництва при розслідуванні кіберзлочинів. Форум права. 2011. № 4. С. 27–30. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2011_4_6.pdf.

Меморандум про співробітництво між Генеральною прокуратурою України та Національною прокуратурою Королівства Нідерланди у боротьбі з кіберзлочинністю, організованою злочинністю та відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом : від 09.09.2009. Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/528_031.

References

Borotba z kiberzlochynnistiu – zavdannia mizhnarodnoho rivnia [Cybercrime struggle – international tasks] / SecuritylAB – June 01, 2009. Access mode: http: //www.securitylAb/news/380617.php.

SBU vidpratsovuie z NATO mekhanizmy borotby z kiberzlochynnistiu [The SBU works with NATO mechanisms for combating cybercrime]. Access mode: http: //za.zubr.in.ua/ 2011/10/18/13536/.

Babakin V.M. (2011) Osoblyvosti mizhnarodnoho spivrobitnytstva pry rozsliduvanni kiberzlochyniv [Features of international cooperation in the investigation of cybercrime]. Law Forum. № 4. P. 27–30. Access mode: http: //nbuv.gOv.ua/j-pdf/fp_index.htm_2011_4_6.pdf.

Memorandum pro spivrobitnytstvo mizh Heneralnoiu prokuraturoiu Ukrainy ta Natsionalnoiu prokuraturoiu Korolivstva Niderlandy u borotbi z kiberzlochynnistiu, orhanizovanoiu zlochynnistiu ta vidmyvanniam dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom : vid 09.09.2009 [Memorandum of cooperation between the Prosecutor General's Office of Ukraine and the National Prosecutor's Office of the Kingdom of the Netherlands in the fight against cybercrime, organized crime and laundering of income obtained by crime: dated 09.09.2009]. Access mode: http: //zakon.rada.gOv.ua/ laws/shhow/528_031

Анотація

Луговець Л. А. **Правоохоронні органи як суб'єкт запобігання кіберзлочинності.** – Стаття.

Останні десятиліття, не зважаючи на війну, спостерігається активний розвиток ІТ технологій. Комп'ютерне забезпечення та техніка вже давно відіграють велику роль у суспільстві на всіх рівнях, особливо у діяльності держави. Зазначається, що поширення комп'ютеризації призвело до виникнення нових суспільних відносин – кібервідносин. Кіберпростір в свою чергу має, крім позитиву, низку негативних, кримінально-правових характеристик та завдають шкідливих наслідків: порушення авторських прав, розповсюдження шкідливих програм, втручання в роботу інформаційних носіїв/спамів, незаконне використання інформації, інші види кримінальних правопорушень, які були названі у фаховій літературі кіберзлочинами. Акцентується увага на тому, що кіберзлочиність є великою проблемою сучасності і основним суб'єктом запобігання їй є правоохоронні органи. Досліджуються питання кіберзлочинності, яка набула суттєвого розповсюдження, викликало суттєву необхідність удосконалення системи правоохоронних та правозахисних органів не тільки України так і інших багатьох держав.

У статті досліджуються питання запобігання правоохоронними органами систематичному зростанню кількості інформаційних злочинів та динаміці їх поширення. Також, систематичне розповсюдження програм-вірусів, фактів несанкціонованого доступу до інформаційних ресурсів кіберпростору, протиправне викрадення важливої інформації з баз даних, що не перебуває у загальному доступі, спричиняє дедалі більше негативних наслідків та несе небезпеку для суспільства якій мають запобігати правоохоронні органи.

Зазначається, що однією із загроз національній безпеці в інформаційній просторі згідно зі ст. 7 Закону України «Про основи національної безпеки України» дано визначення комп'ютерній злочинності і комп'ютерному тероризму. Конституція України закріплює, що забезпечення інформаційної безпеки названо справою усього українського народу. За останній період воєнного стану у державі правоохоронні органи значно удосконалили заходи запобігання кіберзлочинності. Було створено окреме Управління боротьби з кіберзлочинністю у структурі Міністерства внутрішніх справ України, Департамент контррозвідувального захисту інтересів держави у сфері інформаційної безпеки Служби безпеки України, структури із захисту інформації у складі міністерств та інших органів виконавчої влади.

Ключові слова: правоохоронні органи, кіберзлочинність, кримінальне правопорушення, національна безпека, кіберпростір, правоохоронні органи, кіберполіція, інформаційна сфера, протидія, суб'єкти запобігання.

Summary

Luhovets L. A. **Law enforcement bodies as a subject of cybercrime prevention. –** Article.

In recent decades, despite the war, there has been an active development of IT technologies. Computer software and equipment have long played a major role in society at all levels, especially in the activities of the state. It is noted that the spread of computerization has led to the emergence of new social relations – cyber relations. Cyberspace, in turn, has, in addition to positive, a number of negative, criminal-legal characteristics and causes harmful consequences: copyright infringement, distribution of malicious programs, interference with the work of information carriers/spam, illegal use of information, other types of criminal offenses, which have been called cybercrimes in the professional literature. The emphasis is on the fact that cybercrime is a major problem of our time and the main subject of its prevention is law enforcement agencies. The issues of cybercrime, which has become significantly widespread, have caused a significant need to improve the system of law enforcement and human rights protection bodies not only in Ukraine but also in many other countries.

The article examines the issues of preventing law enforcement agencies from a systematic increase in the number of information crimes and the dynamics of their spread. Also, the systematic spread of virus programs, facts of unauthorized access to information resources in cyberspace, illegal theft of important information from databases that are not publicly available, causes more and more negative consequences and poses a danger to society that must be prevented by law enforcement agencies.

It is noted that one of the threats to national security in the information sphere in accordance with Article 7 of the Law of Ukraine "On the Fundamentals of National Security of Ukraine" is computer crime and computer terrorism. The Constitution of Ukraine stipulates that ensuring information security is called the business of the entire Ukrainian people. During the recent period of martial law in the country, law enforcement agencies have significantly improved measures to prevent cybercrime. A separate Department for Combating Cybercrime was created within the structure of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the Department for Counterintelligence Protection of State Interests in the Field of Information Security of the Security Service of Ukraine, and information protection structures within ministries and other executive bodies.

Key words: Law enforcement agencies, cybercrime, criminal offense, national security, cyberspace, law enforcement agencies, cyberpolice, information sphere, counteraction, prevention.

УДК 349.2
DOI https://doi.org/10.32782/app.v75.2025.44

О. В. Патлачук
orcid.org/0000-0003-2245-4030
доктор юридичних наук, завідувач кафедри правознавства
Північноукраїнського інституту імені Героїв Крут
Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОДАТКОВОГО ПРАВА ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Повномасштабна війна, яка триває на території України з 2022 року, завдала значного удару по людському потенціалу та економіці, проте не меншої шкоди вона завдає навколишньому природному середовищу. За даними Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, станом на кінець 2023 року сукупні збитки, заподіяні довкіллю внаслідок бойових дій, сягнули понад 2 трильйонів гривень (Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, 2024, с. 19). Значна частина цих збитків пов'язана з масовими пожежами, забрудненням ґрунтів і водних ресурсів, руйнуванням природно-заповідних територій і свідомим знищенням фауни та флори, що може підпадати під ознаки екоциду. Такі дії загрожують не лише екологічній безпеці України, а й регіональній стабільності та здоров'ю населення, яке постійно контактує із забрудненим середовищем.

Актуальність проблеми зумовлена передусім тим, що збройна агресія значно посилила вразливість національних екосистем. Бойові дії часто відбуваються у промислово розвинених районах із високою концентрацією підприємств хімічної, металургійної та нафтопереробної галузей, руйнування яких може призвести до масштабних екологічних катастроф. Крім того, фактичний контроль на низці територій обмежений, що ускладнює здійснення екологічного моніторингу та фіксацію правопорушень. Водночас Україна продовжує дотримуватися ключових міжнародних договорів і конвенцій, зокрема з охорони біорізноманіття та запобігання транскордонному забрудненню, що набуває особливої важливості в контексті євроінтеграції (Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, 2023, с. 29). Від того, наскільки ефективно держава зуміє адаптувати своє екологічне законодавство до екстремальних обставин воєнного часу, залежить не лише збереження довкілля, а й перспектива повоєнного відновлення країни.

Мета цієї статті – розкрити основні аспекти нормативно-правового регулювання охорони довкілля в Україні під час воєнного стану, зосереджуючись на визначенні правових прогалин та формулюванні рекомендацій щодо їхнього усунення. У межах цього дослідження було поставлено такі завдання:

− охарактеризувати ключові законодавчі акти та підзаконні документи, що регулюють екологічні відносини під час війни;

− проаналізувати обсяги й структуру екологічних збитків, підтверджені статистичною та аналітичною інформацією;

− оцінити правові механізми протидії екоциду й притягнення винних до відповідальності в національних і міжнародних судах;

− узагальнити досвід інших країн, які стикалися зі збройними конфліктами, та визначити напрями його використання в Україні.

Базове екологічне законодавство

Правові засади охорони довкілля в Україні закладено в цілій низці нормативно-правових актів, фундаментальним серед яких є Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» № 1264-XII від 25 червня 1991 року (далі – Закон № 1264-XII). Він проголошує головні принципи екологічної політики, серед яких пріоритетність вимог безпеки для життя і здоров'я людини, обов'язковість екологічної експертизи для видів діяльності, що можуть заш-

кодити природі, а також персоніфіковану відповідальність за завдання довкіллю шкоди (Закон України, 1991, с. 12) Цей закон покликаний забезпечити збалансоване природокористування та підкреслює важливість державного контролю, закладаючи основу для формування системи моніторингу й оцінки впливу господарської діяльності на навколишнє середовище.

Окрім Закону № 1264-XII, важливу роль відіграють галузеві та кодифіковані акти – Земельний, Водний і Лісовий кодекси, а також спеціальні закони: «Про природно-заповідний фонд України», «Про охорону атмосферного повітря», «Про тваринний світ», «Про відходи» тощо. Вони деталізують норми охорони окремих компонентів довкілля та визначають повноваження органів виконавчої влади у відповідній сфері. Наприклад, Закон «Про природно-заповідний фонд України» містить вимоги щодо режиму охорони заповідників і національних парків, режиму господарської діяльності на суміжних територіях, а також процедур створення нових природоохоронних об'єктів (Закон України, 1991, с. 16). У результаті формується досить розгалужена система правових норм, яка в мирний час мала забезпечувати раціональне використання ресурсів і охорону біорізноманіття.

Разом із тим, до початку активних воєнних дій правове регулювання охорони довкілля загалом було орієнтоване на мирні умови. Тому більшість положень цих законів не містять чітких інструментів реагування на надзвичайні ситуації, пов'язані зі збройними конфліктами, зокрема алгоритмів фіксації воєнних екозлочинів чи механізмів оперативної оцінки збитків у небезпечних зонах (Коваленко, 2023, с. 15). Наприклад, під час бойових дій Державна екологічна інспекція, яка відповідає за контроль та виявлення порушень, часто не може фізично потрапити на території, де відбуваються обстріли, а відсутність належного доступу унеможливлює збір доказової бази. Тому постає гостра потреба адаптації екологічного законодавства до екстремальних обставин, коли пріоритетом держави стає оборона, але загрози екологічній безпеці й надалі наростають.

В умовах запровадження воєнного стану законодавець і виконавча влада були змушені ухвалювати спеціальні підзаконні акти, що дозволяють фіксувати шкоду довкіллю, координувати дії органів влади та забезпечувати бодай мінімальний екологічний моніторинг. Зокрема, Міністерство захисту довкілля і природних ресурсів разом із Державною екологічною інспекцією розробили методики швидкої оцінки збитків від забруднення ґрунтів і вод, а також механізми взаємодії з громадськістю, яка може допомогти документувати факти екоциду (Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, 2023, с. 31). Такі кроки дають змогу зберегти хоч якусь системність у природоохоронній діяльності навіть за обставин, коли воєнні дії частково унеможливлюють застосування звичайних процедур контролю.

Законодавство про воєнний стан і довкілля

Воєнний стан в Україні регламентується Законом «Про правовий режим воєнного стану» № 389-VIII від 12 травня 2015 року, який визначає порядок запровадження особливого правового режиму, зокрема мобілізацію та залучення ресурсів на потреби оборони (Закон України, 2015, с. 9). Хоча цей акт не спрямований безпосередньо на врегулювання екологічних питань, його норми мають істотний вплив на природоохоронну сферу, адже під час бойових дій певні території можуть оголошуватися зонами обмеженого доступу або ж там можуть застосовуватися заходи, що раніше не передбачалися екологічним законодавством (наприклад, швидке вилучення земель для військових потреб, використання лісових ресурсів для будівництва оборонних споруд, обмеження діяльності цивільних структур на прифронтових територіях) (Brown, 2022, с. 28).

Крім того, Закон № 389-VIII надає органам державної влади право оперативно ухвалювати рішення в надзвичайних обставинах, що фактично дозволяє змінювати порядок користування природними ресурсами без широких консультацій із зацікавленими сторонами. Наслідком може стати певне спрощення дозвільних процедур, що допомагає під час військових операцій, але водночас підвищує ризик зловживань і завдання довкіллю непоправної шкоди (Коваленко, 2023, с. 17). У таких умовах відсутність чітких приписів про захист природи у самому законі «Про правовий режим воєнного стану» створює правову прогалину: військові адміністрації нерідко зосереджуються на питаннях оборони, відкладаючи на другий план екологічні міркування.

З огляду на це уряд разом із профільними міністерствами ухвалює додаткові підзаконні нормативні акти, що дозволяють бодай частково врахувати екологічний аспект під час бойових дій. Наприклад, затверджуються тимчасові положення про порядок документування екологічних збитків, про спільну роботу військових і цивільних фахівців з екологічної безпеки, а також про залучення громадськості до розслідування воєнних екозлочинів (Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, 2023, с. 33). Проте системність цих рішень залишається обмеженою, оскільки воєнний стан фактично не передбачав комплексної інтеграції екологічних вимог. Багато питань – як-от компенсація шкоди, завданої природі, або правові засади доступу на забруднені території – досі лишаються не до кінця врегульованими.

Таким чином, вітчизняне екологічне законодавство, посилене загальними нормами про воєнний стан, утворює базу для охорони довкілля навіть у кризових обставинах. Утім, реалії бойових дій підкреслюють його недосконаліть і фрагментарність, коли йдеться про ефективні способи фіксації екозлочинів, притягнення винних до відповідальності за екоцид чи оперативне відшкодування збитків. Це створює нагальну потребу в перегляді окремих положень Закону № 1264-XII, ухваленні нових підзаконних актів з урахуванням ситуацій війни, а також у подальшій гармонізації українського законодавства з міжнародними стандартами.

Вплив війни на довкілля: аналіз статистичних даних

Згідно з аналітичним звітом Київської школи економіки, за перший рік після початку повномасштабної війни обсяги викидів забруднюючих речовин в атмосферу в Україні зросли приблизно на 35–40% порівняно з 2021 роком (Київська школа економіки, 2023, с. 22). Ключовими джерелами такої негативної динаміки називають масові пожежі на нафтобазах і промислових об'єктах, ракетні удари по хімічних виробництвах, а також випалювання лісів і сільгоспугідь у зонах активних бойових дій. Обстріли інфраструктурних вузлів, де зберігалися паливно-мастильні матеріали й хімікати, призводять до миттєвого викиду в повітря значних обсягів токсичних речовин, включаючи сажу, діоксини, важкі метали. Подібні випадки зафіксовано в Кременчуці, передмісті Києва, Одесі та низці інших промислових центрів (Петренко, 2023, с. 34).

Окрім прямого впливу на якість атмосферного повітря, масштабні пожежі у лісових масивах посилюють викиди вуглецю (CO2) та твердих дрібнодисперсних частинок. Зокрема, на сході країни протягом літа 2023 року зафіксовано понад 400 осередків лісових пожеж, що охопили площу близько 35 тис. га (Коваленко, 2023, с. 16). Горіння рослинності й лісової підстилки супроводжується утворенням сотень тонн продуктів горіння, які можуть переноситися вітром на великі відстані, негативно впливаючи на повітря навіть у віддалених регіонах. Утримання таких забрудників у повітрі зростає також через руйнацію локальних систем моніторингу та недоступність певних територій для належного гасіння.

Не менш загрозливим є стан водних ресурсів. Руйнування очисних споруд, підтоплення шахт, пошкодження дамб і каналів призводять до потрапляння у річки й підземні води нафтопродуктів, важких металів, хімічних реагентів та інших токсичних речовин (Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, 2023, с. 33). Окремо виділяють проблему підтоплення шахт у Донбасі: через бойові дії багато з них залишаються без систем відкачування води, внаслідок чого високомінералізовані шахтні води потрапляють у прилеглі горизонти та річкові басейни. У деяких районах зафіксовано підвищений уміст заліза, сульфатів та хлоридів, що в перспективі може негативно вплинути на питну воду мільйонів людей (Коваленко, 2023, с. 17).

Додатковим каталізатором забруднення вод є вибухи боєприпасів у річках та озерах, де відбуваються бойові дії. Наприклад, на Дніпрі й Сіверському Дінці фахівці Державного агентства водних ресурсів України виявляли підвищену концентрацію азотних сполук і фосфатів, які могли походити зі зруйнованих складів добрив, а також решток вибухових пристроїв (Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, 2023, с. 35). Значне погіршення якості води призводить до замору риби, знищення водної флори і фауни, а також становить небезпеку для місцевого населення, яке іноді продовжує забір води з відкритих джерел. Відновлення водних екосистем після війни вимагатиме масштабних робіт з рекультивації та днопоглиблення, а також очищення від залишків боєприпасів і небезпечних речовин.

Таким чином, забруднення повітря та вод є одним із найгостріших екологічних викликів, з якими стикнулася Україна через війну. Відсутність належних механізмів оперативного реагування й обмеженість доступу до постраждалих територій ускладнюють оцінку реальної шкоди й мінімізують можливості швидкого вжиття відновлювальних заходів.

Ще одним болючим наслідком війни є деградація ґрунтового покриву та лісових масивів. За даними Держгеокадастру, понад 30% сільськогосподарських земель України опинилися в зоні окупації або активних бойових дій, що приблизно відповідає площі у 18–20 млн га (Державне агентство лісових ресурсів України, 2023, с. 42). Головні загрози пов'язані з:

– Пошкодженням родючого шару ґрунту через розриви артилерійських боєприпасів, що містять осколки важких металів і вибухові речовини. Вони потрапляють у землю, змінюють її хімічний склад і ускладнюють вирощування сільськогосподарських культур. На деяких ділянках вміст свинцю, кадмію та ртуті може в рази перевищувати гранично допустимі концентрації, створюючи небезпеку для харчового ланцюга (Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, 2023, с. 38).

– Розмінуванням та інженерними роботами, коли для усунення мін та нерозірваних снарядів застосовується важка техніка, що пошкоджує орний шар. Крім того, саме мінування величезних територій (зокрема на Харківщині, Донеччині) унеможливлює сівбу або обробіток земель на невизначений період.

– Формуванням нових ерозійних процесів. Якщо поля лишаються без догляду, лінії окопів і траншей сприяють швидкому вимиванню ґрунтів, особливо в зонах із горбистим рельєфом. За оцінками агрономів, у деяких районах на сході втрати родючого шару вже сягають від 10 до 30% (Коваленко, 2023, с. 18].

Негативний вплив війни на ліси не обмежується лише пожежами. Близько 3 млн га лісових насаджень зазнали прямих або опосередкованих ушкоджень унаслідок обстрілів, замінування чи забруднення територій. У деяких регіонах лісова підстилка вигоріла повністю, що ставить під загрозу збереження біорізноманіття та регенераційні можливості лісу. Крім того, після інтенсивних боїв чимало лісових ділянок лишаються непридатними для відвідування й проведення лісовідновлювальних робіт через ризик вибуху нерозірваних боєприпасів. Зокрема, на півночі країни (Сумська та Чернігівська області) значні масиви лісу під час бойових дій ранньою весною 2022 року були пошкоджені артилерійськими снарядами, і наразі фахівці оцінюють втрати від ерозії ґрунту й знищення молодняка як критичні (Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, 2023, с. 39].

Деградація ґрунтів і лісів має довготривалі наслідки. Порушені екосистеми втрачають природну здатність до самовідновлення, погіршується якість земельного фонду, а зниження лісистості може призвести до поглиблення кліматичних проблем у регіоні. Відновлення цих ресурсів потребуватиме тривалих і дороговартісних робіт, зокрема рекультивації земель, відтворення лісових насаджень та очищення ґрунтів від токсичних речовин.

Однією з найвразливіших категорій у сфері довкілля є природно-заповідний фонд (ПЗФ), який покликаний охороняти унікальні та типові природні комплекси, рідкісні види рослин і тварин. За даними Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів, понад 600 об'єктів ПЗФ опинилися під загрозою через бойові дії чи окупацію (Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, 2023, с. 36). Це включає національні природні парки, біосферні та природні заповідники, регіональні ландшафтні парки тощо. Найважчі наслідки зафіксовано у східних та південних областях, де відбувалися найінтенсивніші бойові зіткнення.

Зокрема, низка цінних об'єктів (водно-болотні угіддя міжнародного значення, степові заповідники) зазнали масштабних пожеж, обстрілів і мінування. У деяких заповідниках знищено інфраструктуру, необхідну для підтримки рідкісних видів флори й фауни, зруйновано наукові стаціонари й вольєри. Екологи повідомляють про загибель численних представників тваринного світу, у тому числі червонокнижних видів. Серед них – знищення десятків гнізд рідкісних птахів у степових резерватах, загибель оленів і диких коней унаслідок постійних обстрілів і відсутності кормової бази (Коваленко, 2023, с. 19).

Небезпека для природно-заповідного фонду посилюється тим, що частина цих територій має режим абсолютної заповідності й у мирний час була повністю закрита для госпо-

дарської діяльності. Але війна підриває заповідний режим: у багатьох випадках окупаційні сили або військові частини розміщують техніку просто на заповідних ділянках, риють окопи, вирубують ліс для оборонних потреб. Це призводить до деградації найцінніших природних комплексів, які відновити значно складніше, ніж звичайні господарські ресурси. Приміром, у приазовських степах і лиманах, що охороняються в межах міжнародних програм збереження водно-болотних угідь, уже зафіксовано серйозне зменшення видового різноманіття птахів (Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, 2023, с. 37).

Важливо також, що об'єкти ПЗФ часто мають міжнародний статус: входять до всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, до Смарагдової мережі Європи чи мають категорію біосферних заповідників під егідою ЮНЕСКО. Знищення таких територій може бути кваліфіковане як воєнний злочин, оскільки завдає шкоди не лише Україні, а й людству загалом (Brown, 2022, с. 31). Утім, через брак доступу до окупованих зон екологи та правоохоронні органи не завжди можуть зібрати необхідні докази й зрозуміти повну картину руйнувань.

Таким чином, порушення природно-заповідного фонду становить окремий пласт екологічних збитків, завданих війною. Збереження хоча б частини унікальних екосистем вимагатиме від держави та міжнародних організацій значних зусиль, включно з розмінуванням територій, відновленням інфраструктури й програмами реінтродукції рідкісних видів після завершення бойових дій. Без належної захищеності ПЗФ може втратити свою цінність як національне надбання і частина світової природної спадщини.

Екологічні злочини і механізми відповідальності

Стаття 441 Кримінального кодексу України (ККУ) передбачає відповідальність за екоцид, під яким розуміють масове знищення рослинного чи тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів та інші дії, що можуть спричинити екологічну катастрофу (Закон України, 2001, с. 3). Хоча норма існує давно, її практичне застосування до 2022 року було епізодичним. Водночас воєнні дії актуалізували цю статтю, адже з'явилися численні випадки свідомого руйнування заповідників, підривів гребель, обстрілів промислових зон, що створюють загрозу довкіллю на рівні катастрофи (Brown, 2022, с. 30).

Правоохоронні органи України розглядають можливість кваліфікувати дії російських військ, які призводять до масштабного забруднення, як екоцид. Зокрема, підрив греблі та знищення значних площ лісу можуть відповідати критеріям «масового знищення». Якщо це буде доведено, винні особи можуть потрапити під кримінальне переслідування з покаранням до 15 років позбавлення волі. Така кваліфікація також важлива для потенційних міжнародних позовів, адже підтверджує, що йдеться про воєнний злочин проти довкілля (Коваленко, 2023, с. 18).

Окрім кримінально-правових заходів, в Україні діє система цивільно-правових механізмів відшкодування збитків довкіллю. Згідно зі спеціальними методиками Державної екологічної інспекції, обраховується вартість шкоди від забруднення ґрунтів, атмосферного повітря, знищення лісів тощо (Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, 2023, с. 38). Дані можуть включати розміри земель, охоплених бойовими діями, витрати на рекультивацію та компенсацію втрат біорізноманіття. У подальшому ці розрахунки стануть основою для міжнародних позовів проти Росії.

Розслідування екологічних злочинів ускладнюється через недоступність деяких регіонів. Уряд, спільно з міжнародними організаціями, намагається сформувати єдиний реєстр воєнних екозлочинів та залучає громадські ініціативи, які документують наслідки руйнувань (Коваленко, 2023, с. 20). Експерти наголошують, що без належного фахового огляду місцевості, фото- чи відеофіксації, зразків ґрунту та води складно підтвердити факти екоциду у судах.

Міжнародний досвід і адаптація в Україні

Міжнародне гуманітарне право (МГП) містить низку положень, спрямованих на недопущення надмірної шкоди довкіллю під час ведення війни. Зокрема, стаття 35(3) Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій (1977 р.) забороняє методи або засоби ведення війни, що можуть завдати довкіллю «широкомасштабних, довготривалих і серйозних» збитків (Міжнародний Комітет Червоного Хреста, 2020, с. 4). Аналогічні норми є і в конвенції ENMOD (1977 р.), яка забороняє військове або будь-яке інше ворожне використання засобів штучного впливу на природне середовище (наприклад, викликання штучних цунамі чи масштабних

повеней). Незважаючи на деяку загальність формулювань, ці положення закріплюють фундаментальний принцип, згідно з яким природа не повинна слугувати законною ціллю для військових операцій.

Деякі воєнні конфлікти минулого продемонстрували, що штучна зміна довкілля або навмисне використання екологічних чинників задля воєнних переваг можуть мати катастрофічні наслідки. Найбільш відомим є приклад війни в Перській затоці (1991 р.), коли війська Іраку, відступаючи, підпалили сотні нафтових свердловин у Кувейті, спричинивши масштабне забруднення атмосфери, ґрунтів і вод. Пізніше Рада Безпеки ООН створила Комісію з компенсацій, яка зобов'язала Ірак відшкодувати ці екологічні збитки (Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, 2023, с. 42). Цей випадок продемонстрував, що спричинення тяжкої шкоди довкіллю розглядається не лише як воєнний, а й як міжнародно-правовий злочин, що тягне за собою зобов'язання виплат компенсацію.

У XXI столітті особливого значення набуває питання кваліфікації екоциду як окремого міжнародного злочину. Низка країн (зокрема, кілька членів ЄС) висловлюються за внесення екоциду до переліку злочинів, що підпадають під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду (МКС). Поки що Римський статут МКС прямо не визначає екоцид як окрему категорію, однак свідоме й масштабне знищення довкілля в ході воєнних дій може розглядатися в контексті воєнних злочинів або злочинів проти людяності, якщо є належна доказова база (Brown, 2022, с. 30). Експерти наголошують, що створення правових підстав для переслідування екоциду на міжнародному рівні сприятиме підвищенню відповідальності держав і військових командирів за дії, які можуть завдати непоправної шкоди природним системам.

У випадку України цей аспект набув особливої актуальності після 2022 р., коли обстріли промислових і критичних екологічно небезпечних об'єктів (нафтосховищ, хімзаводів, гребель) стають повсякденною практикою. Правники й екологи звертають увагу, що подібні дії можуть бути кваліфіковані як порушення міжнародного гуманітарного права, а в окремих випадках – як форма екоциду, оскільки йдеться про свідоме руйнування екосистем (Коваленко, 2023, с. 18). Надалі Україна має намір використати цей підхід під час позовів до міжнародних судів та у вимогах репарацій, доводячи, що довкілля не може бути «принагідною жертвою» війни.

Різні держави, які потерпали від військових конфліктів у сучасний період, стикалися з подібними викликами щодо охорони довкілля, руйнування інфраструктури та складнощів із документуванням екозлочинів. Серед найбільш показових прикладів варто згадати:

– Боснію і Герцеговину, де після закінчення війни у 1995 р. запроваджено масштабні міжнародні програми з розмінування та відновлення знищених природних екосистем. Значну увагу приділили відбудові лісових ресурсів, зокрема залученню європейських партнерів і міжнародних організацій (наприклад, ПРООН) для фінансування відновлювальних проєктів.

– Хорватію, що також мала величезні території з мінними полями національних парків і прибережних зон. Там було сформовано спеціальний урядовий фонд, у який надходили кошти від країн-донорів та Євросоюзу, і ці гроші спрямовувалися на комплексну екологічну реабілітацію. Зокрема, пріоритетним завданням вважалося збереження біорізноманіття на територіях, які мали туристичний і природоохоронний потенціал (Brown, 2022, с. 33).

– Ірак після 2003 р., де внаслідок воєнних дій та диверсій було зруйновано чимало об'єктів нафтової інфраструктури, що спричинило масове забруднення землі й водойм. Міжнародна спільнота допомагала уряду Іраку створити систему моніторингу та провести первинні операції з очищення забруднених територій; водночас ухвалювалися рішення про компенсації місцевим громадам, які постраждали від наслідків цих екокатастроф (Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, 2023, с. 42).

Україна може скористатися цими прикладами, особливо щодо співпраці з міжнародними організаціями, об'єднання зусиль уряду та громадського сектору і залучення іноземних інвесторів та донорських коштів для «зеленої» відбудови. Кілька напрямів видаються особливо перспективними:

– Координація з ООН і спеціалізованими агенціями (ЮНЕП, ПРООН, ФАО) у частині оцінки та відновлення постраждалих від війни екосистем. Можна створити міжнародний консультативний орган, який би напрацьовував стратегію екологічного відновлення.

– Визнання екозлочинів на офіційному рівні, внесення їх у порядок денний міжнародних судів. Для цього необхідні детальні звіти з доказовою базою: супутникові дані, результати лабораторних досліджень ґрунтів і вод, свідчення очевидців. Якщо країні-агресору вдасться довести свідомий намір знищення природного середовища, це дасть змогу вимагати значних репарацій та кваліфікувати дії як воєнний злочин або екоцид (Коваленко, 2023, с. 20).

– Створення національного фонду з екологічного відновлення, куди б надходили кошти від міжнародних донорів, партнерів, а також можливі конфісковані російські активи. За рахунок таких ресурсів можна було б фінансувати розмінування лісів і сільгоспугідь, очищення водойм, відновлення рідкісних видів флори і фауни. Зокрема, на сході та півдні, де зруйновано значні площі заповідних територій, це є життєво необхідним кроком (Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, 2023, с. 20).

– Адаптація національних методик оцінки шкоди до міжнародних стандартів. На теперішній час різні відомства України (Міндовкілля, ДЕІ, Держгеокадастр) розробили власні підходи, що можуть відрізнятися між собою. Це створює певні складнощі для формування єдиної доказової бази на міжнародному рівні. Тому доцільно узгодити підходи та формати звітності, аби матеріали було можна використовувати в судах та переговорних процесах без додаткових експертних перевірок.

Україна вже робить важливі кроки у напрямі інтеграції світових практик: тривають консультації з Європейською Комісією, укладено меморандуми про співпрацю з декількома міжнародними організаціями щодо питань оцінки екологічних збитків і післявоєнного відновлення (Коваленко, 2023, с. 21). Водночас міжнародні експерти вказують, що довготривале збереження екологічної рівноваги та її відновлення залежить не лише від фінансування, а й від реформування системи екологічного управління всередині держави. Зокрема, необхідно:

– Підвищити інституційну спроможність Держекоінспекції, забезпечивши її кадрами та технічними засобами для моніторингу бойових зон.

– Розробити стратегію «зеленої» відбудови, яка враховувала б міжнародні принципи екорозвитку й мінімізації вуглецевого сліду.

– Привести законодавство в частині екоциду у відповідність із пропозиціями щодо змін до Римського статуту МКС, якщо міжнародна спільнота погодиться на розширення кола переслідуваних злочинів.

Отже, інтеграція світового досвіду у сфері охорони довкілля та подолання наслідків воєнних конфліктів дає Україні можливість закласти дієві механізми не лише для покарання агресора, а й для відбудови й збереження природних ресурсів майбутніх поколінь. Використання кращих практик розмінування, відновлення рідкісних екосистем та залучення фінансових інструментів (як-от «зелений» фонд) здатне суттєво посилити національну екологічну політику навіть у найскладніших умовах.

Висновки. Проведене дослідження дає змогу зробити висновок, що нормативно-правове регулювання охорони довкілля в Україні зазнає серйозних випробувань у зв'язку з воєнними діями. Існуючі закони (Закон № 1264-XII, інші екологічні акти) забезпечували відносну стабільність у мирний період, однак в умовах бойових дій фіксація збитків, здійснення екологічного контролю й застосування санкцій стають значно складнішими. Одночасно масштаб руйнувань – від пожеж на нафтобазах до затоплення шахт і знищення заповідних територій – підтверджує необхідність посилення правових гарантій і невідкладних заходів, аби не допустити довготривалих катастрофічних наслідків.

Реальні статистичні дані свідчать про значні обсяги шкоди: збільшення викидів у повітря, хімічне забруднення вод, деградацію лісів і ґрунтів. Частина цих екозбитків кваліфікується як екоцид (ст. 441 ККУ). Механізми відповідальності в Україні охоплюють як кримінальні, так і цивільно-правові заходи, однак їхнє застосування ускладнено відсутністю доступу до низки територій і належного збору доказової бази. Попри це, держава створила оперативні штаби, методики оцінки збитків і реєстри правопорушень, готуючи підґрунтя для подальших міжнародних позовів і репарацій.

Міжнародний досвід демонструє, що навіть у ситуації збройного конфлікту можна запроваджувати заходи мінімізації шкоди, дотримуватися гуманітарних норм щодо недопущення

надмірного знищення природи, а по завершенні війни – домагатися компенсацій за завдані збитки. Для України доцільно інтегрувати принципи МГП про захист довкілля у внутрішню практику, адаптувати механізми оцінки шкоди до європейських стандартів, створити спеціальний фонд для відновлення природних ресурсів.

Для вдосконалення реагування на екологічні злочини, спричинені воєнними діями, пропонується внести зміни до Закону № 389-VIII про воєнний стан. Зокрема, додати положення, що стосуються особливих режимів екологічного контролю та методів фіксації шкоди довкіллю. Також рекомендується розширити статтю 441 Кримінального кодексу України "Екоцид", деталізувавши відповідальність за масове знищення довкілля та запровадивши обтяжуючі обставини, пов'язані з умислом чи особливим розмахом злочину. Створення централізованого реєстру екологічних злочинів, куди надходитимуть дані від військових адміністрацій, Державної екологічної інспекції та громадськості, сприятиме ефективнішому збору та обробці інформації. Важливим кроком є забезпечення уніфікованості національних методик оцінки шкоди з міжнародними стандартами, що полегшить використання зібраних матеріалів у потенційних міжнародних позовах. Нарешті, необхідно посилити співпрацю з міжнародними організаціями, такими як ООН, ЄС, а також урядами дружніх країн, у питаннях, пов'язаних із розмінуванням територій, відновленням водних ресурсів і лісів, а також переробкою відходів, спричинених війною.

Таким чином, вдосконалення нормативно-правового регулювання у сфері охорони довкілля під час війни має стати одним із пріоритетних завдань України. Збереження природи – це водночас частина національної безпеки, адже забруднене чи зруйноване довкілля унеможливить відновлення держави та забезпечення здоров’я населення в післявоєнний період.

Література

Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 черв. 1991 р. № 1264-XII // Відомості Верховної Ради України. 1991. № 41.

Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. Офіційний аналітичний звіт з оцінки шкоди довкіллю, 2023.

Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 трав. 2015 р. № 389-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2015. № 28.

Коваленко О. О. Екологічна безпека в умовах війни: аналітичний погляд. Київ: Наукова думка, 2023.

Київська школа економіки (KSE Institute). Вплив воєнних дій на екологію України: узагальнений звіт, 2023.

Петренко П. П. Воєнні загрози для водних ресурсів України: монографія. Харків: Видавництво «Право», 2023.

Державне агентство лісових ресурсів України. Звіт про стан лісів у період збройного конфлікту, 2023.

Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. Дані про сумарні збитки довкіллю: підсумок 2023 року, 2024.

Brown S. Environmental Damage and Armed Conflicts: Legal Perspectives. – London: Routledge, 2022.

Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26.

Міжнародний Комітет Червоного Хреста (МКЧХ). Захист довкілля під час збройних конфліктів: зб. документів, 2020. 84 с.

References

Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha [On environmental protection]: Zakon Ukrainy vid 25 cherv. 1991 r. № 1264-XII // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 41. (in Ukrainian).

Ministerstvo zakhystu dovkillia ta pryrodnykh resursiv Ukrainy (2023). Ofitsiinyi analitychnyi zvit z otsinky shkody dovkilliu [Official analytical report on environmental damage assessment]. (in Ukrainian).

Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu [On the legal regime of martial law]: Zakon Ukrainy vid 12 trav. 2015 r. № 389-VIII // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 28. (in Ukrainian).

Kovalenko O.O. (2023) Ekolohichna bezpeka v umovakh viiny: analitychnyi pohliad [Environmental Security in the Time of War: An Analytical Perspective]. Kyiv: Naukova dumka. (in Ukrainian).

Kyivska shkola ekonomiky (KSE Institute) (2023). Vplyv voiennykh dii na ekolohiiu Ukrainy: uzahalnenyi zvit [The impact of military operations on the environment of Ukraine: a generalized report]. (in Ukrainian).

Petrenko P.P. (2023) Voienni zahrozy dlia vodnykh resursiv Ukrainy [Military threats to Ukraine's water resources]: monohrafiia. Kharkiv: Vydavnytstvo «Pravo». (in Ukrainian).

Derzhavne ahentstvo lisovykh resursiv Ukrainy (2023). Zvit pro stan lisiv u period zbroinoho konfliktu [Report on the state of forests during the armed conflict]. (in Ukrainian).

Ministerstvo zakhystu dovkillia ta pryrodnykh resursiv Ukrainy (2024). Dani pro sumarni zbytky dovkilliu: pidsumok 2023 roku [Data on total environmental damage: summary of 2023]. (in Ukrainian).

Brown S. (2022) Environmental Damage and Armed Conflicts: Legal Perspectives. London: Routledge.

Kryminalnyi kodeks Ukrainy [The Criminal Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 5 kvit. 2001 r. № 2341-III // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 25-26. (in Ukrainian).

Mizhnarodnyi Komitet Chervonoho Khresta (MKChKh) (2020). Zakhyst dovkillia pid chas zbroinykh konfliktiv [Environmental protection during armed conflicts]: zb. dokumentiv. 84 s. (in Ukrainian).

Анотація

Патлачук О. В. **Нормативно-правове регулювання податкового права під час війни в Україні. –** Стаття.

Стаття присвячена системному аналізу правових механізмів, що регулюють податкові відносини в Україні в умовах тривалого воєнного стану. Дослідження акцентує увагу на актуальних законодавчих та підзаконних нормативно-правових актах, які формують специфічні податкові режими, запроваджують фіскальні пільги, податкові канікули та визначають порядок відстрочення або списання податкових зобов'язань для суб'єктів господарювання, що зазнають суттєвих втрат внаслідок бойових дій, окупації чи руйнувань. Автори детально досліджують глибину впливу військової агресії на функціонування податкових інструментів, зокрема на ефективність податкового адміністрування, контрольно-перевірочної роботи і вчасного реагування з боку компетентних органів. Окрема увага приділяється специфіці застосування фінансових та адміністративних санкцій за порушення податкового законодавства в екстремальних обставинах воєнного часу, аналізується доцільність та пропорційність таких санкцій. У статті виокремлено питання формування збалансованої та адаптивної системи оподаткування, яка здатна поєднувати фіскальні пріоритети держави з економічною підтримкою бізнесу, стимулюванням інвестиційної діяльності та підтримкою волонтерських структур. Досліджується, як саме за допомогою податкової політики, податкових стимулів та пільг можливо належно профінансувати першочергові оборонні й соціальні потреби країни в умовах війни. Значну увагу приділено комунікаційним викликам, проблемам адміністрування податків в умовах обмеженого доступу до інформації, а також ризикам ухилення від оподаткування, що об'єктивно зростають через вимушену мобільність платників податків, релокацію бізнесу та динаміку військового середовища. У рамках компаративістського аналізу розглянуто зарубіжний досвід країн, які перебували або перебувають у стані збройних конфліктів чи надзвичайних ситуацій, проаналізовано особливості їхніх податкових систем у такі періоди. Виділено низку інструментів та практик для потенційної імплементації в українську правову систему з урахуванням національного контексту. На підставі отриманих результатів вироблено науково обґрунтовані рекомендації щодо комплексного вдосконалення нормативно-правової бази, зокрема Податкового кодексу України, а також пропозиції щодо оптимізації податкової політики. Метою є підвищення стійкості, гнучкості та ефективності податкової системи в умовах воєнного стану, а також формування надійного підґрунтя для швидкої повоєнної відбудови економіки України.

Ключові слова: війна, екологія, екоцид, забруднення, відновлення, законодавство, природно-заповідний фонд, міжнародне право.

Summary

Patlachuk O. V. **Regulatory and legal regulation of tax law during the war in Ukraine. –** Article.

The article is devoted to a systematic analysis of the legal mechanisms governing tax relations in Ukraine under the conditions of prolonged martial law. The study focuses on the current legislative and subordinate legal acts that form specific tax regimes, introduce fiscal benefits, tax holidays and determine the procedure for deferring or writing off tax liabilities for business entities that suffer significant losses as a result of hostilities, occupation or destruction. The authors examine in detail the depth of the impact of military aggression on the functioning of tax instruments, in particular on the efficiency of tax administration, control and inspection work and timely response by the competent authorities. Particular attention is paid to the specifics of applying financial and administrative sanctions for violation of tax legislation in extreme wartime circumstances, and the author analyzes the expediency and proportionality of such sanctions. The article highlights the issue of forming a balanced and adaptive taxation system that is able to combine the fiscal priorities of the state with economic support for business, stimulation of investment activity and support for volunteer structures. The author examines how tax policy, tax incentives and privileges can be used to properly finance the country's priority defense and social needs in times of war. Considerable attention is paid to communication challenges, problems of tax administration in conditions of limited access to information, as well as the risks of tax

evasion, which are objectively increasing due to the forced mobility of taxpayers, business relocation and the dynamics of the military environment. As part of the comparative analysis, the author considers the foreign experience of countries that have been or are in the process of armed conflicts or emergencies, and analyzes the peculiarities of their tax systems in such periods. A number of tools and practices for potential implementation in the Ukrainian legal system are highlighted, taking into account the national context. Based on the results obtained, the author develops scientifically based recommendations for comprehensive improvement of the legal framework, in particular the Tax Code of Ukraine, as well as proposals for optimizing tax policy. The aim is to increase the stability, flexibility and efficiency of the tax system under martial law, as well as to form a solid foundation for the rapid post-war economic recovery of Ukraine.

Key words: war, ecology, ecocide, pollution, restoration, legislation, nature reserve fund, international law.

УДК 347.440.64
DOI https://doi.org/10.32782/app.v75.2025.45

А. О. Покровська
orcid.org/0000-0002-7239-0760
доктор філософії,
асистент кафедри цивільного, господарського і фінансового права
Полтавського юридичного інституту
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

І. І. Лобатенко
orcid.org/0009-0000-7304-5902
студентка III курсу
Полтавського юридичного інституту
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ДОГОВІР ПРО НАДАННЯ ПОСЛУГ У СФЕРІ ІТ: ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ТА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Вступ. Правове регулювання договорів про надання послуг у сфері інформаційних технологій (ІТ) є одним із ключових викликів сучасної цивілістичної науки. Відсутність чіткого нормативного закріплення правової природи таких договорів створює правову невизначеність, що ускладнює виконання зобов'язань у цій сфері. З розвитком цифрової економіки та популяризацією віддаленої роботи потреба у договірному врегулюванні цих відносин лише зростає. У зв'язку з цим дослідження проблем кваліфікації договорів у сфері ІТ та їх нормативного забезпечення є важливим як у науковому, так і у практичному аспекті.

Метою цієї статті є дослідження правової природи договорів про надання послуг у сфері інформаційних технологій (ІТ) та розроблення пропозицій щодо удосконалення законодавства у досліджуваній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню правової природи договорів про надання послуг у сфері інформаційних технологій (ІТ) так чи інакше приділялася увага в наукових доробках вчених. Дослідженню проблематики класифікації цього різновиду договорів присвячена праця Ю. Є. Чирви, Д. І. Євстрата. Своєю чергою Трофименко С. М. досліджував договори у сфері ІТ в контексті трудових відносин, а Попович К. Г. – в частині їх правового регулювання. Проте більшість наукових праць присвячена інформаційних технологіям в цілому, що не дозволяє вирішити проблему належної кваліфікації та правового регулювання договорів про надання послуг у сфері ІТ.

Виклад основного матеріалу. Наукові дослідження свідчать про складність кваліфікації договорів у сфері ІТ. Зокрема, дослідники звертають увагу на їх змішаний характер, що поєднує елементи договору підряду, договору про надання послуг, ліцензійного договору та навіть трудових угод. Так, Мельничук М. О. зазначає, що в українській правовій системі відсутній спеціальний нормативний акт, який би регламентував договірні відносини у сфері ІТ, що призводить до їх кваліфікації на підставі загальних норм цивільного права (Мельничук, 2019, С. 169).

Проте, будучи не прилаштованими до сучасних вимог ІТ-бізнесу, такі норми можуть лише поверхово окреслювати його правову природу, не відображаючи дійсної сутності. Деякі дослідники наголошують, що значна частина договорів у цій сфері укладається на основі англійського чи американського права, оскільки українське законодавство не містить достатніх механізмів правового захисту (Попович, 2023, С. 157). У цьому контексті важливо уточнити, що йдеться про звернення до іноземного права для регулювання правовідносин саме в умовах відсутності спеціального правового регулювання всередині країни. У цьому випадку сторони, користуючись принципом свободи договору, передбаченим Цивільним кодексом України, можуть на засаді диспозитивності використовувати право іншої держави як регулятор своїх зобов'язальних відносин, якщо таке застосування не суперечитиме актам цивільно-

го законодавства України. Таке явище пояснюється прагненням учасників ІТ-сфери спиратися на більш усталені й деталізовані моделі регулювання, зокрема ті, що існують у правових системах англо-американської традиції, де подібні договори давно стали предметом правової уніфікації та судової практики.

Одна з основних проблем правового регулювання – відмежування договору про надання послуг у сфері ІТ від договору підряду. Відповідно до статті 837 ЦКУ, договір підряду передбачає виконання роботи з отриманням конкретного матеріального результату, тоді як договір про надання послуг за статтею 901 ЦКУ фокусується на процесі діяльності без гарантії кінцевого результату (Цивільний кодекс України, 2004). У сфері ІТ це розмежування не є однозначним: наприклад, розробка програмного забезпечення може бути кваліфікована як підряд, тоді як технічна підтримка, аудит або адміністрування серверів – як надання послуг. Саме тому на практиці такі договори є змішаними, часто містять елементи як підряду, так і надання послуг, що ускладнює їх правову кваліфікацію та розподіл відповідальності між сторонами.

Ще одним проблемним аспектом є питання щодо набуття прав інтелектуальної власності. Відповідно до статті 429 ЦК України, майнові права на створений об'єкт належать його творцеві (виконавцю), якщо інше не передбачено договором (Цивільний кодекс України, 2004). Проте це положення поширюється і на ті випадки, коли програмне забезпечення створюється на замовлення за договором підряду або договором про надання послуг, що характерно для ІТ-сфери. Помилковою є поширена думка, що у таких випадках майнові права автоматично переходять до замовника – насправді це можливо лише за умови укладення окремого договору про передачу виключних майнових прав. Особливої актуальності це питання набуває в умовах співпраці з виконавцями, які працюють як фізичні особи-підприємці або на підставі гіг-контрактів, що, на відміну від трудових договорів, не створюють підстав для визнання створеної комп'ютерної програми службовим твором. У такій ситуації, якщо сторони прямо не врегулювали у договорі порядок передачі прав, розробник зберігає всі майнові права на результат, і замовник ризикує залишитися без юридичного контролю над програмним продуктом. Для забезпечення правової визначеності та захисту інтересів замовника необхідне чітке та спеціальне договірне регулювання переходу виключних майнових прав інтелектуальної власності в результаті надання послуги в ІТ-сфері.

У міжнародній практиці для цього використовуються такі договірні конструкції, як Work-for-Hire Agreement (договір, за яким усі права одразу передаються замовнику) або Software Development Agreement (спеціальний договір на розробку ПЗ) (Technology Sourcing Laws and Regulations USA, 2024–2025). В Україні ж, з огляду на відсутність спеціального законодавства у сфері ІТ та домінування таких форм співпраці, як гіг-контракти або договори із фізичними особами-підприємцями, сторони змушені самостійно визначати у договорі умови передачі виключних майнових прав. Враховуючи, що такі договори не створюють трудових правовідносин і не дають підстав для визнання об'єкта службовим твором, лише чітке включення відповідного положення про передачу прав до договору забезпечує правову визначеність. Неврегулювання цих питань може призвести до того, що замовник фактично не набуде прав на створене програмне забезпечення, що, своєю чергою, здатне спричинити спори щодо належності йому майнових прав та обмежити комерційне використання розробленого продукту.

Окрім кваліфікаційних проблем, важливим є питання правового статусу виконавців. В Україні значна частина ІТ-спеціалістів працює як фізичні особи-підприємці, що дозволяє мінімізувати податкове навантаження. Однак така практика може створювати ризики, оскільки в окремих випадках фактичні обставини співпраці відповідають ознакам трудових відносин, що може суперечити чинному законодавству (Гудима-Підвербецька, Пацурківський, Никифорак, 2022, С. 98). У зв'язку з цим важливим кроком стало запровадження гіг-контрактів – особливої правової форми, яка врегульовує нестандартні трудові відносини в ІТ-секторі. Гіг-контракт поєднує ознаки як трудового, так і цивільно-правового договору, зберігаючи при цьому гнучкість для роботодавця та захищаючи основні права виконавця. Таким чином, гіг-контракт може стати ефективним механізмом легалізації співпраці в ІТ-сфері, знижуючи ризики перекваліфікації таких правовідносин у трудові.

Сучасна міжнародна практика свідчить про існування окремого та детального правового регулювання договорів у сфері ІТ. Так, у США діє принцип contractual freedom, який дійсно дозволяє сторонам самостійно визначати умови договорів, однак особливістю американського підходу є те, що у сфері ІТ сформувалися сталі договірні моделі, такі як Software Development Agreement, Master Services Agreement, NDA, SLA та інші, що комплексно врегульовують передачу прав інтелектуальної власності, відповідальність сторін, порядок взаємодії та припинення співпраці (Technology Sourcing Laws and Regulations USA, 2024–2025). У країнах ЄС застосовуються директиви, які встановлюють мінімальні вимоги до укладення та виконання цифрових контрактів, зокрема щодо захисту прав замовників і постачальників цифрового контенту та послуг (Мельничук, 2019, С. 170).

В Україні ж, попри наявність правового підґрунтя для цифрової взаємодії, зокрема Закону України «Про електронну комерцію» та Закону України «Про цифровий контент та цифрові послуги», ці акти регулюють переважно споживчі правовідносини та умови укладення електронних договорів у сфері онлайн-торгівлі або надання цифрових послуг. Натомість вони не охоплюють специфіку ІТ-договорів – зокрема розробки програмного забезпечення, передачі виключних майнових прав, технічного супроводу, зобов'язань щодо конфіденційності. У результаті відсутність цілісного нормативного підходу до регулювання таких договорів ускладнює правозастосування та створює прогалини, які потребують законодавчого вирішення.

З огляду на проведене дослідження, можна дійти висновку, що правове регулювання договорів у сфері ІТ в Україні потребує вдосконалення та адаптації до сучасних умов. По-перше, необхідно внести зміни до Цивільного кодексу України, які б чітко розмежовували договір надання послуг у сфері ІТ та договір підряду, або ж просто зробити його поіменованим у Кодексі чи спеціальному законі в силу того, що він має змішану правову природу, із закріпленням спеціальних умов щодо передачі прав інтелектуальної власності. По-друге, варто розглянути можливість створення окремого нормативного акту, який би регулював правовідносини у сфері цифрової економіки та встановлював правові гарантії для всіх учасників ринку.

Удосконалення правового регулювання договорів у сфері ІТ сприятиме розвитку цифрової економіки, підвищенню рівня правової визначеності та захисту інтересів усіх учасників договірних відносин. Створення чіткої нормативної бази дозволить уникнути правових колізій, сприятиме гармонізації українського законодавства із міжнародними стандартами та підвищить конкурентоспроможність вітчизняного ІТ-сектору на глобальному ринку. Крім того, забезпечення правового захисту як для замовників, так і для виконавців сприятиме прозорості договірних відносин та зменшенню кількості судових спорів. Враховуючи швидкий розвиток технологій та їх інтеграцію в усі сфери суспільного життя, державі необхідно здійснювати постійний моніторинг та адаптацію правового регулювання до сучасних викликів, що своєю чергою забезпечить ефективне функціонування ІТ-бізнесу в Україні.

Література

Цивільний кодекс України: Закон України від 16. 01. 2003 р., № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 30.03.2025).

Про електронну комерцію : Закон України від 03.09.2015 р., № 675-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text (дата звернення: 30.03.2025).

Про цифровий контент та цифрові послуги : Закон України від 10.08.2023 р., № 3321-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3321-20#Text (дата звернення: 30.03.2025).

Попович К.Г. Особливості правового регулювання окремих договірних конструкцій: правове регулювання договорів в ІТ-сфері. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2023. № 4. С. 156-159.

Мельничук М.О., Мельничук О.Ф., Пипяк М.І. Особливості договору про надання послуг (виконання робіт) у сфері інформатизації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. С. 168-171.

Договори у сфері надання послуг: навч.-метод. посібник / М.М. Гудима-Підвербецька, Ю.П. Пацурківський, В.М. Никифорак, М.М. Гудима. Чернівці: Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. 204 с.

Technology Sourcing Laws and Regulations USA 2024-2025. *International Comparative Legal Guides*, 2024. URL: https://iclg.com/practice-areas/technology-sourcing-laws-and-regulations/usa

References

Tsyvilnyi Kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine]. (2003, January 16). (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text [in Ukrainian].

Pro elektronnu komertsiiu [Law of Ukraine On E-Commerce]. (2015, September 3). (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text [in Ukrainian].

Pro tsyfrovyi kontent ta tsyfrovi posluhy [Law of Ukraine On Digital Content and Digital Services]. (2023, August 10). (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3321-20#Text [in Ukrainian].

Popovych, C. H. (2023). Osoblyvosti pravovoho rehuliuvannia okremykh dohovirnykh konstruktsii: pravove rehuliuvannia dohovoriv v IT-sferi [Peculiarities of legal regulation of certain contractual constructions: legal regulation of contracts in the IT sphere]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo – Analytical and Comparative Jurisprudence*, 4, 156-159 [in Ukrainian].

Melnychuk, M.O., Melnychuk, O.F., Pypiak, M.I. (2019). Osoblyvosti dohovoru pro nadannia posluh (vykonannia robit) u sferi informatyzatsii [Specifics of the contract on the provision of services (performance of works) in the field of informatization]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Juridical scientific and electronic journal,* 6, 168-171 [in Ukrainian].

Hudyma-Pidverbetska, M. M., Patsurkivskyi, Yu.P. P., Nykyforak, V.M., Hudyma , M. M. (2022). Dohovory u sferi nadannia posluh: navch-metod. posibnyk [Service contracts]. Chernivtsi: Chernivets. nats. un-t im. Yu. Fedkovycha [in Ukrainian].

Technology Sourcing Laws and Regulations USA 2024-2025 (2024). *International Comparative Legal Guides*, (2024) Retrieved from https://iclg.com/practice-areas/technology-sourcing-laws-and-regulations/usa

Анотація

Покровська А. О., Лобатенко І. І. **Договір про надання послуг у сфері ІТ: проблеми кваліфікації та правового регулювання. –** Стаття.

У статті досліджуються проблеми правового регулювання договорів про надання послуг у сфері інформаційних технологій (ІТ) в Україні. Авторами аналізуються труднощі кваліфікації таких договорів через їх змішаний характер, що поєднує елементи договорів підряду, надання послуг та ліцензійних угод. Особлива увага у статті приділяється розмежуванню договорів у сфері ІТ від інших видів договорів, питанням набуття прав інтелектуальної власності та правовому статусу виконавців. Відзначається, що у сфері ІТ відмежування договору про надання послуг від договору підряду не є однозначним, оскільки, наприклад, розробка програмного забезпечення може бути кваліфікована як підряд, тоді як технічна підтримка, аудит або адміністрування серверів – як надання послуг. Вагоме місце у дослідженні займає проблематика набуття прав інтелектуальної власності на створені об'єкти. Автори спростовують думку про автоматичний перехід майнових прав до замовника при створенні програмного забезпечення на замовлення, наголошуючи, що це можливо лише за умови укладення окремого договору про передачу виключних майнових прав.

У статті наголошується, що проблемою є недостатність спеціального нормативного регулювання у сфері ІТ-технологій в Україні, оскільки наявні законодавчі акти регулюють переважно споживчі правовідносини та умови укладення електронних договорів у сфері онлайн-торгівлі, але не охоплюють специфіку ІТ-договорів. Автори зазначають, що гіг-контракти є потенційним механізмом легалізації співпраці в ІТ-сфері, оскільки така форма поєднує ознаки як трудового, так і цивільно-правового договору, зберігаючи гнучкість для роботодавця та захищаючи основні права виконавця.

На основі проведеного дослідження встановлено нагальну необхідність удосконалення правового регулювання ІТ-договорів в Україні, зокрема шляхом внесення змін до Цивільного кодексу України, що сприятиме розвитку цифрової економіки, зміцненню рівня правової визначеності та захисту інтересів усіх учасників ринку, а також підвищить конкурентоспроможність вітчизняного ІТ-сектору на глобальному ринку.

Ключові слова: договірні відносини, цифрові послуги, інформаційні технології, договір про надання послуг, набуття прав інтелектуальної власності.

Summary

Pokrovska A. O., Lobatenko I. I. **IT services contract: problems of qualification and legal regulation. –** Article.

The article explores the problems of legal regulation of contracts for the provision of services in the field of information technology (IT) in Ukraine. The authors analyze the difficulties in qualifying such contracts due to their mixed nature, which combines elements of work contracts, service contracts, and license agreements. Special attention in the article is paid to differentiating IT contracts from other types of contracts, issues of in-

tellectual property rights acquisition, and the legal status of service providers. It is noted that in the IT sphere, distinguishing a service contract from a work contract is not straightforward, since, for example, software development can be qualified as work contracting, while technical support, auditing, or server administration can be classified as service provision. An important place in the research is occupied by the issue of acquiring intellectual property rights for created objects. The authors refute the notion that property rights automatically transfer to the customer when software is created on commission, emphasizing that this is only possible when a separate agreement on the transfer of exclusive property rights is concluded.

The article emphasizes that the problem is the lack of special regulatory framework in the field of IT technologies in Ukraine, as existing legislation primarily regulates consumer relations and conditions for concluding electronic contracts in the field of online commerce, but does not cover the specifics of IT contracts. The authors note that gig contracts are a potential mechanism for legalizing cooperation in the IT sphere, as this form combines features of both employment and civil law contracts, maintaining flexibility for the employer while protecting the basic rights of the contractor.

Based on the conducted research, an urgent need has been established to improve the legal regulation of IT contracts in Ukraine, particularly by amending the Civil Code of Ukraine, which will contribute to the development of the digital economy, strengthen the level of legal certainty and protection of interests of all market participants, and increase the competitiveness of the domestic IT sector in the global market.

Key words: contractual relations, digital services, information technologies, service contract, acquisition of intellectual property rights.

УДК 347.122
DOI https://doi.org/10.32782/app.v75.2025.46

Д. Є. Санченко
orcid.org/0000-0002-0824-2720
аспірант кафедри права юридичного факультету
Приватного вищого навчального закладу «Європейський університет»

ДО ПИТАННЯ ПРО СУТНІСТЬ СУБ'ЄКТА ПСИХІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АСПЕКТІ ПРАВА НА ПСИХІЧНУ НЕДОТОРКАННІСТЬ

Постановка проблеми. Особисте немайнове право фізичної особи на психічну недоторканність як окреме і специфічне право за своїм змістом, потребує уточнення у контексті його правової охорони та реалізації. Означене право у приватноправовому вимірі набуває конкретної форми через існування відповідного йому суб'єкта, тобто носія права. Правова охорона психічної сфери особистості і реалізація права на психічну недоторканність нерозривно пов'язані із суб'єктним елементом, який в законодавстві України і юридичній науці представлено не в достатній мірі. В Україні та світі загалом простежується тенденція до безперервної оцінки ефективності права у відповідь на глобальні виклики, які не можуть не посягати на психічне здоров'я людини. Еволюція поколінь прав людини вкотре демонструє стійкість цієї тенденції. У цьому сенсі заслуговує уваги дослідження змісту поняття «суб'єкт психічної діяльності», його місце в приватноправовому дискурсі і правовій дискусії зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові доробки Романенко О. В., Кашканової Н., Бакаленко О. А., Ямчук Т. Ю., Мороза Ю., Терновик Н. та Славіна Н. в тій чи іншій мірі дозволяють інтерпретувати психічну діяльність і її суб'єктів у правовій та соціальній площині, охоплюючи адаптацію, сприйняття інформації та актуалізувати проблематику статусу особи, у тому числі юридичного. При цьому, недостатня розробка проблематики актуалізує тему дослідження.

Мета дослідження. Основною метою дослідження є з'ясування сутності суб'єкта психічної діяльності в інституційній системі приватного права; пропозиції щодо визначення поняття і властивостей суб'єкта психічної діяльності у контексті правової охорони психічної сфери особистості і реалізації права на психічну недоторканність.

Виклад основного матеріалу. Окремої наукової уваги потребує розгляд поняття «суб'єкт психічної діяльності» і його співвідношення із поняттями «суб'єкт цивільного права» та «суб'єкт цивільних правовідносин». Так, Романенко О.В. зазначає, що найбільш загальне визначення психічної діяльності вказує на те, що вона включає всі види діяльності людини, які здійснюються за участю свідомості (Романенко, 2014, с. 15). На думку науковця методологічне значення поняття психічної діяльності в науковій психології полягає насамперед у його розгляді стосовно активності суб'єкта діяльності (Романенко, 2014, с. 16). Згадують окремі науковці: «Зрілим суб'єктом психічної активності є індивід, який усвідомлює себе носієм і творцем власної психіки, розвиток якої, захист, відновлення та корекцію (у разі потреби) свідомо покладає собі за мету й цілеспрямовано здійснює. Отож, зрілий суб'єкт психічної активності досягатиме рівня суб'єкта психічної діяльності» (Терновик, Славіна, 2020, с. 289). Гордеюк А. О. доходить до висновку, що слід не ототожнювати категорії «суб'єкт цивільного права» та «суб'єкт цивільних правовідносин», оскільки правосуб'єктність у цивільному праві передбачає наявність двох складових, правоздатності та дієздатності, які не однаково реалізуються для суб'єктів приватного (цивільного) права – юридичних і фізичних осіб. Фізичним особам як суб'єктам цивільного права у повному обсязі гарантується правоздатність з моменту їх народження, таким чином, будь-яка фізична особа отримає законодавчо встановлений потенціал бути учасником цивільних правовідносин. Але можливість самостійно реалізувати дієздатність у певному обсязі фізична особа здатна тільки при наявності встановлених законодавцем умов (настання певного віку, відсутності психічного розладу), тобто не завжди вона може бути самостійним безпосереднім (реальним) учасником цивільних відносин, їх суб'єктом

(Гордеюк, 2020, с. 34). Наведені позиції, на перший погляд, не мають нічого спільного із розумінням поняття «суб'єкт психічної діяльності». Наша пропозиція полягає в інтерпретації цього поняття шляхом синтезування згаданих позицій:

1. Психічна діяльність – комплексне явище, що охоплює усі види і аспекти діяльності людини; активна або пасивна властивості свідомості людини (Романенко О. В.).

2. Умови, за яких людина здатна без обмежень проявляти результати своєї психічної діяльності (зауважимо, що йдеться саме про прояв, а не реалізацію чи здійснення) обумовлюються правоздатністю та дієздатністю. При цьому, особа вже є суб'єктом права, але не суб'єктом цивільних правовідносин (Гордеюк А. О.).

Таким чином, поняття «суб'єкт психічної діяльності» слід визначити у широкому і вузькому розумінні.

У широкому (загальному) розумінні: суб'єкт психічної діяльності – це будь яка людина, що проявляє результати своєї психічної діяльності в активній або пасивній формах функціонування своєї свідомості.

У вузькому (цивільно-правовому) розумінні: суб'єкт психічної діяльності – це праводієздатна фізична особа, що реалізує суб'єктивні немайнові права, які визначають динаміку її психічної діяльності.

Далі слід диференціювати зміст поняття суб'єкта психічної діяльності з огляду на те, що цивільні відносини ґрунтуються на юридичній рівності сторін, незважаючи на прояв інших галузей права. З цього приводу маємо зазначити:

1. Людина, як об'єкт медичних досліджень (медичного експерименту). Суб'єктами психічної діяльності у цьому контексті слід визначати пацієнтів (добровольців). Втім, за законодавством України медичні дослідження всеосяжно охоплюють сферу клінічних випробувань лікарських засобів, а наукові погляди в основному зосереджені на медико-біологічних дослідженнях. Саме тому і здійснюються класифікації у цьому напрямі. Як вказувала Кашканова Н.: «...пріоритетом для класифікації медико-біологічноих експериментів на людях є способи його проведення, що в результаті і забезпечують мету проведення експериментів» (Кашканова, 2015, с. 119). Незважаючи на те, що психічна сфера людини на поточному етапі охоплюється категорією медико-біологічних досліджень (наприклад діагностика і лікування спадкових захворювань), запропоновані законодавцем засади і принципи здійснення таких досліджень в достатній мірі дозволяють стверджувати про належне дотримання принципу юридичної рівності. Окремі вчені підкреслюють, що взаємодія між психіатрією і правом має значний вплив на клінічну практику, трансформуючись під впливом концепцій автономії та прав пацієнтів. Юридичні норми визначають особливості медичної діяльності, водночас етичні й психіатричні аспекти знаходять відображення у законодавстві. Ці процеси є динамічними, варіюються залежно від країни та продовжують розвиватися, адаптуючись до сучасних соціальних і медичних викликів (Steinert, T., Henking, T., 2022).

2. Особа, якій надається психіатрична допомога. Закон України «Про психіатричну допомогу» не передбачає засад юридичної рівності. Тому, осіб, які страждають на психічні розлади неможна позначати суб'єктами психічної діяльності у цьому контексті.

3. Підекспертна особа, щодо якої проводиться психологічна експертиза. Закон України «Про судову експертизу» та Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 року № 53/5 є основними нормативними актами, що обумовлюють встановлення тих особливостей психічної діяльності та такі їх прояви в поведінці особи (психічно здорові особи), які мають юридичне значення та викликають певні правові наслідки. Оскільки правовий статус психічно здорових осіб багатопрофільний (підозрюваний, обвинувачений, підсудний, виправданий, засуджений, свідок, потерпілий, позивач, відповідач; малолітні; неповнолітні; дорослого та похилого віку), а суб'єктивні права мають різний зміст, відповідно і прояв засади рівності слід назвати усіченим. Слід зазначити, що Інструкція № 53/5 об'єктом психологічної експертизи визначає психічно здорових осіб, з чим не погоджуємось, оскільки об'єктами мають позначатися явища, процеси тощо (особливості психічної діяльності, їх прояви).

4. Невизначене коло осіб, на яких спрямовується інформація. Таки особами є споживачі реклами або користувачі/споживачі медіа сервісів (Закон України «Про рекламу», Закон України «Про

медіа», до втрати чинності – Закон України «Про телебачення і радіомовлення»), суб'єкти інформаційних відносин (Закон України «Про інформацію). У цьому контексті втілення принципу рівності проявляється лише у рівності прав і можливості доступу до інформації. Незважаючи на те, що у цьому прикладі невизначене коло осіб, на яких спрямовується інформація є суб'єктами психічної діяльності, принцип рівності слід сприймати як рівність в доступності до інформації.

На наш погляд, наведені приклади технічно дозволяють позначити перелічених суб'єктів суб'єктами психічної діяльності. Проте для інтерпретації цього поняття у контексті цивільно-правового підходу визначальною є засада юридичної рівності. Таким чином, можемо модифікувати вузьке розуміння поняття суб'єкта психічної діяльності і запропонувати його у такій версії: це праводієздатна фізична особа, що реалізує суб'єктивні немайнові права на засадах юридичної рівності, які визначають динаміку її психічної діяльності. Включення критерію юридичної рівності в першу чергу залежить від: наявності або відсутності письмової інформованої згоди (дозволу) на втручання у психічну сферу особи; специфіки правового статусу особи і обмежень в реалізації інших суб'єктивних прав; психічного стану особи; безумовного дотримання права на психічну недоторканність.

Необхідно акцентувати, що нами розглянуто поняття «суб'єкт психічної діяльності» з позиції носія суб'єктивних прав, а також реципієнта або споживача інформації. Проблематика сприйняття інформації і умов, які регламентовані інструментарно (медичне дослідження, психологічна експертиза) або регламентовані на засадничому рівні (принципи інформаційних відносин, принципи реклами), полягає у тому, що «...ставлення людей до ризику значно залежить від формулювання завдання вибору. Інформація може бути подана так, щоб підкреслити позитивний ... або негативний зміст ...» (Бакаленко, 2017, с. 94–95). Nathalie de la Cadena пише, що свідомість завжди залишається тією ж самою, ідентичним суб'єктом, що пливе у потоці життєвих переживань і постійно діє (та реагує) на стимули (de la Cadena, Nathalie, 2022, с. 351). Зазначене дозволяє актуалізувати питання чи слід охоплювати терміном «суб'єкт психічної діяльності» не лише реципієнта-носія прав, а й суб'єкта впливу? Вважаємо, що так, але із застереженням, що не всі суб'єкти впливу можуть перебувати у цивільно-правових відносинах. Таким чином, суб'єкт психічної діяльності реалізує визначені законодавством права у якості суб'єкта цивільного права (фізична особа).

Розглядаючи особливості впливу засобів масової інформації на процес соціалізації особистості Ямчук Т. Ю. та Блищак Є. В. зазначають: «За результатами проведеного анкетування можна зробити наступні висновки. Саме ставлення випробуваних до телебачення досить нейтральне, вони вважають, що воно впливає на особистість, їх здоров'я, психіку та життя в цілому. Велика кількість випробуваних вважає, що телебачення може призвести навіть до деградації людини і тільки невеликий відсоток, що до розвитку культури та покращення економічного стану в країні...» (Ямчук, Блищак, 2015, с. 151).

Описуючи схему психологічної операції (в умовах ведення гібридної війти), деякі науковці згадують, що така схема дає змогу перейти від введення інформації до введення поведінки нового типу, яка опирається на нову інформацію, що стає можливим завдяки здійсненим змінам у моделі світу у свідомості споживача цієї інформації (Мороз, Твердохліб, 2016, с. 100). Таким чином, сприймаючи психологічні операції виключно у негативному контексті, не буде суперечити очевидній істині стан динаміки правочинів із нерухомим і рухомим майном, процесів безповоротної міграції громадян у країни, які не перебувають у стані війни або умовах воєнного стану. Такі фактори, як економічна нестабільність, посилення родинних зв'язків і прагнення контролювати майнові ресурси (це демонструється динамікою посвідчення правочинів з нерухомим майном, реєстрації/розірвання шлюбів тощо) – відображають адаптаційну реакцію психіки на зростаючу невизначеність. У кризових умовах люди демонструють суперечливі поведінкові стратегії: з одного боку, ухилення від ризиків і пасивне очікування (утримання від змін), з іншого – активні дії, спрямовані на забезпечення стабільності та безпеки (укладання шлюбів, перереєстрація майна). Це свідчить про те, що психіка знаходить рівновагу між захисними механізмами (зміцнення соціальних зв'язків) і практичними кроками (забезпечення більшої мобільності), хоча основними рушійними силами залишаються тривожність і прагнення до контролю.

Повертаючись до тез Ямчук Т. Ю. та Блищак Є. В., і власне розділяючи ідею анкетування, вважаємо за доцільне запропонувати наше бачення застосування прийому анкетування. Так, в нотаріальній процедурі передбачається оформлення заяви щодо вчинення нотаріальних дій. Проте нотаріуси керуються ст. 44 Закону України «Про нотаріат», встановлюють наміри сторін вчиняти правочин виходячи із змісту статті (перевірка документів, встановлення нотаріусом однакового розуміння сторонами значення, умов правочину та його правових наслідків для кожної із сторін тощо). Наша пропозиція – запровадження для нотаріусів типової форми-анкети, яка є невід'ємним додатком до заяви щодо вчинення нотаріальних дій. Зазначена інновація має на меті створення для заявників додаткових умов для зваженого прийняття рішення. У подальшому, подібні анкети доцільно знеособити, забезпечуючи таким чином конфіденційність заявників, а результати анкетування використовувати в аналітичних цілях. Достовірність соціологічних опитувань з «мас» в сучасних умовах скомпрометована, тому нотаріальні анкети в більшій мірі виключають «пересічність» анкетованого, у перспективі можуть слугуватимуть індикаторами для поглибленої нормотворчої роботи. Типологізація мотивів вчинення правочинів не лише збагатить науку приватного права, а й сприятиме удосконаленню механізму правового регулювання. Слід підкреслити, що застосування такого прийому жодним чином не має порушувати пріоритет завдань нотаріуса згідно ст. 44 Закону України «Про нотаріат».

Висновки.

1. Фізичні особи, як індивіди з психічними властивостями, мають різний статус залежно від конкретних правовідносин. Пацієнти (добровольці) у медико-біологічних дослідженнях визнаються повноправними суб'єктами, оскільки їхня рівність забезпечується належним чином. Водночас особи, які отримують психіатричну допомогу, не можуть бути такими суб'єктами через відсутність законодавчих гарантій рівності. Підекспертні психічно здорові особи в судових експертизах набувають статусу суб'єктів із частковим дотриманням принципу рівності, оскільки їхній правовий статус є специфічним. Натомість невизначене коло осіб, зокрема споживачі інформації, виступає суб'єктами психічної діяльності, проте їхня рівність обмежується доступом до інформації. Таким чином, поняття «суб'єкт психічної діяльності» є відносним і визначається рівнем забезпечення принципу рівності у конкретному випадку.

2. Взаємозв'язок між вузьким і широким розумінням суб'єкта психічної діяльності. У вузькому сенсі цей статус визначається чіткими правовими критеріями й застосовується до осіб, що перебувають у рівноправних юридичних умовах, наприклад, учасників медико-біологічних досліджень або, частково, підекспертних осіб у судових експертизах. Натомість широке розуміння охоплює всіх, хто проявляє психічну діяльність, незалежно від їхнього правового статусу чи контексту, включаючи споживачів інформації та осіб із психічними розладами. Таким чином, ілюструється перетин цих підходів, де юридична рівність виступає визначальним критерієм для вузького тлумачення. Можна дійти висновку щодо концептуальної сутності поняття «суб'єкт психічної діяльності». Це будь-яка особа, яка виявляє психічну активність у відповідь на зовнішні зміни, незалежно від її правового статусу чи соціального контексту. Водночас це поняття відображає взаємозв'язок між психологічною адаптацією та приватноправовим принципом рівності, оскільки різні соціальні групи мають нерівні можливості для реалізації адаптивних поведінкових моделей: від уникнення ризиків до активного прагнення стабільності. Суб'єкт психічної діяльності не лише демонструє універсальну здатність людини реагувати на виклики, а й відображає варіативність таких реакцій під впливом правових і соціальних умов.

Література

Бакаленко О. А. Психологія сприйняття та переробки інформації: навч. посіб. Харків: ХНУРЕ, 2017. 124 с.

Гордеюк А. О. Поняття особи у цивільному праві та його співвідношення з поняттями суб'єкта цивільного права, суб'єкта цивільних правовідносин, учасника цивільних відносин. Форум права. 2020. № 1. С. 29–36. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index

Закон України «Про нотаріат» від 02.09.1993 р. № 3425-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12.#Text

Закон України «Про психіатричну допомогу» від 22.02.2000 р. № 1489-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14.#Text

Закон України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 р. № 4038-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12.#Text

Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98.

Кашканова Н. Проблеми виділення правових критеріїв класифікації медико-біологічного дослідження у правовій науці. Теорія і практика інтелектуальної власності. 2015. № 6. С. 114-123. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpiv_2015_6_15

Мороз Ю., Твердохліб Ю. Інформаційно-психологічні операції в умовах ведення гібридної війни. Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини. 2016. Вип. 38. С. 97–105. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VLNU_Mv_2016_38_12

Романенко О. В. Психічна діяльність як предмет експериментального дослідження. Юридична психологія та педагогіка. 2014. № 1. С. 10-20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urpp_2014_1_4

Терновик, Н., Славіна, Н. (2020). Психологічний тренінг розвитку суб'єктності особистості в підлітковому віці. Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології», (48), 272–292. https://doi.org/10.32626/2227-6246.2020-48.272-292

Ямчук Т. Ю., Блищак Є. В. Вплив засобів масової інформації на процес соціалізації. Науковий вісник Мукачівського державного університету. 2015. № 18 (13). С. 147-154.

de la Cadena N. The psychic subject and spiritual subject in Husserl's Ideias II. Phenomenology, Humanities and Sciences. 2022. 2(3). P. 346-355.

Steinert, T., & Henking, T. (2022). Law and psychiatry-current and future perspectives. Frontiers in public health, 10, 968168. https://doi.org/10.3389/fpubh.2022.968168

References

Bakalenko, O. A. (2017). Psykholohiya spryynyattya ta pererobky informatsiyi: Navch. posib. Kharkiv: KhNURE.

Hordeyuk, A. O. (2020). Ponyattya osoby u tsyvil'nomu pravi ta yoho spivvidnoshennya z ponyatyamy sub'yekta tsyvil'nogo prava, sub'yekta tsyvil'nykh pravovidnosyn, uchasnyka tsyvil'nykh vidnosyn. Forum prava, 1, 29–36. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index

Zakon Ukrayiny «Pro notariyat» vid 02.09.1993 r. № 3425-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12.#Text

Zakon Ukrayiny «Pro psykhiatrychna dopomohu» vid 22.02.2000 r. № 1489-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14.#Text

Zakon Ukrayiny «Pro sudovu ekspertyzu» vid 25.02.1994 r. № 4038-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12.#Text

Instruktsiya pro pryznachennya ta provedennya sudovykh ekspertyz ta ekspertyknykh doslidzhenn: Nakaz Ministerstva yustytsiyi Ukrayiny vid 08.10.1998 r. № 53/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98.

Kashkanova, N. (2015). Problemy vydilennya pravovykh kryteriyiv klasyfikatsiyi medyko-biolohichnoho doslidzhennya u pravoviy nautsi. Teoriya i praktyka intelektual'noyi vlasnosti, 6, 114–123. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpiv_2015_6_15

Moroz, Y., & Tverdokhlib, Y. (2016). Informatsiyno-psykholohichni operatsiyi v umovakh vvedennya hibridnoyi viyny. Visnyk L'vivs'koho universytetu. Seriya: Mizhnarodni vidnosyny, 38, 97–105. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VLNU_Mv_2016_38_12

Romanenko, O. V. (2014). Psykhichna diyal'nist' yak predmet eksperimental'noho doslidzhennya. Yurydychna psykholohiya ta pedahohika, 1, 10–20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urpp_2014_1_4

Ternovyk, N., Slavina, N. (2020). Psykholohichnyi treninh rozvytku sub'iektnosti osobystosti v pidlitkovomu vitsi. Zbirnyk naukovykh prats «Problemy suchasnoi psykholohii», (48), 272–292. https://doi.org/10.32626/2227-6246.2020-48.272-292

Yamchuk, T. Y., & Blyshchak, Y. V. (2015). Vplyv zasobiv masovoyi informatsiyi na protses sotsializatsiyi. Naukovyi visnyk Mukachivs'koho derzhavnoho universytetu, 18(13), 147–154.

de la Cadena, N. (2022). The psychic subject and spiritual subject in Husserl's Ideias II. Phenomenology, Humanities and Sciences, 2(3), 346–355.

Steinert, T., & Henking, T. (2022). Law and psychiatry-current and future perspectives. Frontiers in public health, 10, 968168. https://doi.org/10.3389/fpubh.2022.968168

Анотація

Санченко Д. Є. **До питання про сутність суб'єкта психічної діяльності в аспекті права на психічну недоторканність.** – Стаття.

У статті автор досліджує поняття «суб'єкт психічної діяльності» як важливе для розуміння крізь призму приватного права та сприйняття права на психічну недоторканність. Особливу увагу приділено аналізу таких фундаментальних аспектів права, як суб'єкт права, суб'єкт цивільного права та суб'єкт цивільних правовідносин, що складають теоретичну основу для осмислення правового статусу особи. Автор ставить за мету синтезувати ці юридичні категорії, пропонуючи власне визначення суб'єкта психічної діяльності у двох вимірах – широкому та вузькому.

Наголошується на недостатній дослідженості поняття суб'єкта психічної діяльності у правовій науці, що зумовлює його актуальність і дискусійність. У контексті принципів приватного права автор підкреслює ключову роль принципу рівності, який слугує основою для визнання всіх суб'єктів носіями права на психічну недоторканність незалежно від їхнього статусу. Дискусійними положеннями пошуку автора є міжгалузевий та міждисциплінарний характер цього явища, що виявляється у взаємодії приватних і публічних галузей права.

Для розкриття сутності суб'єкта психічної діяльності автор аналізує можливі сфери правового регулювання, зокрема зачіпаючи сфери психіатричної допомоги, експертної діяльності, інформаційних відносин. Психічно здорові особи, які проходять судові експертизи як підекспертні, отримують статус суб'єктів психічної діяльності, однак принцип рівності в їхньому випадку дотримується лише частково через особливості правового становища. Водночас широке коло осіб, наприклад споживачі інформації, також виступає суб'єктами психічної діяльності, але їхня рівність залежить від ступеня доступу до інформаційних ресурсів. Поняття «суб'єкт психічної діяльності» має умовний характер і залежить від того, наскільки принцип рівності реалізований у кожній конкретній ситуації.

У статті пропонується осмислення поняття суб'єкта психічної діяльності через комплексний підхід, який враховує як юридичні, так і психологічні й етичні аспекти, що відкриває перспективи для подальших досліджень у цій галузі.

Ключові слова: суб'єкт психічної діяльності, право на психічну недоторканність, суб'єктивне право, психічна діяльність.

Summary

Sanchenko D. Ye. **On the essence of the subject of mental activity in the context of the right to mental inviolability.** – Article.

The article explores the concept of the "subject of mental activity" as a significant element for understanding through the lens of private law and the perception of the right to mental integrity. Particular attention is devoted to analyzing such fundamental legal aspects as the subject of law, the subject of civil law, and the subject of civil legal relations, which form the theoretical foundation for comprehending an individual's legal status. The author aims to synthesize these legal categories, proposing an original definition of the subject of mental activity in two dimensions-broad and narrow.

The study emphasizes the insufficient exploration of the concept of the subject of mental activity within legal scholarship, highlighting its relevance and contentious nature. Within the framework of private law principles, the author underscores the pivotal role of the equality principle, which serves as the basis for recognizing all subjects as bearers of the right to mental integrity, irrespective of their status. The author's inquiry raises debatable points regarding the interdisciplinary and intersectoral nature of this phenomenon, manifested in the interplay between private and public law domains.

To elucidate the essence of the subject of mental activity, the author examines potential areas of legal regulation, including psychiatric care, forensic expertise, and informational relationships. Mentally healthy individuals undergoing judicial examinations as subjects of expertise acquire the status of subjects of mental activity; however, the principle of equality is only partially upheld in their case due to the specifics of their legal position. Meanwhile, a broader category of individuals, such as information consumers, also qualifies as subjects of mental activity, though their equality hinges on the extent of their access to informational resources. The concept of the "subject of mental activity" is thus conditional, determined by the degree to which the equality principle is realized in each specific context.

The article proposes a conceptualization of the subject of mental activity through a comprehensive approach that integrates legal, psychological, and ethical dimensions, opening avenues for further research in this field.

Key words: subject of mental activity, right to mental integrity, subjective right, mental activity.

УДК 346.9
DOI https://doi.org/10.32782/app.v75.2025.47

В. А. Філатов
orcid.org/0009-0005-2566-7172
аспірант
Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Мамутова Національної академії наук України»

ОСОБЛИВОСТІ СПРОЩЕНОГО ПОРЯДКУ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО БАНКРУТСТВО БОРЖНИКІВ МІКРО- ТА МАЛИХ ПІДПРИЄМСТВ

Вступ. Актуальність дослідження обумовлена необхідністю впровадження правових інструментів у сфері неплатоспроможності, адаптованих до потреб боржників мікро– та малих підприємств (ММП), адже Кодексом України з процедур банкрутства від 18.10.2018 № 2597-VIII (КУзПБ), який є основним нормативно-правовим актом, який регулює відносини у цій сфері, встановлено єдиний загальний порядок провадження у справах про банкрутство, який застосовується до усіх боржників, незалежно від їх фінансового стану, розміру, наявності активів, їх кількості і вартості.

Наразі ММП, які не мають необхідних ресурсів, щоб скористатися судовими процедурами банкрутства, передбаченими КУзПБ, з їх високими витратами та значним часом їх застосування, тому залишаються поза межами учасників у справах про банкрутство, перебуваючи в правовому полі невизначеності.

Відсутність врегулювання ММП своїх зобов'язань перед кредиторами негативно впливає на стабільність господарського обороту і бізнес-середовище, призводить до безробіття і системного звільнення працівників з порушенням вимог законодавства про працю, погіршує фінансове становище кредиторів, створює інші численні негативні соціально-економічні наслідки.

Впровадження гнучких, ефективних та застосовних для ММП судових процедур банкрутства має усунути правову невизначеність щодо способів врегулювання ММП неплатоспроможності, в тому числі, як обставину, яка перешкоджає здійсненню підприємницької діяльності та шкодить належному функціонуванню бізнес середовища.

Окрім об’єктивної економічно обумовленої необхідності надання допомоги ММП відновлювати платоспроможність або здійснювати ліквідацію за низьких витрат шляхом внесення відповідних змін до національного законодавства про неплатоспроможність, Україна, також, взяла зобов'язання щодо адаптації національного законодавства у сфері неплатоспроможності до acquis communautaire та стандартів Європейського Союзу і запровадження спрощених процедур банкрутства для мікро-, малих та середніх підприємств.

Питання правового регулювання неплатоспроможності, зокрема особливостей провадження у справах про банкрутство, знайшли відображення у працях вітчизняних і зарубіжних дослідників. Так, у вітчизняній науці господарського права значний внесок у вивчення проблематики банкрутства зроблено у працях С. Донкова, В. Дутки, О. Бірюкова, Д. Задихайла, Ю. Остапенко, О. Подцерковного, Б. Полякова, В. Рєзнікової, О. Пунди, Т. Швидкої (Донков, 2020; Дутка, 2023; Бірюков, 2020; Задихайло, 2023; Остапенко, 2023; Подцерковний, 2022; Поляков, 2017; Рєзнікова, 2018; Пунда, 2023) та інших авторів. Ці дослідження присвячені статусу учасників провадження, загальним аспектам інституту банкрутства, аналізу його процедур, питанням захисту прав кредиторів та боржників, а також ефективності конкурсного процесу.

Суттєвий вплив на регулювання відносин неплатоспроможності боржників мікро– та малих підприємств внесли рекомендації ЮНСІТРАЛ, зокрема «ЮНСІТРАЛ Посібник для законодавців з питань неплатоспроможності. Частина п’ята: Законодавство про неплатоспроможність мікро– та малих підприємств» (ЮНСІТРАЛ, 2022) та оновлені у 2021 році Світовим Банком Принципи ефективності процедур неплатоспроможності для кредиторів і боржників (Світовий Банк, 2021).

Також, вкрай актуальними є рекомендації Директиви (ЄС) 2019/1023 Європейського Парламенту та Ради від 20.06.2019 про засади превентивної реструктуризації, про погашення боргів та позбавлення прав, а також про заходи щодо підвищення ефективності процедур щодо реструктуризації, банкрутства та погашення боргів (Директива (ЄС) 2019/1023) (Європейський Союз, 2019), метою якої є забезпечення чесних неплатоспроможних підприємців або підприємців з надмірною заборгованістю можливості отримати вигоду від повного погашення боргу після розумного періоду часу, таким чином надаючи їм другий шанс, а також підвищення ефективності процедур щодо реструктуризації, банкрутства та погашення боргів, зокрема з огляду на скорочення їх тривалості.

В Кодексі США про банкрутство (розділ 11 Кодексу США) (U.S. Bankruptcy Code, Chapter 11 (Уряд США, 2019), зокрема, в главі 5, яка була включена Законом про реорганізацію малого бізнесу від 2019 року (Small Business Reorganization Act of 2019, SBRA), також передбачено надання допомоги малому бізнесу шляхом застосування спрощеного порядку розгляду справ і наділення кваліфікованих боржників малого бізнесу правом застосовувати менш дорогий і більш спрощений процес реорганізації боргів.

Отже, останніми роками зростає визнання, що задоволення потреб неплатоспроможних боржників, які належать до мікро – та малого бізнесу, є життєво важливим для економічного зростання та підприємництва (Світовий банк, 2021, с. iv).

Метою статті є аналіз положень чинного законодавства щодо порядку провадження в стандартних судових процедурах банкрутства, які застосуються господарськими судами до боржників, а також розроблення пропозицій щодо впровадження спрощених процедур врегулювання неплатоспроможності боржниками мікро– та малими підприємствами.

Виклад основного матеріалу. Згідно із Оцінкою впливу війни на мікро-, малі та середні підприємства в Україні Програми розвитку ООН (UNDP) «Підтримка України» мікро-, малі та середні підприємства (ММСП) є основою економіки України, вони складають 99,98 відсотки усіх суб'єктів господарювання, забезпечують 74 відсотки усіх робочих місць та створюють 64 відсотки доданої вартості (ООН, 2024).

В Стратегії відновлення, сталого розвитку та цифрової трансформації малого і середнього підприємництва на період до 2027 року (Стратегія), схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30.08.2024 № 821-р, також зазначається, що мале і середнє підприємництво – це основа української економіки, що забезпечує дві третини доданої вартості і більше ніж 80 відсотків робочих місць Крім того, визнається, що потребу у створенні стратегічного документа щодо державної підтримки малого і середнього підприємництва обумовлюють важливість малого і середнього підприємництва для розвитку української економіки, підвищення рівня життя людей, забезпечення стійкості та обороноздатності держави, а також виклики, з якими мале і середнє підприємництво стикається внаслідок повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України та у зв’язку з процесом інтеграції до ЄС (Уряд України, 2024).

Проте, склад суб'єктів господарювання і відсоток малого і середнього підприємництва Україні не унікальний. Так, згідно з пунктом 17 преамбули Директиви (ЄС) 2019/1023, ММСП представляють 99% усіх підприємств в Європейському Союзі (Європейський Союз, 2019).

За оцінкою Офісу торгового представника Сполучених Штатів Америки (USTR) малі підприємства також є основою економіки США, створюючи дві третини всіх нових робочих місць за останні десятиліття. Малі підприємства, які експортують, розвиваються швидше, швидше додають робочі місця та виплачують вищу заробітну плату, на них припадає 98 відсотків усіх визначених експортерів США та забезпечують майже чотири мільйони робочих місць у громадах по всій Америці через прямий і непрямий експорт (Адміністрація Президента США, 2025).

З наведеного слідує, що мікро-, малі та середні підприємства є рушійною силою господарських відносин і їх фінансова стабільність неабияк впливає на економічну стабільність в країні.

На необхідність побудови ефективних систем захисту прав кредиторів і боржників та врегулювання неплатоспроможності боржників (Insolvency and Creditor/Debtor Regimes, ICR), більш доступних для ММСП, з огляду на те, що такі системи є важливим елементом стабільності фінансової системи, наголошується в Принципи ефективності процедур неплатоспро-

можності для кредиторів і боржників. Експерти Світового Банку зазначають, коли ММСП потрапляють у фінансову скруту, багато з них стикаються з унікальними проблемами, які обумовлені їх малим розміром і ICR, які не визнають цих проблем і які є занадто дорогими або бюрократичними, роблять ці системи складними, а то й неможливими для малого бізнесу для їх використання. Натомість, ефективні, надійні, прозорі і доступні для ММСП ICR грають вирішальне значення у часи кризи, що дозволяє країнам оперативно реагувати та вирішувати питання фінансових проблем у системних масштабах. [Світовий Банк, 2021, с. ii).

15 квітня 2024 року Європейська комісія погодила план реформ для України (План України) відповідно до стратегічних цілей Регламенту (ЄС) 2024/792 від 29 лютого 2024 р. про запровадження Ukraine Facility (Євпропейський Союз, 2024). Згідно з оцінкою Європейської Комісії, План України визначає ключові реформи та інвестиції, які сприятимуть сталому економічному зростанню та залученню інвестицій для посилення потенціалу зростання країни в середньо- та довгостроковій перспективі (Уряд України, 2024).

У сфері неплатоспроможності програмою реформ, визначеної Планом України, передбачено, зокрема, ухвалення законодавства для запровадження спрощених процедур банкрутства для мікро-, малих та середніх підприємств.

Правовідносини у сфері неплатоспроможності врегульовані КУзПБ. Отже, убачається що, для виконання Україною зобов'язань і забезпечення стабільності правового регулювання, єдиним обраним підходом щодо запровадження спрощених процедур банкрутства буде прийняття проєкту закону про внесення відповідних змін до КУзПБ.

Відповідно до частини першої статті 6 КУзПБ щодо боржника – юридичної особи застосовуються такі судові процедури: розпорядження майном боржника, санація боржника, ліквідація банкрута. Щодо кожної з наведених судових процедур КУзПБ встановлено єдиний порядок провадження. Таким чином, досліджуючи положення КУзПБ встановлено, що його положення не містять регулювання щодо спрощених судових процедур банкрутства, а також судових процедур банкрутства, які б були адаптовані і застосовні мікро-, малими та середніми підприємствами.

На відміну від судових процедур, які, згідно з КУзПБ, застосовуються до боржника, в процедурі превентивної реструктуризації КУзПБ передбачено особливості її застосування якщо боржник є суб'єктом мікропідприємництва та суб'єктом малого підприємництва (ММП). Також, в процедурі превентивної реструктуризації до потреб і специфіки мікропідприємництва та малого підприємництва адаптовані інформаційні матеріали, методичні рекомендації та контрольний перелік умов для підготовки планів превентивної реструктуризації.

Втім, варто відзначити, що, як терміни «суб'єкти мікропідприємництва» та «суб'єкти малого підприємництва», так і процедура превентивної реструктуризації із особливостями її застосування до ММП була введена в КУзПБ лише з 01.01.2025 згідно із Законом України № 3985-IX від 19.09.2024 «Про внесення змін до Кодексу України з процедур банкрутства та деяких інших законодавчих актів України щодо імплементації Директиви Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу 2019/1023 та запровадження процедур превентивної реструктуризації».

Тому, підтримуючи реформування сфери неплатоспроможності в Україні, зокрема щодо доступності інструментів неплатоспроможності для всіх суб'єктів господарських правовідносин, пропонується доповнити КУзПБ спеціальними нормами, які б встановлювали особливості правового регулювання спрощених процедур санації та ліквідації для боржників, які є ММП.

За допомогою аналізу правового регулювання спрощених процедур банкрутства у країнах Європейського Союзу та США сформовані наступні пропозиції щодо впровадження спрощених процедур банкрутство в національному законодавстві.

Так, в КУзПБ має бути зазначено види спрощеного провадження для ММП, а саме спрощена процедура відновлення платоспроможності (санації) та спрощена процедура ліквідації, унормування яких слід викласти в окремому розділі книги четвертої КУзПБ.

Також, мають бути визначені цілі спрощених процедур для ММП. Спрощена процедура відновлення платоспроможності (санації) має застосовуватися до ММП з метою відновлення

протягом певного строку платоспроможності боржника і часткового задоволення вимог кредиторів.

Спрощена процедура санації має застосовуватися лише до ММП, в тому числі фізичних осіб-підприємців, в разі невиконання зобов'язань на суму не більшу ніж 2,5 млн. євро включно. Обмеження в 2,5 млн. євро щодо застосування спрощеної процедури санації для ММП пропонується встановити на рівні суми ліміту боргу для застосування спрощених процедур реорганізації в розмірі 2,75 млн. доларів США, яку в червні 2024 року було встановлено у главі 5 Кодексу про банкрутство США (Уряд США, 2024).

Строк для застосування спрощеної процедури санації до ММП і здійснення боржником виплат кредиторам пропонується встановити не більше чотирьох років на рівні строку, встановленого для спрощених процедур реорганізації від трьох до п'яти років, встановленого у розділі 1191 глави 5 Кодексу про банкрутство США (Уряд США, 2024).

Із заявою про застосовування спрощеної процедури санації може звернутися лише боржник. Ключовим питання для задоволення заяви боржника, відкриття провадження у справі про банкрутство із застосуванням господарським судом спрощеної процедури санації до ММП має бути розмір боргу і спроможність боржника здійснювати діяльність в подальшому із сплатою поточних платежів, а також платежів в рахунок задоволення вимог конкурсних кредиторів в розмірі, який встановлюється на рівні середнього рівня задоволення вимог кредиторів у справах про банкрутство за попередній рік, в якому подано заяву про застосування спрощеної процедури санації і розстроченого на період, визначений планом санації, але не більше ніж чотири роки.

Окрім розрахунків, які підтверджують спроможність боржника виконувати план санації, поданий боржником план санації має містити розрахунок розміру та порядок задоволення вимог кредиторів згідно з планом санації порівняно з умовами, які були б застосовані у разі введення процедури ліквідації боржника. У разі, якщо розмір задоволення вимог кредиторів, передбачений планом санації, менший ніж у разі застування процедури ліквідації, такий план санації схваленню не підлягає. З метою дотримання даного положення слід термін «найкращі інтереси кредиторів», який в КУзПБ застосовний лише в процедурі превентивної реструктуризації, поширити також на судову процедуру санації боржника, а також на процедуру спрощеної санації.

Варто встановити, що процедура спрощеної санації боржника вводиться одночасно із відкриттям провадження у справі про банкрутство ММП та без обов'язкового призначення арбітражного керуючого для її здійснення. В ухвалі про відкриття провадження у справі про банкрутство ММП і введення спрощеної процедури санації господарський суд визначає строк для підготовки, подання боржником до суду і розгляду плану санації судом, який не може становити більше двох місяців з дати відкриття процедури.

План санації затверджується господарським судом без необхідності голосування кредиторами. Водночас, з метою забезпечення дотримання прав та інтересів кредиторів, останні, а також інші заінтересовані особи щодо боржника, мають бути наділені правом оскаржувати застосування спрощеної процедури щодо боржника із застосуванням, за умови повного авансування витрат, пов'язаних із розглядом справи про банкрутство, в тому числі оплати винагороди арбітражному керуючому, загального порядку провадження у справі про банкрутство, введенням процедури розпорядження майном і призначення розпорядника майна або закриттям провадження у справі. Безумовно, заява кредитора або зацікавленої стосовно боржника особи має бути мотивована та обґрунтована належними та допустими доказами, які б підтверджували, що застосування спрощеної процедури санації суперечить закону та порушує права або інтереси скаржника.

Також, рекомендуємо відмовляти боржнику в застосуванні до нього спрощеної процедури санації у разі вчинення боржником дій або у разі бездіяльності боржника, які не відповідають критеріям розумності (економічної доцільності, наявності ділової мети) та добросовісності.

Після завершення платежів, зазначених у плані санації ММП, боржник має звільнятися від боргів шляхом їх прощення. Водночас, перелік боргів, які не підлягають звільненню від виконання і не можуть бути предметом реструктуризації згідно з КУзПБ для загального по-

рядку провадження у справі про банкрутство пропонується зберегти і для ММП. Так, не можуть бути рестрктуризовані і прощені або погашені в спрощеній процедурі санації вимоги працівників, пов'язані з трудовими відносинами з боржником, щодо відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, сплати аліментів, сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та інших обов'язкових платежів на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Спрощена процедура ліквідації має застосовуватися до ММП з метою швидкого виведення неспроможного суб'єкта господарювання з ринку та полегшення списання боргів з припиненням дії будь-яких обмежень та заборон щодо здійснення діяльності, займатися ремеслом чи професією з метою забезпечення відновлення підприємницької діяльності.

Рекомендуємо вводити процедуру спрощеної ліквідації лише щодо ММП, яких визначати за критеріями, передбаченими Директивою ЄС № 2013/34/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 26 червня 2013 року про річну фінансову звітність, консолідовану фінансову звітність та відповідні звіти певних типів підприємств (Директиви ЄС № 2013/34/ЄС) (Европейський Союз, 2013), згідно з якою до мікропідприємств віднесено підприємства, які на звітні дати не перевищують ліміти принаймні двох із трьох наступних критеріїв:

(а) загальна сума балансу: 350 000 євро;

(б) чистий оборот: 700 000 євро;

(с) середньооблікова чисельність працівників за фінансовий рік: 10 осіб.

До малих підприємств віднесено підприємства, які на звітні дати не перевищують ліміти принаймні двох із трьох наступних критеріїв:

(а) загальна сума балансу: 4 000 000 євро;

(б) чистий оборот: 8 000 000 євро;

(с) середньооблікова чисельність працівників за фінансовий рік: 50.

Водночас, введенню процедури спрощеної ліквідації щодо боржника -юридичної особи має обов'язково передувати прийняття боржником рішення про припинення юридичної особи шляхом ліквідації. Відповідно, до заяви боржника про відкриття провадження у справі і застосування спрощеної процедури ліквідації мають обов'язково додаватися докази, які б підтверджували реєстрацію рішення про припинення юридичної особи в Єдиному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань. З метою запобігання зловживанням пропонуємо встановити строк для звернення боржника до господарського суду із заявою про відкриття провадження і застосування спрощеної процедури ліквідації не пізніше 30 днів з дня прийняття рішення про припинення юридичної особи.

Рекомендуємо вводити процедуру спрощеної ліквідації щодо ММП одночасно із відкриттям провадження у справі про банкрутство та без обов'язкового призначення арбітражного керуючого для її здійснення. Навіть, за умови наявності у боржника майна, яке буде реалізоване для задоволення вимог кредиторів, доцільно покладати повноваження ліквідатора на голову ліквідаційної комісії, незалежно від наявності у нього статусу арбітражного керуючого, за умови відсутності заперечень від кредиторів. Такий підхід забезпечить зменшення витрат, пов'язаних із провадженням у справі про банкрутство і здійсненням спрощеної процедури ліквідації, адже саме на власників боржника покладається обов'язок здійснити ліквідацію юридичної особи.

Також, з метою забезпечення дотримання прав та інтересів кредиторів, останні, а також інші заінтересовані особи щодо боржника, мають бути наділені правом оскаржувати застосування спрощеної процедури ліквідації щодо боржника із застосуванням, за умови повного авансування витрат, пов'язаних із розглядом справи про банкрутство, в тому числі оплати винагороди арбітражному керуючому, загального порядку провадження у справі про банкрутство, введенням процедури розпорядження майном, призначення розпорядника майна або застосуванням загальної процедури ліквідації або закриттям провадження у справі.

Строк застосування спрощеної процедури ліквідації має становити шість місяців, з можливістю його продовження, але на строк не більше ніж 12 місяців.

Висновки. Проведений аналіз дозволяє дійти висновків про відсутність у чинному законодавстві України, що регулює правовідносини у сфері неплатоспроможності, судових процедур банкрутства, адаптованих до потреб ММП. Встановлено, що чинні процедури банкрутства не доступні для ММП через їх тривалість, складність, вартість та невизначеність, що перешкоджає функціонуванню і розвитку мікро і малого підприємництва.

Створення умов для відновлення та полегшення процесу ведення бізнесу ММП, посилення конкурентоспроможності на внутрішньому та зовнішніх ринках передбачає впровадження правових інструментів ефективного врегулювання їхніх зобов'язань перед кредиторами.

Зокрема, наявність спрощеної процедури санації убезпечить ММП від високо ймовірної ліквідації, а спрощена процедура ліквідації для таких боржників дозволить швидко очистити ринок від суб'єктів господарювання, платоспроможність яких відновити неможливо.

У зв'язку з цим доведена необхідність законодавчого впровадження спрощеної процедури санації та спрощеної процедури ліквідації ММП та запропоновані особливості регулювання кожної спрощеної процедури.

Окрему увагу приділено критеріям, за якими встановлюється право доступу боржників до таких процедур та зменшенню витрат, пов'язаних із провадженням у справі про банкрутство, з якими стикаються боржника в загальному порядку провадження. Запропоновано залишати боржника «у володінні» бізнесом, як в процедурі спрощеної санації, так і в процедурі спрощеної ліквідації без обов'язкового призначення призначення арбітражного керуючого.

Імплементація запропонованих змін дозволить підвищити ефективність застосування судових процедур банкрутства до усіх категорій боржників, забезпечить універсальність нормативної бази у сфері неплатоспроможності і передбачуваність (прогнозованість) результатів її реалізації.

Література

Донков С. В. Доцільність запровадження спрощених процедур неплатоспроможності у законодавстві про банкрутство. *Ірпінський юридичний часопис*. 2020. № 3. С. 37-43. https://doi.org/10.33244/2617-4154.3.2020.37-43

Дутка В.В. Мирова угода у справі про банкрутство. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* 2023. № 65. 30 -33. https://doi.org/10.32782/2307-1745.2023.65.7

Бірюков О. М. Конкурсне право. Київ: Алерта, 2020. 202 с.

Задихайло Д. В., Швидка Т.І., Рєзнікова В.В. Політико-правовий зв'язок інститутів забезпечення економічної конкуренції та банкрутства в системі господарювання. *Науковий вісник Ужгородського університету: серія: Право.* 2023. Т. 3. Вип. 75. С. 227-233. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.75.3.37

Швидка Т. І., Остапенко Ю. І. Особливості реформування законодавства про банкрутство в період воєнного стану. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2023. № 1. С. 229–224. https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.01.35

Подцерковний О. Щодо зупинення виконавчих дій та зняття майна з продажу у справі про банкрутство. Платформа стратегічної та законотворчої аналітики. 2022. URL: https://coordynata.com.ua/sodo-zupinenna-vikonavcih-dij-ta-znatta-majna-z-prodazu-u-spravi-pro-bankrutstvo.

Поляков Б. М. Особливості реалізації майна у процедурі банкрутства. Право України. 2017. № 12. С. 160–172.

В. С. Щербина, В. В. Рєзнікова. Актуальні проблеми господарського права (Особлива частина): підручник. – Київ: Видавництво Ліра-К, 2018. – 672 с.

Пунда О.О. Арзянцева Д.А. Особливості застосування процедури банкрутства у період дії воєнного стану. *Збірник наукових праць. «Приватне право і підприємництво»*. 2023. Вип. 23. С. 228-234.

ЮНСІТРАЛ Посібник для законодавців з питань неплатоспроможності. Частина п'ята: Законодавство про неплатоспроможність мікро– та малих підприємств» © United Nations, July 2022. URL: https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/media-documents/uncitral/en/msms_insolvency_ebook.pdf

Світовий банк Принципи ефективності процедур неплатоспроможності для кредиторів і боржників, 2021 Редакція. © World Bank, Вашингтон, ДС. URL: http://hdl.handle.net/10986/35506 Ліцензія: CC BY 3.0 IGO.

Директиви (ЄС) 2019/1023 Європейського Парламенту та Ради від 20.06.2019 про засади превентивної реструктуризації, про погашення боргів та позбавлення прав, а також про заходи щодо підвищення

ефективності процедур щодо реструктуризації, банкрутства та погашення боргів. Директива (ЄС) 2017/1132 (Директива про реструктуризацію та неплатоспроможність). Офіційний журнал ЄС. L 172. 2019. P 18-55. URL: http://data.europa.eu/eli/dir/2019/1023

Кодексі США про банкрутство, Офіційний вебсайт уряду Сполучених Штатів Америки. URL: https://www.uscourts.gov/court-programs/bankruptcy/bankruptcy-basics/chapter-7-bankruptcy-basics

Оцінка впливу війни на мікро-, малі та середні підприємства в Україні Програми розвитку ООН «Підтримка України». 2024, 86 с. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-04/undp-ua-smb-2024.pdf

Стратегія відновлення, сталого розвитку та цифрової трансформації малого і середнього підприємництва на період до 2027 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/821-2024-%D1%80#Text

Офісу торгового представника Сполучених Штатів Америки (USTR), URL: https://ustr.gov/issue-areas/small-business

Регламент (ЄС) 2024/792 від 29 лютого 2024 р. про запровадження Ukraine Facility, URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/792/oj/eng

План України, схвалений Розпорядженням КМУ від 18.04.2024 № 244-р, URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/uploads/public/660/bb2/227/660bb22272ef3130409256.pdf

Директивою ЄС № 2013/34/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 26 червня 2013 року про річну фінансову звітність, консолідовану фінансову звітність та відповідні звіти певних типів підприємств (Директиви ЄС № 2013/34/ЄС). Офіційний журнал ЄС. L 182. 29.06.2013. P 33-44 URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2013/34/oj

References

Donkov S. V. Dotsilnist zaprovadzheniya sproschenih protsedur neplatezhesposobnosti v zakonodavstvi pro bankrutstvo. *Irpinsky yuridichny chasopis.* 2020. № 3. [in Ukrainian] https://doi.org/10.33244/2617-4154.3.2020.37-43

Dutka V.V. Mirova ugoda u spravi pro bankrutstvo. *Naukovy visnik Mizhnarodnogo gumanitarnogo universitetu.* 2023. № 65. [in Ukrainian] https://doi.org/10.32782/2307-1745.2023.65.7

Biriykov O.M. Konkursne pravo. Kyiv: Alerta, 2020. [in Ukrainian]

Zadihailo D.V., Shvidka T.I., Reznikova V.V. Politiko-pravovy zviayzok institutive zabezpechenia konkurentsii ta bankrutstva v sistemi gospodaryuvania. *Naukovy visnik Uzhgorodskogo universitetu: Pravo.* 2023. [in Ukrainian] https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.75.3.37

Shvidka T.I., Ostapenko Y.I. Osoblivisti reformuvania zakonodavstva pro bankrutstvo v period voenogo stanu. Elektrone naukove vidania "Analitichno-porivnialne pravoznavstvo". 2023. № 1. [in Ukrainian] https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.01.35

Podtserkovny O. Schodo zupinenya vikonavchih diy ta znyatya maina z prodazhu u spravi pro bankrutstvj. Platforma strategichnoi ta zakonotvortchoi analitiki. 2022. [in Ukrainian] URL: https://coordynata.com.ua/sodo-zupinenna-vikonavcih-dij-ta-znatta-majna-z-prodazu-u-spravi-pro-bankrutstvo.

Polyakov B. M. Osoblivosti realizatsii maina u protseduri bankrutstva. Pravo Ukraini. 2017. № 12. [in Ukrainian]

Scherbina V.S., Reznikova V.V. Aktualni problem gospodarskogo prava (Osobliva chastina): pidruchnik. – Kyiv: Vidavnitstvo Lira-K, 2018. [in Ukrainian]

Punda O.O., Arziantseva D.A. Osoblivosti zastosuvania protseduri bankrutstva u period voenogo stanu. Zbirnik naukovih prats. *«Privatne parvo i pidpriemnitstvo»*. 2023. Vip. 23. [in Ukrainian]

UNCITRAL Legislative Guide on Insolvency Law. Part five: Insolvency law for micro– and small enterprises © United Nations, July 2022. URL: https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/media-documents/uncitral/en/msms_insolvency_ebook.pdf

World Bank. 2021. Principles for Effective Insolvency and Creditor/Debtor Regimes, 2021 Edition. © World Bank, Washington, DC. URL: http://hdl.handle.net/10986/35506 License: CC BY 3.0 IGO.

Directive (EU) 2019/1023 of the European Parliament and of the Council of 20 June 2019 on preventive restructuring frameworks, on discharge of debt and disqualifications, and on measures to increase the efficiency of procedures concerning restructuring, insolvency and discharge of debt, and amending Directive (EU) 2017/1132 (Directive on restructuring and insolvency). *Official Journal of the European Union*. L 172. 2019. P 18-55. URL: http://data.europa.eu/eli/dir/2019/1023

U.S. Bankruptcy Code, An official website of the United States government. URL: https://www.uscourts.gov/court-programs/bankruptcy/bankruptcy-basics/chapter-7-bankruptcy-basics

Otsika vplivu viyni na mikro-, mali ta seredni pidpriemstva v Ukraine Programi rozvitku UNDP) «Pidtrimka Ukraini», 2024. [in Ukrainian] URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-04/undp-ua-smb-2024.pdf

Strategiya vidnovlenia, stalogo rozvitku ta tsifrovoi transformatsii malogo i seredniogo pidpriemnitstvana period do 2027 roku [in Ukrainian] URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/821-2024-%D1%80#Text

Office of the United States Trade Representative (USTR) EXECUTIVE OFFICE OF THE PRESIDENT, URL: https://ustr.gov/issue-areas/small-business

Regulation (EU) 2024/792 of the European Parliament and of the Council of 29 February 2024 establishing the Ukraine Facility, URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/792/oj/eng

Ukrainian Plan, [in Ukrainian] URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/uploads/public/660/bb2/227/660bb22272ef3130409256.pdf

Directive 2013/34/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 on the annual financial statements, consolidated financial statements and related reports of certain types of undertakings, amending Directive 2006/43/EC of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directives 78/660/EEC and 83/349/EEC Text with EEA relevance. *Official Journal of the European Union*. L 182. 29.06.2013. P 33-44 URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2013/34/oj

Анотація

Філатов В. А. **Особливості спрощеного порядку провадження у справах про банкрутство боржників мікро- та малих підприємств. –** Стаття.

Статтю присвячено дослідженню застосування судових процедур банкрутства до мікро– та малих підприємств боржників. Підтверджено, що в Кодексі України з процедур банкрутства, яким врегульовані відносини у сфері неплатоспроможності і банкрутства немає норм права, якими б була забезпечена доступність процедур банкрутства для їх реалізації боржниками – суб'єктами мікропідприємництва і малого підприємництва. Визначена та детально описана проблема щодо відсутності нормативного врегулювання питань неплатоспроможності даного сектору підприємництва.

Відображені тенденції розвитку сучасних світових правових систем у сфері неплатоспроможності, доведена необхідність правового регулювання правовідносин неплатоспроможності для боржників – мікро-, малих підприємств та їх кредиторів, обгрунтована необхідність та підстави розроблення відповідних норм для внесення в Кодекс України з процедур банкрутства, окреслені основні правові механізми їх реалізації.

Рекомендовано встановлення в Кодексі України з процедур банкрутства особливостей застосування процедур банкрутства до боржників, якими є мікро– та малі підприємства, зокрема, рекомендовано введення спрощеної процедури відновлення платоспроможності (санації) та спрощеної процедури ліквідації.

Проведена оцінка відповідності запропонованого правового регулювання міжнародно-правовим зобов'язанням України, а саме міжнародним договорам України у сфері європейської інтеграції та праву Європейського Союзу (acquis ЄС).

Проведено порівняльний аналіз нормативно правових актів країн Європейського Союзу і США, якими врегульовані спрощені процедури реструктуризації, реорганізації і ліквідації боржників.

Досліджено та проаналізовано судову практику щодо застосування судових процедур банкрутства до боржників, розгляд справ про банкрутство яких з 19.10.2019 здійснювався господарськими судами відповідно до положень Кодексу України з процедур банкрутства та до цієї дати, відповідно до Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом».

За підсумком узагальнення і систематизації отриманих даних і результатів проведених аналізів обрано підхід до регулювання суспільних відносин, підготовлено практичні рекомендації та зміст їх основних положень щодо усунення прогалин правового регулювання і вирішення встановленої проблеми шляхом впровадження в Кодексі України з процедур банкрутства спрощених процедур банкрутства для боржників мікро– та малих підприємств.

Наголошується на неможливості врегулювання відповідних суспільних відносин без прийняття відповідного нормативно-правового акта і внесення змін в Кодекс України з процедур банкрутства.

Ключові слова: неплатоспроможність, судові процедури банкрутства, спрощена процедура санації, спрощена процедура ліквідації, боржник, мікро– та малі підприємства, ММП.

Summary

Filatov V. A. **Peculiarities of the simplified procedure for bankruptcy proceedings against debtors of micro and small enterprises. –** Article.

The article is devoted to the study of application of bankruptcy court procedures to micro and small enterprises of debtors. The author confirms that the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures, which regulates relations in the field of insolvency and bankruptcy, does not contain any legal provisions which would ensure the availability of bankruptcy procedures for their implementation by debtors – micro and small businesses. The author identifies and describes in detail the problem of the lack of regulatory regulation of insolvency issues in this sector of business.

The author reflects the trends in the development of modern global legal systems in the field of insolvency, proves the need for legal regulation of insolvency relations for debtors – micro and small enterprises and their creditors, substantiates the need and grounds for developing relevant provisions to be included in the Bankruptcy Code of Ukraine, and outlines the main legal mechanisms for their implementation.

The author recommends that the Bankruptcy Code of Ukraine should establish the specifics of application of bankruptcy procedures to debtors, such as micro and small enterprises, in particular, the introduction of a simplified procedure for restoring solvency (rehabilitation) and a simplified liquidation procedure is recommended.

The article assesses the compliance of the proposed legal regulation with Ukraine's international legal obligations, namely, international treaties of Ukraine in the field of European integration and the law of the European Union (EU acquis).

A comparative analysis of the regulatory legal acts of the European Union and the United States of America regulating simplified procedures for restructuring, reorganisation and liquidation of debtors is carried out.

The article examines and analyses the case law on the application of bankruptcy proceedings to debtors whose bankruptcy cases were considered by commercial courts from 19.10.2019 in accordance with the provisions of the Bankruptcy Code of Ukraine and before that date, in accordance with the Law of Ukraine 'On Restoring Debtor's Solvency or Declaring a Debtor Bankrupt'.

Based on the generalisation and systematisation of the data and analysis, the author has chosen an approach to the regulation of social relations, and has prepared practical recommendations and the content of their main provisions to eliminate the gaps in legal regulation and to solve the identified problem by introducing simplified bankruptcy procedures for debtors of micro and small enterprises in the Bankruptcy Code of Ukraine.

The author emphasises that it is impossible to regulate the relevant social relations without adopting a relevant regulatory legal act and amending the Bankruptcy Code of Ukraine.

Key words: insolvency, bankruptcy procedures, debtor, simplified procedure reorganization, simplified procedure liquidation, micro and small-sized enterprises, SMEs, simplified insolvency regime.

ЗМІСТ

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПРАВА ТА ПОЛІТИКИ

І. В. Банний
Сутність і дієвість конституційно-правових засад свободи об'єднання у політичні партії та її обмеження 5

Д. В. Бойчук
Роль громадських організацій у демократичному суспільстві в умовах війни 12

В. В. Бунь
Теорія поділів у політиці: концептуальний аналіз 19

А. І. Виноградова, В. І. Бондар
До питання удосконалення нормативно-закріпленої системи гласних слідчих (розшукових) дій 27

О. С. Волохов
Співпраця України та МВФ в контексті формування ефективного національного законодавства 35

О. О. Заславська, О. А. Посвістак, В. В. Налімова
Властивості політичного поля: теоретичні засади політичного аналізу 43

Л. І. Кормич, А. І. Кормич
Динаміка євроінтеграції України: імплементація права ЄС та концепція правового плюралізму 50

С. С. Котляревська
Соціально-історичні передумови появи освітньої дипломатії: світовий досвід та вітчизняна практика 58

П. Л. Лисянський, А. Р. Саліхов, В. А. Ястребова
Психологічні операції (PSYOP) як вплив на політичні процеси 65

Е. В. Мамонтова
Інноваційні методи і технології в політичній аналітиці та експертизі 73

О. В. Стогова
Проблема території та територіальності у конституційному праві 79

В. А. Явір
Конституційно-правовий вимір деколонізації України: особливості та обмеження 85

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ТА ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ

М. В. Афанасьєва, К. О. Щербина
Голосування громадян України за кордоном на повоєнних виборах: виклики та шляхи подолання 92

І. В. Бубнов
Штучний інтелект як фактор політичного впливу в медійній сфері 101

С. М. Внучко
Еволюція політичної комунікації: від класичних моделей до трендових технологій впливу 109

В. А. Войтович
Оцінка сформованості багаторівневих партійних систем в Україні та Словаччині 116

А. Ю. Войчук
Система стримувань і противаг в Україні за конституцією 1996 року 125

О. В. Дручек
Історична пам'ять: особливості змісту та функціонування у сучасному українському суспільстві 131

О. Г. Капсамун
Гібридна війна як інструмент досягнення стратегічних цілей держав 140

А. В. Козьміних, Ю. В. Завгородня
Кібернетичні загрози для політичних інститутів: виклики та перспективи 146

Є. В. Кокодзєй
Політика та програми сприяння культурному різноманіттю в Бельгії: синтез мультикультуралізму та інтеркультуралізму 152

О. В. Краснокутський, В .О. Могилевська
Аналіз пенсійного забезпечення осіб, звільнених з військової служби Сполучених Штатів Америки 161

Т. М. Краснопольська, А. І. Железков
Парламентаризм та загроза гібридизації політичного режиму 167

О. В. Меженська, Д. Лях
Вплив збройного насилля на формування коаліцій: міжнародний та внутрішньополітичний аспект 173

В. В. Сироватко
Кіберкомпонент у структурі національного оборонного потенціалу: виклики для державної політики 183

А. В. Скоробагатько, Н. М. Єфтєні
Соціальна функція держави в умовах війни та повоєнного розвитку України 189

Т. Л. Фещук
Особливості вироблення і прийняття політичних рішень в умовах російсько-української війни 198

Т. М. Юзьков
PR-стратегії і реклама: моделі застосування в боротьбі з корупцією 203

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ТА БЕЗПЕКИ

Е. О. Версетті
Міжнародна система як інструмент протидії етнополітичній дестабілізації: ситуативна криза чи перманентна неефективність інститутів 212

І. В. Габро, О. В. Шевчук
Економічні санкції: виклики та можливості для сучасних держав 220

Ден Сік Кан
Причини розколу Кореї і чому Корея досі необ'єднана 226

І. П. Дерев'янко
Асиметрія у багатовузловій конфігурації світу: виклики та принципи співіснування 232

Karimova Nazrin Gunduz
Theoretical foundations of participation of regions in international relations 239

Т. П. Лаврук, Н. М. Хома
Політика простору в просторі політики: переосмислення та реінтерпретація геополітики 249

В. П. Пилипенко
Україна–США: поточний формат безпекових домовленостей 256

Н. О. Піпченко, А. С. Сіренко, А. С. Янюк
Безпекові детермінанти використання інструментів штучного інтелекту 268

О. О. Скрипнюк
Конституційний вимір політичного режиму КНР 275

Shovkat Mustafazade
Current trends and main features of family planning policy 282

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

К. А. Верещагіна
До питання застосування законодавства про банкрутство під час дії воєнного стану 289

R. Yu. Ivanova
The role of international non-governmental organizations in budgetary-legal relations 295

О. В. Калінніков
До питання перспектив використання штучного інтелекту у кримінальному провадженні In absentia 299

С. С. Кузнєцов
Деякі аспекти правового режиму прибережних регіонів та акваторій 306

Л. А. Луговець
Правоохоронні органи як суб'єкт запобігання кіберзлочинності 315

О. В. Патлачук
Нормативно-правове регулювання податкового права під час війни в Україні 320

А. О. Покровська, І. І. Лобатенко
Договір про надання послуг у сфері IT: проблеми кваліфікації та правового регулювання 330

Д. Є. Санченко
До питання про сутність суб'єкта психічної діяльності в аспекті права на психічну недоторканність 335

В. А. Філатов
Особливості спрощеного порядку провадження у справах про банкрутство боржників мікро- та малих підприємств 341

CONTENTS

THEORETICAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF LAW AND POLITICS

Bannyi I. V.
The essence and effectiveness of the constitutional and legal framework for the freedom of association in political parties and its restrictions 5

Boychuk D. V.
The role of public organizations in a democratic society in wartime 12

Bun V. V.
The theory of cleavages in politics: a conceptual analysis 19

Vynohradova A. I., Bondar V. I.
To the issue of improving the regulatory system of public investigative (search) actions 27

Volokhov O. S.
Cooperation between Ukraine and the IMF in the context of forming effective national legislation. 35

Zaslavska O. O., Nalimova V. V., Posvistak O. A.
Properties of the political field: theoretical foundations of political analysis 43

Kormych L. I., Kormych A. I.
Dynamics of Ukraine's European integration: implementing EU law and the concept of legal pluralism 50

Kotliarevska S. S.
The socio-historical preconditions for the emergence of educational diplomacy 58

Lysianskyi P. L., Salikhov A. R., Yastrebova V. A.
Psychological operations (PSYOP) as an influence on political processes 65

Mamontova E. V.
Innovative methods and technologies in political analysis and expertise 73

Stohova O. V.
The problem of territory and territoriality in constitutional law 79

Yavir V. A.
The constitutional and legal dimension of Ukraine's decolonization: features and limitations 85

ACTUAL PROBLEMS OF FUNCTIONING OF SOCIAL AND POLITICAL INSTITUTIONS

Afanasieva M. V., Shcherbyna K. O.
Voting by Ukrainian citizens abroad in post-war elections: challenges and solutions 92

Bubnov I. V.
Artificial intelligence as a factor of political influence in the media sphere 101

Vnuchko S. M.
Evolution of political communication: from classical models to trending influence technologies 109

Voitovych V. A.
Assessing the formation of Multilevel Party Systems in Ukraine and Slovakia 116

Voichuk A. Yu.
The system of checks and balances in Ukraine under the 1996 Constitution 125

Druchek O. V.
Historical memory: features of content and functioning in modern Ukrainian society. 131

Kapsamun O. H.
Hybrid warfare as a tool for achieving the strategic goals of states 140

Kozminykh A. V., Zavgorodnya Yu. V.
Cyber threats to political institutions: challenges and prospects 146

Kokodziei Ye. V.
Policies and programmes to promote cultural diversity in Belgium: a synthesis of multiculturalism and interculturalism 152

Krasnokutskiy O .V., Mogylevska V. O.
Analysis of pension provision of discharged from military service of the United States of America 161

Krasnopolska T. M., Zhelezkov A. I.
Parliamentarism and the threat of hybridization of the political regime 167

Mezhenska O. V., Liakh D.
The impact of armed violence on coalition formation: international and domestic political dimensions 173

Syrovatko V. V.
Cyber component in the structure of national defense potential: challenges for public policy 183

Skorobahatko A. V., Yeftieni N. M.
The social function of the state in the context of Ukraine's post-war development 189

Feshchuk T. L.
Features of making and implementing political decisions in the context of the Russian-Ukrainian War 198

Yuzkov T. M.
PR-strategies and advertising: models of application in the fight against corruption 203

ACTUAL PROBLEMS INTERNATIONAL RELATIONS AND SECURITY

Versetti E. O.
The international system as a tool for countering ethnopolitical destabilization: situational crisis or persistent inefficiency of institutions 212

Habro I. V., Shevchuk O. V.
Economic sanctions: challenges and opportunities for modern states 220

Den Sik Kan
The reasons for the division of Korea and why Korea is still ununited 226

Derevyanko I. P.
Asymmetry in the multi-node configuration of the world: challenges and principles of coexistence 232

Karimova Nazrin Gunduz
Theoretical foundations of participation of regions in international relations 239

Lavruk T. P., Khoma N. M.
The politics of space in the space of politics: rethinking and reinterpreting geopolitics 249

Pylypenko V. P.
Ukraine–USA: the current framework of security arrangements 256

Pipchenko N. O., Sirenko A. S., Yaniuk A. S.
Security determinants of using artificial intelligence tools 268

Skrypniuk O. O.
The constitutional dimension of the political regime of the PRC. – Article. 275

Shovkat Mustafazade
Current trends and main features of family planning policy 282

CURRENT ISSUES PUBLIC AND PRIVATE LAW

Vereshchahina K. A.
To the issue of applying bankruptcy legislation during the military conflict 289

Ivanova R. Yu.
The role of international non-governmental organizations in budgetary-legal relations..... 295
Kalinnikov O. V.
On the issue of prospects for the use of artificial intelligence in criminal proceedings in absentia..... 299
Kuznietsov S. S.
Some aspects of the legal regime of coastal regions and area of waters..... 306
Luhovets L. A.
Law enforcement bodies as a subject of cybercrime prevention 315
Patlachuk O. V.
Regulatory and legal regulation of tax law during the war in Ukraine 320
Pokrovska A. O., Lobatenko I. I.
IT services contract: problems of qualification and legal regulation..... 330
Sanchenko D. Ye.
On the essence of the subject of mental activity in the context of the right to mental inviolability..... 335
Filatov V. A.
Peculiarities of the simplified procedure for bankruptcy proceedings against debtors of micro and small enterprise 341

Наукове видання

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИКИ

Збірник наукових праць

Випуск 75

Коректор – *І. М. Чудеснова*

Верстка – *М. С. Михальченко*

Підписано до друку 26.05.2025
Формат 60x84/8. Гарнітура Book Antiqua.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 41,38.
Замов. № 0525/384. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.